

Α.Ε. 1639

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ
ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΕΤΟΣ
1940

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

«Στέφανος Ν. Ταρουσόπουλος»
Εργαστήριον Γραφικῶν Τεχνῶν

Η ΛΑΪΚΗ ΟΙΚΟΔΟΜΙΑ ΤΗΣ ΛΗΜΝΟΥ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Ἡ Λήμνος κατὰ τὴν μορφήν τοῦ ἐδάφους διαφέρει ἀπὸ τὰς ἄλλας βορείας νήσους τοῦ Αἰγαίου. Οὔτε τὰ ὑψηλὰ βουνὰ τῆς Ἰμβρου καὶ τῆς Σαμοθράκης ἔχει οὔτε τὴν πλουσίαν βλάστησιν τῆς Θάσου. Τὰ βουνὰ τῆς Λήμνου εἶναι χαμηλὰ καὶ γυμνὰ καὶ μόνον χόρτον ἔχουν ἀρκετὸν διὰ τὴν βοσκὴν τῶν ποιμνίων. Περὶ τὸ μέσον δὲ τῆς νήσου, ὅπου εἰσχωρεῖ βαθὺς ὁ κόλπος τοῦ Μούδρου, ἀπλώνεται εὐρεῖα πεδινὴ ἔκτασις, τῆς ὁποίας τὰ χαμηλότερα μὲν μέρη κατέχονται ἀπὸ λιμνάζοντα νερά, τὰ δὲ ὑψηλότερα ἔχουν ἔδαφος κατάλληλον εἰς τὴν γεωργίαν. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου, κατανεμημένος εἰς τριάκοντα ἑξ χωρία, εἶναι κατ' ἐξοχὴν γεωργικὸς καὶ κτηνοτροφικὸς. Ὑπάρχουν μάλιστα χωρία, ὥς ἡ Φυσίνη καὶ ἡ Σκανδάλη, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εὐρίσκεις οὔτε ἓνα ἄνθρωπον καταγινόμενον εἰς τὴν ἀλιείαν, ἃν καὶ ταῦτα δὲν ἀπέχουν οὐδὲ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας ἀπὸ τὴν παραλίαν. Ἔτσι ἡ ζωὴ τῶν Λημνίων χωρικῶν περνᾷ ὅλη εἰς τὴν ξηρὰν καὶ σχεδὸν ὅλοι ἀποζοῦν ἀπὸ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν.

Ἡ οἰκονομικὴ ὅμως κατάστασις ἐν τῇ νήσῳ πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ἦτο πολὺ δυσμενὴς διὰ τοὺς ἀγρότας. Ἡ γῆ ἀνῆκε κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς Τούρκους ἀγάδες ἢ χριστιανοὺς γαιοκτήμονας, ἐγκατεστημένους εἰς τὸ Κάστρον. Οὗτοι ἐξέμισθωνον τὰ κτήματά των ὑπὸ βαρυτάτους ὅρους εἰς τοὺς ἀγρότας, οἱ ὁποῖοι σύμφωνα μὲ τὸ ἐπικρατῆσαν ἐν τῇ νήσῳ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς φραγκοκρατίας δίκαιον ὑπέκειντο καὶ εἰς προσθέτους ἀγγαρείας. Ποίου εἴδους ἦσαν αἱ ἀγγαρεῖαι αὐταὶ καὶ πόσον ὑπῆρξαν καταθλιπτικαί, καταφαίνεται ἀπὸ τοὺς λόγους τῶν χωρικῶν, τοὺς ὁποίους παραθέτω, ὅπως τοὺς κατέγραψα πρὸ διετίας εἰς τὸ χωρίον Σβέρδια¹⁾:

«Ἀπ' ὅσα χουράφια εἶχι τ' ἀφεντ'κὸ καὶ τὰ ὀσπρινιν οὐ κιαχαγιᾶς τημσάρκα¹⁾, κρατοῦσιν ἓνα χουράφ' τ' ἀφεντ'κὸ καὶ τό ὀβαζι παρασπόρ', ἐντελῶς θκό τ'. Οὐ κιαχαγιᾶς ἡθιλι νὰ τοῦ τὸ σπεῖρ', νὰ τοῦ τὸ θερίσ' — ἡ κιαχαγιαδίνα μαζί — νὰ

¹⁾ Περὶ τῆς λέξεως βλ. Κ. Ἀμάντον, Συμβολὴ εἰς τὸ Χιακὸν γλωσσάριον 1926 σελ. 67 καὶ Στ. Ξανθουδίδου, Γλωσσικαὶ ἐκλογαὶ ἐν Λεξικογρ. Ἀρχεῖω 3, 142.

τοῦ τ' ἄλουνίς' μὲ τὰ θκά τ' τὰ ζῶα, νὰ τοῦ τὸ πάη ἔτ' μου. Καμιὰ βουλὰ τ' ἀφεντ'κὸ ἔβαζι παρασπόρ' τοῦ μυγαλύτιρού τ' τοῦ χουράφ'. (Ἕνας ἀγᾶς στοὺν Κουντουβράκ' εἶχι δεκατέσσιρα ζοβγάρια, δεκατέσσιρ' κιαχαγιάδισ' καὶ γοῖ δεκατέσσιρ' τὸν βάζαν οὐ καθένας ἓνα παρασπόρ' ξιχουρσιὰ. Τ' ἁλών'ζιν αὐτὸς ὅλα μαζί — οἱ κιαχαγιάδισ' πάλι τ' ἁλών'ζαν — κ' ἔκανι πιντακόσια πνάκια ροβίθια, θκά τ', τοῦ πνάκ' δώδικα οὐκάδισ). Κι' ὅταν πάλι ἓνας κιαχαγιᾶς πάει καὶ βαρεστήσ' ¹⁾ μ' ἓνα ἀφεντ'κὸ νὰ πάη σύντροφος κ' ἔχ' μόνε οὐ κιαχαγιᾶς πρόβατα, τ' ἀφεντ'κὸ δὲν ἔχ', οὐ μιρᾶς πὺν γυρίζουν τὰ πρόβατα εἶνι τ' ἀφεντ'κοῦ ὅμως, συμφωνοῦν νὰ τοὺν πάη διαταμένα ἓνα δανεκὲ τυρί, ἓνα ἀρνὶ τ' Λαβριγιὰ ²⁾ κ' ἓνα στοὺν παναγύρ'. τὸν πάει κ' εἴκουσ' τυργιὰ ξερὰ καὶ σις δεκαπέντι μέρις πό'να ταγίν': ἓνα κουρούπ' γάλα καὶ δγνὸ τυργιὰ φρέσκα κι ἀπὸ'να γουμάρ' ξύλα. Κι ἀγγαρειὲς πουλᾶς εἶχαν πρῶτα. Ἄμα πήγαινε τ' ἀφεντ'κοῦ του τὸ ταγίν', στοὺν Κάστρου, θὰ τοὺν ἔστερνι νὰ πὰ νὰ τοὺν φέρ' ἐξ βαρέλια νιρὸ ἀπ' τοὺν Αὐλῶνα ³⁾, νὰ γιμῶσ' οὐλῖς τῖς σφίδισ κι τὰ πθάρια, γιὰ νὰ πιράσ' τς δεκαπέντι μέρις, ὅσου νὰ ξανάρθ' οὐ κιαχαγιᾶς νὰ τοὺν νιροκουβανήσ'. Νυχτῶνταν κόσμους, βρέγγαν. Σκλάβ', νὰ σκλάβ' ⁴⁾! Ἀφοῦ τέλειωναν οἱ δ' λειὲς κι τοὺν ἔβαζι νὰ φάη ἓνα κουμμάτ' ψουμί, οὐ κιαχαγιᾶς, ὅπου ἦταν κατάκουπους, ἦθιλι μισὸ ψουμί στήν καθισιὰ τ'. Τ' ἀφεντ'κὸ πὺν τό' γλεπι, τοὺν φαῖνταν δύσκουλου καὶ τοὺν ἔλιγι: πιτοῦν οἱ πέριτικς, δηλ. φεύγουν τὰ φελιά...».

Ἔτσι ἐξηγεῖται διατί οἱ Λήμνιοι ἐξενιτεύοντο ἄλλοτε τόσον πολύ. Κατά τινα χωρικὸν «τὰ προντ'νὰ τὰ χρόνια τὰ ζοβγάρια ἦταν ἄχρ'στα. Τὰ χουράφια τὰ χαν οἱ Τοῦρκ' κ' οἱ χριστιανοὶ ἔφιβγαν στήν Ἀνατουλὴ ἀπὸν μ'κροί. Μόν' γέρ' εὔρισκῖς ἰδῶ». Δι' αὐτὸ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1928 εἰς 1000 ἄνδρας ἀντεστοίχουν ἐν Λήμνῳ 1161 γυναῖκες· ἡ διαφορὰ δηλαδὴ τοῦ θήλεος ἀπὸ τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ ὑπερέβαινε ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἐν Κίνα παρατηρουμένην μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἀριθμητικὴν δυσαναλογίαν. Ἔνεκα τούτου ἐπὶ μακρὸν ἡ καλλιέργεια ἐν τῇ νήσῳ εἶχεν ἀφεθῇ εἰς τὰς χεῖρας τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι περιορίζοντο νὰ καλλιεργοῦν τὴν κριθὴν καὶ τὰ ὄσπρια, ἰδίᾳ τὸν ἄφκον, ἐνῶ ἡ γῆ τῆς νήσου, ὥς ἀπέδειξεν ἡ δενδροκομία καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ βάμβακος, εἶναι δεκτικὴ ποικίλης καὶ προσοδοφόρου καλλιεργείας. Οἱ ἄνδρες, οἱ ἀπο-

¹⁾ Πρβλ. τὰς φράσεις: θὰ πὰ νὰ βαρεστήσουμ' (= νὰ συμφωνήσουμε). Πῆγα καὶ βαρίσσο. βαρεστήσ'τε μὲ τοὺν κιαχαγιὰ σ'; - βαρεστήσαμ'. - Σὲ δῶκε καὶ πέγ'; (= καπάρο, βαξίς') - Μὲ δῶκε.

²⁾ Τὸ Πάσχα.

³⁾ Ρυάκιον (ργνάκ') εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τὸ Κάστρο.

⁴⁾ Πρβλ. Δ. Φωκᾶ, Ὁ στόλος τοῦ Αἰγαίου 1912 - 1913. Ἀθῆναι 1940, σ. 42 καὶ 56: βαρυτέρα, φαίνεται, ἐν Λήμνῳ ἡ δουλεία εἶχε πολὺ ταπεινώσει τὸ φρόνημα.

μένοντες εἰς τὴν νῆσον, ἡσχολοῦντο κυρίως εἰς τὴν βοσκὴν τῶν ποιμνίων. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν δ' αὐτῆς ὀφείλεται, ὡς νομίζω, ἡ καταστροφὴ τῶν δασῶν καὶ ἡ παντελὴς ἔλλειψις δένδρων ἐν τῇ Λήμνῳ.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1938 μεταβὰς κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διὰ λαογραφικοὺς σκοποὺς εἰς τὴν Λήμνον περιῆλθον μερικὰ ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀπομακρυσμένα χωρία τῆς νήσου, ὡς τὰ Σβέρδια, τὸν Κατάλακκον, τὸ Βάρος, τὰ Καμίνια, τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, Φυσίνην, Σκανδάλην κ. ἄ. Οὕτω μὲν ἐδόθη ἡ

Εἰκ. 1. - Ἡ Λήμνος.

εὐκαιρία νὰ ἐξετάσω τὰς μορφὰς τῶν παλαιῶν οἰκήσεων τῆς νήσου καὶ νὰ μελετήσω τὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν αὗται παρουσιάζουν. Τὰ πορίσματα τῆς μελέτης ταύτης θὰ ἐκθέσω κατωτέρω.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι αἱ ἀγροτικαὶ οἰκίαι τῆς Λήμνου εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον διώροφοι καὶ ἔχουν τὴν στέγην ἀμφικλινῇ. Ἐπίπεδον στέγην ἦτοι δῶμα εὐρίσκομεν μόνον εἰς τὰς μάνδρας καὶ τὰ χαγιάτια, ὅπου μανδρίζονται τὰ πρόβατα, καὶ εἰς τὴν λεγομένην ἀξάταν ἦτοι τὸν στάβλον, ὅστις ἐν εἵδει προθαλάμου εἶναι προσηρτημένος εἰς τὴν προσθίαν πλευρὰν τοῦ σπιτιοῦ (βλ. πίν. Δ' εἰκ. 2). Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐπικλινῇ στέγην ἐφαρμόζεται ἐν μέρει ἡ τεχνικὴ τῆς διὰ δώματος στεγάσεως καὶ εἰς αὐτὴν δηλαδὴ ἐπάνω εἰς

τὰ ξύλα καὶ τὰ καλάμια, μὲ τὰ ὁποῖα στεγάζεται ἡ οἰκία, ἐπιστρώνονται κατὰ πρῶτον ξηρὰ θαλάσσια φύκη (κουμ'διά) καὶ ἔπειτα παχὺ στρώμα λάσπης ¹⁾, ἐπάνω δ' εἰς αὐτὸ τοποθετοῦνται οἱ στρωτήρες κέραμοι ²⁾. Εἰς τὴν ἐργασίαν δ' αὐτήν, προπάντων εἰς τὸ δέσιμο τῶν καλαμιῶν, βοηθοῦν τὰ κορίτσια τοῦ χωρίου, προσφέροντα ἀμισθὶ τὴν βοήθειάν των, ὥς μαρτυρεῖ ἡ ἀφήγησις χωρικῆς, καταγομένης ἐκ Πλάκας τῆς Λήμνου: "Αμα θέλ' ἓνας νὰ σκιπᾶς τοῦ σπίτι τ', φουνάζ' κορίτσια κι αὐτὰ ἀνιβαίν'ν ἀπάν' στὰ καπροῦλια, κάθουντι καὶ δέν'ν τὰ καλάμια. Τὰ δέν'ν μὴ βοῦρλα. Κατόπ' ἡ νοικουκυρὰ τὰ μαγερεῦ' μακαρόνια ἢ φλουμάρια καὶ τὰ φ'λεύ'. Ἡ πληρουμὴ εἶν' αὐτή. Μετὰ θὰ ρήξουν κουμ'διές, πουλλές πουλλές, τὶς πατοῦν καλὰ στὰ καλάμια κι τὶς στρών'ν, γιὰ νὰ 'ναι ἴσια. Ὑστὶρα κουβαλοῦν λάσπ' ἀνακατεμέν' μὲ ἄχιρα κι κουμ'διές κι ἀφοῦ ξιραθῇ καλὰ, τότες θὰ βάλουν τὰ κираμίδια. Τῇ λάσπ' τὴ βάζουν γιὰ τοῦ κρύου τὰ καλάμια, γλέπ'ς, εἶνι ψιλὰ κι χουρὶς ταβάν' τοῦ σπίτ' θὰ ἦταν κρύου τοῦ χειμῶνα κι ζιστὸ τοῦ καλονκαίρ'. Κι τὰ κираμίδια δὲν τὰ βάζουν μὴ λάσπ', ἀλλὰ τὰ πετρώνουν, βάζουν πέτρις ἀπάν'. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπιτυγχάνεται καὶ ἡ ἀσφάλεισις τῶν ἐνοίκων ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τοῦ καιροῦ· διότι τὰ φύκη, πιεζόμενα ἀπὸ τὸ ὑπερκείμενον βάρος, σχηματίζουν μαζί μὲ τὸ χῶμα ἄοιστον ἀπομονωτικὸν καὶ κατὰ τοῦ ψύχους καὶ κατὰ τῆς ζέστης. Εἶναι προφανές, ὅτι τὴν πείραν ταύτην οἱ χωρικοὶ τῆς Λήμνου ἀπέκτησαν ἐκ τῆς ἐπιπεδοστέγου κατασκευῆς, τὴν ὁποίαν σήμερον, ὥς εἵπομεν, ἐφαρμόζουν μόνον εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἀξάτας καὶ τῶν χαγιατιῶν.

Ἄλλο γενικὸν γνῶρισμα τῶν ἀγροτικῶν οἰκιῶν τῆς Λήμνου, ὀφειλόμενον εἰς τὰς τοπικὰς οἰκοδομικὰς συνθῆκας, εἶναι ὅτι εἰς τὴν τοιχοποιίαν δὲν γίνεται χρῆσις ἀσβέστου· διότι ἡ νῆσος στερεῖται ἀσβεστολιθικῶν πετρωμάτων, τὴν δὲ ἀσβεστον ἀναγκάζονται νὰ εἰσάγουν, ὥς καὶ τὴν ξυλείαν, ἔξωθεν, ἐκ Σαμοθράκης, Ἀγίου Ὁρους καὶ Μυτιλήνης. Ἐνεκα τούτου ἡ χρῆσις τῆς ἀσβέστου εἰς τὰς οἰκοδομὰς εἶναι δαπανηρά. Καὶ μεταχειρίζονται μὲν οἱ Λήμνιοι χωρικοὶ εἰς τὰ κτισίματά των ἀπλοῦν χῶμα, σκέτη λάσπη, ἀλλ' αὕτη εὐκόλως ἐκπλύνεται ὑπὸ τῆς βροχῆς, ἡ ὁποία εἰς τὰς νήσους συνοδεύεται μὲ βιαίας ριπὰς τοῦ ἀνέμου. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ γεῖσον τῆς στέγης, ἡ λεγομένη παραφτέρωση, εἶναι πολὺ στενὴ, σχηματιζομένη

¹⁾ Πρβλ. τὴν ὁμοίαν κατασκευὴν τῆς ἐπιπέδου στέγης ἐν Σκύρῳ, Σάμῳ, Καρπάθῳ κ. ἄ. Ἀγγ. Χατζημιχάλη, Ἑλλην. λαϊκὴ τέχνη. Σκῦρος. Ἀθ. 1925 σ. 41. Σάμος. (Ἑλλ. Γράμματα τ. 3 (1928) σ. 92). Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Λαογρ. Σύμμεικτα Καρπάθου, Β', Ἀθῆναι 1934 σ. 357 κέ. Πρβλ. καὶ τὴν ἀρχαίαν δόρῳσιν τῶν στεγῶν βλ. Ἀ. Κεραμοπούλλου, Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1932 σ. 116 καὶ Πρακτ. Ἀρχ. Ἐταιρείας 1933 σ. 80.

²⁾ Ὁ τρόπος οὗτος τῆς στεγάσεως φαίνεται εἰς τὸ ἀκάλυπτον μέρος τῆς στέγης τοῦ ναῖσκου τοῦ πίνακος Α, εἰκ. 2, τὸ δὲ δέσιμο τῶν καλαμιῶν εἰς τὸν πίν. Γ.

μέ σειρὰν πλακῶν, ὀλίγον μόνον ἔξεχουσῶν τοῦ τοίχου, καὶ δὲν ἀρκεῖ νὰ προφυλάξῃ τοὺς τοίχους ἀπὸ τὴν βροχὴν, διὰ τοῦτο οὗτοι φαίνονται ὡς νὰ κατεσκευάσθησαν ἄνευ συνδετικῆς ὕλης, ὡς *ξερολιθιά*. Ἐκ τούτου τὰ χωρία τῆς Λήμνου ἑξωτερικῶς δὲν παρέχουν τὴν λευκὴν ὄψιν, ἥ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ «ἄσπρα» νησιὰ τοῦ Αἰγαίου. Διὰ τὴν ἑλλειψιν δὲ τῶν ξύλων καὶ «*ξύλοδέματα*»¹⁾ δὲν μεταχειρίζονται εἰς τὸ κτίσιμον. Δι' αὐτὸ κατασκευάζουν τοὺς τοίχους, προπάντων τοῦ κάτω ὀρόφου, πολὺ παχεῖς (0,65 - 0,70 μ.).

Ὡς εἴπομεν, ἡ συνήθης μορφή τῆς ἀγροτικῆς οἰκίας ἐν Λήμνῳ εἶναι ἡ τῆς διωρόφου οἰκίας· ἀλλ' ἀπαντᾶται πολλαχοῦ καὶ ἡ μονώροφος οἰκία, τὸ λεγόμενον *καλύβι* ἢ *χαμόγειο σπίτι*, τὸ ὁποῖον προφανῶς ἀποτελεῖ τὴν ἀπλουστέραν καὶ παλαιότεραν τῆς κατοικίας μορφήν ἐν Λήμνῳ, ὡς καὶ ἄλλαχοῦ (πίν. Α, 3)²⁾. Τοιαύτη εἶναι ἡ οἰκία τοῦ Γεώργη Γεωργαλᾶ εἰς τὸ χωρίον Φυσίνη³⁾, τῆς ὁποίας κάτοψιν παρέχω κατωτέρω (εἰκ. 2)⁴⁾. Κατὰ τὴν νοικοκυρὰν εἶναι *σπίτ' τρακόσια χρονοῦ, παλιό, γενοβέζ' κο*. Εἰσερχόμεθα διὰ θύρας χαμηλῆς, ὕψους 1,65 μ., εὐρισκομένης εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς τῆς οἰκίας· καὶ γενικῶς τὴ μπόρτα τὰ καλύβια τὴν ἔχουν στὴ στενὴ μεριά, κλείεται δ' αὕτη ἔσωθεν διὰ χονδροῦ ξυλίνου σύρτου, ὅστις χωνεύεται ἐντὸς ὁπῆς τοῦ τοίχου. Εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς αὐτῆς πλευρᾶς, εἰς τὴν γωνίαν, τὴν σχηματιζομένην μεταξὺ τοῦ νοτίου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, εὐρίσκεται ἡ ἑστία, κοινῶς λεγομένη *γουνιά*. Αὕτη εἶναι ἐκτισμένη μὲ θόλο καὶ ἀχιβάδες καί, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰς παρατιθεμένας

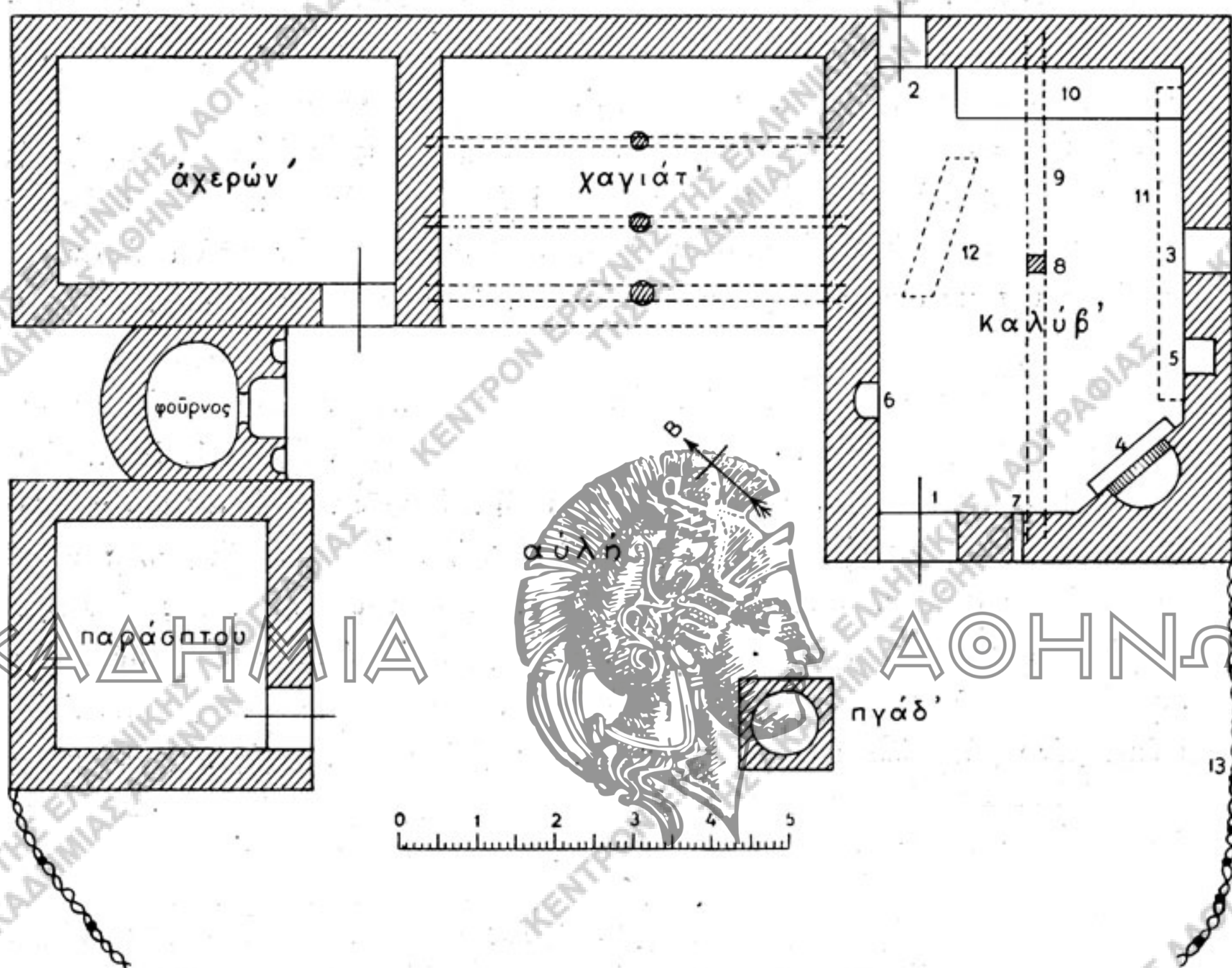
¹⁾ Βλ. Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλικαὶ Οἰκῆσεις, ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 42.

²⁾ Πρὸς ταῦτα συμφωνεῖ καὶ ἡ μαρτυρία τῶν χωρικῶν: *Τὰ προυντὰ τὰ σπίτια ἦταν καλύβια. Πρὶν τὰ σπίτια ἦταν χαμόγεια κ' ὕστερα τὰ 'φκιαξαν ἀνώγεια. Παππούζιμ κάδαν σὲ καλύβ', σὲ χαμόγειο*. (Κωνστ. Ἀτταλειώτης, Φυσίνη). Βλ. καὶ Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχ. 1939 σ. 36 καὶ Ad. Helbok, Haus u. Siedlung im Wandel der Jahrtausende, Berlin 1937, σ. 29.

³⁾ Τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου εἰς τὸ Λήμνιον ἰδίωμα εἶναι *Φσίν'*, ἀλλ' οἱ κάτοικοι λέγονται *Σφνάδεις*, τὸ δὲ ἐπίθετον εἶναι *σφνάδκους*, πχ. *σφνάδκα οὐνόματα*, ὑπάρχει δὲ καὶ ῥ. *σφνίζ'* σημαῖνον φυσᾶ με συριγμὸν ἐπὶ ἀνέμου διερχομένου διὰ στενοῦ ἀνοίγματος κλπ. Αἱ λέξεις αὗται ἔχουν προφανῶς σχέσιν πρὸς τὸ *σούφνας*, ὡς λέγεται ἐκεῖ ὁ *σίφουννας*, μὲ τὴν λέξιν δ' αὐτὴν πρέπει νὰ συνδεθῇ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου. Καὶ πράγματι ἡ περίξ τοῦ χωρίου περιοχὴ εἰς μεγάλην ἔκτασιν σκεπάζεται ἀπὸ παχὺ στρώμα λεπτοτάτης ἄμμου, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνεμος, πνέων ἐξ Α. μετακινεῖ ἐκ τῆς παραλίας, μεταβάλλων τὴν ὅλην περιοχὴν εἰς μικρὰν Σαχάραν. Χωρικὸς ἐκ Φυσίνης μοῦ ἔλεγε: *Νὰ δῆς λίχνος, χαλασμός! "Όταν λιχνᾶ, σκὼν' ἄμμου, γίνιτι σύννεφον*. Ὅθεν εἶναι πιθανόν, ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου ἦτο ἀρχικῶς **Σουφίν'*, *Σφίν'* καὶ κατ' ἀντιμετάθεσιν τῶν συμφώνων σ καὶ φ ἔγινε *Φσίν'*, μεθ' ὃ κατὰ παρετυμολογίαν ἐγράφη *Φυσίνη* ἐκ τοῦ φυσῶ. Πρβλ. *φίσουννας* ἀντὶ *σίφουννας* ἐν Χίῳ, Ἀθηνᾶ, τ. 29, σ. 223, Λεξικογρ. Δελτίον Α' 132.

⁴⁾ Τὰ δημοσιευόμενα κατωτέρω σχέδια συνετάχθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, ἀντεγράφησαν δ' ἀπλῶς διὰ μελάνης ὑπὸ τοῦ κ. Πέτρου Βαλαβανίδη.

φωτογραφίας άλλων σπιτιών της Φυσίνης και της Ἀγίας Σοφίας (πίν. Β και Γ), παρέχει ωραίαν και ἁρμονικὴν ὄψιν. Σκεύη μαγειρικῆς καὶ ἄλλα χρειώδη, τοποθετημένα εὐρύθμως εἰς τὸ ράφι καὶ τὰς ἐκατέρωθεν τοῦ καπνοδούχου θέσεις, δεικνύουν, ὅτι ἡ γωνιὰ χρησιμεύει καὶ εἰς τὸ μαγεῖρευμα. Διὸ καὶ πλησίον αὐτῆς

Εἰκ. 2. -- Κάτοψις οἰκίας καὶ αὐλῆς Γεωργίου Γεωργαλᾶ τοῦ χωρίου Φυσίνης.

- 1 πόρτα,
- 2 πορτάκι ἢ πανάθ'ρου,
- 3 πανάθ'ρου,
- 4 γωνιά,
- 5 δουλάπ'

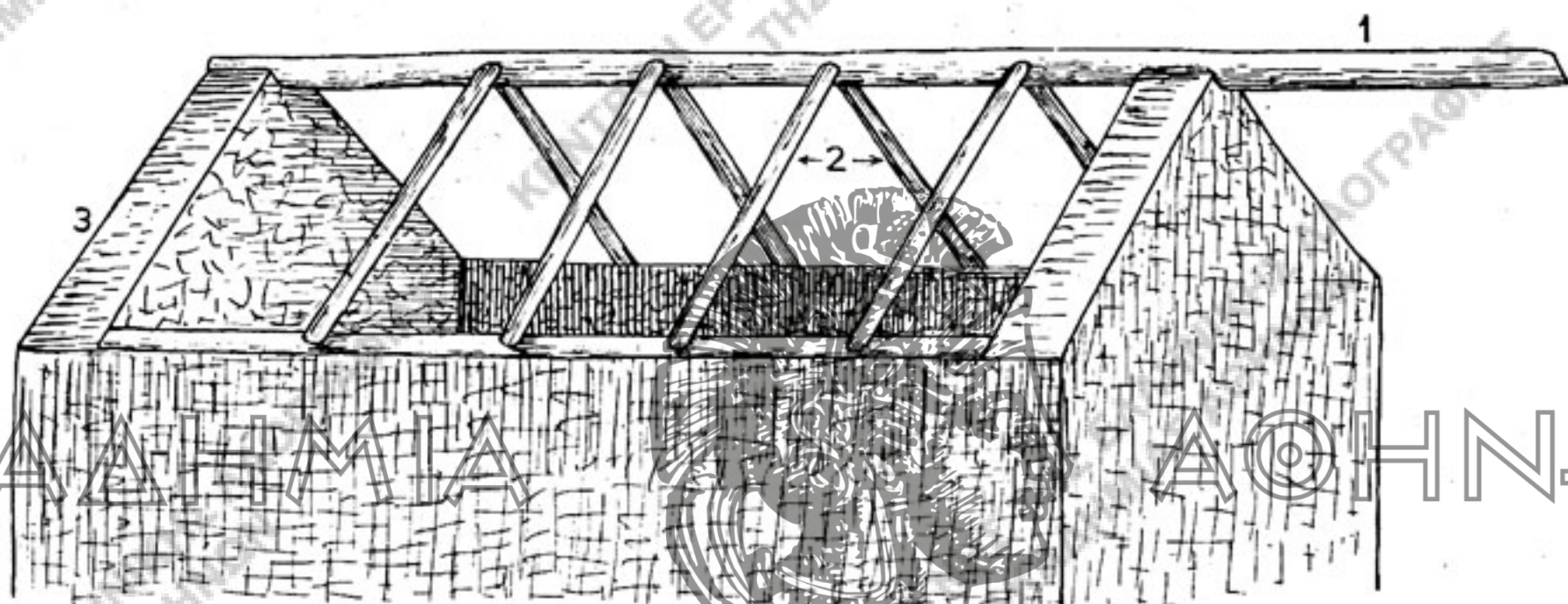
- 6 λαγνουστάτ'ς,
- 7 κατοθυρίδα,
- 8 στύλους,
- 9 μισοῦδόκ',
- 10 γιοῦκερ,

- 11 ράφ',
- 12 κανιά,
- 13 πέργιορας.

ὑπάρχει ἓνα ντουλάπι, κατεσκευασμένον ἐντὸς ἀνοίγματος τοῦ τοίχου, ὃ ὁποῖος ἔχει πᾶχος 0,65 μ. Εἰς μικρὰν δ' ἀπὸ τῆς θύρας ἀπόστασιν ὑπάρχει ἄλλη κόγχη, ἀνοιγμένη εἰς τὸν τοῖχον μὲ καμάρα, (πλάτ. 0,45 καὶ ὕψ. 0,52), χρησιμεύουσα διὰ νὰ τοποθετοῦν λαγήνια καὶ κουμάρια (λαγνουστάτ'ς)¹⁾. Διὰ τὴν τοποθέτησιν

¹⁾ Πρὸβλ. τὸν σταμνοστάτη ἢ λαγνοστάτη τῆς Σκύρου καὶ τῶν ἄλλων νήσων (Ἀγγ. Χατζη-
μιχάλη, Σκύρος Ἀθ. 1925 σ. 44 κέ.), τὴν σταμινοθούκα τῆς Καρπάθου (Μιχαηλίδου Νουάρου,

πιάτων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων χρησιμεύουν τὰ ράφια, ἐνῶ ἡ λεγομένη *κανιά*, μία πλατεῖα σανὶς κρεμαμένη διὰ σχοινίων ἀπὸ τὰ *καπρούλια* τῆς στέγης, χρησιμεύει διὰ νὰ τοποθετοῦν ψωμιά, τυριά καὶ ἄλλα φαγώσιμα. Διὰ τὴν φύλαξιν δὲ στρωμάτων καὶ φορεμάτων ὑπάρχει εἰς τὸ βάθος τοῦ σπιτιοῦ τὸ λεγόμενον *γιοῦκερ* ἢ *θέση*, ἡ ὁποία ἐδῶ μὲν ἀποτελεῖ πρόχειρον ἐκ σανίδων χώρισμα, εἰς ἄλλα ὅμως σπίτια ὁμοιάζει μὲ μεγάλο ξύλινον ἐρμάριον (*μεσάντρα*). Ἀκριβῶς δ' ἀπέναντι τῆς θύρας, εἰς τὸ ἄκρον τοῦ βορείου τοίχου ὑπάρχει μικρὰ θυρὶς (*πανάθρο μὲ κανάτ'*) ὕψ. 0,87 μ., διὰ τῆς ὁποίας οἱ ἔνοικοι ἠδύναντο ἐν ὥρᾳ κινδύνου νὰ ἔχουν διέξοδον εἰς τὰ ἔξω. Τὸ παράθυρον ὅμως, τὸ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἠνοίχθη εἰς ὑστερωτέρους χρόνους· τοῦναντίον παλαιὰ εἶναι ἡ κατο-

Εἰκ. 3. - Στέγη καλυβιοῦ.

1 μισουδόκ' 2 καπρούλια 3 καλκάν'.

θυρίδα, δηλ. ἡ μικρὰ ὀπή, ἡ ὑπάρχουσα χαμηλὰ εἰς τὸν πρόσθιον τοῖχον γιὰ τὸν *κάτο* (τ. ἔ. γάτο).

Ὁροφὴν τὸ σπίτι δὲν ἔχει, ὥστε εἶναι κάτωθεν ὁρατὴ ἡ *μισουδόκ'*, ἡ μεγάλη δοκός, ἡ ὁποία διήκει παραλλήλως πρὸς τὰς μακρὰς πλευρὰς τῆς οἰκίας καὶ κατὰ μὲν τὰ ἅκρα αὐτῆς στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀετωμάτων τῶν στενῶν πλευρῶν (κοινῶς *καλκάνια*), κατὰ δὲ τὸ μέσον ἐπὶ ξυλίνου στύλου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι τοποθετημένον τεμάχιον ξύλου δίκην κιονοκράνου (*ντάκος*). Ὅθεν ἡ μεσουδόκη ἀποτελεῖ ἐδῶ τὸ κορυφαῖον τῆς στέγης ξύλον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀγκουμποῦν τὰ ἐγκάρσια ξύλα, τὰ λεγόμενα *καπρούλια*, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν τὰ κεκλιμένα ἐπίπεδα τῆς στέγης (*σκέπα μὲ δυνὸ ἀκιντιά*, δηλ. κλίσεις), (εἰκ. 3). Εἶναι δ' οὗτος ὁ ἀπλούστερος τῆς τοιαύ-

Λαογρ. Σύμμ. Καρπάθου, Β' 1934 σ. 359), τὴν *λαγηνοκάμαρα* τῆς Θράκης (Γ. Μέγα, Θρακ. οἰκήσεις ἐν Ἑπ. Λαογρ. Ἀρχείου 1939 σ. 12), τὸν *σταμνολόγο* τῆς Θεσσαλίας κλπ.

της στεγάσεως τρόπος ¹⁾, διότι ἐπιτυγχάνεται διὰ μιᾶς μόνης μεγάλης δοκοῦ, ἔχει δὲ καὶ τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ὀφίνει ἐλεύθερον τὸν μεταξὺ τῶν πλευρῶν τῆς στέγης χώρον καὶ οὕτω δίδει ὕψος μεγαλύτερον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπιτιοῦ. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ τὸ ὕψος αὐτοῦ κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τῶν τοίχων εἶναι 1,80 μ., εἰς τὸ μέσον μέχρι τῆς μεσοδόκης εἶναι 2,46 μ. Ὡς δ' εἴπομεν ἐν ἀρχῇ, ἐπάνω εἰς τὰ καπρούλια δένονται τὰ καλάμια, ἡ στέγασ', ἡ ὁποία συμπληρώνεται μὲ κουμιδιές καὶ λάσπη καὶ κεραμίδια. Οὕτω τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπιτιοῦ διαμορφοῦται ἐκ μόνων τῶν κατασκευαστικῶν στοιχείων καὶ μὲ τὴν ἀραιὰν ἐπίπλωσιν παρέχει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ λιτοῦ καὶ ἀπερίττου.

Εἰς τὴν αὐλὴν ὑπάρχουν διάφορα ἄλλα κτίσματα: τὸ χαγιάτ', τ' ἄχερών', τὸ ψωμαδιὸ καὶ τὸ παράσπιτο.

Τὸ χαγιάτ' ἀποτελεῖ ἀνοικτὸν ὑπόστεγον καὶ χρησιμεύει γιὰ νὰ βάζουν τὰ πρόβατα. Μέσ' στὸν πέργιορα ἔχ' καὶ μιὰ μαντρούδα γιὰ τ' ἀρνιά' διότι τὸ σπίτι ἀνήκει εἰς κτηνοτροφικὴν οἰκογένειαν.

Τ' ἄχερών' χρησιμεύει διὰ τὴν ἀποθήκευσιν ἀχύρου καὶ τροφῶν διὰ τὰ κτήνη, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν φύλαξιν κριθῆς, σίτου κ. ἄ. δημητριακῶν. Γίνεται δ' ἡ ἀποθήκευσις αὐτῶν κατὰ ὅλως ἴδιον τρόπον, τὸν ὁποῖον γνωρίζω ἐκ περιγραφῆς χωρτικῆς τῆς Πλάκας: "Ἄμα βάλ'ν τ' ἄχερο στ' ἄχερών', τὸ πατοῦν πουλὺ πουλὺ καὶ κάνουν μιὰ γούβα μέσ' στ' ἄχερο — ἀνεβαίν' ἕνας ἀπάν' καὶ μ' ἕνα διρμόν' βγάζ' ἄχερο καὶ κἀν' τὴ γούβα· τὸ χτυπάει τ' ἄχερο γύρου γύρου κι ὅλα τὰ ψιλὰ πέφτ'ν καὶ μνήσκ' τὸ χοντροδ' τ' ἄχερο καὶ δὲν πέφτ' — Ἀφοῦ γίν' ἡ γούβα, στρών'ν κάτου κάτου φύλλα συκιᾶς καὶ μετὰ ρήχτουν μέσα στάρ', κθάρ', ρόβ', ὅ,τ' καρπὸ ἔχουν, ἴσαμε πενήντα, ἐξήντα πνάκια. Ἀφοῦ γεμίσ' ἡ γούβα, τότες παίρν'ν ἀγδούρ' καὶ τὴ σκεπάζουν· βάζουν κ' ἕνα δυὸ ξύλα σὰ σταυρό, γιὰ νὰ σταθοῦν αὐτοὶ οἱ ἀγδούρ'. — Αὐτὸς ἀγούδουρας εἶναι ἕνα ψιλὸ ψιλὸ χόρτο μὲ κόκκινα λουλουδάκια. "Ἐχ' ἕνα γάλα κι ἂν πάη στοὺν μάτ' μπουρεῖ νὰ στραβουθῇ ἄνθρουπους· καὶ στὰ πόδια σ' κἀν' φουσκάλες. Τὸ τρών τὰ ζῶα, ἅμα ἔχ' ὅμως γάλα, μπουρεῖ νὰ στραβουθῇ ἡ αἶγα. "Ἐχ' σπιριτάδα καὶ γιὰ δαῦτο δὲν περνάει τὸ σκουλήκ' ψουφάει. — Μετὰ ρήχτουν ἄχερο ἀπουπάν. Αὐτὸ τοῦ κἀν'ν, γιὰ νὰ μὴ πιάσ' ψεῖρα τοῦ στάρ', τοῦ κθάρ'. "Ἄμα τοῦ χρειαστῇ, τοῦ βγάζ' ἀπουπάν' κι ἅμα θελήσ' νὰ τοῦ πάρ' ὅλου, τότες κἀν' μιὰ τρύπα στοὺν πλάγ' κι αὐτὸ πέφτ'. "Ὅσο κι ἂν εἶναι ὅμως, τὸ στάρ' ἀνακατεύεται μὲ τ' ἄχερο καὶ τότες τὸ λιχνίζουν μὲ τοῦ διρμόν' κι τοῦ ξεχωρίζουν.

¹⁾ "Ὅτι εἶναι οὗτος καὶ ὁ μᾶλλον ἀρχέγονος τρόπος κατασκευῆς τῆς ἀετοειδοῦς στέγης βλ. Fr. Oelmann, Haus und Hof im Altertum, τ. 1, Berlin 1927, σ. 48.

Τὸ ψωμαδιὸ ἢ ὁ φούρνος εἶναι συνήθως κατασκεύασμα τῶν γυναικῶν, ὡς εἶναι καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἰδικόν των ἔργον. Τὸ *goubè* τὸν φκιάν'ν οἱ γυναῖκες ὄχι μὲ τοῦβλα, ἀλλὰ μὲ κομμάτια ἀπὸ κεραμίδια· ἀπάν' στα κεραμίδια βάζουν κουμιδιά κι' ἀποπάν' λάσπ' ὡς εἰκοσπέντε πόντ' καὶ τίποτε ἄλλο. Ὡς καύσιμος δ' ὕλη χρησιμεύουν πλὴν τῆς βοείου κόπρου (*βοῖδόξ'λα*) οἱ ἀκανθωτοὶ θάμνοι καὶ τὰ ἄλλα ἀκανθώδη χόρτα, τὰ ὅποια κοινῶς λέγονται ξύλα. Εὐτυχῶς τοιαῦτα χόρτα ¹⁾ φύονται εἰς τὴν νῆσον πολλὰ καὶ μὲ αὐτὰ οἱ χωρικοὶ μαγειρεύουν καὶ καίουν τοὺς φούρνους.

Παραπλεύρως τοῦ φούρνου εὐρίσκεται τὸ παράσπιτο, τὸ ὅποιον χρησιμεύει διὰ τὰ ξύλα (*ἀστιβιές, κατσονυπόδια* κλπ.) καὶ ἄλλα χρειώδη τοῦ φούρνου (*πάννα, φκνάρ', κουντάρ'* κλπ.). Ἐκεῖ βάν'ν καὶ τὶς πνακουτέες μὲ τὰ ψουμιά καὶ κάθουντι οἱ γυναῖκες, ὅσου νὰ γέν' τοῦ ψουμί.

Τὰ κτίσματα αὐτὰ εἰς οὐδεμίαν συνοχὴν εὐρίσκονται πρὸς τὸ σπίτι· προσετέθησαν δηλ. βραδύτερον εἰς αὐτό, ὅταν ἡ οἰκονομία τοῦ οἰκοδεσπότου αὐξηθεῖσα ἀπῆτει τὴν δημιουργίαν ἰδιαιτέρων χώρων διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν καρπῶν καὶ διὰ τὸν σταβλισμὸν τῶν ζώων. Ἦτο δὲ τοῦτο εὐκόλον, διότι τὸ σπίτι αὐτό, εὐρισκόμενον εἰς μίαν ἄκραν τοῦ χωρίου, διέθετε παρ' αὐτὸ τὴν ἀπαιτουμένην ἔκτασιν. Ὅπου ὅμως καὶ τοῦτο ἦτο ἡ συνηθεστερά ἐν τῇ νήσῳ περίπτωσις ἡ ἐπάρκεια αὕτη δὲν ὑπῆρχεν, ἐκεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπαυξήσεως τῆς κατοικίας ἐθεραπεύθη διὰ τῆς δημιουργίας κατωγείου ὑπὸ τὴν κατοικίαν ²⁾. Ἐκ τούτου ὁ τύπος τοῦ μονόσπιτου, τοῦ συγκειμένου ἐξ ἀνωγείου καὶ κατωγείου, ὁ τόσον συνήθης εἰς ὀρεινοὺς ἰδίᾳ συνοικισμούς, ὡς εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἡπειρον, τὴν Δυτ. Μακεδονίαν, τὴν Πελοπόννησον, ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὴν Λῆμον, παρουσιάζει δὲ ἀπλᾶς καὶ συνθέτους μορφάς.

Δεῖγμα ἀπλῆς διωρόφου οἰκίας (*μονόσπιτο μὲ μιὰ κάμαρα χωρὶς μεσοχωρίσματα*) ἀποτελεῖ ἡ ὀπισθεν εἰκονιζομένη οἰκία τῆς Λίζας Κατραμάδα τοῦ χωρίου Κάσπακα, τῆς ὁποίας κάτοψιν καὶ κάθετον τομὴν παρέχω ἐν σελίδι 13. Αὕτη εἶναι ἐκτισμένη εἰς ἀπότομον καὶ βραχώδη πλαγίαν τοῦ βουνοῦ καὶ διὰ τοῦτο αἱ διαστάσεις αὐτῆς εἶναι μικραὶ (4,05 x 3,80 ἑσωτερ.). Τὸ ἀνώγειον ἀποτελεῖ, ὡς συνήθως, τὸν κύριον τῆς κατοικίας χώρον, τὸν προωρισμένον διὰ τὴν διαμονὴν τῆς οἰκογενείας, εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτὴν ἡ εἴσο-

¹⁾ Παραθέτω ὀνόματά τινα τοιούτων χόρτων: ἀγούδουρας, ἀκονιζές καὶ νερακόνιζες, ἀμιλλάκ', ἀνανίδα, ἀντραγίδα, ἄραμνος, ἀσπόρδολας, ἀσπράγαθα, ἀστιβιές, γαῖδαράγαθα, θυμαράκια, κατσονυπόδια, μοσκοβούλ' ἢ μοσκογούλ', χαμουλιοί, βλισκούν', ἀσαμακιές, κλπ.

²⁾ Περί τῆς εἰς ὕψος ἐπαυξήσεως τοῦ χώρου τῆς οἰκίας βλ. *Fr. Oelmann, Haus und Hof im Altertum*, I. Berlin 1927, σ. 36.

δος καὶ ἡ ἐστία διετήρησαν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς θέσιν, τὴν ὁποίαν εἶδομεν εἰς τὴν μονώροφον οἰκίαν, δηλ. κατασκευάζονται ἀμφοτέραι ἐπὶ τῆς νοτίας (ἢ ΝΔ.) στενῆς πλευρᾶς τῆς οἰκίας. Ἡ ἄνοδος εἰς τὸ ἀνώγειον γίνεται δι' ἐξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος, ἐκτισμένης ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ θύρα τοῦ κατωγείου εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς καὶ ἀκριβῶς κάτωθεν τῆς θύρας τοῦ ἀνωγείου, ὁ πρὸ αὐτῆς χώρος μένει κενός, ἡ δ' εἴσοδος εἰς τὸ ἀνώγειον γίνεται μὲ μιὰ πεζούλα σανιδένια, δηλ. μὲ ξύλινον πλατύσκαλον, κατεσκευασμένον πρὸ τῆς θύρας

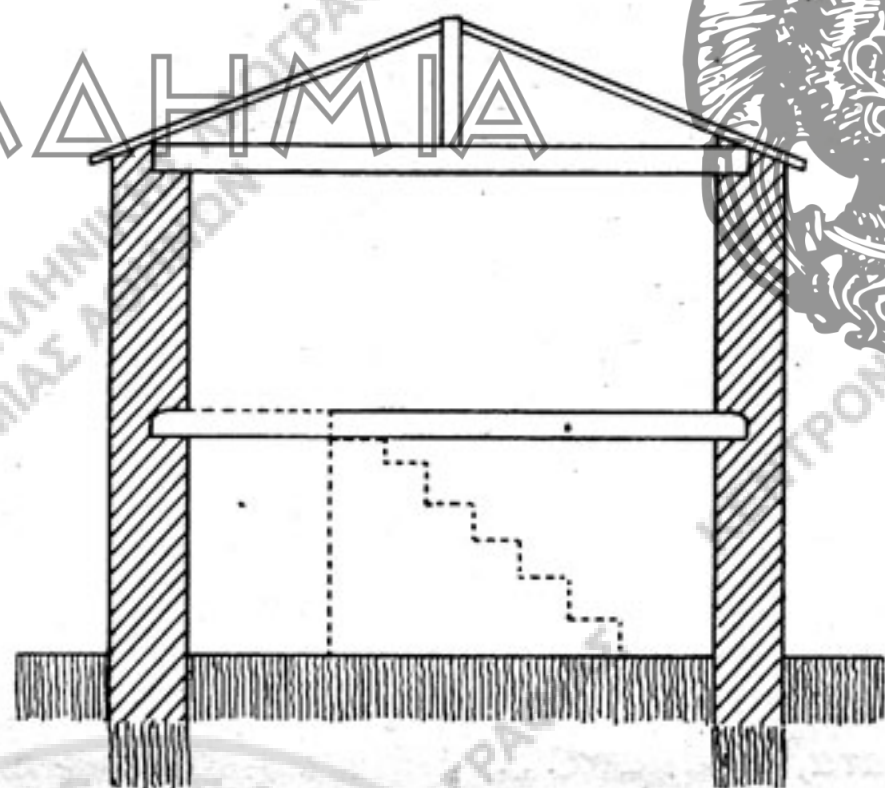
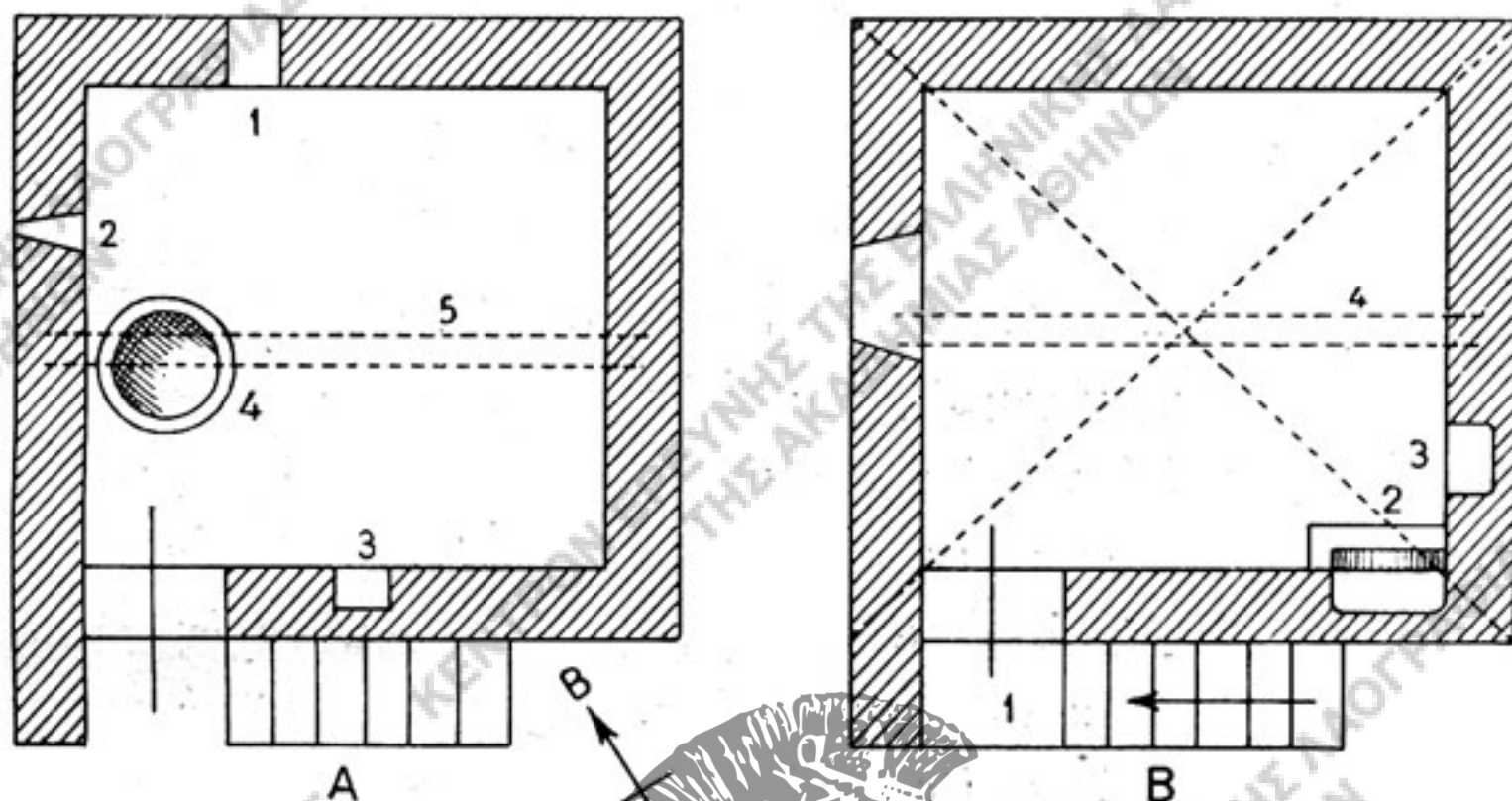
Εἰκ. 4. – Οἰκία Λίζας Κατραμάδα τοῦ χωρίου Κάσπακα.

τοῦ ἀνωγείου¹⁾. Τούτου τὰ ξύλα ἀπὸ τῆς μιᾶς μὲν πλευρᾶς στηρίζονται ἐπὶ τῆς τελευταίας βαθμίδος τῆς κλίμακος, ἀπὸ δὲ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τῆς οἰκίας τοίχου, ὅστις προεκτείνεται μέχρι τῆς προσθίας πλευρᾶς τῆς κλίμακος. Οὕτω τὸ πλατύσκαλον τοῦτο εἶναι ἀπὸ τῆς ΒΔ. πλευρᾶς κλειστόν, ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ στέγη τῆς οἰκίας προεκτεινομένη ἄνωθεν αὐτοῦ τὸ σκεπάζει, σχηματίζεται πρὸ τῆς θύρας τοῦ ἀνωγείου ἐστεγασμένος ἐξώστης, ὁ ὁποῖος λέγεται σκεπαστὴ καὶ παρὰ τὴν στενότητά του εἶναι πολλαχῶς χρήσιμος εἰς τοὺς ἐνοίκους· ἐκεῖ αἱ γυναῖκες κάθηνται καὶ γνέθουν καὶ παίρνουν τὸν ἀέρα τους. Ὅμοίως ὁ κάτωθεν

¹⁾ Εἰς ἄλλας οἰκίας τοῦ τύπου τούτου (πίν. Δ εἰκ. 1) ἡ δυσχέρεια αὕτη παρεκάμθη, ἀνοιγείσης τῆς θύρας τοῦ κατωγείου ἐπὶ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τῆς οἰκίας.

αὐτοῦ σχηματιζόμενος ὑπόστεγος χώρος χρησιμεύει τὸ καλοκαίρι, διὰ νὰ δένουν τὸ ζῶον κτλ.

Μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς οἰκίας φαίνεται εἰς τὴν ἄνω εἰκόνα τοῦ πίνακος Β. Καὶ ἐδῶ ἡ γωνιά εἶναι θολωτή, ἀλλὰ πολὺ πτωχική, χωρὶς τὰς ἐκατέ-

Εἰκ. 5. - Κάτοψις καὶ κατὰ μῆκος τομὴ τῆς οἰκίας Λίζας Κατραμάδα τοῦ χωρίου Κάσπακα.

A κατῶι

1 παράθυρο,
2 γυαλοφεγγίτ'ς,

3 φωλιά γιὰ τὶς ὄρνιθες,
4 π'θάρ',

5 μισουνδόκ'.

B ἄνωι

1 πιζούλα,
2 γουνιά,

3 ντουλάπ',
4 μισουνδόκ'.

ρωθεν τοῦ καπνοδούχου θέσεις, πὺν προσδίδουν εὐρυθμίαν καὶ γραφικότητα εἰς τὸ τζάκι. Τὰ ὀλίγα μαγειρικά σκεύη εἶναι ἀνηρτημένα ἄνωθεν τῆς γωνιάς, μετὰξὺ δ' αὐτῶν διακρίνονται ἡ χλιαροθήκ', ἡ κατρακάζα (τρίφτης τυριοῦ καὶ κολοκυθιοῦ), ἡ κρατούνα (νεροκολοκύνθη μὲ ὀπάς, χρησιμεύουσα εἰς τὸ στράγγισμα τῶν μακαρονίων) κτλ. Καὶ παράθυρον ὑπάρχει ἓν, ὕψ. 1,23 μ. ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Καὶ ἐν γένει τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χωρικοῦ σπιτιοῦ εἰς τὴν Λῆμνον δὲν

παρουσιάζει τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐπίπλων καὶ τῶν σκευῶν, τῶν ὁποίων ἡ τόσον εὐρυθμος καὶ καλαίσθητος διάταξις εἰς τοὺς τοίχους καὶ τὰ ράφια ἀποτελεῖ τὴν στολὴ τοῦ σπιτιοῦ εἰς τὴν Σκῦρον καὶ τὰ ἄλλα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου.

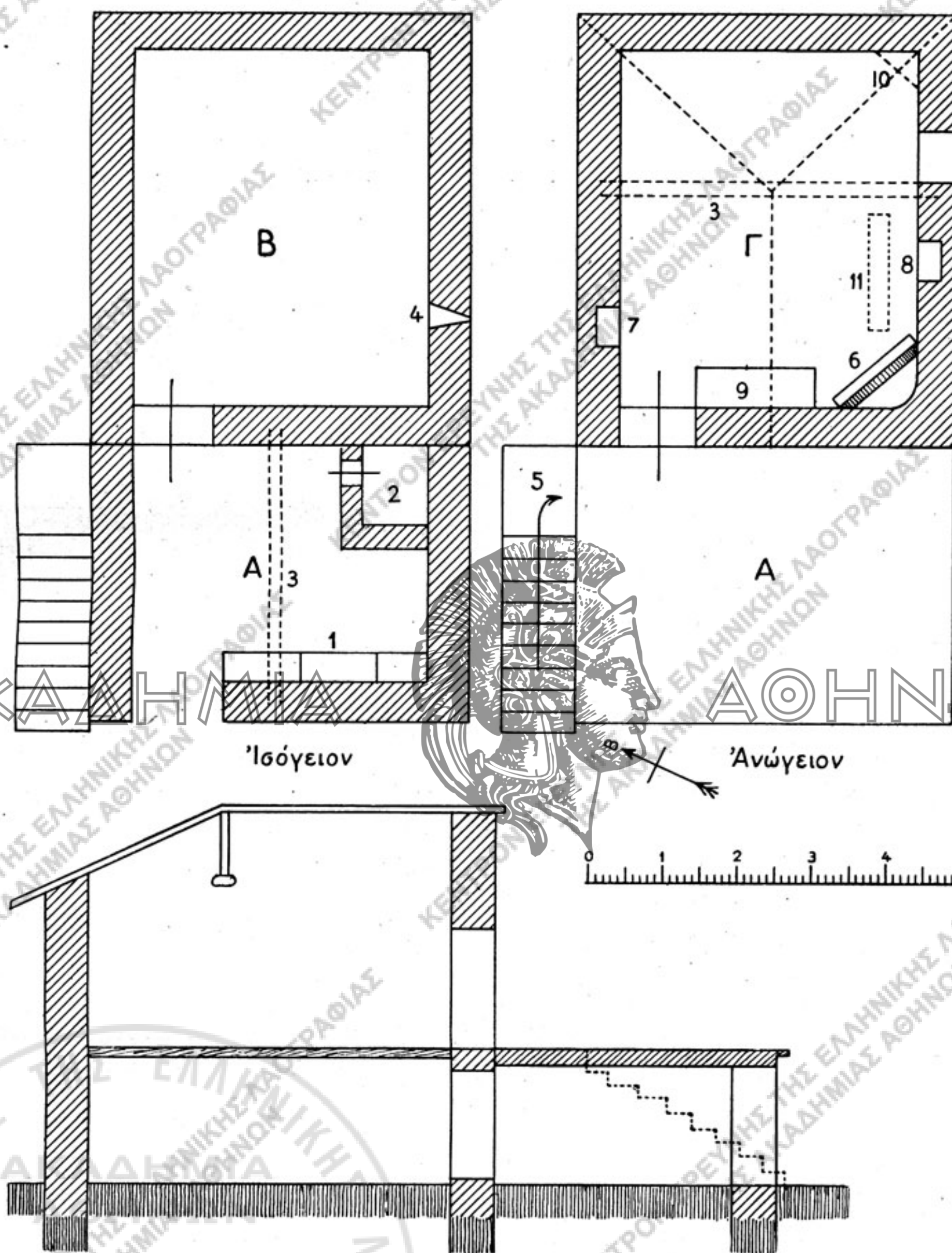
Ἐπειδὴ τὸ ἔμβαδὸν τῆς οἰκίας εἶναι σχεδὸν τετράγωνον ($4,05 \times 3,80$), καὶ ἡ στέγη αὐτῆς κατεσκευάσθη τετρακλινῆς μὲ τὰς τέσσαρας αὐτῆς πλευρὰς συγκλινοῦσας εἰς ἓν σημεῖον (σκέπα μὲ τέσσερα ἀκιντιὰ (= κλίσεις) καὶ μὲ ἓναν μπαμπᾶ)· ὁλόκληρος δηλ. ἡ στέγη στηρίζεται ἐπὶ ἑνὸς καθέτου στύλου (μπαμπᾶ), ἐπικαθημένου εἰς τὸ μέσον τῆς μεσοδόκης. Καὶ ἐδῶ δὲ τὸ γεῖσον (ἡ παραφτέρωση) σχηματίζεται διὰ σειρᾶς πλακῶν καὶ εἶναι πολὺ στενόν.

Τέλος τὸ κατώι, χρησιμεῦον διὰ τὸν σταβλισμὸν τῶν ζώων, τὴν φύλαξιν τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων καὶ τὴν ἀποθήκευσιν νομῆς καὶ καρπῶν, ἔχει εἰς ἱκανὸν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ὕψος ἓν στενὸν παράθυρον καὶ ἓνα φεγγίτην, ἔνεκα δὲ πτωχείας τῆς νοικοκυρᾶς ἐλάχιστα πράγματα περιέχει. Καὶ τὸ ὕψος τοῦ κατωγείου εἶναι τὸ ἐπιβαλλόμενον ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἀναστήματος τοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι 1,80 μ. Μερικοὶ εἰς τὸ κατώι ξεχωρίζουν μὲ ντουβάρι ἕψους $1-1\frac{1}{2}$ μ. τὸ ἀμπάρ¹⁾ καὶ βάζουν μέσα τὸν καρπό· τὸν ξεχωρίζουν μὲ πλῖθ²⁾ ἄλλοῦ τὸ στάρ³⁾, ἄλλοῦ τὸ κθάρ⁴⁾, ἄλλοῦ τὸ μγάδ⁵⁾.

Ἡ ἀπλὴ αὕτη διώροφος οἰκία ἀποτελεῖ εἰς πολλὰ τῶν χωρίων τῆς νήσου τὴν συνηθεστέραν τῆς κατοικίας μορφήν. Π. χ. εἰς τὰ Σβέρδια, τὸν Κατάλακκον, τὰ Καμίνια τὰ περισσότερα σπίτια εἶναι μονόσπιτα ἀνώγεια μὲ σκάλα ἐξωτερικὴ πέτρινη. Πολλαχοῦ, ὥς εἰς τὰ Σβέρδια, ὑπάρχουν δύο ἢ καὶ τρία σπίτια ἐκτισμένα ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν στέγην. Κατὰ τὴν φράσιν τῶν χωρικῶν, μιὰ σκέπα τρίγια σπίτια, τέσσερα σπίτια! ἔκαμνε καθένας μονάχα τρεῖς τοῖχ⁶⁾. Εἶχαν καὶ θυρίδες κ⁷⁾ ἔδινεν ἡ μιὰ τὴν ἄλλ⁸⁾ κστελιάτ⁹⁾ κο¹⁰⁾). Μονοιασμένος κόσμος (ὃχ¹¹⁾ πὼς ἦταν ἀδέρφια). Εἶχαν καὶ κρυβτσάνες μέσ¹²⁾ στὸν τοῖχο, στὴν πόρτα ποπίσ¹³⁾, στὸ παχνὶ ποκάτ, γιὰ νὰ βάζουν χρήματα, πράματα.....

Μειονέκτημα σπουδαῖον τῆς διμεροῦς ταύτης κατοικίας εἶναι προφανῶς τὸ ὅτι ὁ χώρος, ὁ χρησιμεύων διὰ σταβλισμὸν τῶν ζώων εὐρίσκεται κάτωθεν τοῦ τόπου τῆς διαμονῆς τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ δ¹⁴⁾ ἡ τήρησις καθαριότητος εἰς στάβλον δὲν εἶναι πάντοτε κατορθωτή, ἡ τοιαύτη διάταξις τῶν χώρων ὕστερεῖ ἀπὸ ὑγιεινῆς ἀπόψεως. Ἐπειτα καὶ χώρον ἰδιαίτερον διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν δημητριακῶν καρπῶν καὶ τῆς νομῆς τῶν ζώων ἡ κατοικία αὕτη δὲν ἔχει.

¹⁾ Κστέλ¹⁵⁾ = σκουτέλι. Κστελιάτ¹⁶⁾ κο, τὸ φαγητὸν ποὺ στέλλεται ὡς δῶρον εἰς συγγενεῖς ἢ γείτονας, τὸ σκουτελικὸ ἢ ἀποδοσίμι, ἡ πέτσα ἢ ὁ δίσκος. (Βλ. Ἐπ. Λαογρ. Ἀρχ. 1939, σ. 104). Πρβλ. θὰ τὸν κστελιάσω· θὰ τὸν φιλέσω (Λήμνος).

Εἰκ. 6.- Κάτοψις καὶ κατὰ πλάτος τομὴ τῆς οἰκίας Ν. Κόκκ'ναρου τοῦ χωρίου Βάρου.

Α ἀξάτα,	1 παχιά,	5 μπιζούλα,	9 γιοῦκερ,
Β κατώι,	2 κ'μάσ' γιά τς ὀρνιθες,	6 γουνιά,	10 τὰ 'κουνίσματα.
Γ ἀνώι.	3 μισουνδόκ',	7 λαηνουστάτ'ς,	11 κανιά (ψώμοσάνιδο).
	4 φηγγίτ'ς,	8 ντουλάπ',	

Τὰ μειονεκτήματα ταῦτα ἤρθησαν διὰ τῆς προσθήκης τρίτου χώρου, τῆς λεγομένης ἀξάτας¹⁾. Αὕτη κτίζεται γενικῶς ἐπὶ τῆς προσόψεως τῆς ἀπλῆς διωρόφου οἰκίας, ἀποτελοῦσα κλειστὸν πρὸ αὐτῆς προστώον, ἀλλὰ φθάνει μόνον εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἰσογείου, χρησιμεύει δὲ διὰ τὴν στάβλισιν τῶν ζώων ἥτοι τῶν βοῶν καὶ τῶν ὑποζυγίων τοῦ ἀγρότου (πίν. Δ εἰκ. 2, πίν. Ε εἰκ. 1 καὶ 2). Ἐπειδὴ δὲ ἡ στέγη τῆς ἀξάτας, ὡς εἴπομεν, κατασκευάζεται ἐπίπεδος (δῶμα) καὶ εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος μὲ τὸ δάπεδον τοῦ ἀνωγείου, αὕτη χρησιμεύει ὡς πλατὺς ἐξώστης, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέρχονται δι' ἐξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος. Ἡ θέσις ὁμῶς τῆς κλίμακος δὲν εἶναι παντοῦ ἡ αὐτή, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τοποθεσίαν καὶ ἄλλοτε μὲν πίπτει ἐντὸς τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, ἄλλοτε δὲ ἐξέχει αὐτῆς κατὰ διαφόρους διευθύνσεις καὶ οὕτω συντελεῖ εἰς τὴν ποικίλιαν καὶ γραφικότητα τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῆς οἰκίας. Εἰς τὴν ἀξάταν ὁ χωρικὸς ἐκθέτει τοὺς χλωροὺς καρπούς του εἰς τὸν ἥλιον πρὸς ἀποξήρανσιν, ἐπ' αὐτῆς καὶ ἡ οἰκογένεια δειπνεῖ καὶ κατακλίνεται κατὰ τὸ θέρος. Εἶναι δ' ἡ ἀξάτα καὶ ἄλλως χρήσιμος εἰς τὸν ἀγρότην· διότι πλὴν τῆς φάτνης διὰ τὰ ζῶα περιλαμβάνει καὶ τὸ κουμάσι γιὰ τὶς ὄρνιθες (εἰκ. 6), συνήθως δὲ καὶ τὸν φοῦρνον (ψωμαδιό), ὁ ὁποῖος κτίζεται εἰς μίαν τῶν πλευρῶν τῆς ἀξάτας, σχηματίζων ἐξωτερικῶς ἡμικυκλικήν κόγχην, τὸ λεγόμενον κουβούκλι ἢ κουβούκι (κουβούκλιον. Βλ. εἰκ. 7, καὶ πίν. Ε, 1 καὶ Η, 1). Οὕτως ὁ κάτωθεν τοῦ σπιτιοῦ χώρος ἥτοι τὸ κατώι ἀπομένει ἐλεύθερον καὶ διατίθεται διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν ξηρῶν καὶ ὑγρῶν καρπῶν καὶ τοῦ ἀχύρου, ὡς καὶ διὰ τὴν φύλαξιν τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων (ἀλέτιρ, ζγός, δουκάν, φκέντρ²⁾). Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀπαρτίζεται ἐν ἑνιαῖον καὶ ἁρμονικὸν σύνολον, τὸ ὁποῖον συγκεντρώνει κατὰ τὸν μᾶλλον πρόσφορον τρόπον ὅλους τοὺς ἀπαραιτήτους εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ἀγρότου χώρους· ἡ τοιαύτη δ' αὐτῶν διάταξις πληροῖ καὶ τοὺς ὅρους τῆς ὑγιεινῆς καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ δύναται ὁ χωρικὸς εὐχερῶς νὰ ἐπιβλέπῃ κατὰ τὴν νύκτα τὰ κτήνη του καὶ νὰ τοὺς παραθέτῃ τροφήν³⁾. Ἐννοεῖται δ' ὅτι πολλαχοῦ παρὰ τὸ σπίτι μὲ τὴν ἀξάτα ὑπάρχει καὶ τὸ καλύβ⁴⁾ ἢ παράσπιο καὶ πολλάκις ὁ φοῦρνος εἶναι κτισμένος εἰς μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καθ' ὃν τρόπον καὶ εἰς τὴν ἀξάτα.

Ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς τῆς οἰκίας, διακρινόμενος γενικῶς διὰ τῆς λ. ἀξάτας, προῆλθε διὰ προσθήκης ἐκ τῆς ἀπλῆς διωρόφου οἰκίας, τοῦ λεγομένου ἀνωγοκάτωγου σπιτιοῦ, συνάγω ἐκ τοῦ ὅτι οὐδαμοῦ τῆς Λήμνου εἶδον παλαιὰν μονώροφον οἰκίαν μὲ ἀξάταν καὶ ὅτι ἡ διάταξις τῶν χώρων καὶ τῶν μερῶν παρέμεινε

¹⁾ Περὶ τῶν λ. ἀξάτας καὶ ἀξάτου καὶ τῆς ἐκ τοῦ τοξάτου ἐρμηνείας αὐτῶν βλ. Κ. Ἀμαντον ἐν Ἀθηνᾶς τ. 23 (1911) σ. 490.

²⁾ Ὁμοίαν γεινίασιν τοῦ στάβλου μὲ τὴν κατοικίαν παρὰ Γερμανοῖς βλ. ἐν Α. Helbok, ἐνθ' ἀν. σ. 29 κέ. Πρβλ. Ἐπ. Λαογρ. Ἀρχ. 1939 σ. 16.

1. Σπίτι με άξάτα και κουβούκλι Παν. Αγίλλια του χωρίου Ἀγίας Σοφίας.

2. Παλιό μονόσπιτο με την άξάταν ύψουμένην ἀνωτέρω τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνωγείου καὶ προεκτεινομένην πλαγίως ἐν Φυσίνῃ. Βλέπε τὴν μεσοδόκην τῆς στέγης προεκβαλλομένην ἔξω τοῦ προσθίου τοίχου.

ΠΙΝΑΞ 5.

1. Σπίτι με ἀξάντο Γ. Πανταζή ἐν Ἀγίᾳ Σοφίᾳ.

2. Σπίτι με ἀξάντο καὶ ἀξάτα Τριανταφύλλου Κλειδῆ ἐν Φυσίνῃ.
Δεξιὰ ἡ λιθίνη κλῖμαξ μετὸν λαγροστάτη εἰς τὸ βάθος.

ΠΙΝΑΞ Ζ.

Παλιό σπίτι με άξαιτο εις τὸν Κατάλακχον.

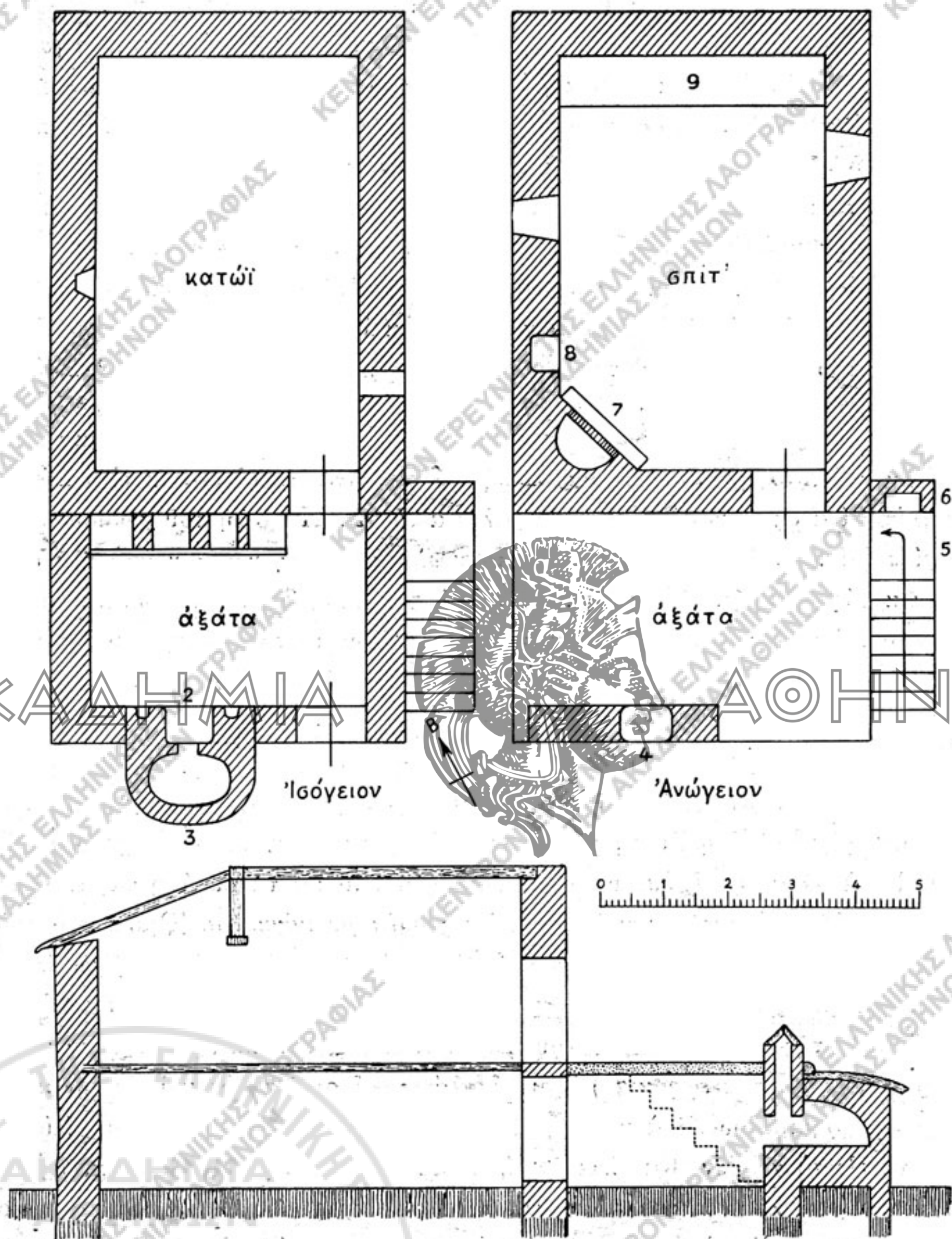
ΠΙΝΑΞ Η.

1. Οικία Γ. Κομνηγάκη της Σκανδάλης με την αξάταν και τὸν φούρνον ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς. Τὸ σκιαζόμενον κτήριον πρὸ τῆς αξάτας εἶναι χουμάσι διὰ τὸν χοῖρον καὶ τὰς ὄρνιθας.

2. Οικία με κάγκελλα Δημ. Λούκη εἰς τὸν Κάσπακα.

Εἰκ. 7. - Κάτοψις καὶ κατὰ πλάτος τομὴ τῆς οἰκίας Παν. Ἀχιλλιδῆ τοῦ χωρίου Ἀγίας Σοφίας (Βλ. πίν. Ε' εἰκ. 1).

1 παχιά,
2 ψωμαδιό,
3 κουβούκλ',

4 καπνοδοῦχος,
5 μπιζούλα,
6 λαηνονστατ'ς

7 γουνιά,
8 ντουλάπ',
9 γιοῦκερ.

καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην οἷα καὶ ἐν τῇ ἀπλῇ διωρόφῳ οἰκίᾳ.

Γενικὸν γνῶρισμα τῶν οἰκιῶν τούτων εἶναι καὶ ἡ τρικλινὴς στέγη (σκέπα μὲν τρία ἀκιντιά), ἡ ὁποία προσαρμόζεται καὶ πρὸς τὸ παραλληλόγραμμον σχῆμα αὐτῶν καὶ πρὸς τὴν ἀνάγκην, ὥπως τὰ ἐκ τῆς στέγης ρέοντα ὕδατα μὴ πλημμυρῶσι τὸ δῶμα τῆς ἀξάτας, ἀλλὰ παροχετεύωνται πρὸς τὰς μακρὰς αὐτῆς πλευράς· διὰ τοῦτο ὁ πρόσθιος τοῖχος τοῦ σπιτιοῦ ὑψώνεται ἀετοειδῶς, σχηματίζων τὸ λεγόμενον *καλκάνι* καὶ δίδων ροὴν πλαγίαν εἰς τὰ ὄμβρια ὕδατα.

Τὸ ὕψος τοῦ μὲν κατωγείου εἶναι συνήθως 1,80-2 μ. τῆς δὲ ἀξάτας 1,60-1,80 μ. διότι ἡ στέγη αὐτῆς εἶναι *χωματερή* καὶ διὰ τοῦτο παχύτερα τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνωγείου. Τὸ ὕψος τοῦ ἀνωγείου εἶναι κατὰ τι μεγαλύτερον (2-2,30 μ.).

Περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ τύπου τούτου τῆς Λημνίας οἰκίας εὐρίσκομεν εἰς τὸ λεγόμενον *ἀξάιτο* ἢ *σπίτι μὲν κάγκελλα*. Τοιαῦται εἶναι αἱ οἰκίαι, αἱ εἰκονιζόμεναι εἰς τοὺς πίνακας Γ καὶ Ζ. Ἡ οἰκία μάλιστα τοῦ Γ. Πανταζῆ τοῦ χωρίου Ἀγίας Σοφίας (πίν. Γ, 1) προέρχεται ἀπὸ διασκευὴν ἀξάτας, γενομένην ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ κατόχου αὐτῆς. Οὗτος δηλ. θέλων νὰ προσθέσῃ ἐν ἀκόμῃ δωματίον εἰς τὸ ἀνώγειον, ἐπεξέτεινε τὴν στέγην κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κορυφαίου ξύλου καὶ τὸ μὲν μεγαλύτερον μέρος τοῦ οὕτω στεγασθέντος ἄνωθεν τῆς ἀξάτας χώρου περιέφραξε διὰ τοίχων καὶ διεορύθμισεν εἰς *νοῦαν* ἢ *μαγερείο*, ἀφοῦ μετέφερεν εἰς αὐτὸ τὴν ἐστίαν ἀπὸ τὸ *σπίτι*, τὸ δὲ μικρότερον μέρος ἀφῆκεν ἀνοικτὸν ὥς ὑπόστεγον (*χαγιάτι*), διὰ νὰ χρησιμεύῃ καὶ ὥς σκεπαστὴ εἴσοδος διὰ τὰ δύο δωμάτια καὶ ὥς ἐξώστης· χάριν δὲ ἀσφαλείας, γιὰ νὰ μὴ πέφτουν τὰ παιδιά, ἔκτισε χαμηλὸν τοιχίον εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ἐξώστου, ἐνῶ ἄλλοι ἀρκοῦνται εἰς τὰ συνήθη κάγκελλα· διὰ τοῦτο καὶ ἡ οἰκία αὐτὴ διακρίνεται καὶ ὥς *σπίτι μὲν κάγκελλα*. Ὁμοίως τὸ *σπίτι* τοῦ Κ. Ἀιταλειώτη-ἐν Φυσίνῃ, τοῦ ὁποίου κάτοψιν καὶ τομὴν παρέχω ἔναντι, ἔκτισθη ἀρχικῶς ὥς ἀξάτα, ἀλλὰ πρὸ 50 ἐτῶν διεσκευάσθη εἰς *ἀξάιτο*· δι' αὐτὸ καὶ ἄνωθεν τῆς θύρας τοῦ μεγάλου δωματίου πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ χαγιατιοῦ ὑπάρχουν ἀκόμῃ τ' ἀνεφράκια ¹⁾ ἥτοι αἱ πλάκες, αἱ ὁποῖαι, ὥς καὶ εἰς τὴν παραφτέρωση, χρησιμεύουν, διὰ νὰ στηρίζωνται αἱ κεραμίδες. Τοῦναντίον ἡ οἰκία Γ. Μπαλτᾶ εἰς τὸ χωρίον Κατάλακκον, ἡ ὁποία ἔκτισθη πρὸ 60 ἐτῶν ἐπὶ σχεδίου ὥς ἀξάιτο (πίν. Ζ, κάτοψις ἐν σελ. 20), ἔχει τὸν διαχωριστικὸν τοῖχον τοῦ ἀνωγείου λεπτὸν (*μπαγνιατὶ*) καὶ παρουσιάζει μεγαλυτέραν συμμετρίαν εἰς τὰς ἀναλογίας τῶν χώρων. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ σύνθεσις τῆς οἰκίας παρέμεινεν ἡ αὐτὴ μὲ τὴν λιθίνην κλίμακα ἄγουσαν ἔξωθεν εἰς τὸ *χαγιάτι* ἢ τὰ κάγκελλα.

Ἐννοεῖται δ' ὅτι καὶ παρεκκλίσεις ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ τύπου δὲν λείπουν,

¹⁾ Περὶ τῆς λέξεως βλ. Ἰστ. Λεξικὸν Νέας Ἑλληνικῆς, τ. 2 σ. 158, λ. ἀναφράγια.

1

2

3

1. Κτίσιμο σπιτιού εις τὸ χωρίον Πλάκα (φωτογραφία ἔτ. 1938).
2. Λειτουργία εις τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἀηγιάννη εις τὸ Παλιόκαστρο τῆς Πλάκας.
3. Μονώροφος οἰκία τοῦ χωρίου Κατάλακκου.

ΠΙΝΑΞ Β.

1. Γωνιά καὶ ντουλάπι τῆς οἰκίας Κατσαμάδα τοῦ χωρίου Κάσπαχα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

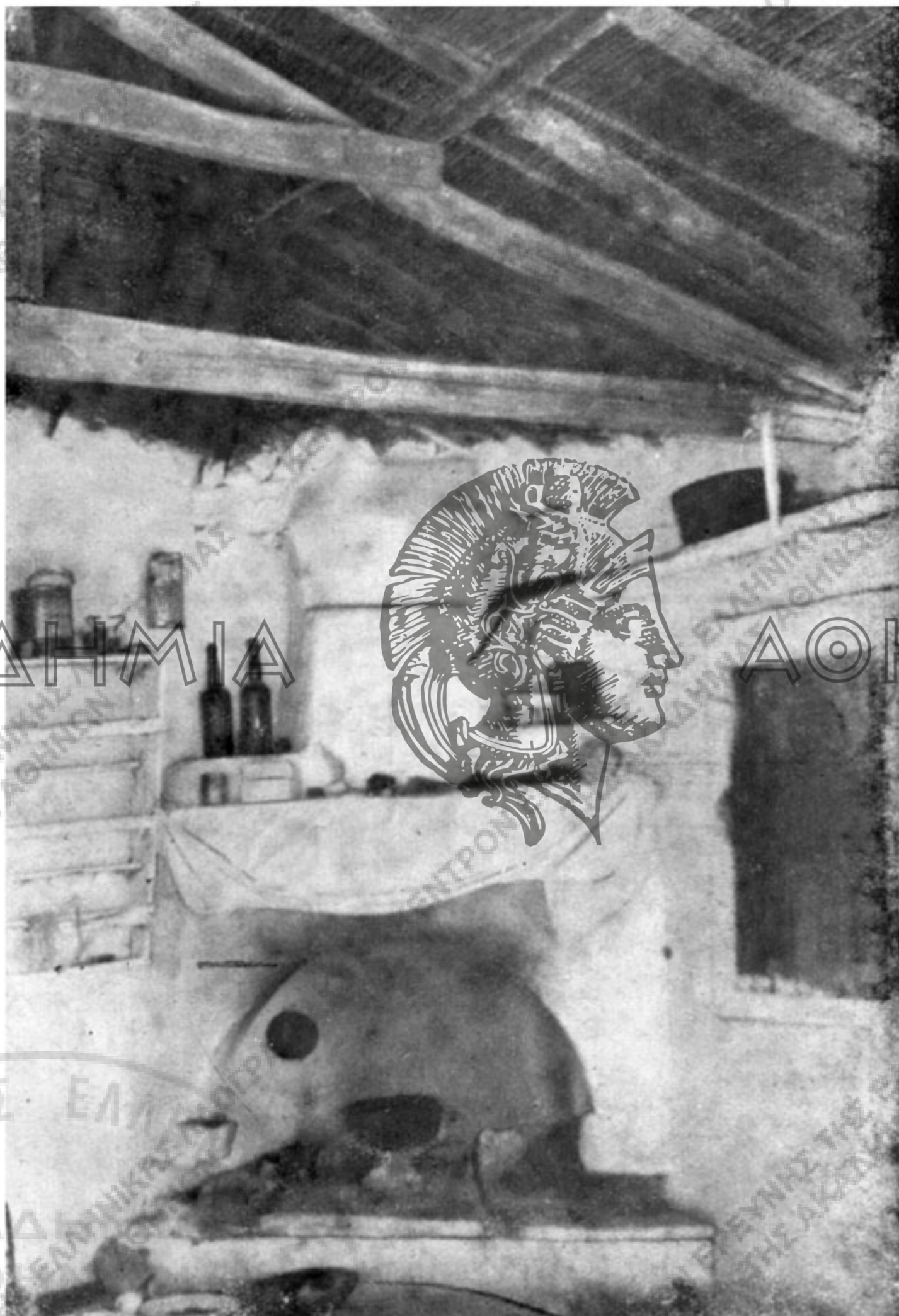

ΑΘΗΝΩΝ

2. Γωνιά τῆς οἰκίας Κ. Ἀτταλειώτη ἐν Φυσίνῃ.

ΠΙΝΑΞ Γ.

Γωνιά τῆς οἰκίας Δημητρίου Νικολῆ τοῦ χωρίου Ἀγίας Σοφίας
μέ τὸ ντουλάπι καὶ τὴν πιατοθήκην.

ΠΙΝΑΞ Δ.

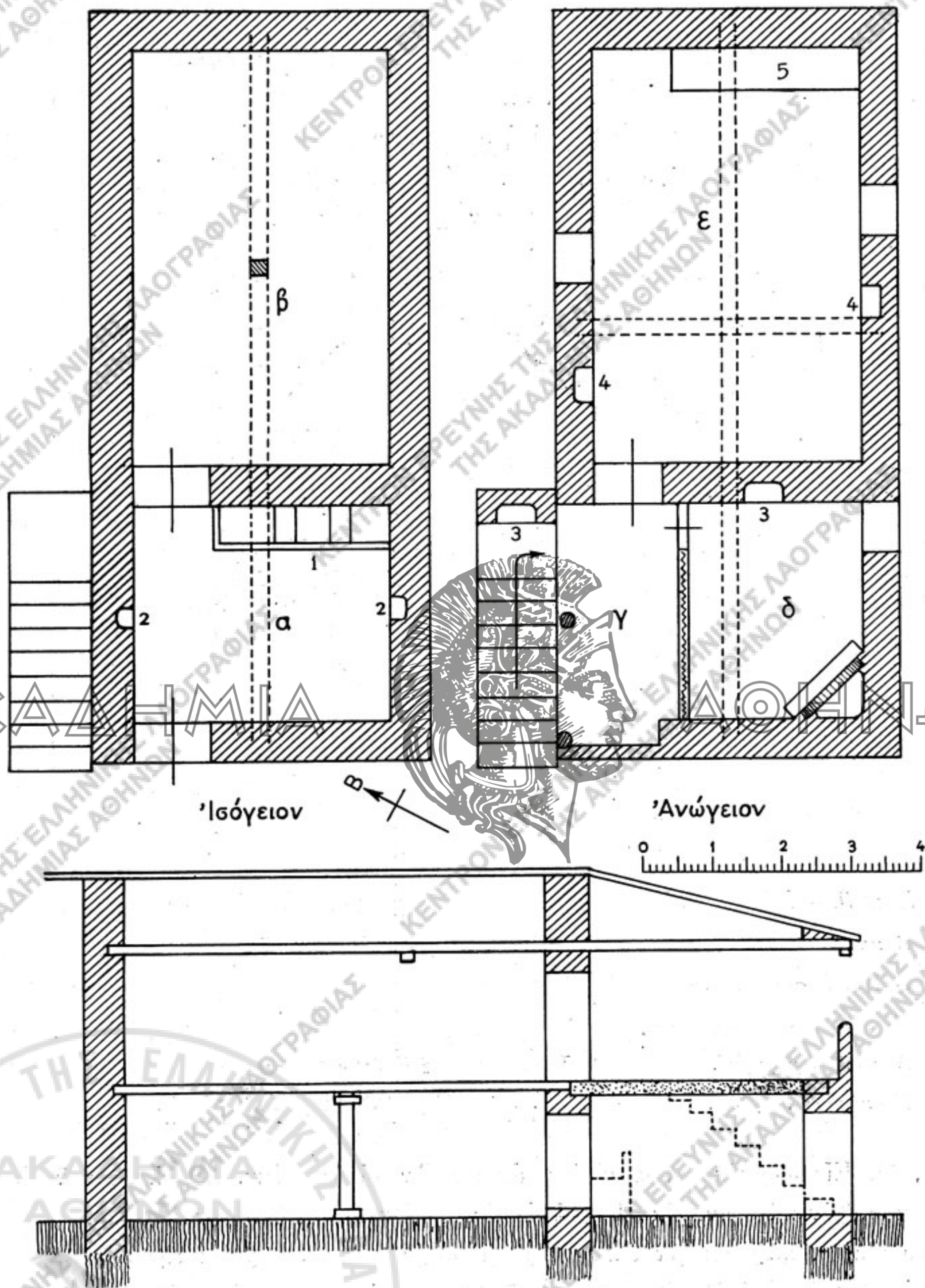

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

1. Μονόσπιτο του χωριού Βάρου.

2. Σπίτι με αξάτα του χωριού Σκανδάλης.

Εἰκ. 8. - Κάτοψις καὶ κατὰ πλάτος τομὴ τῆς οἰκίας Κ. Ἀιταλειώτῃ τοῦ χωρίου Φυσίνης.

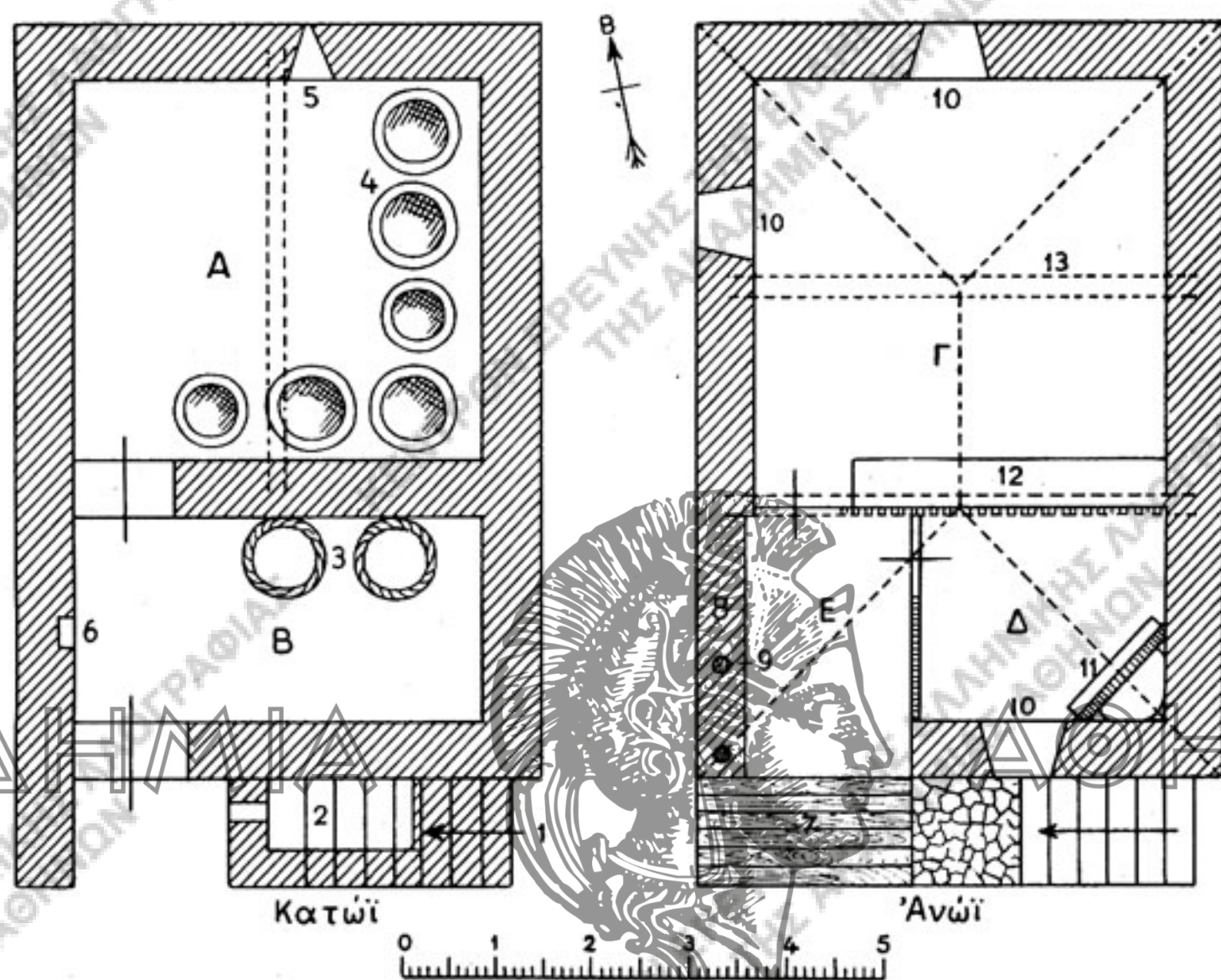
α στάβλος (σκεπαστή),
β κατώι,
γ ἀξάιτο,

δ μαγερεϊό,
ε ἀνώι, σπίτ'.

1 παχνιά,
2 φωλιὰ γιὰ τὶς ὀρνίθες,
3 λαηγουστάτ'ς,

4 ντουλάπ',
5 γιοῦκερ.

προσδίδουσαι ποικίλιαν καὶ γραφικότητα εἰς τὴν μορφήν, ὥς εἶναι ἡ οἰκία Τριανταφύλλου Κλειδῇ τῆς Φυσίνης, ὅπου εἰς τὸ ἀξάιτο προσετέθη καὶ ἀξάτα πρὸ τοῦ ἔξω κατωγιοῦ (πίν. ζ, 2), καὶ ἡ οἰκία Γεωργίου Κομνηνάκη τῆς Σκανδάλης, ὅπου ἡ ἀξάτα μὲ τὸν φοῦρνον κατεσκευάσθη ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς, τὸ δὲ χαγιάτι περιορίσθη εἰς στενὸν διάδρομον χωρὶς τοὺς στύλους τῆς στηρίξεως (πίν.

Εἰκ. 9. – Κάτοψις οἰκίας Γ. Μπαλτᾶ τοῦ χωρίου Κατάλακκου (βλ. πίν. Ζ').

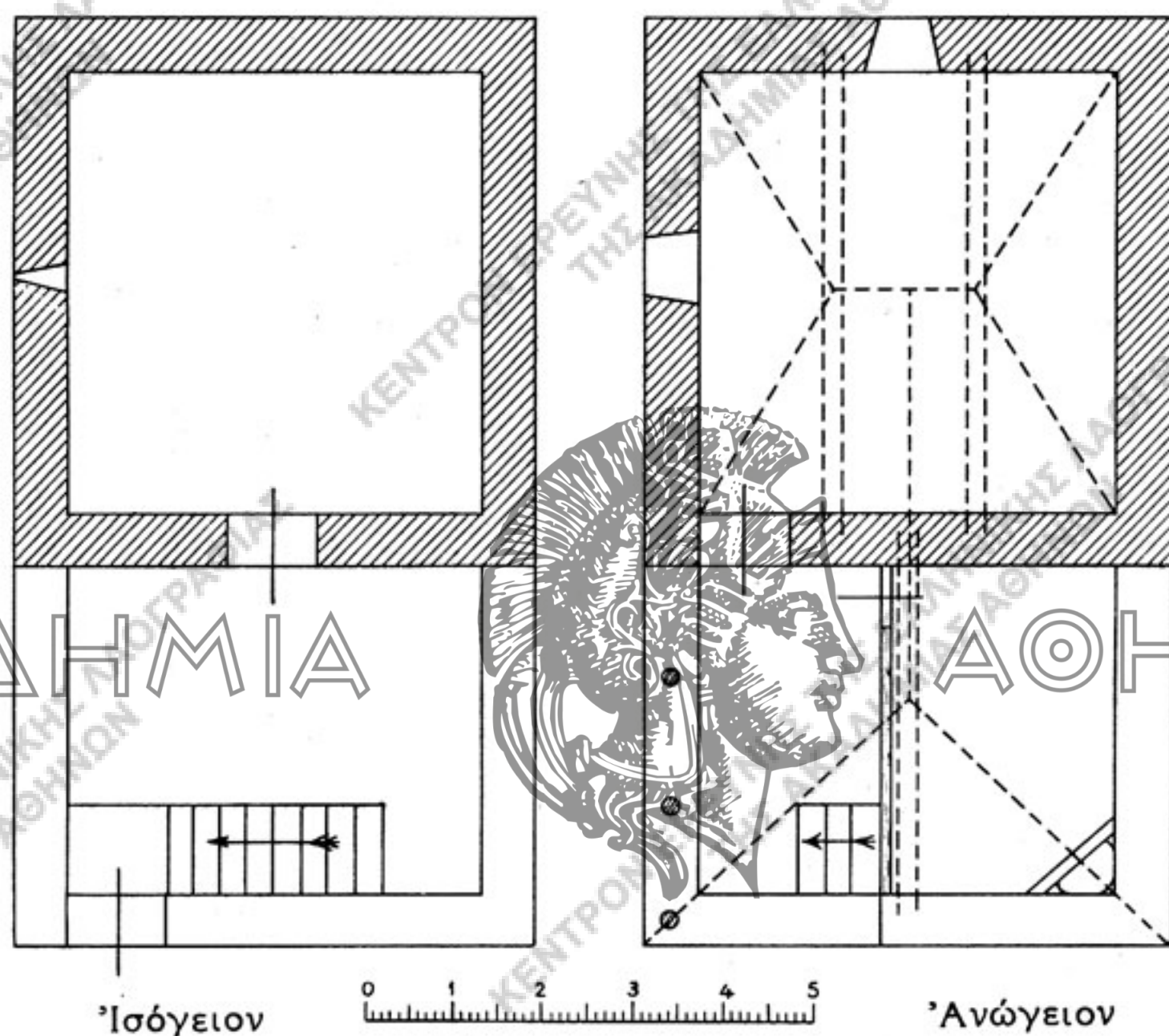
Α κατώι,
Β ὄξω κατώι (στάβλος)
Γ σπὶτ'
Δ νουδᾶς, μαγερεϊό,
Ε σκεπαστή, ἀξάιτο.

1 σκάλα,
2 κουμάς' γιὰ τὶς ὀρνιθες,
3 κοφίνια μὲ ἄχερο (ἀντὶ παχυνῶν),
4 πιθάκια γιὰ τ'ς καρποί,
5 γναλοφεγγίτ'ς,
6 φωλιά,

7 σκεπαστή, σανίδωμα,
8 πεζούλα πέτρινη ὕψ. 0,73,
9 στῦλος,
10 παράθυρο,
11 γωνιά,
12 γιοῦκερ,
13 μισουνδόκ'.

Η, 1). Εἰς μερικὰς ὅμως οἰκίας, ὥς εἰς τὴν οἰκίαν Παν. Σουγλέρη τοῦ Κατάλακκου (βλ. κάτοψιν, εἰκ. 10), ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ διασκευὴν ἀπλῆς διωρόφου οἰκίας, παρουσιάζεται καὶ ἑτέρα μεταρρύθμισις, ἀφορῶσα τὴν ἀνοδὸν εἰς τὸ ἀνώγειον· ἡ σκάλα δηλ. ἐγένεν ἐδῶ ξυλίνη καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ ἔξω κατώι, ὁδηγοῦσα ἔσωθεν εἰς τὸ ὑπόστεγον τοῦ ἀνωγείου. Μὲ τὴν μεταρρύθμισιν δ' αὐτὴν τὸ ἀξάιτο ἀπέβαλε μὲν κάτι ἀπὸ τὴν γραφικότητα τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς, ἀπέκτησεν ὅμως μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν, δημιουργηθείσης μιᾶς μόνης κλειστῆς εἰσόδου διὰ τὴν ὅλην οἰκίαν.

Ὡς βλέπομεν, ἡ κυρία μεταρρύθμισις εἰς τὸ ἀξάιτο ἀπέβλεπεν ἀρχικῶς εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ὅρων τῆς διαβιώσεως διὰ τῆς δημιουργίας ἰδιαιτέρου μαγειρείου, ὥστε τὸ ἀνωί ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἐστίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμαγεύρεον, καὶ νὰ καταστῇ ἀποκλειστικῶς χώρος διαμονῆς καὶ ὕπνου, πρὸς δὲ αἵθουσα ὑποδοχῆς (σάλα). Τόσον δ' ἀναγκαία καὶ ἐπιβεβλημένη ἐκρίθη σὺν τῷ χρόνῳ ἡ μεταρρύθμισις αὕτη, ὥστε εἰσήχθη καὶ εἰς παλαιὰ μονόσπιτα· εἰς μικρὰν δηλ. ἀπό-

Εἰκ. 10. – Κάτοψις τῆς οἰκίας Παν. Σουγλέρη τοῦ Κατάλακκου.

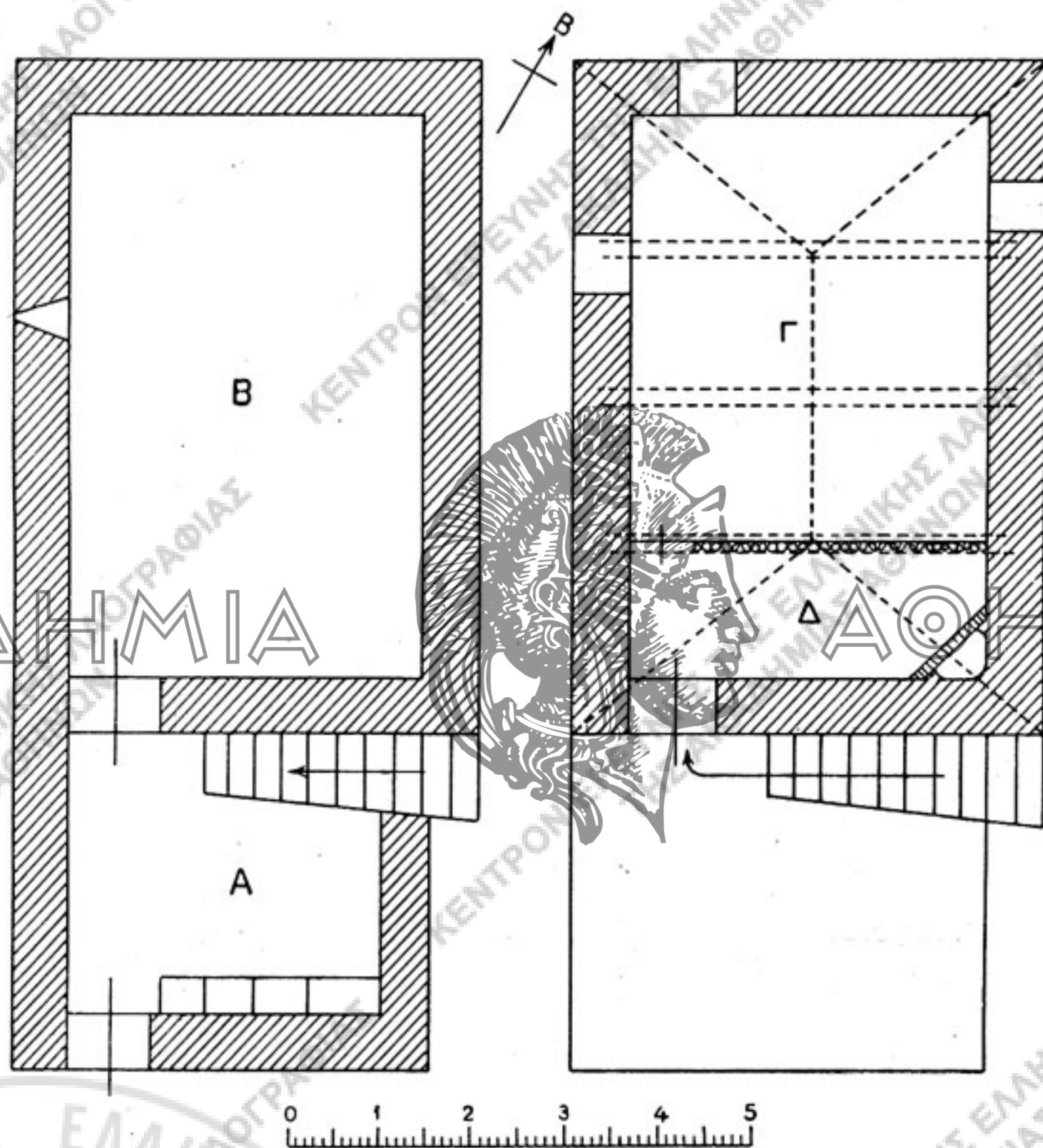
(Τὰ λευκὰ μέρη δηλοῦν τὴν προσθήκην. Ἡ κλῖμαξ εἶναι ἐσωτερικὴ).

στασιν ἀπὸ τῆς θύρας ἔκτισαν εἰς αὐτὰ λεπτὸν τοῖχον (μπαγντατὶ) καὶ δι' αὐτοῦ ἀπεχώρισαν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ δωματίου τὸν περὶ τὴν ἐστίαν χώρον, κατασκευάσαντες οὕτω καὶ εἰς αὐτὰ μαγειρείο. Δεῖγμα τῆς εὐκολίας, μὲ τὴν ὁποίαν οἱ χωρικοὶ ἐπιφέρουν μεταβολὰς καὶ τροποποιήσεις εἰς τὴν κατοικίαν των, ἀποτελεῖ τὸ σπίτι τοῦ Παντελῆ Παραθυρᾶ εἰς τὰ Σβέρδια (εἰκ. 11), εἰς τὸ ὁποῖον, χωρὶς κὰν νὰ μετατοπισθῇ ἡ ὑπάρχουσα λιθίνη κλῖμαξ, προσετέθη ἀξάτα καὶ διὰ λεπτοῦ τοίχου (τσατμᾶ) διηρέθη τὸ ἀνωί εἰς δύο δωμάτια, δηλ. εἰς σάλαν καὶ μαγειρείο.

Πρὸς τούτοις διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης τῆς ἀξάτας οἱ χωρικοὶ ἀπηλλάγησαν καὶ ἀπὸ τὰς ἐνοχλήσεις τῶν συχνῶν ἐπισκευῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ προβαίνουν μεθ' ἐκάστην περίοδον βροχῶν· διότι ἡ σκεπαστὴ

ἦταν μὲ χῶμα, ἔμπαζε νερὸ καὶ σακάτευε τὸ ζῶο. Τὸ χῶμα τοῦτο δῶ, κατὰ τοὺς λόγους χωρικοῦ τοῦ Κατάλακκου, δὲ διάν', ὅτ' καὶ νὰ κάν'ς, ὅσο καὶ νὰ βάλ'ς. "Οχ' κύλιντρο νὰ βάλ'ς, δὲ διάν'." Ὑστερα βρῆκαν ἐφεύρεσ' τὰ κεραμίδια.

Τέλος καὶ αὐτὸ τὸ ἀπομεῖναν ἀνοικτὸν ὑπόστεγον, τὸ ἀξάιτο, ἐκλείσθη διὰ τοίχου καὶ μέρος μὲν αὐτοῦ, ὑψωθὲν μέχρι 0,90-1 μ. ἀπὸ τοῦ λοιποῦ δαπέδου,

Ἰσόγειον

Ἀνώγειον

Εἰκ. 11. - Κάτωψις ἰσογείου καὶ ἀνωγείου τῆς οἰκίας Παντελῆ Παραθυρᾶ τοῦ χωρίου Σβέρδια.

Α ἀξάιτα

Β κατώι

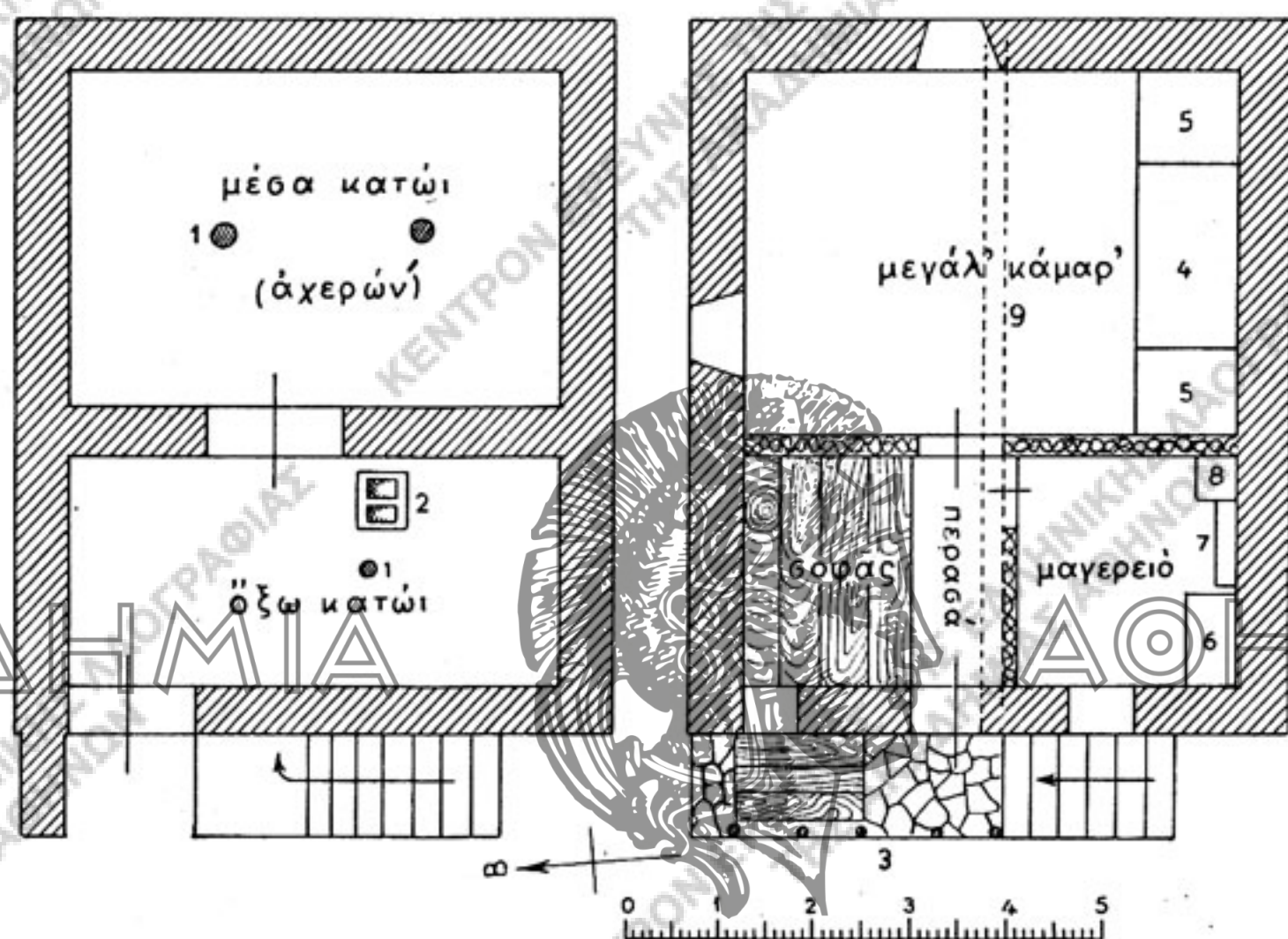
Γ σάλα (ἀνώι)

Δ μαγειρεῖο.

ἀπετέλεσε τὸν σοφᾶν, ἓνα ὑψηλὸν μεντέρι, πατωμένο, κατάλληλον διὰ τὰς γυναικείας ἐργασίας καὶ διὰ νὰ κοιμᾶται ἡ οἰκογένεια κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας¹⁾, μέρος δ' αὐτοῦ, μεταξύ τοῦ μαγειρείου καὶ τοῦ σοφᾶ εὗρισκόμενον, ἐσχημάτισε

¹⁾ Πρβλ. τὸν σοφᾶν τοῦ Σκυριανοῦ καὶ τῶν ἄλλων νησιώτικων σπιτιῶν (Ἀγγ. Χατζημιχάλη, Ἑλλην. λαϊκὴ τέχνη. Σκυρος. 1925, σ. 31 κέ.).

στενὸν διάδρομον, τὴν λεγομένην περασά. Ἔνεκα τούτου καὶ ἡ σκάλα καὶ ἐν γένει ἡ εἴσοδος εἰς τὸ ἀνώγειον μετετοπίσθη εἰς τὸ μέσον τῆς προσόψεως, ὡς φαίνεται εἰς τὴν φωτογραφίαν (πίν. Η, 2) καὶ τὴν κάτοψιν τῆς οἰκίας Δημ. Λούκη τοῦ χωρίου Κάσπακα (εἰκ. 12). Οὕτως ἡ Λημνία οἰκία ἀπέκτησε κλειστήν, τετραγωνισμένην μορφήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔφθασαν εἰς χωρία τινὰ καὶ δι' ἀμέσου μετατροπῆς τοῦ τύπου τῆς ἀξάτας. Ἡ οἰκία πχ. τῆς Κυριακούλας Κασσίδη τοῦ χωρίου Σβέρδια (βλ. κάτοψιν, εἰκ. 13), ἡ ὁποία ἦτο μία τῶν μεγαλυτέρων τοῦ χωρίου

Εἰκ. 12. – Κάτοψις τῆς οἰκίας Δημ. Λούκη τοῦ χωρίου Κάσπακα (βλ. πίν. Η' εἰκ. 2).

1 στῦλοι ξύλινοι, ὕψ. 2 μ.
2 γούρνα γιὰ τὸ γκορτζελοῦδ',
3 κάγκελλα,

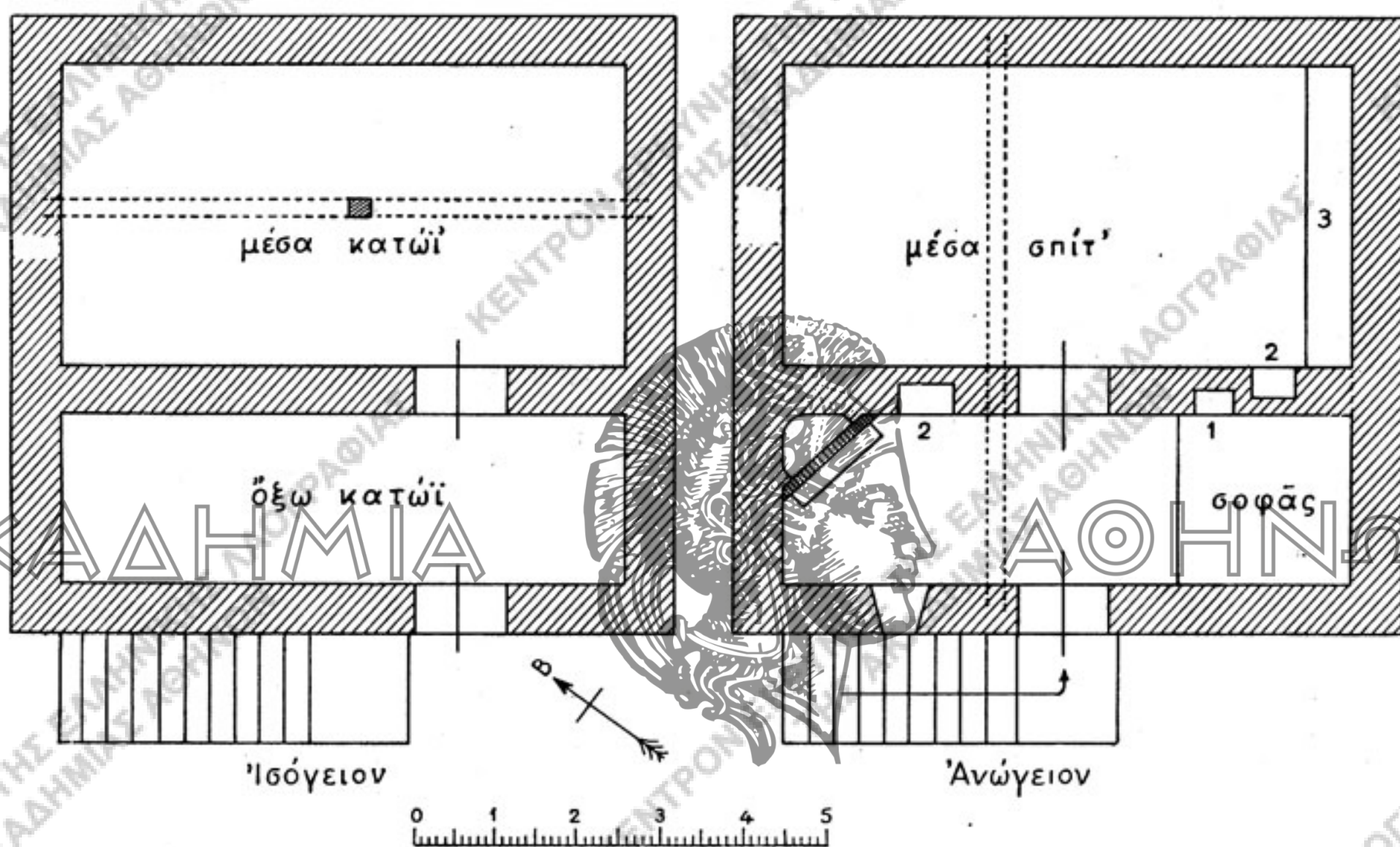
4 γιοῦκερ,
5 ντουλάπια,
6 γουνιά,

7 πιατοθήκ',
8 νεροχύτες
9 μισοδυδ'.

καί, ὡς μοῦ εἶπον, ἐδῶ μαζεύουνταν τὸ χειμῶνα καὶ χόρευαν, ἀρχικῶς ἦτο ἀνοικτὴ ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ἀνωγείου, κλεισθείσης δ' ἀργότερον καὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης διὰ τοίχου, ἐσχηματίσθη εἰς εὐρὺς προθάλαμος, τοῦ ὁποίου τὸ μὲν ἐν τμῆμα διερρυθμίσθη εἰς μαγειρεῖον, τὸ δὲ ἕτερον, ὑψωθὲν κατὰ 0,33 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, ἀπειτέλεσε σοφᾶν.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἀνώγειον ἀπέκτησεν εἰς τὴν πλευρὰν τῆς προσόψεως τρεῖς διακεκριμένους χώρους (εἴσοδον, μαγειρεῖον, σοφᾶν), διὰ τὴν ἀνεωτέραν δ' αὐτῶν ἀνάπτυξιν ἐδέησε νὰ δοθῇ εἰς τὴν οἰκίαν τὸ ἀπαραίτητον μῆκος.

Ἔνεκα τούτου, ἐνῶ εἰς ὅλας τὰς μέχρι τοῦδε ἐξετασθείσας οἰκίας ἔχομεν τὴν στενομέτωπον μορφήν, αἱ οἰκίαι τοῦ τελευταίου τύπου ἐξέκλιναν πρὸς τὴν πλατυμέτωπον. Μὲ τὴν διαρρύθμισιν δ' αὐτὴν ἔχομεν καὶ τὴν τελειότεραν ἐσωτερικὴν διαμόρφωσιν τῆς λημνίας οἰκίας, ἥτις πληροῖ τὰς ἀξιώσεις ἀνετωτέρου βίου· διὸ καὶ ὁ τύπος τῆς τετραγωνισθείσης οἰκίας ἐπικρατεῖ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους συνοικισμοὺς καὶ ἀποτελεῖ τὴν νεωτέραν μορφήν τῆς οἰκίας ἐν Λήμνῳ. Καὶ αὕτη δὲ ἡ ἀστικὴ οἰκία τοῦ Κάστρου, τῆς πρωτεύουσας τῆς νήσου, εἶναι θεμελιωμένη

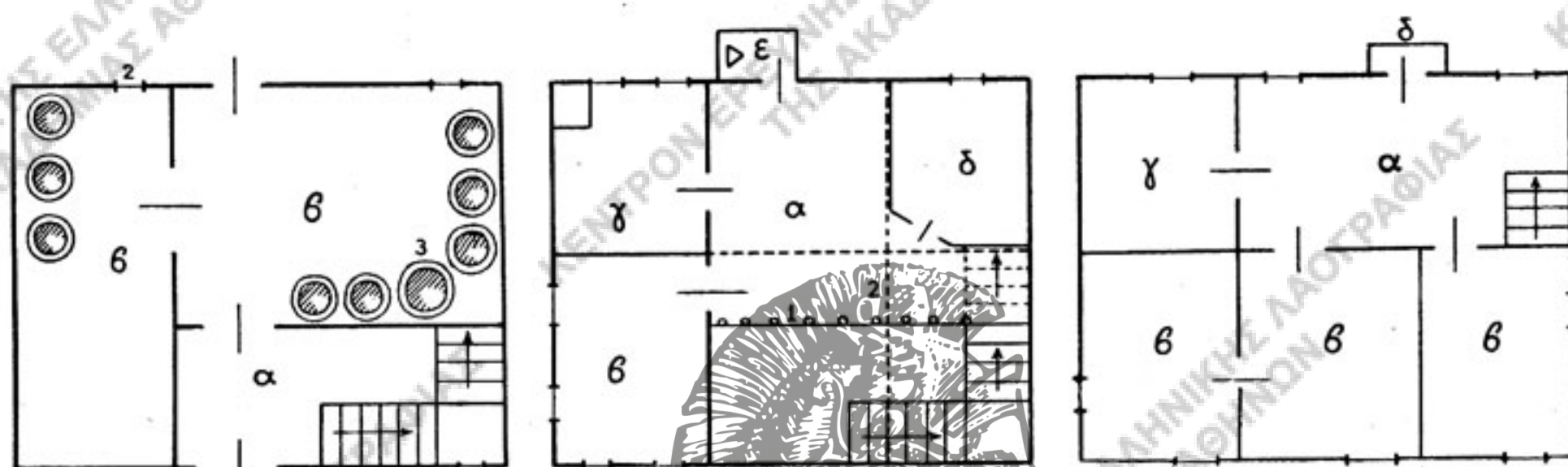

Εἰκ. 13. – Κάτοπις τῆς οἰκίας Κυριακούλας Κασσιῶδη τοῦ χωρίου Σβέρδια.

1 λαηνουστάτ'ς, 2 ντουλάπια, 3 γιοῦκερ.

ἐπὶ τοῦ σχεδίου τούτου, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι χάριν μείζονος ἀσφαλείας ἔχει τὴν κλίμακα ἐσωτερικὴν, ὡς εἶδομεν καὶ εἰς τὴν χωρικὴν οἰκίαν τοῦ Κατάλακκου (εἰκ. 10), καὶ ὅτι ἐπὶ τῆς προσόψεως εἶναι πλατυτέρα, ἔχουσα ἐπ' αὐτῆς τρία ἀντὶ ἑνὸς κύρια δωμάτια. Ἐννοεῖται δ' ὅτι καὶ τὸ ὕψος οὐ μόνον τοῦ ἀνωγείου, ἀλλὰ καὶ τοῦ κατωγείου, εἶναι ἐδῶ μεγαλύτερον καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸ μέσα κατώγι κατεσκευάσθη μεσιανὸ πάτωμα ὡς πατάρι, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει διὰ τὰς οἰκιακὰς ἐργασίας καὶ τὴν ἀποθήκευσιν διαφόρων πραγμάτων, ἐνίοτε δὲ καὶ πρὸς κατοικίαν. Ἔνεκα δ' ἀκριβῶς τοῦ μεγαλυτέρου ὕψους, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐδῶ ἡ κλίμαξ, ὁ προθάλαμος (σάλα), εἰς τὸν ὁποῖον αὕτη καταλήγει, ἐσχηματίσθη εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ ἀνωγείου, τὰ δὲ δωμάτια εἰς τὴν προσθίαν (εἰκ. 14).

Ἀνασκοποῦντες τ' ἀνωτέρω βλέπομεν, ὅτι ἐν Λήμνῳ παρὰ τὰς νεωτέρας καὶ συνθετωτέρας διατηροῦνται καὶ αἱ ἀπλούστεραι καὶ παλαιότεραι μορφαὶ τῆς λαϊκῆς οἰκίας, αἱ προσαρμοζόμεναι πρὸς τὴν οἰκονομίαν τῆς ἀπορωτέρας τάξεως τῶν χωρικῶν. Ἔτσι δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἐξέλιξιν τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν τῇ νήσῳ, ὡς αὕτη ἐμφαίνεται εἰς τοὺς ἐν χρήσει τύπους τῆς λαϊκῆς οἰκοδομίας. Κανὲν χάσμα εἰς τὴν παρακολούθησιν αὐτὴν. Τὸ ἀπλοῦν καλύβι ἦτοι τὸ χαμόγειο σπίτι, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷται σποραδικῶς μόνον εἰς πτωχοὺς συνοικισμούς, ἀποτελεῖ ἐν Λήμνῳ, ὡς καὶ ἄλλαχοῦ, τὴν ἀρχικὴν τῆς οἰκίας μορφήν. Ἐφ' ὅσον ὅμως αἱ βιοτικαὶ ἀνάγκαι αὐξάνουν καὶ προάγεται ἡ

α αὐλὴ πλακόστρωτος,
β κατώι,
1 πόρτα,
2 παράθυρον,
3 πιθάρια.

α πατάρι,
β κάμαρα,
γ κουζίνα,
δ καμαρούλα,
ε ἀπόλατος,
1 κάγκελλα,
2 μεσοδόκια.

α σάλα,
β δωμάτια,
γ κουζίνα,
δ μπαλκόνι.

Τοῖχοι ἀριστερᾶς καὶ ὀπισθίας πλευρᾶς ἄνω πατώματος πέτρινοι. Οἱ λοιποὶ λεπτοὶ (τσατμάς).

Εἰκ. 14. – Παλαιὰ οἰκία τοῦ Κάστρου τῆς Λήμνου.

εὐπορία καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ τῶν στοιχειωδῶν ὅρων τῆς ἀνέτου καὶ ὑγιεινῆς διαβιώσεως, μεταβάλλεται καὶ ἡ σύστασις τῆς λαϊκῆς οἰκίας καὶ γίνεται συνθετωτέρα. Ἔτσι φθάνομεν πρῶτον εἰς τὸ ἀπλοῦν διώροφον, τὸ μονόσπιτο μὲ ἀνώι καὶ κατώι καὶ κατόπιν εἰς τὸ σπίτι μὲ τὴν ἀξάτα· αὐτὸ μὲ τὴν τριμερῆ του σύστασιν καὶ τὸν εὐρύχωρον ἐξώστην ἀνταποκρίνεται ἐπαρκῶς εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγροτικοῦ βίου. Ἀλλ' ὁ πόθος διὰ τὴν καλυτέραν διάταξιν τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν Σκῦρον καὶ τὰ ἄλλα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου ἐπέβαλε τὸν χωρισμὸν τοῦ μαγειρείου ἀπὸ τῆς κοινῆς ἐστίας, ὠδήγησε τοὺς Λημνίους εἰς τὴν προσθήκην χωριστοῦ μαγειρείου καὶ τὴν δημιουργίαν σκεπαστοῦ ἐξώστου, τοῦ λεγομένου ἀξάιτου, κατόπιν δὲ εἰς τὴν κλειστὴν μορφήν τῆς τετραγωνισμένης οἰκίας, εἰς τὴν ὁποίαν χάριν τῆς ἀσφαλείας ἐθυσιάσθη τὸ ἀνοικτὸν ὑπόστεγον, τὸ ἀξάιτο, τὸ τόσον χρήσιμον εἰς τὸν ἀγρότην.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπαυξήσεως τῆς οἰκίας διὰ τὴν αὐξήσιν τῆς οἰκογενείας καὶ κυρίως διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ παντρεμένου γιοῦ, ποὺ γίνεται ἡ αἰτία τῆς διαιρέσεως τῆς οἰκίας ἢ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν δωματίων εἰς τὴν Θράκην, Μακεδονίαν καὶ λοιπὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ¹⁾, εἰς τὴν Λῆμνον δὲν παρουσιάζεται· διότι κατὰ τὸ ἀπὸ μακρῶν χρόνων ἐπικρατοῦν ἐν τῇ νήσῳ ἔθιμον τὸ σπίτι εἶναι στοιχεῖον τῆς προικὸς ἀπαραίτητον, οἱ δὲ γονεῖς τῆς νύμφης εἶναι ὑποχρεωμένοι, ὅταν δὲν διαθέτουν ἄλλο σπίτι διὰ τὸν προικισμόν αὐτῆς, νὰ ἐκχωρήσουν αὐτὸ ὅπου κατοικοῦν, οἱ ἴδιοι δὲ μὲ τὴν λοιπὴν οἰκογένειαν νὰ ἐγκατασταθοῦν εἴτε εἰς τὸ καλύβι ἢ τὸ παράσπιτο εἴτε εἰς ξένην οἰκίαν ἐπὶ ἐνοικίῳ, ἕως ὅτου δυνηθοῦν νὰ κτίσουν ἄλλην οἰκίαν ²⁾. Ἐκ τούτου τὰ παιδιά τῆς οἰκογενείας, ἅμα ἐνηλικιωθοῦν καὶ νυμφευθοῦν, τὰ μὲν θήλεα λαμβάνουν πλήρη κατοχὴν τῆς πατρικῆς οἰκίας, τὰ δὲ ἄρρενα ἀπομακρύνονται ἐγκαθιστάμενα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθεροῦ ³⁾.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι καὶ ὅτι καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἐξελικτικὴν πορείαν ἡ Λημνία οἰκία διετήρησε μὲ θαυμαστὴν συντηρητικότητά τὴν ἀρχικὴν στενομέτωπον μορφήν μὲ τὴν θύραν καὶ τὴν ἐστίαν κατεχούσας τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς θέσεις ἐπὶ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς τῆς οἰκίας ⁴⁾. Πρὸς τὴν τοιαύτην μορφήν συμφωνεῖ καὶ τὸ εἶδος τῆς στεγάσεως καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐν γένει οἰκονομία τῆς Λημνίας οἰκίας, καθ' ὅσον εἰς τὰς οἰκίας τῆς στενομετώπου μορφῆς προσιδιάζει ἡ σαρμαρὴ τὴν στέγη, ἡ δὲ περαιτέρω ἀνάπτυξις αὐτῶν βάσιν ἔχει τὴν διὰ προσθηκῶν ἐπαύξεισιν τοῦ χώρου, ἥτις, ὡς εἶδομεν καὶ εἰς τὴν Λημνίαν οἰκίαν καὶ ἐν τῷ ἰσογείῳ καὶ ἐν τῷ ἄνωγείῳ αὐτῆς, γίνεται ἐπὶ τῆς στενῆς ἥτοι τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀετώματος ⁵⁾.

¹⁾ Βλ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου Α' (1939) σ. 17.

²⁾ Εἰς τὸ Βάρος εὖρον ζευγὸς γερόντων ἐγκατεστημένον εἰς τὸ ὑπόστεγον τοῦ φούρνου, ἐνῶ εἰς τὸ σπίτι των διέμενεν ἡ κόρη μὲ τὸν γαμβρόν. Ἄλλη, χήρα μὲ τρία παιδιά, διέμενεν ἐπ' ἐνοικίῳ εἰς μίαν ἐτοιμόρροπον ἀξάταν, διότι τὸ σπίτι της εἶχε δώσει προῖκα εἰς τὴν μεγαλυτέραν τῆς κόρην. - Οἰκοδόμησις ἑτέρου ὀρόφου διὰ προικοδότησιν, οἷα ἐν Σκύρῳ, Μυκόνῳ, Κύθνῳ, Σίφνῳ κ. ἄ. (Ἀγγ. Χατζημιχάλη, Σκύρος 1925 σ. 24) εἰς τὴν Λῆμνον δὲν παρατηρεῖται.

³⁾ Πηγαίνοντας γιὰ τὰ στεφανώματα, ἡ μητέρα τῆς νύφ'ς κλειδὸν' τὸ σπὶτ' καί, ὅταν γυρίσουν ἀπ' τὴν ἐκκλησίαν, δίν' τὸ κλειδὶ στὸ γαμπρὸ ν' ἀνοίξ'. Εἶναι πιά δικό τ'. Τὸ παραδίν'. Κατ' ἀνακοίνωσιν χωρικῆς τῆς Πλάκας.

⁴⁾ Περί τῆς γενέσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν οἰκήσεων τῆς στενομετώπου μορφῆς καὶ περὶ τῶν τόπων, ὅπου αὗται ἐπιχωριάζουσιν βλ. Fr. Oelmann, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 53 κέ. καὶ Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 1939 σ. 29. Ὅτι δ' αὗται διετήρησαν καλύτερον τὴν ἀρχέτυπον μορφήν τῆς ἰνδογερμανικῆς οἰκίας βλ. παρὰ Ad. Helbok, ἐνθ' ἄν. σ. 41.

⁵⁾ Fr. Oelmann, ἐνθ' ἄν. σ. 55 καὶ 67.

Κατὰ ταῦτα ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς τῶν ἄλλων νήσων τοῦ Αἰγαίου. Διότι τὰ παλαιὰ λαϊκὰ σπίτια τῶν νήσων τούτων, ἀπὸ τῆς Κρήτης καὶ Κύπρου πρὸς νότον μέχρι τοῦ Ἀγίου Εὐστρατίου καὶ τῆς Σαμοθράκης πρὸς βορρᾶν, καθ' ὅσον ἔχομεν περὶ αὐτῶν εἰδήσεις ¹⁾, τὴν μὲν στέγην ἔχουν ἐπίπεδον (δῶμα), τὴν δὲ εἴσοδον ἐπὶ τῆς πλαγίας ἦτοι τῆς πλευρᾶς τῆς ὑδρορρόης, τὴν δὲ ἀρχιτεκτονικὴν των διάρθρωσιν ἀπῆρτισαν δι' εὐρύθμου διαιρέσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ (σπίτι, σοφᾶς, μαγερειό, ἀποθήκη ἢ ἀποκρέββατος) ²⁾. Ὅτι δ' ἐν Λήμνῳ καὶ ἡ διὰ δώματος στέγασις ³⁾ εἶναι ἐν χρήσει εἰς τινα δευτερευούσης σημασίας κτίσματα, ὥς μάνδρας καὶ στάβλους (ἀξάτα) καὶ ὅτι ἡ τεχνικὴ τῆς τοιαύτης στεγάσεως, ὥς εἶδομεν, ἐφαρμόζεται ἐν τινι μέτρῳ καὶ εἰς τὴν κα-

¹⁾ Βλ. *Magda Ohnefalsch - Richter*, Griech. Sitten und Gebräuche auf Cypern, Berlin 1913 σ. 201 κέ. Ἑ. Σταματιάδου, Σαμιακά, 5, 191 κέ. Ἀγγ. Χατζημιχάλη, Ἑλλην. λαϊκὴ τέχνη. Σκῦρος 1925 σ. 21 κέ. Ρουμλούκι, Τρίκερι, Ἰκαρία 1931 σ. 175 κέ. Σάμος, ἐν περιοδ. Ἑλλην. Γράμματα τ. 3 (1928) σ. 86 κέ. ἀρθρ. ἐν Μεγ. Ἑλλ. Ἑγκυκλ. τ. 10 σ. 826, Ἑλλάς, λαϊκὴ τέχνη. Β. Χανιώτη, Νησιώτικη λαϊκὴ τέχνη. Κάρπαθος, Ἀθήναι 1933. Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Λαογραφ. Σύμμεικτα Καρπάθου, Β' Ἀθήναι 1934 σ. 342 κέ., 50 κέ. Ἀντ. Σώχου, Ἡ λαϊκὴ τέχνη στὴν Τήνο, Ἀθήνα 1930 σ. 17. H. Hampe, Δύο ἑλληνικαὶ νησιωτικαὶ κοινοπόλεις (Μετὰφρ.) εἰς Τεχνικὰ Χρονικά, ἔτ. Ζ (1938) σ. 971 κέ. ἐνθα κάτοψις σπιτιοῦ Αἰγίνης. - Περὶ τῶν νήσων Ἀγίου Εὐστρατίου τόσον μόνον γνωρίζω ἀκούσας παρὰ χωρικῶν ἐν Λήμνῳ: Στὸν Ἀησιτράτ' ὅλα τὰ παλιὰ τὰ σπίτια ἔχουν λιακό· ἐκεῖ λιάζουν τὰ σῦκα, τὰ κουκιά, τὰ βαλανίδια. Καὶ στὴ Σαμαθράκ' τὰ σπίτια εἶναι μὲ δῶμα· τὰ ἔχουν καὶ γιὰ λιάστρες. Τὰ σπίτια δὲν ἔχουν αὐλές· τὸ λιακὸ τοῦ ἐνὸς σπιτιοῦ εἶναι αὐλὴ τοῦ ἄλλου, ποὺ εἶναι παραπάνω.

²⁾ Ἐξαίρεσιν ἐν προκειμένῳ ἀποτελεῖ ἡ νήσος Σκῦρος, ὥς δὲ μὲ πληροφορεῖ ἡ κ. Ἀγγ. Χατζημιχάλη, καὶ ἡ Ἀμοργὸς καὶ ἡ Κύθνος, τῶν ὁποίων τὰ σπίτια στεγάζονται μὲν μὲ δῶμα καὶ ἔχουν τὴν γνωστὴν ὠραίαν διαρρύθμισιν τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἀλλ' εἴσοδον καὶ πρόσοψιν ἔχουν ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς (Ἀγγ. Χατζημιχάλη, Σκῦρος σ. 22). Ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ἔχουν τὴν εἴσοδον καὶ τὰ σπίτια ἄλλων τινῶν νήσων, ὥς τῆς Κιμώλου, τῆς Θήρας, τῆς Ἀντιπάρου (A. Wace, The towns and houses of the archipelago, ἐν Burlington Magazine 26, 1914/15, 99 κέ.), ταῦτα ὅμως δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν γνήσιον ἐπιπεδοστέγον ρυθμόν, ἀλλ' ἔχουν τὴν προέλευσίν των ἐκ τῆς θολοσκεπάστου οἰκίας, ἣτις ἔχει ὀροφὴν ἐκ κυλινδρικοῦ θόλου καὶ εἶναι ἐκ κατασκευῆς στενομέτωπος (βλ. Fr. Oelmann, ἐνθ' ἂν. σ. 64). Ὅτι δ' ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τοῦ χώρου εἶναι μικροτέρας σημασίας διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκοδομίας καὶ ἀπαντᾶται σπανιότερον τῆς διὰ προσθηκῶν ἐπαυξήσεως τῆς οἰκίας βλ. Oelmann, σελ. 80 κέ. Σημειωτέον δ' ὅτι εἰς μερικὰς νήσους, ὥς τὴν Κάρπαθον, πλὴν τῆς ἐσωτερικῆς διαιρέσεως εὐρίσκομεν καὶ τὴν προσθήκην χώρου διὰ τῆς προσαρτήσεως εἰς τὸ μεγάλο σπῖτι τοῦ λεγομένου παράσπιτον, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ὥς μαγειρεῖον (Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου, ἐνθ' ἂν. 346 κέ. Β. Χανιώτη, ἐνθ' ἂν. σ. 9. Πρβλ. Ἀγγ. Χατζημιχάλη, Ἰκαρία σ. 182 κέ.). Ὅτι δὲ καὶ ἡ προσθήκη ἐνὸς προστώφου ἢ προθαλάμου κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν τῆς οἰκίας ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας δεικνύει ἡ παρατιθεμένη κάτοψις Ἀμοργινοῦ σπιτιοῦ, τὴν ὁποίαν ὀφείλω εἰς τὴν εὐγενῆ παραχώρησιν τῆς κ. Ἀγγ. Χατζημιχάλη (εἰκ. 15).

³⁾ Περὶ τῆς γενέσεως καὶ τῶν γνωρισμάτων τῆς ἐπιπεδοστέγου οἰκίας, ὥς καὶ περὶ τῶν τύπων ἐξαπλώσεως αὐτῆς, βλ. Fr. Oelmann, αὐτ. σ. 61 κέ.

καὶ εὐρυθμον τρόπον ὅλους τοὺς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας τοῦ ἀγρότου χώρους, ἐνέχουν μεγάλην ἀξίαν καὶ ἀποτελοῦν στοιχεῖα πολύτιμα τοῦ λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ, ἐξαίρετον κληροδόμημα τῶν παλαιῶν γενεῶν εἰς τοὺς ἐπιγινομένους. Διὰ τοῦτο εἶναι λυπηρόν, ὅτι ἡ σημερινὴ γενεὰ τῶν Λημνίων, παρασυρομένη ἀπὸ τὴν μανίαν τοῦ νεωτερισμοῦ, ἀρχίζει νὰ ἐγκαταλείπη τὰ παλαιὰ καὶ πατροπαράδοτα πρότυπα καὶ νὰ τ' ἀντικαθιστᾷ μὲ νέα καὶ ἀταίριαστα κατασκευάσματα, ὥς εἶναι τὸ λεγόμενον *σινυρναίκο σπίτι*, τὸ ὁποῖον σύγκειται ἐκ στενοῦ διαδρόμου (χῶλ) καὶ δύο ἐκατέρωθεν δωματίων καὶ εἶναι κατάλληλον δι' ἀστικήν, ἀλλ' ὄχι δι' ἀγροτικήν οἰκογένειαν. Δυστυχῶς δὲν κατενοήθη ἀκόμη παρ' ἡμῖν, πόση σοφία περικλείεται εἰς τὰ ἐκ παραδόσεως δημιουργήματα τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ, καὶ εἶναι καθήκον τῆς ἰθυνούσης τάξεως νὰ διαφωτίσῃ καὶ καθοδηγήσῃ καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὸν λαόν. Πρέπει δὲ νὰ τονισθῇ, ὅτι τὰ παλαιά, ἀλλὰ στερεὰ εἰς τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος θεμελιωμένα ἔργα τῆς λαϊκῆς μας οἰκοδομίας, θ' ἀποτελέσουν ἀργὰ ἢ γοήγορα τὴν βάσιν διὰ τὴν δημιουργίαν γνησίως ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

21 - 7 - 1940.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΕΛΕΥΤΗΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ

ΠΑΡΑ ΙΩΑΝΝΗ ΤΩ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΩ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

Οἱ χρόνοι τοῦ Χρυσοστόμου ἀνήκουσιν, ὥς γνωστόν, εἰς ἐποχὴν τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρουσαν ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως. Αἱ ἐπιδράσεις τοῦ ἀρχαίου βίου παραμένουσιν εἰσέτι ἰσχυραὶ ἐπὶ τῆς ἐγκαινιζομένης νέας θρησκευτικῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ ἀντιδράσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἶναι βιαίотата καὶ ἀμείλικτοι.

Ὁ Χρυσόστομος, εἰς τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἐκπροσώπων τῆς πάλης ταύτης, ἀγωνίζεται καθ' ἡμέραν ἀπὸ τοῦ βήματος νὰ ἐκκαθάρῃ τὸν χριστιανικὸν βίον ἀπὸ πάσης θύραθεν ἐπιδράσεως, ἀντιδιαστέλλων κατὰ τρόπον ἀπόλυτον τὰς τάσεις, τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν δύο κόσμων. Οὕτως οἱ λόγοι αὐτοῦ καθίστανται μία τῶν πλουσιωτέρων καὶ σπουδαιωτέρων πηγῶν διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ βίου τῶν συγχρόνων αὐτοῦ¹⁾.

Ὅμιλῶν ἐπὶ ποικίλης φύσεως ζητημάτων καὶ ἀπευθυνόμενος πρὸς ἀκροατήριον παντοίας μορφώσεως, ζῶν δ' εἰς ἐποχὴν στενώτατα εἰσέτι συνδεδεμένην μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ αὐτὸς ὢν πλήρης γνώσεως καὶ σοφίας, καταρτίζει μὲν τοὺς λόγους αὐτοῦ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς κλασσικῆς ρητορικῆς τέχνης, διανθίζει δ' ἅμα καὶ πλουτίζει αὐτοὺς δι' ἀξιολογωτάτων εἰδήσεων ἱστορικοῦ, κοινωνικοῦ ἢ καὶ ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου. Διὸ ὁ μελετῶν τὸν Χρυσόστομον καταπλήσσεται διὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰδήσεων, ἃς παρέχει ἐπὶ πάσης ἐκδηλώσεως ψυχικῆς καὶ κοινωνικῆς τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του²⁾. Ἰδίᾳ αἱ ἐξ ἀφορμῆς τῆς καταπολεμήσεως τῶν εἰδωλολατρικῶν ἐθίμων καὶ προλήψεων τοῦ λαοῦ γινόμεναι παρατηρή-

¹⁾ Ὡς γνωστόν, τοὺς λόγους αὐτοῦ ὁ Χρυσόστομος ἐξεφώνησε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 385 καὶ 407.

²⁾ Παράβαλε ὅσα γράφει σχετικῶς περὶ τοῦ Χρυσοστόμου ὁ καθηγητὴς Δ. Σ. Μπαλᾶνος ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας» (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Νέας Σιών). Ἐν Ἱεροσολύμοις 1922, σ. 4 κέ.

σεις αὐτοῦ μαρτυροῦσι βαθυτάτην τοῦ λαϊκοῦ βίου γνῶσιν καὶ ψυχολογίαν ἀλάθη-
τον. Διὸ καὶ μετὰ πάροδον δέκα πέντε αἰώνων τὰ κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου καὶ
αἱ ἐν αὐτοῖς εἰδήσεις ἀποβαίνουνσι πολυτιμότατα στοιχεῖα διὰ τὴν καθόλου γνῶ-
σιν καὶ μελέτην τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ δὲ Λαο-
γραφία ἀντλεῖ μετὰ μεγίστης ὠφελείας ἀπὸ τῆς πηγῆς ταύτης¹⁾.

Ἐνταῦθα θ' ἀπασχολήσωσιν ἡμᾶς αἱ εἰς τὴν τελευτήν, τὰς ταφὰς καὶ τὰ
πένθη ἀναφερόμεναι εἰδήσεις, αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς τοὺς λόγους τοῦ Χρυ-
στόμου.

Ὁ λαὸς τῶν χρόνων ἐκείνων, νεωστὶ κατηχηθεὶς εἰς τὸν Χριστιανισμόν, δὲν
εἶχεν εἰσέτι ἀποσπασθῆ τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ συνηθειῶν. Ἰδιαιτέρως τὸ γεγονός τοῦ
θανάτου, συγκινοῦν αὐτὸν βαθύτατα, διετήρει ἀναλλοίωτον τὴν ἐξ ἀπωτάτης παρα-
δόσεως ψυχολογικὴν αὐτοῦ σημασίαν, αἱ δὲ νεώτεραι περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαι τῆς
Ἐκκλησίας δὲν κατώρθουν νὰ καταργήσωσι τὰς περὶ τὸ νεκρὸν σῶμα εἰδωλολα-
τρικὰς καὶ πρωτογόνους τοῦ λαοῦ ἐκδηλώσεις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολεμικὴ τοῦ Χρυ-
στόμου ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἶναι συγχοτάτη καὶ σφοδρά.

Ὁ ρήτωρ δὲν θέλει ν' ἀνεχθῇ τοὺς ὑπερμέτρους θρήνους καὶ τοὺς κοπετοὺς
ἐπὶ τῶν νεκρῶν. Καταγγέλλει τούτους ὡς εἰδωλολατρικοὺς καὶ ἄξιον παρὰ τῶν
χριστιανῶν, ὅπως ἀντιμετωπίζωσι τὸν θάνατον ἀπαθῶς καὶ ἡρέμως, ἐφ' ὅσον οὗτος
διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ἀπέβη ἀπλοῦς ὕπνος ἢ εὐτυχὴς μετάβασις πρὸς
τὴν ἀληθῆ ζωὴν. Τὰς περὶ τοῦ θανάτου καὶ τῶν νεκρῶν λαϊκὰς δοξασίας θεωρεῖ
ὡς ἐκδηλώσεις ἀπιστίας καὶ συνέργειαν σατανικὴν. Πλήρης ὀργῆς πολλάκις κατα-

¹⁾ Εἶναι γνωστὴ ἡ σημασία, ἣτις ἐδόθη εἰς τὰς τοιοῦτου εἶδους ἐργασίας ὑπὸ τοῦ
κατὰ τὸ ἔτος 1912 συνελθόντος ἐν Ἀθήναις ΙΣ' Συνεδρίου τῶν Ἀνατολιστῶν, ὅτε τῇ εἰσηγή-
σει τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου ἐξεφράσθη ἡ εὐχὴ πρὸς περισυναγωγὴν τῶν εἰς τοὺς Βυ-
ζαντινοὺς συγγραφεῖς ἀπαντωμένων εἰδήσεων περὶ τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας. «Ἡ μελέτη
γενικῶς τῆς Λαογραφίας τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου», εἶπεν ὁ Πολίτης, «ἐνδιαφέρει ἰδιαίτατα ἡμᾶς
τοὺς Ἕλληνας, τοῦτο μὲν διευκρινοῦσα τὴν ἀρχὴν πολλῶν φαινομένων τοῦ βίου τοῦ σημερι-
νοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦτο δὲ διαπιστοῦσα τὴν ἀδιάσπαστον συνέχειαν τοῦ ἐθνικοῦ βίου διὰ
τῆς βεβαιώσεως περὶ ὑπάρξεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους δοξασιῶν καὶ συνηθειῶν, αἵτινες
καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μαρτυροῦνται, διατηροῦνται δὲ καὶ νῦν». (Λαογραφ. Γ' σ. 605). Ἐκ-
τοτε ἱκαναὶ ἐργασίαι τοιαύτης φύσεως ἐγένοντο. Ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰς κυριωτέρας ἐξ αὐ-
τῶν: Σωκρ. Β. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογρ. Δ' σελ.
236 - 270. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικαὶ ἐνδείξεις ἐν τῷ Α' καὶ Β' κατηχητικῷ Ἰωάννου τοῦ
Χρυσοστόμου, Λαογραφ. Η' σ. 5 - 12. Φ. Κουκουλέ, Λαογραφικαὶ εἰδήσεις παρὰ τῷ Θεσσαλο-
νίκῃς Εὐσταθίῳ, Ἐπετηρὶς Βυζ. Σπουδῶν Α' σ. 5 - 40, Αἱ παρὰ τῷ Θεσσαλονίκῃς Εὐσταθίῳ
δημῶδεις παροιμίαι καὶ παροιμ. φράσεις, αὐτ. τόμ. Η' σ. 3 - 29, Συμβολὴ εἰς τὴν Μεσαιω-
νικὴν Ἑλλήν. Λαογραφίαν, Ἀθηνᾶ 26, 136 κέ. Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ
Βενετοκρατίας, Ἐπ. Κρητ. Σπουδῶν τ. 3 σ. 1 κέ - Περὶ τοῦ Χρυσοστόμου ὡς λαογράφου ἔγρα-
ψεν ὁ καθηγ. Στ. Κυριακίδης εἰδικὴν πραγματείαν ἐν τῇ Λαογραφίᾳ, τ. ΙΑ' σ. 634 - 641.

δεικνύει ἀπὸ τοῦ βήματος τὴν ἀντίθεσιν ὠρισμένων ἐθίμων πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἀπαγορεύει εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν ἄσκησιν αὐτῶν.

Ἡ πολεμικὴ αὕτη ἄγει τὸν Χρυσόστομον εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀναφέρῃ τὰ ὑπὸ ἔλεγχον ἔθιμα, ν' ἀναλύσῃ καὶ περιγράψῃ ταῦτα, ἵνα τὰ ἀνασκευάσῃ ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτῶν. Οὕτω παρέχει ἡμῖν πλήρεις πολλάκις καὶ πολυτιμοτάτας εἰδήσεις περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν παρὰ τῷ λαῷ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐθιζομένων. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων ἀφορμῶν παρέχει ἡμῖν στοιχεῖα διὰ τὴν τοιαύτην ἔρευναν ὁ θεῖος Πατήρ. Πολλάκις, θέλων νὰ σωφρονίσῃ τοὺς ἀπίστους, τοὺς ἁμαρτωλοὺς, τοὺς φιλαργύρους, ἐπισείει πρὸ αὐτῶν φοβερὸν τὸ φάσμα τοῦ θανάτου, ὑπομνήσκει τοῦ τάφου τὸν ἐπίλογον, ἀναπαριστᾷ ἐν ζωηρᾷ περιγραφῇ τοὺς παρὰ τῶν τυμβωρύχων ἐξευτελισμούς. Εἰς τοὺς μεγαλομανεῖς καὶ κενοδόξους ὑποδεικνύει τὴν ταπείνωσιν τοῦ νεκροῦ σώματος, τὴν ματαιότητα τῶν μετὰ θάνατον, τὴν ἐν τοῖς τάφοις ἐγκατάλειψιν καὶ λήθην. Ἐν γένει χρησιμοποιεῖ συχνότατα εἰκόνας, περιγραφὰς καὶ παρομοιώσεις, εἰλημμένας ἀπὸ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν περὶ αὐτοὺς τελετῶν.

Διεξήλθον τοὺς δέκα τρεῖς τόμους τῆς Πατρολογίας τοῦ Migne, τοὺς περιλαμβάνοντας τὰς ὁμιλίας τοῦ Χρυσόστομου¹⁾ καὶ περισυνέλεξα πᾶν ὃ,τι ἀναφέρεται εἰς τὴν τελευταίαν καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἀπὸ λαογραφικῆς ἀπόψεως²⁾. Προσέπαθον, ὅπως ἡ ἐργασία μου γίνῃ μετὰ τῆς δεούσης ἀκριβείας καὶ προσοχῆς, ἐν τῇ ἀναπτύξει δ' αὐτῆς, ὅπου ἦτο ἀναγκαῖον, παρέθεσα τὰς ἀναλόγους συνηθείας, τὰς γνωστὰς ἡμῖν ἐκ τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Τὴν οὕτω συλλεγεῖσαν ὕλην κατέταξα κατὰ τρόπον ἐξελικτικόν, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἐπιθανατίους στιγμὰς καὶ περαίνων διὰ τῶν περὶ τῶν νεκρῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν³⁾.

Πρὸς συνοπτικὴν παράστασιν τῆς ἀκολουθουμένης σειρᾶς ἐν τῇ καταγραφῇ τῶν παρὰ τῷ Χρυσόστομῳ εἰδήσεων τούτων καὶ οἶονεὶ ὡς πίνακα περιεχομένων, προτάσσω ἐνταῦθα τὸ κατὰ τὰ ἀντληθέντα στοιχεῖα καταρτισθὲν διάγραμμα.

¹⁾ Patrologia Graeca τόμοι 47 - 64.

²⁾ Τὴν ἐκλογὴν τοῦ θέματος τῆς ἐργασίας μου ταύτης ὀφείλω εἰς τὰς σχετικὰς ὑποδείξεις τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κ. Γεωργίου Ἀ. Μέγα, πρὸς τὸν ὅποιον καὶ δι' ἄλλον λόγον ἐκφράζω ἀπὸ τῶν γραμμῶν τούτων τὰς εὐχαριστίας μου, ὅτι μετὰ στοργῆς καὶ ἐνδιαφέροντος παρηκολούθησε τὴν ἐργασίαν μου, καθοδηγῶν ἅμα καὶ ἐνθαρρύνων με εἰς τὴν ἀνάπτυξίν της.

³⁾ Εἰς τὴν τοιαύτην κατάταξιν εἶχον ὑπ' ὄψιν μου τὴν ἐξελικτικῶς ἐπίσης συντεταγμένην πραγματείαν τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, εἰς ἣν καὶ συχνάκις παραπέμπω: Τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τόμ. Γ' σ. 323 - 362.

Α'. Τὰ πρὸ τῆς τελευτῆς.

α'. Αἱ ὕσταται στίγμαί.

1. - Τελευταῖαι θελήσεις καὶ ὑποθῆκαι τοῦ ἀποθνήσκοντος.
2. - Βάπτισμα καὶ μετάληψις τῶν ἐτοιμοθανάτων.
3. - Οἱ οἰκεῖοι περὶ τὴν κλίνην τοῦ τελευτῶντος.

β'. Τὸ ψυχορράγημα.

Β'. Τὰ μετὰ τὴν τελευτήν.

α'. Φροντίδες περὶ τοῦ νεκροῦ.

1. - Αἱ πρῶται περιποιήσεις.
2. - Λοῦσις, ἄλειψις, σαβάνωμα.
3. - Ἐνδυσις καὶ στολισμός.
4. - Πρόθεσις.

β'. Ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ.

1. - Οἱ συμπενθοῦντες περὶ τὸν νεκρόν.
2. - Θρῆνοι καὶ κοπετοὶ τῶν οἰκείων.
3. - Μοιρολόγια.
4. - Γυναῖκες θρηνωδοί.

Γ'. Τὰ φή.

α'. Ἡ ἐκφορά.

1. - Τὸ φέρετρον καὶ ἡ πρὸς τὴν κηδεῖαν δαπάνη.
2. - Ἡ νεκρώσιμος πομπή.
3. - Ἡ περιφορὰ διὰ τῶν ὁδῶν.
4. - Αἱ θρησκευτικαὶ τιμαί.

β'. Ὁ ἐνταφιασμός.

1. - Ἡ πομπή πρὸς τὸν τάφον.
2. - Ἡ τοποθέτησις τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ.
3. - Αἱ ἐπὶ τοῦ τάφου διαδραματιζόμεναι σκηναί.
4. - Περὶ κοιμητηρίων καὶ τάφων.

5. – Περὶ τυμβωρύχων.
6. – Ἡ σημασία τῆς ταφῆς.

Δ'. Τὰ μετὰ τὴν ταφήν.

1. – Ὁ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ καθαρισμός.
2. – Περίδειπνα.

Ε'. Μνημόσυνα.

1. – Κατ' ἰδίαν μνημόσυνα ἐν ἐκκλησίαις.
2. – Δεήσεις ἐπὶ τῶν τάφων.
3. – Κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους.
4. – Κοινὰ δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων.
5. – Μνημόσυνα εὐεργετῶν.
6. – Ἐλεημοσύναι καὶ ἀγαθοεργίαι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν.
7. – Εἰκόνες καὶ ἐνδύματα τῶν προσφιλῶν νεκρῶν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Σ'. Πένθη.

ΑΘΗΝΩΝ

1. – Τὸ πενθεῖν ὡς ἔθιμον καὶ ὡς καθήκον.
2. – Ἐκδηλώσεις πένθους.
3. – Διάρκεια πένθους.
4. – Ἡ συμμετοχὴ τῶν φίλων εἰς τὸ πένθος. Ἐπισκέψεις, εὐχαί.

Ζ'. Ὁ θάνατος ἐπὶ ξένης.

1. – Αἱ παρὰ τῷ λαῷ δοξασίαι.
2. – Ἡ μετακομιδὴ εἰς τὴν πατρίαν γῆν.

Η'. Δοξασίαι καὶ προλήψεις περὶ τῶν νεκρῶν.

1. – Οἱ βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντες.
2. – Οἱ αὐτόχειρες.
3. – Οἱ μὴ βαπτισθέντες.
4. – Πλανώμεναι ψυχαί, φαντάσματα.
5. – Νεκρομαντεῖαι.

Α΄. ΤΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΗΣ

α΄. Αἱ ὕσταται σιγμαί.

1. Τελευταῖαι θελήσεις καὶ ὑποθήκαι τοῦ ἀποθνήσκοντος.

1. Ὁμιλία κζ' εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Α' Ἐπιστ. Migne τ. 61 σ. 229.— "Ὡσπερ γὰρ ἐκείνων μάλιστα μεμνήμεθα τῶν ρημάτων, ὧν ἂν τελευταῖον παρὰ τῶν ἀπιόντων ἀκούσωμεν, καὶ πρὸς τοὺς κληρονόμους τοὺς ἐκείνων, εἰ τολμήσαιεν αὐτῶν παραβῆναι τὰς ἐντολάς, ἐντρέποντες αὐτοὺς λέγομεν: ἐννοήσατε ὅτι ταύτην ὑστέραν ἀφῆκε πρὸς ὑμᾶς τὴν φωνὴν ὁ πατήρ καὶ μέχρι τῆς ἐσπέρας, ἧς ἔμελλεν ἐκπνεῖν, ταῦτα ἐπέσκηπτεν ...

2. Αὐτ. σ. 236. — Οὐδὲ παρόντος οὐδὲ παρακαθημένου, ἵνα καὶ ἐσχάτων ἀκούσας ρημάτων ἔχη τινὰ παραμυθίαν τῆς οὕτω πικρᾶς τελευτῆς.

3. Εἰς νεωτ. χηρεύσασαν, Migne 48,605. — Σὺ μὲν γάρ, ὦ θαυμασία, καὶ κείμενον ἐπὶ τῆς κλίνης εἶδες τὸν καλὸν ἐκείνον, καὶ ἐσχάτης ἤκουσας φωνῆς, καὶ τίνα χρὴ πράξαι ὑπὲρ τῶν πραγμάτων τῆς οἰκίας ἔμαθες ἐπισκήπτοντος, καὶ διὰ τῶν διαθηκῶν ἅπασαν τοῖς πλεονέκταις καὶ συκοφάνταις ἀποτειχίζοντος ἔφοδον.

4. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας ὁμιλ. α', Migne 49,217. — Καὶ καθάπερ οἱ πρὸς τὰς ἐσχάτας ὄντες ἀναπνοάς, περὶ τῶν οἰκείων ἕκαστος ἐπέσκηψε τῶν ἑαυτοῦ ...

5. Εἰς τὸν Ἰωάννην ὁμιλ. πε', Migne 59,467. — "Ὅταν οὖν τις μέλλῃ τελευτᾶν, ὁ οἰκεῖος ... πειθέτω τὸν ἀπιόντα τοῖς δεομένοις τι καταλιμπάνειν.

6. Ὁμιλία η', "Ὅτι ἡ κατὰ ψυχὴν ἀρετὴ προτιμότερα, Migne 64,477. — Ψυχαγωγούμεθα δὲ ταῖς διαθήκαις οἱ κτήτορες, ἃ λαβεῖν οὐκ ἰσχύομεν, χαριζόμενοι γράμμασιν¹⁾, ἃ κατέχειν οὐκ ἔστιν, ἀφιέναι δοκοῦντες, ὥς, εἴ γε κατέχειν ἦν, οὐκ ἂν ἐξέστημεν ἄλλω. Καὶ δηλοῖ τὴν γνώμην τῆς διαθήκης ὁ πρόλογος: εἶη μὲν με, φησίν, ζῆν καὶ κυριεύειν με τῶν ἐμῶν.... ἂν δέ τι, φησίν, τῶν κατ' ἄνθρωπον πάθω, βούλομαι εἶναι κληρονόμους.

7. Εἰς τὰς Πράξεις ὁμιλ. α', Migne 60,24. — Διὰ γάρ τοι τοῦτο καὶ προτάττουσι ταυτὶ τὰ ρήματα, λέγοντες, ὅτι ζῶν καὶ φρονῶν καὶ ὑγιαίνων ἐπισκήπτω περὶ τῶν ἑμαυτοῦ.

¹⁾ τ. ἔ. ἐγγράφοις διαθήκαις. Πρβλ. καὶ συγχρόνους φράσεις, π. χ. τοὺς ἔκανε γραφὴ (=διαθήκη) ἐν Κεφαλληνίᾳ.

Αἱ ἔσχαται ἐντολαὶ τῶν τελευτώντων πρὸς τοὺς οἰκείους αὐτῶν, ὥς καὶ αἱ προσπάθειαι τούτων, ὅπως ἀποσπάσωσι παρὰ τοῦ τελευτῶντος ἀγαθοεργίας τινάς, οἷαι περιγράφονται ἐνταῦθα παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου, φέρουσιν εἰς τὸν νοῦν ἀναλόγους σκηνὰς τοῦ συγχρόνου οἰκογενειακοῦ βίου. «Τὸν ρωτοῦν, ἂν θέλῃ τίποτε τί παραγγελιὰ θ' ἀφήσῃ· ποιά εἶναι ἡ πιθυμιά του»¹⁾. «Ἄμα ἀρχίσῃ τὸ ψυχομαχητό, οἱ δικοὶ του τοῦ δίνοντε λεπτά, νὰ τὰ μοιράσῃ στοὺς φτωχοὺς. Καλοῦνε τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς τὰ μοιράζει»²⁾.

Εἰς τὰ δύο τελευταῖα τῶν παρατιθεμένων χωρίων παρέχονται ἡμῖν καὶ μέρη ἐκ τοῦ προλόγου τῶν ἐγγράφων διαθηκῶν τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀνάλογοι εἶναι περίπου καὶ αἱ φράσεις, αἱ περιλαμβανόμεναι ἐν διαθήκαις νεωτέρων χρόνων, οἷαι: Ἐπειδὴ φοβερώτερον οὐδὲ ἀδηλότερον οὐκ ἔστι ἢ τὸ τοῦ θανάτου μυστήριον, καὶ οὐκ οἶδαμεν τὴν ὥραν οὐδὲ τὴν ἡμέραν, ποία ὥρα ἔρχεται ὁ ἄωρος θάνατος, φοβηθεῖς ἐγώ³⁾.

2. Βάπτισμα καὶ μετάληψις τῶν ἐτοιμοθανάτων.

1. Περὶ πρεσβυτέρου (ἐκ τῶν νόθων), Migne 61,786. — Ἐὰν δὲ γένηται ἀνάγκη καὶ εὗρεθῇ παιδίον ἀβάπτιστον καὶ μέλλῃ τελευτᾶν, ἐξὸν τὸν διάκονον βαπτίσει· καὶ εἰ μὲν ἀπέθανε τὸ παιδίον, ἐλογίσθη αὐτῷ βάπτισμα. Ἐὰν δὲ παιδίον τῇ ἀμελείᾳ τοῦ πρεσβυτέρου ἀποθάνῃ ἀβάπτιστον, οὐαὶ ἔστι τῷ πρεσβυτέρῳ ἐκείνῳ! Ἐὰν δὲ τῇ ἀμελείᾳ τῶν γονέων ἀποθάνῃ ἀβάπτιστον, οὐαὶ ἔστι τοῖς γονεῦσι τοῦ παιδίου!

Τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τῆς βαπτίσεως τοῦ ἐτοιμοθανάτου βρέφους αἰσθάνεται καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ὁ λαός. Τοῦτο καταδεικνύουσιν αἱ περὶ τῶν ἀβαπτίστων παίδων προλήψεις καὶ τὰ περὶ τὴν βάπτισιν τούτων προχείρως τελούμενα. Ἐν Κεφαλληνίᾳ παρηκολούθησα τοιαύτην βάπτισιν. Ἦτο ἀδύνατον νὰ προσκληθῇ ἱερεὺς ἢ προσκαλούμενος νὰ προφθάσῃ. Τότε ὁ πατήρ ἤρπασε τὸ βρέφος γυμνὸν εἰς τὰς χεῖρας του, ἤνοιξε τὸ πρὸς ἀνατολὰς παράθυρον καὶ ἤρχισε νὰ κινῇ τοῦτο σταυροειδῶς πρὸς τὰς τέσσαρας διευθύνσεις, ἐκφωνῶν τρίς: Βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ κ.λ.π.⁴⁾ Μετ' ὀλίγον τὸ βρέφος ἐξέπνευσεν, ἀλλ' ὁ πατήρ ἀνεκου-

¹⁾ Σ. Συγκολίτου, Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν Ἀνασελίτσα, Λαογραφ. ΙΑ' σ. 388.

²⁾ Μ. Λιονδάκη, Λαογρ. Ἀρχεῖον, ἀρ. χειρ. 1358 σ. 198, Κυδωνίαι. Κατωτέρω τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον δηλοῦται διὰ ΛΑ.

³⁾ Διαθήκη ἐκ Κρήτης τοῦ 1486 ἐν Σάθα, Μεσ. Βιβλ. τόμ. V' σ. 654.

⁴⁾ Πρβλ. Νικηφόρου Ὁμολογητοῦ: «Εἰ βαπτίσει δὲ καὶ ὁ ἴδιος πατήρ ἢ οἰοσδήποτε ἄνθρωπος, μόνον ἵνα ἔστι χριστιανός, οὐκ ἔστιν ἁμαρτία» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τ. Δ' σ. 431).

φίσθη, διότι ἀπέθανε βαπτισμένον. Τὸ οὐαὶ τοῦ Χρυσοστόμου δὲν ἡπεῖλει πλέον τὴν ψυχὴν του. Ὁ λαὸς πιστεύει διὰ τὰ ἀβάπτιστα βρέφη, ὅτι γίνονται τελώνια, σμερδάκια ἢ δαίμονες μὲ μαῦρα φτερά, «κ' ἐκεῖ πὺν πετοῦν στὸν ἀέρα, καταρειῶνται τὸν παπᾶ, πὺν τ' ἀφῆκε ἀβάπτιστα, καὶ πετροβολοῦν τοὺς διαβάτες» ¹⁾).

2. Εἰς τὰς Πράξεις Α', Migne 60,24. — ..ἀλλ' οὐδεὶς ψυχορραγῶν λουτρὸν λαμβανέτω. Οὐ γὰρ ἐκεῖνος τῶν μυστηρίων ὁ καιρὸς, ἀλλὰ τῶν διαθηκῶν.

3. Α' Κατηχητικός, Migne 49,224. — Οὐ μακαρίζω δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπαινῶ τὴν εὐγνωμοσύνην, ὅτι μὴ καθάπερ οἱ ραθυμότεροι τῶν ἀνθρώπων ἐν ἐσχάταις ἀναπνοαῖς τῷ φωτίσματι προσήλθετε Εἰ γὰρ καὶ τὰ τῆς χάριτος ἴσα ὑμῖν καὶ τοῖς ἐν τῇ τελευτῇ μυσταγωγουμένοις, ἀλλὰ τὰ τῆς προαιρέσεως οὐκ ἴσα, οὐδὲ τὰ τῆς παρασκευῆς τῶν πραγμάτων. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ ἐν τῇ κλίνῃ λαμβάνουσιν... ὀδυρόμενοι καὶ δακρύνοντες... στένοντες... πολλῶ κεκαρωμένοι τῷ πυρετῷ... Ὅθεν ἐνταῦθα μὲν ²⁾), ἅπαντα σύμφωνα τῇ δωρεᾷ, ἐκεῖ δὲ ³⁾), πάντα ἐναντία τῇ δωρεᾷ. Καὶ γὰρ θρηνησὶ καὶ ὀδυρμὸς πολὺς τῶν μυσταγωγουμένων. Εἴτα μεταξὺ τῶν θαυμάσιων καὶ τῆς ταραχῆς αὐτῆς ἐπεισέρχεται ὁ ἱερεὺς, αὐτοῦ τοῦ πυρετοῦ φοβερώτερος ὢν καὶ τοῦ θανάτου τοῖς τοῦ κάμνοντος προσήκονσιν ἀπηκτέστερος τῆς γὰρ τοῦ ἱατροῦ φωνῆς, τῆς ἀπογινώσκουσιν τὴν ζωὴν τὴν ἐκείνου μείζων ἀπόγνωσις εἶναι νομίζεται ἢ τοῦ πρεσβυτέρου εἴσοδος καὶ θανάτου σύμβολον εἶναι δοκεῖ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἢ ὑπόθεσις.

4. Εἰς τὰς Πράξεις Α', Migne 60,25. — Πῶς οἴεσθε ὀδυνῶμαι, ὅταν ἀκούσω ὅτι ἀμύητός τις ἀπηνέχθη ἐντεῦθεν Πῶς δάκνομαι πάλιν, ὅταν ἑτέρους ἴδω πρὸς τὰς ἐσχάτας φθάνοντας ἀναπνοάς, καὶ μηδὲ ἐντεῦθεν σωφρονιζομένους; Διὰ τοῦτο πολλὰ τῆς δωρεᾶς ταύτης ἀνάξια γίνεται. Δέον γὰρ εὐφραίνεσθαι καὶ χορεύειν καὶ χαίρειν καὶ στεφανοῦσθαι, ἑτέρου μυσταγωγουμένου, ὅταν ἀκούσῃ τοῦ κάμνοντος ἢ γυνῆ, ὅτι τοῦτο ἐπέσκηψεν ὁ ἱατρός, ὥς ἐπὶ κακῷ τινι κατακόπεται καὶ θρηνεῖ καὶ κωκυτοὶ καὶ οἰμωγαὶ πανταχοῦ τῆς οἰκίας ὥς ἐπὶ καταδίκων, τῶν τὴν ἐσχάτην ἀπαγομένων ὁδόν. Καὶ ἐκεῖνος δὲ πάλιν τότε ὀδυνᾶται πλέον

Ἡ διδασκαλία τῆς διὰ τοῦ βαπτίσματος σωτηρίας ἠνάγκαζε τοὺς χριστιανούς.

¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου Παραδόσεις τ. Α' σ. 326. Βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐν Ἑπ. Ἑτ. Βυζ. Σπουδῶν τ. ΙΔ' σ. 120 κέ. Ἄλλα ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν βάπτισιν ἐτοιμοθανάτων βρεφῶν βλ. ἐν Ἑπ. ΛΑ. 1939 σ. 136 κέ.

²⁾ Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅπου οἱ κατηχούμενοι φωτίζονται.

³⁾ Ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ἐτοιμοθανάτου κατηχούμενου ἢ ἀφωτίστου.

νους τῆς ἐποχῆς τοῦ Χρυσοστόμου, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχον εἰσέτι βαπτισθῇ, νὰ ἐπιζητῶσι τοῦτο ψυχορραγοῦντες ¹⁾). Μύησιν ὀνομάζει τοῦτο ὁ Χρυσόστομος καὶ ὀδυνᾶται, ὅταν ἀκούῃ, ὅτι ἀμύητός τις ἀπηνέχθη ἐντεῦθεν, ὡς ἀκριβῶς ἢ σύγχρονος Ἐκκλησία ὀδυνᾶται, ὅταν ἀποθνήσκη τις μὴ μεταλαβὼν τῶν ἀχράντων μυστηρίων ²⁾: διότι τοιαύτην ἀκριβῶς θέσιν ἐπεῖχε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἢ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τέλεσις τοῦ βαπτίσματος. Τὸ ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὡς γίνεται σήμερον, βάπτισμα δὲν εἶχε καταστῇ εἰσέτι ὑποχρεωτικόν, ὑπῆρχε δὲ πλῆθος κατηχουμένων χριστιανῶν ὑπερηλίκων, μὴ δεχθέντων τὸ χρῖσμα τοῦ βαπτίσματος. Τοῦτο ἠνάγκασε τὴν Ἐκκλησίαν οὐ μόνον νὰ ἐπιτρέψῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν κατὰ τὰς ἐπιθανατίους στιγμὰς βάπτισιν τῶν ἀφωτίστων ³⁾).

Τοῦ βαπτίσματος τούτου πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι προηγεῖτο ἢ καὶ σήμερον πρὸ τῆς μεταλήψεως ἀπαραιτήτως γινομένη ἐξομολόγησις τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ θνήσκοντος, ἀμέσως δ' εἶπετο καὶ ἡ θεία μετάληψις. Αὐτὸς ὁ Χρυσόστομος μαρτυρεῖ: *ἔθος τοῖς βαπτιζομένοις ἐξομολογεῖσθαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν* ⁴⁾).

Αἱ ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις τοῦ Χρυσοστόμου ἐκτιθέμεναι σκηναί, αἱ λαμβάνουσαι χώραν ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ μελλοθανάτου, φέρουσιν εἰς τὸν νοῦν ἀναλόγους σκηνὰς τοῦ σημερινοῦ βίου. Καὶ παρ' ἡμῖν ἐπίσης ὁ ἱατρός, ὡς τεκμήριον τοῦ ὅτι ἀπέλιπε πᾶσα ἐλπίς, «ἐπισκῆπτει» τὴν πρόσκλησιν τοῦ ἱερέως ⁵⁾, ὁ δὲ λαός, θέλων νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ ἀσθενοῦς, λέγει ὅτι *ἔφτασε στοῦ παπᾶ τὸ χουλιάρι* ⁶⁾).

Ὁ ἱερεὺς «ἐπειςέρχεται» καὶ παρ' ἡμῖν κεκαλυμμένος καὶ σιωπηλός, εἰσκομίζων τὴν θείαν μετάληψιν, συνοδευόμενος ὑπὸ λαμπάδων, λιβανωτοῦ, ἐνιαχοῦ δέ, ὡς ἐν Κρήτῃ, καὶ ὑπὸ κωδωνοκρουσιῶν ⁷⁾, ἵνα μεταλάβῃ τὸν θνήσκοντα ⁸⁾).

¹⁾ Πρβλ. Ἐπ. Βυζ. Σπουδ. ΙΔ' σ. 123.

²⁾ Ἐν Μάνῃ θεωρεῖται δυστύχημα νὰ ἀποθάνῃ τις ἀμεταλάβητος (Νεστορίδης, ΛΑ ἀρ. 334). Ἐν δὲ τοῖς Κοτυώροις τοῦ Πόντου, ἂν δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ παρουσία τοῦ ἱερέως, μετελάμβανον τὸν ἐτοιμοθάνατον οἱ οἰκεῖοι δι' ὕδατος ἁγιασμοῦ, ὃ διετήρουν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῶν Φώτων. (Ξεν. Ἀκογλου, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, Ἀθ. 1939, σ. 222).

³⁾ «Ἐὰν δὲ... μέλλωσι τελευτᾶν, κατηχούμενοι ὄντες, βαπτισέσθωσαν καὶ μὴ ἀποδημήτωσαν τῶν ἀνθρωπίνων ἀμέτοχοι τῆς χάριτος, ἥγουν ἀκοινώνητοι». Κυρίλλου Ἀλεξ. Κανὼν Ε', *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα Καν. τ. Δ' σ. 362.

⁴⁾ Ὁμιλία εἰς τὰ Θεοφάνεια, Migne 61,762.

⁵⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουν: *Τσοῦ πε ὁ γιατρὸς νὰν τότε κοινωνήσουνε*.

⁶⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμῖαι (ἀνέκδ. συλλογὴ) λ. φτάνω 7.

⁷⁾ Βλ. Φ. Κουκουλὲν ἐν Ἐπ. Κρητ. Σπουδ. Γ' σ. 25. Ὁμοίως ἐν Κεφαλληνίᾳ παλαιότερον.

⁸⁾ Ὁ Χρυσόστομος κατηγορεῖ τὴν τοιαύτην εἴσοδον τοῦ ἱερέως ὡς φοβεράν διὰ τοὺς οἰκεῖους, ἀπηνεστέραν αὐτοῦ τοῦ θανάτου. Ἴδου πῶς ὁμιλεῖ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς ζητήματος

Αἱ διάφοροι αἱρέσεις, αἱ ἀναπτυχθεῖσαι περὶ τὰ δόγματα ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, ἐδημιούργησαν καὶ διάφορα ἥθη ἢ πράξεις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἀντιβαινούσας εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τῶν ἀκολουθούντων χωρίων τοῦ Χρυσοστόμου πληροφορούμεθα περιεργότατα πράγματα, τελούμενα παρὰ τισιν αἱρετικοῖς κατὰ τὴν ἐπιθανάτιον βάπτισιν.

5. Εἰς τὰς Πράξεις Α', Migne 60, 26. — *Τίς ἡ ἀνωμαλία αὕτη; Οὐπω γὰρ λέγω, ὅτι καὶ νεκροῖς ἐπεχύθη ὕδωρ καὶ τὰ ἅγια ἐρρίφη εἰς γῆν.*

6. Εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθ. ὁμιλ. μ', Migne 61, 347. — *Ἡ βούλεσθε πρῶτον εἶπω, πῶς παραποιοῦσι τὴν ρῆσιν ταύτην¹⁾ οἱ τὰ Μαρκίωνος²⁾ νοσοῦντες;... Ἐπειδὴν γάρ τις κατηχούμενος ἀπέλθῃ παρ' αὐτοῖς, τὸν ζῶντα ὑπὸ τὴν κλίνην τοῦ τετελευτηκότος κρύψαντες, προσίασι τῷ νεκρῷ καὶ διαλέγονται καὶ πυνθάνονται, εἰ βούλοιο λαβεῖν τὸ βάπτισμα· εἶτα ἐκείνου μηδὲν ἀποκρινομένου, ὁ κεκρυμμένος κάτωθεν ἀντ' ἐκείνου φησὶν, ὅτι δὴ βούλοιο βαπτισθῆναι· καὶ οὕτω βαπτίζουν αὐτὸν ἀντὶ τοῦ ἀπελθόντος, καθάπερ ἐπὶ τῆς σκηνῆς παίζοντες... Εἶτα ἐγκαλούμενοι, τουτὶ παράγουσι τὸ ῥῆμα λέγοντες, ὅτι καὶ ὁ Ἀπόστολος εἶρηκεν: «οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν».*

Τὰς ἀνωτέρω περὶ τοὺς νεκροὺς αἱρετικὰς συνήθειας γνωρίζομεν καὶ ἐξ ἄλλων μεταγενεστέρων μαρτυριῶν. Ὁ Ζωναρᾶς ἐρμηνεύων τὸν ΠΓ' κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνελθούσης ς' οἰκουμενικῆς Συνόδου σημειοῖ: «Ἔθος ἦν παλαιὸν μεταδίδοσθαι τοῖς νεκροῖς σώμασι τῶν τελευτησάντων τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου»³⁾. Καὶ ἀλλαχοῦ, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ΙΗ' κανόνος τῆς ἐν Καρθαγένῃ

διὰ τὰ ἐν Κεφαλληνίᾳ συμβαίνοντα ὁ Λασκαράτος: «Μόλις ὁ γιατρὸς δώσῃ τὸ σημεῖον τοῦ κινδύνου... ὁ ξεμολόγος φθάνει. Ἀκολουθεῖ ἡ κοινωνία. Ὁ παπᾶς μὲ μεγάλη ἱερατικὴ στολή, κρατώντας μὲ τὰ χέρια του τ' Ἅγια ἀπάνου στὸ κεφάλι του, μὲ ἀναμμένες τὲς λαμπάδες καὶ μὲ μιὰ καμπάνα, ποὺ τὴν κουβαλοῦν μαζὶ καὶ τὴ σημαίνουν νεκρώσιμα, προχωρεῖ τρομερὸς ἀπάνου ἀπὸ τὸ κρεβάτι τοῦ ἀδυνατισμένου ἐτοιμοθανάτου». (Ἀ. Λασκαράτου, Αὐτοβιογραφία. Μετάφρ. Χ. Ἀντωνάτου, Ἀθήνα ἔκδ. Δημητράκου, σελ. 62).

¹⁾ Ἐννοεῖ τὴν ἐν τῇ Α' πρὸς Κορινθίους, κεφ. 15 στ. 29, φράσιν τοῦ Παύλου: *Τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται;*

²⁾ Ὁ Μαρκίων, ἀρχηγὸς γνωστικῆς αἱρέσεως, ἐκ Πόντου, ζήσας τὸν Β' αἰῶνα μ. Χ. παρεδέχετο δύο ἀρχάς, τὸν δίκαιον δημιουργὸν Θεὸν καὶ τὸν Ὑψιστον ἀγαθὸν Θεόν. Ὁ πρῶτος ἐτιμῶρει τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς κολάσεως, ἀλλ' ὁ δεύτερος τοὺς ἡὺσπλαγχνίσθη καὶ ἔστειλεν εἰς τὴν γῆν τὸν υἱόν του. Ὁ Μαρκίων ἀπέρριπτε τὴν Παλ. Διαθήκην. Μαρκιωνιστὰὶ ὑπῆρχον ἐν Αἰγύπτῳ μέχρι τοῦ 5' αἰῶνος. Ἐπειτα συνεχωνεύθησαν μὲ τοὺς Μανιχαίους. Πλείονα βλέπε: *Ad. v. Harnack., Marcion, Leipzig 1921 σ. 135 - 181.*

³⁾ *Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα Καν. Β', 495.*

Συνόδου, γράφει: «Καὶ ἵνα μὴ νεκροῖς σώμασι διδῶται εὐχαριστία, ἥγουν ἅγια δῶρα, ἐπράττετο γὰρ τοῦτο, ἀλλὰ μηδὲ βαπτίζονται τελευτήσαντες, καὶ τοῦτο γὰρ ἐγίνετο, τινῶν μὲν αὐτοὺς τοὺς νεκροὺς βαπτίζόντων, τινῶν δὲ καὶ ἄλλους ὑπὲρ τῶν νεκρῶν»¹⁾. Ὁ Κ. Καλλίνικος ἐν τῇ μελέτῃ αὐτοῦ «Ἡ φροντὶς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ» ἀναφέρει σχετικῶς, ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τινῶν «εἰς τοὺς ἐν χριστιανικοῖς τάφοις ἀνευρεθέντας ἀμφορεῖς ἐνετίθετο τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, παρατιθέμενον ἐν τῷ φερέτρῳ»²⁾. Πιθανῶς ἡ συνήθεια τῆς βαπτίσεως καὶ τῆς μεταλήψεως τῶν νεκρῶν ἐπεξετάθη ἀπὸ τῶν αἵρετικῶν καὶ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ἢ τοῦλάχιστον ἐπέδρασεν εἰς τὰς συνηθείας των. Σήμερον ἐκτὸς τῆς ἐπισήμου καθιερώσεως τοῦ δι' ἡγιασμένου ὕδατος ραντισμοῦ τοῦ νεκροῦ παρὰ τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, διατηροῦνται παρ' ἡμῖν, ὡς λαϊκὸν ἔθιμον, ἀνάλογοι συνήθειαι. Π. χ. ἐν Μ. Ἀσίᾳ «ἂν ἡ ἀγωνία τοῦ θανάτου παρετείνετο, ἐρράντιζον τὸν ψυχορραγοῦντα δι' ὕδατος τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ, ὅπερ οἱ κατὰ καιροὺς προσκυνηταὶ τοῦ παναγίου Τάφου ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν»³⁾. Ἐν Θράκῃ «τὰ λουλούδια ποὺ πᾶνε στὸ νεκρό, τὰ βρέχουν μὲ νερό, νὰ ραντίσουν τὸν πεθαμένο, γιὰ νὰ ἔχ' ὁροσιὰ ἢ ψυχὴ του»⁴⁾. Ἐν Κρήτῃ «ὅταν πεθάνῃ κάποιος καὶ δὲν προφθάσουν νὰ τὸν μεταλάβουν, ἅμα τὸν θάφουν, παίρνουν ἕνα καντήλι ἀπὸ τὴν εἰκόνα μπροστὰ καὶ τὸ χύνουνε σταυρωτὰ ἐπάνω του»⁵⁾. Ἐν Βιθυνίᾳ «ἔχυνεν ὁ παπᾶς κρασί ἐπάνω στὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ»⁶⁾. Ἐν Αἰτωλίᾳ τέλος «τρὶα βράδια στὴν ἀράδα ποτίζουν τὸ μνήμα τοῦ νεκροῦ»⁷⁾.

Κατὰ τὸν Πολίτην σκοπὸς τοῦ ραντισμοῦ τούτου, καθὼς καὶ πάσης ἐκχύσεως ὕδατος ἐν τῇ τελευτῇ, εἶναι ὁ καθαρμὸς τοῦ ἄγους τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἀποτροπὴ τῆς κακοποιοῦ ἐνεργείας τῶν δαιμονικῶν δυνάμεων, τῶν συνημμένων πρὸς τὸ μίasma⁸⁾. Ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπολείμματα τῶν ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου καταγγελλομένων αἵρετικῶν πράξεων θὰ ἡδυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰς ἐν λόγῳ συνηθείας, μεταπεσούσας ἴσως ἀπὸ τελετουργικῶν πράξεων εἰς ἀπλᾶς συμβολικὰς ἐνεργείας.

¹⁾ Αὐτόθι τ. Γ', 352.

²⁾ Ἐκκλ. Κῆρυξ τ. Δ' (1914) σ. 362.

³⁾ Κ. Ἰατρίδου, Ἔθιμα Ἀνατολῆς, Ξενοφάνης τ. Γ' σ. 335.

⁴⁾ Ε. Σαραντῆ, Ἔθιμα Θράκης, Θρακικά τ. Β' σ. 134.

⁵⁾ Μ. Λιουδάκη, ΛΑ ἀρ. 1162 Α' σ. 54.

⁶⁾ Μ. Λιουδάκη, ΛΑ ἀρ. 1148 σ. 127.

⁷⁾ Δ. Λουκόπουλος, ΛΑ ἀρ. 867 σ. 392.

⁸⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως ἀγγείων κατὰ τὴν κηδεῖαν, Λαογραφ. Σύμμεικτα τ. Β' σ. 275. Περὶ τῆς κατὰ διαφόρους στιγμὰς τῆς κηδεῖας καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς ἀπαντωμένης ἐκχύσεως ὕδατος βλ. αὐτόθι σ. 270 κέ.

3. Οἱ οἰκεῖοι περὶ τὴν κλίνην τοῦ τελευτῶντος.

1. Περὶ μετανοίας, Migne 60,767. — "Ενιδε τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν τῆς ἐξόδου, οἷος ἐθέλεις εἶναι ἐπὶ κλίνης βεβλημένος καὶ ἀδύνατος, μὴ ἔχων ἑαυτῷ τινα βοηθῆσαι· ὅρα τοὺς κύκλῳ σου περιεσιῶτας φίλους, γείτονας, συγγενεῖς, ἀδελφούς, οἰκέτας· πάντες ὁμοθυμαδὸν ὀλοφυρόμενοι, δακρύνοντες, ἀπαρηγόρητοι, ὀδυρόμενοι διὰ σέ· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ τέκνα, ἑκατέρωθεν ἐστηκότα..... κλανθμηρίζοντα καὶ μὴ ἀκούοντά σου· ἡ γυνὴ σου πάλιν κατώδυνος, τὸν θάνατον γλιχομένη πρὸ σοῦ διὰ σέ....

2. Περὶ μετανοίας, Migne 48,342. — "Οὔτε γὰρ ἴδῃ ὁ ἱατρὸς τὸν νοσοῦντα οὐκ ἔχοντα σωτηρίας ἐλπίδα, δακρύνει καὶ οἱ οἰκεῖοι καὶ οἱ προσήκοντες ὀλοφυρόμενοι στενάζουσιν.

3. Εἰς τὸν Ἰὼβ α', Migne 56,567, — Οἱ κατὰ σάρκα γονεῖς, ὅταν ἔχωσιν υἱὸν ταῖς ἐσχάταις ἀναπνοαῖς συνεχόμενον, περισκαθίζονται, λόγων τελευταίων ἀκροῶνται, χεῖρας αὐτοῦ περιπτύσσουν, συνταγὰς περὶ τῶν ἀδοκῆτων συνάπνουν¹⁾, στόμα φιλοῦσι, τὰ τελευταῖα τῶν πατέρων φιλήματα.

4. Α' Κατήχητ. Migne 49,224. — Καὶ γὰρ θρήνος καὶ ὀδυρμὸς πολὺς... καὶ παῖδιά περιῖστανται κλαίοντα καὶ γενήτας παρειᾶς καταξαίνουσα καὶ φίλοι κατηφεῖς καὶ οἰκέται δακρύνων γέμοντες, ὅλον τὸ τῆς οἰκίας σχῆμα χειμερινήν τινα καὶ ζοφώδη μιμεῖται ἡμέραν.

5. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας ὁμιλ. κα', Migne 49,212. — Τί τοῦτο; ἡ μόνη περιλειφθεῖσα ἡμῖν ἀδελφή..... πρὸς ἐσχάτας ἐστὶν νῦν ἀναπνοάς· ἡμεῖς δὲ αὐτὴν καταλείψαντες ἀπελευσόμεθα καὶ οὐκ ὀψόμεθα ἐκπνέουσιν καὶ τὰς τελευταίας ἀφεῖσαν φωνάς;... Νυνὶ δὲ.... ἀφιεῖσα τὴν ψυχὴν οὐκ ὄψεται τὸν πάντων αὐτῇ ποθεινότερον; Καὶ πόσων οὐκ ἔσται θανάτων αὐτῇ τοῦτο βαρύτερον;²⁾.

6. Πρὸς Σταγείριον β', Migne 47,465. — "Οτε δὲ ἔμελλε τελευτᾶν ἐκείνη,

¹⁾ Τὴν φράσιν ταύτην δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἱκανῶς. Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν, ἣν εὐηρεστήθη νὰ μᾶς δώσῃ ὁ καθηγητὴς Φ. Κουκουλές, ἀδόκητα ἐνταῦθα εἶναι τὰ ἀπίθανα, δι' ὧν οἱ γονεῖς προσπαθοῦσι νὰ ἐγκαρδιώσωσι τὸν υἱὸν των· οἷον, θὰ δῆς πὺν θὰ γίνῃς καλά, θὰ πᾶμε ταξίδι, θὰ ἀνέβῃς στὸ ἄλλο γ. κ. τ. ὅ. Ὁ καθηγητὴς Ἀ. Κεραμόπουλος ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι συνταγαὶ περὶ τῶν ἀδοκῆτων εἶναι αἱ συμφωνίαι ἢ τὰ σχέδια, πὺν κάμνουν μετὰ τοῦ ἀσθενοῦς οἱ οἰκεῖοι περὶ πραγμάτων, τὰ ὅποια γνωρίζουν κατὰ βάθος, ὅτι δὲν θὰ ἐκπληρωθοῦν, ἐπειδὴ ὁ νοσῶν θ' ἀποθάνῃ. Ἀλλ' ὅμως σχεδιάζουν νὰ κάμουν τοῦτο καὶ ἐκεῖνο, διὰ νὰ ἐγκαρδιωθῇ ὁ νοσῶν.

²⁾ Βλ. τὰ αὐτὰ χωρία καὶ παρὰ Ν. Γ. Πολίτη ἐν Λαογρ. Η' 10.

τί ἄρα οὐκ εἶπε.... οὐχ ὁρῶσα τὸν παῖδα παρεσιῶτα καὶ δακρύνοντα... καὶ τᾶλλα πάντα ἐπιμελούμενον, ἅπερ αὐτοῦ τοῦ θανάτου πικρότερα τοῖς γεγεννηκόσιν εἶναι δοκεῖ;

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐθεωρεῖτο εὐτύχημα νὰ ἔχη ὁ θνήσκων περὶ αὐτὸν τοὺς φιλτάτους, δυστύχημα δὲ δι' ἐκείνους ἡ κατὰ τὰς στιγμὰς ταύτας ἀπουσία. Παρ' Ὁμήρῳ ἡ Ἀνδρομάχη, κλαίονσα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ Ἑκτορος, θρηνεῖ:

«Ἑκτορ, ἐμοὶ δὲ μάλιστα λελείπεται ἄλγεα λυγρὰ·
οὐ γάρ μοι θνήσκων λεχέων ἐκ χειρὰς ὄρεξας
οὐδέ τί μοι εἶπες πυκινὸν ἔπος, οὐ τέ κεν αἰεὶ
μεμνήμην νύκτας τε καὶ ἡμέρας δάκρυ χέουσα¹⁾».

Ὁ Περικλῆς ἀποθνήσκων ἔχει περὶ αὐτὸν τοὺς φίλους, οἵτινες ἔσπευσαν ν' ἀκούσωσι τοὺς τελευταίους αὐτοῦ λόγους²⁾, ὁμοίως δ' ὁ Σωκράτης ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ³⁾. Καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν θεωρεῖται ἱερὸν καθήκον ἡ συγκέντρωσις τῶν οἰκείων περὶ τὴν κλίνην τοῦ θνήσκοντος⁴⁾. Εἰς τοὺς ἐρήμους, τοὺς ἄνευ οἰκογενείας, σπεύδουσιν οἱ γείτονες νὰ παραστώσι⁵⁾. «Πόνος μέγας, βάσανο τρανόν, ὅταν δὲν ἔχουν ἀποκτήσει παιδιά, γὰρ νὰ σταῖθουν κοντὰ τοὺς καὶ νὰ τοὺς κλείσουν τὰ μάτια»⁶⁾.

Ἐκ τῆς περικοπῆς «ὅλον τὸ τῆς οἰκίας σχῆμα χειμερινήν τινα καὶ ζοφώδη μιμεῖται ἡμέραν»⁷⁾ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ θνήσκοντος αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα τῆς οἰκίας ἐκρατοῦντο ἡμικλειστα. Τοῦτο γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον. Σκοπὸς τῆς τοιαύτης ἐνεργείας εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἡ ἐκδήλωσις πένθους καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐπιβολὴ τῆς σιγῆς καὶ τῆς γαλήνης, στοιχείων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἀτάραχον ἐκπνοὴν τοῦ θνήσκοντος. Μόνον μετὰ τὴν

¹⁾ Ἰλιάδ. Ω 742 - 745.

²⁾ Πλουτάρχου Περικλῆς 38.

³⁾ Πλάτωνος Φαίδων 59 - 60. Καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἔχομεν ἐν τῇ Γραφῇ τὸν Ἰακώβ καλοῦντα τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ περὶ τὴν κλίνην καὶ παρέχοντα αὐτοῖς τὰς τελευταίας του θελήσεις (Γενέσ. 49,28 - 33).

⁴⁾ «Υστερα, ἂν εἶναι γέρος ἡ γριὰ καὶ ἔχη παιδιά κι' ἀγγόνια, θὰ τὰ μαζώξῃ ὅλα γύρω του νὰ τὰ συχωρέσῃ καὶ νὰ τοὺς δώκῃ τὴν εὐχή. Ἄν εἶναι καὶ τίποτε συγγενεῖς ἢ γειτόνοι, ἔρχονται κ' ἐκεῖνοι νὰ σχωρεθοῦνε καὶ νὰ σχωρέσουνε». Γ. Ταρσοῦλη, ΛΑ ἀρ. 1378 Β' σ. 70 Μεσσηνία, Πρβλ. καὶ B. Schmidt, Totengebräuche und Gräberkultus im heutigen Griechenland ἐν Archiv für Religionswissenschaft τ. 24 (1926) σ. 284.

⁵⁾ «Πᾶμε δὲν κάνει νὰν τὸν ἀφήσουμε νὰ πεθάνῃ χωρὶς συντροφιά» λέγουν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οἱ γείτονες ἐν Κεφαλληνίᾳ.

⁶⁾ Σ. Συγκολίτου, Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν Ἀνασελίτσα, Λαογρ. ΙΑ' σ. 388.

⁷⁾ Βλ. ἄνωτ. χωρίον 4.

ἐκπνοὴν ἀνοίγονται παρ' ἡμῖν αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα καὶ τοῦτο ἵνα οἱ ψυχοπομποὶ ἄγγελοι «ἀκωλύτως εἰσέρχονται καὶ ἐξέρχονται» ¹⁾).

β'. Τὸ ψυχορράγημα.

1. Εἰς τὸν Ἰωάννην ὁμιλ. λδ', Migne 59,198. — Καθάπερ γὰρ σῶμα ψυχορραγοῦν καὶ ἐγγὺς ὃν τῆς τελευτῆς, μυρίας ἐπισπᾶται κακώσεις....

2. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,726. — Ὁ κείμενος τρέμει καὶ σὺ παίζεις;... ὅλος θορυβεῖται, ὁρῶν ἅπερ οὐδέποτε εἶδε. Διὸ καὶ ἰδροῖ, ὥς οἱ ἐν ἀγρῷ θερίζοντες καὶ πᾶσιν ἡμῖν συντάσσεται ²⁾ καὶ πάντας ἀσπάζεται, ἕως οὗ ἡ γλῶττα φθέγγεσθαι δύναται. «Ἐρρωσθε, φησὶν, ἔρρωσθε ³⁾ ἀδελφοί, καὶ ὑπὲρ ἑμοῦ εὖξασθε» ⁴⁾).

3. Αὐτ. 60,727. — Οἱ μὲν ἐν τῇ κλίνῃ κείμενοι ἀναπηδῶσι, φυγεῖν μὲν βουλόμενοι, οὐ δυνάμενοι δέ. Οἱ δὲ τοὺς ὀδόντας βρύχουσιν, ἄλλοι τὰς σιαγόνας κόπουν, ἕτεροι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐλεεινῶς περιστρέφουσιν, ὥς ὁρῶσι.... τὰς δυνάμεις τὰς ἐναντίας παρισταμένας, λογσθετούσας, κατηγορούσας, ἀρπάσαι ἐπιχειρούσας.... Πολλῶν ἡμῖν δεῖ τότε τῶν εὐχῶν, πολλῶν τῶν πράξεων τῶν ἀγαθῶν, πολλῆς ἡμῖν τότε τῆς τῶν ἀγγέλων προστάσεως, πολλῆς ἡμῖν τῆς ἐν τῇ τοῦ ἀέρος ἀναβάσει χειραγωγίας.

4. Εἰς τὸν Ματθ. ὁμ. νγ', Migne 58,532. — Διὰ δὲ τοῦτο καὶ δείματα τῶν πολλῶν τότε ἐστὶν ἀκούειν διηγούμενων καὶ ὄψεις φοβεράς, ὧν οὐδὲ τὴν θεωρίαν λοιπὸν φέροντες οἱ ἀπιόντες, καὶ τὴν κλίνην αὐτὴν μετὰ πολλῆς τῆς ρύμης τινάσσουσι κείμενοι καὶ φοβερὸν ἐνορῶσι τοῖς παροῦσι, τῆς ψυχῆς ἔνδον ἑαυτὴν εἰσωθούσης καὶ ὀκνούσης ἀπορραγῆναι τοῦ σώματος ⁵⁾ καὶ τὴν ὄψιν τῶν ἐρχομένων ἀγγέλων οὐ φερούσης.

5. Περὶ μετανοίας, Migne 60,767. — Ἀγγέλους φοβερούς, τὸ δάνειον τῆς ψυχῆς σου ἀπαιτοῦντας....

¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν τελευτήν, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 324,5.

²⁾ Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ καθηγ. Φ. Κουκουλέ: «καὶ φαίνεται τρυφερός, περιποιητικός πρὸς ἡμᾶς».

³⁾ Εἶναι τὸ νεοελληνικὸν ἔχετε γειά, τὸ τόσον σύνηθες εἰς τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια, ὅταν ἤρως τις ἀποχαιρετᾷ τὴν ζωὴν.

⁴⁾ Πρὸβλ. καὶ τὰ παρ' ἡμῖν: «Πρὸ πάντων δέον νὰ ἀπέλθῃ ἐν εἰρήνῃ, νὰ συγχωρήσῃ καὶ νὰ συγχωρηθῇ. Διὰ τοῦτο ἅπανα ἡ οἰκογένεια προσκαλεῖται, ὅπως συγχωρηθῇ καὶ συγχωρήσῃ τὸν μεθιστάμενον». Κ. Κουρτίδης, ΛΑ 34, 119 (Ἀδριανούπολις).

⁵⁾ Πρὸβλ. καὶ τὴν φράσιν τοῦ Δαμασκηνοῦ. «Οἶμοι, οἶον ἀγῶνα ἔχει ἡ ψυχὴ χωριζομένη ἐκ τοῦ σώματος». (Νεκρώσ. ἀκολουθία εἰς κοσμικοὺς).

Τ' ἄνωτέρω σχετίζονται πρὸς ζήτημα τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρον τὴν λαογραφικὴν ἔρευναν: ποίαν δηλ. σχέσιν ἔχουσιν αἱ κατὰ καιροὺς δημιουργηθεῖσαι προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν ἐκάστοτε διδασκαλίαν καὶ τὰ σχετικὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ¹⁾. Ὁ Χρυσόστομος ἐνταῦθα ὁμιλῶν περὶ τῶν φοβερῶν ὄψεων τῶν δαιμόνων, ὡς βλέπει ὁ ψυχορραγῶν, περὶ τῶν ἐναντίων δυνάμεων, αἵτινες «*παριστάμεναι κατηγοροῦσι καὶ τὸ δάνειον τῆς ψυχῆς ἀπαιτοῦσι*», παρακελευόμενος δὲ διὰ τὰς στιγμὰς ταύτας εὐχὰς καὶ πράξεις ἀγαθὰς πρὸς εὐχερεστέραν τῆς ψυχῆς ἔξοδον, δημιουργεῖ ἢ τοῦλάχιστον ἐνισχύει τὰς ὑπαρχούσας παρὰ τῷ λαῷ ὁμοίας δοξασίας. Πεποιθότως πληροφορεῖ τοὺς ἀκροατὰς του περὶ ἀοράτων σκηνῶν, αἵτινες συμβαίνουν περὶ τὴν κλίνην τοῦ θνήσκοντος καὶ εἰσηγεῖται τὴν ἐνέργειαν ὠρισμένων πράξεων κατὰ τὰς ὥρας ἐκεῖνας.

Ὡς γνωστόν, ἅπαντα τὰ ἐν τοῖς παροῦσι χωρίοις ἐκτιθέμενα καὶ πιστεύονται καὶ τελοῦνται παρὰ τῷ λαῷ ²⁾. Ὁ θνήσκων κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν ἀγγελοθωριάζεται ἢ ἀγγερίζεται ἥτοι βλέπει τὸν ἄγγελον, πὺν ἔρχεται νὰ τοῦ πάρῃ τὴν ψυχὴν ³⁾, οἱ δὲ διάβολοι διεκδικοῦντες τὴν ψυχὴν του συνάπτουσι πάλιν πρὸς τοὺς ἀγγέλους, προσπαθοῦντες νὰ τὴν ἀποσπάσωσι τῶν χειρῶν αὐτῶν ⁴⁾. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κατωτέρω περιγραφή διὰ τὰ ἐν Κρήτῃ πιστευόμενα: «*Ὁ ἀρρωστος ἀγγελοσκιάζεται καὶ στένει τὸ μῆτι. Ἄγγελος Κυρίου κατεβαίνει νὰ τοῦ πάρῃ τὴν ψυχὴν. Ὁ ἀρρωστος τότε θεωρεῖ καὶ σταματᾷ τὸ βλέμμα του σ' ἓνα ὠρισμένο σημεῖο. Κι' ἂν ἦτονε καλὸς σ' ὅλην του τὴν ζωὴν... θεωρεῖ ἡμέρον ἄγγελο καὶ τοῦ χαμογελᾷ κι' αὐτός. Μ' ἂν ἦτονε βλαστημιάρης, κλέφτης... ἐτότε θεωρεῖ ἄγριο τὸν ἄγγελο Κυρίου καὶ κοντά του τὸ διάβολο μὲ τὰ κέρατα καὶ μὲ τὴ μακρὰ ὀδρά... Τρομάσσει τότε ὁ ἀρρωστάρης καὶ τὸ ξάνοισμάν του εἶναι ἄγριο*» ⁵⁾.

Ὅμοίως τὰς περὶ τοῦ ἀγωνιώδους ψυχορραγήματος περιγραφὰς τοῦ Χρυσοστόμου δυνάμεθα νὰ παραλληλίσωμεν πρὸς ἀφηγήσεις καὶ ἀπεικονίσεις τῶν

¹⁾ Ζήτημα σχέσεως Λαογραφίας καὶ Ἐκκλησ. Ἱστορίας θίγει ὁ καθ. Γ. Κονιδάρης ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «*Συμβολὴ εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς Ἐκκλησ. Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος*», Ἀθῆναι 1939 σ. 92-94. Ἐκεῖ ὁμως δὲν ἐξετάζεται ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τὴν Λαογραφίαν, ἀλλ' ἡ σημασία, ἣν ἔδωκε καὶ πρέπει νὰ δίδῃ ἡ Ἐκκλησία εἰς τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τοῦ λαοῦ.

²⁾ Περὶ τῶν κατὰ τὸ ψυχορράγημα δοξασιῶν βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελλην. Μυθολογία, Β', 1874 σ. 306 κ. ἑ.

³⁾ Πρβλ. δημοτ. στίχον: «*Βρὲ Μιχαήλ Ἀρχάγγελε, μὴν παίρνῃς τὴν ψυχὴ μου* (Θρημικὰ Β' σ. 134) καὶ τοῦ Σολωμοῦ: «*Ὁ ἄγγελος ἴσως πὺν παίρνει τὸ μίλημα τοῦ πῆρε μὲ φίλημα γλυκὸ τὴν ψυχὴν*. (Τὰ δυὸ ἀδέρφια, στροφ. 18).

⁴⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, αὐτ. σ. 315.

⁵⁾ Μαρία Λιουδάκη ἐν Ἐπετ. Κρητ. Σπουδῶν Β' σ. 404. Πρβλ. καὶ τὰς κυκλοφορούσας λιθογραφημένας εἰκόνας «*ὁ θάνατος τοῦ δικαίου*», «*ὁ θάνατος τοῦ ἁμαρτωλοῦ*», ὡς καὶ τὰς σχετικὰς εἰκονογραφήσεις εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ναῶν.

κατόπιν χρόνων. Οὕτω «διηγοῦνται πὼς εἶδαν πολλὰς φορὰς πολλοὺς ἐτοιμοθανάτους νὰ ὁρμοῦν, γιὰ νὰ παλέψουν μὲ τὸ Χάρο, πὺν πηγαίνει μὲ τὸ σπαθὶ στὰ χέρια νὰ τοὺς πάρῃ τὴν ψυχὴν, πὼς κουνοῦν τὰ χέρια τους, μιλοῦν μὲ τὸ Χάρο, φωνάζουν κ. τ. λ.»¹⁾. Ἐν δὲ τῇ Βυζαντινῇ ζωγραφικῇ ὁ ἀποθνήσκων ἁμαρτωλὸς ἀπεικονίζεται στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω καὶ κάτω καὶ σφαδάζων τῷ σώματι, τὰς δὲ χεῖρας ἐκτείνων ἀτάκτως πρὸς τὰ ὀπισθεν, εἰς ἔνδειξιν τῆς μεγάλης ἀγωνίας καὶ ὀδύνης, ἣν ὑποφέρει²⁾. Ἀπὸ τῆς ὀδύνης ταύτης σπεύδουσιν οἱ οἰκεῖοι νὰ λυτρώσωσι τὸν ψυχορραγοῦντα, καλοῦντες τὸν ἱερέα καὶ προβαίνοντες, ὥς ἀκριβῶς ὁ Χρυσόστομος συνιστᾷ, εἰς «πολλὰς εὐχάς». «Κι' ἂν ψυχομαχῇ πολλὰς μέρες, ἂν βασανίζεται, φέρουντε τὸν παπᾶ νὰ τοῦ διαβάσῃ τὸ παραστάσιμο³⁾. Παραστάσιμο δὲ ἢ ἀναπαυσιμᾶρι, ψυχορραοῦσα ἢ ψυχολαλοῦσα κ. ἄ. ὀνομάζονται αἱ κατὰ τὴν ἐπιθανάτιον ἀγωνίαν ἀναγινωσκόμεναι εὐχαί. Εἶναι δὲ αὗται ἢ εἰδικαὶ εὐχαί τοῦ Ἀγιασματορίου, καθιερωθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἢ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ κείμενα, χρησιμοποιούμενα κατὰ τόπους⁴⁾. Ὁμοίου προορισμοῦ εὐχὰς πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὰς παρ' ἀρχαίοις «ἐξιτήριους», αἵτινες ἀνεπέμποντο πρὸς τὸν ψυχοπομπὸν Ἑρμῆν⁵⁾.

Αἱ εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ θνήσκοντος ἀναφερόμεναι δοξασῖαι καὶ πράξεις τοῦ λαοῦ συμφωνοῦσιν, ὥς καὶ ἐκ τῶν ἐκτεθέντων δείκνυται, πρὸς ἃς ἐδίδαξε καὶ παρέστησε σχετικῶς ὁ Χρυσόστομος.⁶⁾ Ὅθεν εἶναι πρόδηλος ἡ ἐπὶ τὴν γένεσιν τούτων ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ λαὸς ἐπίστευσεν εἰς ὅ,τι ἐδίδαξεν αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία, ἰδίᾳ δὲ ἂν εἶχε τοῦτο μεταφυσικὸν χαρακτῆρα. Προσήρμοσε τὰς περὶ ψυχῆς καὶ δαιμόνων καὶ κολάσεως ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς δεισιδαιμονικὰς αὐτοῦ τάσεις καὶ ἐδέχθη ὅ,τι ἐδίδαξαν αὐτὸν ὡς θρησκευτικὸν καθῆκον. Ἡ Ἐκκλησία ἀφ' ἑτέρου, ἀπευθυνομένη εἰς τὴν δεισιδαίμονα καὶ εὐφάνταστον τοῦ λαοῦ φύσιν, ἔδωκεν εἰς πολλὰς τῶν διδασκαλιῶν αὐτῆς διὰ λόγους σκοπιμότητος ὑλικωτέραν μορφήν, οὕτω δὲ μόνον ἐξηγοῦνται αἱ τρομεραὶ περιγραφαὶ τῶν μετὰ θάνατον δαιμονιακῶν σκηνῶν, τῶν φοβερῶν ὄψεων καὶ τῶν φρικαλεοτήτων τῆς κολάσεως.

¹⁾ Σ. Συγκολίτου, Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν Ἀνασελίτσα, Λαογρ. ΙΑ' σ. 389.

²⁾ Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἄν. σ. 314.

³⁾ Μ. Λιουδάκη, ἔνθ' ἄν. σ. 404.

⁴⁾ Ἐν Κυδωνίαις «μόνο σὰν διαβάσουν δώδεκα φορὰς τὸ χτωῆχι, ἀναπαύεται» (Ἀ. Γκράβαλη, Σπασμένες κολῶνες, Μυτιλήνη 1930, σ. 114).

⁵⁾ Σουΐδας, ἐν λ. ἐξιτήριοι εὐχαί: «ἐφόδια τοῖς πρὸς ἔξοδον ἰοῦσιν ἢ πρὸς θάνατον».

⁶⁾ Περὶ τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ θνήσκοντος καὶ τῶν κατ' αὐτὰς τελουμένων βλ. Ν. Γ. Πολίτην ἐν Λαογρ. Συμμ. Γ' σ. 324 κ. ἐ. ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ Β. Schmidt, ἔνθ' ἄν. σ. 284.

Β'. ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΗΝ

α'. Φροντίδες περὶ τοῦ νεκροῦ.

1. Αἱ πρῶται περιποιήσεις.

1. Εἰς τὸν Ἰὼβ α', Migne 56,567. — *Εἶτα ἀποδέδωκε τὴν ψυχὴν ὁ παῖς, ὡς ὁ δεδωκὼς ἐκέλευσεν, οἱ γονεῖς σχηματίζουσι, χεῖρας ἀποτείνουσιν, ὀφθαλμοὺς ἀποκλείουσι, τὴν κεφαλὴν διορθοῦσι, τοὺς πόδας ἀποτείνουσιν...*

2. Πρὸς Σταγείριον β', Migne 47,456 — *Ὅτε δὲ ἔμελλε τελευτᾶν ἐκείνη, τί ἄρα οὐκ εἶπε... οὐχ ὁρῶσα τὸν παῖδα... καθαιροῦντα ὀφθαλμοὺς καὶ συλλαμβάνοντα στόμα καὶ περιστέλλοντα;*

3. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας κα', Migne 49,212. — *... Ὀφθαλμοὺς καθελεῖν καὶ στόμα συνελεῖν καὶ περιστεῖλαι.*

Ἡ ἐπιθυμία τῆς ὑπὸ φιλτάτων χειρῶν παροχῆς τῶν πρώτων μετὰ τὴν ἐκπνοὴν περιποιήσεων εἰς τὸ νεκρὸν σῶμα εἶναι ζωηρὰ παρὰ τῷ λαῷ. Ἰδιαιτέρως διὰ τὸ κλείσιμον τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ συνήθως λεγόμενον ὑπὸ τῶν γονέων, ὅτι ἀπέκτησαν τέκνα «για νὰ ᾗχουν κάποιο, ποὺ νὰν τοὺς κλείσῃ τὰ μάτια», δεικνύει ὅτι, ἢ δι' αἰσθητικούς λόγους τὸ πρῶτον καθιερωθεῖσα πράξις αὕτη, κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ ἐκδήλωσις ὑψίστης στοργῆς, χρέος ἱερὸν ἔναντι τῶν ἀπερχομένων φιλτάτων. Διὸ ὁ ἐν τῇ ξένη ἀποθνήσκων εἶναι δυστυχὴς ἐκτὸς τῶν ἄλλων, διότι «συγγενεῖς δὲν κλείουσι τὸ στόμα καὶ τοὺς ὀφθαλμούς του»¹⁾. Καθῆκον ἐθεώρουν τὰς περιποιήσεις ταύτας καὶ δυστύχημα μέγα τὴν στέρησίν των οἱ Ἕλληνες ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων. Παρ' Ὀμήρῳ ἡ σκιά τοῦ Ἀγαμέμνονος παραπονεῖται, διότι ἡ Κλυταιμνήστρα δὲν ἠθέλησε «χερσὶ κατ' ὀφθαλμοὺς ἐλέειν, σὺν τε στόμ' ἐρεῖσαι»²⁾. Παρὰ Πλάτωνι ὁ Κρίτων, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκπνοὴν τοῦ Σωκράτους, «ξυνέλαβε τὸ στόμα τε καὶ τοὺς ὀφθαλμούς»³⁾. Ὁμοίως παρὰ τοῖς Ρωμαίοις καὶ ἐν συνεχείᾳ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὁ διὰ τῶν ἐπὶ μέρος τούτων πράξεων «σχηματισμὸς» τοῦ νεκροῦ ἦτο τὸ πρώτιστον μέλημα τῶν περικυκλούντων τὸν ἐκπνεύσαντα οἰκεῖον⁴⁾.

¹⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334,5, Μάνη.

²⁾ Ὀδύσσ. λ, 426.

³⁾ Πλάτ. Φαίδων, 118.

⁴⁾ Βλ. σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Ν. Γ. Πολίτη, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 325 κ. ἐ. σημ. 7-9, προσέτι Β. Schmidt ἐνθ' ἀν. σ. 285.

Παρ' ἡμῖν ἐπίσης, ἀφοῦ κλεισθῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ, ἄμεσος μέριμνα εἶναι νὰ «τεντωθῇ» ὁ νεκρός, ἐφ' ὅσον εἶναι ζεστός, νὰ ἰσιώσουν τὰ πόδια του, νὰ σταυρωθοῦν τὰ χέρια του, «νὰ πάρῃ τὸ σχῆμα του τὸ λείψανο» ¹⁾. Χαρακτηριστικὸν εἶναι καὶ τὸ δίστιχον μοιρολόγι:

*Ματάκια μου, σφαλήξετε, πόδια μου, ξαπλωθῆτε,
καὶ χέρια μου, σταυρώσετε, στή μαύρη γῆς νὰ μπῆτε* ²⁾.

2. Λοῦσις, ἀλειψις, σαβάνωμα.

1. Εἰς τὸν Ἰωβ α', Migne 56,567. — *Εἶτα ἀποδέδωκε τὴν ψυχὴν ὁ παῖς, ... οἱ γονεῖς σχηματίζουνσιν ἀπολούουσι, τοῖς ἀξίοις ἀμφιάζουσιν ἐνταφίοις καὶ τὴν ἰδίαν συμφορὰν παραμυθοῦνται.*

2. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725. — *Μύρον καὶ ἔλαιον ἐπιχέομεν καὶ χρῆσμα τοῦ βαπτίσματος συμπορευόμενον αὐτοῖς εἰς ἐφόδιον πιστεύοντες.*

3. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. λα', Migne 60,667 — 8. — *Τελευτήσαντες δέ, ἵνα μὴ γυμνὸν κέηται τὸ σῶμα, δεόμεθα τῶν ἐνταφίων.*

4. Εἰς τὸν Ἰωάννην πε', Migne 59,467. — *Ὅταν οὖν τις μέλλῃ τελευτᾶν, ὁ οἰκεῖος τῷ τελευτῶντι κατασκευάζετω τὰ ἐντάφια.*

5. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57,350. — *καθάπερ οἱ νεκροί, τοῖς πολλοῖς ἐπιβλήμασιν ἐκείνοις καὶ ταῖς κειρίαις*

6. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57, 350. — *Εἰ δὲ βούλει καὶ τὰς χεῖρας ἰδεῖν, ὅψει καὶ ταύτας τῇ γαστρὶ προσδεδεμένας, καθάπερ τῶν οἰχομένων καὶ περιεσφιγμένας οὐ κειρίαις, ἀλλὰ τοῖς τῆς πλεονεξίας δεσμοῖς ³⁾... Βούλει καὶ τοὺς πόδας ἰδεῖν συνδεδεμένους; Ὅρα αὐτοὺς πάλιν περιεσφιγμένους φροντίσιν... Εἶδες τὸν νεκρόν; βλέπε καὶ τὸν ἐνταφιαστήν. ⁴⁾ Τίς οὖν ἐστὶν ὁ ἐνταφιαστής τούτων; Ὁ διάβολος, ὁ ἀκριβῶς αὐτοὺς περισφίγγων καὶ οὐκ ἀφίεις λοιπὸν τὸν ἄνθρωπον φαίνεσθαι, ἀλλὰ ξύλον ξηρόν. Ὅπου γὰρ οὐκ ὀφθαλμός ⁵⁾,*

¹⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ.

²⁾ Μ. Λιονδάκη, ἐνθ' ἄν. σ. 421, 5.

³⁾ Ὅμιλεῖ περὶ τῶν πλεονεκτῶν καὶ φιλαργύρων.

⁴⁾ Ἐκ τῶν ἀκολουθούντων φαίνεται, ὅτι ἐνταφιαστής ἐνταῦθα εἶναι ὁ σαβανωτής, ὁ κατασκευάζων τὰ ἐντάφια ἥτοι τὰ σάβανα.

⁵⁾ Ἡ φράσις ἄγει ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ πλήρους σπαργανώσεως, καλυπτούσης καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπον. Ἐνταῦθα ὅμως πρόκειται περὶ ὑπερβολῆς τῆς παρομοιώσεως, καθόσον καὶ ἄλλοθεν εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου ἀλλαχοῦ δείκνυται, ὅτι ἢ ὄψις τοῦλάχιστον τοῦ νεκροῦ ἦτο ἐλευθέρᾳ καὶ ἀκάλυπτος.

οὐ χεῖρες, οὐ πόδες, οὐκ ἄλλο τι τῶν τοιούτων οὐδέν, πῶς ἂν ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος φανείη; Οὕτω καὶ τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἐσπαργανωμένην ἐστὶν ἰδεῖν.

7. Περὶ νηστείας γ', Migne 60,715. — 'Ο τήμερον σοβῶν, αὐριον σπάργανα περικείμενος ἐπιτάφια καὶ δεσμά.

8. 'Ομιλία ε', Migne. 64,457. — Τεχθὲν γὰρ (τὸ βρέφος) χεῖρας εὐθέως σπαργανοῦται καὶ πόδας, καὶ δεσμοῖς ἐνειλημένον τῆς θηλῆς ἀπολαύει... " Ἀρτι τὸ βρέφος εἰς ζωὴν παρελήλυθεν καὶ νεκρῶν εὐθ' ἕως αὐτῷ στολισμὸς προσηνέχθη.

9. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne. 57,348. — Μὴ γάρ μοι τοῦτο εἶπης, ὅτι... οὐδὲ ἀπέκλεισε τοὺς ὀφθαλμούς, οὐδὲ κειρίαις δέδεται.

Τὴν λοῦσιν τοῦ νεκροῦ σώματος καὶ τὴν διὰ μύρου ἄλειψιν ἐθεώρουν ἀπαραίτητον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Παρ' Ὀμήρῳ ὁ Ἀχιλλεὺς «δμῶας δ' ἐκκαλέσας, λοῦσαι κέλετ' ἀμφὶ τ' ἀλειψαι» ¹⁾ τὸ σῶμα τοῦ θανόντος Πατρόκλου, ὁ δὲ Λουκιανός, ἀναφερόμενος εἰς τὰς περὶ τὴν τελευτὴν συνηθείας τῶν συγχρόνων του, λέγει: «μετὰ ταῦτα δὲ λούσαντες αὐτούς... καὶ μύρῳ τῷ καλλίστῳ χρίσαντες τὸ σῶμα»... ²⁾ Τοὺς νεκροὺς ἔλουον ἐπίσης οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ Ἑβραῖοι ³⁾ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι λαοί ⁴⁾.

Διὰ τὰ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τελούμενα ἐκτὸς τῆς μαρτυρίας τοῦ Χρυσοστόμου (ἀπολύνουσι) ἔχομεν ρητὰς μαρτυρίας περὶ πλήρους δι' ὕδατος λουτροῦ τοῦ νεκροῦ σώματος. Ὁ Ἐπιφάνιος ἐν ἀποστροφῇ πρὸς τὸν δίκαιον Ἰωσήφ, ἔχων βεβαίως ὑπ' ὄψει του σύγχρονα ἥθη, λέγει «ἄρα δὲ καὶ ὕδατι καταπλύνεις σῶμα Θεοῦ τοῦ πάντας ἐκπλύναντος;» ⁵⁾. Παρ' ἡμῖν ἡ λοῦσις τοῦ νεκροῦ γίνεται μὲν ἀπαραιτήτως μετὰ τὴν ἐκπνοήν, ἀλλ' ἔχει λάβει μᾶλλον εἰκονικὴν μορφήν. Ἀρκεῖ ἀπλῆ διὰ βάμβακος πλύσις ἢ ἐπίχρισις ὠρισμένων μερῶν τοῦ σώματος, οὐχὶ δὲ πάντοτε δι' ὕδατος, διὰ τὴν θεωρεῖται ἀπολουσθεὶς ὁ νεκρός. Ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἡ ἀλλάχτρια ⁶⁾ «ξεγυμνωμένον τοῦ ἔπλενε τὸ σῶμα μὲ κρασί, βουτῶντας σ' αὐτὸ ἓνα μπαμπάκι» ⁷⁾. Ἐν Κρήτῃ «τὸν πλύνουνε μὲ κρασί, ποὺ ἔχουνε βάλει μέσα καὶ μερικὲς στάλες λάδι» ⁸⁾. Ὑδρὸς χρησιμοποιοῦσι μόνον διὰ τὸν πραγματικὸν κα-

¹⁾ Ἰλιάδ. Ω, 582.

²⁾ Περὶ πένθους, 11. Πρβλ. Ἰσαῖον, περὶ τοῦ Κίρ. κλήρου 209. Περὶ τῆς συνηθείας ταύτης βλ. Hermann-Blümner, Lehrbuch der Griechischen Privataltertümer 1882, σ. 362.

³⁾ Πράξεις Θ' 37.

⁴⁾ Βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Ν. Γ. Πολίτη, Λαογρ. Σύμμ. Γ'. σ. 326, 3 - 4.

⁵⁾ Migne P. G. 43, 448 - 9.

⁶⁾ ἡ σαβανώτρα.

⁷⁾ Α. Γκράβαλη, ἔνθ' ἀν. σ. 114 (Κυδωνίαι).

⁸⁾ Μ. Λιουδάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 406.

θαρμόν. «*Βάνουν χλιαρό νερό, ἂν ἀκαθαρσία τις ἐκ τῆς ἀσθενείας ἔμεινεν*» ¹⁾.

Τὴν θέσιν τοῦ μύρου τῶν παλαιότερων χρόνων ἔλαβε σήμερον τὸ κοινὸν ἔλαιον, δι' οὗ ἀλείφονται προχείρως οἱ νεκροί, καὶ τὰ μυρωδικὰ ὑγρὰ (κολώνια, ἀνθόνερα κλπ.), δι' ὧν μυρίζονται.

Παρατηρητέα ἐνταῦθα ἡ χρῆσις τῶν ὄρων ἐντάφιον καὶ ἐνταφιαστῆς ἀντὶ τοῦ σάβανον καὶ σαβανωτῆς ²⁾. Τὸ σάβανον κατὰ τὸν Χρυσόστομον κατεσκευάζεται ὑπὸ τῶν οἰκείων ³⁾. Καὶ παρ' ἡμῖν παρασκευάζεται τοῦτο ὑπὸ τῶν συγγενῶν, προκειμένου δὲ μάλιστα περὶ γερόντων, ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ⁴⁾. Ἀλλὰ τὸ σαβάνωμα τοῦ νεκροῦ γίνεται παρὰ ξένων γυναικῶν· «*Οἱ πολὺν δικοὶ τοῦ πεθαμένου δὲν πρέπει νὰ τὸν δοῦν γυμνόν*» ⁵⁾.

Πῶς ἐγίνετο τὸ σαβάνωμα τοῦτο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χρυσοστόμου, μᾶς πληροφοροῦσι κατὰ τρόπον ἐπαρκῆ τ' ἀνωτέρω χωρία: Ἐσπαργανοῦτο ὁ νεκρὸς καὶ περιεσφίγγετο, προσεδένοντο δ' αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σώματος. Ἡ περισφίγξις ἐγένετο ἀκριβῶς εἰς τρόπον, ὥστε τὸ πῶμα νὰ φαίνεται ξύλον ξηρόν, ἐχρησιμοποιοῦντο δὲ διὰ τὴν πρόσδεσιν ταύτην κειρίαι ἥτοι ταινίαι ἐν σχήματι ἱμάντος, ὅπως τὰς ἐχρησιμοποιοῦν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἱ Ρωμαῖοι καὶ οἱ Ἑβραῖοι ⁶⁾. Ἡ τοιαύτη σφιγκτὴ περιτύλιξις τοῦ νεκροῦ, ἰδίως μετὰ τὴν λοῦσιν καὶ ἀλείψιν αὐτοῦ, ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ νεκροῦ ἀσκήπτου, καθόσον οἱ πλούσιοι διετηροῦντο ἐν προθέσει ἐπὶ περισσοτέρας ἡμέρας ⁷⁾.

Πληροφορίαν περὶ συστηματικῆς ταριχεύσεως δὲν ἔχομεν παρὰ Χρυσοστόμῳ, εἰμὴ ἐν τῇ φράσει, «*Σὺ δὲ τοσούτοις ὁρῶν ταριχευμένον κακοῖς...*» ⁸⁾, ὅπου ἡ λέξις ἐτέθη ὑπὸ μεταφορικὴν ἔννοιαν. Πρέπει ὅμως νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ ταριχευτικαὶ μέθοδοι, οὔσαι ἐν χρήσει ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς

¹⁾ Ἰ. Πρωτοδίκων, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς, Ἀθ. 1860 σ. 11. Περὶ τῶν διαφορῶν ἀνά τὴν Ἑλλάδα τρόπων πλυσίματος τοῦ νεκροῦ βλ. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Α' Ἀθ. 1890 σ. 737, Ε. Σαραντῆ ἐν Θρακικ. Β' σ. 132, Σ. Συγκολίτου, ἐνθ' ἀν. σ. 391 καὶ B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 285.

²⁾ Πρβλ. καὶ τὸ τῆς Γραφῆς: «Προσέταξεν Ἰωσήφ τοῖς παισὶν αὐτοῦ τοῖς ἐνταφιασταῖς ἐνταφιάσαι τὸν πατέρα αὐτοῦ» (Γενέσ. σ. 50, 2). Διὰ τὴν λέξιν σάβανον καὶ τὴν προέλευσιν αὐτῆς βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 326 σ. 5.

³⁾ Ἀνωτ. χωρίον 4.

⁴⁾ «Οἱ γέροι τό'χουν τὸ σάβανό τους ἔτοιμο στὴν κασέλα τους» Γ. Ταρσοῦλη, ΛΑ 1378 Γ' σ. 57, Κορώνη. Ἐπίσης ὅσοι πᾶνε στοὺς Ἁγίους τόπους φέρουν ἀπὸ κεῖ τὸ σάβανό τους, Χρυσάλλης Β', σ. 164 (Ψαρά) καὶ Ε. Ἀκογλου, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, Ἀθ. 1939 σ. 223.

⁵⁾ Θρακικὰ Β' σ. 131.

⁶⁾ Βλ. σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Ν. Γ. Πολίτη, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 327, 2.

⁷⁾ Πρβλ. καὶ C. Giussani, La vita dei Greci e dei Romani, Β', 479.

⁸⁾ Migne PG 60,608.

λαοῖς ¹⁾, ἦσαν γνωσταὶ καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ²⁾, οἵτινες προέβαινον εἰς πολυμέρους προθέσεις τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἁγίων. Ἰδίᾳ διὰ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Αἰγύπτου ὁ Μ. Ἀθανάσιος μαρτυρεῖ, ὅτι «τὰ τῶν τελευτώντων σπουδαίων σώματα καὶ μάλιστα τῶν ἁγίων μαρτύρων φιλοῦσι... μὴ κρύπτειν ὑπὸ γῆν, ἀλλ' ἐπὶ σκιμποδίων τιθέναι καὶ φυλάττειν παρ' ἑαυτοῖς» ³⁾.

Σήμερον τὸ σαβάνωμα γίνεται κατὰ τρόπον ἀπλούστερον: ὕφασμα μονοκόμματον, τριῶν πήχεων, ἀπὸ ἄσπρο ἄπλυτο παννὶ ἢ χασέ, περᾶται εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ νεκροῦ κατάσαρκα ⁴⁾. Τοῦτο εἶναι τὸ σάβανον ἢ ἀνεβόλι. Περίσφιγξις ἀκριβῆς δὲν γίνεται, περιεσώθη ὅμως, ὑπόλειμμα ἴσως τῶν παλαιότερων χρόνων, ὑποτυπώδης τις περιίδεσις. Ἐν Κρήτῃ «στὴ μέσῃ τότε δένουνε μὲ λουρίδες, πὺν σκίζουνε ἀπὸ τὰ ἄκρα ἀπὸ τ' ἀνεβόλι. Ἀπὸ αὐτὸ κόβουνε λουρίδες καὶ δένουνε τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Τώρα οἱ πὺν πολλοὶ τὰ δένουνε μὲ κορδέλλες» ⁵⁾. Ἐν Κύπρῳ «ἀνασταυροῦσι τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ, δένοντες αὐτοὺς διὰ καννάβιδος» ⁶⁾. Ἐν Χίῳ τὴν διὰ τοῦ σαβάνου περιτύλιξιν ὀνομάζουσι λαζάρωμα ⁷⁾.

3. Ἐνδύσεις καὶ στολισμός.

1. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725 — καὶ καινοῖς ἱματίοις αὐτοὺς ἀμφέζομεν, τὸ καινὸν ἔνδυμα τῆς ἀφθαρσίας ἡμῶν προμηνύοντες.

2. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. ια', Migne 63,94 — Σῶμα μὲν πολλάκις νεκρὸν καὶ ἀναίσθητον... μυρίοις καὶ ποικίλοις καὶ διαχρύσοις ἱματίοις περιστέλλεις.

3. Περὶ τῆς Ἀννης ε', Migne 54,675. — Ἀλλὰ τὰ τῶν ἐνταφίων οὐ κοινά, φησί. Καὶ τί τὸ ὄφελος; Ὅταν γὰρ πολλὴν ἐπιστοιβάσης τῷ πλουσίῳ στολὴν καὶ πολυτελεῖ καὶ διάχρυσον, ... πλέον αὐτῷ προξενεῖς τὸ μῖσος.

4. Ὁμιλ. ἐγκωμιαστικὴ, Migne 50,582. — Χρυσοῖς μὲν ἱματίοις τὸ σῶμά τις καλλωπίσας... πολλοὺς ἐπεσπάσατο κατηγόρους, ὥς οὐδὲ ἐν τελευτῇ κενοδοξίας ἀφιστάμενος.

¹⁾ Βλ. Ξενοφ. Ἑλληνικά 5,3,19. Κορνηλ. Νέπ. Ἀγῆσ. 8,7. Hermann-Blümner, Griech. Privataltertümer³ σ. 362-5.

²⁾ Βλ. Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων ἐν Ἑπ. Βυζ. Σπουδῶν, τ. ΙΕ' σ. 54.

³⁾ Migne PG 26,968.

⁴⁾ Β. Πρωτόδικος, ἐνθ' ἄν. σ. 12.

⁵⁾ Μ. Λιουδάκη ἐνθ' ἄν. σ. 406.

⁶⁾ Γ. Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τ. Α', Ἀθ. 1874 σ. 96. Πρβλ. καὶ Λαογρ. ΙΑ', 391.

⁷⁾ Κανελλάκης, ΛΑ 411 σ. 1 καὶ Χιακά Ἀνάλεκτα, 1890 σ. 335.

5. Εἰς τὴν μάρτ. Ληροσίδα, Migne 50,692. — *Μὴ γάρ μοι τοῦτον εἶπης... τὸν ἱμάτια σηρικὰ καὶ διάχρυσσα μετὰ πολλῆς ἔχοντα ἐπεστοιβασμένα τῆς ἀφθονίας...*

6. Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. α', Migne 62,569. — *Ὡσπερ γὰρ τοῦ σώματος κειμένου νεκροῦ εὐανθὲς ἱμάτιον περιβεβλημένον οὐδὲν ὀνίνησιν...*

7. Περὶ θανάτου, Migne 63,811. — *Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κλίνης κείμενος, φησὶν, ὁ τεθνηκὼς φέρει τοῦ τύφου καὶ τοῦ πλούτου τὰ σύμβολα ἐσθῆτος λαμπρᾶς ἐπικειμένης...*

Καινὰ ἱμάτια, ποικίλα καὶ εὐανθῆ, σηρικὰ καὶ διάχρυσσα περιεβάλλετο κατὰ τὸν Χρυσόστομον ὁ νεκρός, προτιθέμενος ἐπὶ τῆς κλίνης. Βεβαίως ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῶν πλουσίων, τοὺς ὁποίους ὁ θεῖος Πατὴρ κατηγορεῖ ὡς κενοδόξους, πρέπει ὅμως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἀνάλογος θὰ ἦτο ἡ ἐπιδίωξις καὶ τῶν λαϊκωτέρων τάξεων, καθόσον ἡ τοιαύτη περὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ νεκροῦ μέριμνα δὲν ἦτο μόνον κενοδοξίας, ἀλλὰ καὶ τιμῆς δαῖγμα πρὸς τὸν ἀπελθόντα.

Οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν πτωχοὶ καὶ πλούσιοι «στολίζουσι τὸν νεκρὸν μὲ τὰ καλύτερά του ἐνδύματα, πρὸ πάντων μὲ ὅσα δὲν εἶχε φορέσει» ¹⁾. Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας πιστεύουν, ὅτι τὰ καινούργια ρούχα φορεῖται «γὰρ νὰ ταξιδεύῃ μετὰ ταῦτα ὁ νεκρὸς στὸν Κάτω κόσμον. Γι' αὐτὸ οἱ γέροντες οἱ γριεὲς ἔχουν ἀφόρηγην ἀλλαξά, πὺν τὴ φυλᾶνε γι' αὐτὴν τὴ δουλειά» ²⁾. Ὁ στολισμὸς τῶν πλουσίων ἐν Πόντῳ ἐγένετο οὕτω βαρύτιμος, ὥστε μετεχειρίζοντο περὶ αὐτοῦ τὴν φράσιν: «ἐρμάτωσαν τὸν ἀποθαμένον» ³⁾. Ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲ τὰ στολίδια ἐπετίθεντο δαψιλῶς ἐπὶ τῶν πλουσιωτέρων νεκρῶν, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν στίχων τοῦ Λασκαράτου:

«Τὸ φτωχὸ λείψανό μου μὴν τὸ κάμετε
κουτσουνέξυλο.⁴⁾ ντυῶντες το στολίδια
μὲ ρολόγια χρυσά, μὲ πουνταπέτα⁵⁾,
μὲ δαχτυλίδια, μὲ γλασὲ χειρόχια...» ⁶⁾,

ὅπου ὁ ποιητὴς μετὰ τῆς αὐτῆς, ὡς ὁ Χρυσόστομος, πολεμικότητος ἐπιτίθεται

¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 327, ἐνθα καὶ ἀναγραφὴ τῶν κατὰ τόπους ἐθιζομένων. Πρβλ. Hermann - Blümner ἐνθ' ἀν. σ. 362. Ὁμοίᾳς συνηθείας παρ' ἄλλοις λαοῖς βλ. παρὰ Β. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 286.

²⁾ Γ. Ταρσοῦλη, ΛΑ 1378, 70.

³⁾ = ἐρμάτωσαν. Ε. Ἀκογλου, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, σ. 223.

⁴⁾ = κουκλόξυλο, ξύλινον ὁμοίωμα ἀνθρώπου.

⁵⁾ = χρυσὲς ἀνδρικὲς καρφίτσες τοῦ στήθους.

⁶⁾ Ἀ. Λασκαράτου, Ἡ Διαθήκη μου, Ποιητ. Ἀνθὼν Ζακύνθου Α, 1 (1886) σ. 1-2.

κατὰ τῆς κενοδοξίας τῶν τοιούτων συνηθειῶν. Χρησὶς καινουργῶν καὶ λαμπρῶν ἐνδυμάτων διὰ τοὺς νεκροὺς ἐγένετο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις "Ελλησι¹⁾. Περισσότερον ὅμως πάντων οἱ Ρωμαῖοι, ἐν τῇ ὅλῃ πολυτελείᾳ τῶν ταφῶν αὐτῶν, ἐνέδυσον καὶ ἐστόλιζον τοὺς νεκροὺς των κατὰ τρόπον πομπώδη καὶ ἐπιδεικτικόν²⁾. Ἡ ἀρχικὴ δηλ. ἀπλῆ ἀπότισις τιμῆς πρὸς τὸ νεκρὸν σῶμα περιέπεσε σὺν τῷ χρόνῳ ἔνεκα τοῦ κοσμικοῦ χαρακτήρος, ὃν ἔλαβον ἐν Ρώμῃ καὶ Βυζαντίῳ αἱ κηδεῖαι, εἰς ἐπίδειξιν τοῦ πλούτου τῆς οἰκογενείας. Ἐκ τούτου καὶ τὸ δριμὺ κατηγορητήριον τοῦ Χρυσοστόμου.

4. Πρόθεσις τοῦ νεκροῦ.

1. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας ιε', Migne 49,155. — "Αμα γὰρ ἂν τις ἐπιβῇ τῶν προθύρων τῆς οἰκίας, τῆς νεκρὸν ἐχούσης, καὶ τὸν τετελευτηκότα ἴδῃ ἄφωρον κείμενον...

2. Εἰς τὸν ψαλμὸν μη', Migne 55,512. — Εἴτα ἀπέθανε καὶ κεῖται γυμνὸς ἐπὶ τοῦ βάθρου καὶ οἱ οἰκέται ἀπέρχονται καὶ ἔρχονται καὶ οὐδεὶς αὐτοῦ φροντίζει.

3. Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. α', Migne 62,568. — Ἄλλ' ὥσπερ ἐκεῖνος ὁ τεταμένος ἐπὶ τῆς κλίνης, τοὺς ὀφθαλμοὺς μύσας καὶ τὰ ὄμματα συνειλημμένος, τῶν ὄντων οὐδενὸς ἐπαισθάνεται...

4. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725. — Πρὸς ἀνατολὰς τὴν σορὸν κειμένην σχηματίζομεν, τὴν ἀνάστασιν αὐτῷ διὰ τοῦ σχήματος προσημαίνοντες.

Ἡ ἀνάγκη ἴσως τῆς ἐξοικονομήσεως χώρου διὰ τοὺς συρρέοντας ἐδημιούργησεν ἀρχικῶς τὴν συνήθειαν νὰ προτίθεται ὁ νεκρὸς ἐν τοῖς προθύροις (ad portam) παρὰ τε τοῖς ἀρχαίοις "Ελλησι καὶ τοῖς Ρωμαίοις³⁾. Τοῦτο δύναται ἴσως νὰ συναχθῇ ἐκ τοῦ πρώτου τῶν ἀνωτέρω χωρίων καὶ περὶ τῶν Βυζαντινῶν. Καὶ παρ' αὐτοῖς ὁ νεκρὸς προὔτιθετο πιθανῶς εἰς τὰ πρόθυρα τῆς οἰκίας, τεταμένος ἐπὶ τῆς κλίνης, ἵψουμένης ἐπὶ βάθρου, καὶ ἐστραμμένος πρὸς ἀνατολὰς. Ὅμοίως παρ' ἡμῖν ὁ νεκρὸς τοποθετεῖται συνήθως εἰς τὸ πρῶτον μετὰ τὴν θύραν ἢ εἰς τὸ μεγαλύτερον τῆς οἰκίας δωμάτιον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἔχῃ ἀνοικτὰς τὰς θύρας⁴⁾. Εἷς τι δημοτικὸν ᾄσμα ὁ θνήσκων παραγγέλλει:

¹⁾ Βλ. Λουκιανοῦ, Περὶ πένθους 11. Αἰλιαν. Ποικ. Ἱστορ. Α, 16.

²⁾ C. Giussani, ἐνθ' ἀν. σ. 479.

³⁾ Περὶ τούτου βλ. Hermann-Blümner ἐνθ' ἀν. σ. 363-4 καὶ Ν. Γ. Πολίτην, Λαογρ. Σύμμ. Γ', 328.

⁴⁾ Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Α', 737. B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 286 κ. ἐ.

“Οταν θέλω ν’ ἀποθάνω,
 μιὰ παραγγελιὰ θὰ κάνω·
 νὰ μὲ βάλουν στὸ κρεββάτι,
 νὰ μὲ βάλουν στὸ χαγιάτι,
 νᾶρτουν ὅλοι νὰ μὲ ἰδοῦνε¹⁾).

Ὁ ἀρχαῖος σχολιαστὴς ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τοῦ Ὀμηρικοῦ «κεῖται ἀνὰ πρόθυρον τετραμμένος»²⁾ ἐξηγεῖ: «κεῖται ἐπὶ θύραν ὁρῶν, ὃ ἐστὶ τετραμμένος, ἐν αὐτῇ ἔχων τοὺς πόδας· οὕτω γὰρ τίθενται οἱ νεκροί, διὰ τὸ ἐξερχομένους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, μηκέτι ἀναστρέφειν εἰς τοὺς οἴκους». Παρομοίαν δεισιδαίμονα ἐξήγησιν δίδουσι καὶ νῦν πολλαχοῦ διὰ τὴν πρὸς τὴν θύραν πρόθεσιν τοῦ νεκροῦ. Οὕτως ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσιν «ὅσο πιὸ κατὰ ὄξου βάνουμε τὸν πεθαμένο, τόσο δὲ μένει τὸ κακὸ στὸ σπίτι».

Διὰ τὸν πρὸς ἀνατολὰς σχηματισμὸν τῆς σοροῦ, καθ’ ὃν τρόπον ἐπεδίωκον τοῦτον οἱ Βυζαντινοί, φροντίζει καὶ παρ’ ἡμῶν ὁ λαός. «Μόλις συγυρίσουνε τὸν πεθαμένο, θὰ στρώσουνε χάμω καὶ θὰ τόνε βάλουνε μὲ τὸ κεφάλι κατὰ λιανοῦ»³⁾. Τὴν θεολογικὴν ὁμῶς περὶ ἀναστάσεως ἐξήγησιν, ἣν δίδει διὰ τὴν συνήθειαν ταύτην ὁ Χρυσόστομος, δὲν γνωρίζει ὁ λαός: «τόνε βάνουνε κατὰ λιανοῦ, γιατί ἀπὸ κεῖ βγαίνει ὁ ἥλιος» ἢ «γιατί ἀπὸ κεῖ κάνουμε τὸ σταυρό μας»⁴⁾ ἢ «γιατί ἀπὸ κεῖ εἶναι ὁ Ἅγιος Τάφος»⁵⁾. Προσπιθεῖ δηλαδὴ νὰ δώσῃ θρησκευτικὴν τινὰ ἐξήγησιν, οἷαν καὶ ὁ Χρυσόστομος, ἀλλ’ ἐντελῶς προχείρως. Ἡ συνήθεια πάντως ἔχει δεισιδαιμονεστέραν τὴν προέλευσιν, σχετιζομένη εἴτε πρὸς τὴν παρὰ τῷ σχολιαστῇ τοῦ Ὀμήρου ὑπεμφαινομένην δοξασίαν περὶ ἀποτροπῆς δαιμόνων, εἴτε πρὸς τὰς περὶ ἡλίου, φωτὸς καὶ θανάτου λαϊκὰς προλήψεις. Ἐκτὸς τούτου οὐχὶ μόνον ἐν τῇ προθέσει, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ψυχορράγημα καὶ κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν φροντίζουν, ὥστε ὁ νεκρὸς νὰ εἶναι ἐστραμμένος πρὸς ἀνατολὰς⁶⁾.

Τὴν χρῆσιν τοῦ βάνου, ἐφ’ οὗ ἐπετίθετο ἡ κλίνη, ἐπέβαλλον λόγοι πρακτικοί· διότι ὁ νεκρὸς ἔπρεπε νὰ ἐκτεθῇ εἰς κοινὴν θέαν καὶ προσκύνῃσιν. Παρὰ

¹⁾ Λιανοτράγουδα ἔκδ. Τεφερίκη, 1868 σ. 299.

²⁾ Ἰλιάδ. Τ, 212.

³⁾ = πρὸς τὸν ἥλιο. Γεωργία Ταρσούλη, ἐνθ’ ἀν. σ. 4.

⁴⁾ Γ. Ταρσούλη, αὐτόθι.

⁵⁾ Κρήτη. Κατ’ ἀνακοίνωσιν Μ. Λιουδάκη.

⁶⁾ Ἐν Αἰτωλίᾳ «ὅταν πρόκειται νὰ ξεψυχήσῃ ἄνθρωπος, τὸν γυρίζουν κατὰ τὸν ἥλιο, νὰ βγῇ εὐκόλα ἡ ψυχὴ του» Δ. Λουκόπουλος, ΛΑ 916, 175. – «Στὸν τάφο μέσα πρέπει τὸ κεφάλι νᾶναι στὴ δύση, βλέποντας πρὸς τὸν ἥλιο» Σ. Συγκολίτης, ἐνθ’ ἀν. σ. 401. – Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ. σ. 329, 5 καὶ Β. Schmidt, ἐνθ’ ἀν. σ. 285.

τοῖς ἀρχαίοις, κατὰ τὸν Λουκιανόν, ὁ νεκρὸς «εὐσχήμων καὶ καλός, ὑψηλὸς πρόκειται καὶ μετέωρος» ¹⁾. Παρ' ἡμῖν τοποθετοῦσι τὸ φέρετρον ἢ τὸ νεκροκρέββατον ἐπὶ καθισμάτων ²⁾ ἢ ἐπὶ κλινοδιπόδων ³⁾, εἶναι γνωστὰ δὲ τὰ ἐν τοῖς ναοῖς ἀναμένοντα ὑψηλότερα βάρη διὰ τὴν ἐναπόθεσιν τοῦ φερέτρου. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐν Ἑλλάδι τόποι, ὅπου ἀντιθέτως ἡ σορὸς ἀποτίθεται κατὰ γῆς ⁴⁾ ἢ ἐπὶ χαμηλῆς κλίνης, διὰ νὰ εἶναι ἴσως ὁ νεκρὸς προχειρότερος εἰς τὰς μοιρολογούσας ἢ δι' ἄλλον ἰσχυρότερον λόγον. Οὕτως ἐν Βιθυνίᾳ, ὅπου ἀποθέτουν ἐπίσης τὸν νεκρὸν κατὰ γῆς, λέγουν, ὅτι τὸ κάμνουν «για νὰ δροσιστῇ ἡ ψυχὴ του» ⁵⁾.

β'. Ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ.

1. Οἱ συμπενθοῦντες περὶ τὸν νεκρόν.

1. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους κγ', Migne 63, 166. — Ἄλλ' ἐὰν μὲν τὸ σῶμα κέηται νεκρόν, πάντας παρακαλεῖς συναλγεῖν καὶ ἀσυμπαθεῖς ἡγῇ τοὺς μὴ πενθοῦντας.

2. Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. Β', Migne 62, 605. — Νῦν δὲ τῶν μὲν οἰκείων ἡμῶν τινος τετελευτηκότος, πολλοὶ οἱ παρακαθήμενοι, πολλοὶ οἱ παραμυθούμενοι.

3. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξγ', Migne 59, 349. — Καὶ γὰρ πάντων παρακαθημένων πενθούσῃ καὶ κοπτομένῃ...

4. Εἰς τὸν ρί' ψαλμόν, Migne 55, 280-1. — Οὐχ ὁρᾷς, ὅτι πολλάκις ἐν ἐκφορᾷ παραγενόμενοι οἱ πλουτοῦντες, ... ὅταν ἴδωσι τὸ σῶμα κείμενον.. καὶ παιδία ἐν ὀρφανίᾳ καὶ γυναῖκα ἐν χηρείᾳ καὶ φίλους ἐν κατηφείᾳ καὶ οἰκέτας μελανειμονοῦντας καὶ ἅπαν τῆς οἰκίας σκυθρωπὸν τὸ σχῆμα, πῶς συστέλλονται;

5. Εἰς τοὺς ἀνδριάντ. ιε', Migne 49, 155. — Ἄμα γὰρ ἂν τις ἐπιβῇ τῶν προθύρων τῆς οἰκίας τῆς νεκρὸν ἐχούσης καὶ τὸν τετελευτηκότα ἴδῃ ἄφωνον κεί-

¹⁾ Περὶ πένθους 12.

²⁾ Οὕτω πχ. ἐν Κεφαλληνίᾳ.

³⁾ Μαρία Ἰωαννίδου, ΛΑ 1153 σ. 39 (Ἀράχοβα). «Θὰ ψάξουν νὰ βροῦν καβαλέττα, σανίδες· θὰ χαλάσουν τὴν πόρτα ἢ ὅ,τι ἔχουν πρόχειρο. Πάντως θὰ στήσουν κρεββάτι».

⁴⁾ Βλ. Γ. Ν. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' 328 καὶ Σ. Συγκολίτην, ἐνθ' ἀν. σ. 391. Θρακικά Β' 136 καὶ Μ. Λιουδάκη, ΛΑ 1148, 55, Κίος.

⁵⁾ Μ. Λιουδάκη, ΛΑ 1148, 129. [Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐνεργείας ταύτης βλ. B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 284 σημ. 2 μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας Σ. τ. Δ.].

μενον... καταστέλλεται, σκυθρωπάζει, καὶ τῶν συγκαθημένων ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον οὐδὲν ἕτερον φθέγγεται, ἀλλ' ἢ, ὅτι «οὐδὲν ἐσμὲν καὶ ἡ κακία ἡμῶν ἄφατος».

6. Εἰς τὰς Πράξεις μβ', Migne 60,301. — Ἀλλ' οὐκ ἐκεῖ, ἐνθα τὸ πένθος, ἀλλὰ πάντα εὐτακτα· πολλὴ γὰρ ἡ σιγὴ, πολλὴ ἡ ἡσυχία, πολλὴ ἡ καταστολή, οὐδὲν ἄτακτον, οὐδὲν ἄρρυθμον — Εἴ τις τι καὶ ἐφθέγγετο, πάντα φιλοσοφίας γέμοντα ῥήματα ἐφθέγγετο· καὶ τὸ δὴ θαυμαστόν, ὅτι παρ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν οὐκ ἄνδρες μόνον, ἀλλὰ καὶ οἰκεῖοι καὶ γυναῖκες φιλοσοφοῦσι...

7. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Α' λε', Migne 61, 305. — Καίτοι γε τίς πρὸς τὸν ἀπελθόντα οὐ καταλλάττεται;... Διὰ τοι τοῦτο, ὅταν τις ἴδῃ νεκρόν, καὶ ἔχθρὸν ἴδῃ, μετὰ τῶν φιλιτάτων δακρύει... Καὶ οὐκ ἂν τις ἐπὶ κήδους καὶ ἐκφορᾶς διαγνοίῃ τὸν ἐχθρὸν καὶ τὸν οὐ τοιοῦτον.

Τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει καὶ παρ' ἡμῖν ἡ προσέλευσις τῶν φίλων εἰς τὸν οἶκον τοῦ θανόντος καὶ ἡ ἐπὶ μακρὸν παραμονὴ τῶν ἐν αὐτῷ, δεικνύουσι τὰ γνωστά παρ' ἡμῖν ξενύχτια. «Τὸν ξενυχτῶν τὸν πεθαμένο», «τὸ συντροφεύουνε», «Σὲ τέθοιες ὥρες φαίνονται οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι», λέγουσιν ἐν Κρήτῃ διὰ τὰς τοιαύτας περιστάσεις¹⁾. Τοῦτο ἐν Κρήτῃ, Θράκῃ, Λέσβῳ κ. ἄ. λέγεται παραμονή²⁾, εἶναι δὲ μία τῶν αὐστηρότερον τηρουμένων κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων. Καὶ ἐν Θράκῃ «τοὺς λυπημένους δὲν ἀφίνουν μοναχοὺς».

Τὸ ξόδι θέλει συντροφιά, θέλει γενιὰ μεγάλη,
νὰ τ' ἀρχινᾷ ἢ μιὰ μεριά, νὰ τὸ ἀφίν' ἢ ἄλλη»³⁾.

Συγκεντρωμένοι ἐκεῖ πρὸ τοῦ νεκροῦ οἱ συγγενεῖς, οἱ φίλοι καὶ οἱ γείτονες, κατηφεῖς καὶ συνεσταλμένοι ὑπὸ τὸ «σκυθρωπὸν σχῆμα»⁴⁾ τῆς οἰκίας, ὁμιλοῦσι χαμηλοφώνως καὶ φιλοσοφοῦσι περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων. «Τίποτα δὲν εἶν' ὁ ἄνθρωπος· κάνει, ράνει καὶ στὸ τέλος ἡ κακία τοῦ μένει!»⁵⁾. Πρβλ. καὶ τὸ δίστιχον:

Ποιὸς πλούσιος ἀπέθανε καὶ πῆρε βιὸν μαζί του;

¹⁾ Μ. Λιουδάκη, Ἡ τελευταία στῆν Κρήτῃ, ἐνθ' ἀν. σ. 403.

²⁾ Μ. Λιουδάκη, αὐτόθι, Ε. Σαραντῇ ἐν Θρακικ. τ. Β' σ. 136. Δ. Λουκᾶτος, ΛΑ 1446 Α' σ. 366 Λέσβος.

³⁾ Ε. Σαραντῇ, αὐτ. σ. 141.

⁴⁾ Παράθυρα ἡμίκλειστα, ἐπίπλωσις ἀδιακόσμητος, οἰκεῖοι μελανειμονοῦντες· «πενθηφορεῖ καὶ ἡ οἰκία διὰ μαύρων περιβλημάτων ὅλων τῶν ἐπίπλων». Ἰ. Βογιατζίδης, ΛΑ 771 Β' σ. 189, Ἄνδρος.

⁵⁾ Συνήθεις φράσεις ἐν Κεφαλληνίᾳ.

Τρεῖς πῆχες ἅπλυτο παννὶ τύλιξαν τὸ κορμί του ¹⁾).

Ἡ μετὰ τοῦ νεκροῦ καταλλαγὴ τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ ἐχθρῶν, στηριζομένη εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα «ὁ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας», τὸ ὁποῖον μάλιστα ὁ λαὸς χρησιμοποιεῖ ὡς παροιμίαν, θεωρεῖται καὶ παρ' ἡμῖν ὡς καθῆκον θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικόν. Συνήθως αἱ συμφιλιώσεις πρὸς τοὺς ἀποθνήσκοντας γίνονται κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ψυχορραγήματος. «Κί' ἂν ἔχη μαλωμένα μὲ κανένα, τότε φέρουνε νὰ συχωρεθοῦνε, γιατί τὸ βάρος τῆς ψυχῆς ἐκείνου δὲν τὸν ἀφίνει νὰ ξεψυχήσῃ» ²⁾. «Λένε: ἐδῶ στή ζωὴ δὲ μιλάγαμε τώρα σχώρα με κι' ὁ Θεὸς σχωρέσῃ σε» ³⁾. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐκπνοὴν ὑπάρχει καιρὸς πρὸς συμφιλίωσιν· οἱ ἐχθροὶ ἐπισκέπτονται τὸν νεκρὸν προτεθειμένον ἐν τῷ οἴκῳ ἢ παρακολουθοῦσι τὴν κηδείαν, τοῦτο δὲ συνήθως γίνεται καὶ ἀφορμὴ γενικωτέρας συμφιλιώσεως δύο οἰκογενειῶν ⁴⁾.

2. Θρήνοι καὶ κοπετοὶ τῶν οἰκείων.

1. Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθ. Migne 61,479. — Οὐχ ὁρᾶτε τοὺς ἀποβαλόντας παῖδας γνησίους, ὅτι διὰ τοῦτο καὶ κόπτονται καὶ τρίχας τίλλουσιν, ἐπειδὴ παραμυθίαν ἔχει τὸ κολάζειν ἑαυτοὺς ὑπὲρ τῶν φιλουμένων;

2. Εἰς νεωτ. χηρ. Migne 48,605 κέ. — Σὺ μὲν γάρ, ὦ θαυμασία... καὶ νεκρῷ ἔτι κειμένῳ πολλάκις ἐπέπεσες καὶ κατεφίλησας ὀφθαλμοὺς καὶ περιεχύθης καὶ ἐκώκυσας...

3. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,346-7. — Ἀλλὰ νῦν μετὰ τῶν ἄλλων κακῶν καὶ τοῦτο τῶν γυναικῶν τὸ νόσημα κρατεῖ: ἐπίδειξιν γὰρ ἐν τοῖς θρήνοις ποιοῦνται καὶ τοῖς κωκυτοῖς, γυμνοῦσαι βραχίονας, σπαράττουσαι τρίχας, χαράδρας ποιοῦσαι κατὰ τῶν παρειῶν...

4. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne 62,203. — Κλαίωμεν τοὺς οὕτως ἀπερχομένους, οὐ κωλύω, κλαίωμεν, ἀλλὰ μὴ ἀσχημόνως, μὴ τρίχας τίλλοντες, μὴ βραχίονας γυμνοῦντες, μὴ ὄψιν σπαράττοντες...

5. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,726. — Μὴ οὕτως ἀσχημονῶμεν ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις, παρακαλῶ... μὴ τοὺς χιτῶνας ἡμῶν διαρρήξωμεν... Μὴ τοὺς

¹⁾ Κωνσταντινίδης, ΛΑ 151, 67, Ἀλμαλὶ Μαλγάρων.

²⁾ Μ. Λιουδάκη, ἐνθ' ἀν. σ. 404. Πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 324.

³⁾ Γ. Ταρσούλη, ΛΑ 1378 Γ, 57, Κορώνη.

⁴⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ.

βραχίονας τύψωμεν, ἵνα μὴ τοὺς Ἕλληνας ζηλώσωμεν... μὴ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς γυμνώσωμεν...

6. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,467. — Ἄν δὲ κατακαμπτομένους, (ἡμᾶς ἴδωσιν οἱ Ἕλληνες) γυναικιζομένους... γελάσονται καὶ κωμωδήσουσι.

7. Εἰς τὴν Α' πρὸς Θεσσαλον. ὁμιλ. στ', Migne 62,430. — Ἀκούσατε τῶν γυναικῶν ὅσαι φιλόθρηνοι, ὅσαι πρὸς τὰ πένθη ἀφορήτως φέρεσθε, ὅτι τὰ τῶν ἐθνικῶν πράττετε. Εἰ δὲ τὸ ἀλγεῖν ἐπὶ τοῖς ἀπελθοῦσιν ἐθνικῶν, τὸ κατακόπτεσθαι καὶ καταξαίνειν παρειάς, τίνων ἄρα ἐστί;

8. Πρὸς τὴν Ὀλυμπιάδα γ', Migne 52,576. — ... καὶ μυρίων κωκύντων, καὶ τῶν φιλιᾶτων κατακοπτομένων καὶ τῆς γυναικὸς καταθρυπτομένης, παρειὰς ξαινούσης, πλοκάμους λυούσης...

9. Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne 61,792. — Τί ἰδὼν; χήραν ἄτεκνον, ἄνανδρον, γηραλέαν, κυρτίζουσαν, γοερὰν, κόμην ἐλκύσασαν, κεφαλὴν καταπάσσουσαν... τὸ πολυστένακτον σιῆθος τύπτουσιν...

10. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,43. — ὅταν δέ τις ἢ γυνὴ ἢ ἀνὴρ...

ὁ μὲν τρίχας τίλλῃ, ἢ δὲ κωκύῃ μεγάλη, τί τούτου ἀσχημονέστερον;

11. Εἰς τὸν Ἰωάνν. εἰβ', Migne 59,347. — Πολλοὶ καὶ ὁ διὰ Θεὸν οὐ ποιοῦσι, τοῦτο δι' ἀνθρώπων αἰδῶ πράττουσι πολλάκις. Αἱ γὰρ εὐπορώτεραι τῶν γυναικῶν τρίχας οὐ τίλλουσιν, οὐ βραχίονας γυμνοῦσιν, ... διὰ τὸ μὴ δόξαι καταισχύνειν ἑαυτάς.

Ἡ πολεμικὴ τοῦ Χρυσοστόμου στρέφεται ἐνταῦθα κατὰ τῶν ὑπερβολῶν. Τὴν ψυχολογικὴν ἀνάγκην τῶν θρηνῶν καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν ἐκδηλώσεων οὐδόλως ὑποτιμᾷ. Αὐτὸς ἀλλαχοῦ λέγει· «πολλαὶ πολλάκις γυναῖκες, ἀποβαλοῦσαι παῖδας, ἂν μὲν κωλυθῶσι θρηνῆσαι καὶ ὀλοφύρασθαι διαρρήγνυνται καὶ ἀπόλλυνται, ἂν δὲ τὰ τῶν ἀθυμούντων ποιήσωσιν ἅπαντα, κονφίζονται καὶ παραμυθίαν λαμβάνουσι»¹⁾. Καὶ ἀλλαχοῦ: «Οὐ τοῦτο λέγω, ἄνθρωπε, οὐδὲ τοῦτο νομοθετῶ, μηδὲ ὅλως δακρύειν ἐπὶ τοῖς τέκνοις· κἂν γὰρ εἴπω, ἀδύνατον λέγω. Καὶ γὰρ κἀγὼ νόμοις τῆς φύσεως πείθομαι... ἐπεὶ κἀγὼ ἐκ μητρὸς γεγέννημαι»²⁾. Ἀλλὰ δὲν ἀνέχεται τὰς ἀσχημοσύνας τῶν κοπετῶν, ἃς καταγγέλλει ὡς ἐπιδεικτικὰς καὶ ὡς ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων, μὴ χριστιανικά. Καὶ ἀναφέρει ἐν λεπτομερείᾳ τὰς ὑπερβολὰς ταύτας, ἐξ ὧν πλεῖστα περὶ τῶν πρὸ τοῦ νεκροῦ διαδραματιζομένων μανθάνομεν.

Ὅμοίως ὁ Λουκιανός, περιγράφων τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατὰ τὴν τελευ-

¹⁾ Πρὸς Ἀντιοχεῖς ιη', Migne 49,184.

²⁾ Περί ὑπομονῆς, Migne 60,729.

τὴν τελούμενα, λέγει: «οἰμωγαὶ δ' ἐπὶ τούτοις καὶ κωκυτὸς γυναικῶν καὶ παρὰ πάντων δάκρυα καὶ στέρνα τυπτόμενα καὶ σπαραττομένη κόμη καὶ φοινισσόμεναι παρειαί καὶ πού καὶ ἐσθῆς καταρρήγνυται. Εἶθ' ἡ μήτηρ ἢ καὶ νῆ Δί' ὁ πατήρ ἐκ μέσων τῶν συγγενῶν προελθὼν καὶ περιχυθεὶς αὐτῷ, φωνὰς ἄλλοκότους καὶ ματαίας ἀφήσει...»¹⁾).

Παρὰ τὰς προσπαθείας τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐξαλείψῃ τὰ τοιαῦτα τῶν ἐθνικῶν ἔθνη, διετηρήθησαν ταῦτα ἀναλλοίωτα κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους παρὰ τῷ χριστιανικῷ Ἑλληνισμῷ μέχρι τῆς σήμερον. Οὕτως ἐν Χίῳ «ἀμέσως μετὰ τὸ ξεψύχημα, πρώτη ἡ σύζυγος ἢ ἡ θυγάτηρ ἢ ἡ ἀδελφὴ ἢ ἡ μήτηρ ὀφείλει νὰ μοιρολογήσῃ καὶ νὰ φωνάξῃ μεγαλοφώνως, εἰς σημεῖον ὅτι ἀπέθανε»²⁾. Ἐν Σύμῃ «αἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ παρευρεθεῖσαι συγγενεῖς καὶ φίλοι γυναῖκες, λυσίκομοι καὶ τὰ στήθη τύπτουσαι ἐξέρχονται ἐπὶ τοῦ δώματος ἢ τοῦ ἐξώστου τῆς οἰκίας καὶ διὰ γοερῶν θρηνηλογιῶν διαδίδουσι τὴν εἶδησιν τοῦ δυστυχήματος»³⁾. Ἐν Κρήτῃ παλαιότερον «τόσον ἦτο τὸ πάθος καὶ μετὰ τῆς βίας (αἱ γυναῖκες) ἐκόπτοντο, ὥστε καὶ θάνατοι πολλάκις ἐκ τῶν πληγῶν προήρχοντο»⁴⁾. Σήμερον πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος διατηροῦνται τὰ ἔθνη ταῦτα καὶ οἱ κοπετοὶ συνοδεύουσι τοὺς θρήνους ἀκριβῶς, καθ' ὃν τρόπον ἀναφέρουσι καὶ ὁ Λουκιανὸς καὶ ὁ Χρυσόστομος. Οὕτως ἐν Καρπάθῳ «ὅλαι αἱ γυναῖκες, αἱ στενὴν συγγένειαν μετὰ τοῦ ἀποθανόντος ἔχουσαι, κάθηνται κύκλῳ τοῦ λειψάνου καὶ ἀσκεπεῖς καὶ λυσίκομοι τίλλουν ρυθμικῶς τὴν περὶ τὸ πρόσωπον κατερχομένην κόμην των, κτυποῦσαι συγχρόνως μὲ τὰς δύο παλάμας τὰ γόνατα ἢ τὸ στήθος των, σχίζουσαι τὰς παρειάς των καὶ καταρρακώνουσαι πολλάκις τὰ ἐνδύματά των»⁵⁾. Ἐν Ἡπείρῳ «οὔτε περιορίζεται ὁ κοπετὸς τῶν συγγενῶν γυναικῶν εἰς τὸ δακρύνειν καὶ ὀδυρεσθαι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἀνασπᾶν τὰς τρίχας τῆς κόμης, τύπτειν τὰ γόνατα, τὰ στήθη καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ διὰ τῶν ὀνύχων διατέμνειν τὰς παρειάς, τὸν λαιμὸν καὶ τὸ στήθος»⁶⁾. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία δηλ. δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν λαόν, ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι τι φοβερόν.

¹⁾ Περί πένθους 12 - 13. Πρβλ. καὶ τὰ παρ' Ὀμήρῳ, Ἰλιάδ. Τ, 283 Κ, 13 Σ, 30 καὶ παρ' Εὐριπίδῃ, Ἰκετ. 82 - 76. Προσέτι βλ. Hermann - Blümner ἐνθ' ἀν. σ. 366.

²⁾ Κανελλάκης, ΛΑ 411, 109, Χίος.

³⁾ Μ. Γρηγοροπούλου, Ἡ νῆσος Σύμη, Ἀθ. 1877 σ. 68. Ἐν Καρπάθῳ «σύρνον τὸ μονόφωνο, δηλ. ἐκβάλλουν ὀξείας γοερὰς κραυγὰς καὶ ὁ κόσμος λαμβάνων εἶδησιν τρέχει εἰς τὸ σπίτι τοῦ πένθους» (Μιχαηλίδου - Νουάρου Σύμμ. Καρπάθου 1932 σ. 121).

⁴⁾ Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητ. Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐν Ἐπ. Κρητ. Σπουδῶν Γ' σ. 27.

⁵⁾ Μιχαηλίδου - Νουάρου, ἐνθ' ἀν. σ. 121.

⁶⁾ Π. Ἀραβαντινοῦ, Τὰ Ἡπειρωτ. μοιρολόγια ἐν ἐφημ. «Βραδυνή» 25 - 1 - 29. Πρβλ. B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 303.

3. Μοιρολόγια.

1. Περὶ ἀκακίας, ἀνεξικακίας καὶ μνησικακίας, Migne 63,785. — ... καὶ θρηνησεν ἐθρήνησεν, ὃν ἂν τις θρηνήσειε παῖδα μονογενῇ καὶ γνήσιον ἀποβαλόν, συνεχῶς αὐτοῦ τὸ ὄνομα ἀνακαλῶν... καὶ ἐγκώμια συντιθεῖς... καὶ πικρὰν ἀφιεῖς φωνήν...

2. Εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθ. κη', Migne 61,236. — Καὶ οὐκ εἶπεν οὐδὲν τοιοῦτον, οἷον εἰκός τις τῶν ἀσθενεστέρων εἰπεῖν: «Ἐπὶ τούτοις ἔθρεψα τοὺς παῖδας καὶ μετὰ ἀκριβείας ἡσκησα ἀπάσης; Ἐπὶ τούτοις ἠνέωξα τὴν οἰκίαν τοῖς παριοῦσι, ἵνα... ταύτας ἀπολάβω τὰς ἀμοιβάς;»

3. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,347. — εἰ γὰρ ἐπίστευον, ὅτι ὁ τετελευτηκώς... ἐπὶ βελτίονα ζωὴν μετέστη... οὐκ ἂν τοιαύτας ἀφῆκαν φωνάς, ἀπιστίας γεμούσας: Οὐκ ἔτι σε ὄψομαι οὐκ ἔτι σε ἀπολήψομαι.

4. Εἰς τὸν Ἡρώδ. καὶ νήπια, Migne 61,702. — Τοὺς χιτῶνας διερρήγνυνον, ... τὸν οὐρανὸν ὡς σιωπῶντα καὶ τὴν ἐμαρτύροντο...

5. Περὶ παρθενίας, Migne 48,560. — ... καὶ πολλὰ πολλάκις μετὰ δακρύων πρὸς τοὺς παρακαλοῦντας ἐγκώμια τῆς ἀπελθούσης διελθῶν, καὶ τὸν βίον ἀβίωτον¹⁾ εἶναι φήσας αὐτῷ...

6. Περὶ μετανοίας, Migne 60,767. — πάντες ὁμοθυμαδὸν ὀλοφυρόμενοι... διὰ σέ· ἡ γυνὴ πάλιν κατώδυνος, τὸν θάνατον γλιχομένη πρὸ σοῦ, διὰ σέ.

7. Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne 61,791. — Μόνον γὰρ τέθνηκεν ὁ μονογενὴς υἱὸς τῆς μνημονευθείσης χήρας... ἤρξατο προπετῇ φθέγγεσθαι ῥήματα... βλασφήμους λόγους προσάγουσα: Ἄρα ὁ υἱός μου μόνος τὸν κόσμον ἐβάρυσεν;.. Ἐγὼ ἡ ἄτονος ζῶ καὶ ὁ ἀνὴρ τέθνηκεν ἅμα καὶ ὁ υἱός... Τίς δέ με περιβλέπεται; Ἐδόκουν καὶ μικρὰν παρησίαν δι' αὐτὸν κεκτηῖσθαι ἤρκει γὰρ μοι μόνον μητέρα ἀκούειν. Ὑπομάζιόν μοι αὐτὸν ὁ πατήρ, ἄνευ χρημάτων ἐγκατέλιπε· καὶ γὰρ ἡ ἀπροστάτευτος χήρα, χεῖρας εἰς ἔργον ἐρείσασα, τοῦτον ἐπιμελῶς ἔθρεψα διπλᾶς καὶ τριπλᾶς αὐτῷ στολὰς πεποίηκα, μισθοὺς τοῖς παιδεύσασιν αὐτὸν ἀπλῶς ἐχορήγησα· καὶ νῦν, ὅτε τὸν τρυγητὸν τῶν ἀγαθῶν προσεδόκησα, τότε τὴν χάλαζαν τῶν πειρασμῶν δέδεγμαι. ὦ τῆς ὀδύνης! Ἀλλ' εὗρον τί πράξω! συνθᾶπτομαι τῷ υἱῷ μου... ἔμοι γὰρ λοιπὸν τὸ ζῆν καταγέλαστον.

8. Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne 61,792. — Τὸν υἱόν μου οἱ ξένοι πεν-

¹⁾ Ἡ φράσις περιεσώθη μέχρις ἡμῶν ὡς παροιμιώδης.

θοῦσι, κἀγὼ μὴ κλαύσω; ... Ἐθέρισέ μου τὴν προσδοκίαν ὁ θάνατος... ἐμὲ κατέλιπε, κακεῖνον μεθώδευσεν... Οὐκ ἔχω τίνα θεάσωμαι. Εἰ μὲν γὰρ ἕτερον εἶχον υἷόν, ἐδυνάμην τὸ πένθος ζυγοστατεῖν καὶ τῇ ὄψει τοῦ ζῶντος τοῦ θανόντος τὸν πόνον ἀποκουφίζειν..." Εβλεπον τὴν εἰκόνα τοῦ παιδὸς καὶ ἐθεώρουν τὸν ἀρχαιότυπον αὐτοῦ πατέρα. Καὶ περιπτυσσόμενος, καταφιλῶν, λόγοις παιδικοῖς τέρπων με τὴν νεφέλην τῆς ἀθυμίας ἠφάνιζε...

Βεβαίως τ' ἀνωτέρω χωρία δὲν περιλαμβάνουσι κείμενα μοιρολογίων, ἀλλὰ διαγράφουσι κατὰ προσέγγισιν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν.

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων τὰ μοιρολόγια ἦσαν ἐν χρήσει, ἐφ' ὅσον οἱ ἐπὶ τοῖς νεκροῖς θρῆνοι πάντοτε συνωδεύοντο ὑπὸ ἀποχαιρετιστηρίων καὶ στοργικῶν πρὸς αὐτοὺς λόγων¹⁾. Ἀνάλογα θὰ ἦσαν προφανῶς καὶ τὰ θρηνωδούμενα παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐπὶ τῶν νεκρῶν συζύγων καὶ τέκνων των²⁾. Τὴν γνώμην ταύτην ἐνισχύει τὸ γεγονός, ὅτι ἐκφράσεις ὁμοίας ἢ ἀντιστοίχους πρὸς τὰς τῶν παρατεθέντων χωρίων συναντῶμεν εἰς τὰ νεοελληνικὰ λαϊκὰ μοιρολόγια. Ἴδου τί λέγει θρηνοῦσα ἐν Μάνῃ χήρα τις ἀπολέσασα τὸν μονογενῆ της υἷόν, ὡς ἐκείνη τοῦ Χρυσοστόμου:

Τί, ὄντας ὅπου ἐχρήρεα,
ἤμουν αἰκοσιτίτρου χρόνου,
μία φτωχὴ νοικοκυρά,
κ' ἔτρεξα ἐπὰ, κ' ἔτρεξα ἐκεῖ,
στοῦ Ἑλὸς καὶ στοῦ Ντουραλῆ,
σὲ ξένα μεροκάματα,
γιὰ ν' ἀναστήσου τὸ παιδί
καὶ νὰ τελειώσῃ τὴ σπουδὴ,
νὰ γίνῃ ἐπιστήμονας,
νὰ ἴδω καὶ γὰρ γεράματα.
Καὶ τώρα ποὺ τὸ σπούδασα,

¹⁾ Διδακτικὰ σχετικῶς εἶναι τὰ ἐν Ἰλιάδι χωρία Ω 725 - 745, 748 - 759 καὶ 767 - 775, ἐνθα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ Ἑκτορος θρηνοῦσιν ἐπαλλήλως ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Ἑκάβη καὶ ἡ Ἑλένη. Πρβλ. καὶ ὅσα ἐν τῇ μελέτῃ αὐτῇ περὶ μοιρολογίων γράφει σχετικῶς ἡ συνάδελφος Μ. Ἰωαννίδου: Untersuchungen zur Form der neugriechischen Klagelieder, 1938 σ. 11 καὶ B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 299 κ. ἐ.

²⁾ Ὅμοίως δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀληθοῦς τὰ παρὰ τῷ λαῷ θρηνωδούμενα τὰς ἐν τροπαρίοις τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας περιλαμβανομένας φράσεις, οἷον «Δεῦτε οἱ φίλοι μου, συγγενεῖς τε καὶ γείτονες, ἅμα ἐμοί, τοῦτο ἀσπασώμεθα, τάφῳ ἐκπέμποντες... (Νεκρ. ἀκολουθία νηπίων).

καὶ ἔπαιρνε τὸ δίπλωμα,
μοῦ τὸ ἀφαίρεσ' ὁ Θεός ¹⁾).

Ὅμοίως τὰς παρὰ Χρυσοστόμῳ ἀναφερομένας ἀποστροφὰς τῶν θρηνουσῶν πρὸς τὸν οὐρανὸν συναντῶμεν καὶ εἰς τὰ σύγχρονα μοιρολόγια :

ὦ Οὐρανέ, πού εἶσαι ψηλὰ κι' ὅλον τὸν κόσμ' ὀρίζεις,
τῇ μάννα ἀπ' τὰ παιδάκια της γιατί τ' ἀποχωρίζεις; ²⁾

καὶ ἄλλαχοῦ :

ὦ Οὐρανέ, πού ἔσαι ψηλά, κατέβα, κάμε κρίση,
ὄνοῦ χρόνοῦ ἀντρόγυνο γιατί νὰ τὸ χωρίσης; ³⁾.

Ἡ συνεχὴς ἀνάκλησις τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ, ὡς κύριον στοιχεῖον μοιρολογίου, ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Παρ' Ὁμήρῳ ὁ Ἀχιλλεὺς «ὥμωξεν τ' ἄρ' ἔπειτα, φίλον τ' ὀνόμηνεν ἑταῖρον» ⁴⁾. Ἡ συνήθεια αὕτη, σκοπὸν ἔχουσα ἀρχικῶς τὴν παρὰ τῶν οἰκείων διαπίστωσιν τοῦ θανάτου τοῦ προσφωνουμένου, μετέπεσε σὺν τῷ χρόνῳ εἰς θρηνητικὴν ἐκδήλωσιν πόνου καὶ στοργῆς. Χρησιμοποιηθεῖσα κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους διετηρήθη μέχρι σήμερον παρὰ τῷ λαῷ ⁵⁾.

Παρ' ἡμῖν ἡ πρώτη συνήθως λέξις τῶν θρήνων εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ φιλιότητος ἢ ἀντίστοιχος προσαγόρευσις :

« Ἀφέντη, γλυκαφέντη μου, καλέ, καλέ μ' ἀφέντη »

ἢ : « παιδάκι μου, παιδάκι μου, μονάκριβο παιδί μου » ⁶⁾.

Ἐν Μάνῃ τῶν θρήνων προηγεῖται ἡ ἐκφώνησις : « ἀδέρφι, ἀδέρφι ! » ἢ « ἀδέρφι, ἀδερφούλα μου ! » ἢ « ἀδέρφι, κόρη μου ! » κλπ. ⁷⁾

Τὰ ἐγκώμια τοῦ ἀποθανόντος κατὰ τὸ μοιρολόγημα εἶναι καὶ παρ' ἡμῖν τοσοῦτον ἀπαραίτητα, ὥστε εἷς τινὰς τόπους αἱ λέξεις γκωμνιάζω καὶ μοιρολογῶ

¹⁾ Β. Πετρούνια, Μανιάτικα Μοιρολόγια, Ἀθήνα 1934 σ. 58. (Τὰ διὰ κυρτῶν δηλούμενα ἀντιστοιχοῦσιν εἰς φράσεις τῶν ἀνωτέρω χωρίων τοῦ Χρυσοστόμου). Μοιρολόγια ὁμοίου περιεχομένου βλ. καὶ παρὰ Μ. Λιουδάκη, Ἡ τελευταῖ στήν Κρήτη, ἔνθ' ἀν. σ. 415 - 416.

²⁾ Μ. Δελέκου, Δημῶδης Ἀνθολογία, Ἀθῆναι 1868 σ. 155.

³⁾ Σ. Βίος, ΛΑ 117, 116, 3, Καρδάμυλα Χίου.

⁴⁾ Ἰλιάδ. Ψ, 178.

⁵⁾ Περὶ τῆς ἀνακλήσεως τῶν νεκρῶν ἄλλοτε καὶ νῦν, ὡς καὶ περὶ τῶν σχετικῶν λέξεων : ἀνάκλημα, ἀνακαλεστής κ. λ. π. βλ. Φ. Κουκουλέ, Ἐπιβιώσις ἐθίμων τινῶν περὶ τὴν ταφήν ἐν Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλάδος 1929, σελ. 375.

⁶⁾ Μ. Λιουδάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 407. Σχετικὰ παραδείγματα βλ. παρὰ Μ. Joannidu, ἔνθ' ἀν. σ. 26 κ. ἑ.

⁷⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334, 56.

ἔχουσι τὴν αὐτὴν σημασίαν. Τοῦτο π. χ. συμβαίνει ἐν Θράκη¹⁾, Παξοῖς κ. ἄ. «Τοῦ ἤλεε κ' ἡ ἀδελφή του τὰ γκώμνια του καὶ ὀληνῶν ἐτρέχανε τὰ μάτια»²⁾. — Ἐν Κρήτῃ... «γεγωνυῖα τῇ φωνῇ ἄρχονται τῶν μοιρολογίων... διηγούμεναι τὰ πλεονεκτήματα, τὰ κατορθώματα, τὴν ἐπισημότητα καὶ πάσας τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ»³⁾. Τῶν προχείρων τούτων ἐγκωμίων τελειοτέραν μορφήν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τοὺς ρητορικοὺς ἐπικηδεῖους ἢ ἐπιταφίους λόγους, τοὺς ἐκφωνουμένους δημοσίᾳ.

4. Γυναῖκες θρηνηδοί.

1. Εἰς τὸν Ματθ. λα', Migne 57,374. — Σὺ δέ, ὥσπερ αὐξῆσαι τὸ ἔγκλημα σπεύδων, καὶ θρηνηδοὺς ἡμῖν ἄγεις Ἑλληνίδας γυναῖκας, ἐξάπτων τὸ πάθος...

2. Περί ὑπομονῆς, Migne 60,726. — Μὴ τὰς θρηνούσας συγκαλέσωμεν...

3. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,44. — Εἰ οὖν οὗτος (ὁ θάνατος) συμβαίῃ, καὶ τινες τὰς θρηνούσας ταύτας μισθώσαιντο... πολὺν αὐτὸν χρόνον τῆς ἐκκλησίας ἀπείρξω, ὥς τὸν εἰδωλολάτριν.

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,44. — ... ἡμεῖς δὲ οὐκ ἀνεχόμεθα ἔθνη τοιαῦτα ὀλέθρια τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπισταλαγεῖν... Κακεῖναις δὲ ταῖς ταλαιπώροις καὶ ἀθλίαις δι' ὑμῶν ἀπαγορεύομεν, μηδέποτε ταῖς τῶν πιστῶν ἐκφοραῖς ἐπεισιέναι, ἵνα μὴ ὧντως τὰ οἰκεῖα αὐτὰς ἀναγκάσωμεν θρηνεῖν κακά... μήτε ὑμᾶς καλεῖν τὰς τοιαύτας, μήτε ἐκεῖνας παραγίνεσθαι.

5. Περί θανάτου, Migne 63,811. — Ποῦ δὲ αἱ λαμπάδες, ποῦ δὲ οἱ χοροὶ τῶν γυναικῶν;

6. Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθ. ὁμιλ. α', Migne 61,390. — Κἂν τοὺς κωκυτοὺς τῶν γυναικῶν παύσας καὶ τοὺς χοροὺς τῶν θρηνουσῶν διαλύσας...

7. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πέ', Migne 59,467. — Ἄν δὲ κατακαμπτομένους (ἡμᾶς ἴδωσιν οἱ Ἕλληνες), χοροὺς περιῦστῶντας θρηνουσῶν γυναικῶν, γελάσονται...

8. Πρὸς τὴν Ὀλυμπιάδα, Migne 52,576. — ... καὶ τῆς γυναικὸς καταθρονομένης, χοροὺς περιῦστάσης θεραιπαινίδων μετὰ πολλῆς τῆς ὀλολυγῆς...

9. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. ὁμιλ. γ', Migne 62,203. — Καὶ γὰρ οὐ συμπαθείας ἐκεῖνοι οἱ κοπετοί, ἀλλ' ἐπιδείξεως εἰσὶ πολλαὶ διὰ τέχνην τοῦτο ποιοῦνται.

10. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,348. — Ἐγὼ δὲ καὶ ἕτερον ἤκουσα χα-

¹⁾ Ἀ. Χρηστίδης, ΛΑ 155, 27 καὶ Χατζόπουλος ΛΑ, 311.

²⁾ Δένδιας, ΛΑ 682 σ. 63, Παξοί.

³⁾ Γ. Παπαδοπετράκη, Ἱστορία τῶν Σφακίων, Ἀθ. 1888 σ. 70.

λεπόν, ὅτι δὴ πολλαὶ καὶ ἐρασταὶς ἐπισπῶνται διὰ τῶν θρήνων, τῇ θερμότητι τῶν κοπετῶν φιλανδρίας δόξαν ἑαυταῖς κατασκευάζουσαι.

11. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,346. — Ἀλλὰ... καὶ τοῦτο τῶν γυναικῶν τὸ νόσημα κρατεῖ. Ἐπιδείξιν γὰρ ἐν τοῖς θρήνοις ποιῶνται καὶ τοῖς κωκυτοῖς... Καὶ τοῦτο ποιῶσιν αἱ μὲν ὑπὸ πένθους, αἱ δὲ ὑπὸ ἐπιδείξεως καὶ φιλοτιμίας, αἱ δὲ ὑπὸ ἀσωτίας καὶ τοὺς βραχίονας γυμνοῦσιν, ἐν ὄψεσι καὶ ταῦτα ἀνδρῶν.

Ἡ ἀντίληψις, ὅτι οἱ πολλοὶ θρήνοι ἀνακουφίζουν τοὺς νεκρούς, ἐδημιούργησε παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς τὴν συνήθειαν νὰ καλῶσι καὶ θρηνηδοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος, οἵτινες τεχνικώτερον καὶ θεατρικώτερον κλαίοντες ἐξῆρχον τοῦ θρήνου. Κατ' ἀρχὰς ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἀδιακρίτως ἀνελάμβανον τὸ ἔργον τοῦτο. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἡ ιδιότης τοῦ θρηνηδοῦ περιορίσθη εἰς μόνας τὰς γυναῖκας, ὡς συναισθηματικώτερας. Ἰδίως γυναῖκες ἐκ Καρίας, αἱ Καρίναι ¹⁾, ἀνελάμβανον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι τὸ ἔργον τῆς μοιρολογιστοίας. Αἱ ὁμάδες τῶν γυναικῶν εἴτε ἐν τῷ οἴκῳ πρὸ τοῦ φερέτρου εἴτε καθ' ὁδὸν ἐν τῇ ἐκφορᾷ θρηνοῦσι τὸν νεκρὸν κατ' ἐναλλασσόμενα ἡμιχόρια, προεξαρχουσῶν τῶν κορυφαίων μεταξὺ τούτων. Οὕτω παρ' Ὀμήρῳ, «οἱ μὲν ἄρα (θρήνων ἐξαρχοὶ) ἐθρήνεον, ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες» ²⁾. Ὁ Εὐριπίδης τὸ σύνολον τῶν θρηνοῦσῶν χαρακτηρίζει ὡς «χορόν, τὸν Ἄδας σέβει» ³⁾. Ὡς χορικὴν ὁμοίως δοᾶσιν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὰ παρὰ Λουκιανῷ ἀναφερόμενα περὶ τοῦ «ἐξάρχοντος» καὶ τῶν «ἐπαιαζόντων» ⁴⁾.

Παρὰ Ρωμαίοις συνώδευον τὸν νεκρὸν καὶ ἐθρήνουν ἐπαγγελματικῶς αἱ *praeficae*, ἀπαγγέλλουσαι τὰ *mortualia* ⁵⁾. Ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ ἔχομεν μαρτυρίαν τοῦ Ἱερεμίου, καθ' ἣν καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἐκαλοῦντο θρηνηδοὶ γυναῖκες, χωρὶς μάλιστα τοῦτο νὰ ἀπαρέσκη εἰς τὸν Ἰεχωβᾶ: «Τάδε λέγει Κύριος: Καλέσατε τὰς θρηνούσας, καὶ ἐλθέτωσαν... Ὅτι ἀνέβη θάνατος διὰ τῶν θυρίδων ὑμῶν» ⁶⁾.

«Ἐθνη ὀλέθρια» ἀποκαλεῖ τὴν μίσθωσιν ἢ πρόσκλησιν θρηνηδῶν γυναικῶν, μοιρολογιστριῶν, ὁ Χρυσόστομος, τοὺς τεχνητοὺς αὐτῶν θρήνους καὶ ἐν γένει τὰς ὑπερβολὰς τοῦ μοιρολογήματος τῶν νεκρῶν καὶ ἀγωνίζεται, ὅπως ταῦτα μὴ «ἐπείσαχθῶσι τῇ ἐκκλησίᾳ». Καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους πολλάκις ἡ Ἐκκλη-

¹⁾ Βλ. λέξιν παρ' Ἡσυχίου. Πρβλ. B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 294 κ. ἐ. 307 σημ. 1.

²⁾ Ἰλ. Ω, 720 - 722.

³⁾ Εὐρ. Ἰκέτιδ. 72.

⁴⁾ Περὶ πένθ. 20. «μεταστειλάμενοί τινα θρήνων σοφιστὴν... τούτῳ συναγωνιστῇ καταχρῶνται, ὅποῖ' ἂν ἐκεῖνος ἐξάρχη πρὸς τὸ μέλος ἐπαιάζοντες». Περὶ χορῶν γυναικῶν παρ' ἀρχαίοις βλ. Hermann - Blümner, ἐνθ' ἀν. σ. 365 κ. ἐ. 368.

⁵⁾ C. Giussani, ἐνθ' ἀν. σ. 480.

⁶⁾ Ἱερεμ. Θ' 17. 21.

σία ἐπενέβη ζητοῦσα κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Χρυσοστόμου νὰ ἐξαλείψῃ τὰς ἀντι-χριστιανικὰς ταύτας συνηθείας ¹⁾, εἶναι ὅμως γνωστόν, πόσον ἰσχυρότερον εἶναι τὸ ἔθιμον ἀπὸ οἵασδήποτε ἀπαγορεύσεις.

Τὸ ἔθιμον τῆς μισθώσεως μοιρολογιστριῶν διетηρήθη ἀναλλοίωτον μέχρις ἡμῶν. Οὕτω πχ. ἐν Ἰμβρῳ «ὅταν ἀπέθνησκέ τις ἐμίϋθουν γυναῖκας, ἵνα κλαύσωσιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ· φαίνεται δ' ὅτι ἐκ Σαμοθράκης προήρχοντο ἐπιτήδεια κλαύστροιαι νεκρῶν, διότι εἰσέτι ἐν Αἴνῳ πρὸς τοὺς ἐλεεινολογοῦντας ἀτόπως ἑαυτούς, λέγουσι παροιμιωδῶς: «Σαμοθρακιώτισσες θέλεις νὰ σὲ κλάψουν!» ²⁾. Ὁμοίως ἐν Κυδωνίαις «ἐπαιρναν γυναῖκα μοιρολογίστρα, τὴν πλήρῳναν καὶ τραγουδοῦσε μὲ ξέπλεκα μαλλιά» ³⁾. Ἐν Σύρῳ ἀποκαλοῦσιν αὐτὰς πλερωματισσὲς μοιρολογίστρος ⁴⁾, ἐν Μάνῃ δὲ ἀπαιτεῖ εἰδικὴν πεῖραν καὶ τέχνην τὸ μοιρολογεῖν καὶ συνοδεύεται ὑπὸ θεατρικῶν κινήσεων ⁵⁾.

Καὶ οἱ χοροὶ τῶν θρηνουσῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ἐν τοῖς προκειμένοις χωρίοις ὁ Χρυσόστομος, εἶναι παρεμφερεῖς πρὸς τοὺς τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων. Πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ ὁργανομένου ἐπικηδείου θρήνου, ὃν ἐκτελοῦσιν ὁμάδες γυναικῶν.

Παρ' ἡμῖν ὁ χορὸς καὶ ὁ καθ' ἡμιχόρια θρήνος διетηρήθη καὶ σώζεται πολυαχτοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Οἰνουῦντι τῆς Λακωνικῆς «αἱ μέλλονσαι νὰ μετέσχῳσι τοῦ θρήνου, διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχόρια, ὧν ἑκάτερον ἔχει καὶ μίαν θρήνου ἑξαρχον οὐδέποτε ἐπ' ἀμοιβῇ θρηνοῦσαν. Τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τοῦ θρήνου δίδει ἢ τοῦ ἑτέρου ἡμιχορίου ἑξαρχος, ἥτις λέγει μίαν στροφὴν, ἐπαναλαμβανομένην πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν γυναικῶν τοῦ ἡμιχορίου τῆς ἔπειτα δὲ ὑπὸ πασῶν ὁμοῦ τῶν τοῦ ἑτέρου ἡμιχορίου ⁶⁾. Ἐν Πυλῖα «τὸ ἴδιο μοιρολόγι τὸ λένε ὅλοι. Πιάνει πρῶτα μιὰ καὶ τὸ λέει κ' ὕστερα τὸ πιάνουν κι' ὅλοι οἱ ἄλλοι μαζί. Ὑστερα πιάνει ἄλλος καὶ λέει ἄλλο, καθένας μὲ τὴ σειρὰ του, ὅπως γίνεται καὶ μὲ τὰ τραγούδια τῆς τάβλας» ⁷⁾.

¹⁾ Βλ. ἀπαγορεύσεις ἀρχιερέων ἐν ΛΑ ἀρ. 935, 27 (Σινώπη) καὶ ΛΑ, 1136, 77 (Ἀλαγονία).

²⁾ Σ. Μανασσείδης, ΛΑ 290, 109. Βλ. καὶ Θρακ. Ἐπετ. 1897 σ. 196.

³⁾ Μ. Λιουδάκη, ΛΑ 1358, 63.

⁴⁾ Βογιατζίδης, ΛΑ 771 Β'. Πρβλ. G. Abbott, Maced. Folklore, Cambridge 1903, σ. 194.

⁵⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334, 7. Πρβλ. Δ. Ζαφειρακόπουλον ἐν Λαογρ. Γ' 474 κ. ἐ. Β. Πετρόνγια, Μανιάτικα μοιρολόγια σ. 6 κ. ἐ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Σύμμ. Καρπάθου 1932 σ. 121: «... κατὰ τὸ τέλος ἐκάστον διστίχον-μοιρολογίου ὁλολύζουν ὅλοι αἱ πενθοῦσαι καὶ αἱ παριστάμεναι».

⁶⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἰνουντιακά, Χανιά, 1908 σ. 103.

⁷⁾ Γ. Ταρσούλη, ΛΑ 1378, 70 (Γρίζι Πυλίας). Πρβλ. ἄνωτ. σ. 55: νὰ τ' ἀρχινᾷ ἢ μιὰ μεριά, νὰ τὸ ἀφῇ ἢ ἄλλη. Βλ. καὶ B. Schmidt, ἐνθ' ἄν. σ. 297. Μ. Joannidi, ἐνθ' ἄν. σ. 47 κ. ἐ.

Γ'. Τ Α Φ Η

α'. Ἡ ἐκφορά.

1. Τὸ φέρετρον καὶ ἡ πρὸς τὴν κηδεῖαν δαπάνη.

1. Εἰς τὴν Δροσίδα, Migne 50,692. — Μὴ γάρ μοι τοῦτον εἶπης, τὸν ἐπὶ τῆς κλίνης τῆς διαχρύσου φερόμενον... τὸν ἱμάτια σηρικὰ καὶ διάχρυσα μετὰ πολλῆς ἔχοντα ἐπεστοιβασμένα τῆς ἀφθονίας.

2. Νόθα Χρυσοστόμου, Migne 61,787. — Ὡς γὰρ ἡ κλίνη τῆς ἐκφορᾶς¹⁾ ἄλλα τε ἄλλα δέχεται σώματα...

3. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57,349. — Ἀλλ' ἐφ' ἵππου φέρεται; (ὥς ὁ νεκρός).

4. Εἰς τὸν μη' ψαλμόν, Migne 55,239. — Ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς τελευτῆς τὰ πρὸς κηδεῖαν αὐτῷ λαμπρὰ καὶ περιφανῆ.

5. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,465. — Σὺ δέ, ὅταν ἀκούσης, ὅτι γυμνὸς ὁ Δεσπότης ἀνέστη, παῦσαι τῆς πρὸς τὴν κηδεῖαν μαρίας. Τί γὰρ βούλεται ἡ περιττὴ αὕτη δαπάνη καὶ ἀνόνητος, πολλὴν μὲν φέροντα τοῖς κηδεύουσι ζημίαν, τῷ δὲ ἀπελθόντι κέρδος οὐδέν;...

Κλίνην ὠνόμαζον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας τὸ φέρετρον τοῦ νεκροῦ²⁾, ἐπισης δὲ καὶ οἱ Ρωμαῖοι lectus, ἐξ ἐκείνων λαβόντες³⁾. Οἱ Βυζαντινοὶ διετήρησαν τὸν ὅρον, ἐφ' ὅσον μάλιστα σχῆμα κλίνης εἶχε τὸ ἐφ' οὗ ἐξεκομίζετο ὁ νεκρὸς φορεῖον⁴⁾. Παρ' ἡμῖν ἀπαντῶνται αἱ λέξεις «νεκροκρέββατο, λειτέρα⁵⁾, κριββάτ' ⁶⁾,

¹⁾ Ἐκφορὰν (61,787) καὶ κηδεῖαν (55,239) καὶ ἐξόδιον (61,792) καὶ ἐκκομιδὴν (61,792) ὀνομάζει ἐναλλάξ ὁ Χρυσόστομος τὴν ἀπὸ τῆς οἰκίας ἐν πομπῇ πρὸς τὸν ναὸν μεταφορὰν τοῦ νεκροῦ. Τῶν ὅρων τούτων νῦν τοὺς μὲν ἐκφορὰ καὶ ἐκκομιδὴ χρησιμοποιεῖ ὁ λαὸς ἐν δημῳδῇ μορφῇ, «βγάσιμο, πάσιμο τοῦ πεθαμένου τὸν ἐβγαλαν, τὸν ἐσήκωσαν», τοὺς δὲ ἄλλους, ὡς ἔχουσι. Τὸ ἐξόδιον ὅμως δὲν εἶναι μόνον ἡ παρὰ τῷ λαῷ νῦν ἐκφορά. Εἶσι παρ' ἡμῖν ἀλλαχοῦ μὲν σημαίνει τὴν κηδεῖαν (Ἡπειρος), ἀλλαχοῦ δὲ τὸν θρῆνον (Σάμος), ἀλλαχοῦ δὲ τὸ μνημόσυνον (Μῆλος). Πρβλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἑπ. Κρητ. Σπουδῶν Γ' σ. 28, 5. Ὁμοίως ἐν Ἡμ. Μ. Ἑλλάδος 1929, σ. 374.

²⁾ Θουκυδ. Β' 34, 3.

³⁾ C. Giussani, La vita dei Greci e dei Romani Β' σ. 479.

⁴⁾ Ἀλλας ὀνομασίας τοῦ φερέτρου παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς βλ. παρὰ Καλλινίκω, Ἡ φροντίς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, Ἑκκλ. Κήρυξ Δ, 204.

⁵⁾ Ἐκ τοῦ ἰταλ. letto, ΛΑ ἀρ. 771, β' σ. 849 Σμύρνη, λαιτέρα, ΛΑ 680, 36 (Μεσσην.), 753, 263 (Σάμος), Πασπάτη, Χιακ. γλωσσάριον σ. 209 (Χίος).

⁶⁾ Ἐν Χαλκιδικῇ, ΛΑ 769 α' σ. 225, καὶ Φιλιππουπόλει ΛΑ 700, 11.

κράββατος¹⁾), καὶ ὅπου δὲν πρόκειται πλέον περὶ κλίνης· διότι ἀρχικῶς καὶ παρ' ἡμῖν τὸ φέρετρον εἶχε σχῆμα ἀπλῆς κλίνης ἢ προχείρως κατεσκευασμένου φορείου. Οὕτως εἰς τὴν Ἀρτοσίαν «παλιότερα ἔπαιρναν τοὺς ἀνθρώπους στὴν τέμπλα» δηλ. φορεῖον ἐκ ξύλων²⁾).

Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Χρυσοστόμου, καθ' ἣν ἡ κλίνη τῆς ἐκφορᾶς ἐχρησιμοποιεῖτο κοινῶς διὰ πλείονας τοῦ ἐνὸς νεκρούς, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει πολλαχοῦ παρ' ἡμῖν σήμερον, ἰδίως διὰ τὰς πτωχοτέρας τάξεις. Εἶναι γνωστόν, ὅτι κοινόχρηστα φέρετρα διατίθενται εἰς τοὺς διαφόρους ναοὺς διὰ τοὺς πτωχοὺς τῆς ἐνορίας, ἅτινα φιλοξενοῦσιν, ὡς καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, «ἄλλα τε ἄλλα σώματα»³⁾. Ἀσφαλῶς διὰ πτωχοὺς θὰ πρόκειται καὶ ἐν τῷ σχετικῷ χωρίῳ τοῦ Χρυσοστόμου, καθόσον οἱ «ἐπὶ διαχρύσον κλίνης φερόμενοι, οἱ ἱμάτια σηρικὰ καὶ διάχρυσα φέροντες» δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ διαθέτωσιν ἰδιαιτέραν κλίνην.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς πρὸς τὴν κηδεῖαν δαπάνας, τὴν πολυτέλειαν περὶ τὴν ταφήν καὶ τὰς πομπώδεις ἐκφορὰς, εἶναι γνωστὴ ἡ ταύτας δημιουργοῦσα ματαιοδοξία τῶν ἐπιζώντων. Κατὰ ταύτης ἀκριβῶς καταφέρεται ὁ Χρυσόστομος⁴⁾).

Τὴν ὁργάνωσιν μεγαλοπρεπῶν κηδειῶν συνήθιζον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν ἀρχαιωτάτων χρόνων⁵⁾. Ἀλλ' ἐκεῖνοι, οἵτινες ὑπερέβαλον πάντας κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δαπάνην εἰς τὰς κηδεῖας, καταστήσαντες ταύτας δημόσιον θέαμα διὰ τὸν λαόν, εἶναι οἱ Ρωμαῖοι. Τόσον μεγάλη ἦτο ἡ πρὸς τὰς μεγαλοπρεπεῖς κηδεῖας τάσις αὐτῶν, ὥστε οἱ νομοθέται ἠναγκάσθησαν νὰ ὀρίσωσιν ἀνώτατον ποσὸν δαπάνης εἰς τὰς ἰδιωτικὰς κηδεῖας. Εἰδικοί ἐργολάβοι κηδειῶν, οἱ *libinari* ἀνελάμβανον, ὡς σήμερον, τὴν ὁργάνωσιν κηδεῖας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον θεαματικῆς. Ἐθεωρεῖτο δὲ τοσοῦτον ἀπαραίτητος ἡ ὅπωςδήποτε δαπανηρὰ κηδεῖα, ὥστε διὰ τὰς πτωχοτέρας τάξεις ἐλάμβανον πρόνοιαν αἱ συντεχνίαι, τῶν ὁποίων τὰ μέλη ἐπλήρωνον εἰδικὴν πρὸς τοῦτο ἐτησίαν συνδρομὴν⁶⁾).

Τὰ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐθιζόμενα πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐξη-

¹⁾ Ἐν Μάνη, ΛΑ 768 σ. 6.

²⁾ Δ. Λουκόπουλος, ΛΑ 916, 3. Περὶ τοῦ φερέτρου παρ' ἡμῖν βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 333, 8.

³⁾ Πρβλ. τὴν παροιμίαν: *Τὸ ξυλοκρέββατο ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ εὐκαιρο ἔρχεται*, Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι τ. Β' σ. 94, 1. Ἐπίσης ΛΑ 771, β' καὶ Ε. Ἀκογλου, Λαογρ. Κοτυώρων σ. 224.

⁴⁾ Βλ. Δ. Μπαλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας σ. 27-28.

⁵⁾ Πρβλ. τὸν «Πατρόκλου τάφον» παρ' Ὀμήρῳ, τὴν Ἡφαιστίωνος ταφήν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κλπ.

⁶⁾ C. Giussani ἐνθ' ἀν. Β' σ. 478.

κολούθησαν καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ¹⁾. Ὁ Χρυσόστομος τοιαύτας ματαιοδόξους ἐκδηλώσεις ἔχει ὑπ' ὄψει ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις.

Αἱ κηδεῖαι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐτελοῦντο μεγαλοπρεπεῖς καὶ καταπλήσσουσαι, ὁ νεκρὸς ἐφέρετο ἐπὶ ἵππου, λαμπρῶς καὶ πολυτελῶς ἐνδεδυμένος, ἡ δὲ τοῦτον παρακολουθοῦσα πομπὴ περιελάμβανεν ὅ,τι πλουσιώτερον καὶ τιμητικώτερον ἐφιλοδόξει νὰ ἐπιδείξη ἢ ἐκφέρουσα οἰκογένεια. Ἰδιαιτέρως αἱ κηδεῖαι τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἀπῆτουν τεραστίας δαπάνας, ὁργανοῦντο δὲ κατὰ τρόπον ἐπιβλητικὸν καὶ ἀποθεωτικόν ²⁾. Παρ' ἡμῖν ἡ περὶ τὴν κηδεῖαν δαπάνη ἐπιδιώκεται ἐπίσης ὡς δεῖγμα ὑψίστης τιμῆς πρὸς τὸν ἀπελθόντα. Οἱ πλουσιώτεροι τελοῦσι μεγαλοπρεπεῖς κηδεῖας, οἱ δὲ ἐργολάβοι κηδειῶν ἢ οἱ ἐνοριακοὶ ναοὶ ὁργανοῦσιν ἐπὶ μείζονι ἀμοιβῇ πλουσιωτέρας κηδεῖας. Ἐν Μ. Ἀσίᾳ «οἱ πλούσιοι πλέρωναν στὴ Μητρόπολιν 6.000 γρόσια καὶ νοίκιαζαν τὸ πέπλο (= ἓνα μαῦρο βελούδο) καὶ τὶς ντόλτσες (= μεγάλες λαμπάδες) ³⁾.

2. Ἡ νεκρώσιμος πομπή.

1. Εἰς τὸν Λάζαρον. ε', Migne 48,1020. — *Ἀισχύνηθη τὸ σχῆμα τῆς ἐκφορᾶς· ψαλμοῦνται καὶ εὐχαὶ καὶ πατέρων σύλλογος καὶ πλῆθος ἀδελφῶν τοσούτον...*

2. Εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλονικεῖς Β', ὁμολ. β', Migne 62,471. — *Ὅταν ἴδῃς νεκρὸν ἐπ' ἀγορᾶς φερόμενον, παῖδας ὀρφανοὺς ἀκολουθοῦντας, χήραν γυναῖκα κατακοπτομένην, οἰκέτας ὀδυρομένους, φίλους κατηφιῶντας, λόγισαι τὸ οὐδαμινὸν τῶν παρόντων πραγμάτων...*

3. Εἰς τὴν Δροσίδα, Migne 50,692. — *... τὸν ἐπὶ τῆς κλίνης τῆς διαχρύσου φερόμενον, τὸν τῆς πόλεως προπεμπούσης ἀπάσης, τὸν τῶν δήμων εὐφημούντων...*

4. Περὶ θανάτου, Migne 63,811. — *Ποῦ πορεύεται ὁ πολὺς ὄχλος ἐκεῖνος; τί γέγονεν ἡ κραυγὴ καὶ ὁ θόρυβος; ποῦ δὲ αἱ λαμπάδες; ποῦ δὲ οἱ χοροὶ τῶν γυναικῶν;*

5. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας γ', Migne 49,52. — *Καθάπερ γάρ, εὐπόρου τινὸς*

¹⁾ Ὅσον ἀφορᾷ τὰς κηδεῖας τῶν πενήτων ἡ Βυζαντινὴ πόλις ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἶχε φροντίσει νὰ διαθέτῃ τὴν σχετικὴν δαπάνην ἐκ τῶν πόρων τῶν ἐργαστηρίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγ. Σοφίας· βλ. Βασιλικῶν 59, 4, 1, Νεαράν Λέοντος ἀρ. 12.

²⁾ Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζαντινῶν βασιλέων, ἐν Ἐπ. Βυζ. Σπουδ. ΙΕ' σ. 62. κ.έ.

³⁾ Μ. Λιονδάκη, ΛΑ 1358, 368, Κυδωνία.

τελευτήσαντος, οὐκ οἰκέτας μόνον οὐδὲ θεραπαινίδας, ἀλλὰ καὶ ἵππους οἱ προσήκοντες σάκκῳ περιβάλλοντες καὶ τοῖς ἵπποκόμοις αὐτοὺς ἐγχειρίζαντες, ἀκολουθεῖν ἐπὶ τὸ μνημα κελεύουσι...

6. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,724. — ... οἱ σήμερον φιλικῶς ἡμᾶς ἀσπαζόμενοι, αὖριον ἐλεεινῶς ὑφ' ἡμῶν προπεμπόμενοι...

7. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,348. — Ἐκεῖνος μὲν γὰρ (ὁ ἐν ἀρετῇ βιούς) ἀπελθὼν, μετ' ἀγγέλων ἀπελεύσεται, κἂν μηδεὶς παρατύχη τῷ λειψάνῳ¹⁾· ὁ δὲ διεφθαρμένος, κἂν τὴν πόλιν ἔχη προπέμπουσιν, οὐδὲν καρπώσεται.

8. Ἐγκωμιαστική, Migne 50,582. — Εἰ γὰρ δεσπόται τοὺς ἐπεικεστέρους τῶν οἰκετῶν τελευτῶντας προπέμπουσι καὶ οὐκ ἐπαισχύνονται...

9. Ὁμιλία γ', Migne 63,475. — .. ἀλλὰ... καὶ οἱ ἐπὶ τῶν μεγάλων ὄντες ἀξιωματῶν... εἰ παραγίνονται ἐπ' ἐκφορᾷ καὶ τοῦ τυχόντος νεκροῦ τῇ ὄψει συστέλλονται καὶ γίνονται παντὸς ταπεινότεροι...

Θεαματικὰς κηδεῖας ὠργάνουν, ὥς εἵπομεν, οἱ Ρωμαῖοι, οἵτινες ἐπίτηδες ἐξέφερον τοὺς νεκροὺς τῶν κατὰ τὰς προμεσημβρινὰς ὥρας, ὅτε αἱ ἀγοραὶ καὶ αἱ ὁδοὶ ἦσαν κατάμεστοι ἀνθρώπων. Ὁ καθαρισμὸς τῆς πομπῆς ἐγένετο πολλάκις μετὰ σκηνοθετικῆς ἐπιμελείας, εἰς δὲ τὰς πλουσίας καὶ ἐπισήμους κηδεῖας ἐκαλεῖτο διὰ κηρύκων ὁ λαός, ὅπως παραστῇ καὶ παρακολουθήσῃ τὸ θέαμα²⁾.

Ἡ ἀριστοκρατία τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου, ἐναντίον τῆς ὁποίας καὶ στρέφεται ἡ πολεμικὴ αὐτοῦ, διετήρησε μετὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ματαιοδοξίας καὶ τὰς περὶ τὴν ἐπίδειξιν τέχνας αὐτῆς. Ἡ πομπὴ τῶν κηδειῶν ἐξηκολούθει νὰ εἶναι θεαματικὴ καὶ πλουσία³⁾.

Κατὰ τὰ παρατιθέμενα ἀνωτέρω χωρία, τὴν πομπὴν τῆς ἐκφορᾶς ἀπετέλουν ὁ κληρὸς, οἱ οἰκεῖοι καὶ ὁ λαός. Προπορεύονται οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ψάλλοντες μὲ λαμπάδας ἀνὰ χειρὸς καὶ θυμιάματα, ἀκολουθεῖ τὸ φέρετρον φερόμενον ἐφ' ἵππου ἢ βασταζόμενον, οἱ οἰκεῖοι ὀδυρόμενοι βαδίζουσιν ὀπισθεν αὐτῶν, ἔπεται χορὸς θρηνουσῶν γυναικῶν, κατακοπτομένων καὶ κραυγαζουσῶν καὶ ἡ πομπή

¹⁾ Ἡ λέξις εὐρεῖται καὶ παρ' ἀρχαίοις μετὰ τῆς αὐτῆς σημασίας· πρβλ. Σοφ. Ἡλέκτρα, 1113 «θανόντος λείψανα», ὥς καὶ παρ' ἡμῖν: τί ὥρα θὰ βγάλουνε τὸ λείψανο;

²⁾ C. Giussani, ἐνθ' ἀν. Β' σ. 479 - 480.

³⁾ Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἀν. Σεμνοτέρα, ἀλλ' οὐχ ἦττον θεαματικὴ εἶναι ἡ ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης περιγραφομένη ἐκφορὰ τοῦ λειψάνου τῆς Ὁσίας Μακρίνης. «Προηγεῖτο καθ' ἑκάτερον μέρος διακόνων τε καὶ ὑπηρετῶν οὐκ ὀλίγον πλῆθος, στοιχηδὸν τοῦ σκηνώματος πομπεῦον, τὰς ἐκ κηροῦ λαμπάδας ἔχοντες πάντες. Καὶ ἦν τις μυστικὴ πομπὴ τὸ γινόμενον, ὁμοφώνως τῆς ψαλμωδίας ἀπ' ἄκρων ἐπ' ἐσχάτοις μελωδουμένης».

κλείεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς θέσεως ἢ τῆς ἀξίας τοῦ ἀποθανόντος συρρέει περισσότερος ἢ ὀλιγώτερος. Ὁ Χρυσόστομος δὲν μᾶς δίδει λεπτομερείας τῶν συνοδευόντων τὴν πομπὴν συμβόλων, ἐσθῆτων, τιμητικῶν συνοδειῶν ἢ μουσικῶν ὀργάνων. Πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅμως ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ πομπὴ αὕτη διήρχετο διὰ τῶν κεντρικωτέρων ὁδῶν τῆς πόλεως, θὰ ἐλάμβανε χαρακτηριστικὴν θεαματικόν. «Ὁ χριστιανὸς κηδεύμενος προεπέμπετο μὲν ὑπὸ συγγενῶν καὶ φίλων δι' ἁσμάτων χαρμοσύνων, περιεκυκλοῦτο ὑπὸ λαμπάδων... ἠκολουθεῖτο δὲ ὑπὸ φοινικοφόρων, ἐνῶ ἤχουν σήμαντρα καὶ κώδωνες»¹⁾. Ἐπίσης πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι προηγεῖτο τῆς πομπῆς ὁ σταυρός, εἰσηγμένος ἤδη ἐπὶ Χρυσοστόμου ὡς σύμβολον εἰς τὰς λατρευτικὰς ἐκδηλώσεις²⁾

Παρ' ἡμῖν αἱ μεγαλοπρεπεῖς κηδεῖαι δὲν εἶναι ἐπίσης ἀσυνήθεις, ὡς αἱ τῶν βασιλέων, τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν καὶ κυβερνητῶν, αἱ ὁργανούμεναι ὑπὸ τοῦ κράτους, καθ' ἃς ὁ ἵππος τοῦ νεκροῦ συνοδεύει ὁμοίως τὴν ἐκφορὰν, ὁ δὲ νεκρὸς φέρεται ἐπὶ κιλλίβαντος.

Ἡ συμμετοχὴ περισσοτέρου λαοῦ παρέχει καὶ παρ' ἡμῖν ἱκανοποίησιν ὡς δεῖγμα τῆς ἀξίας τοῦ μεταστάντος καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης τῆς κοινωνίας³⁾.

Ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν καὶ δὴ τῶν οἰκεῖων εἰς τὴν πομπὴν καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν παρακολούθησις τοῦ νεκροῦ μέχρι τοῦ τάφου ἀπασχόλησε καὶ νομικῶς τὰς διαφόρους κοινωνίας, ποικίλλει δὲ κατὰ τόπους. Νόμος τοῦ Σόλωνος ὥριζε «γυναῖκα μὴ ἀκολουθεῖν ἀποθανόντι, ὅταν εἰς τὰ σήματα ἄγῃται, ἐντὸς ἐξήκοντα ἔτων γεγονυῖαν, πλὴν ὅσαι ἐντὸς ἀνεψιαδῶν εἴσι»⁴⁾. Κατὰ τὰ ὑπ' ὅψιν χωρία τοῦ Χρυσοστόμου δὲν φαίνεται ὑπάρχουσα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς περιοριστικὴ τις διάταξις. Ἀντιθέτως αἱ γυναῖκες παρηκολούθουν ἑλευθέρως τὸν νεκρόν. Κατὰ τοὺς νεωτέρους ὅμως χρόνους ἔχομεν ἐν Χίῳ τὸν περιορισμόν, καθ' ὃν εἰς χωρία πινὰ αἱ γυναῖκες δὲν παρακολουθοῦσι τὴν κηδείαν, ἀλλὰ «περιμένουσιν ἐν τινὶ μέρει, ὁπόθεν μετὰ τὴν κηδείαν διέρχεται ἡ πομπή, ἵνα καὶ πάλιν ἀσπασθῶσιν αἱ οἰκεῖαι διὰ τελευταίαν φορὰν»⁵⁾. Ἐπίσης ἐν Μάνῃ «παραμένουσιν ἐκτὸς τοῦ

¹⁾ Κ. Καλλινίκου, Ἡ φροντίς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, Ἐκκλ. Κηρ. Δ' σ. 240.

²⁾ Ὁ Χρυσόστομος οὐδαμοῦ ἀναφέρει ρητῶς τὴν χρῆσιν τοῦ σταυροῦ ἐν τῇ τελευτῇ, δικαίωμα ὅμως τοιαύτης ὑποθέσεως παρέχει ἡμῖν τὸ χωρίον: «Καὶ γὰρ πάντα δι' αὐτοῦ τελεῖται τὰ καθ' ἡμᾶς· κἂν ἀναγεννηθῇναι δέη., σταυρὸς παραγίνεται· κἂν τραφῇναι τὴν μυστικὴν ἐκείνην τροφήν... κἂν ὁτιοῦν ἕτερον ποιῆσαι, πανταχοῦ τὸ τῆς νίκης ἡμῖν παρίσταται σύμβολον» Migne 63, 849. Πρβλ. καὶ 62, 277.

³⁾ Πρβλ. περιγραφὴν ἐκφορᾶς ἐν Κρήτῃ, Ἀντωνιάδου «Κρητικῆς», σελ. 353 - 354, Χανιά 1899, ὡς καὶ ὅσα σχετικῶς γράφει ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐν Λαογρ. Συμμ. Γ' 335, 5.

⁴⁾ Δημοσθ. 43, 62. (Πρὸς Μακάρτατον).

⁵⁾ Κανελλάκη, Χιακὰ Ἀνάλεκτα σ. 338.

ναοῦ μοιρολογοῦσαι, καθ' ὃν χρόνον ἐντὸς αὐτοῦ ψάλλεται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία» ¹⁾. Ἐν Κεφαλληνίᾳ μέχρι πρό τινων ἐτῶν οὐδεμία γυνή, τοῦλάχιστον ἐν Ἀργοστολίῳ, παρηκολούθει τὴν ἐκφοράν. Ἡ πομπὴ καὶ τὸ ἐκκλησίασμα ἀπηρτίζοντο ἀποκλειστικῶς ἐξ ἀνδρῶν.

3. Ἡ περιφορὰ διὰ τῶν ὁδῶν.

1. Περὶ θανάτου, Migne 63,809. — Πάλιν δέ, ὅταν ἴδῃς νεκρὸν ἐπ' ἀγορᾶς φερόμενον...

2. Περὶ θανάτου, Migne 63,807. — Εἰ γὰρ τοὺς... καὶ ἀγνώτας ὄντας καὶ οὐδὲ ὀφθέντας ἡμῖν ποτε, τούτους ἐξαίφνης ὁρῶντες ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπαγομένους, συστελλόμεθα καὶ ἀλγοῦμεν, πολλάκις δὲ καὶ δακρύομεν.

3. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. Migne 62,203. — Καὶ γὰρ οὐ συμπαθείας ἐκεῖνοι οἱ κοπειτοί, οἱ ἐπ' ἀγορᾶς, ἀλλ' ἐπιδείξεως καὶ φιλοτιμίας καὶ κενοδοξίας εἰσί.

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,42. — Ὅταν γὰρ ἴδω τοὺς κοπειτοὺς, τοὺς κατὰ τὴν ἀγοράν, τὰς οἰμωγὰς, ἃς ἐπὶ τοῖς ἐξερχομένοις ποιοῦνται τοῦ βίου, τὰς ὀλοθυγὰς, τὰς ἀσχημοσύνας, τὰς ἄλλας, πιστεύσατε, αἰσχύνομαι τοὺς Ἕλληνας καὶ Ἰουδαίους καὶ αἰρετικούς...

5. Εἰς τὸν Λάζαρον ε', Migne 48,1020. — Αἰσχύνομαι, πιστεύσατε, καὶ ἐρυθριῶ διὰ τῆς ἀγορᾶς χοροὺς γυναικῶν ὁρῶν ἀσχημονοῦντας, τρίχας τιλλομένας, βραχίονας τεμνομένους, παρειὰς σπαραττομένας, ὑπὸ τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν Ἑλλήνων ταῦτα γιγνόμενα.

6. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,346. — Τί ποιεῖς, ὦ γύναι; γυμνοῖς σεαυτὴν ἀσχημόνως, εἰπέ μοι, ἐπὶ μέσης τῆς ἀγορᾶς;... ἀνδρῶν παρόντων κατὰ τὴν ἀγοράν; καὶ τρίχας τίλλεις καὶ διασχίζεις ἐσθῆτα καὶ μέγα κωκύεις καὶ χορὸν περιῦστῆς καὶ μαινάδων γυναικῶν εἰκόνα διασώζεις...

7. Εἰς τὸ «Ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι...», Migne 61,707. — ...ὅτε οἰμωγαὶ καὶ κοπειτοὶ ἀνδρογύνων ἐν ταῖς τῆς πόλεως πλατείαις καὶ ρύμαις ἤκουοντο, ἐκεῖ πατέρων λυσιφρένων καὶ μητέρων λυσικόμων, δεινῶς ὀλοφυρομένων ἐπὶ τῇ τῶν αἰσίων τέκνων ἀδίκῳ σφαγῇ; ²⁾ ... ὅτε τρίχωμα γυναικῶν τοῖς αὐτῶν ὄνυξιν... κατεξαίνετο καὶ οὓς ἔδει κρύπτειν πλοκάμους, τούτοις τῇ μέθῃ τῆς λύπης ἐπόμπενον;

¹⁾ Δ. Ζαφειρακοπούλου, Ἔθιμα τῆς κηδείας ἐν Μάντῃ, Λαογρ. Γ' 475. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, Λαογρ. Σύμμ. Γ' 335, 3.

²⁾ Ἐννοεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου σφαγὴν τῶν νηπίων.

Ἐκτορα ἔξω τῶν πυλῶν ¹⁾), κατὰ δὲ τὰς δημοσίας ταφὰς τῶν Ἀθηναίων «γυναῖκες πάρεισιν αἱ προσήκουσαι ἐπὶ τὸν τάφον ὀλοφυρόμεναι» ²⁾). Κατὰ τὸν νόμον ὅμως τῆς πόλεως Ἰουλίδος τῆς Κέω «περὶ τῶν καταφθιμένων» ἐπεβλήθη «τὸν θανόντα φέρειν κατακεκαλυμμένον σιῶπῃ μέχρι ἐπὶ τὸ σῆμα» ³⁾), ὅπερ δημοῖ ἀπαγόρευσιν πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τοῦ ἐκ τῶν θρήνων θορύβου κατὰ τὴν ἐκφορὰν ⁴⁾).

Καὶ παρ' ἡμῖν συναντῶνται σκηναὶ κοπετῶν καὶ θρήνων κατὰ τὴν περιφορὰν, ὅσας αἱ γυναῖκες συμμετέχουσιν εἰς τὴν πομπήν. Ἐν Μάνη «τὴν κηδεῖαν παρακολουθοῦσι πλὴν τῶν συγγενῶν καὶ φίλων καὶ αἱ γυναῖκες, αἵτινες κραυγάζουσι γοερῶς, θρηνοῦσι διατόρως, ὀλολύζουσι, τίλλουσι τὰς τρίχας τῆς κόμης των ἀνοικτιρμόνως» ⁵⁾). Καὶ ἐν Θράκῃ «αἱ συγγενεῖς γυναῖκες στηριζόμεναι ἐπὶ τοῦ νεκρικοῦ κραββάτου ἐκβάλλουσι γοερωτάτας φωνάς» ⁶⁾).

Πλὴν ὅμως τῶν θρήνων καὶ τῆς ἀραιᾶς κωδωνοκρουσίας οὐδεὶς ἄλλος θόρυβος ταράσσει τὴν ἡρεμίαν τῆς πομπῆς. Ἡ ψαλμωδία τῶν ἱερέων γίνεται ἐλαφρῶς καὶ ἐν κατανύξει. Ὁ λαὸς ἀκολουθεῖ σιγῶν. Ἐξαιρέσιν ἀποτελεῖ ὁ ἐν Αἰτωλῖα προκαλούμενος ἐκ πυροβολισμῶν θόρυβος κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐκφορᾶς, ἰδίως εἰς κηδεῖας ἀγάμων νέων ⁷⁾.

Ὁ νεκρὸς παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς περιφέρεται ἀκάλυπτος, ἐκτεθειμένος οὕτως εἰς κοινὴν θέαν. Τὸ ἀκάλυπτον τοῦ νεκροῦ ἐπεδιώχθη πάντοτε παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς καὶ μόνον ὅπου ἐπενέβησαν ἀστυνομικαὶ διατάξεις δὲν ἐτηρήθη τοῦτο ⁸⁾).

Ἡ συνάντησις μετὰ ἐκφερομένου νεκροῦ προκαλεῖ καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον, ὥς καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ποικίλας ἐκδηλώσεις σεβασμοῦ, οἷαι καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου ἀναγραφόμεναι. «Συστελλόμεθα καὶ ἀλγοῦμεν, πολλάκις δὲ καὶ δακρύομεν». Ἀπαραίτητον θεωροῦμεν νὰ σταθῶμεν ἐπὶ τόπου, ν' ἀποκαλυφθῶμεν καὶ νὰ ποιήσωμεν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Εἶναι καὶ τοῦτο τρόπος τις συμ-

¹⁾ Ἰλιάδος Ω, 710 - 714.

²⁾ Θουκυδ. Β' 34.

³⁾ *Leges Graecorum sacrae*, L. Ziehen, II, 93A Lipsiae 1906, σελ. 260.

⁴⁾ Περὶ τῶν ἐν ὑπαίθρῳ θρήνων καὶ κοπετῶν τῶν γυναικῶν παρὰ τε τοῖς Ἑλλήσι καὶ Ρωμαίοις βλ. Ν. Γ. Πολίτου, *Λαογρ. Σύμμ.* Γ, 335, 3 καὶ Β. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 307, σημ. 3.

⁵⁾ Δ. Ζαφειρακοπούλου, Ἔθιμα τῆς κηδεῖας ἐν Μάνη, *Λαογρ. Γ*, 475.

⁶⁾ Ν. Κωνσταντινίδης, ΛΑ 151, 67, (Μάλγαρα). Ὁμοίως ἐν Κύθνῳ: Βάλληνδα Κυθνιακά σελ. 114.

⁷⁾ Δ. Λουκόπουλος, ΛΑ 916, 22.

⁸⁾ Περὶ τοῦ ἀκαλύπτου τῶν νεκρῶν ἐξ ἀφορμῆς ἀπαγορευτικῆς διαταγῆς βλ. Ν. Γ. Πολίτην, *Λαογρ. Σύμμ.* Γ, 329, 4 καὶ Β. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 305 σημ. 4.

μετοχῆς εἰς τὸ πένθος. «Τὸ φέρετρο μεταφέρεται ἀκάλυπτο καὶ ὅσοι τὸ συναντοῦν στὸ δρόμο, στέκουν μ' εὐλάβεια» ¹⁾).

4. Αἱ θρησκευτικαὶ τιμαί.

1. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,44. — Τίνος γὰρ ἕνεκεν, εἰπέ μοι, πρεσβυτέρους καλεῖς καὶ τοὺς ψάλλοντας; οὐχ ὥστε παραμυθῆσασθαι, οὐχ ὥστε τιμῆσαι τὸν ἀπελθόντα;

2. Εἰς τὸν Λάζαρον ε', Migne 48,1020. — Αἰσχύνθητι τὸ σχῆμα τῆς ἐκφορᾶς· ψαλμοδίαί καὶ εὐχαὶ καὶ πατέρων σύλλογος καὶ πλῆθος ἀδελφῶν τοσοῦτον...

3. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725. — Οὐχ ὁρᾷς τί ἐπὶ τοῖς προλαβοῦσι πράττομεν; Ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις αὐτοὺς προπέμπομεν, τὴν πρὸς τὸν Δεσπότην εὐχαριστίαν σημαίνοντες... θυμαίμασι καὶ κηρίοις αὐτοὺς συνοδεύομεν, δεικνύντες, ὅτι τοῦ σκοτεινοῦ βίου λυθέντες πρὸς τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἐπορεύθησαν...

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,43. — Εἰπέ γάρ μοι, τί βούλονται αἱ λαμπάδες αἱ φαιδραί; οὐχ ὥς ἀθλητὰς αὐτοὺς προπέμπομεν; τί δὲ οἱ ὕμνοι; οὐχὶ τὸν Θεὸν δοξάζομεν καὶ εὐχαριστοῦμεν;... Οὐ διὰ τοῦτο ὕμνοι; οὐ διὰ τοῦτο ψαλμοδίαί;

5. Εἰς τὰς Ἀγίας μάρτυρας, Migne 50,634. — Νυνὶ δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ ὕμνοδίαί καὶ εὐχαὶ καὶ ψαλμοί, δηλούντων ἀπάντων, ὅτι ἡδονὴν ἔχει τὸ πρᾶγμα... Διὰ τοῦτο ψάλλομεν ἐπὶ τοῖς νεκροῖς ψαλμούς, θαρρεῖν ὑπὲρ τῆς τελευτῆς παρακελενομένους. «Ἐπίστρεψον γάρ, φησί, ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε».

6. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,43. — Ἐννόησον τί ψάλλεις κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον: «Ἐπίστρεψον, ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε»· καὶ πάλιν «Οὐ φοβηθήσομαι κακά, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ»· καὶ πάλιν «Σὺ μου εἶ καταφυγὴ ἀπὸ θλίψεως τῆς περιεχούσης με».

Ἡ πρόσκλησις ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρων ἱερέων καὶ ψαλτῶν εἰς τὰς κηδείας θεωρεῖται καὶ παρ' ἡμῖν ὡς ἐξαιρετικὴ τιμὴ πρὸς τὸν ἀπελθόντα. Συνήθως τὰς πρὸς τὸν νεκρὸν ἀπονεμομένας τιμὰς κρίνομεν ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συν-

¹⁾ Δ. Λουκᾶτος, ΛΑ 1154, 35, Στενήμαχος.

οδευόντων τὴν ἐκφορὰν ἱερέων. Διὸ αἱ οἰκογένειαι φροντίζουν ἐνιαχοῦ, ὅπως καὶ ἐκ τῶν πλέον ἀπομεμακρυσμένων χωρίων προσκαλέσωσιν ἱερεῖς, εἰ δυνατόν δὲ καὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἐπαρχίας ¹⁾. Ἐν Κρήτῃ θαυμάζοντες τὸν πλοῦτον μιᾶς κηδείας λέγουσιν: *Εἶδες παπαδοβρόχι στήν κηδεία τοῦ τάδε;* ²⁾. Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ψάλλοντες κρατοῦσι καὶ παρ' ἡμῖν ἀνημμένας λαμπάδας ³⁾, πολλαχοῦ δὲ καὶ ἅπας ὁ παρακολουθῶν λαός. «*Μοιράζοντε σ' ὅλους κεριά, τ' ἀνάβουνε καὶ παρακολουθοῦνε τὴν ἀκολουθία*» ⁴⁾. Τὴν χρῆσιν λαμπάδων ὁ Χρυσόστομος δικαιολογεῖ κατὰ τρόπον θεολογικόν, «*ὅτι πρὸς τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν*» οἱ νεκροὶ πορεύονται. Ἐν τῇ πράξει ὅμως πρόκειται περὶ ἐθίμου, ὀφειλομένου εἰς τὰς περὶ φωτὸς καὶ ψυχῶν λαϊκὰς δοξασίας. Τὸ θυμίαμα ἐπίσης, ἀπαραίτητος ἀναίμακτος θυσία πασῶν τῶν χριστιανικῶν τελετῶν, χρησιμοποιεῖται ἀφθονώτερον καὶ παρ' ἡμῖν κατὰ τὰς κηδείας ⁵⁾. «*Στὶς πόρτες, πὺν περνᾷ τὸ λείψανο, ἔχουνε λιβάνι καὶ θυμιάζεται ὁ νεκρός*» ⁶⁾. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ κείμενα τῶν ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου ἀναφερομένων ὕμνων, τῶν ψαλλομένων ἐν τῷ ναῷ κατὰ τὰς κηδείας, ἔχομεν πλὴν τούτων καὶ τὰς ἀποστολικὰς διαταγὰς ἐπιμαρτυρούσας: «*Ἐν ταῖς ἐξόδοις τῶν κεκοιμημένων ψάλλοντες προπέμπετε αὐτοὺς, ἐὰν ᾧσι πιστοὶ ἐν Κυρίῳ. Τίμιος γὰρ ἔργον Κυρίου ὁ θάνατος τοῦ ὁσίου αὐτοῦ. Καὶ πάλιν: Ἐπίστρεψον, ὦ ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος ἐδηγόγησέ σε. Καὶ Δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ*» ⁷⁾.

Αἱ νεκρώσιμοι ἀκολουθίαι σήμερον περιλαμβάνουσι τοὺς ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰδικῶς συντεθέντας ὕμνους. Αἱ παρὰ Χρυσοστόμῳ ἀπαντῶμεναι φράσεις δὲν εἶναι πλέον ἐν χρήσει. Ὁ Κ. Καλλίνικος σχετικῶς λέγει: «*Σήμερον ἀντὶ τῶν γραφικῶν τούτων καὶ ἀρχαιοπινεσιμάτων ἐξοδιαστικῶν ψαλμῶν... ψάλλομεν τὸν τρισάγιον, πρὸς ὁμολογίαν ἴσως τῆς πίστεως τοῦ ἀποθανόντος*» ⁸⁾. Τοὺς ὕμνους ἐκείνους ἔψαλλον κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἅπαντες οἱ παρακολουθοῦντες

¹⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ.

²⁾ Μ. Λιουδάκη, Ἡ τελευταία στήν Κρήτη, Ἐπ. Κρητ. Σπ. Β, 422.

³⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ αἱ διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ ψάλτας προοριζόμεναι λαμπάδες ἔχουσι μεγαλύτερον ἢ μικρότερον βάρος, ἀναλόγως τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῆς κηδευούσης οἰκογενείας.

⁴⁾ Μ. Λιουδάκη ἔνθ' ἄν. σ. 423. Πρβλ. καὶ Μ. Ἰωαννίδου, ΛΑ 1153 Α, 70, Ἀράχοβα, Γ. Ταρσούλη ΛΑ 1378, Πυλία.

⁵⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν μέριμναν τῆς οἰκογενείας ἡ προσκομιδὴ εἰς τὸν ναὸν μεγάλου ποσοῦ λιβανωτοῦ.

⁶⁾ Μ. Λιουδάκη ἔνθ' ἄν. σ. 422. Πρβλ. καὶ Ξεν. Ἀκογλου ἔνθ' ἄν. σ. 227.

⁷⁾ Ἀποστ. Διατ. ΣΤ', 30, Migne PG 1, 988.

⁸⁾ Ἡ φροντὶς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, Ἐκκλ. Κῆρυξ Δ' σ. 242.

«ὁμοφώνως» ¹⁾), ὠνόμαζον δὲ αὐτοὺς «ἐξοδίους» ἢ «ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ» ²⁾), ἐκ τῶν ὅρων δὲ τούτων ἀσφαλῶς προῆλθε καὶ ἡ παρ' ἡμῖν ἔννοια: *ξόδι*.

Ὅποσιν σημασίαν ἀποδίδει καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον ὁ λαὸς εἰς τὰς θρησκευτικὰς τιμὰς καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας προπομπὴν τοῦ νεκροῦ μέχρι τοῦ τάφου δεικνύουσιν οἱ στίχοι:

«Ἐγὼ εἶδα μὲ τὰ μάτια μου τοὺς ξένους πῶς τοὺς θάφτουν·
δίχως λιβάνι καὶ κερί, χωρὶς παπᾶ καὶ ψάλτη,
ἀλάργ' ἀπὸ τὶς ἐκκλησιές, ἀλάργ' ἀπὸ τοὺς ἄγιους ³⁾),

ὅπερ μόνον ὡς ποινὴ ⁴⁾ ἢ ὡς συμφορὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ δι' ἓνα νεκρόν.

β'. Ὁ ἐνταφιασμός.

1. Ἡ πομπὴ πρὸς τὸν τάφον.

1. Περὶ θανάτου, Migne 63,812. — *Κάν οἱ ἐπὶ τὸ σῆμα ἀκολουθοῦντες ἀκουέτωσαν...*

2. Εἰς τὸν Ματθαῖον κζ', Migne 57,348. — *Ἐννόησον, ὅτι πολλοὶ τοὺς κακῶς ἔχοντας, κἂν πατὴρ, κἂν μήτηρ ἢ καὶ παιδίον, κἂν ἄλλος δοτισσοῦν τῶν προσηγόντων ὁ τετελευτηκώς, οὐκ ἀφιάσι μαθεῖν, οὐδὲ ἐπὶ τὸ μνήμα ἀκολουθεῖσαι.*

3. Εἰς τὴν πρὸς Κολοσσ. θ', Migne 62,359. — *Σὺ μὲν... καὶ ταφῇ παραδίδως (τὸ παιδίον) καὶ εἰς τὸ σῆμα ἄπει.*

4. Περὶ θανάτου, Migne 63,803-4. — *Ἐν τῷ τάφῳ πρὸς τὸν πλησίον ἑκαστός ὧδέ πη φθέγγεται: "ὦ τῆς ταλαιπωρίας! "ὦ τῆς οἰκτρᾶς ἡμῶν ζωῆς! "Ἄρα τί γινόμεθα;*

5. Περὶ πίστεως, Migne 48,1084. — *.. Καὶ φιλοσοῦμεν περὶ τὰ μνήματα, ὅταν ἴδωμεν ὀστέα γυμνά... εὐθέως πρὸς ἀλλήλους φιλοσοφοῦμεν: "Ἰδε τί γινόμεθα καὶ ποῦ ἀπερχόμεθα! Καὶ φλυαροῦμεν...*

Τὸ συνοδεύειν τὸν νεκρὸν μέχρι τοῦ τάφου ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν οὐ μόνον δεῖγμα σεβασμοῦ πρὸς ἐκεῖνον, ἀλλὰ καὶ ἐκδήλωσις εἰλικρινοῦς συμμετοχῆς εἰς τὸ πένθος. Οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν: «Ὅλοι ὀφείλουσι νὰ παρακολουθήσωσι τὴν ἐκφορὰν

¹⁾ Migne PG 46, 993.

²⁾ Προβλ. καὶ τὰς φράσεις τῶν τροπαρίων «Κύριε Θεέ μου, ἐξόδιον ὕμνον καὶ ἐπιτάφιον» καί: «Ἡ ποῖα ἄσματα μέλπω τῇ σῇ ἐξόδῳ, οἰκτίρμον».

³⁾ Λάσκαρης, Λάστα σ 534.

⁴⁾ Βλ. κατωτέρω τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς αὐτόχειρας (κεφ. Η', 2).

μέχρι τοῦ νεκροταφείου καὶ νὰ παραμείνωσιν ἐκεῖ, ἕως ὅτου τελειώσῃ ὁ ἐνταφιασμός» ¹⁾). Καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν: Τὸν πεθαμένο ἴσιαμε τὸν τάφο τὸν πᾶνε ²⁾).

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς οἰκείους, ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων φαίνεται, ὅτι μόνον ἐὰν ἦσαν ἀσθενεῖς ἢ γέροντες συνεκρατοῦντο ἐν τῷ οἴκῳ ³⁾).

1. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. ὁμιλ. ιδ', Migne 60,523. — Οὐχ ὁρᾷς τοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπὶ τὰ μνήματα φερομένους, πῶς γυμνοὶ καὶ πάντων ἔρημοι πρὸς τοὺς τάφους ἐκείνους ἀπάγονται, οὐδὲν τῶν οἴκοθεν λαβεῖν δυνάμενοι, ἀλλὰ καὶ αὐτά, ἃ περιβάλλονται, τῷ σκώληκι φέροντες;

2. Εἰς τὸν μη' ψαλμόν, Migne 55,512. — Πάντες ταπεινοί, οἰνοχόοι, κρατῆρες... Λαβεῖν τι ἐξ ἐκείνων τῶν σκευῶν καὶ ἀπελθεῖν οὐ δύναται. Ἀλλὰ τί; Ἀποφέρεται μόνος... ἀπέρχεται εἰς τὸν τάφον.

3. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πέ', Migne 59,465. — Πολλοὶ γοῦν, ἵνα μὴ τοῦτο γένηται (ἢ ἀπὸ τῶν τυμβωρύχων σύλησις) τὰς λεπτὰς ἐκείνας ὀθόνας διατεμόντες καὶ πολλῶν τῶν ἀρωμάτων ἐμπλήσαντες, ὥστε διπλῇ γενέσθαι τοῖς ἐπηρεάζουσιν ἄχρηστα, οὕτω τῇ γῇ παραδεδώκασιν.

4. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57,348. — Μὴ γάρ μοι τοῦτο εἴπῃς, ὅτι ὑπὸ σκωλήκων οὐ κατεσθίεται, οὐδὲ ἐν λάτρνακι κεῖται.

5. Εἰς τὴν α' πρὸς Θεσσαλ., ὁμιλ. ζ', Migne 62,436. — .. ἀλλὰ κηδευθεὶς ἐν λάτρνακι ὁ ἀνὴρ τεθῇ καὶ μήτε σκωλήκες μήτε ἄλλο τι διενοχλήσῃ...

6. Ὁμιλ. ἐγκωμιαστική, Migne 50,582. — Καὶ τούτου μάρτυρες ὑμεῖς, οἱ τὰς μὲν θήκας τῶν πλουσίων, καίτοι χρυσᾷ ἐχούσας ἱμάτια, καθάπερ σπήλαια παρατρέχοντες...

7. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57,349. — .. πολὺν βέλτιον ἐν τάφῳ κεῖσθαι δεδεμένον... καὶ λίθον ἔχειν ἐπικείμενον ἢ τὸ βαρὺ τῆς ἀναισθησίας πῶμα.

8. Εἰς τὸν μη' ψαλμόν, Migne 55,512. — .. εἰς τρεῖς πήχεις θάπτεται καὶ πλέον οὐδέν καὶ γῇ ἐπάνω τῆς ὄψεως καὶ τὸ κάλυμμα τῆς θήκης. Καὶ ἀναχωρεῖ ἡ γυνή.

9. Εἰς τὸν μακάρ. Βαβύλαν, Migne. 50,550. — Μέλλον τοίνυν ὁ μακάριος ἀποσφάττεσθαι ἐκεῖνος, μετὰ τοῦ σιδήρου (= τῶν ἀλύσεων) τὸ σῶμα ταφῆναι ἐπέσκηψε, δεικνὺς ὅτι τὰ δοκοῦντα ἐπονείδιστα εἶναι, ταῦτα, ὅταν διὰ τὸν

¹⁾ Α. Τοῖριμπας, ΛΑ ἀρ. 299, 19, Ἀρχαδία.

²⁾ Τ. Κανδηλῶρος, ΛΑ 489, 148, Γορτυνία.

³⁾ Βλ. Ξεν. Ἀπογλον, Λαογραφικὰ Κοτυώρων σ. 227.

Χριστὸν γένηται, σεμνά τέ ἐστὶ καὶ λαμπρά. Καὶ κεῖνται νῦν μετὰ τῆς τέφρας αἱ πέδαι.

10. Εἰς τὸν μὴ ψαλμόν, Migne 55,231. — *Τάφους οἰκοδομοῦντες καὶ λαμπρὰ σήματα ποιοῦντες καὶ χρυσίον κατορύττοντες...*

Τὸ ἔθιμον τῆς μετὰ τοῦ νεκροῦ συνταφῆς οἰκιακῶν σκευῶν καὶ ἄλλων κτερισμάτων, ἀγαπητῶν αὐτῷ κατὰ τὸν βίον, τοσοῦτον ἐν χρήσει ὄν κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους, φαίνεται ὅτι ἐξέλιπε βαθμιαίως κατὰ τοὺς χριστιανικούς. Τοῦτο ἦτο ἐπόμενον, ἐφ' ὅσον ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἔδωσεν εἰς τὸν μετὰ θάνατον βίον ἐντελῶς πνευματικὴν καὶ αὔλον ὑπόστασιν. Διὰ τοὺς πρώτους ὅμως χριστιανικοὺς χρόνους ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρχαιολόγου Bolbetti, καθ' ἣν «εἰς τοὺς μονοσωμάτους τάφους τῶν κατακομβῶν ἀνευρέθησαν ἀθύρματα παιδικά, κωδωνίσκοι, πλαγγόνες, χρηματοκιβωτίδια κ.τ.τ. ἅτινα στοργικαὶ μητέρων χεῖρες ἐναπέθετον ἐν τῷ τάφῳ τῶν προσφιλῶν αὐτῶν παιδίων» ¹⁾. Ὁμοίως εἰς τοὺς τάφους τῶν πρώτων μαρτύρων ἔροίπτον, ἵνα συνταφῶσι μετ' ἐκείνων, καὶ τὰ ὄργανα τοῦ μαρτυρίου τῶν, ὡς ἀναμνηστικά ²⁾. Κατὰ τοὺς μετέπειτα ὅμως χρόνους ἡ συνήθεια τῆς παραθέσεως σκευῶν ἢ κτερισμάτων ἐν τῷ τάφῳ ἐξέλιπε ³⁾.

¹⁾ Κ. Καλλίνικος, ἐνθ. ἀν. σ. 362.

²⁾ «Κατὰ τὸν Ἅγιον Ἀμβρόσιον, ἐν Βολωνίᾳ ἐν τῷ τάφῳ τοῦ μάρτυρος Ἀγρικόλα εὐρέθη ὁ σταυρὸς καὶ οἱ ἥλοι, δι' ὧν ἐμαρτύρησε» (τὸ 303 μ. Χ.) Κ. Καλλίνικος, ἐνθ' ἀν. σ. 361.

³⁾ Λείψανον ἴσως τῆς παλαιᾶς ταύτης συνήθειας ἀποτελεῖ νῦν ἡ παρ' ἡμῖν γινομένη θραύσις ἀγγείων ἐν τῷ τάφῳ, ὧν τὰ τεμάχια συνθάπτονται μετὰ τοῦ νεκροῦ. Βλ. περὶ τούτου: Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 269, 1. [Ἡ συνήθεια τῆς παραθέσεως σκευῶν καὶ κτερισμάτων ἐν τῷ τάφῳ ἀπαντᾷται καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν πολλαχού. Οὕτως ἐν Θράκῃ «συνθάπτονται ἐν τῷ τάφῳ τὸ σταμνίον τοῦ ὕδατος πληρὲς, ἵνα πίνῃ ὁ νεκρὸς κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ὁδοιπορίαν (Σ. Μανασσείδης, ΛΑ 215, 215, Μουσταφᾶ Πασᾶ) ἐν Κύπρῳ «ρίπτουν μετὰ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον καὶ τὸ πινάκιον ἐκεῖνο μετὰ τοῦ σίτου, ὅπερ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἔφερον ὡς προσφορὰν εἰς τὸν νεκρὸν» (Ἀ. Σακελλαρίου Κυπρ. Α' 738). Ἐπίσης ἐν Λέσβῳ «ἅμα εἶναι γριά, βάζουν (μέσα στὸν τάφο) ἀδράχτ', γιὰ νὰ κἀν' καὶ κεῖ ἀδράχτ'» (Δ. Λουκᾶτος, ΛΑ 1446 Γ' σ. 142, Ἀγιάσος), εἰς τὰ χωρία δὲ τῆς Πυλίας «τὰ παλιὰ χρόνια, ἂν τύχαινε νὰ πεθάνῃ κανεὶς μέγας, τοῦ βάνανε στὰ χέρια του τὸ δερπάνι, πὼς εἶναι ζευγολάτης, γιὰ νὰ πάῃ νὰ θερίσῃ στὸν κάτω κόσμον. Σήμερα δὲν τὸ κάνουν πλιὸ» (Γ. Ταρσοῦλη, ΛΑ 1378 Β' σ. 73, Γρίζι). Καὶ ἀντικείμενα δέ, τὰ ὅποια ἦσαν προσφιλῇ εἰς τὸν ἀποθανόντα, συνθάπτονται πολλαχού μετ' αὐτοῦ. Οὕτως ἐν Ἀραχόβῃ Παρνασσίδος «σὲ νέες γυναῖκες βάζουν τσατσάρα καὶ γυαλί, σκουλαρίκια, δαχτυλίδια» (Μ. Ἰωαννίδου, ΛΑ 1153 Α' σ. 137), ἐν δὲ Μακεδονίᾳ τὰ παιγνιδάκια ἐνὸς παιδιοῦ, βιβλία καὶ τὸ μελανοδοχεῖον ἐνὸς νεαροῦ μαθητοῦ ἢ τὰ στολίδια ἐνὸς κοριτσιοῦ τοποθετοῦνται εἰς τὸ φέρετρον, ἵνα ἐνταφιασθῶσι μετὰ τοῦ νεκροῦ (Abbott, Maced. Folklore, 1903, 197). Πρβλ. Β. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 288 κ. ἐ. Σ. τ. Δ].

“Ο,τι ὅμως δὲν ἐγίνετο εἰς σκεύη καὶ ἄλλα οἰκιακὰ ἀντικείμενα, ἐγίνετο εἰς στολισμὸν τοῦ νεκροῦ, εἰς ἐνδύματα χρυσᾶ, εἰς κοσμήματα, εἰς φορητὸν πλοῦτον, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς νομίσματα. Πλὴν τῶν παρὰ τῷ Χρυσοστόμῳ σχετικῶν εἰδήσεων, ἔχομεν καὶ ἄλλας μαρτυρίας. Ἀναφέρεται, ὅτι ἐν τῷ κατὰ τὸ ἔτος 1544 ἀνευρεθῆντι τάφῳ τῆς αὐτοκρατείας Μαρίας, συζύγου τοῦ Ὀνωρίου, ἐν Ρώμῃ εὑρέθησαν τοσαῦτα πολύτιμα φορέματα καὶ κοσμήματα, ὥστε ἐκ τῆς ἀναχωνεύσεως αὐτῶν προέκυψαν 36 λίτραι χρυσοῦ καθαροῦ¹⁾. “Οτι συνεθάπτοντο μετὰ τῶν νεκρῶν καὶ χρήματα πληροφορούμεθα ἐξ αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος, καθ’ ὃ «οὐκ ἔξεστι θάπτειν χρήματα. “Οθεν τὰ ἐν τάφοις εὑρισκόμενα χρήματα οὐ γίνονται ὅσια»²⁾. Καὶ ἄλλαχοῦ: «Οὔτε δὲ κόσμια οὔτε τι τοιοῦτον δεῖ συνθάπτειν, ὅπερ οἱ ἀπλούστεροι ποιοῦσι»³⁾. Τὴν μετὰ πολυτελῶν ἐνταφίων καὶ ἐνδυμάτων ταφὴν τοῦ νεκροῦ συνήθιζον καὶ οἱ ἄρχαῖοι, θεωροῦσι δὲ καὶ παρ’ ἡμῖν ταύτην εὐτύχημα διὰ τὸν νεκρόν⁴⁾. Ἐντύπωσιν κάμνει εἰς τὸν λαόν μας ἡ ταφὴ τῶν ἀρχιερέων, καταβιβαζομένων εἰς τὸν τάφον μεθ’ ὀλοκλήρου τῆς χρυσοκεντήτου ἐκείνης στολῆς καὶ πολλῶν ἄλλων κοσμημάτων. Ἐν Θράκῃ οἱ νεκροὶ θάπτονται μετὰ χρυσοῦ δακτυλίου⁵⁾, ἄλλαχοῦ δὲ ρίπτουσιν εἰς αὐτὸν νομίσματα εἰς τὸν τάφον⁶⁾.

Πρὶν ἐνταφιασθῇ ὁ νεκρός, συνήθιζον κατὰ τὸν Χρυσόστομον νὰ «διατέμνωσι τὰς λεπτὰς ἐκείνας ὀθόνας» καὶ νὰ πληρῶσι ταύτας «πολλὰν τῶν ἀρωμάτων», ὅπως μὴ ἔχωσι διὰ τοὺς τυμβωρύχους ἄξίαν καὶ ὥς ἐκ τούτου προλαμβάνηται ἡ σύλησις. Λεπτὰς ὀθόνας ἐνταῦθα πρέπει νὰ θεωρήσωμεν οὐχὶ τὰς ταινίας τοῦ σαβάνου, ἀλλὰ πλήρες τι ὕφασμα, ὡς ἦτο ἡ σινδὼν παρ’ Ἑβραίοις⁷⁾ ἢ τὸ φᾶρος ταφῆιον τοῦ Ὀμήρου⁸⁾ ἢ τὸ ἀνεβόλι τῶν νεωτέρων χρόνων⁹⁾.

Πράξεις πρὸς ἀποσόβησιν τυμβωρυχίας ἢ ἐνέργειαι προληπτικαὶ τελοῦνται καὶ παρ’ ἡμῖν σήμερον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ¹⁰⁾. Ἐν Ἀνασελίτῃ

¹⁾ Ὁμοίως διὰ παλαιοχριστιανικοὺς τάφους βλ. Ἀ. Κεραμοπούλλου, Παλαιαὶ χριστιανικαὶ καὶ βυζαντιακαὶ ταφαὶ ἐν Θήβαις, Ἀρχ. Δελτ. τ. 10 (1926) σ. 126 κ. ἐ.

²⁾ Κ. Καλλινίκου, ἐνθ’ ἀν. σ. 204.

³⁾ Βασιλικῶν 59, 1, 10.

⁴⁾ Βλ. ἀνωτ. κεφ. Β’, α, 3, σ. 51.

⁵⁾ Θρακικὴ Ἐπετηρὶς 1897 σ. 196.

⁶⁾ «Καμπόσοι τοῦ ρίχνουν καὶ λεφτά, γιὰ νὰ πληρώσῃ τὸ ταξίδι τοῦ στὸν Κάτω Κόσμο», Γ. Ταρσοῦλη, ΛΑ 1378 Β’ σ. 5, Πυλία. – «Βάζουν στὴν τσέπη τοῦ νεκροῦ ἓνα μαντῆλι μὲ λεφτά· ἴσως χρωστάει κάποιον, νὰ πληρώσῃ», Γ. Μέγας ΛΑ 1160 Γ σ. 83, Λῆμος. Περὶ τούτου βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ’ σ. 330 κ. ἐ. καὶ Β. Schmidt, ἐνθ’ ἀν. σ. 292 κ. ἐ.

⁷⁾ Ματθ. κζ’ 59, Μάρκ. ΙΕ’ 46.

⁸⁾ Ὀδύσσ. β, 97.

⁹⁾ Ἐν Κρήτῃ, Μ. Λιονδάκη, ἐνθ’ ἀν. σ. 406.

¹⁰⁾ Ὁ Ἐμμ. Λυκούδης ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Κίμων Ἀνδρεάδης», σ. 157, περιγράφων τὴν

«σχίζουν λίγο καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη, ἀπὸ τὸ κεφάλι δηλαδὴ καὶ ἀπὸ τὰ πόδια, τὸ σάβανο» ¹⁾). Ἐν Βιθυνίᾳ «ἅμα ἔφταναν στὸν τάφο, τοῦ βγαζαν τὰ σκοῦρα ροῦχα καὶ τὸν ἄφιναν μὲ τ' ἄσπρα» ²⁾). Ἐν Κεφαλληνίᾳ παρέστην πολλάκις εἰς ἀφαιρέσιν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ τῶν καινουργῶν ἐνδυμάτων καὶ ὑποδημάτων, ἰδίως εἰς πτωχὰς κηδείας, μὲ τὴν δικαιολογίαν «νὰ μὴν τὸν ξεχώσουν καὶ τοῦ τὰ κλέβουνε» ³⁾). Ἐπίσης ἡ θραῦσις ἀγγείων ἐπὶ τοῦ τάφου κατὰ τὴν ὥραν τῆς ταφῆς ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Πολίτου εἰς τὸν ἀπὸ τῶν τυμβωρύχων φόβον ⁴⁾). Καὶ ἡ ἀνεύρεσις ἐντὸς ἀρχαίων ἐλληνικῶν τάφων κτερισμάτων ἐπίτηδες λελωβημένων καὶ ληκυθίων ἐπίτηδες τεθραυσμένων δεικνύει κατ' αὐτὸν τὴν ἰδίαν καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους πρόνοιαν, «ὅπως ἐξασφαλίζεται τῆς ἀφιερώσεως ὁ σκοπός, ὅστις θὰ ἐματαιοῦτο, ἂν ἐγίνετο ἄλλη τις χρῆσις αὐτῶν» ⁵⁾).

Ὁ νεκρὸς κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 χωρίον ἐτίθετο δεδεμένος ἐν τῷ τάφῳ. Οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ⁶⁾). Παρ' ἡμῖν ἀντιθέτως «ἀφοῦ τὸν κατεβάσουν στὸ μνήμα, τοῦ λύνουν τὰ χέρια, τὰ πόδια καὶ τὰ κατωσάγωνα, γιὰ νὰ λειώσῃ καὶ γιὰ νὰ εἶναι ἐλεύθερος στὸν ἄλλον κόσμον» ⁷⁾). Μετὰ τὴν καταβίβασιν τοῦ φερέτρου ἡ τῆς θήκης εἰς τὸν τάφον καὶ πρὶν σκεπασθῇ διὰ χώματος ὁ λάκκος, ἐρρίπτετο κατὰ τὸν Χρυσόστομον «γῆ ἐπάνω τῆς ὀψέως» ἥτοι χῶμα ἐπὶ τοῦ προσώπου, τὸ ὅποιον μετὰ ταῦτα ἐκλείετο διὰ τοῦ καλύμματος τῆς θήκης. Τοῦτο γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον. Καὶ κεκλεισμένον ἂν εἶναι τὸ φέρετρον, ἀνοίγεται ἐπίτηδες κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν καὶ οἱ παριστάμενοι ρίπτουσιν ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ δρᾶκα χώματος ⁸⁾).

3. Αἱ ἐπὶ τοῦ τάφου διαδραματιζόμεναι σκηναί.

1. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,466. — Γέλωτος γὰρ ἄξια οὐ ταῦτα, ἀλλ'

ταφὴν τοῦ ἥρωος του λέγει: «Τὰ γυναικάρια διαπληκτίζονται ἤδη ποῖα νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ ξίφος, τὸ πηλήκιον, τὰ ἐπώμια, ποῖα νὰ σχίσῃ εἰς ράκη τὴν στολὴν καὶ τὴν σκελέαν. Καὶ κατὰ τὴν ἀγρίαν ταύτην βεβήλωσιν, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἑτέρας βεβηλώσεως, τῆς τυμβωρυχίας, ὁ τρόμος, ἐνῶ συρίζουν αἱ σχιζόμεναι ὀθόναι συνταράσσεται ὁ νεκρὸς καὶ κλονίζεται ἀγρίως ἐν τῷ φερέτρῳ».

¹⁾ Σ. Συγκολίτου, Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτῃ, Λαογρ. ΙΑ' σ. 402.

²⁾ Μ. Διουδάκη, ΛΑ 1148,129.

³⁾ Ὁμοίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ Α. Κεραμοπούλλου.

⁴⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Β' 282 κ. ἐ.

⁵⁾ Αὐτ. σελ. 283. Βλ. καὶ Β. Schmidt ἐνθ' ἀν. σ. 311 κ. ἐ. καὶ Ἀρχ. Ἐφημ. 1910 σ. 186.

⁶⁾ «Ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο», Ἰωάνν. 11, 44.

⁷⁾ Σ. Συγκολίτου, ἐνθ' ἀν. σ. 402 (Ἀνασελίτσα).

⁸⁾ Ὁμοίαν συνήθειαν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι καὶ ἄλλοις λαοῖς βλ. παρὰ Ν. Γ. Πολίτη, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 336, 2, ἐνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ἃ ποιούμεν νῦν, ὀδυρόμενοι, πενθοῦντες, συγκατορύττοντες ἑαυτοὺς τοῖς ἀπελθοῦσι».

2. Περὶ παρθενίας, Migne 48,560. — ὁ πρόην περὶ τὸν τάφον ἐγκαλινδούμενος... ὁ τὰς τρίχας τίλλων...

3. Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne 61,791. — «ὦ τῆς ὀδύνης! Ἄλλ' εὗρον τί πράξω· συνθάπτομαι τῷ νίῳ μου...» Ἡδὴ γὰρ ἐγὼ τοῦ γνησίου μου παιδὸς προκαταλαμβάνω τὸν τάφον.

Αἱ λέξεις «συγκατορύττοντες ἑαυτοὺς» καὶ «συνθάπτομαι» τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἀναφέρονται προφανῶς εἰς ἀποδείξεις συνταφιασμοῦ καὶ εἶναι δηλωτικαὶ τῆς ὑψίστης πρὸς τὸν ἐνταφιαζόμενον στοργῆς.

Ἡ συγκατόρυξις ζώντων μετὰ τῶν νεκρῶν ἢ ἡ κατάσφαξις ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ τάφου πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ, γινόμεναι κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους¹⁾, ἐξέλιπον παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἐνωρίς. Ἀλλ' ὁ θρηνῶν προσφιλεῖς νεκρόν, ὡς προχειροτέραν ἐκδήλωσιν τῆς πρὸς αὐτὸν ἀφροσύσεως καὶ τοῦ βαθυτάτου πόνου, παρέσχε τὴν ἐπιθυμίαν συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὸν θάνατον. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ σχετικαὶ φράσεις τῶν μοιρολογίων καὶ αἱ ἐπὶ τῶν τάφων πράξεις ὑπερτάτης ἀπογνώσεως, αἱ ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου μαρτυρούμεναι, ὡς καὶ τὸ «περὶ τὸν τάφον ἐγκαλινδεῖσθαι», ὅπερ καὶ σήμερον βλέπομεν γινόμενον εἰς τὰς ταφάς²⁾. Παρ' ἡμῖν περιεσώθη μερικὴ τις συνταφή, συμβολικὸν λαβοῦσα χαρακτῆρα· εἶναι ἡ ἀποκοπὴ τῆς κόμης καὶ ἡ κατάθεσις αὐτῆς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ. Ἐν Σφακίοις «ἡ σύζυγος καὶ ἡ μήτηρ τοῦ ἐνταφιαζομένου κόπτουσι ριζηδὸν τὴν κόμην των καὶ ἐπιθέτουσιν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ νεκροῦ»³⁾. Καὶ αὐτὴ ἡ θραῦσις ἀγγείων ἐπὶ τοῦ τάφου κατὰ τὴν ὥραν τῆς ταφῆς ἢ παλαιότερον ἢ καὺσις ἀντικειμένων⁴⁾

¹⁾ Βλ. Α. Κεραμοπούλλου, Θηβαϊκά, σελ. 137, 205, 265, 331. Πρβλ. Ἰλιάδ. Ψ, 175, ἐνθα ὁ Ἀχιλλεὺς θάπτων τὸν Πάτροκλον σφάζει ἐπὶ τοῦ τάφου δώδεκα Τρῶας· προσέτι Λουκיאνοῦ, Περὶ πένθ. 14: «Πόσοι γὰρ καὶ ἵππους καὶ παλλακίδας, οἱ δὲ καὶ οἰνοχόους ἐπικατέσφαξαν». Εἶναι γνωστόν, ὅτι πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἡ χήρα τοῦ ἀποθανόντος συζύγου οὐ μόνον προσεφέρετο, ἀλλὰ καὶ ὑπεχρεοῦτο ν' ἀκολουθήσῃ τὸν νεκρὸν σύζυγον εἰς τὸν τάφον συγκαιομένη ἢ συνθαπτομένη μετ' αὐτοῦ.

²⁾ Φ. Κουκουλέ, Ἐπιβίωσις ἐθίμων τινῶν περὶ τὴν ταφὴν ἐν Ἡμερ. Μεγ. Ἑλλάδος 1929 σ. 676-8. Πρβλ. Ἰλ. Σ, 26-27 «ἐν κονίῃσι μέγας μεγαλωστί τανυσθεῖς κεῖτο» (ὁ Ἀχιλλεὺς) καὶ Λουκיאνοῦ, Περὶ πένθ. 12 «Οἱ μὲν γὰρ χαμαὶ καλινδοῦνται πολλάκις καὶ τὰς κεφαλὰς ἀράττουσι πρὸς τὸ ἔδαφος».

³⁾ Παπαδοπετράκη, Ἱστορία τῶν Σφακίων, σελ. 70. Πρβλ. Ἰλιάδος Ψ, 144, Αἰσχύλου, Χοηφ. 7, Σοφοκλέους Ἡλέκτρα, 52.

⁴⁾ Πρβλ. Ι. Χρυσοστόμου, Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,348. «Εἰ γὰρ βάρβαροι συγκατακαίουσι τοῖς ἀπελθοῦσι τὰ ὄντα...»

ἐπέχουσι πιθανώτερον θέσιν συνταφῆς μιᾶς ὑπάρξεως, ἔστω καὶ ἀψύχου, μετὰ τοῦ νεκροῦ ¹⁾).

4. *Περὶ κοιμητηρίων καὶ τάφων.*

1. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κοιμητηρίου, Migne 49,393. — Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ τόπος κοιμητήριον ὠνόμασται, ἵνα μάθῃς, ὅτι οἱ τετελευτηκότες καὶ ἐνταῦθα κείμενοι οὐ τεθνήκασιν, ἀλλὰ κοιμῶνται καὶ καθεύδουσιν.

2. Περὶ πίστεως, Migne 48,1085. — Διὸ πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη πρὸ τῶν εἰσόδων τάφους ἔχει. Τάφοι πρὸ τῶν πόλεων, τάφοι πρὸ τῶν ἀγρῶν.

3. Περὶ θανάτου, Migne 63,803. — Διὰ τοῦτο τάφοι πρὸ τῶν πόλεων, τάφοι πρὸ τῶν ἀγρῶν καὶ πανταχοῦ τὸ διδασκάλιον τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν πρόκειται...

4. Εἰς τὸν Ματθ. ογ', Migne 58,676. — Ἐννόησον, ὅτι οὐδεὶς τάφος ἐν πόλει κατασκευάζεται.

5. Εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν, Migne 50,556. — Καὶ χειροτέχνης δὲ ἕκαστος ἀνεμποδίστως τὰ τῆς οἰκείας ἐπιστήμης πάντα ἐργάζεται καὶ παρέξει τοῖς δεομένοις αὐτοῦ, οὐ πλησίον νεκρῶν καθήμενος μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ μνήματα τῶν κατοικομένων οἰκοδομῆσαι δέη, καὶ ὁ ζωγράφος, καὶ ὁ λιθοξόος, καὶ ὁ τέκτων, καὶ ὁ χαλκοτέπης.

6. Εἰς τὴν μάρτ. Δροσίδα, Migne 50,685. — Ὅταν γὰρ τὰς ἄλλας παραδραμόντες λάρνακας ἐπὶ τὰς τῶν μαρτύρων θήκας ἔλθωμεν...

7. Αὐτόθι σελ. 683. — Ἐκαστον μὲν οὖν τῶν μαρτυρίων παρέχει τοῖς συλλεγομένοις κέρδος οὐ μικρόν. Ὅμοῦ τε γὰρ ἐπέβη τις τῶν προθύρων καὶ πληθος εὐθέως τάφων πανταχόθεν προσπίπτει τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ ὅπου περ ἂν ἴδῃ, λάρνακας καὶ μνήματα καὶ θήκας ὁρᾷ τῶν κατοικομένων.

8. Αὐτόθι σ. 683. — ... ἀλλ' ἢ πρὸς τοὺς ἁγίους ἔξοδος τούτους ²⁾ ἔχει τινὰ καὶ ψυχαγωγίαν... οὐκ ἐπειδὴ καθαρὸν τὸν ἀέρα ἀναπνέομεν, ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς τὰ τῶν γενναίων τούτων κατορθώματα βλέπομεν... Οὐχὶ γῆν ὁρῶντες καλλωπιζομένην ἄνθουσιν, ἀλλὰ σώματα βλέποντες χαρίσμασι βρύοντα πνευματικοῖς.

Τὰ κοιμητήρια τῶν πρώτων χριστιανῶν ὠνομάζοντο καὶ μαρτύρια ἕνεκα

¹⁾ [Ἑρμηνείαν τοῦ ἐθίμου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνιμιστικῆς θεωρίας βλ. παρὰ B. Schmidt, ἐνθ' ἄν. σ. 312 κ.έ. Σ. τ. Δ.].

²⁾ Ἡ ὁμιλία αὕτη ἐξεφωνήθη ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἔξω τῆς πόλεως, ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων.

τοῦ μαρτυρικοῦ συνήθως θανάτου τῶν εἰς αὐτὰ ἐνταφιαζομένων ἁγίων¹⁾). Βραδύτερον, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 6 χωρίου, ἐν τοῖς μεγάλοις κοιμητηρίοις ἀπεχωρίζετο ἴδιος χώρος διὰ τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς ἁγίους.

Τὰ βυζαντινὰ κοιμητήρια ἦσαν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν παρατιθεμένων χωρίων, μέγιστα εἰς ἑκτασιν, πλήθοντα τάφων, λαρνάκων, θηκῶν καὶ μνημείων λαμπρῶν, μὲ κεντρικὰς ὁδοὺς καὶ παρόδους, κεχωρισμένα εἰς τομεῖς καὶ «κεκαλλωπισμένα ἄνθησιν»²⁾. Εἰδικοί χειροτέχναι, λιθοξόοι, ζωγράφοι καὶ χαλκοτύποι εἶχον ἔξωθι τῶν κοιμητηρίων ἐγκαταστήσει τὰ ἐργαστήριά των, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἡμέτερα νεκροταφεῖα³⁾. Τὴν λέξιν «κοιμητήριον» δὲν χρησιμοποιεῖ κοινῶς παρ' ἡμῖν ὁ λαός. Ἀντ' αὐτῆς λέγει: τὸ νεκροταφεῖον, τὰ μνήματα, τὰ ταφεῖα⁴⁾, τὸ θαφτήργιο⁵⁾ ἢ τοπωνυμικὴν τινα λέξιν⁶⁾.

Τὰ χωριστὰ κοιμητήρια ἀπαντῶνται σήμερον πανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Καὶ εὐρίσκονται μὲν εἰσέτι παρ' ἡμῖν εἰς τινα χωρία κοιμητήρια ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν ναῶν, ἢ συνήθεια ὅμως αὕτη τείνει νὰ ἐκλείψῃ διὰ τῆς προσπάθειας τῶν κοινοτήτων νὰ ἰδρύνωσι ἔξωθι τῆς πόλεως εὐρύχωρον νεκροταφεῖον. Οὕτως ἐν Κρήτῃ «οἱ τάφοι πρωτύτερα ἦσαν στὸ χωριὸ μέσα. Καθένα τὸν ἔθαφταν στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς ἐνορίας του. Τώρα εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ χωριά»⁷⁾. Ἀλλὰ καὶ ἀστυνομικαὶ διατάξεις κατὰ καιροὺς ἔχομεν, ἐπιβαλλούσας τὴν ἔξω τῶν συνοικισμῶν εἰς ἴδιον νεκροταφεῖον ταφὴν τῶν νεκρῶν⁸⁾.

9. Εἰς τὸν ριὰ' ψαλμόν, Migne 55, 297. — Ποῦ τοίνυν εἰσὶν οἱ τοὺς τάφους τοὺς πολυτελεῖς οἰκοδομοῦντες;...

¹⁾ Πρβλ. τὸν Θ' κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου: «περὶ τοῦ μὴ συγχωρεῖν εἰς τὰ κοιμητήρια ἢ εἰς τὰ λεγόμενα μαρτύρια», *Ράλλη καὶ Ποτλῆ Σύνταγμα* τ. Γ' σ. 179.

²⁾ Περὶ τῆς διακοσμήσεως τῶν τάφων καὶ τῶν κοιμητηρίων μὲ ἄνθη παρ' ἡμῖν βλ. *N. Γ. Πολίτου*, *Λαογρ. Σύμμ.* Γ' σ. 339, 5.

³⁾ Πρβλ. καὶ *A. Κεραμοπούλλου*, *Παλαιαὶ χριστιανικαὶ καὶ βυζαντιακαὶ ταφαὶ ἐν Θήβαις*, *Ἀρχαιολ. Δελτίον* 1926 σ. 124 κ. ἐ., ἔνθα γίνεται ἡ περιγραφὴ ἀποκαλυφθέντος νεκροταφείου τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων.

⁴⁾ *Ε. Ἀκογλου*, ἔνθ. ἀν. σ. 229.

⁵⁾ *Δ. Λουκόπουλος*, *ΛΑ* 785, 48, Αἰτωλία.

⁶⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσι: *Στὸ Δράπανο* (= νεκροταφεῖον). Πρβλ. καὶ *N. Γ. Πολίτου*, *Λαογρ. Σύμμ.* Γ' σ. 339, σημ. 1 καὶ 2.

⁷⁾ *Μ. Διουδάκη*, *Ἡ τελευταία στὴν Κρήτη*, ἔνθ' ἀν. σ. 422.

⁸⁾ Πρβλ. *Φ. Κουκουλέ*, *Ἐπ. Κρητ. Σπουδ.* Γ' σ. 31 (Δουκικὸν διάταγμα τοῦ 1365 ἐν Κρήτῃ). Περίεργον εἶναι, ὅτι ἐν Κων/πόλει ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἐδόθη ἄδεια ταφῆς καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς πόλεως: «Καὶ πᾶς ὃς ἂν βούληται εἴτε τειχῶν ἔξωθεν εἴτε τῆς πόλεως ἐντὸς τοὺς τελευταῖωντας τιμᾶν τῇ ταφῇ, ἄδειαν ἔχέτω περαινέιν τὸ βούλημα». (53^η Νεαρά), βλ. *Βασιλικῶν* 59, 3, 10. Περὶ τῶν χρησιμοποιουμένων ποικίλων χώρων ταφῆς βλ. *N. Γ. Πολίτου*, *Λαογρ. Σύμμ.* Γ' σ. 338 καὶ 338,5.

10. Εἰς τὸν Ἰωάνν. π', Migne 59,436. — Μέχρι τίνος ... λαμπροὺς μὲν οἰκοδομοῦμεν τάφους;...

11. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. κ', Migne 60,598. — ... οἱ μεγάλους ἑαυτοὺς εἶναι νομίζοντες, ὅταν... τάφους πολυτελεῖς πρίωνται.

12. Εἰς τὰς Πράξεις ιη', Migne 60,147. — Οἷόν ἐστιν εἰς θαῦμα μεῖζον τοῦ τάφους μὲν ἑτέρους οἰκοδομῆσαι λαμπρούς, ἵνα οἱ μετὰ ταῦτα ἀκούω-
σιν, ὅτι ὁ δεῖνα ὠκοδόμησε...

13. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. ιζ', Migne 60,568. — "Ὅταν γὰρ σήματα λαμπρὰ καὶ πᾶσαν αὐτῶν ἀναλίσκοντα τὴν οὐσίαν ἐπισκῆπτωσι τελευτῶντες αὐτοῖς ἀνι-
στᾶν, καὶ ἐν ταφῇ ἀσωτίαν πολλὴν σπουδάζωσι προαποτίθесθαι...

14. Εἰς τὸν Ματθ. πα', Migne 58,735. — Τί γὰρ ἐστι μνημεῖον; Λίθος, σῶμα νεκρὸν ἔχων ἐγκείμενον.

15. Περὶ ἱερωσύνης α', Migne 48,625. — "Ὅταν οὖν με τῇ γῇ παραδῶς καὶ τοῖς ὀστέοις τοῦ πατρὸς ἀναμείξης τοῦ σοῦ...

16. Εἰς τὸν Ματθ. λα', Migne 57,369. — ... Οὐδὲ κεκονιαμένας πα-
ρειάς κατὰ τοὺς τοίχους τῶν τάφων.

17. Περὶ τῆς Ἀννης ε', Migne 54,675. — Τὸ μὲν γὰρ σῶμα τοῦ πένητος οὐκ ἂν τις ἔλοιτο γυμνῶσαι... Ἐνταῦθα δὲ (ἐν τῷ τάφῳ τοῦ πλουσίου) κλεῖ-
θρα καὶ μοχλοὶ καὶ θύραι καὶ φύλακες καὶ πάντα εἰκῇ καὶ μάτην, τῆς τῶν χρημάτων ἐπιθυμίας... πάντα τολμᾶν ἀναπειθούσης.

18. Εἰς τὸν Ἀγ. Βαβύλαν, Migne 50,551. — ... εἰς νοῦν τοὺς πενθοῦντας λαβόν, οἱ ἅμα τε τοῖς τῶν τεθνηκότων τάφοις ἐφίστανται, καὶ ὥσπερ ἀντὶ τῆς θή-
κης τοὺς ἐν τῇ θήκῃ κειμένους ἐστῶτας ἰδόντες, οὕτως αὐτοὺς ἀπὸ τῶν προ-
θύρων εὐθέως ἀνακαλοῦσι.

Ἡ ἐν τῷ βίῳ ματαιοδοξία συνοδεύει τὸν ἄνθρωπον καὶ πέραν τοῦ τάφου. Καὶ ἐτοιμοθάνατος ζητεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς ἑαυτὸν μεταθανάτιον δόξαν, ἐπι-
σκήπτων τὴν κατασκευὴν περιφανοῦς τάφου, λαμπροῦ σήματος, ὅπερ θὰ ἐπισύρῃ τὸν θαυμασμόν τῶν μεταγενεστέρων. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἔχῃ ζητήσῃ τοῦτο ὁ νε-
κρός, οἱ οἰκεῖοι αὐτοῦ, τιμῶντες ἐκεῖνον καὶ ἑαυτούς, οἰκοδομοῦσι τάφον λαμ-
πρόν, μνημεῖον ἐς αἰεί. Εἰς τὴν ματαιοδοξίαν ταύτην ὀφείλομεν πλεῖστα τῶν πε-
ρισωθέντων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἔργων τέχνης, οἷον ἐπιτυμβίους στήλας, ἀνα-
γλύφους σαρκοφάγους, ληκύθους, τοιχογραφίας κ. ἄ. Τὰ μανσωλεῖα τῶν ἑλληνι-
στικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὥς καὶ τὰ μουσειακὰ σύγχρονα νεκροταφεῖα, εἰς
τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀδυναμίαν ὀφείλονται.

Κατὰ τ' ἀνωτέρω χωρία τάφος εἶναι γενικῶς ὁ περιέχων τὸ νεκρὸν σῶμα χώρος μετὰ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἐπιτεθειμένων ἢ ὠκοδομημένων διακοσμητικῶν συμπληρωμάτων. Ὁ ὅρος δηλ. ἔχει τὴν αὐτὴν, ὡς σήμερον, ἔννοιαν¹⁾. Τὸ σῶμα ἢ ἐθάπτετο ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ σκαφὲν ἔδαφος ἢ ἐτίθετο ἐντὸς λιθίνης λάρνακος²⁾. Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν, ἣτις ἦτο συνήθης παρὰ τοῖς πλουσιωτέροις, ἡ λάρναξ ἢ ἐθάπτετο ὑπὸ τὴν γῆν ἢ ἐνεκλείετο ἐντὸς κτιριακῶν τάφων, μεγάλων καὶ πολυτελῶν, μὲ θύρας καὶ πρόθυρα, ἐχόντων τοὺς τοίχους κεκονιαμένους ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωγραφημένους, ἡσφαλισμένων δὲ διὰ μοχλῶν καὶ κλείδρων, ὡς ἀναφέρει ὁ Χρυσόστομος. Ἡ λάρναξ ἦτο δυνατόν καὶ ἀπλῶς νὰ ἐπιτεθῇ ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ τάφου καὶ νὰ κεῖται ἐκεῖ ἐλευθέρᾳ ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων τάφων³⁾.

Ὅπωςδὴποτε πάντες οἱ τάφοι, πολυτελεῖς καὶ πενιχροί, ἔφερον σῆμα τι, οἷον στήλην, λήκυθον, ἀνδριάντα ἢ ἀνάγλυφον πρὸς διάκρισιν. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, τὰ νεκροταφεῖα ὠνομάζοντο *σήματα*⁴⁾ καὶ *μνημεῖα*: *Μνημεῖον* δέ ἐστι τὸ διὰ τὴν μνήμην φαινόμενον⁵⁾. Καὶ ἄλλαχοῦ «*Δύναται ὁ κτίζων τάφον στήλην ἐπιθεῖναι ἢ ἕτερον, ὃν βούλεται, κόσμον*»⁶⁾.

Χρῆσις σημάτων ἐν τοῖς τάφοις γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον. Πρὸς δὴλώσιν τῆς θέσεως τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ τίθεται συνήθως λίθος ἀνωθεν αὐτῆς. Οὗτος ἐν Κρήτῃ λέγεται «*μαρτοῦρι*»⁷⁾. Μὲ σήματα ἐπίσης ἐπὶ τῶν τάφων καθορίζουσιν εἰς πολλὰ μέρη τὸ φύλον ἢ τὴν ἡλικίαν τῶν ἀποθανόντων: Οὕτως ἐν Ἀρκαδίᾳ «*βάνουν στοὺς τάφους τῶν νέων κόκκινο μαντήλι, στοὺς τάφους τῶν γερόντων σκοῦρο καὶ τῶν κοριτσιῶν ἄσπρο, σὰ σημαῖες*»⁸⁾. Καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ «*ἀπάνω στὸ μνήμα στένουν φλάμπουρα μαῦρο, ἅμα ὁ νεκρὸς εἶναι λεύτερος*»⁹⁾.

Σῆμα τάφου δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὁ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὀρθούμενος ἢ ἐμπηγνύμενος σταυρός, ὅστις φέρει ἐνεπίγραφα τὸ ὄνομα καὶ ἔτος γεννήσεως καὶ

¹⁾ Καὶ ἐν Βασιλικοῖς (ἔκδοσις Ἰ. Ζέπου, Ἀθῆναι 1912) βιβλ. 59, τίτλ. 1, 2: «*Τάφος ἐστίν, ἐν ᾧ σῶμα ἢ ὀστέα ἀπετέθη· οὐ πᾶς ὁ ταφῇ ἀφορισθεὶς, ἀλλ' ὅσον ἐστὶ τὸ σῶμα*».

²⁾ Βασιλικά, 59, 1, 39 «*Τὸν ταφέντα ἐν γῇ ἢ σορῶ*». (Σορὸς = θήκη, λάρναξ).

³⁾ Βλέπε ἀνωτ. χωρίον 6. Πρβλ. Hermann - Blümner, Griech. Privatalt. σ. 376 κέ.

⁴⁾ «*Μηδ' ἀκολουθεῖν ἀποθανόντι, ὅταν εἰς σήματα ἄγεται*» Δημοσθ. πρὸς Μακάρ. 62.

⁵⁾ Βασιλικ. 59, τίτλ. 1, 2.

⁶⁾ Βασιλικ. 59, τίτλ. 3, 7. Ἀφθονώτατα στοιχεῖα διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ τάφου τῶν Βυζαντινῶν παρέχονται ἐν τοῖς Βασιλικοῖς, βιβλ. 59 τίτλοις 1 - 4 καὶ βιβλ. 60, τίτλ. 23.

⁷⁾ Γ. Λουλάκης, ΛΑ 749, 272.

⁸⁾ Τσίριμπας, ΛΑ 767, 329.

⁹⁾ Δ. Λουκόπουλος, ΛΑ 867, 399, Αἰτωλία. Ἐν Λέσβῳ δηλοῦται τοῦτο διὰ λευκῶν ἢ μελανῶν σταυρῶν.

θανάτου τοῦ ἐνταφιασμένου, ὥς καὶ τὰ ἐπὶ τῶν τάφων χαρασσόμενα σύμβολα, ἐργαλεῖα ἢ ἐμβλήματα τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ νεκροῦ ¹⁾).

Αἱ λίθιναι λάρνακες ἢ σαρκοφάγοι ἢ θῆκαι ἐχρησιμοποιήθησαν πολὺ ἀπὸ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ παρὰ τοῦ Πλινίου ἀναφερομένη εὑρεσις ἐν Τροίᾳ τοῦ σαρκοφάγου λίθου, ὅστις εἶχε διαβρωτικὴν ιδιότητα ²⁾ καὶ ὥς ἐκ τούτου ἀποσυνέθετε τάχιστα τὸ σῶμα, διέδωκε τὴν χρῆσιν τοιούτων λαρνάκων· αὗται ὅμως βραδύτερον κατεσκευάζοντο παρὰ τε τοῖς Ρωμαίοις καὶ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐκ κοινοῦ λίθου ἢ ἀργίλλου ἢ καὶ ἐκ ξύλου ³⁾. Προορισμός των ἀπέβη τελικῶς ἢ ἀπομόνωσης τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς μὲ τὸ ὑγρὸν χῶμα, ὥς ἀκριβῶς γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν μὲ τὰ ἐνταφιαζόμενα φέρετρα ⁴⁾.

Λείψανα παρ' ἡμῖν τῆς χρήσεως λιθίνων λαρνάκων δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἐξῆς συνήθειαι: Ἐν Καππαδοκίᾳ, ὅταν ὁ νεκρὸς τίθεται ἄνευ κιβωτίου ἐντὸς τοῦ τάφου, «*σχηματίζουν περὶ τῆς κεφαλῆς του διὰ πλακωτῶν λίθων προφυλακτῆρα εἰς σχῆμα* *ἵνα μὴ κτυπήσῃ τὰ ριφθησόμενα χῶματα ἀμέσως εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ*» ⁵⁾, εἰς δὲ τὴν Τατάραν Ἀγράφων «*μπήχνουν πλάκες ἀπ' τὴς τέσσερες πλευρῆς τοῦ τάφου, τὴς φυλάχτρεις ἀπὸ πάνω ὕστερα πλακοστρώνεται ὁ τάφος, σὰν ἄλῳγι*» ⁶⁾. Ἐπίσης πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος θέτουσι περὶ τοὺς τάφους πέτρας, «*αἷς περιστέλλουσιν ἐν κιβωτίου σχήματι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς ἐν τοῖς τάφοις*» ⁷⁾.

Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 15 τῶν ἀνωτέρω παρατιθεμένων χωρίων διδασκόμεθα, ὅτι ὑπῆρχον οἰκογενειακοὶ τάφοι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς. Τοῦτο ἀναφέρεται καὶ ἐν τοῖς Βασιλικοῖς, ἔνθα «*φαμιλιάρει τάφοι λέγονται, οὓς τὶς ἑαυτῷ καὶ τῇ φαμίλει αὐτοῦ ποιεῖ*» ⁸⁾. Οἰκογενειακοὺς τάφους εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι ⁹⁾, εἶναι γνωστὸν δέ, πόσον καὶ σήμερον εἶναι οὗτοι ἐν χρήσει.

¹⁾ Περὶ τούτων βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ σ. 339.

²⁾ Hist. Nat. II, 98.

³⁾ C. Giussani, ἔνθ' ἄν. Β' σ. 481. Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων, Ἐπ. Βυζ. Σπ. ΙΕ' σ. 67 κ. ἐ.

⁴⁾ Διὰ τοῦτο καὶ «οἱ πτωχότεροι τάφοι ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ κεράμων μεγάλων συγκλινόντων ὑπὲρ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ καὶ ἐντελῶς περιλαμβανόντων αὐτό». Α. Κεραμοπούλου, ἔνθ' ἄν. σ. 125.

⁵⁾ Θ. Ἀνθόπουλος, ΛΑ 1361 Β, 20, Φλογητὰ Καππαδοκίας.

⁶⁾ Δ. Λουκόπουλος, ΛΑ 916, 50.

⁷⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 338, ἔνθα γενικά τινα περὶ τῶν τάφων παρ' ἡμῖν μετὰ τῶν σχετικῶν συνηθειῶν.

⁸⁾ Βασιλικά, 59, τίτλ. 1, 2.

⁹⁾ Βλ. Σοφοκλ. Ἡλέκτρα 1135 «*τύμβου πατρός κοινὸν εἰληχὼς μέρος*».

5. *Περὶ τυμβωρύχων.*

1. Περὶ πλούτου καὶ πενίας ὁμιλ. ια', Migne 63,642. — ... οὗτοι δὲ (οἱ πλούσιοι), ὅταν παραδοθῶσι τῇ γῇ, τότε παρὰ τῶν τυμβωρύχων γυμνοῦνται καὶ καθυβρίζονται.

2. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,465. — Ἡ γὰρ πολυτέλεια τῆς ταφῆς τυμβωρυχίας αἰτία γέγονε πολλάκις καὶ γυμνὸν καὶ ἄταφον ἐποίησεν ἐρροῖσθαι τὸν ἐπιμελῶς ταφέντα...

3. Εἰς τὸν μὴ' ψαλμόν, Migne 55,239. — Καὶ γὰρ ὅσῳ περ ἂν λαμπρὰ περικέηται, τοσούτω ... πλείονα τοῖς τυμβωρύχοις ἐπιθυμίαν (παρασκευάζει) ... τὰς χεῖρας τῶν ἀνορυττόντων τὰς θήκας ἐφ' ἑαυτὸν ὀπλίζων καὶ καλῶν.

4. Περὶ πλούτου καὶ πενίας, ια', Migne 63,642. — ... ἀλλὰ τὸ δεῖλαιον σῶμα ἐκείνου, οὐδὲ τῆς ζωῆς ἀποστερηθὲν, ἀπήλλακται τῶν ἐν τῇ ζωῇ κακῶν, ληστευόμενον καὶ συλούμενον ὑπὸ κακούργων καὶ τυμβωρύχων...

5. Αὐτόθι. — ... ἀλλὰ κινουῶν αὐτὸ (τὸ σῶμα) καὶ περιστρέφουσι καὶ μετὰ πολλῆς ὀμότητος ἐνυβρίζουσι. Μετὰ γὰρ τὸ παραδοθῆναι τῇ γῇ, γυμνὸν καὶ τῆς ἐκεῖθεν περιβολῆς καὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἱματίων ποιήσαντες, οὕτως ἀφῆλθαι ἐρροῖσθαι ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ.

6. Εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθ. λδ', Migne 61,293. — Καὶ γὰρ ὁρῶμεν... καὶ ἀπὸ τῆς περὶ τάφους κακουργίας ... πολὺν πολλοῖς συναγόμενον πλοῦτον.

7. Αὐτόθι. — ... καὶ ὁ τυμβωρύχος τοὺς τάφους ἀναρρήξας, συνήγαγε πλοῦτον...

8. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,465. — Πολλοὶ γοῦν, ἵνα μὴ τοῦτο γένηται (ἡ σύλησις), τὰς λεπτὰς ἐκείνας ὀθόνας διατεμόντες καὶ πολλῶν τῶν ἀρωμάτων ἐμπλήσαντες, ὥστε διπλῇ γενέσθαι τοῖς ἐπηρεάζουσιν ἄχρηστα, οὕτω τῇ γῇ παραδεδώκασιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων δείκνυται, ὅτι ἡ τυμβωρυχία κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χρυσοστόμου ἡσκειτο συστηματικῶς καὶ κατὰ τρόπον ληστρικώτατον. Ἡ περὶ τὴν ταφὴν πολυτέλεια, ὁ ἐν τοῖς τάφοις συνθαπτόμενος πλοῦτος ἦτο ἐπόμενονον ἀνὰ κινῇ τοὺς κλέπτας, οἵτινες ἐν τῇ τυμβωρυχίᾳ εὗρισκον εὐκόλον τρόπον, ὅπως συγκομίσωσι, ὥς καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγει, πολὺν πλοῦτον.

Ἡ Βυζαντινὴ πολιτεία ἠναγκάσθη ἐπανειλημμένως ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὴν περὶ τοὺς τάφους κακουργίαν ταύτην, ἔχομεν δὲ διάταξιν, καθ' ἣν «οἱ τυμβωρυχοῦντες καὶ γυμνοῦντες τὰ τῶν τελευτώντων σώματα, εἰ μὲν μετὰ ὀπλων, κεφαλικῶς τι-

μωροῦνται, εἰ δὲ χωρὶς ὀπλων, μέχρι μετάλλου» ¹⁾. Ὁμοίως ἡ ἐκκλησία ἐζήτησε ν' ἀπαλείψῃ δι' ἀπαγορευτικῶν διατάξεων τὸ ἔγκλημα τοῦτο. Οὕτω κατὰ τὸν κανόνα Ζ' Γρηγορίου τοῦ Νύσσης «τὸ διερευνᾶσθαι τὴν κόνιν ἀπὸ τῆς γαιωθείσης σαρκὸς καὶ ἀνακινεῖν τὰ ὀστᾶ, ἐλπίδι τοῦ κόσμον τινὰ τῶν συγκατορυχθέντων κερδᾶναι, τοῦτο τῷ αὐτῷ κρίματι κατεδικάσθη, ὥ καὶ ἡ ψιλὴ πορνεία» ²⁾. Τυμβωρύχος, κατὰ τὸν Ζωναρᾶν, ἦτο «ὁ τοὺς τάφους ἀνοίγων καὶ συλῶν τὰ τοῖς νεκροῖς συνθαπτόμενα, εἴη δ' ἂν καὶ ὁ τοὺς λίθους τῶν τάφων ἀφαιρούμενος» ³⁾.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ τυμβωρυχία ἔχει περιορισθῇ, τοῦτο μὲν διότι σήμερον δὲν συνθάπτεται μετὰ τῶν νεκρῶν ἀξιόλογος κόσμος, τοῦτο δὲ διότι ἡ ἐπίχωσις, ἣτις ἀντικατέστησε τὰς λιθίνας λάρνακας, δὲν παρέχει εὐχέρειαν συλήσεως τοῦ νεκροῦ σώματος. Ἐν τούτοις καὶ σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος «σχίζουσι τὰ συνθαπτόμενα τῷ νεκρῷ ἐνδύματα καὶ ὑφάσματα», ἵνα τὰ προφυλάξωσιν ἀπὸ τῆς τυμβωρυχίας ⁴⁾. Τυμβωρύχοι δὲ τῆς σήμερον εἶναι συνήθως αὐτοὶ οἱ νεκροθάπται ἢ νεκροφύλακες, τοὺς ὁποίους καὶ ὑποπτεύουσιν οἱ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ. «Στεκόμαστε νὰ βεβαιωθοῦμε, πῶς δὲ θὰ τοῦ πάρουν οἱ νεκροθάφτες τὰ παπούτσια» ⁵⁾. Καὶ ἄλλαχοῦ: «Λένε πῶς ἔχωνε ὁ νεκροθάφτης τὴ νύχτα τοὺς πεθαμένους καὶ ἔκλεβε ὅ,τι εἶχαν ἀπάνω τους. Μία φορὰ... βόηκανε μὴ νεκροθάφτην μετὰ τὴν νεκρὴν μὲ κομμένο τὸ δαχτύλι πού φοροῦσε δαχτυλίδι» ⁶⁾. Οὐχ ἥττον ἔχομεν καὶ συστηματικῆς τυμβωρυχίας περιπτώσεις. Προσφάτως ἀνεγράφη, ὅτι «εἰς τὸ χωρίον Μύτικα τῆς Εὐβοίας ἄγνωστοι, εἰσελθόντες τὴν νύκτα εἰς τὸ νεκροταφεῖον, ἐξέθαψαν τὸ πτώμα τοῦ πρὸ δεκαημέρου θανόντος Ν. Κ., ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ ἀφῆρσαν τοὺς χρυσοὺς ὀδόντας καὶ δύο δαχτυλίδια» ⁷⁾.

Πλὴν τῆς συλήσεως τοῦ νεκροῦ οἱ τυμβωρύχοι διέπραττον καὶ ἕτερον κακούργημα, δηλ. ἐξέθαπτον ἢ μετετόπιζον τὸ νεκρὸν σῶμα, ὅπερ πολλάκις ἄφινον «ἐρριφθαι ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ». Δὲν εἶναι μόνον ἡ στέρησις ταφῆς, ἣτις θεωρεῖται, ὡς εἶδομεν, ἄτυχία καὶ συμφορὰ διὰ τὸν θανόντα, ἀλλὰ καὶ ἡ μετακίνησις τοῦ νεκροῦ σώματος, ἡ ἄτακτος θέσις αὐτοῦ ἐν τῷ τάφῳ. Παρ' ἡμῖν νῦν πιστεύεται, ὅτι «εἶναι κακὸ νὰ ναι κακὰ βαλμένος ὁ νεκρὸς στὸν τάφο. Φέρνει θανατικὸ στὸ σπίτι. Γι' αὐτὸ κάνουν ἀνασκαφές καὶ τὸν σιάζουν νὰ κεῖται καλά ⁸⁾.

¹⁾ Βασιλικῶν 60, 23, 3, σελ. 612.

²⁾ Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα. Κανόνων Δ' σ. 222.

³⁾ Αὐτόθι (Ἑρμηνεία εἰς τὸν ΞΓ' κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου).

⁴⁾ Ν. Γ. Πολίτης ἐν Παρνασσῷ, τ. 17 (1894) σ. 81, 5. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Λαογρ. Σύμμ. Β' 283 καὶ Β. Schmidt, ἐνθ' ἂν. 24, 311, 5.

⁵⁾ Μ. Λιονδάκη, ΛΑ 1148, 131; Βιθυνία.

⁶⁾ Α. Γκράβαλη, Σπασμένες κολῶνες σ. 115 (Κυδωνίαι).

⁷⁾ Ἐφημερίς Βραδυνή 4ης Νοεμβρίου 1939.

⁸⁾ Παπανασιάδης, ΛΑ 242, Ἀμισὸς Πόντου.

6. Ἡ σημασία τῆς ταφῆς.

1. Ἀποσπ. εἰς τὸν Ἱερεμίαν, κεφ. ζ', Migne 64,844. — Ὡς οὐδὲ ταφῆς ἀξιωθησομένων· ὁ χεῖρονα τὴν συμφορὰν ἐδείκνυεν.

2. Περὶ πλούτου καὶ πενίας, Migne 63,642. — ... μετὰ θάνατον πικροτάτην ἀπαιτεῖ δίκην, γυμνοὺς προτιθεῖς καὶ ἀτάφους, θέαμα δεινὸν καὶ ἐλεεινόν.

3. Αὐτόθι. — ... καὶ μετὰ πολλῆς ὀμότητος ἐνυβρίζουσι... Μετὰ γὰρ τὸ παραδοθῆναι τῇ γῇ, γυμνὸν καὶ τῆς ἐκεῖθεν περιβολῆς καὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἱματίων ποιήσαντες, οὕτως ἀφιᾷσιν ἐρρῖφθαι ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ.

4. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Α', λέ', Migne 61,305. — ... τὸ νεκρὸν σῶμα γυμνοῦν τῶν σφόδρα ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ἐστὶ.

5. Εἰς νεωτ. χηρ. Migne 48,605 κ. ἐ. — ... καὶ τὰ πρὸς τὴν ταφὴν πάντα ἔπραξας, ὥς προσῆκον ἦν.

6. Κατὰ Ἰουδαίων, Migne 48,928. — Ἄλλ' ὅπερ οἱ στρατιῶται ποιοῦσιν... οὐκ εὐθέως ἐπὶ τὰς σκηναὺς τρέχουσιν, ἀλλὰ πρότερον ἐπὶ τὸν τόπον τῆς συμβολῆς ἐλθόντες, τοὺς μὲν ἀποθανόντας τῇ γῇ κρύπτουσιν.

Τὴν σημασίαν, ἣν ἔδωσαν ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν ταφὴν τοῦ νεκροῦ σώματος, μαρτυροῦσιν αἱ παρ' αὐτοῖς δοξασίαι περὶ τῶν ἀτάφων, αἱ σχετικαὶ παραδόσεις καὶ οἱ μῦθοι¹⁾. Εἶναι γνωστὴ ἡ αὐστηρότης, μεθ' ἧς ἐπεβάλλετο ἡ μετὰ τὴν μάχην περισυλλογὴ καὶ ταφὴ τῶν νεκρῶν οὐ μόνον τοῦ ἰδίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ πολεμίου στρατεύματος²⁾. Ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ, ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν ἐθάπτετο, ἐβασανίζετο περιπλανωμένη, ὕψιστος δὲ πόθος αὐτῆς ἦτο ἡ διὰ τῆς ταφῆς ἀνακούφισις. «Θάπτε μ' ὅ,τι τάχιστα, πύλας Ἀΐδαω περήσω» ἱκετεύει ὁ Πάτροκλος τὸν Ἀχιλλεῦ παρ' Ὀμήρῳ³⁾· καὶ ἡ ἐλαχίστη ἐπίρριψις χώματος ἐπὶ τοῦ νεκροῦ θὰ τὸν ἀνεκούφιζε. Παρ' ἡμῖν ἡ ταφὴ τοῦ νεκροῦ θεωρεῖται ἄκρως ἐπιβεβλημένη. Κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ «οἱ ἐπὶ πολὺ μένοντες ἄταφοι γίνονται βρικόλακες»⁴⁾. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κοινὴ παροιμιώδης φράσις «πεθαμένος κι ἄθαφτος», ἥτις λέγεται μεταφορικῶς διὰ τοὺς τελείως ἐγκαταλελειμμένους ἢ τοὺς εἰς ἀθλιότητα μεγάλῃν εὗρισκομένους.

¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 323.

²⁾ «Τοὺς δὲ Μήδους Ἀθηναῖοι μὲν θάψαι λέγουσιν, ὥς πάντως ὅσιον ἀνθρώπου νεκρὸν γῇ κρύψαι». Πausan. 4, 32, 4.

³⁾ Ἰλιάδ. Ψ, 71.

⁴⁾ Β. Βήκα, Ἔθιμα Βλαχοφώνων, Λαογρ. Ξ' 187. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις Α' σ. 587 ἀρ. 954.

Δ'. ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΑΦΗΝ

α'. Ὁ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ καθαρισμός.

1. Εἰς τὸν Ματθ. λζ', Migne 57,426. — Πολλοὶ γοῦν ἀπὸ μὲν τάφων ἐπανελθόντες ἐλούσαντο... καίτοι γε ὁ νεκρὸς οὐκ ἀκάθαρτον.

Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ συνηθείας ἀπαντωμένης εἰς τε τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους Ἑλληνας, ὡς καὶ τοὺς ἄλλους λαούς¹⁾. Οἱ ἀπὸ τοῦ τάφου ἐπανερχόμενοι πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ καθαρθῶσι δι' ὕδατος, καθόσον ἐμιάνθησαν ἀπὸ τοῦ νεκροῦ σώματος.

Ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἔχομεν ρητὴν διάταξιν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου : « Πᾶς ὁ ἀπτόμενος τοῦ τεθνηκότος ἀπὸ ψυχῆς ἀνθρώπου, ἐὰν ἀποθάνῃ καὶ μὴ ἀφαγνισθῇ, τὴν σκηνὴν Κυρίου ἐμίανει· ἐκτριβήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐξ Ἰσραήλ, ὅτι ὕδωρ ραντισμοῦ οὐ περιερραντίσθη ἐπ' αὐτόν· ἀκάθαρτός ἐστιν »²⁾. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν Μωσαϊκὴν διδασκαλίαν ὁ Χρυσόστομος διδάσκει, ὅτι « ὁ νεκρὸς οὐκ ἀκάθαρτον ». Οἱ Βυζαντινοὶ ὁμῶς παραλαμβάντες τὴν σχετικὴν ἀντίληψιν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα « ἐθεώρουν μεμολυσμένους τοὺς νεκρούς, διὸ καὶ, ἂν τούτους ἤγγιζον, ἀναγκαῖον ἔκρινον νὰ καθαρθῶσιν »³⁾. Ὁ καθαρισμὸς οὗτος ἐπετυγχάνετο ὅχι μόνον δι' ἁπλοῦ ραντισμοῦ, ὡς παρ' Ἑβραίοις, ἢ δι' ἀπονίψεως τῶν χειρῶν, ὡς παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ διὰ πλήρους λουτροῦ· « παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν οἱ οἰκεῖοι τοῦ νεκροῦ μετὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ σώματος ἐλούοντο »⁴⁾. Περὶ λουτροῦ ἀσφαλῶς πρόκειται καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρω μαρτυρίᾳ τοῦ Χρυσόστομου⁵⁾. Χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν σχετικὴν νεοελληνικὴν συνήθειαν εἶναι ὅτι ἐν Ζαγορίῳ « νίπτονται οὐ μόνον τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον »⁶⁾. Πανταχοῦ ἄλλοι ὁμῶς παρ' ἡμῖν ἡ κάθαρσις τελεῖται δι' ἁπλῆς ἀπονίψεως τῶν χειρῶν. Οἱ συνοδεύσαντες τὸν νεκρὸν νίπτουσι τὰς χεῖρας εἴτε ἀμέσως ἐπὶ τοῦ καλυφθέντος

¹⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτην, Λαογρ. Συμμ. Β' σ. 273 κ. ε. καὶ Γ' σ. 341 - 342.

²⁾ Ἀριθμῶν ιθ, 13.

³⁾ Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐν Ἐπ. Κρητ. Σπ. τ. Γ' σ. 32.

⁴⁾ Ν. Γ. Πολίτην, Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 273 καὶ B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. τ. 25 σ. 60 κέ.

⁵⁾ Πρβλ. καὶ σχετικὴν Ἀποστολ. διαταγὴν : « Μηδὲ ἐπιζητεῖτε συνεχῇ βαπτίσματα ἢ καθαρισμοὺς ἐπὶ θίζει νεκροῦ » (Migne P. G. I. 988).

⁶⁾ Ι. Λαμπρίδου, Ζαγοριακά σ. 193.

τάφου ¹⁾ εἴτε εἰς τὴν πλησιεστέραν πηγὴν ²⁾ εἴτε, ὅπερ καὶ τὸ συνηθέστερον, ἔξωθι τῆς οἰκίας τοῦ τεθνεῶτος. «Στὴν πόρτα στέκεται ἓνα παιδί καὶ γέρνει νερὸ ἀπὸ μιὰ ποτίστρα, καθένας πὺν μπαίνει ν' ἀπλώνη τὸ χέρι του νὰ τὸ βρέχη μιὰ ψυχούλα» ³⁾.

Κατὰ τὸν Πολίτην αἱ τοιαῦται συνήθειαι δύνανται νὰ θεωρηθῶσι παγκόσμιοι, παρατηρούμεναι καὶ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν σημερινῶν λαῶν ⁴⁾.

β'. Περίδειπνα.

1. Εἰς τὸν Λάζαρον, Migne 48,1038. — Διὰ τοῦτο πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς ἐπικηδείοις, ὅταν τις παιδίον ἢ γυναῖκα ἀποβάλῃ, ἐπειδὴ τὸ πάθος τυραννεῖ... λαμβάνει φίλους εἰς τὴν οἰκίαν τὴν ἑαυτοῦ καὶ συμπόσιον δαψιλὲς ποιεῖ καὶ οἶνος ἄκρατος δίδεται τῷ λυπουμενῷ, ἵνα παραμυθῇται τὸ ἔλκος.

2. Περί τοῦ μονάζειν, Migne 47,343. — ...καὶ τῶν συνδείπνων καὶ περιδείπνων πολλῶ μᾶλλον τὰ τούτου ῥήματα... ῥᾶον τὸν παθόντα διαθεῖναι δυνήσεται.

3. Εἰς τὰς Πράξεις κα', Migne 61,235. — *Κὰν μὲν εἰς περίδειπνόν σέ τις καλέσῃ μετὰ τὸ πένθος οὐδεὶς ὁ ἀντερῶν, ἐπειδὴ νόμος ἀνθρώπων ἐστὶν ὁ ταῦτα κελεύων*».

Ἡ «ἐπὶ τῷ πένθει σύνοδος» ἦτοι ἡ ἀμέσως μετὰ τὴν ταφὴν συγκέντρωσις τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ τελευτήσαντος καὶ ἡ παράθεσις δείπνου εἰς αὐτοὺς ⁵⁾ ἦτο ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ⁶⁾. Φαίνεται μάλιστα, ὅτι πολλὴ εὐωχία ἐλάμβανε χώραν κατὰ τὰ συμπόσια ταῦτα.

¹⁾ Ἐν Ἀνασελίτῃ (Λαογρ. ΙΑ' σ. 402), ἐν Κύπρῳ (Κυπριακὰ Α' σ. 738), ἐν Κρήτῃ (κατ' ἀνακοίν. Μ. Λιουδάκη), ἐν Αἰτωλίᾳ (ΛΑ 867, 399) κ. ἄ.

²⁾ Ἐν Θράκῃ (Θρακικὰ Β' σ. 138), ἐν Δήμῳ (ΛΑ 1160 Γ' Γ. Μέγας), Ἀν. Κρήτῃ (ΛΑ 1105 287) κ. ἄ.

³⁾ Δ. Λουκόπουλος, ΛΑ 784, 48, Αἰτωλία· ὁμοίως ἐν Κοζάνῃ ΛΑ 180, 148, 14, ἐν Ἡπείρῳ ΛΑ 419, 1, ἐν Οἰνῇ Πόντου ΛΑ 242, 137, 63 κ. ἄ.

⁴⁾ Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 274.

⁵⁾ Πολυδεύκους, Ὀνομαστικόν, λ. περίδειπνον. 8, 65.

⁶⁾ Πρβλ. Ἰλιάδ. Ω, 801 - 803, Δημοσθ. περὶ τοῦ στεφ. δ, 288. Τὸ ἔθιμον ἀναφέρει καὶ ὁ Λουκιανός, περὶ πένθ. 24, ὅστις μὲ τὸ φιλοσκῶμμον αὐτοῦ ὕψος καταδεικνύει καὶ τὴν φυσιολογικὴν ἀπαιτήσιν τοῦ δείπνου. «Ἐπὶ πᾶσι τούτοις, γράφει, τὸ περίδειπνον καὶ πάρεισιν οἱ προσήκοντες καὶ τοὺς γονέας παραμυθοῦνται τοῦ τετελευτηκότος καὶ πείθουσι γεύσασθαι οὐκ ἀηδῶς, μὰ Δί' οὐδ' αὐτοὺς ἀναγκαζομένους, ἀλλὰ ἤδη ὑπὸ λιμοῦ τριῶν ἑξῆς ἡμερῶν ἀπηνυδηκότας. Πρβλ. Hermann - Blümmner, ἐνθ' ἀν. σ. 271.

Ὁμοίως καὶ οἱ Ἑβραῖοι «ἀθροίζόμενοι μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν ἡσθιον τὸν ἄρτον τῆς θλίψεως καὶ ἔπινον τὴν κύλικα τῆς παρηγορίας» ¹⁾.

Ὅτι τὸ συμπόσιον κατὰ τὰ περίδειπνα ἐγίνετο «δαψιλές» καὶ ὁ ἄκρατος οἶνος ἔρρεεν ἀφθόνως κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, μαρτυρεῖται καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν. Ἐν ταῖς Ἀποστολικάῃς διαταγαῖς προστάσσεται τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνοις: «Ἐν δὲ ταῖς μνείαις αὐτῶν καλούμενοι, μετὰ εὐταξίας ἐστιᾶσθε... Τοῦτο δέ φαμεν, οὐχ ἵνα μὴ πίνωσιν... ἀλλ' ἵνα μὴ παροινῶσι» ²⁾.

Καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους «Τὸ τραπέζι γίνεται πάντοτε πλούσιο. Πολλοί, πρὶν πεθάνουν, δίνουν παραγγελίες στοὺς δικούς τους νὰ κάνουν ἀρχοντική μακαρία: Θέλω στὸ θάνατό μου νὰ σφάξετε μιὰ προβατίνα...» ³⁾. «Ἐν Ἀλαγονίᾳ τῆς Μεσσηνίας μέχρι πρό τινων ἐτῶν ὑπῆρχον τὰ περίδειπνα, τὰ ὅποια κατώρθωσε νὰ καταργήσῃ ὁ ποτὲ ἱερεὺς Π. Βουτσῆς διὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ θεωρηθέντα ὡς συμβαίνοντα ἔκτροπα. Ἀποθνήσκοντος σημαίνοντος μάλιστα ἐν τῷ χωρίῳ προσώπου, ἔπρεπε νὰ σφαγῶσι χοῖροι, τράγοι καὶ μόσχοι ἐνίοτε. Μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν παρετίθητο τράπεζα μεγάλη καί, ἐκ τοῦ οἴνου ἴσως εἶτα, ἔρριπτον τὸ λιθάρι καὶ ἠγωνίζοντο τὶς νὰ συλλάβῃ τὸν ἄλλον καὶ ποῖος νὰ προσπεράσῃ» ⁴⁾. Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, πολλαχοῦ μετὰ τὰς μακαρίας καὶ ἄσματα ἀκούονται καὶ εὐθυμία ἐνίοτε ἐπιχωρεῖ ⁵⁾.

Ἡ λέξις «περίδειπνον» δὲν εἶναι σήμερον ἐν χρήσει. Ἀντ' αὐτῆς ἔχομεν τὰς λέξεις: παρηγορία, νεκρόδειπνο ⁶⁾, τάφος ⁷⁾, κοινό ⁸⁾, πορθηιάτικο, τραπέζι, συχώριο, μακαρία κ. ἄ. ⁹⁾.

¹⁾ Καλλίνικος, ἐνθ' ἀν. σ. 398.

²⁾ Migne PG 1, 1148 κ. ἐ. Διαταγ. Η', μδ'.

³⁾ Δυτ. Μακεδονία, Σ. Συγκολίτης, ἐν Λαογρ. ΙΑ' 403.

⁴⁾ Γ. Τζαντάκης, ΛΑ 1136, 77, Ἀλαγονία, (1908).

⁵⁾ Βλ. Κεραμόπουλλον, Ἀρχαιολ. Δελτ. 1926 σελ. 131 κ. ἐ. [Τὸ λεγόμενον ὁμως ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου «καὶ ἄκρατος οἶνος δίδεται τῷ λυπουμενῷ» πρέπει ἴσως νὰ σχετισθῇ πρὸς ἔθιμον ἐπιχωριάζον ἐν Ἀνασελίτῃ: «Πάνω στὸ τραπέζι (γιά τὴ μακαρία) βάζουν ἓνα ποτήρι κρασί, ἓνα καρβέλι ψωμί ἀλάκερο, ἓνα πιάτο βρασμένο σιτάρι καὶ κηριά... Ἀφοῦ μαζευτοῦν ὅλοι..., ἓνας ἀπὸ τοὺς σπιτικούς, τοὺς πιὸ κοντινοὺς τοῦ πεθαμένου, πίνει τὸ ποτήρι τὸ κρασί. Ἄν εἶναι παιδί ἢ κορίτσι ἀνύπαντρο, πίνει τὸ κρασί ἢ μάννα, ἂν ἄντρας, ἢ γυναῖκα του. Πρβλ. «πικρὸ ποντήρ' ἤπια ἢ μαύρη μ'» Σπ. Συγκολίτης, ἐνθ' ἀν. σ. 403. Σ. τ. Δ.].

⁶⁾ Ρόδος.

⁷⁾ Κρήτη.

⁸⁾ Ἡπειρος.

⁹⁾ Περὶ τῶν λέξεων τούτων καὶ γενικῶς περὶ περιδείπνων παρ' ἡμῖν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Συμμ. Γ' σ. 342-345 καὶ Β. Schmidt, ἐνθ' ἀν. τ. 25 σ. 62-67.

Ε΄ ΜΝΗΜΟΣΥΝΑ

α΄. Κατ' ἰδίαν μνημόσυνα ἐν ἐκκλησίαις.

1. Εἰς τὸν Ματθαῖον λα΄, Migne 57,374 κ. ἐ. — *Μᾶλλον δὲ τί μετὰ ταῦτα ... παρακαλεῖς ἱερέας εὐξασθαι; Ἵνα εἰς ἀνάπαυσιν ἀπέλθῃ, φησὶν, ὁ τετελευτηκώς, ἵνα ἴλεων σχῇ τὸν δικαστήν.*

2. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ΄, Migne 59,348. — *Βούλει τιμῆσαι τὸν ἀπελθόντα: Ἐτέρως τίμησον, ἐλεημοσύνας ποιῶν ... λειτουργίας.*

3. Εἰς τὸν Ἰώβ, Migne 64,544. — *Βοήθησον τοῖς ἀπελθοῦσι, μνείαν ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελῶν.*

4. Ὁμιλία με΄, Migne 63,892. — *Οὐκ εἰκῇ προσφοραὶ ὑπὲρ τῶν ἀπελθόντων γίνονται, οὐκ εἰκῇ ἱκετηρίαι.*

5. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. α΄, Migne 61,229. — *Ἄλλ' εἰ μὲν υἱοῦ ἢ ἀδελφοῦ τετελευτηκότος ἀνάμνησιν ἐποίεις...*

Δὲν ἀναφέρει ἐνταῦθα ὁ Χρυσόστομος καὶ τὰς χρονικὰς περιόδους, καθ' ἃς ἐτελοῦντο παρὰ τῆς οἰκογενείας τὰ μνημόσυνα ὑπὲρ τοῦ τελευτήσαντος. Εἶναι ὅμως γνωστόν, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χρόνων ἡ τρίτη ἡμέρα, ἡ ἑνάτη, ἡ τριακοστὴ καὶ ἡ ἐπέτειος ἀφιεροῦντο συνήθως εἰς τὴν μνήμην τοῦ νεκροῦ ¹⁾. Διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ τῶν μνημοσύνων ἐρρυθμίζοντο παρὰ τοῦ κατωτέρω Ἀποστολικοῦ κανόνος: «Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κεκοιμημένων ἐν ψαλμοῖς καὶ ἀναγνώσεσι καὶ προσευχαῖς, διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἐγερθέντα καὶ ἑνὰτα εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων καὶ τεσσαρακοστὰ κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον. Μωσῆν γὰρ οὕτως ὁ λαὸς ἐπένθησε καὶ ἐνιαύσια, ὑπὲρ μνείας αὐτοῦ» ²⁾. Παρὰ τῷ λαῷ τὴν τέλεσιν τῶν μνημοσύνων ἐπιβάλλουσιν οὐ μόνον λόγοι θρησκευτικοί, ἀλλὰ καὶ αἱ περὶ ψυχῆς δοξασίαι ³⁾, ὥς καὶ αἱ περὶ τῶν νεκρῶν δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις. Οἱ ἄνευ μνημοσύνων νεκροὶ βασανίζονται, ὥς οἱ ἄταφοι τῶν ἀρχαίων, πολλάκις δ' ἐμφανιζόμενοι καθ' ὕπνους ἱκετεύουσι τὴν τέλεσιν μνημοσύνου, ὅπως ἀνακουφισθῶσι. Διὰ τοῦτο

¹⁾ Πρὸβλ. Ἰσαίου, Περὶ Μενεκλ. κλήρου, 37, Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 613. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 348.

²⁾ Διαταγῶν Η, μγ' Migne PG 1,1145, κ. ἐ.

³⁾ Πρὸβλ. Ν. Κεφαλαῖ, Μελέτη περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῶν ἱερῶν μνημοσύνων, Ἀθῆναι 1901. Βλ. καὶ Μ. Λιουδάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 426.

ἱερώτατον καθῆκον θεωροῦσιν οἱ οἰκεῖοι νὰ τελέσωσι κατὰ τὰς τακτὰς προθεσμίας ἰδιωτικὰ μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν νεκρῶν αὐτῶν. Ἡ κατὰ τὰ μνημόσυνα πρόσκλησις περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς ἱερέων θεωρεῖται, ὥς καὶ κατὰ τὴν κηδεῖαν, συντελεστικωτέρα εἰς τὴν «ἀνάπαυσιν» τοῦ ἀποθανόντος. Οὕτως ἐτέθησαν ἐν χρήσει τὰ λεγόμενα «συλλεΐτουργα», καθ' ἃ ἀπαιτεῖται ἡ σύμπραξις τριῶν τοῦλάχιστον ἱερέων, προσκαλουμένων ἀκόμη καὶ ἐκ μακρῶν ἀποστάσεων, διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μνημοσύνου.

Περὶ τῶν μνημοσύνων γενικῶς παρὰ τε τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι, Ρωμαίοις, Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλησι βλ. ὅσα ὁ Ν. Γ. Πολίτης καὶ ὁ Β. Schmidt ἐν ταῖς σχετικαῖς αὐτῶν μελέταις γράφουσι ¹⁾.

β'. Δέσεις ἐπὶ τῶν τάφων.

1. Εἰς νεωτ. χηρ. Migne 48,606. — ... καὶ πρὸς τὸν τάφον πολλάκις ἐρχομένη τὸν ἐκείνου, παραμυθίαν ἔχεις τῆς δόξης οὐ μικράν.

2. Εἰς τὸν μακ. Βαβύλαν, Migne 50,551. — Μάθοι δ' ἂν τις καλῶς, ὡς ἡ φαντασία τῶν ἀπελθόντων ἀπὸ τῶν τόπων ἐγγίνεται ταῖς τῶν ζώντων ψυχαῖς, εἰς τοὺς πενθοῦντας λαβῶν, οἱ ἅμα τε τοῖς τῶν τεθνηκότων τάφοις ἐφίστανται, καὶ ὥσπερ ἀντὶ τῆς θήκης, τοὺς ἐν τῇ θήκῃ κειμένους ἐσιῶτας ἰδόντες, οὕτως αὐτοὺς ἀπὸ τῶν προθύρων εὐθέως ἀνακαλοῦσι.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων δὲν συνάγεται μὲν, ὅτι ἐτελοῦντο ἐπὶ τῶν τάφων ἐκκλησιαστικὰ μνημόσυνα ἢ δεήσεις, ἀλλ' ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἄλλα χωρία δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι αἱ ἐπὶ τοὺς τάφους ἔξοδοι τῶν οἰκείων συνωδεύοντο πολλάκις ὑπὸ ἱερέων, οἵτινες ἀνέπεμπον ἐκεῖ εὐχὰς ἐπὶ τοῦ τεθαμμένου, ὡς ἀκριβῶς γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον. Ὑπάρχει ὅμως ἐν τινι περὶ ταφῆς βυζαντινῇ διατάξει ἡ μαρτυρία: «διὰ τὸ μὴ τοὺς ταφέντας ἐκεῖ συγγενεῖς τοῦ πωλήσαντος στερίσκεσθαι τῶν ἐπὶ τοῖς μνημείοις τῶν ἀποβιωσάντων τελουμένων μνημοσύνων ²⁾. Καὶ κατὰ τινὰ τῶν Ἀποστολικῶν διαταγῶν: «Ἀπαρτηρήτως δὲ συναθροίζεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις... ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, τῶν ἐν Κυρίῳ κεκοιμημένων» ³⁾. Οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὰ μνημόσυνα τῶν νεκρῶν ἐτέλουν οἱ οἰκεῖοι ἐπὶ τῶν τάφων, ἐπισκεπτόμενοι τούτους καὶ προσκομίζοντες ἑναγίσματα καὶ χοὰς ⁴⁾.

¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 345 - 9, Β. Schmidt, ἐνθ' ἀν. 25, 70 κέ.

²⁾ Βασιλικῶν 60,23,5.

³⁾ Migne PG 1, 988, 9, λ'.

⁴⁾ Πρβλ. Δ. Ἡλιακοπούλου, Νεκρικαὶ τελεταὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις

γ'. Κοινή ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους.

1. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κοιμητηρ. Migne 49,393. — Πολλάκις ἐζήτησα πρὸς ἑμμαντόν, τίνας ἔνεκεν οἱ πατέρες ἡμῶν τοὺς οἴκους τοὺς εὐκτηρίους, τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι παραδραμόντες, ἔξω τῆς πόλεως ἡμᾶς σήμερον καὶ ἐνταῦθα ἐκκλησιάζειν ἐκομοθέτησαν.

2. Αὐτόθι. — Τίνας οὖν ἔνεκεν ἐνταῦθα καὶ οὐκ ἐν ἄλλῳ μαρτυρίῳ συνάγεσθαι ἡμᾶς ἐκέλευσαν οἱ πατέρες; "Οτι ἐνταῦθα τῶν νεκρῶν κεῖται πλῆθος. "Επεὶ οὖν σήμερον Ἰησοῦς πρὸς τοὺς νεκροὺς κατέβη, διὰ τοῦτο ἐνταῦθα συλλεγόμεθα.

3. Αὐτόθι, 394. — Σήμερον γὰρ τὰ ἐν Ἄδου, περιπολεῖ πάντα ὁ Δεσπότης ἡμῶν· σήμερον τὰς χαλκᾶς πύλας συνέκλασε.

4. Εἰς τὴν μάρτ. Δροσίδα, Migne 50,685. — Διὰ δὴ τοῦτο μάλιστα πάντων τουτὶ φιλῶ τὸ χωρίον, ὅτι οὐκ ἐν συνάξει μόνον, ἀλλὰ καὶ συνάξεως χωρὶς πολλάκις ἐνταῦθα ἀφικνούμενος, τούτων συνεχῶς ἐμνήσθην τῶν λόγων, τῶν ὀφθαλμῶν μου τοὺς τάφους ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ μεθ' ἡσυχίας περισκοπούντων.

Τὰ τοιαῦτα πρῶτα τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἀναφέρονται εἰς κοινὴν τινα τῶν κατοιίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔξοδον ἐπὶ τοὺς τάφους τῆς πόλεως, ἐνθα καὶ ἐξεφώνησε τὸν σχετικὸν λόγον ὁ Χρυσόστομος. Κατὰ τὸν σχολιαστὴν ¹⁾ ὁ λόγος οὗτος ἐξεφωνήθη τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν τοῦ ἔτους 386 ἢ 387.

Φαίνεται ὅτι τοιαῦτα «συνάξεις» ἐγίνοντο τακτικῶς ἐκάστην Μ. Παρασκευὴν εἰς τὸ Κοιμητήριον. Ἦτο φυσικόν, ὥς καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐξηγεῖ, ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ Σωτῆρος νὰ ὀδηγῇ τοὺς Χριστιανοὺς πλησίον τῶν νεκρῶν ²⁾.

Ὁ συναγερμὸς οὗτος τῶν Βυζαντινῶν εἰς τοὺς τάφους ἐνθυμίζει τὰς συγκεντρώσεις τῶν νεκροταφείων κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ παρ' ἡμῖν. Ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῶν Ἀθηνῶν ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς Μ. Παρασκευῆς ὁ Ἐπιτάφιος περιφέρεται ἀνὰ τοὺς δρομίσκους τοῦ νεκροταφείου, πλῆθος δ' ἐχόντων οἰκείους τῶν τεθαμμένους παρακολουθοῦσιν αὐτὸν ἢ ἀναμένουσι

¹⁾ Ἑλλησι, Παρνασσὸς ΙΕ' (1892) σ. 851 καὶ Hermann - Blümner, ἐνθ' ἀν. σ. 372 κέ.

²⁾ Migne PG 49,391.

³⁾ Καὶ σήμερον ἔτι τελοῦνται μεγάλαι συνάξεις τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ Ἑπταπυργίου, οὐχὶ μὲν τὴν ἡμέραν τῆς Μ. Παρασκευῆς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰσοδυνάμου σημασίας ἡμέραν τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ. Εἶναι περίεργα τὰ κατὰ τὰς συγκεντρώσεις αὐτὰς λαμβάνοντα χώραν, ἅτινα ἐνθυμίζουν μᾶλλον πανηγύρεις εἰς τὴν ὑπαιθρον ἢ μνημόσυνα νεκροταφείων. Περὶ τούτου βλ. Α. Κεραμόπουλλον, ἐν Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ 1926 σ. 131 - 133.

πρὸ τῶν τάφων, καίοντες κηρία καὶ λιβανωτὸν καὶ ἔχοντες τούτους δι' ἀνθέων ἐστολισμένους. Ὅμοίως ἐν Πόντῳ κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν «αἱ γυναῖκες συνέρ-
ρεον εἰς τοὺς τάφους, ἤγαπτον κηρία καὶ ἐθρήνον τοὺς νεκροὺς τῶν» ¹⁾. Ἐν Νι-
σύρῳ κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Ἐπιταφίου «τοποθετοῦσιν αἱ συγγενεῖς ἐν τῇ ὁδῷ τὰ
ἐνδύματα τοῦ πνιγέντος καὶ θρηνηλογοῦσι, συνθάπτουσαι οἷονεὶ τὸν νεκρὸν τῶν» ²⁾.
Ἐν Μάνη τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα γίνονται τὰ λεγόμενα παραστασίματα. «Οἱ
ἱερεῖς ἐνδεδυμένοι τὰς ἱερατικὰς στολάς, προηγουμένων σταυρῶν καὶ σημαιῶν καὶ
πλήθους παρακολουθοῦντος, πορεύονται εἰς τὰ νεκροταφεῖα καὶ ποιοῦνται δεήσεις
ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων» ³⁾. Ἴσως ἡ τοιαύτη κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν ἀνάμνησις
τῶν νεκρῶν νὰ ἐδημιούργησε καὶ τὰ κατὰ τὰς ἄλλας Παρασκευὰς τοῦ ἔτους μνη-
μόσυνα τῶν νεκρῶν, τὰ ἄλλως Ψυχοπαράσκενα καλούμενα ⁴⁾. Εἶναι γνωστὴ καὶ
ἡ κατὰ τὴν Παρασκευὴν τῆς Πεντηκοστῆς μεγάλη συγκέντρωσις τοῦ λαοῦ εἰς τὰ
νεκροταφεῖα, ὅπου τελοῦνται πάνδημα μνημόσυνα τῶν νεκρῶν.

δ'. Κοινὰι δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων.

1. Ὁμιλία με', Migne 63,888. — Οὐ γὰρ ἀπλῶς ταῦτα ἐπινενόηται, οὐδὲ
εἰκὴ μνήμην ποιοῦμεθα τῶν ἀπελθόντων ἐπὶ τῶν θείων μυστηρίων...
Οὐδὲ μάτην ὁ παρεστὼς τῷ θυσιαστηρίῳ, τῶν φρικτῶν μυστηρίων τελουμένων, βοᾷ
ὑπὲρ πάντων τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ
αὐτῶν ἐπιτελούντων.

2. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne, 62,204. — Ὅταν γὰρ ἐστήκῃ λαὸς
ὀλόκληρος χειρὰς ἀνατείνοντες, πλήρωμα ἱερατικόν, καὶ προκέηται ἡ φρικτὴ
θυσία, πῶς οὐ δυσωπήσομεν ὑπὲρ τούτων (τῶν νεκρῶν) τὸν Θεὸν παρακαλοῦντες;

3. Εἰς Πράξεις κα'. Migne 60,170. — Οὐχ ἀπλῶς ὁ διάκονος βοᾷ «ὑπὲρ
τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτε-
λουμένων».

Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῶν καθιερωθεισῶν παρὰ τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ τελε-
τουργικῷ αὐτῆς δεήσεων ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τῶν «ἐν Χριστῷ» κεκοι-
μημένων. Πλήρη τὴν διατύπωσιν καὶ τὸ κείμενον τῶν δεήσεων τούτων περιλαμ-

¹⁾ I. Βαλαβάνης, ΛΑ 686,26, Κερασσοῦς.

²⁾ Φ. Κουκουλέ, Ἐπιβίωσις ἐθίμων τινῶν κατὰ τὴν ταφήν, Ἡμερ. Μ. Ἑλλ. 1929
σελ. 373.

³⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334,32.

⁴⁾ Περβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 347.

βάνουσιν αἱ Ἀποστολικαὶ Διατάξεις τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων¹⁾. Καὶ σήμερον ἔτι κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς λειτουργίας εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑπὲρ τῶν νεκρῶν γενικὴ δέησις.

ε'. Μνημόσυνα εὐεργετῶν.

1. Εἰς τὰς Πράξεις ιη', Migne 60,147. — Οὕτω σοι (τῷ ἐκκλησίαν ἱδρυσμένῳ) εὐλογίας τὸ χωρίον πληρωθήσεται... Εὐχαὶ ἐκεῖ διηνεκεῖς διὰ σέ, ὕμνοι καὶ συνάξεις διὰ σέ, προσφορὰ καθ' ἑκάστην Κυριακὴν.

2. Αὐτόθι σελ. 148. — Μικρόν ἐστιν, εἰπέ μοι, τὸ καὶ ἐν ταῖς ἁγίαις ἀναφοραῖς αἰεὶ τὸ ὄνομά σου ἐγκεῖσθαι...

Ἡ ἐκκλησία μνημονεύει ἰδιαιτέρως ἐν ταῖς ἀκολουθίαις αὐτῆς τοὺς κτίτορας καὶ ἀνακαινιστὰς ἢ δωρητὰς τῶν ναῶν, εἶναι γνωστὰ δὲ καὶ τὰ ἐτήσια μνημόσυνα, ἅτινα ὀργανοῦσιν ὑπὲρ τῶν εὐεργετῶν αὐτῶν τὰ διάφορα ἱδρύματα. Πολλοὶ τῶν πλουσίων ἀποθνήσκοντες καταλείπουσιν μέρος τῆς περιουσίας αὐτῶν εἰς ναοὺς ἢ ἱδρύματα διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν. Πολλάκις δωρούμενοι ἀπαιτοῦσιν αὐτοὶ ὡς ἀντάλλαγμα τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματός των ἐν ταῖς ἁγίαις ἀναφοραῖς καὶ τὴν τέλεσιν μνημοσύνων. Ἐν διαθήκῃ ἐκ Μήλου, γραφείσῃ τὸ 1748, ἔχομεν ὡς ἑξῆς τὴν θέλησιν τοῦ διαθέτου: «Ἀφίνει εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας τὰς ἐνοριακάς τῆς χώρας πέντε γρόσια εἰς καθὲ μίαν, διὰ ἓνα ἱερὸν σαρανταλείτουργον»²⁾.

Ὅμοίως ἐν τῇ Διατάξει Μιχαὴλ τοῦ Ἀτταλειάτου ἐκφράζεται ἡ ἐπιθυμία «ἵνα ἐγγράψωσιν ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις τὸ ὄνομά μου καὶ μνημονεύωμαι ἐν αὐτοῖς διηνεκῶς. Ποιῶσι δὲ καὶ τρισάγιον καθ' ἑκάστην μετὰ τὴν ἑωθινὴν δοξολογίαν ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ»³⁾.

Ἀγίας ἀναφορὰς ἐννοεῖ ὁ Χρυσόστομος τὰ ἄλλως δίπτυχα λεγόμενα ἥτοι τοὺς ἱεροὺς πίνακας, οἵτινες ὄντες καὶ σήμερον ἐν χρήσει παρὰ τῇ ἐκκλησίᾳ, περιλαμβάνουσι τὰ κατ' ἐκλογὴν μνημονευτέα ὀνόματα ἐπισήμων προσώπων, εὐεργετῶν, κτιτόρων, δωρητῶν, ἀρχιερέων κ. λ. π. καὶ εἶναι ἀνηρτημένοι ἐν τῇ Ἱερᾷ προθέσει οὕτως, ὥστε νὰ εἶναι πρόχειρα εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἱερέως. Τούτους ὁ λαὸς ὀνομάζει «μερίδες»⁴⁾ ἢ «μεριδοχάρτια»⁵⁾, θεωροῦσι δὲ ἐξαιρετικὴν τύχην νὰ «γραφτῇ στήν πρόθεση τ' ὄνομά τους».

¹⁾ Migne PG 1,1144 (H', μα').

²⁾ Σ. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομνήμων Ε' σ. 446.

³⁾ Σάθα, Μεσαιων. βιβλιοθήκη Α' σ. 20. Πρβλ. καὶ Λαογρ. Ἀρχεῖον (Λαϊκὸν δίκαιον - δωρεαί).

⁴⁾ Σύλατα Καππαδοκίας, Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ σ. 347.

⁵⁾ Κανελλάκης, ΛΑ 400, Χίος.

ς'. Ἐλεημοσύναι καὶ ἀγαθοεργίαι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν.

1. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,348. — Βούλει τιμῆσαι τὸν ἀπελθόντα; ἑτέρως τίμησον, ἐλεημοσύνας ποιῶν, εὐεργεσίας...

2. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne 62,204. — Κλαίωμεν οὖν τούτους, βοηθῶμεν αὐτοῖς κατὰ δύναμιν. Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ;... πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόντες συνεχῶς.

3. Εἰς τὰς Πράξ. κα', Migne 60,169. — Περίστησον χήρας τοῦτο ἐντάφιον μέγιστον. Εἰπέ τοῦνομα· πάσας κέλευσον ὑπὲρ αὐτοῦ ποιεῖσθαι τὰς δεήσεις καὶ τὰς ἱκετηρίας.

4. Αὐτόθι. — Ἔστι γάρ, ἔστιν, ἂν θέλωμεν, κούφην αὐτῷ γενέσθαι τὴν κόλασιν. Ἄν οὖν εὐχὰς ὑπὲρ αὐτοῦ ποιῶμεν συνεχεῖς, ἂν ἐλεημοσύνην διδῶμεν.

5. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne 62,204. — Οἱ δὲ κατηχούμενοι οὐδὲ ταύτης καταξιοῦνται τῆς παραμυθίας¹⁾, ἀλλ' ἀπεστέρηνται πάσης τῆς τοιαύτης βοηθείας, πλὴν μιᾶς τινος. Ποίας δὲ ταύτης; Ἐνεστι πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόναι.

6. Ὀμιλία με', Migne 63,892. — Οὐκ εἰκὴ προσφοραὶ ὑπὲρ τῶν ἀπελθόντων γίνονται, οὐκ εἰκὴ ἐλεημοσύναι.

7. Αὐτόθι σ. 891. — Πολλοὶ καὶ τῶν ὁψ' ἑτέρων δι' αὐτοὺς γεγενημένων ἐλεημοσυνῶν ἀπώναντο...

8. Εἰς τὴν πρὸς Κορ. Α', κζ' Migne 61,229–230. — Ἄλλ' εἰ μὲν υἱοῦ ἢ ἀδελφοῦ τετελευτηκότος ἀνάμνησιν ἐποίεις, ἐπλήγης ἂν ὑπὸ τοῦ συνειδότος, εἰ μὴ τὸ ἔθος ἐπλήρωσας καὶ πένητας ἐκάλεσας.

Ὡς καὶ ἄλλαχοῦ παρατηρήσαμεν, αἱ περιλαμβανόμεναι καὶ ἐνταῦθα εἰδήσεις δὲν ἀποτελοῦν μὲν περιγραφὰς ἐθίμων ἀσκουμένων παρὰ τῷ λαῷ, διδάσκουσιν ὅμως ἡμᾶς πῶς αἱ συναφεῖς μὲ αὐτὰς πράξεις ὑπεκινήθησαν παρὰ τῆς ἐκκλησίας, καταστᾶσαι σὺν τῷ χρόνῳ ἀπαίτησις θρησκευτικῇ ἅμα καὶ λαϊκῇ. Ἐν προκειμένῳ ἡ πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος ἀσκουμένη ἀγαθοεργία, ἣτις τοσαύτην ἔχει σημασίαν παρὰ τῷ λαῷ, φαίνεται διδαχθεῖσα ἐπιμόνως παρὰ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ὑπῆρχε μὲν καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἡ συνήθεια νὰ διανέμονται ἐπὶ τοῖς μνημοσύνοις ἄρτος καὶ κρέας καὶ χρήματα εἰς τὸν λαόν²⁾, ἥσκειτο

¹⁾ ἦτοι τῆς ἐπὶ τῶν φρικτῶν μυστηρίων ἀναπομπῆς δεήσεων ὑπὲρ αὐτῶν.

²⁾ C. Giussani, La vita dei Greci e dei Romani Β' σ. 483.

δ' ἡ ἀγαθοεργία κατὰ τὰς κηδείας καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι, ἀλλ' αἱ τοιαῦται πράξεις παρ' αὐτοῖς δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὴν μετὰ θάνατον ἀνταπόδοσιν. Ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐδίδαξε πρώτη καὶ δὴ διὰ τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι «εἰ μὲν ἁμαρτωλὸς ὁ τεθνηκώς, δεῖ δακρύνειν οὐδὲ δακρύνειν μόνον, ἀλλὰ ποιεῖν τὰ δυνάμενα τινὰ παραμυθίαν αὐτῷ περιποιῆσαι, ἐλεημοσύνας καὶ προσφοράς» ¹⁾, ὡς δείκνυται δ' ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5 τῶν ἀνωτέρω χωρίων οἱ κατηχούμενοι, οἵτινες δὲν δύνανται ἄλλως νὰ σωθῶσι, σφύζονται διὰ τῶν ἀγαθοεργιῶν ²⁾. Ἐκ τούτου καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος παλαιότερον καὶ νῦν κατὰ τὰς κηδείας καὶ τὰ μνημόσυνα διανέμονται χρήματα εἰς τοὺς πένητας, ἐνδύματα, τροφαὶ κτλ. Οὕτως ἐν διαθήκῃ ἐκ Μήλου τοῦ ἔτους 1748 ἀναγινώσκουμεν: Δίδοσθαι δὲ καὶ δώδεκα ἐν Χριστῷ ἀδελφοῖς, γέρονσιν, ἀδυνάτοις καὶ ἀναπήροις καὶ ἐνδεέσιν ἐκάστῳ χρόνῳ ἐν τῷ καιρῷ τῶν μνημοσύνων μὲν ἀνὰ νόμισμα ἐν καὶ ἀνὰ σίτου μοδίους ἑξ ³⁾. Ἐν Ἀδριανουπόλει «στὸ μνημόσυνο τῶν σαράντα ἡμερῶν ἡ χήρα μοιράζει ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βρώσιμα καὶ τὰ ἐξῆς: μιὰ ὁλόκληρη φορεσιά, ἓνα στρώμα μὲ προσκέφαλα καὶ ψάθα, ἓνα τραπέζι γεμᾶτο σερβίτσια, μαντήλια, στάμνες, κλπ. ⁴⁾

Ἰδίᾳ τὸ ὄνομαστί εὐχεσθαι ὑπὲρ νεκροῦ τίνος θεωρεῖται παρὰ τῷ λαῷ ὡς ἀποτελεσματικωτέρα μέθοδος διὰ τὴν ἐν τῷ Ἄδῃ ἀνακούφισιν αὐτοῦ. Οὕτω ὁ ἱερεὺς, μνημονεύων πάντων τῶν κεκοιμημένων μελῶν οἰκογενείας τινὸς δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν γενικὴν περὶ τούτων εὐχήν, ἀλλ' ἀναφέρει ὄνομαστί ἓνα ἕκαστον αὐτῶν. Ὡς δὲ πληροφορούμεθα ἐκ περιγραφῆς τῶν ἐν Κρήτῃ τελουμένων, «καθ' ὃν χρόνον ἐν τῷ οἴκῳ παρασκευάζονται τὰ πρὸς μνήμην νεκρῶν κόλλυβα, ἡ τοῦτο ποιοῦσα θέτει χωριστὰ μέρη ὀνοματισμένα εἰς τὸν καθένα, προφέρουσα ἐνὸς ἑκάστου τὸ ὄνομα» ⁵⁾. Τὸ αὐτὸ δὲ ἀναφέρεται περὶ τῶν ἐλεημοσυνῶν. Π.χ. εἰς τὰ Κοτύωρα «στ' ὄνομά τους θᾶδιναν μιὰν ἐλεημοσύνην ⁶⁾. Ὁ ἴδιος δὲ παρηκολούθησα τὴν ἐξῆς σκηνὴν ἔξωθι ναοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Γραῖα τις, διερχομένη πρὸ ἐπαίτου, τὸν ἐπλησίασε καὶ καθ' ἣν στιγμὴν τῷ ἐνεχείριζε νόμισμά τι ἐψιθύρισε καθ' ἑαυτήν: «Λευτέρης». Ὁ ἐπαίτης ἀντιληφθεὶς ἀμέσως περὶ τίνος ἐπρόκειτο, ἐφώνησε: «Ὁ Θεὸς νὰ συχωράῃ τὸ Λευτέρη σου, κυρούλα». Ἐν προκειμένῳ ὁ λαὸς πιστεύει καὶ ἐκτελεῖ ὅ,τι τὸν ἐδίδαξεν ἡ Ἐκκλησία. «Εἶπε τοῦνομα» λέγει ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 3 χωρίῳ, «πάσας κέλευσον ὑπὲρ αὐτοῦ ποιῆσθαι τὰς δεήσεις».

¹⁾ Εἰς τὸν Ἰωάννην ξβ', Migne PG 59,348.

²⁾ Πρβλ. τὴν νεκρώσιμον Ἀκολουθίαν εἰς κληρικὸν «Ἄν ἡλέησας, ἄνθρωπε, ἄνθρωπον, ἐκεῖ μέλλει σε ἐλεήσει».

³⁾ Κ. Σάθα, Μεσαιων. Βιβλιοθ. Α' σ. 23. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ', 352,2.

⁴⁾ Μανασσείδης, ΛΑ 215, 219.

⁵⁾ Ζωγραφάκης, ΛΑ 895, Κρήτη.

⁶⁾ Ε. Ἀκογλου, ἐνθ' ἀν. σ. 241.

ζ'. Εἰκόνες καὶ ἐνδύματα τῶν προσφιλῶν νεκρῶν.

1. Εἰς τὸν Ματθαῖον λδ', Migne 57,403. — *Εἰ γὰρ καὶ νῦν εἰκόνας διαπλάττοντες ἄνθρωποι, ἐπειδὴ τὸ σῶμα κατασχεῖν οὐκ ἔχουσιν... προσηλωμένοι ταῖς σάνισιν εἰσὶ...*

2. Εἰς τὸν Ἰωανν. ξε', Migne 59,366. — *Τί δέ; τῶν πολλῶν τὰς εἰκόνας ὅταν ἴδωμεν ἀνακειμένας ἐν ταῖς οἰκίαις, οὐχὶ μᾶλλον θρηνοῦμεν;*

3. Εἰς τὸν μὴ' ψαλμόν, Migne 55,232. — *Οὐδὲν γὰρ μνήμην ποιεῖ, ἀλλ' ἀρετὴ μόνη· οὐκ οἰκία, οὐκ ἀνδριάς... οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν.*

4. Εἰς τὸν Ἀγ. Βαβύλαν, Migne 50,551. — *Καὶ τί λέγω τόπον καὶ τάφον; Καὶ γὰρ ἱμάτιον μόνον πολλάκις τῶν ἀπελθόντων ὀφθῆν καὶ ρῆμα εἰς διάνοιαν ἔλθόν, διήγειρε τὴν ψυχὴν καὶ τὴν μνήμην ἀνέστησε διαπίπτουσαν.*

Ἡ ἀνάγκη τῆς διατηρήσεως ζωηρᾶς τῆς μορφῆς τοῦ ἐκλιπόντος οὐ μόνον ἐν τῇ μνήμῃ, ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῶν τῶν ὀφθαλμῶν τῶν οἰκείων ὠδήγησεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν κατασκευὴν εἰκόνων τῶν ἀποθνησκόντων. Ἀπλᾷ προταμαὶ ἢ ἀνδριάντες, ἐκμαγεῖα ἢ ἐξωγραφημένοι πίνακες ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς τοῦτο. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐργασία τοῦ Λυσίππου, ὅστις κατεσκεύασε τοὺς ἀνδριάντας τῶν ἐν Γρανικῷ πεσόντων λαβὼν τὰς ὄψεις αὐτῶν ἐν ἀποτύποις ἐπὶ τῶν πτωμάτων αὐτῶν. Παρὰ Ῥωμαίοις ἐλαμβάνετο ὁμοίως κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἢ ὄψις τοῦ νεκροῦ ἐν γύψῳ ἢ ἀργίλῳ, ἐκ ταύτης δὲ κατόπιν ἀπεδίδετο πλήρως ἡ μορφή (imago) διὰ κηροῦ. Σειρὰ τοιούτων εἰκόνων τῶν ἐκάστοτε ἀποθνησκόντων ἀπετέλει τὰς imagines maiorum ἐκάστης οἰκογενείας, αἵτινες ἐφυλάσσοντο ὡς ἀναμνηστικὰ κειμήλια μετὰ μεγίστου σεβασμοῦ ¹⁾).

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐπίσης, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ βασιλέως, ἐκαλοῦντο οἱ ζωγράφοι, ἵνα, πρὶν ταφῇ ὁ νεκρός, ζωγραφήσῃ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ²⁾. Ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις πρόκειται προφανῶς περὶ ἐξωγραφημένων εἰκόνων τῶν νεκρῶν, αἵτινες ἀνέκειντο ἐν τῷ οἴκῳ εἰς ἀνάμνησιν ἐκείνων, ὡς καὶ περὶ ἀνδριάντων. Παρ' ἡμῖν εἶναι γνωστὰ τὰ ψηφίσματα τῶν διαφόρων σωματείων, ἅτινα ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τοῦ θανάτου σημαίνοντος μέλους αὐτῶν, στερεοτύπως ἀποφασίζουσι «ν' ἀναρτηθῇ ἡ εἰκὼν» τοῦ μεταστάντος. Διὰ τὸν λαὸν ἐξ ἄλλου ἔσχε μεγίστην σπουδαιότητα ἡ δυνατότης τῆς φωτογραφήσεως. Πόσῃ ἀπογοήτευσιν αἰσθάνονται οἱ οἰκεῖοι τοῦ νεκροῦ, ὅταν δὲν εὐτυχήσῃ νὰ ἔχῃ φωτογραφίαν

¹⁾ C. Giussani, ἐνθ. ἀν. σ. 479.

²⁾ Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων, Ἐπ. Βυζ. Σπουδ. ΙΕ' σ. 59-60.

αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ μετὰ θάνατον πολλάκις καλεῖται ὁ φωτογράφος, ἵνα ἀπαθανατίσῃ, ἔστω καὶ νεκράν, τὴν ὄψιν τοῦ προσφιλοῦς των.

Ἄλλὰ καὶ οἷονδήποτε ἄλλο ἀντικείμενον, σχέσιν ἔχον μὲ τὴν φυσιογνωμίαν καὶ τὸν βίον τοῦ νεκροῦ, φέρει εἰς ἡμᾶς ἀναμνήσεις καὶ τὸ διατηροῦμεν μετ' ἄκρου σεβασμοῦ. Διὸ καὶ πλὴν τῶν ἐπὶ τοῖς ἐνδύμασι ἢ ἄλλοις ἀντικειμένοις κατ' ἰδίαν θρήνων τῶν οἰκείων ἔχομεν ἐν Νισύρῳ ἐπίσημον χρῆσιν τῶν ἐνδυμάτων τῶν νεκρῶν, ἅτινα συντιθέμενα εἰς ὁμοίωμα, ἐκφέρονται εἰς τὰς ὁδοὺς κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς Μεγ. Παρασκευῆς καὶ μοιρολογοῦνται ὥς αὐτοὶ οἱ νεκροί¹⁾.

Γ'. ΠΕΝΘΗ

α'. Τὸ πενθεῖν, ὡς ἔθιμον καὶ ὡς καθῆκον.

1. Εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας, Migne 61,677. — Καθάπερ γὰρ οἱ πένθει τινὶ περιπεσόντες ἢ τινὰ τῶν γνησίων ἀποβαλόντες καὶ τινὰ τῶν ἀδοκῆτων ὑπομένοντες οὔτε νύκτωρ ἡσυχάζουσιν οὔτε μεθ' ἡμέραν, τοῦ πένθους αὐτοῖς τὴν ψυχὴν πολιορκοῦντος...

2. Περί κατανύξεως α', Migne 47,409. — Ἔως δ' ἂν ἀκμάζῃ τὸ πένθος, οὐδενὸς αὐτοῖς τῶν παρόντων λόγος ἐστὶ... Καὶ οὐδεὶς ἂν οὔτε τῶν οἰκετῶν, οὔτε τῶν φίλων τολμήσειε τότε ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ... ρῆξαι φωνήν· πάντα γὰρ ἐκποδὼν γινόμενα παραχωρεῖ τοῖς περὶ φιλοσοφίαν λόγοις... εἰς μόνος κατοικίζεται λογισμός, ὁ τὴν εἰκόνα τοῦ τετελευτηκότος διακρατῶν συνεχῶς.

3. Αὐτόθι. — Νῦν δὲ οἱ μὲν παῖδας καὶ γυναῖκας ἀποβαλόντες πρὸς οὐδὲν ἕτερον ἀπασχολοῦσι τὸν νοῦν ἢ πρὸς τὸ φαντάζεσθαι τοὺς ἀποσπασθέντας αὐτῶν.

4. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Α', Migne 61, 235. — Ἄλλ' ὅμως... οὕτω πολλὰ τῶν γυναικῶν ἀναισθήτως διάκεινται, ὥς καὶ τοὺς ἀπίστον παρατρέχειν τῇ τοῦ πένθους ὑπερβολῇ. Καὶ αἱ μὲν ὑπὸ τοῦ πάθους ἐσκοτωμένοι τοῦτο ποιοῦσιν, αἱ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν καὶ ὑπὲρ τοῦ τὰ τῶν ἔξωθεν διαφεύγειν ἐγκλήματα.

¹⁾ Γ. Παπαδόπουλος ΛΑ 207, 28. Πρβλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἡμερ. Μ. Ἑλλ. 1929, σ. 372. Ἐπίσης ἐν Μάνη (Νεστορίδης, ΛΑ 334,30) διὰ τοὺς ἐν τῇ ξένῃ θανόντας «θέτουνσι ὅ,τι ἐνδυμα ἔχει ὁ ἀποθανὼν ἢ ξίφος καὶ ἐπ' αὐτῶν μοιρολογοῦσι».

5. Περί κατανύξεως α', Migne, 47, 409. — *Καὶ ἐκείνων μὲν οὐδεὶς, κἂν βασιλικωτάτου τύχῃ γένους, τῷ τοῦ πένθους αἰσχύνεται νόμῳ.*

6. Εἰς τὴν προδοσίαν, Migne 59, 720 (ἐκ τῶν νόθων). — *Οὐκ οἶδας πῶς πολλοὶ πολλάκις τῶν μεγάλων μέμψιν ὑπέστησαν ἐπὶ βασιλικῷ πένθει τρυφήσαντες;...*

Τὸ πενθεῖν ἐπὶ τοῖς νεκροῖς ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἐκδήλωσις οὐ μόνον ἐξ ἐσωτερικῶν συναισθηματικῶν λόγων ἐπιβαλλομένη, ἀλλὰ καὶ ἐκ κοινωνικῶν. «*Νόμον*» ὀνομάζει τὴν ἐκδήλωσιν ταύτην ὁ Χρυσόστομος¹⁾. Οἱ μὴ ἐπαρκῶς πενθοῦντες ἐκ τῶν οἰκείων ὑφίστανται τὴν μομφὴν τῆς κοινωνίας, ὥς μὴ ἐκπληροῦντες τὰ πρὸς τοὺς νεκροὺς καθήκοντα αὐτῶν. Ταῦτα εἶναι τὰ «*ἔξωθεν ἐγκλήματα*», ἅτινα κατὰ τὸν Χρυσόστομον ζητοῦσι νὰ «*διαφύγωσιν*» αἱ πενθοῦσαι γυναῖκες, ὑποκρινόμεναι πολλάκις. Οὕτω καὶ κατὰ τὸν Λουκιανὸν πενθοῦσιν οἱ ἄνθρωποι οὐχὶ τῷ ὄντι ἀλγοῦντες, ἀλλὰ «*νόμῳ καὶ συνηθείᾳ τὴν λύπην ἐπιτρέποντες*»²⁾.

Παρ' ἡμῖν αἱ ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας διὰ τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πένθους εἶναι αὐστηρόταται. Πολλάκις ἠκούσαμεν κατακρινομένους τοὺς οἰκείους, ἰδίᾳ τὰς συζύγους, διὰ τὴν μὴ ἐπαρκῆ ἢ ἐκδηλὸν πένθησιν τοῦ νεκροῦ αὐτῶν. «*Ἡμαρτα! ἀγοῖκον προᾶμαι πὰ εἶδες; Ἡ τάδενα ξαί 'κ' ἐτόνεσεν τὸν ἄντραν ἀτ'ς*»³⁾.

Τὴν χήραν ὁ λαὸς θέλει πάντοτε βαρυνεμένην καὶ ἀπέχουσαν πάσης κοσμικῆς χαρᾶς. Τοῦτο ζητοῦσι καὶ οἱ στίχοι:

«*Χήρα ποὺν κάθεσαι ψηλά, κατέβα παρακάτω
καὶ κάθισε στὶς ἄσχημες, στὶς λεροφορεμένες*»⁴⁾.

Καὶ ἐπειδὴ ἐνταῦθα ὁ λόγος περὶ χηρῶν, παραθέτομεν σχετικὸν χωρίον τοῦ Χρυσοστόμου, ὥς καὶ ἀντίστοιχα τῆς Νεοελληνικῆς δημώδους ποιήσεως. «*Ὁντως ἐλεεινὸν τὸ τῆς χήρας ὄνομα, οἴκτου πεπληρωμένον, δακρύων μεμεστωμένον, συμπαθείας ἐχόμενον*», λέγει ὁ Χρυσόστομος⁵⁾. Καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ἀπομείνασα χήρα περιβάλλεται ὑπὸ πλείστων ἐκδηλώσεων συμπαθείας. Πχ.

«*Στέκω καὶ συλλογίζουμαι καὶ διαμετράω στὸ νοῦ μου,
τὸ πῶς περνᾶνε τ' ἄρφανά, τὸ πῶς οἱ μαῦρες χῆρες*»⁶⁾.

¹⁾ Πρβλ. τὰ διὰ τὸ βασιλικὸν πένθος κεκανονισμένα ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βυζαντίου. (Φ. Κουκουλὲ ἐν Ἑπ. Βυζ. Σπουδῶν τ. ΙΕ' σ. 73 κ. ἐ.).

²⁾ Περί πένθους, 1.

³⁾ Ε. Ἀκογλου. Λαογραφικὰ Κοτυώρων, σ. 225.

⁴⁾ Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή σ. 190,2.

⁵⁾ Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne PG 61,791.

⁶⁾ Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, Πύργος 1903 - 1910, σ. 555.

«Τῆς χήρας λόγος δὲν περνᾷ καὶ τᾶσπρο της δὲν κλίνει.¹⁾

«Ὅποιά ᾿χασε τὸν ἄντρα της, ἔχασε τὴν τιμὴ της»²⁾.

β'. Ἐκδηλώσεις πένθους.

1. Περὶ κατανύξεως α', Migne 47,409.—Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐδάφους καθιεῖται, καὶ θρηνήσει πικρόν, καὶ τὴν ἐσθῆτα μεταβαλεῖ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα μετὰ πολλῆς ὑποστήσεται προθυμίας...

2. Εἰς τὸν Ἰώβ., Migne 64,536-7.—Νῦν μὲν γὰρ ἐφ' ἡμῶν πολλοὶ τῶν πενθούντων τρέφουσι κόμην, ἐκεῖνος δὲ (ὁ Ἰώβ) περιήρει. Διατί; τῷ πενθοῦντι τὸ σπουδαζόμενον ἦν εἰς τὸ ἐναντίον σχῆμα περιστῆσαι τὴν κατὰστασιν. Ὅπου οὖν τιμᾶται κόμη, σημεῖον πένθους τὸ κείρεσθαι.

3. Σύνοψις τῶν Γραφῶν, Βασιλειῶν Β', Migne 56,347.—Ἦλθε δὲ καὶ ὁ Μεμφιβαὰλ αὐχμῶν, ρυπαρὰ ἐνδεδυμένος ἱμάτια, κομῶν τὸν μύστακα, ὄνυχας μεγάλους ἐπιδεικνύς, πάντα, ἅπερ ἦν λύτης σημεῖα.

4. Εἰς τὸν ρη' ψαλμόν, Migne 55,280.—...καὶ γυναῖκα ἐν χηρείᾳ...καὶ οἰκέτας μελανειμονοῦντας.

5. Εἰς τὴν Γένεσιν γ', Migne 56,537.—...περιβεβλημένη, μετὰ θάνατον τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, χιτῶνα χηροσύνης...

6. Τοῖς ἐπὶ τὸ μονάζειν ἐνάγουσιν, Migne 47,334.—Περιέβαλον μελαίνην στολῇ τοὺς οἰκέτας ἅπαντας, κατέπασα τέφρα τὰς κεφαλὰς...

7. Εἰς νεωτέραν χήραν, Migne 48,605.—Ἐσμός μοι πολὺς χηρῶν ἐπέδραμεν... αἱ πενθήρη καὶ μέλαιναν περιθέμεναι στολὴν θρηνοῦσι τὸν ἅπαντα χρόνον.

8 Εἰς τὸν Ματθ. λδ', Migne 57,403. Πολλοὶ τῶν ἀποβαλόντων τοὺς οἰκίους, τὰς πόλεις ἀφέντες τὰ μνήματα ἔμελλον οἰκεῖν...

9. Περὶ κατανύξεως α', Migne 47,409.—Πολλοὺς δ' ἔγωγε οἶδα, μετὰ τὴν τῶν φιλιάτων ἀποβολήν, τοὺς μὲν τὴν ἐν ἀγροῖς δίαιταν τῆς πόλεως ἐναλλαξαμένους καὶ τῶν ἐν ταύτῃ καλῶν, τοὺς δὲ παρὰ τὰ μνήματα τῶν ἀπελθόντων τὰς οἰκίας δειμαμένους καὶ τὸν βίον ἐκεῖ καταλύσαντας.

10. Εἰς τὸν Ἀγ. Βαβύλαν, Migne 50,551.—Πολλοὶ δὲ τῶν ἀφορήτως πρὸς

¹⁾ Φ. Κουκουλές, ΛΑ 503,137, Μάνη.

²⁾ Π. Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή γλωσσ. ὕλης 1887 σ. 207 (Γορτυνία).

τὰ πάθη διατεθέντων, παρὰ τοῖς μνήμασι τῶν ἀπελθόντων τὸν ἅπαντα κατώκισαν ἑαυτοὺς χρόνον, οὐκ ἂν τοῦτο ποιήσαντες, εἰ μὴ τινα παραμυθίαν ὑπὸ τῆς τῶν τόπων ἐλάμβανον ὄψεως.

Δύο εἶναι αἱ κυριώτεραι ἐκδηλώσεις τοῦ πένθους κατὰ τ' ἀνωτέρω χωρία: περὶ τὴν κόμην καὶ περὶ τὴν ἐσθῆτα. Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2 χωρίῳ ὁ Χρυσόστομος ἐξηγεῖ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας ἐκ τῆς εἰς τὸ ἐναντίον σχῆμα τάσεως τῶν πενθούντων. Παραπλήσια δὲ λέγει καὶ ὁ Πλούταρχος διὰ τὰ παλαιότερον ἐθιζόμενα: «Πένθους μὲν οἴκειον τὸ μὴ σύννηθες... Καὶ γὰρ παρ' Ἑλλήσιν, ὅταν δυστυχία τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες· ὅτι τοῖς μὲν τὸ κείρεσθαι, ταῖς δὲ τὸ κομᾶν σύννηθές ἐστι»¹⁾. Οἱ Βυζαντινοί, οἵτινες ἔκειρον ἐπίσης τὴν κόμην εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον, ἔτρεφον κόμην, ὅσάκις ἐπένθουν. Ἀναλόγως ἔπραττον καὶ οἱ ἄλλοι λαοί. Ὁ Ἰώβ, ἐπειδὴ οἱ Ἑβραῖοι ἔτρεφον κόμην, «ἐκείρατο τὴν κόμην» ἐπὶ τῷ ἀκούσμαι τοῦ θανάτου τῶν τέκνων αὐτοῦ²⁾. Διὰ τοὺς Αἰγυπτίους ὁ Ἡρόδοτος παρατηρεῖ: «Τοῖσι ἄλλοις ἀνθρώποις νόμος «ἅμα κήδεϊ κεκάρθαι τὰς κεφαλὰς τοὺς μάλιστα ἰκνέεται· Αἰγύπτιοι δὲ ὑπὸ τοὺς θανάτους ἀνιέσι τὰς τρίχας αὐξέσθαι, τὰς τε ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ γενεῖῳ, τέως ἐξυρημένοι»³⁾.

Καὶ σήμερον αἱ συνήθειαι αὗται εὐρίσκονται ἀναλλοίωτοι παρ' ἡμῖν. Πρὸς ἔνδειξιν πένθους οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, οἱ μὲν ἄνδρες μένουσιν «ἀκούρευτοι καὶ ἀξύριστοι», αἱ δὲ γυναῖκες πολλαχοῦ (Κρήτη, Ἡπειρος, Μάνη) κείρουσι τὴν κόμην⁴⁾. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ ἐν Ἡπείρῳ συνήθεια, καθ' ἣν οἱ πενθοῦντες «ἔκειρον τὴν χαίτην τῶν ἵππων των, καθ' ὃν χρόνον ἄφηνον μακρὰν τὴν ἰδικὴν των κόμην»⁵⁾.

Ἡ ἑτέρα ἔνδειξις πένθους, τὸ «μελαίνῃ στολῇ περιβάλλεσθαι», ὅπερ κατὰ τὸν Χρυσόστομον ἦτο ἡ συνήθεια τῆς ἐποχῆς του, ἀπαντᾶται οὐ μόνον εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα σχεδὸν τὰ ἔθνη⁶⁾. Οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν «τὰ μαῦρα» εἶναι τὸ χρῶμα τοῦ πένθους. «Οἱ γυναῖκες βάφουνε τὰ ροῦχα τους μαῦρα, οἱ ἄντρες βάζουνε μαῦρο ποκάμισο καὶ πολλοὶ καὶ μαῦρο μαντήλι στὸ

¹⁾ Πλούταρχου, Ἠθικά, 267 A - B. Hermann - Blümner, ἐνθ' ἀν. σ. 370 κ. ἐ.

²⁾ Ἰώβ B', 20.

³⁾ Ἡροδότου 2, 36.

⁴⁾ Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 356.4 καὶ 359.1. καὶ B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. 25, 68 κ. ἐ.

⁵⁾ Γ. Παλιουρίτου, Ἀρχαιολ. Ἑλλην. B', 262.

⁶⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 357 κ. ἐ. μετὰ βιβλιογραφίας περὶ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις λαοῖς ἐν τῇ ἀμφιέσει ἐθιζομένων.

κεφάλι» ¹⁾. Ὅτι καὶ ἡ ἔνδειξις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν αὐτὴν κατὰ τὰ πένθη τάσιν τῶν ἀνθρώπων πρὸς «τὸ ἐναντίον σχῆμα», ἄγουσιν ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν τὰ ἀλλαχοῦ περὶ τὴν ἐνδυμασίαν ἐθιζόμενα κατὰ τὸ πένθος. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου «ἐν Ἀργεὶ λευκὰ φοροῦσιν ἐν τοῖς πένθεσι, ὑδατόκλυστα» ²⁾, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ Ῥωμαῖαι γυναῖκες ³⁾. Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, καὶ οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες εἰς ἔνδειξιν πένθους καὶ ταπεινώσεως ἔφερον *φαιὰν* ⁴⁾ ἢ λευκὴν στολὴν ⁵⁾. Παρ' ἡμῖν τὸ λευκὸν ὡς πένθιμον χρῶμα εὐρίσκει τις ἐν τῇ στολῇ τῶν ἱερέων κατὰ τὰς κηδείας, ὡς καὶ ἐν τῷ διακόσμῳ τῶν νεωτέρας ἡλικίας νεκρῶν. Ἐν τῷ χωρίῳ Τελώνια τῆς Λέσβου αἱ συνοδεύουσαι τὸν νεκρὸν γυναῖκες καὶ μάλιστα αἱ μοιρολογοῦσαι φέρουσιν ἐπὶ τῶν κεφαλῶν των ἄσπρα φοινίτσα ἥτοι λευκὰς καλύπτρας ⁶⁾. Εἰς τὰ Σφακιά Κρήτης «οἱ ἔξω τῆς οἰκογενείας συγγενεῖς κιτρινοβάφουσι τὴν στολὴν των» ⁷⁾. Πλὴν τῆς περὶ τὸ χρῶμα τῆς ἐσθῆτος ἐκδηλώσεως καὶ ἄλλαι πράξεις σχετικαὶ μὲ τὰ πένθη δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὸ «ἐναντίον σχῆμα». Οὕτως ἐν Θεσσαλίᾳ αἱ γυναῖκες «ὥσπου καὶ βάψουν μαῦρα τὰ φορέματά τους, τὰ φοροῦν ἀνάποδα» ⁸⁾. Ἐν Εὐβοίᾳ ἡ χήρα φέρει ὡς ἔνδειξιν πένθους «ἀνεστραμμένον τὸ ἐξωτερικὸν ἐνδυμα» ⁹⁾. Πλείστοι τέλος ἄλλαι ἐνέργειαι, ὡς ἡ ὑψωσις μεσιστίου σημαίας ἢ τὸ ὑπὸ μάλης ὄπλον τῶν στρατιωτῶν, τῆς τάσεως ταύτης εἰς «τὸ ἐναντίον σχῆμα» εἶναι εὐρήματα.

Ὁ Χρυσόστομος ἐνταῦθα ἀναφέρει καὶ ἰδιαίτους τινὰ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐκδήλωσιν πένθους, οὐχὶ ἄσχετον ἴσως πρὸς τὴν ὅλην αὐτῶν μυστικοπαθεῖ τάσιν, τὴν παρὰ τὰ μνήματα οἴκησιν. Πρόκειται περὶ ἐκδηλώσεως ὑπερβολικῆς πρὸς τοὺς ἀπελθόντας στοργῆς, παρατηρουμένης ἴσως περισσότερον εἰς τοὺς ἀπο-

Περβλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἐπιβιώσεις ἐθίμων τινῶν ἐν Ἡμερ. Μεγ. Ἑλλάδος 1929 σ. 378.

¹⁾ Μ. Λιονδάκη, Ἡ τελευταῖ στήν Κρήτη, Ἐπ. Κρητ. Σπ. Β', 425.

²⁾ Πλουτάρχου, Ἡθικά, 270, F

³⁾ Αὐτ. 270, D «... λευκὰ φοροῦσιν ἐν τοῖς πένθεσι... καὶ λευκοὺς κεκρυφάλους» Περβλ. καὶ Ἡρωδιανοῦ 14, 3.

⁴⁾ Φ. Κουκουλέ, ἔνθ' ἀν. σ. 379.

⁵⁾ Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων, Ἐπ. Βυζ. Σπ. ΙΕ' σ. 73.

⁶⁾ Δ. Δουκάτος, ΛΑ 1446 Α' σ. 276. Ἡ γραῖα, τὴν ὁποίαν ἠρώτησα, διατί προτιμῶσι τὸ λευκὸν χρῶμα, μοὶ ἀπήντησε:—«Ἐ δὲ φοροῦσι ἄλλη βολὰ τὰ φοινίτσα μας εἶνι χρουματ'—στὰ τς ἄλλης τς μέρις». Ἐπίσης ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ οἱ ἄνδρες φροντίζουν νὰ εἶναι «ξυρισμένοι καὶ καλοχτενισμένοι», αἱ δὲ γυναῖκες φοροῦσι τὰ καλά των φορέματα, μεταξωτὰ πολύχρωμα, τὰ ὅποια θέλουν νὰ χαροῦν γιὰ τελευταία φορὰ. Οὕτω ἡ κηδεία ὁμοιάζει μὲ πανηγυρικὴν πομπήν.

⁷⁾ Παπαδοπετράκη, Ἱστορία τῶν Σφακίων σ. 72.

⁸⁾ Κ. Κασιμάτης, ΛΑ 660 σ. 10.

⁹⁾ Ἀρχεῖον Εὐβ. μελετῶν, Β', 201.

μείναντας μόνους ἐν τῷ κόσμῳ οἰκείους. Ἐφευγον ἐκ τῆς πόλεως καὶ κατόικουν παρὰ τοὺς τάφους, ὅπου καὶ κατέλυον τὸν βίον.

γ'. Διάρκεια τοῦ πένθους.

1. Περί ὑπομονῆς, Migne 60,726.—*Μὴ μακρὰς ἡμέρας θρηνήσωμεν...*

2. Εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλ. Γ', Migne 62,431.—*Εἰ γὰρ ταῦτα πενθεῖς, ἐχρῆν διὰ παντὸς πενθεῖν τὸν ἀπελθόντα. Εἰ δὲ ἐνιαυτοῦ παρελθόντος ἐπιλέλῃσαι, ὥς οὐδὲ γενομένου τινός, οὐ τὸν ἀπελθόντα θρηνεῖς...*

3. Περί μονανδρίας, Migne 48,612-3.—*Καὶ γὰρ καὶ οἰκέται καὶ θεράπαινοι καὶ γεωργοὶ καὶ πάροιχοι καὶ γείτονες καὶ συγγενεῖς τοῦ προαπελθόντος κατηφοῦσιν ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ στενάζουσιν.... Καὶ οἱ νομοθέται... πάντα τοῦ δευτέρου γάμου τὰ φαιδρὰ παρητήσαντο καὶ οὔτε αὐλός, οὔτε κρότοι... οὔτε ὀρχήματα.*

Ἡ συμπλήρωσις ἑνὸς τοῦλάχιστον ἔτους ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου πρὸς ἄρσιν τοῦ πένθους ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Παρ' Εὐριπίδῃ ὁ Ἄδμητος, διατάσσων γενικὸν πένθος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς Ἀλκίσιδος, λέγει:

«αὐλῶν δὲ μὴ κατ' ἄστυ, μὴ λύρας κτύπος
ἔστω σελήνας δώδεκ' ἐκπληρούμενας ¹⁾).

Καὶ παρ' ἡμῖν ἐν πληρῆς ἔτος εἶναι τὸ κατώτατον ὄριον διαρκείας τοῦ πένθους μιᾶς οἰκογενείας ²⁾. Πῶς τηρεῖται τοῦτο μᾶς πληροφοροῦσιν αἱ κατωτέρω εἰδήσεις: ἐν Ἀνασελίτῃ «γὰρ ἓνα χρόνον δὲν δέχονται ἐπισκέψεις στίς ὀνομαστικὰς γιορτὲς, οὔτε αὐτοὶ πηγαίνουν σὲ ἄλλα σπίτια ἐπίσκεψη... Ἡ οἰκογένεια μέσα σὲ χρόνον δὲν φκειάνει βασιλόπιττα, χριστόψωμα κτλ. καὶ τὸ Πάσχα δὲν βάφει κόκκινα αὐγά» ³⁾. Ἐν Κρήτῃ «νηστεύουν τὸ κρέας σαράντα μέρες, πολλὰς μάλιστα καὶ χρόνον ὁλόκληρον. Κάθονται μέσα ἕξ μῆνες ὡς ἓνα χρόνον καὶ δὲν πᾶνε οὔτε στήν ἐκκλησίαν» ⁴⁾.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν περιορισμὸν τῆς χαρᾶς καὶ τῶν διασκεδάσεων κατὰ τὴν τέλεσιν δευτέρου γάμου, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τοῦτο ὡς μίαν εἰσέτι ἐκδήλωσιν τοῦ συνεχιζομένου πένθους ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς πρώτης συζύγου. Εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ προέβαινον εἰς δεύτερον καὶ τρίτον καὶ τέταρτον γά-

¹⁾ Εὐριπ. Ἀλκ. στ. 430-1.

²⁾ Πρβλ. Ν. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 356.

³⁾ Συγκολίτου, Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτῃ, Λαογρ. ΙΑ' σ. 405-6.

⁴⁾ Μ. Λιουδάκη, Ἡ τελευταῖ στήν Κρήτη, ἐνθ' ἀν. σ. 425.

μον¹⁾, διὰ τοῦτο δὲ οἱ νομοθέται, ἵνα τὸν πρῶτον μόνον τιμήσωσι, «πάντα τούτων τὰ φαιδρὰ παρητήσαντο». Παρ' ἡμῖν ὁ λαός, ἐξ ἰδίας διαθέσεως ἐνεργῶν, ἀποφεύγει ἐπίσης τὰς θορυβώδεις ἐκδηλώσεις κατὰ τὸν δεύτερον γάμον. Οὕτω ἐν Κοτυώροις: «Ὁ γάμος τῶν χήρων γινότανε χωρὶς πομπές, μᾶλλον δὲ ἀνεπίσημα καὶ χωρὶς θόρυβο, πάντα τῇ νύχτι»²⁾. Τοῦτο δ' ὁ λαὸς πράττει οὐ μόνον πενθῶν τὴν νεκράν, ἀλλὰ καὶ φοβούμενος ταύτην. «Ὅταν χηρεὶς ξαναπαντρευτῇ, τὴν ὥρα πὺν στεφανώνεται, πηγαίνει μιὰ συγγενῆς τῆς πρώτης γυναῖκας στὸ κοιμητήριον καὶ ρίχνει ἐπάνω στὸν τάφο της ἓνα μαστραπᾶ νερό, γιὰ δροσιὰ καὶ γιὰ νὰ μὴ τὴν κακοφανῇ»³⁾.

Ὁμοίως δεισιδαιμονικὰς πράξεις ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς νεκρᾶς ἀνευρίσκομεν ἐπὶ τῇ τελέσει τοῦ δευτέρου γάμου καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Οὕτως οἱ Ρουμᾶνοι τῆς Τρανσυλβανίας «νομίζουν ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἡ καρδιά τῆς νεκρᾶς καίεται εἰς τὸν τάφον καὶ ζητοῦσι νὰ σβήσωσι τὴν φλόγα»⁴⁾.

δ'. Ἡ συμμετοχὴ τῶν φίλων εἰς τὸ πένθος.

Ἐπισκέψεις. Εὐχαί.

1. Εἰς τὴν β' πρὸς Τιμόθ., Migne 62,605. — Νῦν δὲ τῶν μὲν οἰκείων ἡμῖν τινος τετελευτηκότος, πολλοὶ οἱ παρακαθήμενοι, πολλοὶ οἱ παραμυθούμενοι.

2. Εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλον. α', Migne 48,599. — Εἰπέ μοι, ἐάν τις σοι τῶν οἰκείων ἀπόληται, οὐχὶ τοὺς μὲν γελῶντας ἐπὶ τῇ τελευτῇ καὶ ἀποσιτρέφῃ καὶ ἐχθροὺς ἡγῇ, τοὺς δὲ δακρύνοντας καὶ συμπενθοῦντας φιλεῖς;

3. Εἰς νεωτ. χήρ., Migne 48,599. — Καὶ γὰρ καὶ τῶν θεραπαινίδων τὰς ἐν τιμῇ κατατολμᾶν ὑπὲρ τούτων μακροὺς ἀποτείνειν λόγους, τὰς τε ἔξωθεν γυναῖκας καὶ τὰς γένει προσηκούσας καὶ τὰς ἄλλως πῶς ἐπιτηδείως ἐχούσας....

4. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,345. — Ἰδοῦσαι γὰρ τὸν Χριστὸν (αἱ ἀδελφαὶ τοῦ Λαζάρου) οὐκ εὐθέως εἰς θρήνους, οὐδὲ εἰς κωκυτοὺς, οὐδὲ ὀλολυγμοὺς ἐκπίπτουσιν, ὅπερ πάσχομεν ἡμεῖς, ἐπειδὴν τινὰς γνωρίμους ἐπεισιόντας ἴδωμεν τῷ πένθει.

¹⁾ Περὶ τούτου βλ. Φ. Κουκουλέ, Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδ. Β' 24 - 25.

²⁾ Ε. Ἀκογλου, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, σ. 217.

³⁾ Ε. Σαραντιῇ, Ἐθιμα Θράκης, Θρακικῶν Β', 145.

⁴⁾ Ν. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Β', σ. 277.

5. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξγ', Migne 59,349. — Καὶ γὰρ μετὰ τῆς ἄλλης ταλαιπωρίας αἱ πενθοῦσαι καὶ τοῦτο τὸ νόσημα ἔχουσι, φιλοτιμεῖσθαι ἐπὶ τῶν παρόντων βουλόμεναι.

6. Εἰς τὰς Πράξεις μβ', Migne 60,301. — Τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πένθους φύσις. Καὶ δοκοῦσι μὲν παρακαλεῖν τὸν πενθοῦντα, μυρία δὲ φθέγγονται δόγματα, φιλοσοφίας μεστά. Εὐχαὶ εὐθέως, ὥστε μέχρι τούτου στήναι καὶ ἱκανοὶ οἱ τὸν πεπονηκότα παραμυθούμενοι καὶ ἀπαριθμήσεις τῶν τοιαῦτα πενθούντων μυρίαί.

7. Εἰς τὸν Ἱερεμίαν, Migne 64,836. — Τίς οὕτω λίθινος, ὡς τὴν γυναῖκα τὴν ἔρημον ἀνδρὸς μὴ ἐλεεῖν; Τίς οὕτως ἀπάνθρωπος, ὡς τὸν ἀπεστερημένον πατρὸς μὴ οἰκτεῖρειν;

8. Εἰς τὴν πρὸς Κολοσσ. ια', Migne 62,378. — Οἱ γὰρ κλαίοντες δοκοῦσι τοῦ πένθους κοινωνεῖν καὶ μεγάλα χαρίζονται τοῖς πενθοῦσι καὶ τὸ πολὺ τῆς ὀδύνης ἀφαιροῦσι... Ὅσον γὰρ κακὸν τὸ μὴ ἔχειν τοὺς συλλυπουμένους!

Ἡ συμμετοχὴ τῶν φίλων καὶ τῶν γνωρίμων εἰς τὸ πένθος, ὡς ταύτην ἐξαίρει ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 8 τῶν ἀνωτέρω χωρίων ὁ Χρυσόστομος, θεωρεῖται παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς ἐν τῶν κοινωνικωτέρων καὶ κτηνόντων, ὡς καὶ ἡ ἐπὶ τούτῳ καταλλαγὴ καὶ συμφιλίωσις. «Κι' οἱ συγγενεῖς κι' οἱ φίλοι, οἱ γειτόνοι κι' οἱ γνωστοὶ μπαινοβγαίνουνε σιτὸ σπίτι... γιὰ νὰ παρηγοροῦνε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ σπιτιοῦ. Σὲ τέτοιες ὥρες φαίνονται οἱ συγγενεῖς κι' οἱ φίλοι» ¹⁾. Αἱ σκηναί, τὰς ὁποίας περιγράφει ἐνταῦθα ὁ Χρυσόστομος, ἐνθυμίζουσιν ἀναλόγους τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἰδιαιτέρως αἱ εὐχαὶ καὶ αἱ παραμυθίαι διὰ τῆς ἀπαριθμήσεως ὁμοιοπαθῶν προσώπων φέρουσιν εἰς τὸν νοῦν τὰ σημερινὰ ἀνάλογα: «Καλὴ ὑπομονή. Ἄλλο κακὸ νὰ μὴ δῆτε» ²⁾. — «Χριστέ μ' — ἄλλο κακὸν νὰ μὴ δεξιῇς ἀτ'ς» ³⁾ ἢ: «Μεδὰ εἶσαι μονάχη σου; Κανένα σπίτι δὲν εἶναι χωρὶς κορότο» (= πένθος) ⁴⁾ καί: «Ὁ Θεὸς νὰ μὴ σᾶσε ξαναπρικάνη» ⁵⁾.

¹⁾ Μ. Λιουδάκη, Ἡ τελευταία στήν Κρήτη, ἐνθ' ἀν. Β' σ. 403.

²⁾ Ἐν Θράκῃ, Θρακικά, τ. Β' 134.

³⁾ Ἀκογλου, Λαογρ. Κοτυώρων σ. 238.

⁴⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ.

⁵⁾ Ἐν Κρήτῃ, Μ. Λιουδάκη, ἐνθ' ἀν. σ. 424.

Ζ'. Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΕΠΙ ΞΕΝΗΣ

α'. Αἱ παρὰ τῷ λαῷ δοξασίαι.

1. Εἰς τὴν μάρτ. Δροσίδα, Migne 50,691. — Πολλῶν γὰρ ἤκουσα λεγόντων: Κυνὸς ἀτιμότερον ὁ δεῖνα τετελεύτηκεν ἐπ' ἀλλοτριᾶς, οὐδενὸς τῶν ἐπιτηδείων παρόντος, οὔτε τῇ γῇ παραδιδόντος, ἀλλὰ μόλις ὀλίγων γειτόνων, ἀλλήλους συγκαλούντων, ἐξ ἐράνου τινὸς περισταλῆς, οὕτω παρεδόθη ταφῇ.

2. Εἰς τὴν Γένεσιν ξς', Migne 54,566. — Καὶ μὴ ταλανιζέτω τὸν ἐπ' ἀλλοτριᾶς τὸν βίον καταλύσαντα, μηδὲ τὸν ἐπ' ἐρημίας τῆς παρούσης ζωῆς μεθιστάμενον... Καὶ μή μοι τὰ ψυχρὰ ἐκεῖνα ρήματα λεγέτω τις: ὁ δεῖνα κυνὸς ἀτιμότερον τετελεύτηκεν, οὐδενὸς τῶν γνωρίμων αὐτῷ παρόντος, οὐδὲ τὰ τῆς ταφῆς αὐτῷ παρασχεῖν δυννηθέντος, ἀλλ' ἐξ ἐράνου καὶ πολλῶν τινων συνεισενεγκόντων, οὕτω τὰ πρὸς τὴν κηδεῖαν αὐτῷ παρεσχέθη.

3. Αὐτόθι, σ. 567. — ...μήτε τοὺς ἐπὶ τῆς ξένης τελευτῶντας ταλανίζωμεν, μήτε τοὺς ἐπὶ τῆς οἰκείας καταλύοντας τὸν βίον μακαρίζωμεν...

4. Πρὸς Σταγείριον β', Migne 47,468. — Οὐ γὰρ τὴν τελευτὴν (τοῦ Ἰωσήφ), ἐπένθει μόνον (ὁ Ἰακώβ), ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς τελευτῆς... Ὅτι μηδὲ ἐπὶ τῆς οἰκίας, μηδὲ ἐπὶ τῆς κλίνης, μηδὲ παρεστῶτος τοῦ πατρὸς, μηδὲ εἰπὼν τι καὶ ἀκούσας, ὅτι μὴ τῷ κοινῷ πάντων θανάτῳ...

5. Εἰς τὴν Γένεσιν λα', Migne 53,287. — Εἰ δὲ κατὰ μέσσην τὴν ὁδὸν συμβῇ με καταλῦσαι τὸν βίον... τίς με περιστελεῖ τὸν γέροντα, τὸν ξένον, τὸν ἄπολιν, τὸν ἄοικον; Ἴσως ἡ γυνὴ τοὺς γείτονας παρακαλέσῃ συμπάθειάν τινα ἐπιδείξασθαι καὶ ἐξ ἐράνου τινὸς καὶ συνεισφορᾶς τὰ καθήκοντα πληρώσει.

Ὁ ἐπὶ ξένης θάνατος ἐθεωρήθη δυστύχημα παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ¹⁾. Παρὰ Σοφοκλεῖ ἡ Ἥλέκτρα θρηνεῖ ἔτι περισσότερον τὸν Ὀρέστην, ἀναλογιζομένη τὸν μακρὰν τοῦ πατρῶου οἴκου θάνατον αὐτοῦ:

Νῦν δ' ἐκτὸς οἴκων καὶ γῆς ἄλλης φυγὰς
κακῶς ἀπώλου, σῆς κασιγνήτης δίχα ²⁾.

Ὁμοίως παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἡ ἔξω τῆς πατρῶας γῆς τελευτὴ ἐθεωρεῖτο κατάρα παρὰ Κυρίου, ὕψιστος δὲ πόθος τῶν ἐπὶ ξένης τελευτώντων ἦτο ἡ ἐν τῇ πατρίδι ταφή ³⁾.

¹⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 353 - 356.

²⁾ Σοφ. Ἥλ. στ. 1136 - 37.

³⁾ Πρβλ. Γενέσεως ΜΖ, 29. ΜΘ, 29. Ν, 25.

Οἱ λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου ἐν τοῖς ὑπ' ὅψιν χωρίοις μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ μεγίστην συμφορὰν ἐθεώρουν τὸ ἐπ' ἀλλοτρίας θνήσκειν καὶ ἐταλάνιζον ὥς κυνὸς ἀτιμότερον τελευτήσαντα τὸν ἐν τῇ ξένη ἀποθανόντα. Καὶ παρ' ἡμῖν ὁ ἐπὶ ξένης θάνατος θεωρεῖται τοιοῦτον δυστύχημα, ὥστε μόνον ὡς κατάραν δύναται τις νὰ τὸν διανοηθῇ: «Τὰ ξένα χῶματα νὰ τοὺν φάν!», «Στὰ ξένα νὰ λειώσουν τὰ κόκκαλά τ'» ¹⁾. Ὅχι δὲ μόνον μακρὰν τῆς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ μακρὰν τῆς οἰκίας του ἐὰν ἀποθάνῃ τις, καθ' ὁδὸν ἢ ἐν τῷ ἀγρῷ, «σ' ἐξοχή ἢ σὲ ράχη», εἶναι τοῦτο δεῖγμα κατάρας τοῦ Θεοῦ. «Τέτοιοι ἦταν γι' αὐτὸ παρέδωκε τὰ κῶλα σὺν δαῖνα μέρος ²⁾.

Τὴν τύχην τοῦ ἐν τῇ ξένη θνήσκοντος διεκτραγωδεῖ καὶ ἡ δημώδης ποίησις. Δὲν στερεῖται οὗτος μόνον τοῦ πατρῷου χῶματος, ἀλλὰ καὶ τῶν περιποιήσεων τῶν οἰκείων του, τῶν θωπειῶν καὶ τῶν φιλημάτων των, ἀκόμη καὶ τῶν θρησκευτικῶν τιμῶν:

«Μὴν εἶδαν τὰ ματάκια σου τὸν ξένο πῶς τὸν θάπτουν;

Οὐδε ἀνάμα καὶ κερί, οὐδε παπᾶς καὶ ψάλτης·

κάνας δὲν ἦταν ἰδικός, κάνας δὲν ἦταν φίλος,

ὅλοι τοὺς ἦταν μακρινοί, ὅλοι τοὺς ἦταν ξένοι» ³⁾.

Καὶ ἀλλαχοῦ:

«Τὸν πῆγαν καὶ τὸν ἔθαψαν, σὰν τὸ σκυλὶ στὸν τάφο» ⁴⁾.

Τὸ δι' ἔρανον ἐξοικονομεῖν τὰ πρὸς τὴν κηδεῖαν ἀναγκαῖα ἐθεωρεῖτο διὰ τὸν νεκρὸν σημεῖον ἐσχάτης ἐρημίας καὶ ἐγκαταλείψεως. Καὶ παρ' ἡμῖν «ἀνόσιον θεωρεῖται οἱ γέροντες νὰ μὴν ἔχουν τὰ θανατίκια τοὺς» (=θαφτικά, τὰ πρὸς ταφὴν ἔξοδα ⁵⁾). Πάντως ὁ ἔρανος εἰς τὰς ἀναλόγους περιστάσεις διενεργεῖται παρὰ τῷ λαῷ συνήθως διὰ τοὺς ξένους ὡς καθήκον κοινωνικόν. «Ἄν τύχαινε νὰ πεθάνῃ κανένας ξένος, οἱ γείτονες κ' οἱ τυχὸν γνωστοὶ του φρόντιζαν γιὰ ὅ,τι χρειαζόταν. Ἄν ἦτανε φτώχος, μάζευαν τὰ χρειαζόμενα γυναῖκες «ἔβγανάν αὐτὸν ματιήλ» καὶ κανόνιζαν ὅλα τὰ τῆς κηδείας» ⁶⁾.

¹⁾ Σ. Συγκομιου, Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτῃ, Λαογρ. ΙΑ' σ. 398.

²⁾ Δ. Λουκόπουλος, ΛΑ 916, 175, Αἰτωλία.

³⁾ Σ. Συγκολίτου, ἐνθ' ἀν. σ. 398.

⁴⁾ Passow, Carm. popul. Graeciae rec. Lipsiae 1861 σ. 249, 341.

⁵⁾ Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα κτλ. σ. 520.

⁶⁾ Ε. Ἀκογλου, Λαογρ. Κοτυώρων σ. 232.

β'. Ἡ μετακομιδὴ εἰς τὴν πατρίαν.

1. Εἰς τὸν Ἱερεμ. Migne 64,940. — Ἐσχάτης δυστυχίας τὸ μὴδὲ ἀποθανόντα δυνήθῃναι τῆς πατρίδος ἐπιτυχεῖν...

2. Εἰς τὴν Δροσίδα, Migne 50,690. — Καὶ γὰρ πολλοὶ περὶ ταφῆς ἀκριβολογούμενοι, καὶ τοῖς προσήκουσιν ἐπισκήπτοντες, ὅπως καὶ ἄλλαχοῦ τύχῃσι τελευτήσαντες, οἴκοι κομίσαντες ἐκεῖνοι αὐτοὺς κατορύξωσιν...

3. Εἰς τὴν Γένεσ. ξε', Migne 54,566. — Πολλοὶ τῶν μικροψύχων, ἐπειδὴν παραινῶμεν αὐτοῖς μὴ πολὺν ποιεῖσθαι λόγον περὶ ταφῆς, μὴδὲ περισπούδαστον πρᾶγμα ἡγεῖσθαι τὸ ἀπὸ τῆς ἀλλοτρίας ἐπὶ τὴν οἰκείαν πατρίδα τῶν τετελευτηκότων τὰ λείψανα ἐπανάγειν, ταύτην ἡμῖν προβάλλονται τὴν ἱστορίαν ¹⁾...

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. κς', Migne 63,179. — Μηδὲν τοίνυν ὑπὲρ τούτου (τοῦ ἐν τῇ πατρίδι ταφῆναι) κοπιώμεθα... ὅπου γὰρ ἂν ταφῶμεν, τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.

5. Περὶ ἐλεημοσ. Migne 64,441. — Πολλὰς γὰρ καὶ οἱ κληρονόμοι σου ἀνασκάπτουσι τὰ θοῦα, καταρώμενοί σου.

Ὅ,τι δὲν ἠτύχησεν ὁ ἐν τῇ ξένῃ ἀποθάνων ν' ἀπολαύσῃ, τοῦτο ζητεῖ νὰ τῷ παράσχῃ τοῦλάχιστον μετὰ θάνατον, ἐπανάγοντες εἰς τὸ πατριον ἔδαφος τὰ λείψανα αὐτοῦ. «Ἐκόπτοντο» κατὰ τὸν Χρυσόστομον οἱ χριστιανοὶ τῶν χρόνων του διὰ τοῦτο, φαίνεται δ' ὅτι ἡ ἐπαναγωγὴ τῶν λειψάνων εἰς τὴν πατρίδα ἐγένετο συχνότατα, ὁφοῦ καὶ εἰδικὴ διάταξις ἐν τοῖς Βασιλικοῖς κελεύει «Μηδεὶς ἀνθρώπινον σῶμα χωρὶς κελεύσεως βασιλικῆς εἰς ἕτερον τόπον μεταφερέτω» ²⁾. Ὅμοίως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι δεῖγμα στοργῆς καὶ τιμῆς πρὸς τὸν ἐπὶ ξένης τελευτήσαντα ἐθεωρεῖτο ἢ εἰς τὴν πατρίδα μετακομιδὴ. Παρ' Ὀμήρῳ αὐτὸς ὁ Ζεὺς κηδόμενος τοῦ νεκροῦ τοῦ Σαρπηδόνος, πεσόντος ἐν τῇ μάχῃ, παραγγέλλει εἰς τὸν Ἀπόλλωνα νὰ φροντίσῃ, ἵνα οὗτος ταφῇ ἐν Λυκίᾳ,

«ἐνθα ἔ ταρχύσουσι κασίγνητοί τε ἔται τε
τύμβῳ τε στήλῃ τε· τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων».

Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, πάντες οἱ ἐν τῇ ξένῃ τελευτήσαντες σπουδαῖοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ὥς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Κίμων κ. ἄ. μετηνέχθησαν εἰς τὴν πατρίαν κα-

¹⁾ τ. ἔ. τοῦ Ἰακώβ ἐξαιτουμένου τοῦτο παρὰ τοῦ Ἰωσήφ. Γενέσ. ΜΖ, 29.

²⁾ Βασιλικ. τίτλ. Γ' 14. Πρβλ. καὶ Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα Καν. Α', 209.

τόπιν εἰδικῶν ψηφισμάτων τοῦ δήμου ¹⁾ Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία προσεπάθησε νὰ πείσῃ τὸν λαόν, ὅτι αἱ τοιαῦται μετακομιδαὶ τῶν λειψάνων ἀπὸ τοῦ ἑνὸς τόπου εἰς τὸν ἄλλον εἶναι ἄσκοποι, καθόσον «ὅπου ἂν ταφῶμεν, τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς». Καὶ κατώρθωσε μὲν ν' ἀπαμβλύνη τὸ παλαιὸν αἴσθημα παρὰ τῷ λαῷ, ἀφοῦ καὶ οὗτος ἐσυνήθισε νὰ λέγῃ «ὄθε γῆς καὶ τάφος» ²⁾, οὐχ ἥττον, ὅμως καὶ σήμερον, ὅπου τοῦτο εἶναι δυνατόν, μεταφέρομεν τὸ λείψανον ἢ ἔστω τὰ ὅσα εἰς τὴν πατρίδα, ἵνα ἀναπαυθῶσιν ἐν τῷ οἰκογενειακῷ τάφῳ. Ἐν διαθήκῃ τοῦ 1708 ὁ ἐν Ζακύνθῳ ἀποθνήσκων Δ. Χαριτόπουλος, καταγόμενος ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος, παραγγέλλει εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, «ὅταν ἐλευθερωθῇ τὸ δυστυχισμένο γένος μας, νὰ ξεθάψῃ τὰ κόκκαλά του καὶ νὰ τὰ θάψῃ κοντὰ στὰ κόκκαλα τῶν γονιῶν του εἰς τὴν ἐκκλησίᾳ τῆς πατρίδος του» ³⁾.

Πλὴν ὅμως τῆς μετακομιδῆς ἔχομεν ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων καὶ τὸ ἔθιμον τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων ἢ τῶν ὀστέων, εἰς ἣν πιθανῶς ἀναφέρεται τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 τῶν παρατιθεμένων χωρίων ⁴⁾.

Η'. ΔΟΞΑΣΙΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ

α'. Οἱ βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντες.

1. Πρὸς Σταγείριον β', Migne 47,468. — ...ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς τελευτῆς (ἐπένθει ὁ Ἰακώβ), ὅτι μὴ τῷ κοινῷ πάντων θανάτῳ...

2. Εἰς τὸν Λάζαρον β', Migne 48,983. — Καὶ γὰρ πολλοὶ τῶν ἀφελεστέρων νομίζουν τὰς ψυχὰς τῶν βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντων δαίμονας γίνεσθαι.

3. Αὐτόθι, σ. 984. — Ἐτερον δὲ χαλεπώτατον κατειργάσατο (ὁ διάβολος), τοὺς γόητας τοὺς ὑπηρετουμένους αὐτῷ διὰ τούτων πείσας τῶν δογμάτων, πολλῶν νέων ἀπλῶν σώματα κατασφάττειν ἐλπίδι τοῦ δαίμονας ἔσεσθαι καὶ πάλιν αὐτοῖς ὑπηρετεῖν.

4. Εἰς τὸν Ματθ. κη', Migne 57,353. — Τί οὖν ἂν εἴποις, ὅταν πολλοὶ τῶν γοήτων παῖδας λαβόντες ἀποσφάττωσιν, ὥστε αὐτοῖς μετὰ ταῦτα

¹⁾ Βλ. Πλουτάρχου τοὺς σχετικοὺς βίους. Πλείονα περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις μετακομιδῶν βλ. παρὰ Ν. Γ. Πολίτη ἐν Λαογρ. Συμμ. Γ' σ. 354,2.

²⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμ. ἐν λέξει τάφος, 4.

³⁾ Χρυσσαλλίς Γ', 525.

⁴⁾ Πρβλ. καὶ Α. Κεραμοπούλλου, Παλαιαὶ Χριστιανικαὶ καὶ Βυζαντιακαὶ ταφαὶ ἐν Θήβαις, Ἀρχαιολογ. Δελτίον σ. 126.

συμπράττουσαν τὴν ψυχὴν ἔχειν; Καὶ πόθεν τοῦτο δῆλον; “Οτι μὲν γὰρ ἀποσφάπτουσι, πολλοὶ λέγουσιν· ὅτι δὲ αἱ ψυχαὶ τῶν σφαγέντων μετ’ αὐτῶν εἰσι, πόθεν ἔγνωσ; εἶπέ μοι. Αὐτοί, φησὶν, οἱ δαιμονιῶντες βοῶσιν, ὅτι ψυχὴ τοῦ δεῖνος ἐγώ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο σκηνὴ τις καὶ ἀπάτη διαβολικὴ.—“Ὡστε γραῖ-
δίων μεθυόντων ταυτὶ τὰ ῥήματα καὶ παίδων μορμολύκεια.

Τὸ «βιαίῳ θανάτῳ τελευτᾶν» θεωρεῖται καὶ παρ’ ἡμῖν μέγα δεινόν, καὶ διότι οὕτω ὁ θανὼν στερεῖται τῶν περιποιήσεων, αἵτινες θὰ ἐπεδαψιλεύοντο εἰς αὐτὸν κατὰ τὰς ἐσχάτας αὐτοῦ στιγμὰς, καὶ ἔνεκα τῶν περὶ τῆς τύχης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ πιστευομένων. «Γιὰ τὸ σκοτωμένο πάντα ἔχουν μεγάλο φόβο μὴ βγῇ βρουκόλακας, γιατί ἔχει πληγὲς στὸ σῶμά του» ¹⁾. Αἱ δοξασίαι ἐξ ἄλλου, αἱ παρὰ τῷ Χρυσοστόμῳ ἀναφερόμεναι, καθ’ ὥς αἱ ψυχαὶ τῶν βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντων γίνονται δαίμονες ²⁾, διετηρήθησαν παρ’ ἡμῖν εἰς τὰ περὶ βρικόλακων, ὡς ἀνωτέρω, πιστευόμενα καὶ εἰς τὴν δοξασίαν, καθ’ ἣν ἡ ἀνθρωποθυσία ἐπιβάλλεται εἰς τὴν στοιχείωσιν γεφυρῶν, κτιρίων κλπ., τὴν σύλησιν θησαυρῶν καὶ τὴν ἐξευμένισιν δαιμονικῶν ὄντων (ἀράπηδων, στοιχειῶν ³⁾). Ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ εἴδους τοῦ θανάτου, κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν, οἱ δαίμονες ἀρέσκονται νὰ ἐμφωλεύωσιν εἰς νεκρὰ σώματα ⁴⁾. Εἰς τὴν δοξασίαν αὐτὴν ὀφείλονται καὶ αἱ διάφοροι ἀλεξίκακοι πράξεις, αἵτινες τελοῦνται ἐπὶ τοῦ νεκροῦ σώματος κατὰ τὴν ὥραν τῆς ταφῆς ⁵⁾. Οὕτως ἐν Θράκῃ, «βάζουν στὸ νεκρὸ μιὰ μικρὴ τετράγωνη σοφραῖδα (= σφραγίδα), γιὰ νὰ μὴ γίν’ βρικόλακας» ⁶⁾. Ἐν Κρήτῃ «ἔχουναν σταυρωτὰ ἐπάνω του μιὰ καντηλιὰ λάδι μὲ λίγο κρασί. Τὸ κρασί τὸ φοβᾶται ὁ μισημένος (= ὁ διάβολος), γιατί κάνουνε νᾶμα» ⁷⁾. Καὶ παρὰ τοῖς Βλαχοφώνοις «πρὶν ἢ σκεπασθῇ ὁ νεκρὸς ἐν τῷ τάφῳ, τοποθετοῦσιν ἐπ’ αὐτοῦ παρὰ τὸν ὀμφαλὸν μικρὰν πλάκα μὲ κεχαραγμένον τὸν σταυρὸν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δι’

¹⁾ Σ. Συγκολίτου, Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτῃ, Λαογρ. ΙΑ’ σ. 407. Πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσ. Α’ 584, ἀρ. 951. Ἐν Κεφαλληνίᾳ παντοῦ, ὅπου διεπράχθη φόνος, χαράττουσιν ἐπὶ λίθου σταυρὸν καὶ ἀποφεύγουσι νὰ διέλθωσι κατὰ τὴν νύκτα ἐκ τοῦ μέρους ἐκείνου. Πιστεύουσιν, ὅτι πλανᾶται ἐκεῖ τὸ φᾶσμα τοῦ φονευθέντος καὶ ὅτι τὸ αἷμα τοῦ βογγάει ζητοῦν ἐκδίκησιν. Πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, αὐτ. σ. 565.

²⁾ Τὸ αὐτὸ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι. Πρβλ. τοὺς καταδέσμους τοῦ Κουρίου τῆς Κύπρου, οἵτινες ἐπικαλοῦνται «δαίμονας πολυανδρίους καὶ βιαιοθανάτους καὶ ἄωρους καὶ ἀπόρους ταφῆς» (Α. Κεραμοπούλλου, Ἀποτυμπανισμός, σ. 55).

³⁾ Βλ. περὶ τούτων Γ. Μέγα, Παραδόσεις περὶ θησαυρῶν, Λαογρ. Δ’ σ. 31.

⁴⁾ Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσ. Α’, ΚΓ, ΛΒ, ΛΖ (Βρικόλακες, φαντάσματα, χαμοδράκια).

⁵⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ, 336,4.

⁶⁾ Θρακικῶν Β’, 132.

⁷⁾ Μ. Λιονδάκη ἐν Ἑπ. Κρητ. Σπ. Β, 423.

ἄνθρακος εἶναι γραμμένα τὰ στοιχεῖα ΙΣ—ΧΣ, διὰ τὰ μὴ βρικολακιάση ὁ νεκρός»¹⁾. Ὁμοίας προελεύσεως εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Βαλσαμῶνος ἀναφερόμενον ἔθιμον τῶν Βυζαντινῶν, κατὰ τὴν ταφὴν τῶν ἀρχιερέων: «Τὸ μέντοι χειρίζεσθαι τοῖς ἀρχιερεῦσι μετὰ τελευτὴν ἅγιον ἄρτον καὶ οὕτως ἐνταφιάζεσθαι, νομίζω γίνεσθαι εἰς ἀποτροπὴν τῶν δαιμόνων»²⁾.

Λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἶναι ἐνταῦθα αἱ περὶ γοήτων καὶ σφαγῆς μικρῶν παιδίων εἰδήσεις. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χρυσοστόμου ἄλλεπάλληλοι ἐξαφανίσεις καὶ θάνατοι μικρῶν παιδίων ἐτάρασσον τὴν κοινωνίαν, ἀνάμνησις δ' ἴσως τούτων εἶναι ἡ καὶ σήμερον παρὰ τῷ λαῷ κρατοῦσα πίστις, ὅτι οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ Ἀτσίγγανοι ἀρπάζουν τὰ μικρὰ παιδιά, τὰ σφάζουν καὶ πίνουν τὸ αἷμα των.

β'. Οἱ αὐτόχειρες.

1. Εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας, Migne 61,618. — Οὕτω καὶ ὁ βιαίω θανάτῳ καὶ δι' ἀγχόνης ἢ δι' ἄλλων τινῶν καταλύων τὸ ζῆν, οὐκ ἂν εἴη δίκαιος ἐγκαλεῖσθαι καθ' ὑμᾶς. Νῦν δὲ καὶ ὁ Θεὸς τοὺς τοιοῦτους κολάζει τῶν ἀνδροφόνων μᾶλλον καὶ πάντες βδελυττόμεθα καὶ εἰκότως.

Ἡ Ἐκκλησία ἀπέκλεισε τῶν κόλπων αὐτῆς τοὺς αὐτοκτονοῦντας. Εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς τούτους δὲν ἀναγινώσκεται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία οὐδὲ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ εὐχαί. Κατὰ τὸν κανόνα Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας, «ὑπὲρ τοῦ ἀνελόντος ἑαυτὸν οὐκ ἔστι προσφορά, εἰ μὴ ταῖς ἀληθείαις ἔκφρων ᾦν»³⁾. Καὶ κατ' ἀπάντησιν, δοθεῖσαν εἰς τὸν Κρητὰ ἱερέα Δραζίνουταν τὸ 1438, «τὸν τοιοῦτον, ὡς αὐτόχειρα γεγονότα, οὐδὲ ταφῆς ἀξιοῦσθαι δίκαιον οὐδὲ ψαλμοδίας»⁴⁾. Ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ἐπέδρασε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐπὶ τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ. Οὕτω πιστεύεται, ὅτι «ἡ ψυχὴ τοῦ αὐτοκτονοῦντος παραλαμβάνεται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ οἰκοῦντος διαβόλου»⁵⁾. Διὰ τοῦτο «αὐτοὺς πὺν σκοτώνονται μονάχοι τοὺς δὲν τοὺς θάφτουν μὲ παπᾶ οὔτε στὰ μνήματα, ἀλλὰ κάπου ἄλλοῦ ἢ σὲ κανένα ἐξωκκλήσι»⁶⁾ ἢ «τοὺς θάφτουν σαράντα βήματα μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τάφους»⁷⁾. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι ἐπεβάλλοντο

¹⁾ Λαογραφ. Γ', 187.

²⁾ Βλ. *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα Καν. Β', 496.

³⁾ *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα Καν. Δ' 340.

⁴⁾ Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητ. Λαογρ. ἐπὶ Βενετοκρατίας, Ἐπ. Κρητ. Σπ. Γ' σ. 28.

⁵⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334, 28, Μάνη.

⁶⁾ Λαογραφ. ΙΑ, 404, Ἀνασελίτσα.

⁷⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334, 28, Μάνη.

ὁμοίως τιμωραὶ εἰς τοὺς αὐτόχειρας, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἦτο περισσότερον ποινικὸν παρὰ θρησκευτικόν. Κατὰ τὸν Αἰσχίνην, «ἐάν τις ἑαυτὸν διαχρήσῃται, τὴν χεῖρα, τὴν τοῦτο πράξασαν, χωρὶς τοῦ σώματος θάπτομεν» ¹⁾.

γ'. Οἱ μὴ βαπτισθέντες.

1. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne 62,203.—Κλαῦσον τοὺς ἀπίστους... τοὺς χωρὶς φωτίσματος ἀπερχομένους, τοὺς χωρὶς σφραγίδος. Οὗτοι ὄντως θρῆνων ἄξιοι, οὗτοι ὀδυρμῶν. Ἐξω τῶν βασιλείων εἰσὶ μετὰ τῶν καταδίκων μετὰ τῶν κατεγνωσμένων.

2. Αὐτόθι. — «Οἱ δὲ κατηχούμενοι οὐδὲ ταύτης καταξιοῦνται τῆς παραμυθίας ²⁾, ἀλλ' ἀπεστέρηνται πάσης τῆς τοιαύτης βοηθείας.

3. Περὶ πρεσβυτέρου, Migne 61,686. — Ἐὰν δὲ παιδίον τῇ ἀμελείᾳ τῶν γονέων ἀποθάνῃ ἀβάπτιστον, οὐαὶ ἐστὶ τοῖς γονεῦσι τοῦ παιδίου.

Ἐνταῦθα ἔχομεν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Χρυσοστόμου τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῶν μὴ βαπτισθέντων· αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἀποδιώκονται τῶν βασιλείων, ἀποπέμπονται μετὰ τῶν καταδίκων καὶ τῶν ἀπεγνωσμένων, μὴ δικαιούμεναι ν' ἀξιωθῶσιν οὐδὲ ἐπιμνημοσύνης δεήσεως. Ἦτο φυσικώτατον λοιπὸν νὰ δημιουργηθῶσιν αἱ παρὰ τῷ λαῷ ἔτι καὶ σήμερον κρατοῦσαι ἀντιλήψεις περὶ τῶν ψυχῶν τῶν μὴ βαπτισθέντων ἢ τῶν μὴ μεταλαβόντων ³⁾. Ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, σελ. 37 κ. ἐ. «τὰ ἀβάπτιστα μικρὰ ἢ κεῖνα, ποὺ γεννιοῦνται πεθαμένα, δὲν τὰ θάφτουν μὲ παπᾶ οὔτε στὰ μνήματα, ἀλλὰ κάπου ἄλλου» ⁴⁾. Γενικώτερον διὰ τοὺς ἀβαπτίστους, τοὺς μὴ Χριστιανούς, «τοὺς Ὀβριούς» ἢ «μασσώνους», ὅπως χαρακτηρίζει τούτους ὁ λαός, πιστεύεται ὅτι ἀποθνήσκοντες εἶναι ὅπωςδῆποτε προωρισμένοι διὰ τὴν κόλασιν, εἶναι δὲ γνωστὴ ἢ θλῖψις τοῦ καλοῦ ἱερέως τῆς Βολισσοῦ διὰ τὸν ἀγαπητὸν τοῦ Ὅμηρον, διότι οὗτος δὲν θὰ εὗρίσκετο μετὰ τῶν δικαίων εἰς τὸν παράδεισον ⁵⁾. Διὰ τοὺς μὴ μεταλαβόντας ἐπίσης ἔχει τὰς αὐτὰς προλήψεις ὁ λαός. Θεωρεῖται δυστύχημα νὰ ἀποθάνῃ τις «ἀμεταλάβητος» ⁶⁾. Ἴδου πῶς ἐκθέτει τὴν περὶ τούτων γνώμην τοῦ

¹⁾ Αἰσχίνου, Κατὰ Κτησιφ. 636, 7.

²⁾ Δηλ. τῶν ἐν' ἐκκλησίαις μνημοσύνων.

³⁾ Ὡς εἶπομεν καὶ ἄλλαχοῦ, ἢ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τελουμένη μετάδοσις εἰς τὸν θνήσκοντα τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἐπέχει τὴν θέσιν τῆς κατὰ τοὺς Βυζ. χρόνους ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας τελουμένης βαπτίσεως τῶν κατηχουμένων.

⁴⁾ Λαογραφ. ΙΑ, 404, Ἀνασελίτσα.

⁵⁾ Α. Κοραῆ, Ὁ Παπατρέχας.

⁶⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334, Μάνη.

λαοῦ ὁ Λασκαράτος: «Νὰ πεθάνῃ, χωρὶς νὰ μεταλάβῃ, εἶναι γιὰ τὸ Ληξουριώτῃ σὰν νὰ χάσῃ ὅλους τοὺς κόπους. Δὲν εἶναι δεκτὸς σὲ κανένα μέρος τοῦ ἄλλου κόσμου καὶ ξαναστέρνεται μὲ καταισχύνῃ σὲ τοῦτον τὸν κόσμον, σὰν βρικόλακας, γιὰ νὰ τρομάξῃ τοὺς ἀπογόνους του» ¹⁾).

δ'. Πλανώμεναι ψυχαὶ καὶ φαντάσματα.

1. Εἰς τὸν Ματθ. κη', Migne 57,353. — Τί δήποτε δὲ καὶ τοῖς τάφοις ἐμφιλοχωροῦσιν (οἱ δαίμονες); Ὁλέθριον δόγμα τοῖς πολλοῖς ἐνθεῖναι βουλόμενοι, οἷον ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀπελθόντων δαίμονες γίνονται.

2. Εἰς μνήμην μαρτύρων, Migne 52,833. — Εἰ δέ ἄλλος τις τῶν καθ' ἡμᾶς ἀποθανόντων ἡγείρετο, ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ θαῦμα συνεσκιάζετο, τῶν μὲν λεγόντων οὗτός ἐστιν ὁ ἀποθανών, τῶν δὲ φασκόντων οὐχ ὁ τεθνεώς ἐστιν οὗτος, ἀλλὰ δαίμων τις καὶ φάντασμα ὑπάρχει.

3. Εἰς τὸν Ματθ. κη', Migne 57,353. — Οὐδὲ γὰρ ἐνὶ ψυχὴν ἀπορραγεῖσαν τοῦ σώματος ἐνταῦθα πλανᾶσθαι λοιπόν.

4. Αὐτόν, 354. — Ὅτι δὲ οὐδὲ αἱ τῶν ἁμαρτωλῶν ψυχαὶ διατρέβειν ἐνταῦθα δύνανται, ἀκουσον τοῦ πλουσίου...

Ἀγωνίζεται ἐνταῦθα ν' ἀποδείξῃ ὁ Χρυσόστομος πρὸς τὸ δεισιδαῖμον αὐτοῦ ἀκροατήριον, ὅτι μετὰ θάνατον αἱ ψυχαὶ οὔτε δαίμονες ἢ βρικόλακες γίνονται, οὔτε ὥς φαντάσματα ἐμφανίζονται οὔτε καὶ πλανῶνται μεταξὺ τῶν ζώντων. Τὰς τοιαύτας περὶ τῶν ψυχῶν ἀντιλήψεις εἶχον οἱ Βυζαντινοὶ παραλαβόντες ἀπὸ τῶν παλαιοτέρων χρόνων ²⁾. Καὶ ἡ πρωτόγονος λατρεία τῶν νεκρῶν παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς, ἡ λατρεία τῶν προγόνων παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, αἱ συχναὶ ἐμφανίσεις τῶν νεκρῶν προσώπων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ ³⁾, εἰς τὰς τοιαύτας ἀντιλήψεις ὀφείλονται. Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, δὲν ἦτο εὐχάριστος οὔτε διὰ τοὺς ζῶντας οὔτε δι' αὐτοὺς τοὺς θανόντας ἡ ἐπὶ τῆς γῆς περιπλάνησίς των. Ἐκ τούτου διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἡ ἐπὶ γῆς περιπλάνησις μιᾶς ψυχῆς ἦτο ἀποτέλεσμα ἁμαρτωλοῦ βίου.

Παρ' ἡμῖν πιστεύεται γενικῶς, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποθανόντων οὐ μόνον τῶν ἁμαρτωλῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν δικαίων, πλανῶνται κατὰ τὰς πρώτας τεσσαρά-

¹⁾ Ἀ. Λασκαράτον, Αὐτοβιογραφία (Μεταφρ. Χ. Ἀντωνάτου) σ. 61.

²⁾ Πρβλ. τοὺς ἀλάστορας τῶν ἀρχαίων ἐν Κεραμοπούλλου, Ἀποτυμπαν. σελ. 55 κέ. Ὁμοίως βλ. Γ. Μέγα, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογραφία Ζ' σ. 492 κέ.

³⁾ Πρβλ. ἐμφάνισιν Πολυδώρου «Φάντασμα δειμαίνου» ἐμόν» Εὐριπ. Ἑκάβη, στ. 1 - 58.

κοντα ἡμέρας, ἱπτάμεναι ἰδίως περὶ τὸν τόπον, ἐνθα ἀπεχωρίσθησαν τοῦ σώματος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ συνήθεια ν' ἀνάπτωσιν ἐπὶ 40 ἡμέρας κανδήλαν καὶ νὰ παραθέτωσιν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ποτήριον ὕδατος, διὰ νὰ πίνη ἡ ψυχὴ¹⁾). Κατὰ τοὺς Λημνίους «ἡ ψυχὴ σὲ σαράντα μέρες γυρίζ' κάτω, στὰ μέρη ποὺ εἶχε πάει ζώντας. Ἐνας ἄγγελος τὴ γυρίζει. Καὶ μετὰ σαράντα μέρες ἀνεβαίνει στοὺς οὐρανοὺς»²⁾). Τὰ αὐτὰ πιστεύουσιν ἐν Πόντῳ³⁾, Κρήτῃ⁴⁾, Κεφαλληνίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ⁵⁾. Περίεργος εἶναι ἡ πίστις, καθ' ἣν τὴν χειραγωγίαν ταύτην τῆς ψυχῆς ἀνὰ τὴν γῆν ποιοῦσιν ἀπὸ κοινοῦ ὁ ἄγγελος καὶ ὁ διάβολος⁶⁾).

Πλὴν ὅμως τῆς πρώτης ταύτης ἀνὰ τοὺς γνωρίμους τόπους περιπλανήσεως της, ἡ ψυχὴ καὶ περιοδικῶς πλανᾶται, ἐπιτρεπομένης εἰς αὐτὴν τῆς ἐξόδου ἐν τακτῷ χρόνῳ. Οὕτως ἐν Ζαγορίῳ πιστεύεται, ὅτι «τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποβεβιωκότων περιέρχονται ἐν διαστήματι πενήκοντα ἡμερῶν εἰς ὅλους τοὺς τόπους, τοὺς ὁποίους οὗτοι περιῆλθον»⁷⁾. Ὁμοίως πιστεύεται ἄλλαχοῦ, ὅτι «ἀπὸ τοῦ πρώτου Πυχοσαββάτου ἢ κατ' ἄλλους ἀπὸ τῆς Λαμπρᾶς μέχρι τῆς Ἀναλήψεως αἱ ψυχαὶ μένουσιν ἐλεύθεραι»⁸⁾. Κατὰ τοὺς Θρακὰς «γυρίζουν οἱ ψυχῆς καὶ κάθονται ἐπάνω στὰ δέντρα καὶ τὰ βλαστάρια τοῦ ἀμπελιοῦ. Γι' αὐτὸ δὲν κόφτουν ὥς τότε βλαστάρια. Κάθονται καὶ στ' ἀπλωμένα ροῦχα τῆς πλύσης, ἰδίως τ' ἄσπρα»⁹⁾. Ἐν Σερρίῳ φροντίζουν, ὥστε, «πρὶν κατεβάσουν τὸ νεκρὸ στὸν τάφο, νὰ τοῦ λύσουν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, γιὰ νὰ ναι λεύτερος νὰ πετᾷ»¹⁰⁾.

Ἀλλὰ τῶν ἁμαρτωλῶν ἡ περιπλάνησις εἶναι πάντοτε καταπονητικωτέρα καὶ διαρκεστέρα. «Ὅσοι ἔκαμαν πολλὰς ἁμαρτίαις στὴ ζωὴ τους δὲν ἀναπαύονται, ἀλλὰ βγαίνουν ἀπὸ τὸν τάφο καὶ γυρίζουν στὰ μέρη ποὺ σύχναζαν ζωντανοί»¹¹⁾. «Οἱ ἄδικοι κι' οἱ ἀφωρισμένοι γίνονται βρικόλακες»¹²⁾. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν

1) Μ. Λιουδάκη, Ἡ τελευταία στὴν Κρήτη, ἐνθ' ἀν. σ. Β', 424 - 5.

2) Γ. Μέγας, ΛΑ 1160 Β σ. 53, Λῆμος.

3) Ε. Ἀκογλου, Λαογρ. Κοτυώρων σ. 233.

4) Μ. Λιουδάκη, ἐνθ. ἀν. Β', 425.

5) Περὶ τῶν σχετικῶν κατὰ τόπους δοξασιῶν βλ. Γ. Σπυριδάκη, Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλήσι, Ἀθῆναι 1939, σελ. 27 κέ.

6) Νεστορίδης, ΛΑ 334,23, Μάνη.

7) Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, Ἀθῆναι 1870 σ. 210.

8) Νεστορίδης, ΛΑ 334,30, Μάνη. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία: «Ὅλα τὰ Σάββατα νὰ πᾶσι καὶ νὰ ῥθοῦσι, ἀλλὰ τὸ Σάββατο τοῦ Ρουσαλῆ νὰ μὴν ἔρθῃ».

9) Θρακικῶν Β', σ. 145 - 6.

10) Μ. Λιουδάκη, ΛΑ 1148,100, Σέριφος.

11) Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσ. Α' 572 καὶ Λαογρ. Σύμμ. Γ, 337.

12) Φ. Κουκουλέ, Οἶνουντιακά, σ. 118.

κατόπιν τῶν δοξασιῶν τούτων νὰ βλέπη ὁ λαὸς ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ τοὺς βρικόλακας καὶ τὰ φαντάσματα καὶ τὰς ὀπτασίας τῶν νεκρῶν καὶ τῶν τάφων, τῶν ὁποίων βρίθουσιν αἱ νεοελληνικαὶ παραδόσεις ¹⁾).

ε'. Νεκρομαντεῖαι.

1. Εἰς τὸν Ματθ. λδ', Migne 57,403.—... ὅπου γε καὶ νῦν οἱ τὰς νεκρομαντείας τολμῶντες πολλὰ τούτων ἀτοπώτερα ἐπιχειροῦσι.

2. Εἰς τὴν πρὸς Κολοσσ. η', Migne 62,360. — Καὶ Δαυὶδ ὁ βασιλεὺς ἡγάπα τὸ παιδίον καὶ ἐν σάκκῳ μὲν ἐκάθητο καὶ σποδῶ οὔτε δὲ μάντεις ἤγαγεν οὔτε ἐπωδούς, καίτοι ἦσαν τότε...

Συστηματικὴν χρῆσιν τῆς νεκρομαντείας, ὥς αὕτη ἤσκεῖτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους ²⁾ δὲν συναντῶμεν σήμερον παρὰ τῷ λαῷ, δυνάμεθα ὅμως ν' ἀνεύρωμεν τὴν ἐπὶ τὰς μαντικὰς ιδιότητες τῶν νεκρῶν πίστιν εἰς πολλὰ τῶν λαϊκῶν ἐθίμων καὶ δοξασιῶν. Οὕτω π. χ. ἐκ φυσιολογικῶν συμπτωμάτων ἢ ἀπὸ τῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ τεκμαίρονται οἱ οἰκεῖοι διάφορα περὶ τοῦ μέλλοντος, «ἂν ὁ νεκρὸς ἔχῃ τὸνα τοῦ ποδάρου κοντότερο ³⁾, ἂν ἔχῃ ἀνοιχτὰ τὰ μάτια τοῦ ⁴⁾, ἂν εἶναι ὁμορφος ἢ ἂν γελάῃ ⁵⁾ θὰ πάρῃ γρήγορα καὶ ἄλλον στὸν τάφον». Ἐπίσης ἡ πίστις εἰς τὰς καθ' ὕπνου ἐμφανίσεις τῶν νεκρῶν καὶ εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἢ ἀναγνώρισιν προφητικῶν καὶ παντογνωστικῶν ιδιοτήτων εἰς αὐτούς.

Ἐπερατώθη τὴν 7 Μαΐου 1940.

[Εἶχε περατωθῇ πρὸ πολλοῦ ἡ σύνταξις τῆς ἐργασίας ταύτης, ὅτε ὁ συγγραφεὺς ἔλαβε γνῶσιν τῆς περὶ Βυζαντινῶν νεκρικῶν ἐθίμων μελέτης τοῦ καθηγητοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ, τῆς δημοσιευθείσης ἐν τῷ ΙΣ' τόμῳ τῆς Ἑπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, εἰς ἣν καὶ γενικῶς παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης διὰ τὰς ἐξ ἄλλων βυζαντινῶν πηγῶν προερχομένας εἰδήσεις. Ἐνεκα δὲ τῆς στρατεύσεώς του ὁ συγγραφεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ διεξέλθῃ τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια τῆς ἐργασίας του, τὴν διόρθωσιν δ' αὐτῶν ἀνέλαβεν ἡ ἐπίκουρος ταξινόμος παρὰ τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ δ. Μαρία Ἰωαννίδου, ἣν καὶ ἐπετέλεσε μετὰ τῆς δεοῦσης προσοχῆς. Σ. τ. Δ.].

¹⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις Α', λζ'.

²⁾ Βλ. Pauly - Wissowa, Realenzyklopädie ἐν ἄρθρῳ Nekromantie—. Mengis ἐν Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens τ. VI (1934) σ. 997 - 1002.

³⁾ ΛΑ 51,92, Ἕπειρος.

⁴⁾ Ζήκος, ΛΑ 180,175, Κοζάνη.

⁵⁾ Γ. Ταρσούλη, ΛΑ 1378Γ,58, Κορώνη.

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΓΑΜΟΝ ¹⁾

Α'. Προξενειά.

1. — Ποῖος ἀναλαμβάνει τὸ ἔργον τοῦ προξενητοῦ; Προξενητὴς (ἢ προξενήτρια) ἔξ ἐπαγγέλματος ἢ κανεῖς ἐκ τῶν συγγενῶν; Ὅφείλει οὗτος νὰ τηρήσῃ ὠρισμένους τινὰς τύπους κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου του; Π. χ. εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης «ὁ προξενήτης πηγαίνει σὶ τὸ σπίτι τῆς νύμφης μὲ φανάρι ἀναμμένο· χωρὶς νὰ ᾔχῃ ἀναμμένο τὸ φανάρι του, δὲν τὸν δέχονται σὶ τὸ σπίτι τῆς νύμφης καὶ ὅσο εἶναι αὐτὸς μέσα σὶ τὸ σπίτι, τὸ φανάρι δὲν παύει νὰ καίῃ» (Ἀρχεῖον Θρακ. Θησ. 5,150). Εἰς Ἀγιάσσον Λέσβου ἄλλοτε οἱ προξενήτρες «βάζανι μνιὰ φ'νίκα (= μαντήλα) μαύρ' στοῦ κιφάλ' ἐπιανὶ σὶ τὰ καστάγοννά τς (= κατωσάγωνα) ὥς τὴν κουρφὴν τ' κιφαλιοῦ· στὴ φ'νίκα ἀπουπὰν' βάζαν' ἓνα κηρὶ ὄρθιο· τό διναν ἰκεῖ μ' ἓνα σπάγγου ἢ τό ᾔχουναν μέσ' στὴ φ'νίκα στοὺν πλάι, γιὰ νὰ παγαίν' μπρὸς ἢ προξινειά· τοὺ κηρὶ εἶνι φώτισ'».

2. — Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες πράξεις, γιὰ νὰ πιάσ' ἡ προξενειά. Μερικὰ παραδείγματα: ἡ προξενήτρια φορεῖ παράταιρες κάλτσες (μὴ κόκκινη καὶ μὴ μαύρη), γιὰ νὰ μὴ ματιασιῇ, ἢ κρατάει ἀπάνω της μὴ προσωπίδα (ἄμνιον,

¹ Συνέχεια ἐκ τοῦ Α' ἔτ. τῆς Ἑπετηρίδος ταύτης, σ. 149.

Τὸ περὶ γαμηλίων ἐθίμων κεφάλαιον, ὡς καὶ τὸ ἐπόμενον περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν, ἔλαβον ἑκτασιν μεγαλυτέραν τῆς δοθείσης εἰς τὰ προηγούμενα, καὶ διότι εἰς τὰ κεφάλαια ταῦτα τὸ ὑλικὸν ρέει ἀφθονώτερον, καὶ διότι ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἐπιστηθῇ ἰδιαίτερος ἡ προσοχὴ τῶν συλλογέων ἐπὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων, τὰ ὅποια ἀπεκάλυψεν ἡ συστηματικὴ ἔρευνα, ἡ ἐνεργηθεῖσα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διὰ τῶν ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Πρὸς τούτοις διὰ τῆς παραθέσεως πλειόνων παραδειγμάτων καὶ ἡ γνῶσις τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἀφορμᾶται εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ὁ συλλογεὺς λαογραφικῆς ὕλης, πλουτίζεται καὶ τὰ τιθέμενα διὰ τοῦ ἐρωτηματολογίου ζητήματα διασαφoῦνται ὡς οἷόν τε πληρέστερον. Περὶ πολλῶν ἐκ τῶν ζητημάτων τούτων βλ. τὰς περὶ γάμου καὶ τελευταῖας μελέτας τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τ. Β' σ. 218 - 283 καὶ τ. Γ' σ. 232 - 362.

τσίπα) παιδιοῦ ἢ κρατεῖ τὰ δάκτυλα τῆς χειρός της κολλημένα με ἀγιοκέρι ἢ πτύει εἰς τὸν τοῖχον λέγουσα: ὅπως κολλάει τὸ σάλιο μου στὸν τοῖχο, νὰ κολλήσῃ κι ὁ λόγος, πὺν θὰ πῶ. Ἀκόμη προσέχει νὰ μὴ σκοντάψῃ στὸ δρόμο, νὰ μπῇ μὲ τὸ δεξιὸ πόδι στὸ σπίτι, συνδανλίζει τὴ φωτιά κττ. Ποίαν ἀπὸ τὰς πράξεις αὐτὰς ἢ τί ἄλλο συνηθίζουν αἱ προξενήτριαι εἰς τὸν τόπον σας;

Ἄλλαι ἐνέργειαι, γιὰ νὰ μὴ χαλάσῃ ἡ προξενειά. Πρὸβλ. τὴν φράσιν:

Βάλε σκούπα καὶ φαράσι,
προξενειὰ νὰ μὴ χαλάσῃ (Βογατσικόν).

3. – Τυπικαὶ φράσεις διὰ τὴν ἀποδοχὴν ἢ ἀπόρριψιν τῆς προτάσεως.

Π.χ. Ἄν εἶναι τῆς τύχης, θὰ γίνῃ ἢ ἂν εἶν᾽ ἀπὸ Θεοῦ, καλὴ στερέωσις, κι ἂν δὲν εἶναι, ἔδωπα τό εἶπαμε κ' ἔδωπα νὰ μείνῃ (Μεσσηνία) ἢ ὅταν θέλετε σεῖς ἕνα, θέλομε μεῖς δέκα! ἢ δὲν ἔχομε καιρὸ κττ. Ἐκδηλώνουν οἱ οἰκεῖοι τῆς κόρης τὴν δυσ-
αρέσκειάν των, ἂν ἡ γενομένη πρότασις δὲν εἶναι ἀρεστή; Κατὰ ποῖον τρόπον; Πρὸβλ. τὴν συμβουλήν, πὺν ἔδιδαν κάποτε πρὸς τὴν προξενήτριαν εἰς τὴν Μεσημ-
βρίαν «ἅμα πῆαινε πούποτα καὶ δὲν ἄρεζαν ἀὸ γαμβρό, ὅτι δὲν ἔρχονταν σὲ
σκάλα κεῖνος ὁ γαμβρός; Μὴ βᾶῃς, καμὲν, μὴ σκάσῃ νε δὴ βισινὴ σ' καὶ δὴ
βάλῃνε στὴ γορφὴ σ'». (Πισινὴ, ἡ ὀπισθία ἀκρὰ τῆς φούστας).

4. – Συνεννοήσεις (μιλήματα) διὰ τὴν προίκα. Γίνεται συνάντησις συγγενῶν πρὸς τοῦτο; ἢ δίδεται ἀπλῶς διὰ τοῦ προξενητοῦ πρόχειρος σημείωσις τῶν προικῶν (ξωφύλλο ἢ ξωφύλλι, φατούρα ἐν Ἠλείῳ, τὸ ἴσο ἐν Σκύρῳ); Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πότε συντάσσεται τὸ τελικὸν προικοσύμφωνον; Π.χ. ἐν Ἀρ-
τοίστῃ τοῦ Ζαγορίου πρὸ τοῦ δείπνου τῶν ἐπισήμων ἀρραβόνων σχίζεται ἡ
φατούρα καὶ συντάσσεται τὸ προικοσύμφωνον, τὸ ὁποῖον καὶ ὑπογράφουν οἱ
γονεῖς, ὁ ἱερεὺς καὶ τρεῖς μάρτυρες.

5. – Τὰ τελειώματα. Πίστωσις τῆς συμφωνίας διὰ τῆς παροχῆς ἐγγυήσεως (καπάρο, Ρουμλούκι) ἢ δώρων, τὰ ὁποῖα ὁ μελλόνυμφος ἀποστέλλει διὰ τοῦ προξενητοῦ εἰς τὴν ἐκλεκτὴν του (φλουρὶ ἢ ἄλλο σημάδι, λογοσοῦμαδο ἢ πρῶτο κέρασμα (Θράκη), χάρες ἢ χαρίσματα (Κάλυμνος, Λιβύσιον). Π.χ. εἰς τὸν Σκο-
πὸν ἄλλοτε ἐστέλλετο γιασμᾶς (καλύπτρα) καὶ φλουρὶ ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ,
μαντήλι καὶ πιάτο μὲ χαλβᾶ καὶ λουλούδια ἐκ μέρους τῆς νύφης, ἐνῶ εἰς ἄλλα
χωρία τῆς Θράκης ἐδίδετο τότε τὸ μπαμπᾶ χακί, δηλ. χρήματα εἰς τὸν πατέρα
τῆς νύφης. Εἰς τὴν Καστορίαν προσκαλοῦνται οἱ συγγενεῖς, ὁ δὲ πατέρας (ἢ ἡ
μητέρα) τοῦ γαμβροῦ ἀνακοινώνει εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀρραβῶνας· τότε ὁ προξενητὴς
διαβάζει τὸ ξεστοίχι (προικοσύμφωνον) καὶ τὸ παραδίδει μαζὶ μὲ τὸ δακτυλίδι
τῆς νύφης εἰς τὸν πατέρα τοῦ γαμβροῦ· κατόπιν παίρνει τὸ δακτυλίδι τοῦ γαμ-

βροῦ καὶ τὸ πηγαίνει εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης. Εἰς τὸ Βογατσικὸν στενοὶ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ἐπήγαιναν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ ἄλλαξαν τὸ νισάν' (= σημάδι)· φεύγοντες ἄφηναν μίαν ἀδελφὴν τοῦ γαμβροῦ καὶ αὐτὴ «ξερρίζωνε 10-15 τρίχες ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς νύφης καὶ τις παράδινε στὸ γαμπρό, γιὰ νὰ μὴ τοῦ τὴν ἀλλάξουν». Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται (ἢ ἐγίνετο) τοιοῦτόν τι;

Ρίπτονται τότε πυροβολισμοὶ πρὸς ἀναγγελίαν τῶν ἀρραβῶνων;

6. - Μαντικὴ ἢ μαγικὰ μέσα διὰ τὴν σύναψιν συνοικεσίου. Π. χ. εἰς μέρη τινὰ τοῦ Πόντου συνεβουλεύοντο τὸν ἀστρολό, ἂν συμπίπτουν τὰ ζῳδια τῶν δύο νέων.

7. - Ἀμοιβαὶ προξενητοῦ ἢ προξενητρίας· π. χ. ἓνα ζευγάρι παπούτσια εἰς τὸ Ρουμλούκι, ἓνα ποσοστὸν ἐπὶ τῆς προικὸς ἄλλοῦ.

Β'. Ἀρραβῶν.

α) Ὀνομασία τοῦ ἀρραβῶνος· λέξεις καὶ ἐκφράσεις σχετικαὶ μὲ αὐτόν.

Π. χ. Ἀρραβῶνα, ἀρρεβωνήσια (Αἰτωλ. Ἀρκαδ. Ἡπ.), σιάσματα (Ἡπειρος, Ρόδος, Λήμνος), συβάσματα, σώσματα (Θεσσαλία), χαρτώματα (Κύπρος), σουμάδεμαν (Πόντος)· ἀρραβωνιάζω, ἀρραβωνιαστικός· ἀρμάζω, ἀρμαστός (Σάμος, Κάλυμνος)· συνιβάζω, συνιβασκός, συνβασκός (Σκοπός), σνιβασκός (ΝΑ Μακεδονία), συβασμένος (Αἰτωλ.), ἀσύβαστος (Ἡπειρ.), σαστικός (Κύμη), σιαστικός (Μέγαρα, Ἡπειρος, Χίος, Ρόδος, Λήμνος)· σουμαδεμένος, σουμαδεμέντσα (Πόντος), σεμαδεμένο (Ἀνακοῦ)· χαρτωμένος (Κύπρος), λογοστεμένος (Κρήτη) κλ.

Ποία ἡ κοινὴ ὀνομασία τοῦ δακτυλίου ἀρραβῶνος; Π. χ. δαχλίδ' (Σιάτιστα), ἀρρεβῶνα (Πελοπόνν.), σημάδ' (Τζουμέρκα), σουμάδ', βέρα, βεργέττα κλ.

β) Ὁ ἐπίσημος ἀρραβῶν.

1. - Μὲ ποίας λέξεις διακρίνεται οὗτος καὶ ποίας ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος ἀπαγορεύεται ἡ τέλεσις αὐτοῦ; (ἢ ἀρρεβῶνα ἐν Μεσσηνίᾳ, ἢ μιγάλ' ἀρραβῶνα ἐν Θράκῃ, ὁ χαιρετισμὸς ἐν Καστορίᾳ, τὸ μεγάλο μαντήλι ἐν Βογατσικῷ, τὰ τρανὰ ἀρραβωνιάσματα ἐν Σκοπῷ, τὰ σιάσματα ἐν Ζαγορίῳ). Προλήψεις: π. χ. εἰς τὸ Τσεπέλοβον ἀρραβῶν δὲν γίνεται τὴν Δευτέραν καὶ Τρίτην, γιὰ νὰ μὴ διφτιρώσ'ν κὶ τριτώσ'ν οὔτε τὸ Σάββατον, γιὰτὶ εἶνι σώσ'μον τς βδουμάδας.

2. - Ἡ πομπὴ τοῦ ἀρραβῶνος. Προηγεῖται κάλεσμα ἐκ μέρους τῆς νύφης; Πῶς γίνεται τοῦτο; Μειτέχουν τῆς συνοδείας τοῦ γαμβροῦ οἱ γονεῖς του; Συνοδεύει ἱερεὺς; Εἰς τὸν Σκοπὸν προηγεῖται ὁ προξενητὴς μὲ τὴν γυναῖκα του, κρατοῦντες τὰ πανέρια καὶ ἔπονται ὁ γαμβρός, οἱ γονεῖς του, οἱ συγγενεῖς καὶ ἄλλοι καλεσμένοι ὥρα βραδινή, μὲ τὰ φανάρια ἀναμμένα.

3. — Ἔθιμα κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύφης : σταυρὸς εἰς τὴν θύραν μὲ μέλι, τὸ ὕνι καὶ ἓνα ρόδι εἰς τὸ κατώφλι τῆς θύρας κτλ. Εἰς τὴν Μέσα Μάνην χύνουν λάδι σταυροειδῶς εἰς τὸ κατώφλιον, ὃ δὲ γαμβρὸς εἰσερχόμενος ρίπτει 1-2 τάληρα. Χαιρετισμοί. Εὐχαί.

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ γίνεται ὁ ἄρραβὼν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ; Μὲ ποίαν τότε πομπὴν ὁδηγεῖται ἐκεῖ ἡ νύφη καὶ ποῖα τὰ ἔθιμα κατὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τοῦ γαμβροῦ; Π. χ. εἰς τὴν Σκῦρον «ἐμπρὸς πᾶνε οἱ βιολιτζῆδες τραγουδῶντας καὶ παίζοντας. Ἀπὸ πίσω ἀμέσως ἡ νύφη βαστῶντας στὰ χέρια της ἓνα λαήνι ἢ ἓνα σταμνάκι πλουμιστό, γεμάτο νερὸ καὶ λουλούδια. Ἀκολουθοῦν παιδιὰ συγγενικά, πὺν νὰ ἔχουν τοὺς γονεῖς των, βαστῶντας πιατέλα καλὴ μὲ γλυκά, οἱ γονεῖς κι ὅλο τὸ σόϊ τῆς νύφης, φέροντας δῶρα γιὰ τὸ γαμπρὸ καὶ τοὺς συμπεθεροὺς, πὺν περιμένουν μπρὸς στὴν πόρτα του. Σὰ φτάσῃ ἡ νύφη μὲ τὸ συμπεθεριό, θὰ σταματήσουν καὶ θὰ τοὺς χαιρετήσουν μὲ τραγούδια-παινέματα τοῦ γαμπροῦ (τραγούδια τῆς πίτας). Ὁ γαμπρὸς καὶ οἱ δικοὶ του θὰ τοὺς τραγουδήσουν ἄλλα παίγια καὶ καλωσορίσματα, θὰ ράνουν τὴ νύφη μὲ λεπτὰ καὶ ρύζι». Εἰς τὸν Κάσπακα τῆς Λήμνου «μὴ γυναικα μονοστέφανη στέκεται στὴν πόρτα καὶ κρατεῖ ἓνα πιάτο μὲ μέλι, ἀμύγδαλα ξεφλουδιστὰ καὶ ἓνα φλουρί. Ἡ νύφη παίρνει μὲ τὸ ἀκροδάχτυλο λίγο μέλι καὶ κάνει τρεῖς σταυροί, ἓναν στὸ ἀνώφλι κι ἓναν δεξιὰ κι ἀριστερά. Ἐχὺν καὶ μὴ καρπέτα καὶ ποκάτω ἓνα μαχαίρι μαυρομάνικο, γιὰ νὰ γέν' σὰ τὸ σίδερο γερό, ἅμα πατήσ', καὶ ποπάνω ἓνα ρόδ'. Ἡ νύφη πατάει πὰ στὸ ρόδ' καὶ τὸ σπάει τὴν ὥρα κείν' οἱ ἄλλες γυναῖκες σπρώχνουν τὴ νύφ', τὴ χτυποῦν μπουνιές, κοιτοῦν νὰ τὴν πετάξ'νε μέσα. Τὴν ταΐζουν καὶ τὸ φλουρί. Κεῖνο τὸ ρόδ' τὸ τρῶνε παλληκάρια, ἄντρες, γιὰ νὰ κἀν'νε ἀγόρια. Τραπέζι ὕστερα καὶ χορός... Τ' ἄρραβωνιάσματα γίνονται Σάββατο ἢ Κυριακή. Ἀλλῃ μέρα πάλι πηγαίνουν τὸ γαμπρὸ στῆς νύφης τὸ σπίτι. Καὶ κεῖνος τὰ ἴδια πατοῦσε πὰ στὸ ρόδ'». Ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια αὕτη;

4. — Ἡ τελετὴ τοῦ ἄρραβῶνος. Ἡ παρουσίασις (τὸ προσκύνημα) τῆς νύφης. Ποῖος εἰσάγει τὴν νύφην εἰς τὴν αἵθουσαν καὶ ποῖος εἶναι ὁ στολισμὸς αὐτῆς; Ἀπὸ ποίαν ὕλην εἶναι κατεσκευασμένοι οἱ δακτύλιοι; Ποῖος ἀλλάζει τοὺς δακτυλίους; Ὁ ἱερεὺς ἢ ἄλλος τις; — Ὁ μετ' «εὐλογητοῦ» ἄρραβὼν εἰς μέρη τινὰ τοῦ Πόντου ἐθεωρεῖτο μισοστεφάνωμαν, ὃ ἄνευ «εὐλογητοῦ» ἄρραβὼν ἐλέγετο ἀπλῶς σουμάδ'. Εἰς τὴν Ἀρτσισίταν Ζαγορίου τοὺς δακτυλίους τοὺς βάζουν σ' ἓνα πιάτο μὲ ρύζι καὶ κατόπιν τοὺς εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς. Εἰς τὸ Ἀδραμύττιον «ἓνας πό'χει πατέρα καὶ μάννα σταυρώνει τὰ δαχτυλίδια καὶ τ' ἀλλάζει τοὺς δίνει κι ἀπὸ ἓνα μπάτσο : ὅπου πουνεῖ οὐ μπάτσους, ἔτσ' νὰ πουνῆς ἰσὺν τοὺν ἄντρα σ' κι αὐτὸς ἰσένα». Τί συνηθίζεται ἄλλοῦ;

Τὸ κέρασμα τῆς νύφης (τὰ ξένια ἐν Λέρῳ, τὰ ξενιάσματα ἐν Κυζίκῳ) ἦτοι δῶρα διὰ τὴν νύμφην, ριπτόμενα εἰς τὸν δίσκον. Ἐπιστρέφονται ταῦτα ἐν περιπτώσει διαλύσεως τοῦ ἄρραβῶνος; Τί ἄλλο χαρίζει ὁ γαμβρὸς κατὰ τοὺς ἄρραβῶνας εἰς τὴν μνηστήν; Π.χ. εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τῆς χαρίζει μιὰ ρόκα μὲ κεντήματα, εἰς τ' Ἀνώγεια τῆς Κρήτης τῆς χαρίζει μικρὰν καὶ κομπὴν μάχαιραν, τὴν ὁποίαν αὕτη φέρει κατόπιν εἰς τὴν ζώνην. Ποῖον εἶναι τὸ ἔθιμον ἄλλοῦ;

Τὸ ταῖσμα τοῦ γαμβροῦ. Π.χ. εἰς τὴν Λῆμνον ταῖζουν τὸν γαμβρὸν μέλι.

Τὸ φίλημα τοῦ μνηστήρος. Εἶναι συνήθεια ὁ μνηστήρ νὰ φιλῇ τὴν μνηστήν κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἄρραβῶνος; Π.χ. εἰς τὴν Ἀρτσίσταν τῆς Ἡπείρου «ὁ γαμβρὸς εἰσέρχεται εἰς τὸ δωμάτιον τῆς μνηστῆς καὶ προσπαθεῖ ν' ἀσπασθῇ αὐτήν, ὑποκύπτουσιν εἰς τὴν βίαν». Εἰς τὴν Καστορίαν «τὴν φιλεῖ μπροστὰ σ' ὅλο τὸν κόσμον».

5. — Τὸ προικοσύμφωνον (ἀνεθίβολο, ἀγκλαβή, ἀνεγκλαβή, ἀρεσά, ἀρεσκειά, ξεστοίχι, ἄρραβωνοχάρτι, προικοχάρτι κλπ.). Πότε συντάσσεται τοῦτο καὶ ὑπὸ τί-
νος; Τύπος συντάξεως αὐτοῦ καὶ καθομολόγησις ὑπὸ τῶν γονέων. Μάρτυρες. Καταχώρησις εἰς τὸν κώδικα τῆς Μητροπόλεως. Π.χ. εἰς τὴν Λῆμνον ἐπήγαινε ὁ συμπέθερος εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης μὲ τὸν παπᾶ καὶ ἔγραψαν τ' ἀνεθίβολο.

Στοιχεῖα ἀπαραίτητα τῆς προικὸς κατὰ τόπους: π.χ. μιὰ κασέλλα, δύο στρώ-
σες, δύο παπλώματα, ἕξ προσκεφαλάδες, 10-15 ὑποκαμισόβρακα, τζουμπέδες, πε-
σκίρια, χαλκῶματα ἦσαν τ' ἀπαραίτητα προικιά διὰ τὴν κόρην τῶν παλαιῶν
Ἀθηναίων (1750) 10-12 φορεσιᾶς ἀκέριες εἰς τὸ Ρουμλούκι, ζυμώτρα σκάφη καὶ
πλύνουσα σκάφη εἰς τὴν Λατσίδα Κρήτης, σπίτι εἰς τὴν Λῆμνον κ. ἄ. Τοῦναντίον
εἰς τὴν Κρήτην κάθε νέος, πού θὰ πανδρευθῇ, πρέπει νὰ ἔχῃ κάμει σπίτι. Εἰς τὸ
Ρουμλούκι ὁ γαμβρὸς στέλλει εἰς τὴν νύμφην βαμβάκι καὶ μαλλί, διὰ νὰ ὑφάνῃ
τὰ ροῦχα της. Ποῖαι εἶναι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλοῦ; Προστίθεται καὶ προγα-
μιαία δωρεὰ καὶ παραπροίκι;

Ποῦ ἀντιθέτως ὁ γαμβρὸς καταβάλλει χρηματικόν τι ποσόν, ὥς ἐξαγορὰν
τῆς νύφης; π.χ. μπαμπᾶ χακὶ εἰς χωρία τινὰ τῆς Θράκης, τῆς μάννας τὸ γάλα
(400-1000 δραχμαὶ) εἰς τὸ Ρουμλούκι, χρήματα ἢ βόδι κλπ. εἰς χωρία τινὰ τῆς
Μακεδονίας κτλ.

Ποῖος ὁ τύπος τοῦ προικοσυμφώνου προκειμένου περὶ ψυχοκόρης;

Περὶ προικισμοῦ τῆς πρωτοτόκου κόρης βλ. Ζητήματα Λαϊκοῦ Δικαίου,
B, β' ἐν Ἐπετηρίδι ΛΑ 1939 σ. 111.

6. — Συμβολικοὶ λόγοι καὶ πράξεις πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς συμφωνίας.
Π.χ. εἰς τὴν Λῆμνον οἱ γονεῖς τῶν μνηστευομένων «δίναν τὰ χέργια, φέρναν
γῦρο καὶ λέγαν: Ἀπὸ σήμερα μεροῦ ζ' μπεθέρ' κι ἀχώρ'στ'. Μήτε σὺ ν' ἀκοῦς

μήτε ἄν νὰ γλέπω. Καὶ ζ' ὁ Γιάνν' (νὰ ποῦμε) νὰ μᾶς ἀξώσ' ὁ Θός!» Ἐν Χαλδία Πόντου ὁ πατέρας τοῦ νέου σηκώνεται καὶ ζητεῖ τρεῖς τὴν νέαν ὥς σύζυγον τοῦ υἱοῦ του· ὁ πατέρας τῆς κόρης ἀπαντᾷ καταφατικῶς καὶ ὁ ἀρραβὼν λήγει. Πρβλ. τὰ ἐν Σκοπῶ ἐθιζόμενα, ἐν Ἀρχ. Θρακ. Θησ. 5,151 κέ.

7. — Κουφέτα. Μελόπιττα (ἀρραβανόπιττα, Πόντ.). Συγχαρητήρια καὶ εὐχαί. Εἰς τινὰ μέρη ἀνακατεύουν τὰ γλυκὰ τῆς νύφης μὲ τὰ γλυκὰ, ποὺ φέρνει ὁ γαμβρός, εἰς ἓνα δίσκον καὶ κατόπιν τὰ μοιράζουν. Εἰς τὴν Πέτραν τῆς Λέσβου τὴν Κυριακὴν μετὰ τὸν ἀρραβῶνα ἡ νύφη στέλλει εἰς τὸν γαμβρὸν μελόπιτταν στολισμένην μὲ ἀμύγδαλα καὶ ὁ κόσμος μετὰ τὴν ἐκκλησίαν πηγαίνουν νὰ χαιρετήσ' τὴ μελόπιττα.

8. — Ἑστίασις ἀρραβόνων. Δῶρα τοῦ γαμβροῦ διὰ τὸ τραπέζι (ἀρνὶ ἢ ψάρια, πίττες, δίπλες, γλυκὰ, κρασί). Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας τὰ μεταφέρουν μέσα σὲ τρεῖς κόφες τρία παιδιὰ μὲ πατέρα καὶ μητέρα (ἀμφιθαλῆ) μαζὶ μὲ ἄλλα δῶρα διὰ τὴν νύφην (φορέματα, καθρέπτην, κτένα, ψαλίδι). Εἰς τὴν Ἱεράπετραν τῆς Κρήτης ὁ γαμβρὸς στέλλει ἓνα δίσκον γεμάτον ψάρια, στολισμένο μὲ χρυσόχαρτα: ὥς εἶναι τὰ ψάρια ἄφωνα, ἐτσὰ νὰ ᾄδῃ καὶ τ' ἀντρόνῃ, νὰ μὴ μαλώνη. Εἰς ἄλλα χωρία τῆς Κρήτης «τὸ πρῶτο δῶρο ἦταν ἓνα ζευγάρι ἄσπρα περιστέρια μὲ τὸν ἀρραβῶνα δεμένο στὸ λαιμό τους ἢ ἄσπρο ἀρνὶ ἢ μιὰ μποτίλια μέλι». Ποῖον τὸ σχετικὸν ἔθιμον ἄλλου;

Συνήθειαι κατὰ τὸ τραπέζι τῶν ἀρραβόνων. Π. χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας γαμβρὸς καὶ νύφη «περνοῦν τὸ χέρι τοὺς σὲ μιὰ κουλλούρα καὶ τρανοῦν καθένας πρὸς τὸ δικό του μέρος». — Πυροβολισμοί. Δῶρα τῆς νύφης πρὸς τοὺς καλεσμένους. Εὐχαὶ κλ.

γ) Σχέσεις μεμνηστευμένων.

Ἡ πρώτη ἐπίσκεψις τοῦ γαμβροῦ, ἡ πρώτη χειραψία. Εἰς τὸν Πόντον ὁ γαμβρὸς προσεκαλεῖτο ἐπισήμως (γαμπρολάλᾳ ἢ γαμπροκαλέσματα), ὅτε καὶ διενυκτέρευε. Εἰς τὴν Θράκην (Καστανιές) ὁ ἀρραβωνιαστικὸς «ἓνα βράδ' ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐβδομάδα πηγαίν' μ' ἓνα δικό τ' μεγαλύτερο συγγενῆ στὸ σπίτι τῆς ἀρραβωνιαστικῆς του, γιὰ νὰ φιλήσ' τὸ χέρ' τοῦ πεθεροῦ καὶ τῆς πεθερᾶς. Τὴν πεθερὰ θὰ δώσ' ριγάλο (δῶρο) μετζήτ', μισὴ λίρα ἢ μιὰ, ἀναλόγως τῇ δύνامي τ'».

Ποῖαι εἶναι κατόπιν αἱ σχέσεις τοῦ πρὸς τὴν μνηστήν; Π. χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος ὁ ἀρραβωνιαστικὸς κρεμάει τὴν καπὸτα του καὶ τὸ ραβδί του στῆς νύφης, δηλ. μπαίνει πιά ἐλεύθερα.

Ἐπισκέπτεται ἡ νύφη τὸ σπίτι τοῦ ἀρραβωνιαστικοῦ; Π. χ. εἰς τὴν Μάνην,

τὴν Σιάτισταν κ. ἄ. τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται. Εἰς τὴν Σκῦρον ἡ μνηστὴ ζυμώνει πίττα καὶ τὴν πάει στὴν πλαστήρα· ἔκτοτε εἰσέρχεται ἐλευθέρως.

δ) *Δῶρα κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἄρραβῶνος.*

Εἰς ποίας ἐορτὰς ἢ ἄλλας περιστάσεις ὁ ἄρραβωνιαστικὸς ἀποστέλλει δῶρα εἰς τὴν μνηστήν; Π. χ. ἄρνι καὶ λαμπάδα κατὰ τὸ Πάσχα. Ἐν Σιγῇ τῆς Βιθυνίας τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας, ποὺ θὰ μεταλάβῃ ἡ μνηστὴ διὰ πρώτην φορὰν, ὁ γαμβρὸς στέλλει ἓνα μεγάλο σιμίτι καὶ λουκούμια, τὰ ὅποια ἐκείνη μοιράζει εἰς τὰς φίλας τῆς, γιὰ νὰ κολλήσουνε κι αὐτές. Εἰς τὴν Νίσυρον τὴν 20 Ὀκτωβρίου ὁ ἄρραβωνιαστικὸς προσφέρει εἰς τὴν νύφην ἓνα μαντήλι μὲ μούσμουλα, κάσιανα, καρύδια, πορτοκάλια κλπ.

ε) *Ἡ προῖκα καὶ ἡ ἐτοιμασία τῆς.*

Πότε ἡ μητέρα ἀρχίζει νὰ ἐτοιμάζῃ τὴν προῖκα τῆς κόρης τῆς; Βοήθεια διὰ τὸ τελείωμα τῶν προικιῶν.

Ποῖαι αἱ συνήθειαι σχετικῶς μὲ τὴν φύλαξιν τῶν προικιῶν; Π. χ. εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε κοντὰ εἰς τὸ φορτσέσι μὲ τὰ προικιά ἔβαζαν κουταλιτες μὲ τὸ μέλι καὶ ἔλεγαν:

Κόπιασε, κυρὰ νυφίτσα,
φάε, φάε κουταλίτα,
μὴν πειράξης τὰ προικιά κτλ.

ς) *Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι*

1.—πρὸς πρόκλησιν ἀγάπης π. χ. βρέχουν ροῦχο μὲ μαννόγαλο καὶ μ' αὐτὸ ἐγγίζουν τὸν ἄρραβωνιαστικὸν ἢ ρίχνουν μαννόγαλο στὸ μελάνι καὶ τοῦ γράφουν (Λοζέτσι Ἡπ.).

2.—πρὸς πρόκλησιν ἔχθρας καὶ διαλύσεως τοῦ ἄρραβῶνος π. χ. ρίχνουν ἓνα γάτη κ' ἓνα σκύλο στὶς πόρτες τῶν συμπεθερῶν καὶ λένε: ὡς μαλώνει ὁ γάτης μὲ τὸ σκύλο, ἔτσι νὰ μαλώνουν κ' οἱ συμπεθέρες (Κρήτη).

Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλου;

ζ) *Βίαια ἄρραβωνιάσματα.*

Π. χ. εἰς τὴν Μάνην ἐνίστε, ὅταν ἡ πρότασις τινος ἀποκρουσθῇ, οὗτος πηγαίνει νύκτα ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς νέας καὶ πυροβολεῖ, ἐνῶ ἄλλος τις ἀναφωνεῖ: ἄρραβωνιάζεται ὁ δεῖνα τὴν δεῖνα. Πρβλ. τὴν ἄρπαγὴν τῆς μαντήλας ἢ τὸ κόψιμο τῆς κοτσίδας ἐνὸς κοριτσιοῦ, τὸ ὅποῖον ἐκ τούτου ἐθεωρεῖτο ὑποχρεωμένον νὰ ὑπανδρευθῇ τὸν ἄρπαγα, εἰς Μενίδιον κ. ἄ.

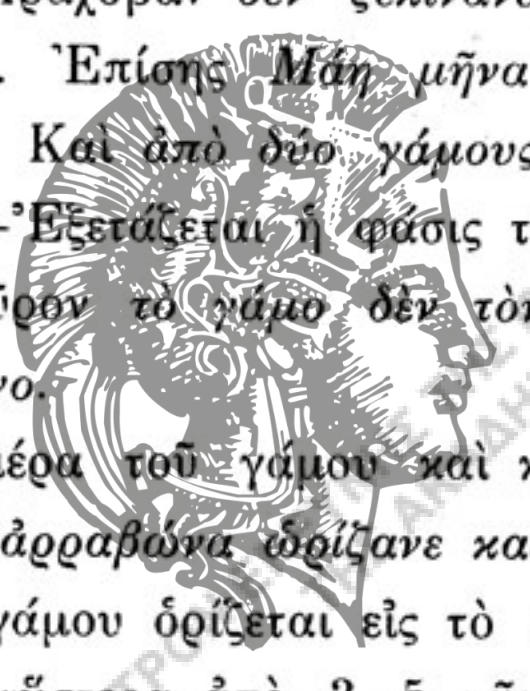
Γ'. Ἡ πρὸ τοῦ γάμου ἐβδομάς.

(Προπαρασκευαστικά ἔθιμα)

α) Γενικά.

1. — Λέξεις, φράσεις καὶ παροιμίας σχετικαὶ μὲ τὸν γάμον. (Γάμος, χαρά, ἀρ-
μασιὰ (Κύπρος), βλόγα, βλόα, βλόημα (Σίφνος) κλ. — Ἀρμάζω, στεφανώνω, πα-
στολοῶ, βλογάω κλ. — Γαμολόγος, γαμιώτης (Κύθν. Καστορ.), γαμουλιώτης (Κρή-
τη), γαμουλιάτης (Κύθηρα). — Παροιμίας: Πχ. Ἐφαγε τὸ κουλλοῦρι του. — Μιὰ
φορὰ μπαίν' ἡ νύφη στὸν παστό. — Κι ὁ μικρὸς γάμος τούμπανα κι ὁ μεγάλος
τούμπανα κλ.

2. — Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὸν χρόνον τῆς τελέσεως τοῦ
γάμου καὶ μὲ διαφόρους ἄλλας συμπτώσεις. Π. χ. Ἄν ἡ ἑορτὴ τῆς ἁγίας Μαύ-
ρας συμπέσῃ Δευτέραν, εἰς τὴν Ἀράχοβαν δὲν ξεκινᾷνε τὸν γάμο Δευτέρα οὔτε
πάλι Τρίτη τὸν ξεκινᾷνε Τετάρτη. Ἐπίσης Μῆν μῆνα δὲν παντρεύονται, γιατί
πεθαίνει ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο τους. Καὶ ἀπὸ δύο γάμους τὸν ἴδιο χρόνο στὸ ἴδιο
σπίτι ὁ ἓνας μόνον θὰ προκόψῃ. — Ἐξετάζεται ἡ φάσις τῆς σελήνης διὰ τὴν τέλε-
σιν τοῦ γάμου; Π. χ. εἰς τὴν Σκῦρον τὸ γάμο δὲν τὸν κάνουν σὲ χασοφεγγα-
ριά, γὰρ νὰ μὴ χαθῇ τὸ ἀντρόγυνον.

3. — Πότε καθορίζεται ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π. χ.
εἰς τὴν Κρήτην «τὴ βραδεὶά τοῦ ἀρραβῶνα ὁρίζανε καὶ τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου». Εἰς τὸ Ρουμλούκι ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου ὁρίζεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης κατ' αὐ-
τὴν τὴν ἡμέραν τοῦ ἀρραβῶνος «ὕστερα ἀπὸ 3-5 μῆνες τὸ πολὺ, καὶ ἡ συμ-
φωνία θεωρεῖται πλέον ἱερὰ γι' αὐτό, ἂν τύχῃ καὶ τὰ συμπεθερικά πειραχτοῦν
τὸν καιρὸ τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τὸ κορίτσι θέλῃ τὸ γαμπρό, εἶναι ἐλεύθερο νὰ πάῃ
στὸ σπίτι του» (Ἀγγ. Χατζημιχάλη).

Γίνεται συμβολικὴ ἢ ἄλλη τις εἰδοποίησις τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμ-
φην διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου; Π. χ. εἰς Τζαῖζι Πυλίας ὁ γαμβρὸς στέλλει εἰς
τὴν νύμφην κατὰ τὴν πρὸ τοῦ γάμου Κυριακὴν τὸ «ντεμπίχι δηλ. ἀρνί, κρασί,
πίττα, νὰ τὴν εἰδοποιήσῃ, ὅτι τὴν ἄλλη Κυριακὴ θὰ στεφανώσουμε».

4. — Ὁ παρὰ νυμφος (κουμπάρος ἢ νοῦνος).

Ποῖος συνήθως ἀνταλλάσσει τοὺς νυμφικοὺς στεφάνους, ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμ-
broῦ ἢ ἄλλος τις, διοριζόμενος πρὸς τοῦτο; Ποῖαι αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ κουμπά-
ρου; Συμπαραστατεῖ καὶ ἡ κουμπάρα κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ γάμου; Εἰς τί κυ-
ρίως μετέχει; Παίρνει ὁ κουμπάρος καὶ παρακούμπαρο; Ποῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια
νὰ διορίζουν τρεῖς ἢ καὶ περισσοτέρους κουμπάρους; Ποῖον τὸ ἔργον ἐκάστου; Π. χ.
εἰς τὴν Πυλίαν ὁ παρακούμπαρος βαπτίζει κατόπιν τὸ δεύτερον τέκνον.

5. – Οἱ *παράγαμπροι* ἢ *μπράτιμοι* (οἱ «*νυμφαγωγοὶ*» ἢ «*νυμφευταὶ*» ἢ «*παράνυμφοι*» τῶν ἀρχαίων). Ποία ἡ κατὰ τόπους ὀνομασία των καὶ ἐκ τίνων ἐκλέγονται; Π. χ. ἐν Θεσσαλίᾳ ὁ γαμβρὸς ἐκλέγει ἀπὸ τοὺς σπιτικούς του, ποὺ ἔχουν πατέρα καὶ μητέρα, δύο *μπρατίμους*. Οὗτοι ἐν Σκοπῷ Θράκης, Ἰκαρία κ. ἄ. λέγονται *παράγαμπροι*, ἐν Ἡπείρῳ *ἀδερφουπτοί*, ἐν Καλαβρύτοις κ. ἄ. *μπραζέρηδες*, *βλαμάδες* κλ. Πῶς γίνεται ὁ διορισμὸς καὶ τὸ κάλεσμα τῶν *παράγαμπρων*; Π. χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν τοὺς *καλνοῦν* μὲ *κουλλοῦρες* καὶ μὲ *πιάτο φαγί*, εἰς τὸ Ρουμλούκι μὲ *κανίσκια*.

Γίνεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν *πρᾶξις* τις, συμβολίζουσα τὸν ἰδιαίτερον αὐτῶν δεσμὸν πρὸς τὸν γαμβρόν; Π. χ. ἐν Καρυαῖς Καβακλὶ κατὰ τὴν τέλει τοῦ μυστηρίου *περιζωννύονται* μετὰ τοῦ γαμβροῦ διὰ τῆς ἁγίας ζώνης, διὸ καὶ λέγονται *ἀδερφοπιοτοὶ* ἢ *σταυραδέρφια*, *βλάμηδες* ἢ *μπράτιμοι*. Ποῖα εἶναι τὰ ἔργα των; Ποῖα τὰ ἔργα τοῦ *δέβερα* ἢ *διβερόζ*, ποὺ συνώδευε τὸν γαμβρόν εἰς τόπους τινας τῆς Θράκης; Ποῦ τὸν συνοδεύουν *κορίτσια*; (ἐν Μεσημβρίᾳ αἱ *ἐξαδέλφαι* τοῦ γαμβροῦ, *καλῖνες* λεγόμεναι).

6. – *Παραστέκει* τὴν νύμφην *γυνὴ παράνυμφος*; (Πρὸς τὴν «*νυμφεύτριαν*» τῶν ἀρχαίων). Π. χ. εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης, τὴν Ἰκαρίαν κ. ἄ. *παράνυμφος* λέγεται κόρη ἀμφιθαλής, ἡ ὁποία λούει, κτενίζει καὶ στολίζει τὴν νύμφην, τὴν συνοδεύει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ καὶ συγκοιμᾶται μετ' αὐτῆς τὴν Κυριακὴν βράδυ. Εἰς τὴν Κερασσοῦντα τοῦ Πόντου *παρανύφσσα* λέγεται ἡ γραῖα, ποὺ προπορεύεται λαμπαδηφοροῦσα κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς νύμφης ἐκ τῆς πατρικῆς τῆς οἰκίας, *παρανύφισσα* ἐν Σινώπῃ ἡ νουνὰ τῆς νύμφης, ἡ ὁποία καὶ τὴν λούει· ἔγγρα ἐν Καστορίᾳ «*ἡ γυναῖκα ποὺ τὴν παραστέκει καὶ τὴν δασκαλεύει*» καὶ τέλος τὴν ὁδηγεῖ τὴν Δευτέραν βράδυ *στὸν νυφιάτ'κο τὸν οὐντᾶ φλάχτρεις* ἐν Παπίγγῳ ἢ *παργέν'φες* ἐν Πωγωνίῳ αἱ τρεῖς γυναῖκες, ποὺ μένουν πλησίον τῆς νύμφης καὶ συγκοιμῶνται μὲ αὐτὴν μέχρι τῆς ἑσπέρας τῆς Τρίτης· *στρώστρα* ἐν Καρυαῖς Καβακλὶ ἡ *στρώνουσα* τὴν νυμφικὴν κλίνην. Ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχει τοιοῦτον ἔθιμον;

7. – Ἄλλα βοηθητικὰ πρόσωπα. Ὁ *καλεστής*, οἱ *παραστεκόμενοι* (Παγγαῖον), ὁ *πρωτοσυμπέθερος* (Πάπιγγον), ἡ *προζύμω* (Καρυαὶ) κτλ. Ἐκ τίνων ἐκλέγονται καὶ ποῖον τὸ ἔργον ἐκάστου;

8. – Μητροπολιτικαὶ ἄδειαι γάμου. Ζητήματα σχετικὰ μὲ τὸν βαθμὸν τῆς συγγενείας ἢ τῆς ἡλικίας τῶν νυμφευομένων. Τὰ σχετικὰ παλαιὰ ἔγγραφα.

β) *Τὰ καλέσματα.*

1. – Κατὰ ποίαν ἡμέραν καὶ μὲ ποῖον τρόπον γίνεται ἡ πρόσκλησις εἰς τὸν

γάμον; Γραπτῶς ἢ προφορικῶς; ἢ μὲ τὴν ἀποστολὴν ζαχαρωτῶν ἢ καρπῶν, κουλλουριῶν, κηρίων κλπ.; Γίνεται καὶ κάλεσμα τῆς νύφης καὶ τοῦ κουμπάρου καὶ κατὰ ποῖον τρόπον;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἀράχοβαν τῆς Παρνασσίδος «τὸν γάμο τὸν κινᾶν Δευτέρα. Πέντε ἄντρες, στενοὶ συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ, πᾶνε νὰ καλέσουν τὴ νύφη 2-3 ὥρες τῆς νύχτας μὲ τὸ κἀνιστρο. Στὸ κἀνιστρο βάζουν ροῖδο, καρυδομύγδαλα, λουκούμια, ἓνα μπουκάλι κρασί. Κατόπιν πᾶνε στὸν παπᾶ καὶ στὸ νουνὸ τοῦ γαμπροῦ, ποὺ θὰ στεφανώσῃ. Καὶ σ' αὐτοὺς δίνουν γλυκύσματα ἀπὸ τὸ κἀνιστρο. Τὴ Δευτέρα πρωτὶ πάει ἡ μάννα παντοῦ λέοντα: νὰ ῥθῇτε σήμερα νὰ στήσουμε τὰ προικιά, τοὺς γίκους. Τὴν Τετάρτη 3 ἢ 5 ἢ 7 παντρεμένες (καλεστούδισσες) ἔχοντας γαρύφαλλα στὸ κἀνιστρο καὶ μπουκαλάκι οὔζο πηγαίνουν καὶ καλοῦν τὸ χωριὸ ἐκ μέρους τῆς νύφης, ἐνῶ στὰ σπίτια τὶς φιλεύουν ροῖδα, καρυδομύγδαλα γιὰ τὴ νύφη. Ὅμοίως τὴν Παρασκευὴ καλεῖ ὁ γαμπρός». Εἰς τὸ Ρουμλούκι τὸ κάλεσμα γίνεται τὴν Παρασκευὴν μὲ στενοὺς συγγενεῖς: «ἔχουν σ' ἓνα τουρβάδι τὰ καλέσματα, ζαχαρωτὰ διπλωμένα σὲ ἄσπρο χαρτὶ καὶ δεμένα μὲ τὸ χράδι, δηλ. μὲ κόκκινη κλωστή». Εἰς τὸν Σκοπὸν τὸ κάλεσμα γίνεται μὲ τὴν προξενήτρα «γυρίζει τὰ σπίτια καὶ δίνει ζαχαρωμένα γαρύφαλα (μοσχοκάρνα), διπλωμένα στὸ χαρτὶ καὶ μαστίχα». Εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Ἡπείρου τὴν Παρασκευὴν ἓνα παιδί «γυρίζει μὲ τὴν πλόσκα καὶ καλεῖ στὸ γάμο» (πρβλ. σήμερο θὰ περάσ' ἡ πλόσκα), ἐνῶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Ἡπείρου καλοῦν μὲ μῆλο ἢ πορτοκάλλι ἢ μὲ κουλλούρι. Εἰς τὴν νύφην στέλλεται κουλλούρα καὶ ζαχαρωτὰ μὲ ρύζι καὶ σιτάρι. Εἰς τὴν Σινώπην καὶ τὸν Πόντον τὸ κάλεσμα ἦταν πίττα καὶ κερὶ, στελλόμενα τὸ πρωτὶ τῆς Πέμπτης (εἰς τὸν Πόντον κοκκινόκωλον κερὶν), εἰς τὴν Κύπρον λαμπάδα καὶ γλυσταρκές (κουλλοῦρες) τόσαι, ὅσα ἦσαν καὶ τὰ μέλη τῆς προσκαλουμένης οἰκογενείας. Εἰς τὴν Ἀγιάσσον τῆς Λέσβου κορίτσια, φιλαινάδες τῆς νύφης, καλοῦν τὸ Σάββατον μ' ἓνα πιάτο ρύζι μὲ ζάχαρι (ζερδέ). Εἰς τὴν Τήλον ὁ γαμβρὸς μὲ τοὺς παρανύμφους καὶ ἄλλους περιέρχεται τὸ ἑσπέρας τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου μὲ λύρας καὶ ᾠσματα τὸ χωρίον καὶ προσκαλεῖ ὅλους τοὺς χωρικοὺς εἰς τὸν γάμον, ἐνῶ εἰς τὴν Κάσον ἐκαλοῦντο ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς νήσου.

2. — Ποῖος ὁ τύπος τῶν γραπτῶν προσκλητηρίων;

3. — Ποῦ τὸ κάλεσμα τοῦ κουμπάρου καὶ τῶν παράγαμπρων (μπρατίμων) γίνεται μὲ κανίσκια καὶ πομπήν; Π. χ. εἰς τὸ Ρουμλούκι συνοδεῖα ἀπὸ κορίτσια, ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῆς μίαν γυναῖκα συγγενῇ τοῦ γαμβροῦ πηγαίνουν τὸ Σάββατον ἀπόγευμα εἰς τὸ σπίτι τοῦ νουνοῦ κανίσκι, διὰ νὰ τὸν προσκαλέσουν εἰς τὸν γάμον, καὶ στήνουν ἐκεῖ χορόν. Ὅμοίως προσκαλοῦνται καὶ τὰ μπρατίμια. Ἔχει

ὁ κουμπάρος τὸ δικαίωμα νὰ καλέσῃ καὶ αὐτὸς τοὺς δικούς του εἰς τὸν γάμον;

4. — Εἰς τὴν Σκῦρον ἡ νύφη ὀκτὼ ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου συνοδεία συγγενῶν πηγαίνει εἰς τὸ νεκροταφεῖον καὶ καλεῖ τοὺς προσφιλεῖς τῆς νεκρὸς νὰ παρευρεθῶν εἰς τὸν γάμον. Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;

γ') *Τὸ φλάμπουρο ἢ τὸ μπαῖράκι τοῦ γάμου.*

Ἄλλαι αὐτοῦ ὀνομασίαι: τὸ σερβελὶ (Λιβύσσιον), ἡ *μηλιά* (Καρναὶ Θράκης) κλ

Πότε κατασκευάζεται τὸ φλάμπουρο καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Τραγούδια καὶ χοροὶ σχετικοὶ μὲ τὸ φλάμπουρο. Ποῖος στήνει τὸ φλάμπουρο καὶ εἰς ποῖον μέρος τῆς οἰκίας; Ποία εἶναι ἐν γένει ἡ χρῆσις του;

Παραδείγματα. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἴμου τὸ Σάββατον ἔκαμναν τὸ φλάμπουρο: ἔπαιρναν ἓνα ξύλο, μιὰ ψιλὴ βέργα καὶ στήν ἄκρα τῆς βέργας ἔδεναν ἓνα μαντήλ' καλὸ κ' ἓνα κομμάτ' παννὶ ἀπὸ τὸ νυφικὸ φουστάν' τῆς νύφης καὶ ξερὸ βασιλικὸ κ' ἔμπηγαν κ' ἓνα λεμόν' στήν ἄκρα. Τὸν καιρὸ πὺν τὸν ἔκαμναν τὸν τραγουδοῦσαν κι ὅλα:

Βασιλικέ μου φλάμπουρε,
τί στέκεσαι καὶ καρτερεῖς;
— Γὼ καρτερῶ νὰ πάρω εὐκὴ,
νὰ πάρω εὐκὴ ὑπὸ τὸ Θεὸ
καὶ λόγο ὑπὸ τὸν κύρη μου....

Ὑστερα τὸν ἔπαιρνε (τὸν φλάμπουρο) μιὰ πρωταξαδέρφη τοῦ γαμπροῦ, ἔπαιρνε καὶ τὸν γαμπρὸ κοντὰ κι ὅλοι οἱ συγγενεῖς πιάνονταν καὶ χόρευαν τὸν φλάμπουρο:

Βαῖ, ματάκια μ', γλέπετε καλὰ
δῶ στή γειτονιά,
κλέφτες ἂν ἔχουμε,
νὰ τὶς τσακώσετε.
Φέρτε τις ἐδῶ
νὰ τὶς δείρουμε
μὲ βασιλικὸ
καὶ μὲ βάρσαμο.

Εἰς τὴν Λῆμνον κρεμνοῦσαν τὸ φλάμπλο ἀπὸ τὴν Τετάρτην: ἔδεναν σ' ἓνα καλάμι ἓνα μεγάλο μαντήλι κινκᾶτο (=κόκκινο) κ' ἔμπηγαν ἀποπάνω ἓνα ρόδι καὶ πολλὰς τρεῖς (=τέλια). Τὸ κρεμνοῦσαν στήν ἀξάτα ἢ στὸ παράθυρο καὶ ρῆγχαν καὶ τρεῖς ντουφεκιές, νὰ μάθῃ τὸ χωριό, ὅτι ὁ γάμος πιά γίνεται. Στὴν ἄκρα τοῦ μαντηλιοῦ ἔδεναν ἓνα νόμισμα καὶ κατόπιν, τὴν Κυριακὴ μετὰ τὴν στέψιν,

τὰ παλληκάρια πήγαιναν μὲ τὸ φλάβλο ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ νὰ τὸ παρατρέξνε· ὅποιος ἤθελε παραβγῇ, τὸ ἔπαιρνε. Τρέχουν γυμνοὶ ἓνα ποκάμισο κ' ἓνα σῶ-
βρακο. Καμιὰ φορὰ, ἅμα δὲ μέναν σύμφωνοι, τὸ παλεῦαν κιόλα». — Εἰς τὰ Βέν-
τζια τῆς Δυτ. Μακεδονίας τὸ φλάμπουρο εἶναι ἄσπρο τετράγωνο παννὶ μὲ κόκκι-
νο σταυρὸ εἰς τὸ μέσον, στολισμένο μὲ κόκκινο σκόουλο (βαμμένο μαλλὶ) καὶ μὲ
· βασιλικό· στὸ σταυρὸ τοῦ κονταριοῦ εἶναι μπηγμένα τρία μῆλα. Εἰς Βισοκὰ Κα-
λαβρύτων χρησιμοποιοῦν τὴν σημαίαν τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν δένουν ἓνα
μαντήλι, εἰς δὲ τὴν αἰχμὴν τοῦ κοντοῦ ἐμπηγνύουν μῆλον. Εἰς τὸ Ρουμλούκι καὶ
ὁ νοῦνος καὶ οἱ μπράτιμοι ἔχουν καθένας τὸ δικό του γλάμπουρο.

δ) **Τὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου.**

1. — *Τ' ἀλέσματα.* Ποῖαι αἱ συνήθειαι διὰ τὸ ἄλεσμα τοῦ γάμου; Π. χ.
εἰς τὴν Αἰτωλίαν τὸ ἄλεσμα «τὸ πάει στὸ μύλο ἓνα κορίτσι, ποὺ νὰ ᾿χη πατέρα
καὶ μάννα· ὅλα τ' ἀλέσματα θὰ σταματήσουν, γιὰ ν' ἀλέσῃ ὁ γάμος. Τὸ ἄλεσμα
τοῦ γάμου δὲν ξαϊάζεται, γιὰτὶ δὲν προκόβουν τὰ νιόνυφα». Εἰς τὴν Μάνην τὸ
σιτάρι τὸ καθαρίζουν γυναῖκες καλορίζικες (ἀμφιθαλεῖς) μὲ τραγούδια.

Ποῦ ἐξακολουθοῦν ν' ἀλέθουν τὸ σιτάρι τοῦ γάμου εἰς τὸν χειρόμυλον; Εἰς
τὴν Τήλον ὁ γαμβρὸς προσκαλεῖ γυναῖκας, διὰ ν' ἀλέσουν εἰς τὸν χειρόμυλον τὸ
σιτάρι καὶ τὸ κριθάρι τοῦ γάμου, καὶ τὸ βράδυ παραθέτει εἰς τὸ σπίτι τῆς νύ-
φης δεῖπνον εἰς αὐτὰς μὲ τραγούδια καὶ χορούς.

2. — *Τὸ ἀναπιασμα τῶν προζυμιῶν. Τὸ ζύμωμα.*

Ποίαν ἡμέραν ἀναπιάνουν τὰ προζύμια εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ καὶ ποίαν
ἡμέραν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Ποῖαι συνήθειαι ἐπικρατοῦν,

1) *ὅταν φέρνουν νερὸ διὰ τὸ ζύμωμα;* Π. χ. εἰς τὸ Μανιάκι Μεσ-
σηνίας τὴν Τετάρτην πρωΐ «ντένουν κοριτσίστικα ἓνα ἀγόρι 17-18 χρονῶν καὶ
τοῦ δίνουν τὸ σταμνί, ποὺ θὰ φέρῃ τὸ νερὸ ἀμίλητο. Ἀπὸ πίσω ἀκολουθοῦν ἄλ-
λοι πολλοὶ αὐτοὶ χαλνοῦν τὸν κόσμο, φωνάζουν καὶ τραγουδᾶνε :

τρέχουν τὰ νερά, τρέχουν κ' οἱ βρύσες,
τρέχει κι ὁ γαμπρὸς νὰ πάῃ στὴ νύφη».

2) *ὅταν κοσκινίζουν τ' ἀλεύρι.* Π. χ. εἰς τὴν Ἀρτσιίσταν τῆς Ἡπείρου
τὸ ἀλεύρι τὸ κοσκινίζει ἓνα παιδὶ 12-15 ἐτῶν (ἀμφιθαλὲς), ποὺ φορεῖ σελάχι καὶ
πιστόλια εἰς τὴν μέσην καὶ μαντήλι εἰς τὸ κεφάλι, εἰς τὴν Αἰτωλίαν τὸ κοσκινί-
ζουν τρία ἀγόρια καὶ τρία κορίτσια ἀμφιθαλῇ, ἀλλαχοῦ τρεῖς πρωτοστέφανες.
Εἰς τὰ χωρία τῆς Κορώνης σβήνουν τὰ φῶτα καὶ ὁ ἓνας ἀλευρώνει τὸν ἄλλον·
ὅλοι γίνονται ἄσπροι.

3) *ὅταν ἀναπιάνουν τὸ προζύμι.* Πῶς προμηθεύονται τὸ προζύμι διὰ

τὰ ψωμιά τοῦ γάμου καὶ ποῖος τὸ ἀναπιάνει; Ἀσήμωμα τῆς σκάφης. Τραγούδια καὶ χοροί. Εἰς τὴν Ἰμβρον τὸ προζύμι διὰ τὸν γάμον τὸ κρατοῦσαν ἀπὸ τὸν προηγούμενον μῆνα· εἰς τὴν Ἀρτσίσταν τὸ προμηθεύονται ἀπὸ τρεῖς Γιάνναινες. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «ἔπαιρναν ἓνα κορίτσ', μιὰ καλίνω, μὲ μάννα μὲ μπαμπᾶ· θαλὰ τὴ βάλ'ν ἓνα καλπᾶκ' κ' ἓνα μαχαίρ' καὶ θαλὰ κ'άν' τὰ προζύμια. Ὑστερα θαλὰ πάη ὁ γαμπρὸς ἀγκρυφίως νὰ βάλ' μέσ' στὸ προζύμ' ἓναν παρᾶ. Ἐκεῖν' πάλε θὰ τὸν πατήσ' μιὰ χουφτιὰ ἀλεύρ' στὸ πρόσωπο, γιὰ ν' ἀσπρίσ', νὰ γεράσ'. Τὸ ἴδιο κορίτσ' θαλὰ κάμ' πάλε τὸ προζύμ' στῆς νύφ'ς τὸ σπίτ'. Κατόπ' γύρω στὸ προζύμ' χορεύνε τρία τραγούδια». Εἰς τὴν Λάσταν τὸ προζύμι «τ' ἀναπιάνει ἓνα σερνικὸ παιδί, πὺν νὰ ἔχη πατέρα καὶ μάννα», εἰς τὴν Αἰτωλίαν τρία ἀγόρια καὶ τρία κορίτσια, εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ ἓνα συγγενικὸ κορίτσι (ἢ προζύμω), ἐνῶ δύο κορίτσια, ντυμένα τὸ ἓνα ὡς νύφη καὶ τὸ ἄλλο ὡς γαμβρός, χορεύουν γύρω στὴ σκάφη. Εἰς τὴν Σινώπην ἡ παρανύφισσα (νουνὰ τῆς νύφης) ἔπιανε τὰ προζύμια, ἐνῶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ «ἡ κουμπάρα κάμνισκε τὸ προζύμι»· κατόπιν «χορεύανε τὸ προζύμι». Ποῦ οἱ παριστάμενοι ρίχνουν νομίσματα καὶ ὀπωρικὰ (σῦκα, καρύδια, ἀμύγδαλα) εἰς τὴν σκάφην;

4) ὅταν ζυμώνουν τὰ κουλλούρια καὶ τὰ ψωμιά τοῦ γάμου.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Λευκάδα τὰ κουλλούρια τοῦ γάμου τὰ ζυμώνουν δύο κορίτσια ἀπὸ τὰ ὁμορφότερα τοῦ χωριοῦ, ντυμένα ἀνδρικὰ μὲ πιστόλι εἰς τὴν ζώνην. Εἰς τὴν Λῆμνον τὴν Τετάρτην ζυμώνουν τὰ κουλλουράκια, γιὰ νὰ καλέσουν, καὶ βγάζουν ἔξω στὴν ἀξίατα (ἢ στὸ παράθυρο) τὸ φλάμπλο, σημεῖον ὅτι εἶναι γάμος. — Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν καὶ χορεύουν τότε; Π. χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας χορεύουν τὸ σκαφιδάκι:

Σκαφιδάκι στορνεμένο κ' ἔμορφοπελεκημένο ...

εἰς τὴν Λάσταν: Ἀλεύρια μ' ἀλεσμένα, ψιλοκλισαρισμένα,

καὶ σύ, προζύμι ἀφρᾶτο

Παρασκευὴ εἰδικῶν ψωμιῶν τοῦ γάμου. Ἰδιαίτεραι αὐτῶν ὀνομασίαι: τὸ κουλλούρι τῆς νύφης (ξεχωριστὸ πλουμάτο), τὰ κουλλούρια τῶν προυκολόων (Δυτ. Κρήτη), ὁ πρωτόπλαστος (Μεσημβρία), ὁ πρόπκαστος (Σιάτιστα) κτλ.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «τρεῖς γυναῖκες πρωτοστέφανες πάαιναν τὴν Παρασκευὴ στοῦ γαμπροῦ τὸ σπίτ', θαλὰ κ'άν' τὸν πρωτόπλαστο καὶ θαλὰ π'άν' ἀλόγερα στὸ φούρνο ἀπὸ τὸ ὕψεν καὶ θαλὰ χορέψνε αὐτὲς οἱ τρεῖς. Εἶχαν καὶ τὸ τραγούδι τς, τοῦ πρωτόπλαστου τὸ τραγούδ'». Τὸ πρωτόψωμο εἰς τὰ Λακκοβίγια ζυμώνεται τὴν Πέμπτην ἀπὸ ἀμφιθαλῆ παρθένον καὶ τρεῖς πρωτοστέφανες γυναῖκες μὲ τραγούδια. Ἐν Χαλδίᾳ Πόντου ζυμώνουν τὴν Τετάρτην τὰ ψα-

θύρια, κουλλούρια, με τὰ ὅποια τὴν ἐπομένην προσκαλοῦν εἰς τὸν γάμον· τότε ζυμώνουν καὶ τὸ νεγαμοψώμ', ψωμὶ με ζάχαριν καὶ βούτυρον, εἰς τὸ ὅποιον καρφώνουν κλώνους μηλέας, κοπέντας ὑπὸ ἀνυπάνδρου νέου, εἰς τὰ ἄκρα τῶν ὁποίων προσκολλοῦν τεμάχια ζύμης. Εἰς τὸν Κάσπακα τῆς Λήμνου ἡ νύφη ζυμώνει τὴν Πέμπτην εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ «τὸ πρῶτο ζυμωτό· τῆς βάζουν ἓνα κόκκινο τσεμπέρι καὶ ὀλίγες τρεῖς χρυσές (=τέλια) καὶ τὴν περεχοῦν με τὰ κουφέτα. Ἀπὸ κεῖνο τὸ ζυμωτό θὰ κἀν'νε τὸ κλεφτοψώμ', με ζάχαρη, κανέλλα, μαστίχα κλπ. καὶ θὰ τὸ ψήσουν μονάχο στὸ φούρνο· ὕστερα καλνοῦν κορίτσια, βάζουν στὸ κεφάλι τῆς νύφης ἓνα κόκκινο μπ'γασί (παννὶ) καὶ τρεῖς μονοστέφανες γυναῖκες κόβουν τὸ ψωμὶ ἐπάνω στὸ κεφάλι τῆς νύφης σὲ τρία κομμάτια καὶ μοιράζουν ἓνα κομμάτι στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, ἄλλο στὴ γειτονιά καὶ τὸ τρίτο τὸ στέλνουν στὸ σπίτι τῆς νύφης. Παίρνει καθένας ἓνα κομματάκι καὶ τὸ βουτᾶ στὸ μέλι· δίνουν καὶ στὴ νύφη ἓνα κομματάκι ἀπὸ τὰ τρία κομμάτια, γιὰ νὰ εὐφορήσ' ἡ νύφ'. Κι ὅλοι οἱ καλεσμένοι θανά ἔχουν ἀπὸ μιὰ μπουκουνιά κλεφτοψώμ' ἀπάνου τς γιὰ 'πὸ κάθε κακό, γιὰ φυλαχτικό. Τ' ἄρμενα ἄρμενιάζουν καὶ προφυλάγονται οἱ συγγενεῖς, τ' ἀντρώγενο με τὸ κλεφτοψώμ'». Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας «τὸ Σάββατον πολὺν πρωὶ κορίτσια με μάννα καὶ πατέρα ζύμωναν στὸ σπίτι τῆς νύφης δύο πρωτόψωμα, ἓνα γιὰ τὸν γαμπρὸ καὶ ἓνα γιὰ τὴν νύφη, καὶ 4 - 5 σινιὰ λεκούμια καὶ τὰ ἔστελναν στὸ φούρνο με τὰ ὄργανα. Κατόπιν ὁ παπᾶς ἔβαζε τὸ πρωτόψωμο ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι τοῦ γαμπροῦ, ἐδιάβαζε μιὰ εὐχή καὶ τὸ ἔκοβε σταυρωτὰ σὲ τέσσερα κομμάτια καὶ τὰ ἐμοίραζαν· τὸ ἴδιο ἔκαμνε διὰ τὸ πρωτόψωμο τῆς νύφης». Εἰς τὰ Βένιζια τὸ Σάββατο βράδυ σπάνουν τὸ πλιόπλαστο ἐπάνω στὸ κεφάλι ἑνὸς ἀρσενικοῦ παιδιοῦ, ποὺ ἔχει τοὺς γονεῖς του· τότε χαλνοῦν καὶ ἓνα μελίτσι.

Σχετικαὶ δεισιδαιμονίαι: π. χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην, «ὅταν ζυμώνουν γαμοκούλλουρα, δὲν κάνουν παραπίθθια, γιὰτὶ παίρνουνε τὸ γούρι τῆς νύφης».

3. — Τὰ ξύλα διὰ τὸν φούρνον. Ποῖαι αἱ συνήθειαι, ὅταν πηγαίνουν νὰ κόψουν ξύλα διὰ τὸν γάμον; Εἰς τὸ Τσερβάρι τῆς Ἡπείρου γυναῖκες καλεσμένες πηγαίνουν τὸ Σάββατον νὰ φέρουν τουρτουριά καὶ ἐπιστρέφουν φορτωμένες με γαμήλια ἄσματα καὶ με τὸ μπαῖράκι ἐμπρός. Συνοδεία με λύρες καὶ ἄλλα ὄργανα ἐκκινεῖ καὶ εἰς τὸ Λιβύσιον, προηγουμένης τῆς σημαίας τοῦ γάμου (σερβελί). Χοροὶ καθ' ὁδόν, γεῦμα εἰς τοὺς βοηθοὺς. Καινούργια σχοινιά διὰ τὰ φορτώματα κτλ.

4. — Τὸ ψήσιμο τῶν ψωμιῶν. Σχετικαὶ συνήθειαι. Π. χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ νύφη τὴν Παρασκευὴν ἔστελλε εἰς τὸν γαμπρὸν ἓνα μαντήλι καὶ αὐτὸς ἔδενε εἰς τὸ ἄκρον γρόσια καὶ τὸ ἔστελλε εἰς τὸν φούρνον νὰ τὸ κρεμάσνε· τὰ

χρήματα ἦσαν τὰ ψηστικά. Ἐκεῖ ἔμενε κρεμασμένο ἕως τὴν Δευτέραν, σημάδι πῶχει χαρά. Εἰς τὴν Λῆμνον τὰ κορίτσια συνηθίζουν νὰ κλέβουν ἀπὸ τὸν φοῦρνον ἓνα ἀπὸ τὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου καὶ νὰ τὸ μοιράζουν: τό'χουν σὲ καλὸ νὰ κλέβουν, γιὰ νὰ γίνουν τὰ παιδιὰ ἔξυπνα (κλεφτοψώμ').

ε') *Παρασκευὴ ζυμαρικῶν καὶ γλυκυσμάτων.*

Πρόσκλησις γυναικῶν διὰ τὸ κοπάνισμα ἢ τρίψιμο τοῦ σταριοῦ. Π.χ. εἰς τὴν Σινώπην προσκαλοῦν στὸν τρίφτη: τρίβουν τὸ σιτάρι, ποὺ θὰ κάμουν τὸ κατσάκι, ἓνα εἰδικὸν φαγητὸν τοῦ γάμου.

Γλυκύσματα: δίπλες, πίττες, χαλβᾶς, πιλάφι κλ.

ς') *Αἱ τελευταῖαι ἐτοιμασίαι (τὰ ξετελέματα) καὶ ἡ ἐκθεςις τῶν προικιῶν.*

1. — Γάνωμα τῶν χαλκίνων σκευῶν, πλύσιμο καὶ σιδέρωμα τῆς προίκας, γέμισμα στρωμάτων, καπλάντισμα παπλωμάτων κλ. Γίνεται ἑορταστικὴ τις συγκέντρωσις δι' αὐτά; Ποῖαι αἱ κατὰ τόπους συνήθειαι; Π.χ. εἰς τὸ Λιβύσσιον τὰ χάλκινα σκεύη γανώνονται, παιζούσης τῆς λύρας καὶ τῶν συγγενῶν ραινόντων τοὺς τεχνίτας. Εἰς τὴν Κορώνην γυναῖκες καὶ κορίτσια πλύνουν τὰ προικιά τὴν Δευτέραν καὶ Τρίτην, ὁ δὲ γαμβρὸς ἀσημῶνει τὶς σκάφες, τὴν Τετάρτην τὰ σιδερώουν καὶ τὴν Παρασκευὴν ξαίνουν τὰ μαλλιά καὶ γεμίζουν τὰ στρώματα. Εἰς τὴν Λάσταν τῆς Γορτυνίας ἡ νύφη τὴν Παρασκευὴν στέλλει κορίτσια νὰ φέρουν φτέρη, γιὰ νὰ γιομίσουν τὰ προικιά (τὰ γιομίδια), εἰς τὸ Λιβύσσιον τὰ γεμίζουν μὲ φύλλα δάφνης, τὰ ὅποια τρυγοῦν ἄδοντες ἄσματα ἐγκωμιαστικὰ τῆς νύφης. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσ. τὸ στρῶμα τῆς νύφης τὸ γεμίζει τὴν Δευτέραν μία τυχερὴ γυναῖκα παντρεμένη καὶ κατόπιν κυλίνει τρία μικρὰ τυχερὰ παιδάκια ἐπάνω στὸ στρῶμα. Εἰς τὴν Λευκάδα τὴν Πέμπτην τὸ ἀπόγευμα γίνονται τὰ καρφώματα τῶν στρωμάτων: «ἡ μητέρα τῆς νύφης βάζει μέσα στὸ στρῶμα ἓνα μεγάλο κοιλολοῦρι, τὸ πρωτόπλαστο, καὶ συγχρόνως ρίπτει ἀμύγδαλα, καρύδια, φουντούκια, σῦκα, σταφίδες καὶ κουφέτα, ὥς καὶ ὅλοι οἱ προσκεκλημένοι. Τὸ στρῶμα ράπτεται προσωρινῶς, τὸ ἀπόγευμα δὲ τῆς Δευτέρας, ἀφοῦ μοιράσουν τοὺς καρπούς εἰς τοὺς καλεσμένους, ράπτεται στερεὰ καὶ στρώνεται ἡ νυμφικὴ κλίνη».

2. — Ποίαν ἡμέραν ἡ νύφη ἀπλώνει ἢ κρεμᾷ ἢ στένει τὴν προῖκα καὶ μὲ ποίας πράξεις συνοδεύεται τοῦτο; (τὰ καρφοπροίκια ἐν Μεσσηνίᾳ). Παραδείγματά τινα: Εἰς τὴν Κορώνην «κάνουν πρῶτα δίπλες, τὶς μελώνουν καὶ τρῶνε, γιὰ νὰ χαιρετήσουν τὰ καλορίζικα. Κατόπιν ἀπλώνουν ἓνα σχοινὶ καὶ ρίχνουν ἐπάνω τὰ προικιά καὶ στέλνουν καὶ προσκαλοῦν (μὲ ἓνα γαρύφαλο στὸ χαρτὶ) τὸν γαμπρό, τὴν πεθερὰ καὶ τὸν πεθερὸ κλ. νὰ πὰν ν' ἀσημώσουν τὰ προικιά κρατοῦν ἓνα

σεντόνι τεντωμένο κι ὅποιος ἔρχεται ρίχνει μέσα ἀμύγδαλα, χρήματα κλ. ἐνῶ τραγουδοῦν: *Εὐκήσου με, μαννούλα μου, τώρα μέσ' στὰ προικιά μου κτλ.* Εἰς τὴν Ἀρτοτίναν τὰ προικιά τὰ γικιάζουν τὴν Παρασκευὴν, ἀλλὰ ἓνα παιδί μὲ μάννα καὶ πατέρα κρημνίζει τὸν γίκο τρεῖς φορές· τὰ προικιά τὰ σπέρνουν μὲ κουφέτα καὶ ρύζι, ἀνάμεσα δὲ βάζουν μῆλα καὶ βαμβάκι. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν τὴν Παρασκευὴν ἀπόγευμα ὁ κουμπάρος προσκαλεῖ «*νὰ κοπιάσετε, θὰ πᾶμε νὰ ρά-
νουμε τὰ προικιά τ' ἀπόγεμα. Τὰ ραίνουν μὲ λουλούδια καὶ κουφέτα. Στὸ κά-
νιστρο τῆς νύφης βάζουν καὶ κινὰ καί, ὅταν χορεύουν, ἔχουν ἓνα βαθὺ πιάτο
μὲ κινὰ καὶ φεύγοντας βουτοῦν μέσα τὰ δάχτυλά τους*».

3. — Τὰ μπογαλίκια (ἄσπρόρροιχα ὡς δῶρα διὰ τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμ-
βροῦ). Ποῖα ἀφήνονται ἄκοπα καὶ διατί; Π.χ. εἰς τὰς Ἀθήνας παλαιότερα, «*δὲν
ἄνοιγαν τὶς τραχηλιές τῶν γυναικείων ὑποκαμίσων, πλὴν δύο, ποὺ προωρίζοντο
διὰ τὶς Καλοκυράδες*».

ζ') **Ὁ στολισμὸς τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου** (νυφροστόλι, νυφειὸ (Κωστί,
Πόντος), παστός (Δωδεκάνησος, Μεσημβρ.) ἢ μιλάσιος (Κρήτη), μναιὸ κλ.

1. — Πότε καὶ πῶς στολίζεται ὁ παστός; Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν κατὰ
τὰ «*παστοπήγια*»; Π.χ. εἰς τὸν Ἀσώματον Ρεθύμνου τὰ κορίτσια τοῦ χωρίου
μαζεύονται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ (ἢ τῆς νύφης) καὶ στολίζουν τὸν παστό:
«*καρφώνουν ἓνα σεντόνι στὸν τοῖχο, εἶσι ποὺ ἡ μέση του νὰ εἶναι ἐπάνω στὴ
γωνιά· σ' ὅλη τὴν ἐπάνω ἄκρα τοῦ σεντονιοῦ βάνουν βάτο, σὰ γιrolάντα, μὲ τὶς
ἄκρες του πρὸς τὰ κάτω καὶ κρεμοῦν τρία μεγάλα κουλλούρια, ἓνα στὴ μέση καὶ
ἓνα ἀπὸ κάθε ἄκρη. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σεντονιοῦ εἶναι γωνιακὸς καναπὲς ἢ
πεζούλα, ὅπου στρώνουν καλὰ ροῦχα καὶ καθίζουν τὴ νύφη. Κατὰ τὸ στρώσιμο
τοῦ παστοῦ τραγουδοῦν: *Καλὰ νὰ τσῆ τὸ στρώσετε τσῆ νύφης τὸ στρωμάτσο
κτλ. καὶ εἰς τὸ τέλος σκορπίζουν ἐπάνω στὸν παστό ρύζι, κουφέτα, λεφτά, μπα-
μπακέσπορο καὶ κυλιοῦν ἐπάνω ἓνα παιδί, ἀγόρι ἢ κορίτσι*» (Μ. Λιουδάκη).
Πρβλ. τὰ τραγούδια τοῦ κρεββάτου ἐν Ρόδῳ:*

*Ἐστέσαμεν τον τὸν παστόν,
ποπάν' καὶ κάτω πλουμιστόν.....*

Εἰς τὴν Κερασοῦντα ἡ νύφη ἔμπαινε στὸ νυφειό, μίαν γωνίαν τοῦ δωμα-
τίου, κλειομένην διὰ παραπετάσματος, ἀπὸ τὴν Πέμπτην.

2. — Ποῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ κρεμοῦν εἰς τὸν παστόν τὸ λεγόμενον
κλουβί; Π.χ. εἰς τὸ Κωστί τῆς Θράκης «*περιτυλίσσουν λεπτὲς βέργες κυδωνιάς
μὲ κόκκινο καὶ ἄσπρο βαμβάκι, τὶς δένουν σταυρωτά, ὥστε ν' ἀποτελέσουν μίαν*

στεφάνην καὶ ἀπὸ τὰ ἄκρα των κρεμοῦν ἄρμαθιές (μπρουλιές) ἀπὸ σταφίδες μὲ ἓνα καρύδι εἰς τὸ ἄκρον καὶ ἓνα λεμόνι εἰς τὴν μεσαίαν μπρουλιάν. Τὶς μπρουλιάζουν τὰ κορίτσια εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης μὲ τραγούδια καὶ τὰ παλληκάρια μεταφέρουν τὸ κλουβὶ τὴν Κυριακὴν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μαζὶ μὲ τὸ προυκιὸ τῆς νύφης καὶ τὸ κρεμοῦν ἐκεῖ πὺν στέκεται ὁ γαμπρός».

3. — Πότε καὶ ὑπὸ τίνων στρώνεται ἡ νυμφικὴ κλίνη; Π.χ. εἰς τὴν Κύπρον τὴν Πέμπτην συγκαλοῦνται συγγενεῖς καὶ φίλοι νὰ στρώσουν τὸ κρεββάτι, μεθ' ὃ γίνεται τὸ πλούμισμα. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε τὸ νυμφικὸ κρεββάτι τὸ ἔστρωναν γυναῖκες μονοστέφανες καὶ ἀπίκρατες· τὸ ἔρραιναν μὲ ζαχαρωτὰ καὶ ἔβαζαν κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι ἑννέα ἀμύγδαλα, ἀνάμεσα δὲ στὰ στρώματα ἓνα ψαλίδι ἀνοιχτὸ καὶ ἓνα κομμάτι ἀπὸ παλαιὸ δίχτυ γιὰ τὰ μάγια» (Δ. Καμπούρογλου). Εἰς τὰς Κυδωνίας προσκαλοῦσαν τὸ ἀπόγευμα τῆς Παρασκευῆς τὶς φιλαινάδες τῆς νύφης, πὺν εἶχαν ἐν ζωῇ τοὺς γονεῖς των, καὶ ἔστρωναν τὸ νυμφικὸ κρεββάτι καὶ κατόπιν ἐχόρευαν.

η') Τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην.

1. — Μὲ ποίαν λέξιν διακρίνεται κατὰ τόπους ἡ ἀποστολὴ τῶν δώρων αὐτῶν; (Π.χ. τὸ σινὶ ἢ τὰ σινιά (Δυτ. Μακεδονία), τὰ πανέρια (Λῆμνος), τὰ κανίσκια, οἱ χάρες, τὰ προβοδήματα, τὰ μποχτισάλια, τὰ θώρειτρα (Σωζούπολις), τὰ γανήλα (Πόντος).

Εἰς τί συνίστανται τὰ δῶρα ταῦτα καὶ κατὰ ποίαν ἡμέραν στέλλονται; Π.χ. εἰς τὰς παλαιὰς Ἀθήνας ὁ γαμπρὸς ἔστελλε τὴν Πέμπτην μέσα εἰς τὸ σινὶ λουτρίκια, ταμπακέρα ἀσημένια μὲ χτένι, τσιμπιδάκι, σαπούνι, κινὰ καὶ χρήματα. Εἰς τὴν Λῆμνον στέλλονται τρία πανέρια: τὸ ἓνα ἔχει τὰ νυφικὰ (κατρέφτ', ἄρμαθιά ἀπὸ φλουριά, φόρεμα, παπούτσια), τὸ ἄλλο τὰ ζβεθερκᾶτα (τ' πεθεροῦ π' κάμσο κλ.) τὸ ἄλλο ρακί, κρασί κλ. Εἰς τὸν Πόντον ὁ γαμπρὸς στέλλει τὴν ἑσπέραν τῆς Πέμπτης τὰ συμπόσα (δισάκκιον μὲ φαγητὰ καὶ ποτὰ) καὶ τὰ κανόνᾶ (8 γρόσια διὰ τὴν πενθεράν, 1 γρόσιον διὰ τὸ ποδοπλύσιμαν τῆς νύφης, 1 γρόσιον διὰ τὸ ράψιμον τοῦ φορέματος, 1 ζευγὸς ὑποδημάτων καὶ ἓν ψαθύρ' (πίττα), τὴν ὁποίαν κόπτει ὁ ἱερεὺς καὶ διανέμει εἰς τὸν πενθερὸν καὶ τὸν παρὰ νυμφον. — Ποῖοι τὰ μεταφέρουν καὶ μὲ ποίαν πομπήν; Ὑποδοχὴ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, χοροὶ καὶ ἄλλα ἔθιμα. Π.χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν ἓνας ἀδελφὸς τῆς νύφης σπάζει εἰς τὸ κεφάλι του μιὰ κουλλούρα (μπουγάτσα) καὶ τὴν μοιράζει εἰς τοὺς καλεσμένους. Φεύγοντες οἱ μπράτιμοι φορτώνονται τὰ σινιά, γεμᾶτα δῶρα διὰ τὸν γαμβρόν.

2. — Στέλλονται μὲ τὸ σινὶ καὶ χρήματα ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν

νύμφην ἢ πρὸς τὸν πενθερὸν καὶ πῶς λέγονται ταῦτα; Π.χ. εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ ὁ γαμβρὸς μαζί με τὰ γαμήλια δῶρα θέτει εἰς τὸ σινὶ καὶ τὸ ἀγαρλίκ', δηλ. ποσὸν τι χρημάτων (70-150 φράγκα), δῶρον πρὸς τὸν πενθερὸν ὡς ἐξαγορὰν τῆς νύμφης. (Πρβλ. τὰ *θέρετρα* ἐν Σινώπῃ, *θώρετρα* ἐν Σωζουπόλει, *θεώρετρα* ἐν Πόντῳ).

Ποῦ στέλλεται καὶ κερὶ εἰς τὴν νύμφην καὶ ποία ἡ σημασία τούτου;

3. - Τί στέλλεται εἰς ἀνταπόδοσιν ἐκ μέρους τῆς νύμφης;

θ') *Τὸ λουτρὸν τῶν μελλονύμφων. Τὸ πλέξιμο τῆς νύμφης.*

1. - Πότε λούεται ἡ νύμφη καὶ πότε ὁ γαμβρὸς; Πῶς καταρτίζεται ἡ συνοδεία τῆς νύμφης, ὅταν τὴν ὀδηγοῦν εἰς τὸ λουτρόν, καὶ πῶς ἡ συνοδεία τοῦ γαμβροῦ; Τί τραγουδοῦν καθ' ὁδὸν καὶ τί εἰς τὸ λουτρόν; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν τὰ κορίτσια συνώδευαν τὴν νύμφην τὴν νύκτα τῆς Παρασκευῆς εἰς τὸ λουτρόν μετὰ τὰ ὄργανα καὶ ἐξερχόμενα ἐχόρευαν γύρω εἰς τὸ λουτρόν. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὸ Σάββατον πρωὶ ἡ προσκαλέστρα προσκαλοῦσε τὶς φιλαινάδες καὶ τοὺς συγγενεῖς τῆς νύμφης καὶ ὅλοι μαζί τὴν συνώδευαν εἰς τὸ λουτρόν. Προηγῆτο γυναικὰ με βενέτικο πανέρι, ὅπου τὰ λουτρικά, καὶ ἠκολούθει τὸ γαμοστόλι, δηλ. οἱ προσκεκλημένοι μετὰ τὰ παιγνίδια. Τραγούδια κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λουτροῦ, χοροὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸ σπίτι. Τὸ βράδυ τοῦ Σαββάτου μετὰ ὁμοίαν πομπὴν συνωδεύετο καὶ ὁ γαμβρὸς εἰς τὸ λουτρόν. Ὁμοίως εἰς τὴν Σινώπην ἐπροσκαλοῦσαν κόσμον μετὰ τὸν πρωτόγερο καὶ συνώδευαν εἰς τὸ λουτρόν πρῶτα τὸν γαμβρόν καὶ κατόπιν τὴν νύμφην, τὴν ὁποίαν ἔλουε ἡ παρὰνύμφισσα, δηλ. ἡ νουνά της.

2. - Πῶς γίνεται τὸ λουτρόν τῶν μελλονύμφων, ὅπου δὲν ὑπάρχει δημόσιος λουτρὸν; Ποῖος μεταφέρει τὸ νερὸ καὶ ποῖος λούει τὴν νύμφην; Π.χ. εἰς τὴν Ἰμβρον τὸ Σάββατον δύο κορίτσια φέρουν τὸ νερὸ ἀπὸ τὴν βρύσιν καὶ τὸ παραδίδουν εἰς τὸν γαμβρόν, ὁ ὁποῖος τὸ χύνει εἰς τὸ καζάνι. Κατόπιν λούονται μαζί μετὰ τὴν νύμφην, ἡ ὁποία τοὺς χαρίζει τὸ ὑποκάμισον καὶ τὸ μποῦστο της. Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης τὴν λούουν ἐπίσης τὸ Σάββατον πολὺ πρωὶ τρία κορίτσια «ἀμφιθαλῆ», συλλουόμενα καὶ αὐτά, καὶ κατόπιν τὴν πλέγνε τραγουδῶντας:

Σάββατο βραδὺν με διῶξαν οἱ γονιοί μου,

ποὺ τὰ σπῖτια τσου...

Εἰς τὴν Σκῦρον τ' ἀπολ' σῖδια ἦτοι «τὰ νερά, ποὺ λούστηκαν ὁ γαμπρὸς κ' ἡ νύμφη, τὰ ρίχνουν στὴν ἴδια λεκάνη. Τὰ φυλᾶνε τρεῖς μέρες κ' ὕστερα τὰ χύνουν σὲς τέσσερις γωνιὰς τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ κάνουν ἀγόρια».

3. - Πότε γίνεται τὸ πλέξιμο τῆς νύφης καὶ ποῖοι τὴν πλέκουν; Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; Π.χ. εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τὸ Σάββατον «συνοδεῖα ἀπὸ τὴν συντέκνισσα καὶ τὶς καλῖνες (ἑξαδέλφες τοῦ γαμβροῦ) ἐπήγαινε μὲ τὰ τέλια καὶ τὶς πλέχτρες (κορδέλλες μὲ φλουρὶ) καὶ μὲ τὴ γάϊδα στῆς νύφης τὸ σπῖτι νὰ πλέξουν τὴ νύφη. Οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἔκλειναν τὴν πόρτα καὶ ἀπὸ μέσα ἐστέκονταν 2-3 παλληκάρια, τὰξαδέρφια τῆς νύφης, καὶ ζητοῦσαν τραγούδια ἀπὸ τὶς καλῖνες, γιὰ ν' ἀνοίξουν. Ἀφοῦ τραγουδοῦσαν τραγούδια τῆς νύφης καὶ τῶν παλληκαριῶν, ἀνοίγεν ἡ πόρτα. Πρῶτα ἔκαμναν τὸ προζύμ': μιὰ πρωταξαδέρφη τοῦ γαμβροῦ ἐκοσκίνιζε τ' ἀλεύρι φορῶντας καλπάκι στὸ κεφάλι καὶ μαχαίρι στὴ ζώνη, ἔπειτα ἐκοσκίνιζαν καὶ δύο παλληκάρια, ἀναποδογυρίζοντας τρεῖς φορές τὴν πυκνάδα. Μετὰ τὸ κορίτσι ἐζύμωνε τὸ προζύμι, ἐνῶ οἱ καλῖνες τραγουδοῦσαν: Μαννέ μου, τὴν εὐκὴ σου στὸ πρῶτο τὸ προζύμι κτλ. Ὑστερα ἡ συντέκνισσα ἀναφτεν ἓνα κερὶ καὶ πήγαινε κ' ἔπαιρνε τὴ νύφη ἀπὸ τὴν κάμαρα καὶ τὴν ἐκάθιζε νὰ τὴν πλέξῃ τὸ πρόσωπο τῆς νύφης ἦταν σκεπασμένο μ' ἓνα τσεμπέρι βυσσινύ. Πρῶτα ἐπλέκεν ἡ συντέκνισσα, κατόπι τοῦ γαμβροῦ οἱ συγγενεῖς ὅλοι τῆς ἔκαναν 40 πλεξούδια, ἐνῶ οἱ καλῖνες τραγουδοῦσαν:

Φέρετε νερὸ ροδόσταμο καὶ φίλντισένιο χτένι
νὰ πλέξουμε τὴ νύφη μας τὴν καλοκαρδισμένη...

ἢ Μὲ πούλησες, μαννέ μου, γιὰ ἓνα δαχτυλίδι
δῶσ' το, μαννέ μου, πίσω καὶ ξαναγόρασέ με... κλ.

Τὸ κερὶ πάντα ἀναμμένο. Ὑστερα ἐκάρφωναν στὰ πλεξούδια τὰ τέλια καὶ τὶς κορδέλλες». Πῶς λέγονται ἄλλοι τὰ κορίτσια, ποὺ λούζουν καὶ κτενίζουν τὴν νύφη;

4. - Εἰς τὰ ὀρεινὰ χωρία τῆς Πυλίας τὰ λούσματα τοῦ γαμβροῦ γίνονται ὡς ἑξῆς: καθίζουν τὸν γαμβρὸν εἰς ἓνα βαρέλι τοῦ νεροῦ καὶ τοῦ βάζουν εἰς τὰ γόνατα ἓνα ταψὶ γεμᾶτο νερὸ μὲ λεμονόφυλλα καὶ ἄλλα μυριστικά· κατόπιν οἱ παριστάμενοι τὸν σταυρώνουν ἓνας-ἓνας στὸ κούτελο, δηλ. τὸν κερνοῦν ἓνα τάληρο ἢ περισσότερα, ρίχνοντάς τα στὸ ταψί. Οἱ ἀνύπαντροι κατόπιν πίνουν ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ βαρελιοῦ, «γιὰ νὰ στρέξῃ στὸ κεφάλι τους». Ποία εἶναι ἡ σχετικὴ συνήθεια ἄλλοι;

ι') Ἡ κινὰ ἢ τὰ κινιάσματα.

Αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι: τὰ κινάγματα (Πόντος), τὸ κινιάσιμο (Κωστί), τὸ σχένιασμαν (Κύπρος), τὸ ἀλειχάνισμα (Ρεῖσδερε) κττ. Κινὰ ἢ ἀλειχάνη, κοκκίνη βαφή, μὲ τὴν ὁποίαν βάφονται μαλλιά καὶ νύχια τῆς νύφης κλπ. Ποῖαι

αἱ συνήθειαι κατὰ τὰ *κινιάσματα*; Πῶς χορεύουν τὴν *κινά*; μὲ ποῖα τραγούδια; Π. χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν «ἐκαλοῦσαν τὸ Σάββατο βράδυ κορίτσια καὶ παλληκάρια νὰ χορέψουν τὴν *κινά*, νὰ *κινιάσουν* τὴ *νύφη*. Αἱ γυναῖκες ἐζύμωναν τὴν *κινά* καὶ κατόπιν τὰ παλληκάρια τὴν ἔπαιρναν στὰ χέρια, ἄναβαν πέντε κεριά καὶ τὴν ἔτρεχαν λόγερα τὴν ἀσήμωναν καὶ τὴν ἐχόρευαν: τὴν βαστοῦσε στὸ χέρι ὁ πρόβodos καὶ χόρευε· κατόπιν ἔβαφαν τὰ δάχτυλα τῆς *νύφης* κι ὅλοι οἱ καλεσμένοι ἔβαφαν τὸ δάχτυλό τους τὸ *μολογὸ*» (= μικρό). Εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων τὸ Σάββατον τὰ μεσάνυχτα «ἐκκινεῖ συνοδεία ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μὲ φανούς, προηγουμένης τῆς νουνᾶς, ἡ ὁποία κρατεῖ *γάβανον*, δηλ. βαθὺ πινάκιον μὲ *κινάν*. Ἡ *νύφη* σκεπασμένη μὲ καλύπτραν κάθεται εἰς τὸ μέσον τοῦ δωματίου, ἐνῶ πλησίον τῆς τοποθετεῖται ἡ *κινά* μὲ τρία κηρία καίοντα εἰς τὰ χεῖλη τοῦ γαβάνου. Κάθε καλεσμένος ρίπτει νόμισμα εἰς τὸν γάβανον καὶ ἐμβαπτίζει εἰς τὴν *κινάν* τὸν δάκτυλον, τὸν ὅποιον ἡ *νύφη* περιδένει μὲ τεμάχιον ἐκ τῆς καλύπτρας τῆς. Ἀφοῦ *κνιστοῦν* ὅλοι, *χορεύουν τὴν κινά*· αὐτὸς δηλ. ποὺ σέρνει τὸν χορὸ κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα τὸν γάβανον μὲ τὴν *κινάν* καὶ τὰς ἀναμμένας λαμπάδας. Τὴν *νύφη* τὴν *κ'νιάζει* ἡ νουνᾶ. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ οἱ καλεσμένοι προσπαθοῦν νὰ κλέψουν ὅ,τι ἡμποροῦν καὶ νὰ τὰ μεταφέρουν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ». Εἰς Ρεῖσδερε τῆς Σμύρνης ἔβαζαν τὴν ἀλειχάνη σὲ μίαν μεγάλη σουπιέρα καὶ εἰς τὸ μέσον ἓνα κομμάτι ζύμη μ' ἓνα φλουρί.

ια') *Τὰ σφαχτὰ τοῦ γάμου.*

Πότε σφάζονται τὰ ζῶα διὰ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου καὶ ποῖαι αἱ κατὰ τὴν σφαγὴν των συνήθειαι; Π.χ. εἰς τὴν Λευκάδα τὸ Σάββατον σφάζουν τράγον καὶ πυροβολοῦν πρὸς ἀναγγελίαν, ὅτι «αἵματώθη», ἤρχισεν ὁ γάμος. Εἰς τὴν Μάνην τὰ σφαχτὰ πρέπει νὰ εἶναι ἄρρενα (κριοὶ ἢ τράγοι) καὶ νὰ εἶναι μονὰ (3, 5, 7), προσφέρονται δὲ ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ, ἀλλ' ἓνα ἀπὸ αὐτὰ πρέπει νὰ ἐπιστραφῇ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ. Ταῦτα, ὡς καὶ δέκα ἄρτους (*χαρόπιττες*) κατὰ σφακτόν, μεταφέρουν τὸ Σάββατον συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ *καλορίζικοι* (δηλ. ἀμφιθαλεῖς), *κανισκαραῖοι* λεγόμενοι.

ιβ') *Εἰδικὰ φαγητὰ καὶ γλυκύσματα.*

Ποῖα τὰ ὀνόματά των καὶ ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των; Π.χ. εἰς τὴν Λέσβον συνηθίζεται τὸ *κεσκέκι*, κρέας βρασμένον μὲ κοπανισμένον σῖτον. Εἰς τὴν Μάνην τὸ σφαχτὸ βράζει ὁλόκληρον ἐντὸς λέβητος μὲ σιτάρι. Ὁ *χόντρος* ἐν Μέσα Μάνη γίνεται μὲ σιτάρι κοπανισμένο καὶ μὲ *λεῖο*, δηλ. τεμάχια ἐντέρων, σπληνὸς κλ. ἐπιπασσόμενα ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸ βράσιμο τοῦ χόντρου τραγουδοῦν:

Σιδεροσιές μου μπρούτζινες, κακάβια μ' ἀσημένια,
σταράκι μ' ἀλεξαντρινό, βράσε καὶ καλοβράσε,
νὰ φάγ' ἡ νύφη κι ὁ γαμπρὸς

Τὸ ρεσιὸ ἐκ σίτου κοπανισμένοι, κρέατος, λίπους, τυροῦ τετριμμένου καὶ μυρωδικῶν (Κύπρος), ὁ συλὸς (χυλὸς) ἐκ σίτου (Ἀνακοῦ Καππαδοκίας) κλ.

ιγ') **Τὰ κανίσκια τῶν καλεσμένων**, ἤτοι δῶρα στελλόμενα διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου (τὰ καλαθιάτικα, Σκῦρος). Π.χ. εἰς τὰ ὄρεινὰ τῆς Πυλίας ὅλοι οἱ χωρικοὶ χαρίζουν εἰς τὸν γαμβρὸν ἀπὸ ἑνα πινάκι σιτάρι διὰ τὸ ἄλεσμα τοῦ γάμου, εἰς δὲ τὴν Ἀρτοτίναν τῆς Αἰτωλίας στέλλουν τὴν Παρασκευὴν ἢ τὸ Σάββατον ἑνα φόρτωμα ξύλα καὶ πετοῦν ἐπάνω εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης κλάδους δένδρων. Εἰς τὴν Μάνην, τὴν Κρήτην κ. ἄ. κάθε καλεσμένος στέλλει εἰς τὸν γάμον 2-3 ψωμιά, πατάτες, λάδι καὶ πολλάκις ὁλόκληρο σφαχτό, κρασί κλ. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὰ δῶρα τῶν καλεσμένων (ἄρνιά, κρασιά, γαλοπούλες, γλυκύσματα) τὰ ἔπαιρναν ἀπὸ κάθε σπίτι μὲ τὰ παιχνίδια. Ποία ἡ συνήθεια ἄλλοῦ;

ιδ') **Ἡ προικοπαράδοσις.**

Πότε καὶ μὲ ποίαν πομπὴν παίρνουν τὰ προικιά; Ποῖοι στέλλονται πρὸς τοῦτο καὶ πῶς τὰ μεταφέρουν; Ἐξετάζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀλόγων; Τραγουδοῦν εἰδικὰ τραγούδια κατὰ τὴν μεταφορὰν τῶν; Ραντίσματα, δεισιδαίμονες πράξεις. — Παραδείγματα: Εἰς τὰς παλαιὰς Ἀθήνας ἔπαιρναν τὰ προικιά τὸ Σάββατον μὲ τὰ ὄργανα «τὰ ἐφόρτωναν εἰς ἄσπρα ἢ κόκκινα ἄλογα, περιττοῦ πάντοτε ἀριθμοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα ἔδιδαν ψωμὶ μὲ μέλι. Εἰς τὰ ἄλογα ἐκάθιζαν παιδιὰ ἄρρενα, ἀμφιθαλῆ, καθ' ὁδὸν δὲ ἔρραιναν τὰ προικιά μὲ ρύζι καὶ βαμβακόσπορο» (Δ. Καμπούρογλου). Εἰς τὸ Λασιθί τῆς Κρήτης οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης πᾶνε τὰ προικιά εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ τὴν Παρασκευὴν: ἐμπρὸς τὸ εἰκόνισμα, κατόπιν τὰ προικιά κ' ἑνα σταμνὶ γεμᾶτο στάρι, εἰς δὲ τὸν δρόμον τὰ ραίνουν μὲ καλορίζικα (λουλούδια, ρύζι, σιτάρι, ροβίθια). Ἀφοῦ τ' ἀπλώσουν, χορεύουν καὶ γλεντοῦν. Εἰς τὴν Δυτ. Κρήτην εἰς τὴν κασέλλα βάζουν καὶ πέτρες «γιὰ νὰ ᾖ γεροὶ καὶ δυνατοὶ ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύφη» καὶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ «μπάζουν πρῶτο-πρῶτο τὸ σίδερο». Εἰς τὴν Καστορίαν τὰ προικιά τὰ παίρνουν οἱ παραστεκάμενοι τὴν Κυριακὴν, ὀλίγον πρὶν πάρουν τὴν νύφην, μὲ τραγούδια καὶ βιολιά. Εἰς τὴν Κερασοῦντα ὅμως τὸ σεντούκι τῆς νύφης μὲ τὰ προικιά ἐστέλλετο τὴν Τρίτην πρωτὶ καὶ ἠνοίγετο ἐνώπιον πολλῶν συγγενῶν καὶ φίλων, συνηθροισμένων πρὸς τοῦτο.

2. — Πότε μετρεῖται τὸ τράχωμα καὶ ὑπὸ τίνος; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν ὁ

πενθερός ἐπήγαινε τὴν Παρασκευὴν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ καὶ ἐμετροῦσε τὸ τράχωμα. Εἰς τὸ Μεσοχώρι Πυλίας «τὰ μετρητὰ (φλουριά, τάλαρα, σφάντζικες) τὰ ἔκαναν ἀρμολογιά καὶ τὰ κρεμοῦσαν στὸ λαιμὸ τοῦ ἀλόγου, ὅπου καθόταν ἡ νύφη. Ἔτσι ἔδειχναν πόσο τράχωμα εἶχε πάρει».

3. — Πῶς γίνεται ἡ παράδοσις προικῶας οἰκίας εἰς τὸν γαμβρόν; Π.χ. εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε ὁ προικοδότης ἔπαιρνε χῶμα ἀπὸ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς οἰκίας, τὸ ἔθετε μέσα εἰς ἓνα μαντήλι καὶ τὸ παρέδιδεν εἰς τὸν γαμβρόν λέγων: Σοῦ παραδίνω τὸ σπίτι, ἀνώγια, κατώγια καὶ μ' ὅλη τὴν ἀφουσία του, δηλ. περιοχὴ, παραρτήματα κτλ. Εἰς τὴν Λῆμνον ἡ μητέρα τῆς νύφης κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν νεονύμφων ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν παραδίδει εἰς τὸν γαμβρόν τὸ κλειδί τοῦ σπιτιοῦ της.

ιε') Ἄλλα ἔθιμα τῆς πρὸ τοῦ γάμου ἐβδομάδος.

1. — Τὰ ἀλείμματα. Εἰς τὸν Βελβενδὸν ὁ γάμος ἀρχίζει τὴν Τετάρτην μετὰ τὰ ἀλείμματα: γυναῖκες καὶ κορίτσια ἀσπρίζουν τὸ σπίτι τραγουδῶντας. Κάθε ἄνδρας ἐμφανιζόμενος ἐκεῖ ἀλείφεται μὲ ἀσβέστη.

2. — Ἐθιμα τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου.

Ἡ πίττα τοῦ γαμβροῦ καὶ ἡ πίττα τῆς νύφης. Μὲ ποίαν πομπὴν στέλλονται; Ἑστίασις καὶ χοροὶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ ἢ τῆς νύφης. Καθένας καὶ μὲ τὸ ἔξοδό του; Εὐχαί, χαρίσματα κλπ. Ὑπάρχει τὸ ἔθιμον ὁ γαμβρὸς νὰ πηγαίνει μὲ συνοδείαν τὸ Σάββατον βράδυ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ νὰ ξημερῶνονται μὲ χοροὺς καὶ ξεφαντώματα;

3. — Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες πράξεις πρὸς ἀποσόβησιν κακοῦ καὶ ἐπιτευσιν εὐτυχίας, τελούμεναι κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου.

Παραδείγματα. Εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον τοῦ Πηλίου ὁ παπᾶς πηγαίνει τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου μὲ τὸν γαμβρόν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ «ἀλλάζει τρεῖς φορὲς τὰ δαχτυλίδια κατόπιν ἡ μάννα τῆς νύφης φέρει ἓνα ζουνάρι καὶ ζώνει τὸν γαμπρὸ καὶ τὴ νύφη, γιὰ νὰ μὴ χωρίσῃ τ' ἀντρόγυνον». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν ἡ νύφη τὸ Σάββατον παίρνει 3 ἢ 5 ἢ 7 μικρὰ τυχερὰ παιδιὰ, ἀγόρια τριῶν ἕως δέκα ἐτῶν, καὶ τὰ λούζει μονάχη.

4. — Ἡ τελευταία νύκτα τῆς νύφης εἰς τὸ πατρικὸ της σπίτι. Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Θεσπρωτίας ἡ νύφη τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου της κοιμᾶται εἰς τὸ κατώι, εἰς τὰ Βέντζια τῆς Μακεδονίας κοιμᾶται μ' ἓνα μικρὸ ἀγόρι. Ποία ἡ συνήθεια ἄλλου;

Δ'. Ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου.

α') Τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ.

Πότε γίνεται καὶ ποῖαι αἱ κατ' αὐτὸ συνήθειαι; Τί τραγουδοῦν, ὅταν ξυρίζεται ὁ γαμβρός; Ποῦ ἀπορρίπτονται τὰ νερὰ καὶ αἱ τρίχες τοῦ ξυρίσματος;

Παραδείγματα. Εἰς τὴν Λάσταν πηγαίνουν τὴν αὐγὴν τῆς Κυριακῆς εἰς τὴν βρύσιν καὶ φέρουν νερό, διὰ νὰ λούσουν καὶ ξυρίσουν τὸν γαμβρόν· αὐτὸς κάθεται εἰς ἓνα βαρέλι τοῦ νεροῦ καὶ κρατεῖ ἔμπρός του ἓνα ταψὶ μὲ νερό, μὲ λεμονόφυλλα μέσα, οἱ δὲ παριστάμενοι τὸν ἄσημώνουν. Εἰς τὰ Βέντζια «τὸ νερὸ τὸ φέρνει ὁ μικρότερος, ὁ ἀνύπαντρος μπράτιμος· ὁ νουνὸς λούζει καὶ ξυρίζει τὸν γαμπρό, ἐνῶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν· τὸ νερὸ καὶ τὴ σαπουνάδα τὰ ρίχνουν σὲ τρεχάμενο νερό, ἀφοῦ πρῶτα δώσουν στὸ γαμπρὸ νὰ πιῇ μιὰ σταλιά». Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ὁ γαμβρὸς κάθεται εἰς τὸ νεγαμοσκάμν', ὁ δὲ παράνυμφος τυλίσσει τὴν κεφαλὴν του σταυροειδῶς μὲ ἐρυθρὸν μεταξωτὸν νῆμα. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ὁ κουρεὺς σπάνει ἑπάνω εἰς τὸ κεφάλι τοῦ γαμβροῦ ἓνα ἄβγὸ καὶ προσέχουν νὰ μὴ πέσουν τρίχες ἀπὸ τὰ γένεια καταγῆς· τὰς μαζεύουν καὶ τὰς κρύβουν· κατόπιν τὴν Πέμπτην μετὰ τὸν γάμον πρῶτ', «προμὴ νὰ ξημερώσ', γαμπρὸς καὶ νύφη παίρνουν τὴν πετσέτα, ποὺ ξουρίσκειν ὁ γαμπρὸς, μὲ τὰ ξουρίσματα μέσα, θέτουν μέσα καὶ προζύμ' (ἀπὸ τοῦ γάμου τὸ προζύμ') καὶ πᾶνε μὲ τὸ δέβερο (πρωτεξάδελφο τοῦ γαμπροῦ) νὰ τὸ ρήξ' ὡς στὸ ρέμα». Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλοῦ καὶ ποῖοι λόγοι φέρονται πρὸς δικαιολόγησιν αὐτῶν;

β') Τὸ ντύσιμο τοῦ γαμβροῦ.

1. -- Ποία ἦτο ἄλλοτε ἡ ἐνδυμασία τοῦ γαμβροῦ; Π.χ. εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ὁ γαμβρὸς ἐφόρει μακρὸν ποδηῆρες ἑπανωφόριον (τελμίν), ἐκρέμα σπάθην εἰς τὸ πλευρὸν (καράουλάκ) καὶ περιέδενε τὴν κεφαλὴν μὲ μεταξίνην ζώνην καὶ μανδήλιον (τσινέαν). Τώρα τὴν σπάθην φέρει ὁ παράνυμφος. Εἰς τὴν Ὑδραν ἐφόρει μπινίσι, τὸ ὁποῖον ἦτο κτῆμα τῆς Κοινότητος, ἐκρέμα σπάθην εἰς τὸ πλευρὸν καὶ μίαν μεγάλην κουλλούραν, ζυμωμένην μὲ μέλι, εἰς τὸν δεξιὸν ὤμον. Τί διατηρεῖται σήμερον εἰς τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὴν παλαιὰν συνήθειαν εἰς διαφόρους τόπους;

2. Ποῖος ἐνδύει καὶ στολίζει τὸν γαμβρόν; (Π.χ. εἰς τὴν Λῆμνον ὁ κουμπάρος, εἰς τὴν Μεσημβρίαν τρία παλληκάρια). Μὲ ποίας πράξεις συνοδεύεται τὸ ντύσιμο τοῦ γαμβροῦ καὶ μὲ ποῖα τραγούδια; Π.χ. εἰς τὴν Μάνην τραγουδοῦν:

Γαμπρέ μ', ὄντες στολίζεσαι καὶ δένεις τὰ κουμπιά σου,
χρυσὲς λαμπάδες στέκουσι κοντὰ στὴν ἀφεντιά σου.

Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης «βάζουν» τὸ γαμπρὸ νὰ πατήσῃ μέσα σ' ἓνα σιδε-
ροσίγι, ὅπου ἔχουν ρίξει κουφέτα, ρύζι, δεκάρες καὶ φλουριά. Προτοῦ φορέσουν
τὸ σακκάκι του, περνοῦν ἓνα ἀτσαλένιο μαχαίρι καὶ στὸ ἓνα καὶ στὸ ἄλλο τὸ
μανίκι τρεῖς φορές, γιὰ νὰ εἶναι ἀτσαλένιος καὶ πάντα νικητῆς νὰ βρίζεται ὁ
γαμπρός. Μετὰ τὸ ντύσιμο 4-5 φίλοι τὸν σηκώνουν ψηλὰ (τὸν ἀξώνουν) καὶ ὁ
γαμπρὸς τάζει». Εἰς τὴν Κύζικον σπάνουν ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι του ἓνα ψωμί,
γιὰ νὰ στερεώσῃ τὸ στέφανον. Εἰς τὸ Καρατσόλι τοῦ Τιρνάβου αἱ γυναῖκες,
πρὶν στολισθῇ ὁ γαμβρός, χορεύουν τὰ γαμπριάτικα (ἐνδύματα), κρατοῦσαι κάθε
μία ἓνα ἀπὸ αὐτά. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν τὸ Σάββατον βράδυ τραγουδοῦσαν τὰ
ροῦχα τοῦ γαμπροῦ :

Τοῦ γαμπροῦ μας τὰ ρουχίσια
δίπλες, τρίπλες διπλωμένα....

3. — Ποῦ ὁ γαμβρὸς ὑποχρεοῦται, προτοῦ ἐνδυθῇ, νὰ πῇ ἀπὸ τὰ ἀποπλύ-
ματα τῶν χειρῶν τῶν γονέων του; Πῶς ἐξηγεῖται τοῦτο;

4. — Ποῦ τὰ φορέματα τοῦ γαμπροῦ εἶναι δῶρον τῆς νύφης; Π. χ. εἰς τὸ
Λιβύσιον ἡ νύφη ἔστελλε τὸ πρωτὶ τῆς Κυριακῆς τὰ γαμπριάκια (ἑσώρρουχα,
σαλβάρι, κοντογούνι κλπ.) ἐν πομπῇ ἐπροπορεύετο ὁ ἱερεὺς καὶ δύο παιδία, κρα-
τοῦντα ἐντὸς μανδηλίων τὰ γαμπριάκια, καὶ ἠκολούθει ἡ συνοδεία μὲ λύραν καὶ
ᾄσματα. Ὁ ἱερεὺς θυμιᾷ καὶ εὐλογεῖ τὰ γαμπριάκια, ἐκφωνῶν τὰ καλορίζικα, οἱ
δὲ οἰκεῖοι τὰ ἀσημώνουν. Κατόπιν ὁ γαμβρὸς ἐνδύεται, ἐνῶ οἱ οἰκεῖοι τραγου-
δοῦν ᾄσματα ἐπαινετικά.

5. — Τί φοροῦν τοῦ γαμπροῦ, γιὰ νὰ μὴ πιάσουν τὰ μάγια, νὰ μὴ τὸν
ἀμποδέσουν; (παλιὸ σῶβρακο ἢ ἄπλυτη φανέλλα ἢ τὸ μπρὸς πίσω τῆς φανέλλας
κλ. ἓνα κομμάτι δίχτυ ἢ ρύζι καὶ σουσάμι μέσα στὸ παπούτσι, κλειδαριὰ κλειδω-
μένη κλ.).

γ') Τὸ στολισμὸς τῆς νύφης.

1. — Ποῦ στολίζεται ἡ νύφη; Π. χ. εἰς χωρία τινὰ τῆς Πυλίας «τὴ νύφη τὴν
ἀλλάζουν σὲ ἄλλο σπίτι, ὅχι στοῦ πατέρα της, κι ἀφοῦ ντυθῇ, τὴν κρύβουν στὸ
ρωγὸ (μέρος τοῦ κατωγιοῦ, ὅπου φυλάγουν τὸ σανό)». Ποία ἡ αἰτιολογία τού-
του; — Διαρρυθμίζεται καταλλήλως ἡ θέσις, ὅπου θὰ στολίσουν τὴν νύφην; (νυφο-
στόλι, παστός, τέντα κλ.). Εἰς τὸ Βλαχώρι Θεσπρωτίας τὴν νύφην τὴν στολίζουν
πίσω ἀπὸ ἓνα σεντόνι.

2. — Ἡ νυμφικὴ ἐνδυμασία.

Τὸ ράψιμο τοῦ νυφικοῦ. Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου τὸ νυφικὸ φόρεμα
τὸ ράβουν 7 μονοστέφανες γυναῖκες. Εἰς τὴν Κύθνον τὴν νύφην βοηθοῦν νὰ

ράψη τὰ νυφικά της μερικὰ κορίτσια, αἱ λεγόμεναι νυφoστόλοι. Εἰς τὰ Τελώνια τῆς Λέσβου «στὰ προτ'νά τὰ χρόνια κάθι σοῖ εἶχι κ' ἓνα βρακὶ γιὰ δ' νύφ'. Μιὰ μιὰ πὺν γίνταν νύφ', φοροῦσι τοὺ βρακὶ αὐτό. Βαστοῦσι 30-40 χρόνια. Τὸ κρατοῦσαν τρεῖς λεύτερις κὶ βρακῶναν δὴ νύφ'». Ἐπικρατεῖ ἄλλοῦ ἢ συνήθεια αὐτή; Ποῖος δαπανᾷ διὰ τὴν νυμφικὴν ἐνδυμασίαν; ὁ γαμβρὸς ἢ ὁ πατέρας τῆς νύφης; Μὲ ποίαν πομπὴν στέλλεται αὕτη ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ;

3. — Ποῖος στολίζει τὴν νύφην; Εἰδική τις στολίστρα ἢ νέαι ἀμφιθαλεῖς (κοπέλλες μανναδοκυρουδάτες ἐν Ἀν. Κρήτῃ); Ποῖαι συνήθειαι τηροῦνται κατὰ τὸν στολισμὸν τῆς νύφης;

Παραδείγματα: Εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τῇ νύφῃ «τὴν ἔντυνε ἡ συντέκνισσα μὲ τις καλῖνες (ἑξαδέλφες τοῦ γαμβροῦ). Ἡ συντέκνισσα μὲ τὸ κερὶ ἀναμμένο πῆγαινε κ' ἔπαιρνε τὴ νύφῃ ἔπο τὰ κορίτσια, πὺν τὴν εἶχαν κρυμμένη· τις ἔδινε μπαξίσ' καὶ τὴν ἔπαιρνε καὶ τὴν ἔντυνε, ἐνῶ οἱ καλῖνες τραγουδοῦσαν:

Νύφη μ', γιατί στολίζεσαι;

— Τιγὰρ ἐγὼ στολίζομαι,

Γὼ καρτερῶ καὶ πάρω εὐκὴ,

καὶ πάρω εὐκὴ ἔπο τὸ Θεὸ

καὶ λόγο ἔπο τὸν κύρη μου...

Κατόπιν τὴν χόρευεν ἡ συντέκνισσα μὲ τὴ λαμπάδα ἀναμμένη». Εἰς τὸ Βογατσικὸν οἱ συγγενεῖς, «πρὶν ἀλλάξουν τὴ νύφῃ, πᾶνε γλυκὰ καὶ θρέβουν τὴ νύφῃ». Εἰς τὰς Κυδωνίας «βάζανε τὴ νύφῃ νὰ πατήσῃ στὸ σινὶ καὶ τὴ ντύνανε, γιὰ νὰ ᾖναι σιδερένια». Εἰς τὸ Ρουμλούκι «κάτω ἀπὸ τὴν ψάθα, ὅπου κάθεται ἡ νύφῃ καὶ τὴν ἀλλάζουν, ἔχουν βαλμένο τὸ σιδερένιο λουρὶ τοῦ ἀλετριοῦ, γιὰ νὰ στεριώσῃ σὰν οὐ σίδηρους. Ἐπειτα τρεῖς πρωτοστέφανες γυναῖκες παίρνουν τὸ λουρί, πὺν σκαλώνεται τὸ ἀλέτρι, καὶ τὸ περνοῦν τρεῖς φορὲς στὸ σῶμα τῆς νύφης, γιὰ νὰ μὴν ἀρμενιάζεται (νὰ μὴ ματιάζεται) καὶ νὰ εἶναι σβέλτα, σὰν τὸ λουρί. Τὰ ροῦχα της τὰ βάζουν μέσα στὸ κόσκινο μὲ ζαχαρωτά, ρύζι κλ. καὶ τὰ ρίχνουν ὅλα τρεῖς φορὲς ἐπάνω της (Ἀγγ. Χατζημιχάλη). Εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων, ἀφοῦ ἀλλάξουν καὶ μαντηλίσουν τὴ νύφῃ, «τὴν ραντίζουν στὸ πρόσωπο μὲ νερὸ καὶ ἀλάτι, βουτῶντας βασιλικὸ καὶ λέγοντας: ὅ,τ' εἶπαμε νερὸ κὶ ἀλάτι.» Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας «τὴν δεξιὰ κάλτσα τῆς φοροῦσεν ὁ πατέρας της, βάζοντας μέσα ἓνα χρυσὸ νόμισμα, τὴν ἀριστερὴ ἢ μητέρα». Τί συνηθίζεται ἄλλοῦ;

4. — Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν, ὅταν ντύνουν καὶ στολίζουν τὴν νύφῃ;

Π.χ. Νύφη μ', ὄντες γεννιούσανε, ὁ ἥλιος ἐκατέβη,

καὶ ζοῦ ἔδωκε τὴν ἐμορφιά καὶ πίζου πάλ' ἀνέβη (Μάνη).

5. — Τί φοροῦν τὴν νύφη, γιὰ νὰ μὴ τὴν πιάνουν τὰ μάγια; Π.χ. ἓνα λιγδερό ροῦχο κατάσαρκα (Πυλία) ἢ μιὰ σακκοράφα στὸ ζουνάρι (Βλαχώρι) ἢ ἓνα ψαλιδάκι ἀνοιχτὸ στὸ δεξιὸ παπούτσι, γιὰ νὰ κοποῦν οἱ κακὲς οἱ γλῶσσες ἢ σταυρὸ μὲ κατράμι, γιὰ νὰ πατήσῃ τὸν τρισκατάρατον (Ἀθῆναι) ἢ ἀχυλιὰ καὶ ἀβγότσεφλα στὸ παπούτσι της (Λῆμνος).

6. — Ὁ νυμφικὸς πέπλος καὶ ὁ ἄλλος στολισμὸς τῆς νύφης. Ποῖα τὰ κατὰ τόπους ὀνόματα τῆς νυμφικῆς καλύπτρας; Π.χ. παρθενικὸ (Λιξούρι), μπόλια (Ὑδρα, ὅπου αὕτη ἐλαμβάνετο ἀπὸ τὴν Κοινότητα), μαφόρι (Οἰνὴ Πόντου), φ'νίκα (Λέσβος), τσίπα, βέλο κλπ. Ἀπὸ ποῖον ὕφασμα γίνεται ἡ καλύπτρα αὕτη καὶ τίνος χρώματος εἶναι; Ποῦ συνηθίζεται νὰ εἶναι κοκκίνη;

Ὁ ἄλλος στολισμὸς: γιρλάντα ἀπὸ ἄνθη λεμονέας, κέρινα σκουλαρίκια καὶ καρφίτσα ὁμοίως ἀπὸ ἄνθη λεμονέας, τὰ ὅποια ἐνιαχοῦ φέρει μαζὶ μὲ ἄλλα δῶρα ὁ κουμπάρος. Ταῦτα εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θεοῦς λέγονται νυφοστόλια καὶ εἶναι δῶρα τοῦ γαμβροῦ, στελλόμενα ἐν κανίστῳ. Ἐκεῖ ἄλλοτε τὰ βλέφαρα τῆς νύφης ἐχρίοντο μὲ ἀσπράδι ἁβγοῦ, «γιὰ νὰ μὴν παίξουν».

δ') **Ἐναρξίς τῆς τελετῆς τοῦ γάμου. — Ἡ ἐπίσκεψις πρὸς τὸν παράνυμ-
φον καὶ ἡ παραλαβὴ αὐτοῦ.**

Γίνεται ἐκκλησιασμὸς καὶ μετάληψις τῶν μελλονύμφων τὴν πρωΐαν τῆς Κυριακῆς; — Μὲ ποίαν πομπὴν γίνεται ἡ ἐπίσκεψις πρὸς τὸν παράνυμφον καὶ ἡ παραλαβὴ αὐτοῦ;

Παραδείγματα: Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἵμου ὁ γαμβρός, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν παράγαμπρο, τὶς καλῖνες (ἑξαδέλφες του) καὶ τὸν ὀργανοπαίκτην, ἐπήγαιναν εἰς τοῦ σύντεκνου τὸ σπίτι μὲ τὸ κανίς: ἓναν ταβᾶ, ὅπου εἶχε ἓνα πιάτο φαγὶ καὶ ἓνα ψωμάκι μὲ σταφίδες καὶ μιὰ βούκλα (πλόσκα) κρασί. Ὁ γαμβρὸς ἔβανε τὸ κανίς' μπροστὰ στὸ σύντεκνο, τοῦ φιλοῦσε τὸ χέρι καὶ ὅλη ἡ συνοδεία ἐκάθητο εἰς τὸ τραπέζι. Εἰς τὸ Πάπιγγον ὁ γαμβρὸς, συνοδευόμενος ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς ἀδερφοπούς, ἐπισκέπτεται τὸν νουνόν, φιλεῖ τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ τῆς νουνᾶς καὶ δέχεται τὰς εὐχὰς των. Μόνον δὲ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν αὐτὴν ὁ πρωτοσυμπέθερος στήνει τὸ μπαριάκι. Εἰς τὴν Καστορίαν ὁ γαμβρὸς πηγαίνει μὲ τὰ ὄργανα καὶ μὲ ὅλους τοὺς καλεσμένους εἰς τοῦ νουνοῦ καὶ τὸν παραλαμβάνει μὲ τὸ κανίσκι του, δηλ. ἓνα σφαχτό, στολισμένο μὲ λουλούδια καὶ μῆλα χρυσωμένα εἰς τὰ κέρατα, καὶ σινὶ μὲ τὸ στεφανομάντηλο, τὶς λαμπάδες κλπ.

ε') *Ἡ πομπή διὰ τὴν παραλαβὴν τῆς νύμφης.*

1. – Πῶς καταρτίζεται ἡ συνοδεία (τὸ ψίκι, ὁ γαμόστολος (Πόντος), τὸ γαμοστόλι (Σιγὴ Βιθ.), τὸ συμπεθεριακὸ (Σιάτιστα), οἱ γαμουλιῶτες (Κρήτη) κλπ); Πᾶνε ὅλοι καβάλλα στ' ἄλογα, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ νύφη εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιον χωρίον; Μὲ τί στολίζουν τ' ἄλογα; Ποῦ πατεῖ ὁ γαμβρός, διὰ νὰ καβαλλικέψη; (στὸ ὕνι, εἰς τὰ Βέντζια). Προηγεῖται κανεὶς σημαιοφόρος; Τί σημαίαν κρατεῖ; Τί συνηθίζεται, πρὶν ὁ γαμβρὸς ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν οἰκίαν του; Π.χ. εἰς τὸν Ναίμονα «μὴ γυναιῖκα τρανοῦσε φωτιά ἀπὸ τὸ τζάκι κι ὁ γαμπρὸς περνοῦσε ἀποπάν' ἀπ' τὴ φωτιά».

Ἄλλα παραδείγματα: Εἰς τὸ Λασήθι τῆς Κρήτης τῆς πομπῆς προηγοῦνται δύο παιδιὰ μὲ τὰ στέφανα καὶ μὲ τὶς λαμπάδες, κατόπιν ἔρχεται ὁ γαμβρὸς μὲ τὸν κουμπάρο καὶ ἀκολουθοῦν ὅλοι οἱ ἄλλοι μὲ λύρα ἢ βιολί· τὸν μὲν γαμβρὸν κρατοῦν ἀπὸ τὰ χέρια δύο παλληκάρια, τὸν δὲ κουμπάρο δύο κοπέλλες. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ὁ γαμβρὸς εἶναι ἔφιππος σὲ γρίβο ἄλογο, εἰς δὲ τὸ Βογατσικὸν ἱππεύει ὁ νοῦνος μὲ μὴ πλόσκα κρασί καὶ μὴ κουλλούρα εἰς τὸ δισάκκι. Εἰς τὴν Ἀμισὸν γυναῖκες καὶ παρθένοι πεπλοφοροῦσαι συνοδεύουν τὸν γαμβρὸν (παρανυφσάδες), ἀλλ' εἰς ἄλλα μέρη τοῦ Πόντου «αἱ παρανύφσαι, ὅταν ἐκκινή ὁ γαμόστολος, χορεύουν τεταγμέναι εἰς γραμμὴν ἕνα πρωτότυπον χορόν, λεγόμενον *μαντήλια*, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὁδοῦ, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐπάνοδον». Εἰς τὰ Βέντζια «δὺο *σχαργιάτες* τρέχουν καλπάζοντες πρὸς τὸ σπίτι τῆς νύμφης· ὅταν φθάσῃ τὸ συμπεθεριακὸ μὲ τὸ φλάμπουρο ἔμπρὸς καὶ ἐνῶ ὅλοι εἶναι καβάλλα, ὁ γαμπρὸς ρίχνει ἕνα μῆλο στὸ σπίτι τῆς νύμφης καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸ περάσῃ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐνῶ ἡ νύφη τὸν πολεμάει ἀπ' τὸ παράθυρο μὲ ρεβίθια. Ὁ πατέρας τῆς νύμφης πηγαίνει τότε καὶ κατεβάζει τὸ γαμπρὸ ἀπὸ τ' ἄλογο καὶ τὸν δέχεται στὴν ἀγκαλιά του· ἐκεῖνος τοῦ φιλεῖ τὸ χέρι». Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἡπείρου τῆς ἐφίππου συνοδείας προηγεῖται ὁ βλάμης, κρατῶν τὸ μπαεράκι ἥτοι σημαίαν μὲ σταυρὸν ἐπὶ τοῦ κοντοῦ, εἰς τὰ ἅκρα τοῦ ὁποίου εἶναι καρφωμένα ἕνα ρόδι, ἕνα μῆλο κ' ἕνα πορτοκάλι καὶ τέσσερα μαντήλια κρεμασμένα.

2. – Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν καθ' ὁδὸν καὶ ποῖα ἀπέξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς νύμφης;

3. – Ποῦ ὁ γαμβρὸς εὕρισκει κλειστὴν τὴν θύραν τῆς οἰκίας τοῦ πενθεροῦ; Ποῖα τραγούδια τραγουδεῖ τότε ἡ συνοδεία τοῦ γαμβροῦ; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ ἐνέργειαι καὶ πράξεις, διὰ ν' ἀνοίξῃ ἡ θύρα; Π.χ. εἰς τὴν Ὑδραν ὁ γαμβρὸς ἱστάμενος πρὸ τῆς ἐξωθύρας κτυπᾷ τρεῖς φορὰς τοὺς πράκους τῆς πόρτας μὲ τὸ σπαθί, πὺν φέρει κρεμάμενον εἰς τὸν ὦμον· τέλος κόβει μὲ τὸ σπαθὶ μὴ κουλλούρα σὲ τέσσερα κομμάτια καὶ τὰ πετᾷ μέσα στὸ σπίτι. Εἰς τὰ Ρεβενοχώρια τῆς Θεσσαλίας ὁ γαμβρὸς ὁρμᾷ ἔφιππος καὶ κτυπᾷ μὲ τὴν μάχαιραν τὴν θύραν

τῆς πενθερικῆς οἰκίας, ἐνῶ εἰς τὰς Φερὰς τῆς Θράκης καταφέρει κατ' αὐτῆς λάκτισμα. – Κατὰ ποίους ἄλλους τρόπους ἐπιτυγχάνεται ἡ εἴσοδος τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς συνοδείας του εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθεροῦ; (Πρβλ. *τάματα* τοῦ κουμπάρου, *πορτιάτικο* (Γιάνιτσα Καλαμῶν), *δῶρα στὶς ζυμῶτρες* (Λακκοβίκια) κλ.). Εἰς τὴν Στενήμαχον ὁ γαμβρός, προτοῦ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, ρίπτει μῆλον ἢ ρόδι εἰς τὴν στέγην, ἡ δὲ νύφη κατόπιν δένει μαντήλι μὲ τρεῖς κόμπους γύρω εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ νουνοῦ.

4. – Ποῦ οἱ γονεῖς τῆς νύφης ὀφείλουν νὰ τάξουν δῶρα εἰς τὸν γαμβρόν, διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπίτι (*μπατίκια*); Εἰς τί συνίστανται τὰ δῶρα αὐτά; Εἰς τὴν Κάρπαθον οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἐξέρχονται καὶ παραλαμβάνουν τὸν γαμβρόν.

5. – Τὰ τελούμενα κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ γαμβροῦ. Π.χ. οὗτος θέτει πρῶτον τὸν δεξιὸν πόδα εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας.

ς) Ἡ γαμήλιος πομπή, ὅταν παίρνουν νύφη ἀπὸ ἄλλο χωριό.

1. – Πῶς ὀνομάζεται κοινῶς ἡ πομπὴ αὕτη; Ποῖαι συνήθειαι ἐπικρατοῦν κατ' αὐτήν; Π.χ. ἄλογο κόκκινο διὰ τὸν γαμβρόν μὲ κόκκινο μαντήλι εἰς τὸ καπίστρο, τὸν δὲ γαμβρόν κατεβάζουν ἀπ' τὸ κεφάλι τοῦ ἀλόγου, «γὰ νὰ πάῃ ἔμπρός» (Λῆμνος). Εἰς τὴν Κύπρον οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἀπαιτοῦν νὰ ξεπεζέψῃ ὁ γαμβρός καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ χωρίον πεζός. – Τὰ *συχαιάκια*: ὁ *σχαριάτης* (Ἀμφισσα), ὁ *συχαικιάρης* (Καλάβρυτα), οἱ *συχαιάτηδες*, δηλ. ἀγγελιαφόροι (Βογατσικόν) κλ.

2. – Πῶς φέρεται ἡ νύμφη; Π.χ. εἰς τὴν Κύπρον ἱππεύει εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ ἀλόγου τοῦ γαμβροῦ, εἰς τὴν Θράκην φέρεται ἐφ' ἀμάξης συρομένης ὑπὸ βοῶν.

3. – Ποία ἡ συνήθεια, ὅταν περνοῦν ἀπὸ βρύσιν ἢ ἄλλο τρεχούμενο νερό; Ποία, ὅταν περνοῦν ἀπὸ ἄλλο χωριό; Π.χ. εἰς τὰ Βέντζια «βάζουν μὴν ἡλικιωμένη γυναῖκα νὰ κερᾷ τὴν νύφη καὶ νὰ τὴν ξεσκεπάσῃ. Ἄν δὲν ξεσκεπαστῇ ἡ νύφη, πιστεύουν, ὅτι σίγουρα θὰ πέσῃ χαλάζι σ' αὐτὸ τὸ χωριό».

4. – Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας, μετὰ τὴν στέψιν, ὅτε ἔμελλον οἱ νεόνυμφοι νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὸ χωρίον, τὰ παλληκάρια ἔμαζεύοντο εἰς τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, «ἔπιαναν ἄλυσίδα καὶ δὲν ἄφηναν νὰ φύγῃ ἡ νύφη, ἂν ὁ γαμβρός δὲν τοὺς ἐπλήρωνε τὸ *πρακπαστί*. Ἔτσι ἔλυναν τὴν ἄλυσίδα καὶ περνοῦσεν ἡ νύφη». Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοιοῦτον τι;

ζ) Τὸ πάρσιμο τῆς νύφης (τὸ νυφόπαρμαν)

Λαϊκαὶ συνήθειαι, ὅταν παίρνουν τὴν νύφην ἀπὸ τὸ πατρικὸ της.

1. – Ὑποδοχή, ζώσιμον καὶ ράπισμα τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὴν Ὑδραν π.χ., τὴν Δωρίδα, τὸ Βογατσικόν, τὸν Ναίμονα κ. ἄ. ἡ πενθερὰ ὑποδεχομένη καὶ ἀσπα-

ζομένη τὸν γαμβρὸν τοῦ καταφέρει ράπισμα, εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ ζώνει τὸν γαμβρὸν καὶ συγχρόνως τὸν ραπίζει, εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἡπείρου τὸν κτυπᾷ τρεῖς ἐλαφρὰ εἰς τὸν ὦμον. Ποῦ τὸ ράπισμα τοῦ γαμβροῦ γίνεται ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν ἢ ἀπὸ μίαν θείαν τῆς νύφης;

2. — Τὰ παπούτσια τῆς νύφης. Ποῖος τὰ φέρνει καὶ ποῖος τὰ φορεῖ εἰς τὴν νύφην; Π.χ. εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Ἡπείρου τὰ παπούτσια τὰ φέρνει μέσα εἰς ἓνα τροβᾶ ἢ ἀδελφὴ τοῦ γαμβροῦ, ἀλλὰ τὴν ποδένουν οἱ βλαμάδες. Εἰς τὴν Λάσπην τῆς Αἰτωλίας ἡ νύφη ἐκεῖνον, ποὺ θὰ τῆς φορέσῃ τὰ παπούτσια, τὸν χτυπᾷ μιὰ γροθιά. — Πολλαχοῦ τὰ κορίτσια γράφουν τ' ὄνομά τους εἰς τὰ παπούτσια τῆς νύφης. Διατί;

3. — Ἡ παράδοσις τῆς νύφης. Ποῖος τὴν ξεβγάνει καὶ εἰς ποῖον τὴν παραδίδει; Ποῖα τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ (ἢ τοῦ παρανύμφου), διὰ νὰ πάρῃ τὴν νύφην;

Παραδείγματα: Εἰς τοῦ Σαρατσᾶ τῆς Πυλίας τὴν νύφην παραδίδει ὁ ἀδελφός της εἰς τὸν γαμβρόν, ὁ ὁποῖος τοῦ δίδει ἓνα τάληρον, (τὰ βυζαστικά ἢ παραδοτικά ἐν Μάνη). Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου «ὁ γαμβρὸς γονιπετεῖ παρὰ τὴν ἐστίαν, τοῦ καθίζουν δ' εἰς τὰ γόνατα ἓνα μικρὸ ἀγόρι. Ἀφοῦ γευματίσουν, ἡ μητέρα κρατοῖσα τὴν νύμφην ἐκ τῆς χειρὸς τὴν παραδίδει εἰς τὸν γαμβρόν λέγουσα: «ἐσὲν ἐδῶκα τὸν Θεὸν κι ἀτέν ἐδῶκα ἐσέν» (τρὶς). Ὁ γαμβρὸς ἀσπάζεται τὴν χεῖρα τῆς πενθερᾶς, δίδων εἰς αὐτὴν νόμισμά τι (σοὺτ χακὶ = τὰ βυζαστικά) καὶ κρατῶν τὴν νύμφην ἐξέρχεται». Εἰς τὴν Πυλίαν ὁ γαμβρὸς «χτυπᾷ τὴν νύφη μὲ λεπτὰ». Ἄλλοῦ ὁ γαμβρὸς δίδει κέρασμα (χρυσὸ ἢ χάρτινο παρᾶ ἢ κόσμημα) εἰς τὴν νύφην ἢ εἰς τὶς κοπέλλες, ποὺ τὴν τριγυρίζουν (τραγουδίστρες), καὶ παίρνει τὴν νύφην. Πῶς λέγεται κατὰ τόπους τὸ κέρασμα αὐτὸ καὶ εἰς τί συνίσταται; (Π.χ. ἀγριλίκι εἰς Καταφύγιον).

4. — Ἄλλαι συνήθειαι, προτοῦ πάρουν τὴν νύφη. Π.χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. «ἡ πεθερὰ παίρνει τὸ γαμπρὸ καὶ τὴν νύφη σὲ ἰδιαιτέρο δωμάτιο καὶ τοὺς ραντίζει μὲ ἀλάτι, «για νὰ λειώσουν οἱ κατάρες». Εἰς τὴν Λάσπην τῆς Αἰτωλίας μέσα εἰς τὸ παπούτσι τῆς νύφης χύνουν κρασί, ἡ δὲ νύφη τὸ ροφᾷ καὶ τὸ πτύει εἰς τὸ μαντήλι της, «για νὰ μὴν ἀβασκαίνεται». Εἰς τὴν Αἶνον πίνει μιὰ σταγόνα νεροῦ ἀπὸ τὴν λεκάνην, ὅπου οἱ γονεῖς της ἔπλυναν τὰ χέρια των. Εἰς τὴν Λάσταν γαμβρὸς καὶ νύφη, πρὶν ξεκινήσουν διὰ τὴν στεφάνωσιν, τρώγουν εἰς τὸ κατώγι ἓναν κόκορα «μὲ ἓνα κουτάλι καὶ ἓνα πιρουνί». Συνηθίζεται τοιοῦτον τι εἰς τὸν τόπον σας καὶ διὰ ποῖον λόγον γίνεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο;

5. — Ἡ ἔξοδος τῆς νύφης ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας καὶ ὁ ἀποχαιρετισμὸς αὐτῆς. Ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τῶν οἰκείων.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ἡ νύφη ἐσταμάτα πρὸ τοῦ κατω-

φλίου τῆς πατρικῆς οἰκίας καὶ ἐστερέωνεν ἐπ' αὐτοῦ τὸν πόδα, ὥστε ὁ νέος μόλις διὰ τῆς βίας ἠδύνατο νὰ τὴν ἐξαγάγῃ, ἐνῶ ἡ μουσικὴ ἀνέκρουε τὸν ἐχπαστὸν (=ἐξόδιον), αἱ δὲ *παρανύφσαι* ἐχόρευον. Εἰς μέρη τινὰ τῆς Μακεδονίας ἡ νύφη, ἐνῶ κατέρχεται τὴν κλίμακα τῆς πατρικῆς οἰκίας, σταματᾷ, στρέφεται πρὸς Α καὶ προσκυνεῖ τρεῖς, ἐνῶ δὲ ἐξέρχεται εἰς τὴν αὐλήν, χύνουν πρὸ τῶν ποδῶν τῆς νερό. Εἰς Ἀλμαλὶ Μαλγάρων, ἀφοῦ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸ σπίτι, «γυρίζει καὶ προσκυνεῖ τρεῖς πρὸ τῆς θύρας, ἐνῶ γυναῖκες περιτρέχουσαι τὴν οἰκίαν ὀλολύζουν εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν τῆς Παρνασσίδος «ἡ νύφη κάνει τρεῖς μετάνοιες: ἀφήνει γειὰ στὸ σπίτι, καὶ περνῶντας ἀπὸ τῆ βρύση θὰ πετάξῃ μέσα στὸ νερὸ λεπτὰ καὶ θὰ κάνῃ πάλιν τρεῖς μετάνοιες στὴ βρύση». Εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας, «ὅταν ἡ νύφη βγαίνῃ ἀπὸ τὸ πατρικὸ τῆς σπίτι, ἡ συντέκνισσα κρατεῖ ἐμπρὸς ἓνα κερὶ ἀναμμένο». Ἄλλοῦ ἡ νύφη βγαίνοντας ἀπὸ τὸ πατρικὸ τῆς σκορπᾷ ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω χρήματα, ποὺ τῆς δίδει ἡ μητέρα τῆς. Εἰς τὴν Μέσα Μάνην ὁ πατέρας παραδίδει τὴν κόρην τοῦ εἰς τὸν γαμβρόν, γαμβρὸς δὲ καὶ νύφη κρατούμενοι ἀπὸ τὰς χεῖρας πατοῦν μετὰ τὸν δεξιὸν πόδα εἰς μίαν πέτραν ριζιμιάν. Ποία ἡ σχετικὴ συνήθεια ἄλλοῦ;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

η) Ἡ μετὰ βασις εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

1. — Πῶς καταρτίζεται ἡ πομπὴ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν; Ποῖος προηγεῖται τῆς πομπῆς καὶ ποῖοι ὁδηγοῦν τὴν νύμφην καὶ τὸν γαμβρόν; Ἀκολουθοῦν τὴν πομπὴν καὶ τὰ κορίτσια (οἱ τραγουδίστρες ἢ καλῖνες); Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; Π.χ. εἰς τὴν Κερασοῦντα προπορεύεται μία γραῖα λαμπαδηφοροῦσα, *παραμάννα* ἢ *παρανύφσα* καλουμένη, εἰς τὸν Ἐπτάλοφον Δυτ. Μακεδονίας μία κόρη, ἡ ἀδερφοφτὴ, προηγεῖται κρατοῦσα κλάδον. Εἰς τὴν Ἀνδρον τὴν νύμφην συνοδεύει μία παρθένος, ἡ *παράνυφη*, εἰς τὸ Πογώνι τῆς Ἡπείρου τρεῖς γυναῖκες, οἱ *παργένυφες* τὴν συνοδεύουν ἕως τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, παραμένοντας ἐκεῖ ἕως τὴν ἐπαύριον τοῦ γάμου. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὴν νύμφην ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ πατέρας τῆς ἢ ὁ ἀδελφός τῆς, τὸν δὲ γαμβρόν μία ἀδελφὴ ἢ πρωτεξαδέλφη τοῦ. Ἀλλαχοῦ τὴν νύμφην ὁδηγεῖ ἡ συντέκνισσα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἡ ἀδελφὴ ἢ ἐξαδέλφη τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὸ ἄλλο.

2. — Ποῦ ἡ νύμφη ὁδηγεῖται εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἔφιππος ἢ ἐφ' ἀμάξης; Ποῦ ὁλόκληρος ἡ νυμφικὴ πομπὴ εἶναι ἔφιππος; Π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν καὶ τὸ Βογατσικὸν παλαιότερα ἡ νύφη ἐπήγαινε εἰς τὴν ἐκκλησίαν καβάλλα εἰς ἄλλογο, τὸ ὁποῖον ὠδηγοῦσαν οἱ *μπράτιμοι*, βαδίζοντες ὅλο δεξιά, ὅταν δ' ἔφθαναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν κατέβαζεν ἀπὸ τὸ ἄλλογον ὁ πενθερός τῆς. Εἰς τὰ χωρία Ἀνασελίτσης, ὅταν πλησιάσουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, περιφέρουν τὴν νύμφην τρεῖς περὶ αὐτήν.

3. -- Τί συνηθίζεται κατὰ τὸ ξεκίνημα τῆς νύφης καὶ τί, ἕως ὅτου φθάσῃ ἡ συνοδεία εἰς τὴν ἐκκλησίαν; Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, ὅταν ἡ νύφη ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ σπίτι της, πετάει ἓνα καρφὶ ἐπάνω εἰς τὴν στέγην καὶ σπέρνει κουφέτα. Εἰς τὸ Ρουμλούκι «ἓνας μπράτιμος βοηθεῖ τὴν νύφην ν' ἀνέβῃ στὸ ἄλογο (ἓνα ἄσπρο ἄτι, τὸ ὁποῖον πρωτύτερα τὸ τρέχει ἐπὶ μίαν ὥραν ἓνας καβαλλάρης, διὰ νὰ τὸ κουράσῃ). Ἡ νύφη ὀρθία ἐπάνω στὸ ἄλογο προσκυνάει τρεῖς φορές τὸν ἥλιο. Κατόπιν βγάζει ἀπὸ τὴν τσέπη της ἓνα κλίκι, μικρὸ πρόσφορο, τὸ σπάει στὴ μέση καὶ τὸ ἓνα κομμάτι ρίχνει στὰ κεραμίδια τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὸ ἄλλο τὸ κρύβει στὸν κόρφο της — θὰ τὸ ρίξῃ ἀργότερα στὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μέσα στὸ σακκὶ μὲ τ' ἄλευρι, γιὰ νὰ τοῦ φέρῃ *μπερεκέτι*. — Οἱ γύρω τὴν ραντίζουν μὲ γέννημα καὶ ρύζι, ἐνῶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν: *Τί στέκεσαι χρυσὴ μηλιά; Τί δὲν κινᾷς; / Παραπονῶ τὴ μάμμα μου καὶ δὲν κινῶ* Πρὶν ξεκινήσουν, ὁ γαμπρός, χωρὶς νὰ κοιτάξῃ τὸ σπίτι τῆς νύφης, σηκώνει τὸ χέρι του καὶ ρίχνει πρὸς τὰ ὀπίσω του τὸ τσεκούρι του τρεῖς φορές, γιὰ νὰ προκόψουν. Ὅταν φθάσουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, πάλιν ἡ νύφη προσκυνάει τρεῖς φορές τὸν ἥλιο καὶ ρίχνει ψηλὰ στὸν αἶρα ἓνα μῆλο ἢ ἓνα ρόδι. Κατόπιν τῆς φέρνουν ἓνα μικρὸ ἄγοράκι, τὸ παίρνει στὰ γόνατά της, τὸ ἀγκαλιάζει καὶ τοῦ δίνει *ζαχαρωτά*. Ἐνας πρῶτος ἐξιδεῖλος τοῦ γαμπροῦ κατεβάζει τὴν νύφη ἀπὸ τὸ ἄλογο καὶ τὴν σηκώνει ψηλὰ τρεῖς φορές *τὴν ἀξιώνει* (Ἀγγ. Χατζημιχάλη). Εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε, πρὶν ξεκινήσῃ ἡ νύφη διὰ τὴν ἐκκλησίαν, ἐρράντιζαν τὸν δρόμον μὲ *ἀμίλητο* νερό, ποὺ περιεῖχεν ἅλατι, «γιὰ νὰ λειώσουν οἱ κατάρες». Εἰς τὴν Ἀργυρούπολιν τοῦ Πόντου ἡ γαμήλιος πομπή, ὅταν ἔφθανεν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, ἐσταματοῦσε, ὁ δὲ γαμβρός ἔσειε τρεῖς κώδωνας καὶ κατόπιν ἐρωτοῦσε τὴν νύφην: *Γιὰ τίναν ἔπλασέν σε ὁ Θεός; Καὶ ἐκείνη ἀπήντα: Γιὰ τ' ἐσέν τὸν κωδωνιάτεν*. — Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλου; Ποῦ οἱ συνοδεύοντες τὴν πομπὴν κρατοῦν λαμπάδας ἢ δαδιά ἀναμμένα; Μὲ τί ραίνουν τοὺς μελλονύμφους ἀπὸ τὰ σπίτια, ποὺ περνᾷ ἡ γαμήλιος πομπή;

4. Ποῖα ἀπαντήματα καθ' ὁδὸν θεωροῦνται ὡς κακοὶ οἰωνοί; Ἀσημώνει ἡ νύφη κάθε νερὸ ποὺ θὰ περάσῃ;

θ') **Ἡ στέψις** (τὰ στεφανώματα).

1. — Ποῦ γίνεται ἡ στέψις; εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ ἀντιλήψεις;

2. — Ἡ εἴσοδος τῆς νύφης εἰς τὸν ναόν. Ποῖαι συνήθειαι προηγοῦνται; Δύο παραδείγματα: Εἰς τὸ Βογατσικὸν «πρὶν ἀρχίσῃ τὸ μυστήριον, ὁ παπᾶς ἐξομολογεῖ τοὺς μπρατίμους, τὸν γαμπρὸ καὶ τὸ μπρατιμούλι· φιλιοῦνται ἀναμεταξύ

τους στόμα κ' ἔτσι γίνονται πιά ὅλοι ἀδελφοὶ (ἀδελφοποιΐα). Τότε τὸ μπρατιμούλι μὲ τὸν παπᾶ πηγαίνουν καὶ φέρνουν τὴ νύφη ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς ἐκκλησίας· ἡ νύφη δίνει τοῦ παιδιοῦ ἓνα μῆλο κι αὐτὸ τῆς τραυάει τὴ σκέπη· τότε ὁ παπᾶς τὴν παραλαμβάνει καὶ τὴν ὁδηγεῖ δίπλα στό γαμπρό». Εἰς τὰ Βέντζια, ὅταν ἡ νύφη ἔρχεται ἀπὸ ἄλλο χωριό, τὴν φέρνουν τρεῖς φορὲς γύρω στὴν ἐκκλησία τραγουδώντας:

*Νικκλησίτσα φουντωτή, φουντωτή καμαρωτή,
πῶς ἀδέχκис τὰ κηριά, νὰ δεχτῆς κι αὐτὴν τὴ νιά.*

Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζονται ταῦτα;

3. – Θέτει ὁ ἱερεὺς ἐρώτημα εἰς τοὺς μελλονύμφους, ἂν ὁ ἓνας θέλῃ τὸν ἄλλον;

4. – Τὰ στέφανα. Ἀπὸ ποίαν ὕλην κατασκευάζονται ταῦτα καὶ ὑπὸ τίνων;

Π.χ. ἀπὸ κλῆμα ἐφτάκοιλο ἢ ἐφτακοίλι (Λῆμνος), ἀπὸ κλάδον ἐλαίας ἢ δάφνης, ἀπὸ ἄνθη πορτοκαλλέας ἢ ἀπὸ χρυσοειδῆ σύρματα κλ.

Τηροῦνται κανόνες καὶ τύποι ὠρισμένοι κατὰ τὴν στεφανηπλοκίαν; Π.χ. εἰς τὰ Κύθηρα, τὴν Θήραν κ. ἄ. τὰ κλήματα διὰ τοὺς στεφάνους κόπτονται ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῶν μελλονύμφων μὲ πομπὴν καὶ ᾠδαὶ καὶ πυροβολισμούς, πλέκονται δὲ ὑπὸ παρθένων ἀμφιθαλῶν, αἱ ὁποῖαι τὰ στολίζουν μὲ πολυτελεῖς ταινίας, ἄδουσαι γαμήλια δίστιχα εὐχετικά.

Ποῦ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν στέψιν στέφανα ἀργυρᾶ τῆς ἐκκλησίας; Μήπως καμία οἰκογένεια ἔχει ἰδιαίτερα, «πατρῷα» στέφανα;

5. – Τὸ κοινὸν ποτήριον. Ποῖοι πίνουν ἀπὸ τὸ κοινὸν ποτήριον, τρώγοντες καὶ τὸν ἐμβαπτιζόμενον ἄρτον; Μόνον οἱ νυμφίοι; ἢ καὶ ὁ παράνυμφος καὶ παῖς τις ἀμφιθαλής; Ποῦ τὸ ὑπόλοιπον πίνουν οἱ ἄγαμοι ἐκ τῶν κεκλημένων (Ζάκυνθος, Μαυρομάτι Ἑλικῶνος, Κύθηρα, Λιξούρι) ἢ καὶ ὅλοι οἱ κεκλημένοι (Κύζικος, Ἀρτάκη); Εἰς τὴν Ἀπολλωνίαν Προύσης ὁ ἱερεὺς, πρὶν μεταδώσῃ οἶνον καὶ ἄρτον τῆς λειτουργίας εἰς τοὺς νυμφίους, ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς καρύδια καὶ μέλι, τὰ ὁποῖα ἔφερεν ἡ κουμπάρα. Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἡπείρου ἀντὶ ποτηρίου οἴνου παρεῖχεν ὁ παράνυμφος δοχεῖον πλήρες μέλιτος καὶ ἄρτου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔτρωγον οἱ νεόνυμφοι, ὁ παράνυμφος καὶ οἱ βλάμηδες. Εἰς Παρπαριὰν τῆς Χίου προσφέρουν εἰς τοὺς παρευρισκομένους καρυδόμελο. Ποῦ μετὰ τὴν στέψιν παρατίθεται κοινὴ τροφή εἰς τοὺς νεονύμφους;

Ποῦ ὑπάρχει τὸ ἔθιμον νὰ θραύῃ ὁ ἱερεὺς (ἢ ὁ παράνυμφος) τὸ ποτήριον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔπιον οἱ νυμφίοι, ρίπτων αὐτὸ ἐπὶ τοῦ πατώματος; Οἰωνισμοὶ διὰ τὴν τεκνογονίαν ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν τεμαχίων, εἰς τὰ ὁποῖα θραύεται τὸ ποτήριον. Εἰς τὸ Ρουμλούκι «ἡ νουνὰ βάζει τὸ φλιντζανάκι, ποὺ εἶχε τὸ κρασί,

κάτω ἀπὸ τὴ βελέντζα, γιὰ νὰ τὸ σπάσῃ ὁ γαμπρὸς στὸ γῦρο τοῦ Ἑσαΐα».

6. — Ὁ χορὸς τοῦ Ἑσαΐα. Ποῖον τὸ κοινόν του ὄνομα; Π.χ. ἁγία χοροφία (Σύμη). Τὰ καταχύσματα. Μὲ τί ραίνουν τοὺς νεονύμφους κατὰ τὸν χορὸν καὶ κατόπιν; (ρύζι, κριθάρι, ἄνθη, νομίσματα, βαμβακόσπορον).

7. — Τὸ φίλημα τῶν στεφάνων καὶ τὰ κατ' αὐτό. Τὰ δῶρα πρὸς τοὺς νεονύμφους μετὰ τὴν λύσιν τῶν στεφάνων (κεράσματα, χάρες, χαρίσματα κτλ.).

Π.χ. εἰς τὴν Μεγαλόπολιν, Λάσταν κ.ἄ. αἱ φίλαι καὶ συγγενεῖς τῆς νύφης, ἐνῶ φιλοῦν τὰ στέφανα, δωροῦν ἓνα μεταξωτὸν μανδήλιον εἰς τὸν γαμβρόν, συνοδεύουσαι τὸ δῶρον των μὲ ἓν ράπισμα. Εἰς Τζαΐζι Πυλίας, Δελφούς κ.ἄ. τοῦ χτυποῦν τὰ χέρια μπρὸς στὰ μοῦτρα του. Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ρούμελης θέτουν δίσκον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύφης καὶ ἐπ' αὐτοῦ οἱ παρενρισκόμενοι ρίπτουν νομίσματα, τὰ ὅποια κατόπιν ἡ νύφη τρυπᾷ καὶ στολίζει μὲ αὐτὰ τὸν λαιμόν της. Ὅσαι γυναῖκες φοροῦν μαῦρα εἰς τὸ κεφάλι, βάζουν ἐπάνω κάτι ἄσπρο καὶ ἔτσι φιλοῦν τὰ στέφανα.

8. — Τὰ δῶρα τοῦ κουμπάρου μὲ τὰς τοπικάς των ὀνομασίας: στεφανιάτικο (Κύζικος), στεφανοσκέπασμα (Θεσπρωτία), στεφανορίξιμο (Αἶνος), κρεμασίδι (Θήρα), ἀναβόλι κτλ.

9. Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν στέψιν. Μέσα πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ δεσέματος. Τί φοροῦν ἐπάνω των οἱ στεφόμενοι πρὸς τοῦτο; Π.χ. εἰς τὸ Λασιθί ἡ νύφη «βαστᾷ πάνω της μιὰ σαρανταποδαροῦσα μέσα σ' ἓνα μασούρι», ἄλλου ζώνεται μὲ δίχτυ κλπ. ἢ ἀφήνουν ξεκλείδωτη τὴν κλειδαριὰ τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «στὰ στήθια τῆς νύφης βάζουν ψωμί, λίγα τρίμματα». Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Θεσπρωτίας, ὅπου ἡ στεφάνωσις γίνεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, «βγάζουν ὅλον τὸν κόσμον ὅξω καὶ κλείνουν τὶς πόρτες τοῦ σπιτιοῦ». Συνήθειαι, ὅταν ἐκφωνῇται τὸ «ἵνα φοβῇται τὸν ἄνδρα» κτλ.

Τί θεωρεῖται κακὸς οἰωνὸς κατὰ τὴν στέψιν; Π.χ. ἡ πτώσις τῶν στεφάνων ἢ τοῦ δακτυλίου ἀρραβῶνος.

10. — Συνήθειαι κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ ναοῦ. Π.χ. ἐν Οἰνότη Πόντου ἔθραυον ἐν σκεῦος παρὰ τοὺς πόδας τῶν νεονύμφων ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ ναοῦ.

11. — Αἱ λαμπάδες τῆς στέψεως. Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὰς συνήθειαι καὶ προλήψεις; Π.χ. εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας μία γυναῖκα ἔκοπτε εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης τὰ φυτίλια τῶν λαμπάδων καὶ τὰ παρέδιδε εἰς τὴν μητέρα τῆς νύφης, «γιὰ νὰ μὴ δέσουν τ' ἀντρόγυνο». Ποῖοι κρατοῦν τὰς λαμπάδας εἰς τὴν ἐκκλησίαν;

12. — Ποῖαι αἱ συνήθειαι, ὅταν ἡ στεφάνωσις γίνεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Π.χ. εἰς τὴν Εὐρυτανίαν «στεφανώνουν σὲ στερεὸ μέρος νὰ μὴν

εἶναι πάτωμα μὲ σανίδια, ἀλλὰ ἰσόγειο μὲ χωματένιο ἔδαφος». Εἰς τὴν Μάνην ἢ στεφάνωσις γίνεται τὸ Σάββατον βράδυ· ὁ γαμβρὸς πηγαίνει ἔχων δεξιὰ ἓνα νέον (τὸν κούζουνον) καὶ ἀριστερὰ μίαν νέαν (τὴν κουζούναν ἢ κουζόναν), εἰσερχόμενος δ' εἰς τὸ σπίτι τοῦ πενθεροῦ κάθεται ἐπάνω εἰς ἓνα σάκκον πλήρη σίτου ἢ ἀλεύρου. Ὁ γάμος ὅμως, δηλ. ἡ παραλαβὴ τῆς νύφης, γίνεται τὴν ἐπομένην μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν.

13. — Οἰωνισμοὶ ἀπὸ κουφέτα τῆς στέψεως ἢ ἀντικείμενα τῆς στολῆς τῶν νεονύμφων. Π.χ. εἰς τὴν Κεφαλληνίαν πιστεύουν, «ὅτι ἡ νέα ποὺ θὰ πρωταρπάξῃ ὅ,τι τύχῃ νὰ πέσῃ ἀπὸ τὴν στολὴν τῆς νύφης (κατὰ τὴν στέψιν) παντρεύεται κι αὕτῃ μέσα στὸ χρόνο».

ι') Ἡ ἐπιστροφὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν.

1. — Πῶς σχηματίζεται ἡ πομπὴ μετὰ τὴν ἔξοδον τῶν νεονύμφων ἐκ τοῦ ναοῦ; Ποῖαι αἱ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν συνήθειαι; Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὸ Πάπιγγον «μετὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ ναοῦ ὁ νουνός, οἱ νεόνυμφοι, οἱ ἀδερφοί καὶ ὅλοι οἱ συγγενεῖς πιάνονται εἰς τὸν χορὸν, τὸν ὅποιον σέρνει ὁ πρωτοσυμπέθερος, κρατῶν τὸ μπαϊράκι, ἀφοῦ δὲ φέρουν ἓνα-δύο γύρους διευθύνονται ἐν χορῷ, βαστάζοντες ἀνημμένας λαμπάδας, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας ἀναμένει βουβαλάμαξα, εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ τὴν ἔξοδόν των ἐπιβαίνουν οἱ νεόνυμφοι μὲ τοὺς συγγενεῖς. Τῆς πομπῆς προηγεῖται ἡ σημαία τοῦ γάμου (ἢ *μηλιά* ἢ τὸ *κές*), ἡ γκάϊντα καὶ νέοι καὶ νέαι συγκαθίζοντες, ἐνῶ αἱ ἐπιβαίνουσαι τῆς ἀμάξης γυναῖκες τραγουδοῦν γαμήλια ᾄσματα. Εἰς τὸ Βλαχώρι Θεσπρωτίας «κόβουν στὴ μέση τοῦ δρόμου μιὰ μπογάτσα καὶ κάθε καλεστός παίρνει ἓνα κομμάτι». Καταχύσματα ἀπὸ τὰς παροδίους οἰκίας κλπ.

Δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Π.χ. εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Θεσπρωτίας «δὲν βγαίνουν ἀπὸ τὴν πόρτα ποὺ μπῆκαν στὴν ἐκκλησία, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν παραθύρα καὶ πᾶνε ἀπὸ ἄλλον δρόμον».

2. — Τί τραγούδια τραγουδοῦν, ὅταν πηγαίνουν πρὸς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ; Ποῦ συνηθίζεται νὰ γυρίζουν σπίτι μὲ τὰς λαμπάδας ἀναμμένας; Εἰς τὴν Λῆμνον φθάνοντες εἰς τὸ σπίτι *τίς σβήνουν* μὲ τὸ δεξιὸ πόδι.

3. — Τί γίνεται, ἂν καθ' ὁδὸν συναντηθοῦν δύο συμπεθεριά; Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν «μπουμπουλώνουν *τίς νυφάδες* μὲ τὰ *μαντήλια* τους κι ἀλλάζουν καὶ τὰ *δαχτυλίδια* τους· εἰδεμὴ, ἀπάνω στὸ χρόνο ἢ μία θὰ πάθῃ *κακό*». Εἰς τὴν Ὑδραν ἡ μία μουντζώνει τὴν ἄλλην, εἰς τὴν Σπάρτην «*βάζουν νερὸ* στὸ στόμα τους καὶ ἡ μιὰ *μπουχάει* τὴν ἄλλην», ἐνῶ εἰς τὴν Μάνην λέγουν:

*Καλορίζικη κ' ἐσύ, καλορίζικη κ' ἐγώ,
παιῖδά κ' ἐσύ, παιῖδά κ' ἐγώ.*

4. – Συνοδεύουν τὴν πομπὴν αὐτὴν καὶ οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης; Ποῦ ἢ γαμήλιος πομπὴ διευθύνεται πρῶτον εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Ποῖαι ἐθιμοτυπίαί γίνονται ἐκεῖ καὶ πότε οἱ νεόνυμφοι ὁδηγοῦνται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ; Γίνεται τότε ἀποχωρισμὸς ἢ παράδοσις τῆς νύφης ὑπὸ τῶν συγγενῶν της;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μεθώνην γυρίζουν πρῶτα στὸ σπίτι τῆς νύφης, γιὰ νὰ φάῃ ἡ νύφη (τὰ πιστρόφια), καὶ κατόπιν διευθύνονται εἰς τοῦ γαμβροῦ. Τότε εἰς ἓνα τρίστρατο γίνεται ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τοὺς σπιτικούς τῆς νύφης (τὰ ξεπίστροφα). Τότε εἰς μὲν τὴν Λάσταν τῆς Γορτυνίας ὁ στενώτερος συγγενὴς τοῦ γαμβροῦ τοὺς ἔδιδεν ἓνα ἀσημένιο νόμισμα, εἰς δὲ τὴν Μεγαλόπολιν ὁ γαμβρὸς ἔρριπτε κατὰ πρόσωπον τῆς νύφης χάλκινον νόμισμα, τὸ χαράτσι. Εἰς τὴν Μάνην ἢ συνοδεία, πρὶν φθάσῃ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, σταματᾷ κοντὰ εἰς μίαν πέτραν ριζιμιάν, οἱ δὲ νεόνυμφοι θέτουν ἐπ' αὐτῆς τὸν πόδα· τότε ὁ πατέρας ἢ ὁ ἀδελφὸς παραδίδει τὴν νύμφην εἰς τὸν γαμβρὸν εὐχόμενος νὰ ζήσουν κλπ. ὁ δὲ γαμβρὸς κερνᾷ τοὺς συγγενεῖς αὐτῆς τὰ λεγόμενα παλληκαριάτικα.

5. Ἄγῶν δρόμου ἢ πάλης. Ἐπαθλα. Πρὸβλ. τὴν συνήθειαν τῆς Δήμου διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ φλάμπουρου, ἀνωτέρω σελ. 128, κ. ἐ. Εἰς τὸ Ἀλμαλὶ τῶν Μαλγάρων ἐγένετο ἀγὼν πάλης μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς ἐκκλησίας, παρισταμένου τοῦ γαμβροῦ. Ὁ νικήσας τρεῖς κατὰ διαδοχὴν ἀντιπάλους ἐκηρύσσετο νικητὴς καὶ ἐλάμβανεν ὡς ἔπαθλον μανδήλιον τοῦ γάμου· ἐγένετο δὲ καὶ ἀγὼν ἐφίππων. Ἀπαντᾷται ἄλλοῦ ἢ συνήθεια αὕτη;

ια') **Ἡ εἴσοδος τῶν νεονύμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ. Οἰωνισμοὶ καὶ μαντικὴ κατ' αὐτήν.**

1. – Τί τραγουδοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν θύραν ἢ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύφης; Παράδειγμα:

*Ἔβγα, κυρὰ καὶ πεθερά,
νὰ καρτερέσης τὰ παιδιά·
φέρε μέλι, φέρε γάλα
νὰ μελώσουμε τὴ νύφη,
νὰ τὴ μπάσουμε στὸ σπίτι.*

Τί ἄλλο συνηθίζεται εἰς τὴν αὐλὴν πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύφης; Π.χ. εἰς τὴν Μάνην ρίχνουν τὰ κεράσματα τῆς νύφης (χρήματα, φορέματα, μανδήλια) σ'

ένα πιάτο, τὸ ὁποῖον κατόπιν θραύουν ἢ εἰς ἓνα κόσκινο, τὸ ὁποῖον πυροβολοῦν, ρίπτοντες αὐτὸ εἰς τὸν ἀέρα.

2. — Ἐξορκισμοὶ τοῦ κακοῦ καὶ θυσίαι (κουρμπάνια) γινόμεναι πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν. Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν ἐπαρχίαν Ἀρτης ἡ πενθερὰ ἢ ἄλλος τις ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν τῆς νύμφης «*κάνει στὸ ἐπάνω πορτόξυλο τρεῖς κοψές, λέγοντας: Κόβω, κόβω. Ἄλλος τὴν ἐρωτᾷ: Τί κόβεις; — Τὴν ἀστέρα τῆς νύμφης*». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ κάποιος ἀπὸ τοὺς παρευρισκομένους κτυπᾷ διὰ πελέκεως ἓνα στῦλον τῆς οἰκίας τρεῖς φορές καὶ ἔτσι ἐξορκίζει κάθε κακόν, ἐνῶ εἰς τὴν Λευκάδα ἡ ἰδία ἡ νύφη καταφέρει διὰ πελέκεως τρία κτυπήματα εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῆς θύρας.

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ σφάζουν ἄρνι ἢ πετεινὸν πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας; Π.χ. ἐν Κύπρῳ, Τήνῳ κ.ἀ. ὁ γαμβρὸς σφάζει ἐπὶ τοῦ κατωφλίου ὄρνιθα, ἐν Ἀπολλωνιάδι Προύσης, Ζαγορίῳ κ.ἀ. πρόβατον ἢ πετεινόν.

3. — Ὑποδοχὴ τῆς νύμφης ὑπὸ τῆς πενθερᾶς. Κατὰ ποίους τρόπους ὑποδέχεται αὕτη τὴν νύμφην; Δῶρα καὶ ἄλλαι προσφοραί. Εὐχαί.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ πενθερὰ χαιρετίζει τὴν νύμφην μὲ τὸ καλῶς οὐρίστε, τῆς χαρίζει ἓνα δαχτυλίδι καὶ τῆς προσφέρει λουκούμι καὶ νερὸ ἢ ἓνα ποτήρι κρασί, κατόπιν δὲ τῆς δίδει εἰς τὰ χέρια ἓνα μικρὸ ἀγοράκι. Προσηγουμένως ἡ νύφη ρίπτει εἰς τὴν στέγην τοῦ σπιτιοῦ ἓνα καρφί. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἴμου ἡ πενθερὰ (ἢ ἡ ἀνδραδέλφη) ὑποδέχεται τὴν νύμφην «*μ' ἓνα κόσκινο σιὸ κεφάλι μέσα τὸ κόσκινο ἔχει κρινάρι ἀρχίζει τότε ἡ πεθερὰ νὰ χορεύῃ καὶ νὰ χουγιάζῃ καὶ νὰ κλωτσᾷ τὴν πόρτα, γιὰ νὰ κἀνῃ τὴ νύφη νὰ γελάσῃ, νὰ μπῇ γελαστὴ μέσα. Ὅσο δὲ γελοῦσε ἡ νύφη, ἐκείνη χόρευε. Ὑστερα ἔστρωνε ἡ πεθερὰ ἓνα παννὶ καὶ περνοῦσε τὴ νύφ' μέσα στὸ σπῖτ'». Εἰς τὰ Βέντζια «*ἡ πεθερὰ στέκεται στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ μ' ἓνα ἀσημένιο νόμισμα στὰ χεῖλη. Ἡ νύφη, ἀφοῦ προσκυνήσῃ τὴν πεθερά της, παίρνει μὲ τὰ χεῖλη της ἀπὸ τὰ χεῖλη τῆς πεθερᾶς της τὸ νόμισμα*». Εἰς τὴν Περίστασιν τῆς Θράκης ἡ πεθερὰ ὑποδέχεται τὴν νύμφην εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας κρατοῦσα μὲ τὸ ἓνα χέρι χαλινάρι καὶ ψωμὶ καὶ μὲ τὸ ἄλλο πέλεκυν καὶ τὴν καλεῖ ὅπως τὰς ὄρνιθας: *κός - κός!*». Εἰς τὸ Βογατσικὸν «*στὴν εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ στέκουν οἱ μπράτιμοι μ' ἓνα μαχαίρι καὶ ἀνάμεσά τους ἡ μητέρα τοῦ γαμπροῦ μὲ δυὸ ψωμιὰ στὰ χέρια. ὅταν ἔλθουν οἱ νεόνυμφοι, ἀκκουμπάει τὰ ψωμιὰ πάνω στὰ στέφανα καὶ τὰ χαιρετάει*». Ποῖον εἶναι τὸ ἔθιμον ἄλλου;*

4. — Τάματα τῆς πεθερᾶς (ἢ τοῦ πεθεροῦ), διὰ νὰ πεζέψῃ ἡ νύφη ἢ διὰ νὰ ἔμβῃ εἰς τὸ σπῖτι: ἀμπέλι ἢ χωράφι, χάλκινον σκεῦος, ἀγελάδα, πρόβατον κλπ. (μπατίκια). Πρβλ. τὸ ἄσμα τῆς Ἀρτισίτης:

«Πέξα, νύφη. — Δὲν πεζεύω,
θέλω τάγμα νὰ πεζέψω,
τάγμα ἀπὸ τὸν πενθερό μου

5. — Ποῖαι αἱ συνήθειαι, ὅταν ἡ νύμφη ὀδηγῇται ἔφιππος εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ; Ποῖος τὴν κατεβάξει ἀπὸ τὸ ἄλογο καὶ τί συνηθίζεται, πρὶν ξεκαβαλλήσῃ ἡ νύφη; Παράδειγμα: Εἰς τὸ Τζαῖζι τῆς Πυλίας ἡ νύφη κρατεῖ ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι τῆς ἓνα ποτήρι μὲ νερὸ καὶ σκύβοντας ἔμπρός, ὀπίσω, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ χύνει ἀπὸ ὀλίγο· κατόπιν βάζει ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι τῆς ἓνα ψωμί, τὸ σπάνει καὶ πετᾷ τὰ κομμάτια πάλιν πρὸς τὰς τέσσαρας διευθύνσεις· ἔπειτα παίρνει ἐπάνω εἰς τὸ ἄλογο ἓνα ἀγοράκι καὶ τὸ ἀσπάζεται. Τέλος ὁ πενθερὸς τὴν παίρνει ἀγκαλιά, τὴν γυρίζει τρεῖς φορές γύρω στὸ ἄλογο καὶ κατόπιν τὴν ἀφήνει νὰ πατήσουν τὰ πόδια τῆς χάμω.

6. — Τί συνηθίζεται, ὅταν ἡ νύμφη φέρεται ἐφ' ἀμάξης; Ποῦ συνηθίζουν νὰ σπάνουν τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης; Π. χ. εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ «ἡ πενθερά, κρατοῦσα ἄρτον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τρία ἀνημμένα κηρία εἰς τὴν δεξιάν, περιτριγυρίζει τρεῖς τὴν ἀμαξαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπιβαίνουν οἱ νυμφῖοι. Τότε ὁ πενθερὸς τῆς νύμφης ἐξαγγέλλει τὰ δῶρα τῆς, ὃ δὲ νουνὸς τὰ καταγράφει. Συγχρόνως κάποιος διὰ πελέκεως κυπᾶ τρεῖς τὸν στῦλον τῆς οἰκίας, ἐξορκίζων πᾶν κακὸν πνεῦμα ἐκ τῆς οἰκίας. Τότε ἔθραυον καὶ τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης. (Πρὸς ὅμοιον ἔθιμον τῆς Βοιωτίας, ἀναφερόμενον ὑπὸ Πλουτάρχου, Κεφ. καταγρ. Ρωμ. 29). Ἐν 40 Ἐκκλησίαις ἔκλεπτον τὸν ζυγὸν ἢ ἓνα τῶν τροχῶν τῆς ἀμάξης. Ἐν Ζαγορίῳ συντρίβουν τὸ σάγμα τῆς ἡμιόνου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐφέρετο ἡ νύμφη.

7. — Τὸ θρέψιμο ἢ τὸ μέλωμα τῆς νύμφης καὶ τοῦ γαμβροῦ.

Μελόπιττα ἢ παστέλλι ἀπὸ σουσάμι, μέλι καὶ καρύδια προσφέρονται εἰς τοὺς νεονύμφους ὑπὸ παρθένου, συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ, κατὰ τὴν εἴσοδόν των εἰς τὴν οἰκίαν «για νὰ περάσουν γλυκασμένοι τὴ ζωὴ τους» (Γορτυνία, Κρήτη) ἢ τοὺς ταΐζουν μέλι καὶ καρύδι (Ἀβία Μάνης). Εἰς τὸν δῆμον Μαλευρίου ἡ πενθερὰ ἀλείφει διὰ τῶν δακτύλων τὸ στόμα τῆς νύμφης καὶ τοῦ γαμβροῦ μὲ μέλι. Εἰς τὰ χωρία τῆς Πύλου αὕτη παρουσιάζει τεμάχιον ἄρτου, ἐκ τοῦ ὁποίου πρέπει οἱ νεόνυμφοι νὰ φάγουν, πρὶν εἰσελθουν εἰς τὴν οἰκίαν (εἰς τὰς 40 Ἐκκλησίας προσφέρει ἄρτον μὲ ἄλας). Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ πενθερὰ προσέφερεν εἰς τὴν νύμφην «ἓνα πιάτο προζύμι (για μπερεκέτ') κ' ἓνα ποτήρι γλυκὸ τριαντάφυλλο μὲ κυδῶνι ἐπάνω στὸ προζύμι, για νὰ ᾖ γλυκειὰ ἡ νύφη».

8. — Τὸ σταύρωμα τῆς θύρας.

Μὲ τί ἡ νύφη (ἢ ὁ γαμβρὸς) σταυρώνει, δηλ. ἀλείφει σταυρωτά, τὴν θύραν, τὸ ἀνώφλιον ἢ τὸ κατώφλιον τῆς οἰκίας; Μὲ μέλι ἢ μὲ βούτυρον; ἢ μὲ

ζύμην (ὥς εἰς τὸν Πόντον); Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ ἡ νύφη, ἀφοῦ ἀλείψῃ μὲ βούτυρον τοὺς παραστάτας τῆς θύρας, ρίπτει ὀπισθὲν τῆς τὸ πινάκιον μὲ δύναμιν καὶ τὸ θρυμματίζει. Ποῖον τὸ ἔθιμον ἄλλοῦ; Γίνεται σταύρωμα καὶ τῆς ἐστίας;

9. — Ἄλλαι πράξεις καὶ ἐνέργειαι τῆς νύφης κατὰ τὴν εἴσοδόν της. Τί πατεῖ εἰσερχομένη; (σίδερο; ὑνὶ ἢ ἄξιαν; ἢ χάλκινον σκεῦος; ρόδι;) Εἰς τὸν Ταξιάρχην (Αἰτωλ.) «*τυλίσουν τὸ ὑνὶ καὶ τὸ στατέρι σ' ἓνα μπάλωμα μαῦρο, τὰ βάνουν στὴν πόρτα καὶ θὰ τὰ δρασκελίσῃ ἡ νύφη*». Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοῦτο; Μήπως σκορπίζει ἡ νύφη ρόδι εἰς τὴν αὐλὴν ἢ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας; Τί πιστεύουν διὰ τὰ σπειριὰ τοῦ ροδιοῦ αὐτοῦ ὅσοι τὰ τρώγουν; Εἰς τὸ Πάπιγγον ἡ νύφη σκορπίζει εἰς τὴν αὐλὴν ρύζι ἢ σιτάρι, εἰσέρχεται δὲ εἰς τὴν οἰκίαν ὑπερπηδῶσα τὴν προῖκα της, τὴν ὁποῖαν ἔχουν ἐκφορτώσῃ εἰς τὸ κατώφλιον τῆς ἐσωθύρας.

Ἄλλαι ἐνέργειαι τῆς νύφης. Π.χ. πεῖθ' εἰς τὴν στέγην τῆς οἰκίας ἓνα καρφὶ ἢ μιὰ κουλλούρα, ποὺ φέρνει ἀπὸ τὸ σπῖτι της. Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἡπείρου κλωναράκια δάφνης καὶ ἐλαίας, περασμένα εἰς κλωστήν, φράσσουν τὴν θύραν τοῦ σπιτιοῦ· ἡ νύφη τὰ διασπᾷ καὶ τὰ ρίχνει *πισώαλατα*. Ἄλλοῦ ἡ νύφη «*μπαίνει μὲ τὸ χρυσολάγηγο γεμάτο νερό, παρμένο κατὰ μαγικὸν τρόπον*». Εἰς τὴν Λευκάδα ἡ νύφη εἰσερχομένη χύνει νερό, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἔπιε, εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀναποδογυρίζει λαγῆνι γεμάτο νερό, διὰ νὰ φέρῃ τὸ ποδαρικό της ἀφθονίαν. Ποῦ ἡ νύφη εἰσερχομένη ἀσπάζεται τὸν δεξιὸν παραστάτην τῆς θύρας ἢ τὸ κατώφλιον αὐτῆς; Ποῦ εἰσερχομένη φιλεῖ τὸ πόδι τῆς πενθερᾶς ἢ πίνει νερὸ ἀπὸ τὸ παπούτσι τῆς πενθερᾶς, ποὺ τὸ ἔχουν βαλμένο εἰς τὸ κατώφλι; ἢ χτυπᾷ τὸ κεφάλι της εἰς τὸν τοῖχον;

10. — Τρόποι εἰσαγωγῆς τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν. Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὸ Τζαῖζι τῆς Πυλίας ἡ πενθερὰ «*δένει νύφη καὶ γαμπρὸ μ' ἓνα τσεμπέρι καὶ τοὺς τρανᾷ μέσα στὸ σπῖτι*», ἐνῶ ἓνα ἄγοράκι ἀφήνεται εἰς τοὺς ὤμους των (καβάλλα). Ποῦ ἡ πενθερὰ δένει τοὺς νεονύμφους μὲ τὰ νιόλουρα ἢ μὲ τὰ ἡνία τῶν ἵππων καὶ τοὺς εἰσάγει οὕτως ἐξευγμένους; Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν «*τῆς κρεμάγανε τῆς νύφης ἀπὸ τὸ νῶμο τὰ λουριά, ποὺ δένει ὁ γαμπρὸς τὰ βόδια του, καὶ τῆς δίνανε στὰ χέρια τὸ ἀλέτρι, ἐνῶ ὁ γαμπρὸς ἐσταύρωνε τὸ ἀνώφλι μὲ μαυρομάνικο μαχαίρι*». Εἰς τὰ Σύλατα καὶ τὴν Σινασσὸν ἡ νύφη εἰσέρχεται βιαίως, ὠθοῦσα ὀρμητικῶς τὴν θύραν τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ καὶ ἔχουσα βρέφος εἰς τὰς ἀγκάλας. Ποῦ συνηθίζεται νὰ εἰσέρχεται ἡ νύφη ἀνάρπαστος, διὰ νὰ μὴ πατήσῃ κἂν τὸ κατώφλιον τῆς θύρας; Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἡπείρου ἡ νύφη εἰσέρχεται ὑπερπηδῶσα κόσκινον ἢ σωρὸν ἀπὸ φλοκωτά. Εἰς τὰς Καρυὰς Καβα-

κλὶ οἱ νεόνυμφοι πατοῦντες ἐπὶ τάπητος σύρονται βιαίως ἐντός, χωρὶς νὰ θέσουν τὸν πόδα των ἐπὶ τῆς γῆς. Ποῖον τὸ ἔθιμον ἄλλοῦ;

11. — Καταχύσματα κατὰ τὴν στιγμήν τῆς εἰσόδου. Π.χ. εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων ἡ μητέρα τοῦ γαμβροῦ ραντίζει τοὺς νεονύμφους μὲ σιτάρι, ἡ δὲ νουνὰ ρίπτει βαμβακόσπορον.

12. — Τὰ μετὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης.

Παραδείγματά τινα: Εἰς τὸ Ρουμλούκι ὁ γαμβρὸς «παραμονεύει πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ δωματίου καὶ χτυπᾷ τὴ νύφη τρεῖς φορές στὴν πλάτη μ' ἓνα παπούτσι. Ἡ νύφη κατόπιν μπαίνει στὰ δωμάτια καὶ ψάχνει νὰ βρῇ τὸ ὑνί, πὺν εἶναι κρυμμένο πίσω ἀπὸ μιὰ πόρτα. Ἐπειτα διευθύνεται στὸ μέρος, ὅπου εἶναι τὸ σακκὶ μὲ τ' ἄλεύρι, καὶ ρίχνει μέσα τὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ κλίκι, πὺν ἔφερεν ἀπὸ τὸ πατρικὸ τῆς σπῖτι μέσα στὸν κόρφο τῆς». Εἰς τὸ Βογατσικὸν «ἡ πενθερὰ πιάνει τὴ νύφη ἀπ' τὸ χέρι, τὴν ὁδηγεῖ στὴν παρσιὰ, τὴν φέρνει μπροστὰ στὸ τζάκι καὶ τῆς χτυπάει τὸ κεφάλι στὸ μπουχαρὶ, ἔτσι γιὰ νὰ εἶναι στερεωμένη καὶ ν' ἀγαπᾷ τὸ καινούργιο σπιτικὸ τῆς». Ὅμοίως εἰς τὴν Βήσανην καὶ τὸ Πογώνι τῆς Ἡλείρου ἡ νύφη εἰσερχομένη εἰς τὸ σπῖτι ὁδηγεῖται εἰς τὴν ἐστίαν (ἢ εἰς τὸν φουρνόν) καὶ τὴν προσκυνεῖ, ἐνῶ εἰς τὴν Ἀνδρίτσαιναν προσκυνεῖ τὰ εἰκονίσματα τῶν ἁγίων. Εἰς τὴν Ἀρτσιόστιαν τῆς Ἡλείρου «ἡ νύφη ὁδηγεῖται ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῶν ἀδερφοπτῶν εἰς ἓνα δωμάτιον, ὅπου προσέρχονται καὶ οἱ φ' λάχτρες, ἡ δὲ πενθερὰ κρατοῦσα εἰς μὲν τὴν δεξιὰν λαένι πλήρες οἴνου, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν δᾶδα ἀνημμένην προσφέρει εἰς τοὺς νεονύμφους τρεῖς κουταλιὲς βραστῆς ὀρυζῆς». Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζονται ταῦτα; Χορεύεται εὐθὺς μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεονύμφων κανεὶς εἰδικὸς χορὸς; Βλ. κατωτέρω σ. 159, Χοροί.

13. — Οἰωνισμοὶ διὰ τὸ πρῶτον τέκνον τοῦ ἀνδρογύνου. Π.χ. τὸ πανέρι τῆς νουνᾶς ρίπτεται ἐπὶ χαμηλῆς τινος στέγης καὶ παρατηροῦν ἂν θὰ πέσῃ τ' ἀπίστομα (ἀγόρι) ἢ τ' ἀνάσκελα (κορίτσι). Εἰς τὸ Ρουμλούκι κυλίουν εἰς τὴν αὐλὴν τρεῖς φορές τὸ κόσκινο, πὺν εἶχε μέσα τὴν ζώνην τοῦ γαμβροῦ καὶ διάφορα ραντίσματα, καὶ παρατηροῦν, ἂν θὰ πέσῃ μὲ τὴν βάσιν ἐπάνω ἢ κάτω.

14. — Ποῦ ἀποτίθενται τὰ στέφανα καὶ ποῦ αἱ λαμπάδες τῆς στέψεως; Μαντικὴ ἐκ τῶν λαμπάδων. Π.χ. εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων τὰ στέφανα τοποθετεῖ ὁ νουνὸς ἐπάνω εἰς τὴν δίπλαν (μεσοδόκην τῆς οἰκίας) καὶ συγχρόνως χτυπᾷ τρεῖς διὰ μαχαίρας τὴν δοκὸν τὸν ἐρωτοῦν: *Τί κόβ'ς;* — *Τς νύφ'ς τὴ γαστέρα, ἀπαντᾷ.* Τὰ κεριὰ τῆς στεφάνωσης εἰς πολλὰ μέρη τὰ μπήγουν στὰ ψωμιὰ τῆς νύμφης καὶ τοῦ γαμπροῦ καὶ τ' ἀφήνουν νὰ καῖνε. Ὅποιο κερὶ καιγότανε πιὸ μπροστά, ἦταν σημάδι πὺς θὰ πεθάν' πιὸ μπροστὰ ἀπ' τὸν ἄλλον. (Ναίμονας). Εἰς τὴν Ἰθάκην τὰ πλέκουν σὰν στεφάνι καὶ τ' ἀφήνουν ἐπάνω εἰς τὴν νυμφικὴν κλίνην.

ιβ') *Ἡ νύφη στὸ νυφοστόλι ἢ στὸν παστό.*

1. — Πῶς λέγεται κατὰ τόπους τὸ μέρος, ὅπου ὁδηγεῖται ἡ νύφη μετὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, καὶ πῶς τοῦτο καταρτίζεται; (*Νυφοστόλι* (Γορτυνία), *παστός* (Μεσημβρία, Δωδεκάν.), *μπάστος* (Κρήτη), *νυφεῖον* ἢ *νυφεῖο* (Πόντος), *ἀγκωνή* (Ἡπειρος) κλ. Στέκει ἐκεῖ ὀρθῇ καὶ *προσκυνᾷ* ἢ τὴν καθίζουν ἐπάνω σὲ βαρέλι (Γορτυνία) ἢ σὲ σάκκον ἀλεύρου (Μάνη); ἢ ποῦ ἄλλου;

2. — Ποῖος ἀποκαλύπτει (*ξεμπουμπουλώνει*) τὴν νύμφην; ὁ πενθερός ἢ ὁ μεγαλύτερος ἀνδράδελφος; Ποῖαι αἱ συναφεῖς πράξεις; Π. χ. εἰς τὴν Λάστιαν ὁ πενθερός βγάζει τὴν σκέπη ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς νύμφης, αὕτη δὲ παίρνει ἀπὸ τὸ στόμα του μὲ τὸ στόμα της ἓνα ἀσημένιο νόμισμα. Εἰς τὴν Σινώπην ἡ νύφη «τοποθετεῖται ὀρθία εἰς τὴν πρὸς Α κόχην τῆς παστάδος, ὁ δὲ γαμβρός ἔρχεται καὶ τῆς ἀφαιρεῖ τὴν καλύπτραν, θέτων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της πολύτιμόν τι».

3. — Ποῖοι μένουν πλησίον τῆς νύμφης ὡς συνοδοί; Π. χ. ἓνα κορίτσι, ἡ λεγομένη εἰς τὴν Ἰκαρίαν *παράνυφη* ἢ δύο κορίτσια, λεγόμενα *παραστόλια* εἰς μέρη τινὰ τῆς Μακεδονίας· μία γυναῖκα ὑπανδρὸς ἐν Καστορίᾳ, λεγομένη *ἔγγνα* ἢ γυναῖκες συγγενεῖς τῆς νύμφης (*μάννα*, *νοννά*) λεγόμεναι *φ'λάχτραις* εἰς τὸ Πάπιγγον, *Δοξέτσι* κ.ά. μένουν μαζί της εἰς ἰδιαιτέρον δωμάτιον ἕως τὴν ἑσπέραν τῆς Τρίτης καὶ συγκοιμῶνται μετ' αὐτῆς τὰς νύκτας τῆς Κυριακῆς καὶ τῆς Δευτέρας.

4. — Ποῖα τραγούδια ἢ μαντινάδες (*δίστιχα*) τραγουδοῦν, ὅταν ἡ νύφη καθίσῃ εἰς τὸν παστόν; Οἱ *κουνιάδες* ἢ ἄλλοις; Πρὸβλ. τὰ *παστικά* τῆς Κρήτης.

5. — Διανομὴ κουφέτων ἢ ξηρῶν καρπῶν (*καρύων*, *ἀμυγδάλων*) ὑπὸ τῆς νύμφης. Εἰς τὴν Μάνην ἡ νύφη τὰ διανέμει καθημένη ἐπάνω εἰς σάκκον πλήρη ἀλεύρου. Ἄλλου ἡ νύφη τυλίγει τὰ κουφέτα εἰς τεμάχια ἀπὸ τὸν πέπλον της καὶ τὰ μοιράζει εἰς τὰς φίλας της, «*γιά νὰ ὀνειρευτοῦν ποιὸν θὰ πάρουν*». Εἰς τὴν Παρπαριὰν τῆς Χίου ὁ ἱερεὺς μοιράζει τὰ *στεφανοκόλλικα*, εἰς τὴν Κάρπαθον τὰ *παρθενόκουκκα*. Εἰς Βισοκὰν Καλαβρύτων περιφέρουν ἄγγεῖα μὲ μέλι, σῦκα καὶ οἶνον. Ποῖα ἢ συνήθεια ἄλλου;

6. — Τὸ πρῶτον κοινὸν γεῦμα τῶν νεονύμφων. Τί τρώγουν οἱ νεόνυμφοι, ἀφοῦ καθίσουν εἰς τὸν παστόν; Π. χ. εἰς τὴν Χαλδίαν ὁ γαμβρός εἰσερχόμενος εἰς τὸ νυμφεῖον συντρώγει μετὰ τῆς νύμφης τὸ *νεγαμοψώμ*. Εἰς τὰς 40 Ἐκκλησίας οἱ καλεσμένοι ἐνεπήγνυνον εἰς ἓνα ἄρτον νομίσματα ἀντὶ δώρων, ὁ ἄρτος δ' αὐτὸς προσεφέρετο μετὰ ἄλατος εἰς τὴν νύμφην, ἡ ὁποία ἔτρωγεν ἀπὸ αὐτὸν μιὰ *βούκα*, ἄλλην δὲ *βούκα* προσέφερεν εἰς τὸν γαμβρόν. Εἰς τὸ Πάπιγγον γαμβρός καὶ νύμφη γεύονται διὰ κοινοῦ *κοχλιαρίου* ὄρουζαν βραστήν, πίνουν δὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου. — Ποῦ παρατίθενται ὡς δεῖπνον εἰς τοὺς νεονύμφους

περιστεραί; Ποῦ ἀπαγορεύεται εἰς τὴν νύμφην νὰ φάγῃ ὅ,τιδήποτε τὴν πρώτην ἡμέραν εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἀνδρός της; Διατί;

7. — Διανέμει ἡ νύμφη δῶρα εἰς τὰ πεθερικά καὶ τοὺς λοιποὺς οἰκείους της μετὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὸ σπίτι; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι;

ιγ') *Τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου.*

1. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια, πρὶν καθίσουν οἱ καλεσμένοι εἰς τὸ τραπέζι, νὰ κάμνουν ἓνα ἢ τρεῖς γύρους πέριξ τῆς τραπέζης; Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ τοὺς γύρους αὐτοὺς ἔκαμνεν ὁ νοῦνος μὲ ὅλους τοὺς καλεσμένους. — Δίδεται σύνθημα ὅτι ἤρχισε τὸ γλέντι; (π.χ. εἰς πυροβολισμὸς εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας). Ὑποχρεώ- νεται ἡ νύμφη, πρὶν ἀρχίσῃ τὸ συμπόσιον, νὰ ἐκστομίσῃ ἄσεμνόν τινα φράσιν;

2. Ποῦ τὸ γαμήλιον γεῦμα γίνεται ἐξ ἐράνου; Πρβλ. τίς προουβέντις ἦτοι ἄρτους καὶ φαγητά, πού προσκομίζουν οἱ κεκλημένοι εἰς τὸ τραπέζι (Αἰτωλία κ.ά.)

3. — Ποῖος ἔχει τὸ πρόσταγμα εἰς τὸ τραπέζι τοῦ γάμου; Ποῖοι βοηθοῦν καὶ πῶς λέγονται κοινῶς; (Π.χ. παραστεκάμενοι ἐν Καστορίᾳ κ.ά., τατζῆδες ἐν Αἰτωλίᾳ, ἀδερφουπτοὶ ἢ βλαμάδες ἐν Ἠλείῳ). Ὁρίζεται κανεὶς ἐπὶ τῆς διανομῆς τοῦ οἴνου; Παρακάθηνται αἱ γυναῖκες εἰς τὴν ἰδίαν τράπεζαν μὲ τοὺς ἄνδρας ἢ εἰς χωριστὴν τράπεζαν;

4. — Ποία ἡ θέσις τοῦ κουμπάρου εἰς τὴν τράπεζαν; Ποία ἡ τῶν καλεσμέ- νων τοῦ κουμπάρου; (πρβλ. τοὺς μουζούρηδες τῆς Δυτ. Κρήτης). Τί προσφέρεται εἰς τὸν κουμπάρον ἐκ τοῦ ψητοῦ; Πλάτη ἢ κεφάλι;

5. — Προπόσεις (ἐντολές) καὶ εὐχαί. Π.χ. εἰς μέρη τινὰ καθέννας μὲ τὴν σειρὰν του ἀξιῶναι ἓνα κουπάρι εἰς ὑγείαν ἄλλου, λέγων εὐχὴν τινα ἢ τραγούδι, ἐκεῖνος δ' ἀπαντᾷ: «Καλῶς ὥρισε τὸ γιομᾶτο σας, κύριε νοῦνε! Τὸ πίνω τοῦτο καὶ ποίονε νὰ βρῶ;» Ἄλλη πρόποσις:

Ἐδῶ σὲ τοῦτ' τὸ ποτηράκι
εἶναι ἓνα πουλάκι
καὶ λαλεῖ καὶ κελαῖδεῖ:
τίρι λίρι τιριλί,
νὰ ζήσουν τὰ νεόνυμφα!

Ἀστεῖοι διάλογοι (κῶμοι). Π.χ. κατὰ τὸ δεῖπνον μερικοὶ ξετιμᾶνε τοὺς πα- ρευρισκομένους, δηλ. τοὺς λέγουν ὅ,τι σέρνει ἡ σκούπα δῶρον εἰς τὸν ξετιμητὴ.

6. — Τὸ ψητὸ τοῦ κουμπάρου. Πότε προσφέρεται; Ἀστεῖοι διάλογοι κατὰ τὴν προσκόμισιν. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν π.χ. τὸ φέρουν τρεῖς μετημφισμένοι μ' ἓνα χαρτὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀρνιοῦ, περιέχον ἀστεῖαν τινὰ φράσιν διάλογος τῶν μετημφιε-

σμένων πρὸς τοὺς συμποσιάζοντας. Εἰς τὴν Λῆμνον τὸ κουμπαριάτικο (σφαχτὸ) τὸ ἔβραζαν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ τὸ μοίραζαν τὴν Δευτέραν· τὸ ἔλεγαν ξερόβραστο καὶ ἐχαιρετοῦσαν «ἄξιος ὁ κουμπάρος».

7. – Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν εἰδικῶς εἰς τὸ τραπέζι τοῦ γάμου; Τραγούδια ἐγκωμιαστικά τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ. Ἰδιαίτερα τραγούδια διὰ τὸν κουμπάρον. Εἰς τὴν Σκῦρον «τὸ πρῶτο τραγούδι, ποὺ θὰ ποῦν στὸ τραπέζι τοῦ γάμου καὶ στὸ χορό, θὰ εἶναι γιὰ τοὺς πεθαμένους».

8. – Δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὸ τραπέζι τοῦ γάμου. Π.χ. εἰς τὴν Μάνην ἡ τάβλα δὲν κλείνει, δηλ. δὲν κάθεται κανεὶς εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς τραπέζης. Ποῦ τὸ γαμήλιον γεῦμα δὲν γίνεται τὴν Κυριακὴν, ἀλλὰ τὴν ἐπομένην ἢ ἄλλην ἡμέραν;

ιδ') Χοροί.

Ποῖοι οἱ εἰδικοὶ χοροὶ τοῦ γάμου καὶ πότε χορεύεται ἕκαστος; Ποία ἡ ὀνομασία ἑκάστου καὶ μὲ ποῖα τραγούδια καὶ ποῖας πράξεις συνοδεύεται ἕκαστος χορός; Π.χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Μεθώνης μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεονύμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμπροῦ «βάζουν στὴν μαντήλα τὴν πίττα, ποὺ ἔφερεν ἡ νύφη ἀπὸ τὸ σπίτι της, καὶ τὴν χορεύουν, ἐνῶ ἡ πεθερὰ τραγουδεῖ: Τῆς νύφης μας ἡ τάβλα...» Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου γίνεται τότε τὸ θύμισμα: ὁ ἱερεὺς φορῶν τὸ πειραχήλι του καὶ κρατῶν θυμιατὸν πιάνεται πρῶτος εἰς τὸν χορὸν μὲ ἑπτὰ μονοστέφανα ζεύγη καὶ μὲ τοὺς νεονύμφους οἱ χορευταὶ κρατοῦν κηρία ἀνημμένα, ὁ δὲ ἱερεὺς ᾄδει μὲ ἀργὸν ρυθμόν: Ἀρχὴν ὅταν εὐλόγησεν κύριος ὁ Θεός μας... Τότε γίνεται καὶ τὸ λεγόμενον ἀποκαμάρωμα, δηλ. ὁ ἱερεὺς ἀνασηκώνει τὸν πέπλον καὶ ἔκτοτε ἡ νύμφη ἀποκαλύπτει τὸ πρόσωπον. Τότε καὶ δῶρα δίδονται εἰς αὐτήν. Εἰς τὴν Λευκάδα ὀφείλουν ὁμοίως ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι νὰ συγχορεύσουν μετὰ τῶν νεονύμφων τοὺς λεγομένους τρεῖς γύρους ᾄδοντες: Ἔχω γιὸ κάνω χαρά, / κάν' ἡ νύφη μας παιδιά... Εἰς τὴν Σιάτισταν τὸ ἀπόγευμα χορεύεται εἰς ἀνοικτὸν μέρος ὁ λεγόμενος τρανὸς χορός, εἰς τὸν ὅποιον πιάνονται καὶ τὰ δύο συμπεθεριά, ἐξάρχοντος τοῦ νούνου (νοννίτικος χορὸς ἐν Βογατσικῷ). Εἰς τὴν Λῆμνον ἀργὰ πρὸς τὰ μεσάνυχτα χορεύεται ὁ ζβεθεριακός: ὁ κουμπάρος παίρνει τὸ γαμπρὸ καὶ ἡ κουμπάρα τὴν νύφη καὶ πᾶνε νὰ τοὺς ἀνταμώσουν καὶ λένε τὸ τραγούδι: Χέρι μὲ χέρι πιάσανε καὶ ἡ καρδιά τσου τρέμει...

ιε') Τὸ ξεπροβόδισμα τοῦ νούνου καὶ τῶν καλεστῶν.

Πότε γίνεται καὶ μὲ ποῖα τραγούδια συνοδεύεται τοῦτο; Π.χ.

Ἄιστε, παιδιά, νὰ φύγωμε... ἢ Κατέβαιναν οἱ Τσαρσινοὶ.... (Καστορία).

15') *Ἡ πρώτη νύκτα τοῦ γάμου.*

1. — Ποῖος στρώνει τὴν νυμφικὴν κλίνην; Π.χ. εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ μιὰ γυναῖκα πρωτοστέφανη (ἢ στρώστρα) στρώνει τὸ κρεβάτι καὶ τὸ πρωτὶ λαμβάνει ὡς δῶρον τὰ χρήματα, ποὺ ρίπτονται εἰς τὸ στρώμα. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἔστρωνεν ἡ προξενήτρα, εἰς τὸ Βογατσικὸν ἡ μητέρα τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὴν Λήμνον ὁ νουνὸς τὴν Δευτέραν βράδυ «χαλνᾷ τὸ νυφοσιόλ' (τὴ γιοῦκερ), ἐνῶ κάποιος ἄλλος σπάζει ἓνα λαγὴν', κατόπιν στρώνει καὶ κυλᾷ ἓνα ἄγορι πάνω στὸ στρώμα. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. στρώνει γυναῖκα, ποὺ ἔχει ἀρσενικὰ παιδιὰ.

2. — Ποῦ ἡ νυμφικὴ κλίνη δὲν στρώνεται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, ἀλλὰ εἰς ἄλλο σπίτι; Ποία ἡ διδομένη ἐξήγησις τούτου; Π.χ. εἰς Τζαῖζι Πυλίας «τὸ κρεβάτι τὸ στρώνουν δυὸ γυναῖκες ἀπὸ τῆ σειριὰ τοῦ γαμπροῦ σ' ἓνα ἄλλο σπίτι καὶ βάνουν ἓνα παιδὶ σερνικό, μὲ μάννα καὶ πατέρα, καὶ κυλιέται ἐπάνω στὸ κρεβάτι κατόπιν ἡ κουμπάρα ξεντύνει τὴ νύφη, ἐνῶ ἄλλη γυναῖκα ὁδηγεῖ τὸν γαμπρὸ εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον». Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλου;

3. — Ποῦ ἡ νύφη δὲν κοιμᾶται τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου μὲ τὸν γαμβρόν, ἀλλὰ τὴν δευτέραν ἢ τὴν τρίτην νύκτα; Μὲ ποῖον συ κοιμᾶται αὕτη ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ; (Μὲ τὴν πενθερὰν ἢ μὲ τὴν νουνάν; ἢ μὲ τὶς φυλάχτρες;) Εἰς τὴν Καστορίαν κοιμᾶται μὲ τὴν ἑγγνα, γυναῖκα ποὺ «τὴν παραστέκει καὶ τὴν δασκαλεύει καὶ ὅλη τὴ Δευτέρα τὴν ταΐζει», ἀφοῦ δὲ γίνῃ τὸ γλύκαιμα τῆς νύφης μὲ τὰ γλυκὰ ποὺ φέρνουν τὴν Δευτέραν τὸ ἀπόγευμα οἱ καλεσμένοι, ἡ ἑγγνα ὁδηγεῖ τὴν νύφην στὸν νυφιάτικο τὸν οὐντᾶ.

4. — Ποῖαι ἄλλαι πράξεις προηγοῦνται κατ' ἔθιμον τῆς ἀποχωρήσεως τῶν νυμφίων εἰς τὸν κοιτῶνα; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν, ἀφοῦ ἔφευγε τὸ πολὺ τὸ πλῆθος, ἔθεταν ἐπάνω εἰς τὸ τραπέζι διάφορα φρούτα (ἀμύγδαλα, καρύδια, σταφίδες) καὶ μουςταλαμπάδες καί, ἐνῶ ὁ γαμπρὸς κερνοῦσε, ἡ νύφη ἔδινε τὰ φρούτα εἰς τοὺς καλεσμένους. Ἐπειτα τὰ παλληκάρια ἔθεταν στὰ γόνατα τοῦ γαμπροῦ ἓνα ἀπὸ τὰ μαξιλάρια τῆς νύφης καὶ ὁ γαμπρὸς ἔρριχνε γρόσια, γιὰ νὰ κάμουν *τεσιλὶμ τὴ νύφ'* (= νὰ τοῦ παραδώσουν τὴ νύφη). Μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ ἔκαναν τὴν ἐπομένην *μπουγάτσα*. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἵμου «τὴν ὥρα ποὺ ἤθελαν νὰ φύγουν ἡ *συνδέκνισσα* κ' ἡ *συμπεθέρα*, χόρευαν τὸ χορὸ τῆς νύφ'ς, γυρνοῦσαν τρεῖς φορὲς ἀλόγερα καὶ ὁ γαμπρὸς ἔκλεφτε τὴ νύφ' καὶ πάγαινε στὸν οὐντᾶ. Ἡ *συνδέκνισσα* πάγαινε μέσα, ξέντυνε τὴ νύφ' καὶ τὴν ἄφηνε». Εἰς χωρία τινὰ τοῦ Διδυμοτείχου τρεῖς γραῖαι παραλαμβάνουν τὴν νύφην καὶ μετὰ ἔλεγχον τῆς παρθενίας αὐτῆς τὴν παραδίδουν εἰς τὸν γαμβρόν. Ποῦ κατὰ τὴν ἀποχώρησιν εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον γυναῖκες ἔξωθεν αὐτοῦ τραγουδοῦν εἰδικὰ τραγούδια;

5. — Ποῖαι αἱ δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ὥραν τῆς κατακλίσεως; Π.χ.

ὄπλον χρησιμεῦσαν εἰς φόνον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὰς Κυδωνίας ἡ νύφη ἔδενε τὸ κεφάλι της μὲ ἄσπρο τουλπάνι, ὃ δὲ γαμβρὸς ἐφοροῦσε ἄσπρο σκουῖφο, *για νὰ γίνουν γέροι.*

6. — Ὑπάρχει ἡ περίπτωσις νὰ γίνεται μὲν τὸ στεφάνωμα, ἀλλ' οἱ νεόνυμφοι ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα νὰ μὴ συζοῦν; Διατί;

ιζ') **Συνήθειαι, σχετικά με τοὺς ἐρχομένους εἰς δεύτερον γάμον.**

Παραδείγματα: Εἰς τὰ Κοτύωρα «ὁ γάμος τῶν χήρων γινότανε χωρὶς πομπές, πάντα τὴ νύχτα». Εἰς τὴν Σκῦρον, «ἅμα ξαναπαντρεύονταν χῆρος ἢ χήρα, τὸ στεφάνι τὸ ἔβαζαν στὸν ὦμο καὶ ὄχι στὸ κεφάλι». Εἰς τὸ Πάπιγγον ἡ στέψις εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν γίνεται εἰς τὸ σπίτι καὶ μάλιστα εἰς τὸ μαγειρεῖον, ποὺ εἶναι λιθόστρωτον, καὶ ὄχι εἰς σανιδόστρωτον δωμάτιον, *για νὰ εἶναι ὁ γάμος στερεός.* Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «ζώνουν τὴ νύφη μὲ βάτο, ποὺ ἔχει ρίζες, ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ φουστάνι, *για νὰ ᾖ ριζοβολημένη καὶ ρίχνουν μιὰ δεκάρα χάλκινη στὴν πόρτα νὰ τὴν ἀδρασκελίσ' ἡ νύφ'.*» Εἰς τὴν Μάνην ἡ νύφη δὲν εἰσέρχεται διὰ τῆς θύρας, ὁπόθεν ἐξῆλθε τὸ λείψανον τῆς πρώτης, ἀλλὰ διὰ τοῦ παραθύρου.

Ποῖαι πράξεις ἐνεργοῦνται τότε ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς νεκρᾶς; Π.χ. εἰς τὴν Θράκην «ὅταν χηρεὶς ξαναπαντρευτῇ, τὴν ὥρα ποὺ στεφανώνεται πηγαίνει μία συγγενὴς τῆς πρώτης γυναῖκας στὸ κοιμητήριον καὶ ρίχνει ἐπάνω στὸν τάφο της ἓνα μαστραπᾶ νερὸ γιὰ δροσιὰ καὶ *για νὰ μὴ τὴν κακοφανῇ*» (Θρακικά Β 145).

ιη') **Διαπόμπευσις ἀταίριαστον γάμου, ἐκδίκησις ἀντεραστοῦ κλ.** Π.χ. εἰς τὴν Νάξον τοὺς χτυποῦν τὰ κούρταλα (τενεκέδες ἢ κουδούνια) κτ.

Ε') Τὰ μετὰ τὸν γάμον.

α') **Ἡ πρωϊνὴ ἐγερσις.**

1. — Συνηθίζεται νὰ τραγουδοῦν ἔξω ἀπὸ τὸν νυμφικὸν θάλαμον, διὰ νὰ ἐξυπνήσουν τοὺς νεονύμφους; Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; (τὰ ξυπνητούρια ἐν Κύθνῳ, τὸ παραξύπνημα ἐν Κύπρῳ). Π.χ.

*Εὐπνα, νιὲ καὶ νιόγαμπρε,
καὶ ξημέρωσε*

2. — Δίδει ὁ γαμβρὸς ἢ οἱ οἰκεῖοι καὶ φίλοι του εἰς τὴν νύμφην δῶρόν τι τὴν αὐγὴν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου; Τοῦτο εἰς τὴν Κύπρον λέγεται *ξημέρωμα*. Εἰς τὴν Κάρπαθον ἡ πενθερὰ δίδει εἰς τὸν γαμβρὸν δῶρόν τι, συνήθως ἄγρον (τ' ἀνοιχτίκι), καὶ οὕτω οἱ παρόνυμφοι ἀνοίγουν τὸν νυμφικὸν θάλαμον. Εἰς τὴν

Μεσημβρίαν «ὁ γαβρός τῇ Δευτέρᾳ θὰ δὲ χύσ᾽ ἢ νύφ᾽ νὰ πλυθῇ καὶ θὰ δὴ ρίξ᾽ μπαχτσίσ᾽ (δῶρον) μιὰ λίρα, δυὸ λίρες καὶ τὸ λέγανε τῆς λεκάνης μπαχτσίσ᾽».

3. — Τί παρατίθεται ὡς φαγητὸν εἰς τοὺς νεονύμφους τὴν πρωΐαν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου; (πετεινὸς ἢ ψητὰ περιστέρια (ἄλλοτε ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Καλάμαις), γεμιστὴ ὄρνιθα (ἐν Κυζίκῳ, Καρπάθῳ κ.ά.). Εἰς τὰς Ἀθήνας τὰς κεφαλὰς τῶν πιτσουνιῶν, ποὺ ἔτρωγαν οἱ νεόνυμφοι μετὰ τὴν πρωϊνὴν ἔγερσίν των, τὰς ἔδεναν εἰς ὕφασμα καὶ τὰς ἐκρέμων εἰς τὸ εἰκόνισμα τῆς Παναγίας.

β') Ἀγνείας ἔλεγχος καὶ ἡ εὐωχία τῆς Δευτέρας.

1. — Ἐπίδειξις τοῦ ὑποκαμίσου ἢ σινδονίου καὶ περιφορὰ αὐτοῦ μέσα σ' ἓνα κόσκινο (Καστελλόριζον) ἢ ἐπὶ δίσκου ἀνθοστολίστου (Τσιβέρι Ἀργοῦς) ἢ εἰς τὴν κορυφὴν σημαίας (Λευκὰς) κττ. Πυροβολισμοὶ καὶ κεράσματα τοῦ ὑποκαμίσου (Μάνη). Ἄλλοι συμβολισμοί π.χ. «ἅμα ἦταν ἢ νύφ᾽ ταχτικιά, τὸ ρακὶ μέσ᾽ στὸ μπουνκάλ' τὸ ἔβαφαν κόκκινο» (Ναίμονας).

2. — Ἐστίασις καὶ εὐθυμία, διότι ἢ νύφη βγῆκε ταχτικιά ἢ μὲ τὴν τιμὴν της. Διαλάλησις τοῦ γεγονότος. Ἀστεῖαι πράξεις καὶ ἄσεμνολογίαι κατὰ τὴν διασκέδα-
σιν: κρέμασμα τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ καὶ τῶν καλεσμένων σαμάφωμα τοῦ
νούνου, δικαστήριον καὶ ἀστεῖαι ποιναί.

Ποῦ εἰς τὴν τράπεζαν τῆς Δευτέρας παρακάθηνται μόνον γυναῖκες ὕπανδροι, διασκεδάζουσαι μὲ πότους καὶ ἄσεμνα ἄσματα; (κρεμνοῦν ἢ μιὰ στὴν ἄλλη κρεμμύδια, σκόρδα, μεταμφιέζονται, περιφέρουν φαλλὸν κ.τ.τ.).

3. — Ἄλλαι συνήθειαι: π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν τὴν Τρίτην κάνουν λαλαγ-
γῖτες καὶ στέλλουν εἰς τὴν μητέρα καὶ τὴν γειτονιά, «γιατὶ ἢ νύφη ἦταν ἐν τάξει».

4. — Ποῖα τὰ ἐπακόλουθα, ἂν ἢ νύφη δὲν βγῇ μὲ τὴν τιμὴν της;

5. — Τὰ δῶρα τῆς νύφης πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀνδρός της. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν τὰ δῶρα τῆς νύφης τὰ διένεμον τὴν Δευτέραν ἢ τὴν Τρίτην τὰ παλληκάρια μὲ τὰ ὄργανα.

γ') Ἡ πρώτη ἔξοδος τοῦ γαμπροῦ εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τὰ πρῶτα ψώνια.

Πότε γίνεται τοῦτο καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν τρία παλληκάρια, μὲ μάννα καὶ πατέρα, παίρνουν τὴν Τετάρτην τὸν γαμπρὸ καὶ τὸν κατεβάζουν στὴν ἀγορά, ὅπου κάνει τὰ πρῶτα ψώνια γιὰ τὸ σπίτι του.

Γίνεται καὶ περιφορὰ τοῦ γαμπροῦ εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π.χ. εἰς τὴν Πέτραν τῆς Λέσβου περιφέρουν τὸν γαμπρὸν τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου μ' ἓνα φανάρι καὶ ἓνα πεσκίρι εἰς τὴν ἐξοχὴν, «γιὰ νὰ τὸν νίψουν τὸν πιλαλοῦν, τοῦ ρίχνουν χῶματα, μὲ ἓνα λόγο, τὸν παιδεύουν».

δ') *Ἡ ἐπίσκεψις τῆς νύφης εἰς τὴν βρύσιν ἢ εἰς τὸ πηγάδι.*

1. — Ποίαν ἡμέραν γίνεται καὶ μὲ ποίαν πομπήν; Ἀσημώνει ἡ νύφη τὸ νερό; Κατὰ ποῖον τρόπον; Κάμνει καὶ ἄλλας τυχόν προσφορὰς εἰς τὴν πηγὴν;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ νύφη τὴν Δευτέραν πηγαίνει εἰς τὴν βρύσιν καὶ τὴν ἀλείφει μὲ βούτυρον, ρίπτει δὲ εἰς τὸ νερὸν νομίσματα καὶ ψωμί. Εἰς τὴν Ἑπειρὸν τὴν νύφην συνοδεύουν κορίτσια μὲ τραγούδια τὴν τρίτην ἡμέραν καί, ὅσο νὰ φθάσουν εἰς τὴν βρύσιν, ἡ νύφη χύνει εἰς τὸν δρόμον νερὸ ἀπὸ ἓνα μπρίκι. Ὅταν φθάσουν ἐκεῖ, σπέρνει ρύζι γύρω εἰς τὴν βρύσιν καὶ κατόπιν ρίπτει εἰς τὸ νερὸ τρία κομμάτια ψωμί. Κατόπιν γεμίζει τὸ μπρίκι τῆς νερὸ καὶ γυρίζει μὲ κλαδιὰ κρانيᾶς εἰς τὸν ὄμον καὶ χύνει τοῦ πεθεροῦ καὶ τῆς πεθερᾶς τῆς νὰ νιφθοῦν. Εἰς τὸν Ναίμονα ἡ νύφη τὴν Πέμπτην τὰ χαράματα «παίρνει ἓνα μικρὸ μαζί της καὶ πάει μὲ τὰ μπακίρια σ' ἓνα πηγάδ' νὰ φέρ' νερό. Γυρνάει τρεῖς φορὲς γύρω γύρω στὸ πηγάδ' καὶ ἀφ' ἧν' ἐκεῖ τὸ προζύμ' πὺν ἔκαναν τὸ Σάββατο σπῖτι της, πρὶν τὴν πλέξουν. Τὸν παλιὸ καιρὸ πῆγαινε στὴ θάλασσα καὶ πετοῦσε τὸ προζύμ' μέσ' στὴ θάλασσα». Εἰς τοῦ Σαρατσᾶ τῆς Πυλίας οἱ συνοδεύοντες τὴν νύφην φοροῦν κάποιο ἀπὸ τὰ ροιχικά της καὶ τρέχουν «ἄλλος μὲ κουδούνια καὶ ἄλλος μὲ μαγκούρες σὰν τραγιά καὶ σὰν τσοπάνοι!».

2. — Ποῖαι πράξεις ἐπακολουθοῦν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς συνοδείας εἰς τὴν οἰκίαν; Π.χ. εἰς τὸ Ἀλμαλὶ τῶν Μαλγάρων ἡ νύφη ραντίζει τὸ σπῖτι μὲ τὸ νερό, πὺν φέρνει ἀπὸ τὴν βρύσιν, χύνουσα ἔξ' αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ σπιτιοῦ. Κατόπιν ἡ νουνὰ δίδει ρόκα καὶ βαμβάκι εἰς τὴν νύφην, ἡ ὁποία κάθεται κάτω ἀπὸ τὴν μεσοδόκην τοῦ σπιτιοῦ καὶ γνέθει τρεῖς κλωστές· ἅμα τὶς γνέσῃ, πετᾷ τὴ ρόκα ἐπάνω ἀπὸ τὴ μεσοδόκῃ· ἂν ἡ κλωστὴ δὲν κοπῇ, τὸ ἀντρόγυνο θὰ ζήσῃ πολλὰ χρόνια. Ὑπάρχει ἄλλοῦ ἢ συνήθεια αὕτη; Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ ἐπίσκεψις εἰς τὴν βρύσιν ἐγένετο τὴν Πέμπτην. Ὑστερα «ὁ σῦδεκνος θανά πάρ' ἓνα ζευγάρ' κακάβια κ' ἤθελ' ἂ τὰ γεμίσ' μὲ γέννημα καὶ νὰ προσκαλέσ' δὴ νύφ καὶ τὸ γαβρὸ καὶ τὶς τὰ ἔκανε δῶρο μὲ δὴ δοξάγα τς. Τὸ γέννημα κεῖνο τό ὁπερνεν ὕστερα γαβρὸς νὰ δοῦν τὸ τυχερό τς».

3. — Ποῦ ἡ ἐπίσκεψις εἰς τὴν βρύσιν γίνεται καὶ τὴν πρωΐαν τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς πρὸ τῆς στέψεως καὶ μὲ ποίαν συνοδείαν; Π.χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν ἡ νύφη συνοδευομένη ἀπὸ κορίτσια καὶ γυναῖκες πηγαίνει μὲ τὸν μπράτιμο εἰς τὴν βρύσιν, προσκυνάει τρεῖς φορὲς καὶ ρίχνει εἰς τὸ νερὸ ἀπὸ τὸ στόμα τῆς ἓνα νόμισμα, ἐνῶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν: Βρύση μου, βρυσούλα μου, | ἦρθα πρωῒ, τὸ πρωῖνό, | νὰ πάρω κρύο κρυὸ νερό, | νὰ πάω σπῖτ' τὴ μάννα μου καὶ τὸν πατέρα μου, | γιατί κόμα σήμερα εἶμαι στὴ μάννα μου | καὶ στὸν πατέρα μου, | νὰ τοὺς δροσίσω κτλ.

ε') *Τὸ νύψιμον τῶν ποδιῶν.*

Εἰς Ρεῖσδερε «ἡ νύφη τὴν Δευτέραν μὲ μιὰ ἀπὸ τὶς κουνιάδες ἢ τὶς συν-
νυφάδες τῆς γυρίζει ὅλα τὰ σπίτια τῶν συγγενῶν τοῦ γαμπροῦ καὶ τοὺς πλένει
τὰ πόδια καὶ τοὺς χαρίζει ἀπὸ ἓνα ζευγος κάλτσες, τὶς ὁποῖες καὶ τοὺς φορεῖ». Εἰς
τὴν Χαλδίαν Πόντου τὰ ποδαρονεψίματα ἐγίνοντο τὴν Τετάρτην ἢ τὴν Πέμπτην.

ς') *Τὰ πιστρόφια* (πιστόφια, πιστροφίκια, γυρίσματα, γαμπροκάλεσμαν κλπ.)

Ποίαν ἡμέραν ἡ νύφη ἐπιστρέφει εἰς τὸ πατρικὸ τῆς σπίτι καὶ μὲ ποίαν
συνοδείαν καὶ ποῖα τραγούδια; Πόσον διαρκεῖ ἡ παραμονή τῆς ἐκεῖ καὶ ποῖαι
αἱ σχετικαὶ ἐθιμοτυπία; Π.χ. εἰς τὴν Σιάτισταν τὴν Τρίτην βράδυ συνοδεία ἀπὸ
τοὺς σπιτικούς τοῦ γαμπροῦ ἐκκινεῖ μὲ τὰ ὄργανα πρὸς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ
μὲ τραγούδια: "Εβγα, μάννα καὶ πεθερά, νὰ δεχτῆς τὰ νιόγαμπρα· ὑποδοχή, δεῖ-
πνον κλπ. Ἐκεῖ οἱ νεόνυμφοι παραμένουν ἕως τὸ Σάββατον βράδυ. Εἰς τὸν Σκο-
πὸν τὴν Παρασκευὴν τὸ ἀπόγευμα ἡ προξενήτρα παραλαμβάνει τὴν νύφην καὶ
τὴν ὀδηγεῖ εἰς τὸ πατρικὸ τῆς, ὃ δὲ γαμβρὸς ἔρχεται μὲ τοὺς γονεῖς τοῦ τοῦ βράδυ.
Ποῦ προσέχουν ν' ἀποτελῇ ἡ συνοδεία περὶ τὸν ἀριθμὸν (3, 5, 7 κέ.); Εἰς τὸ
Λοζέτσι Ἡλείου ἡ μάννα δίνει στὴν κόρη τῆς, ὅταν φεύγῃ, μιὰ μαύρη κόττα
γιὰ νὰ ᾗ καλὴ τύχη (πρβλ. τὴν παροιμίαν: «μαύρη κόττα ἄσπρη μοῖρα»).

ζ') *Τὸ πρῶτον μετὰ τὸν γάμον λουτρόν.*

Πότε γίνεται καὶ μὲ ποίαν συνοδείαν καὶ τάξιν; Π.χ. εἰς τὴν Σινώπην ἡ
παρανύφισσα τὸ πρῶτον Σάββατον ὀδηγοῦσε τὴν νύφην εἰς τὸ λουτρόν κρα-
τῶντας ἓνα κερί ἀναμμένο. Εἰς τὸ Βογατσικόν ἡ νύφη τρία Σάββατα, τὸ ἀπό-
γευμα, πηγαίνει εἰς τὴν μητέρα τῆς καὶ λούζεται. Εἰς τὴν Ἀπολλωνιάδα Πρού-
σης ἑωρτάζοντο οἱ σαράντα τοῦ λουτροῦ.

η') *Ὁ ἀντίγαμος ἢ ἡ ἀντίχαρα* (τὰ γιομίσια (Σιάτιστα), τὰ σιργιανίσματα
(Βογατσικόν), τὰ ἑφτά (Πόντος), τὰ ὀχτώμερα (Ἀθῆναι), ἡ ἀντίχαρα (Λῆμνος).

Εἰς τί συνίσταται καὶ πότε γίνεται ὁ ἀντίγαμος; Π.χ. εἰς τὴν Κύζικον τὴν
πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὸν γάμον οἱ νεόνυμφοι πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν,
ὃ δὲ ἱερεὺς εἰς τὸ τέλος τῆς λειτουργίας τοὺς διαβάζει μίαν εὐχὴν· διὰ νὰ
ἐξέλθουν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, «πρέπει νὰ ρίξουν παράδες εἰς τὸ κόκκινο ζουνάρι,
ποὺ κρατοῦν στὴν πόρτα δυὸ παλληκάρια». Κατόπιν κάνουν ἐπισκέψεις εἰς συγγε-
νικὰ καὶ φιλικὰ σπίτια. Εἰς τὴν Λῆμνον οἱ νεόνυμφοι πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκ-
κλησίαν συνοδευόμενοι ἀπὸ τὸν κουμπάρον καὶ βαδίζοντες ὅλο δεξιὰ. Εἰς τὸ Λο-

ζέτσι (Ήπ.) ὁ ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας προσφέρει εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύφη ἀπὸ ἓνα φιόρο.

θ') *Προλήψεις καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι τῆς πρώτης ἐβδομάδος ἢ τῶν πρώτων 40 ἡμερῶν, σχετικαὶ μὲ τοὺς νεονύμφους.*

Παραδείγματα: Εἰς πολλὰ μέρη ἡ νύφη καθ' ὅλην τὴν ἐβδομάδα δὲν σκουπίζει, ὁ γαμβρὸς δὲν βγαίνει ἀπὸ τὸ σπίτι (Ψδρα).— Πότε ἡ νύφη ἀρχίζει τὶς δουλειές; Εἰς τὸ Βλαχώρι Ήπ. εὐθὺς τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου «πάει μὲ τὴν πεθερὰ καὶ ζαλώνεται τὸ μεγαλύτερο ζαλίκι, ποὺ μπορεῖ».— Ἄν δύο γάμοι γίνουν συγχρόνως, δὲν πρέπει ἡ μία νύφη νὰ ἰδῇ τὴν ἄλλην, πρὶν περάσουν ὀκτὼ (Γιάνιτσα Καλαμῶν) ἢ 40 ἡμέραι (Σίφνος). Ἄν τυχὸν συναντηθοῦν, σκεπάζουν τὸ πρόσωπόν των μὲ μαντήλι καὶ ἀσπάζονται ἡ μία τὴν ἄλλην λέγουσαι: *Νὰ χαίρεσαι τὸν ἄντρα σου κ' ἐγὼ τὸν ἐδικόν μου.* Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ νεοπαντρεμένη ἐπὶ 40 ἡμέρας «δὲν πάει ν' ἀλέσῃ στὸ μύλο». Εἰς τὰ Ἄγραφα ἡ νύφη «ἕως τὶς σαράντα πηγαίνοντας γιὰ νερὸ μὲ τὴ βαρέλλα, περνάει κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καὶ προσκυνάει». Εἰς τὴν Λήμνον ὁ γαμβρὸς δὲν βγαίνει ἔξω τὴν Τρίτη, γιατί εἶναι κατσποδιασμένος (= γρουσουζής). Ὁ γαμβρὸς δὲν πρέπει νὰ χύσῃ νερὸ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τὴν νύκτα οὔτε νὰ δώσῃ ἀπάντησιν, ἂν ἀκούσῃ τὴν νύκτα τὸ ὄνομά του (Πόντος) κλ.

ι') *Προλήψεις καὶ συνήθειαι, ἀφορῶσαι τοὺς νεονύμφους καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους.*

Π.χ. ἡ νύφη νὰ μὴν ἰδῇ ἄλλη νύφη ἢ λείψανο καὶ νὰ μὴ βαφτίσῃ παιδί, πρὶν χρονιάσῃ. Εἰς τὸ Βογατσικὸν «προτοῦ χρονίσῃ ἡ νύφη, δὲν βάζουν κλωσσα, δὲν φυτεύουν λουλούδια καὶ δὲν κάνουν κουκούλια, γιατί χάνεται ἡ εὐτυχία τοῦ σπιτιοῦ». Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἡπείρου οἱ νυφάδες τοῦ ἔτους μαζεύονται τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου καὶ ξεκινοῦν μὲ τραγούδια διὰ τὸ βουνόν, ὅπου μαζεύουν βάρια διὰ τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των «τὶς χτυποῦν μὲ βάρια ἐπευχόμενοι μὲ γειά». Καὶ τὸ μεσημέρι τῆς Λαμπρῆς οἱ νύφες ἀλλάζουν πασκαλιὰ μὲ τὴ μάννα τους καὶ τὴ νουνά τους (Λοζέτσι Ἡπείρου). Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Περνασσ. οἱ νιόπαντρες γυναῖκες τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων τηροῦν ἀργίαν, «γιατὶ κοιλοπονάει ἡ Παναγία, καθὼς καὶ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, γιατί:

τ' ἅγιο Θυμιῶ θυμήσου με, κλήρα γιὰ νὰ σ' ἀφήσω».

Εἰς τὴν Ἀγχιάλον συνήθιζον τὴν ἑορτὴν τοῦ Προδρόμου (7 Ἰαν.) νὰ ρίπτουν τοὺς νεονύμφους εἰς τὴν θάλασσαν, τὰς δὲ νεονύμφους γυναῖκας νὰ βρέχουν μὲ θαλασσινὸ νερὸ «γιὰ γερωσύν». Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλοι;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΗΝ

Α' Τὰ πρὸ τῆς τελευτῆς.

α') Προγνωστικά τοῦ θανάτου κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ.

1. — Προμηνύματα ἐκ τῶν πτηνῶν ἢ ἄλλων ζώων.

Ποίων ζώων αἱ φωναὶ θεωροῦνται κακὸς οἰωνός; Τί λέγουν καὶ τί κάμνουν, διὰ ν' ἀποτρέψουν τὸ κακόν; Π.χ. εἰς τὴν Κομοτηνὴν, ὅταν φωνάξῃ ἡ κουκουβάγια λέγουν τρεῖς φορές:

“Οσα ρέματα περνᾷς,
μαῦρο αἷμα νὰ ξερνᾷς
ψαλίδι στὴν οὐρά σου,
κόκκαλο στὸ λαιμό σου,

καὶ φτοῦν τρεῖς φορές. Ἐξετάζουν καὶ πόσες φορές θὰ φωνάξῃ ἡ κουκουβάγια; Π.χ. κατὰ τοὺς Κρήτας, «ἂν φωνάξῃ ἡ ζῶσα μιὰ φωνὴ στὴ στέγη τοῦ ἀρρώστου, θὰ πεθάνῃ», κατὰ τοὺς Κεφαλλῆνας, ἂν φωνάξῃ 1, 3, 5 φορές, εἶναι καλὸς οἰωνός, ἂν φωνάξῃ 2 ἢ 4 φορές, κακός. Τί λέγουν καὶ τί κάμνουν, ὅταν οὐρλιάξῃ ὁ σκύλος ἢ λαλῇ ἡ κόττα σὰν κόκορας;

Ποῖον εἶναι τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς κουκουβάγιας κατὰ τόπους; Π.χ. χαροπούλι (Ἀράχοβα Παρν.), νεκροπούλι (Νάξος), στριγγλοπούλι (Ζάκυνθ., Κεφαλλ.), κακοπούλι (Κεφ.) καόνι (Κύθηρα).

2. — Ἐξ ἐξηγήσεως ὀνείρων.

Παραδείγματα: Ἄν ἴδῃ κανεὶς, ὅτι καίεται ὁ καβαλλάρης, δηλ. τὸ κορυφαῖον ξύλον τῆς οἰκίας, σημαίνει, ὅτι θ' ἀποθάνῃ ὁ νοικοκύρης. «Ἄν γυνὴ ἴδῃ καθ' ὕπνους, ὅτι ἐκουρεύθῃ, θ' ἀποθάνῃ ὁ σύζυγός της».

3. — Ἐξ ὠρισμένων κινήσεων ἢ ἐκφράσεων τοῦ ἀσθενοῦς.

Π.χ. εἰς τὸ Λασίθι «ἅμα ὁ ἄρρωστος ἀνεμαζώνει τὰ ροῦχα του, καταλαβαίνουνε πὼς θὰ πεθάνῃ». Εἰς τὸν Ἀπόσκεπον τῆς Καστορίας «ὅταν τοῦ βαριὰ ἀσθενοῦς τὸ ἀριστερὸ μάτι δακρύζῃ, σημαίνει, ὅτι κλαίει ἡ ψυχὴ του καὶ θὰ πεθάνῃ». Εἰς τὰς Κυδωνίας πιστεύουν, ὅτι «τρεῖς ἡμέρες (ἢ καὶ 10-15 ἡμέρες) πρωτύτερα ὁ ἄρρωστος χαροσκιάζεται, βλέπει τὸ Χάρο καὶ σταματᾷ τὸ μάτι. Ἄμα τὸν δῇ καλό, γελᾷ, ἅμα τὸν δῇ ἄγριο, φοβᾷται καὶ κλαίει».

4. — Ἐξ ἄλλων φαινομένων, παρατηρουμένων ἐπὶ τοῦ ἀσθενοῦς.

Π.χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην πιστεύουν, ὅτι «σὲ μερδικοὺς ἀνθρώπους, ὅντὸ

σιμώνη ὁ θανατός τως, ἀνοίγει τὸ ψειριό ντως, δηλ. ἓνα μῆνα, δυὸ μῆνες, πέντε μῆνες παραμπρὸς γεμίζουνε ψεῖρες, συρμός· ἀλλάσσου τζοις τὴν ταχινὴ κι ἀργὰ εἶναι πάλι γεμᾶτοι. Τσοὶ μέρες ἀπὸν σιμώνει ὁ θάνατός τως, χάνονται ὅλως διόλου οἱ ψεῖρες». Ποῦ ἄλλοῦ πιστεύεται τοῦτο ἢ κάτι παρόμοιον;

5. — Ποῖοι μαντεύουν τὸν θάνατον; Π.χ. κατὰ τοὺς Κρητάς ὁ παπᾶς τῆς ἐνορίας καὶ «αὐτοὶ ποὺ θωροῦνε τὸ ἀποθαμένους» ξέρουν ἂν θὰ πεθάνῃ ἢ ὄχι ὁ ἄνθρωπος, πρὶν ἀκόμη ἀρρωστήσῃ. «Σαράντα μέρες πρωτύτερα τόνε βαστοῦνε οἱ ἀποθαμένοι καὶ τόνε γυρίζουνε. Δὲν τὸ μολογοῦνε ὅμως, γιατί τρῶνε ξύλο ἀπὸ τὸ ἀποθαμένους». Ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχει ἡ πίστις αὕτη;

β') **Συγχώρησις. Ἡ εὐχὴ πρὸς τὰ τέκνα καὶ τὰ κατ' αὐτήν.**

Παραδείγματα: Εἰς τὰ ὄρεινὰ χωρία τῆς Πυλίας «πρὶν κοινωνήσῃ ὁ παπᾶς τὸν ἄρρωστο, τὸν ἀλλάζουν, τοῦ βάνουν τὰ καλά του. Ὑστερα θὰ μαζωχτοῦν παιδιὰ κι ἀγγόνια γύρω του νὰ τὰ σχωρέσῃ καὶ νὰ τοὺς δώκῃ τὴν εὐκὴ. Θὰ τοῦ φέρουν ἓνα λιοφτόκλαρο (κλαρὶ ἀπὸ ἑλιά) κ' ἓνα ποτήρι μὲ νερὸ καὶ θὰ τὸ βουτᾶ μέσα καὶ θὰ ρεντίζῃ τὸν καθένανε σταυρωτὰ στὸ κεφάλι, ὅπως στὸν ἁγιασμό, λέγοντάς του: «Σχωρεμένος νὰ εἶσαι, τὴν εὐκὴ μου νὰ ᾔχῃς». Εἰς τὴν Μύκονον, τὴν Κάρπαθον κ. ἄ. ὁ ἐτοιμοθάνατος τοὺς ραντίζει μὲ νερὸ κι ἁλάτι, λέγοντας: «Ὡς λειώνει τὸ ἁλάτι, νὰ λειώσουν οἱ κατάρες μου». Εἰς τὰς Κυδωνίας κ. ἄ. «ἅμα ἔχῃ (ὁ ἐτοιμοθάνατος) κακὴ καρδιὰ μὲ κανένα, τὸν φωνάζουν καὶ κεῖνον νὰ σχωρεθοῦνε. Φέρουνε ὕστερα τὸν παπᾶ καὶ μεταλαβαίνει ὁ ἄρρωστος».

γ') **Ἡ μετάληψις τοῦ ἐτοιμοθανάτου.**

1. — Μὲ ποίαν συνοδείαν καὶ τάξιν πηγαίνει ὁ ἱερεὺς, διὰ νὰ κοινωνήσῃ τὸν ἄρρωστον; Κατὰ τὸν Λασκαράτον «μὲ ἀναμμένες τὲς λαμπάδες καὶ μὲ μιὰ καμπάνα, ποὺ τὴν κουβαλοῦν μαζὶ καὶ τὴ σημαίνουν νεκρώσιμα». Ποῦ γίνεται τοῦτο;

2. — Τί κάμνουν, ἂν δὲν προφθάσουν νὰ μεταλάβουν τὸν ἄρρωστον; Π.χ. εἰς τὰ Κοτύωρα «τὸν μεταλαβαίνουν οἱ σπιτικοὶ μὲ τὸν ἁγιασμό, ποὺ ἔχουνε φυλαγμένον ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῶν Φώτων». Εἰς τὸ Ρέθυμνον «ὅταν πεθάνῃ κάποιος καὶ δὲν προφθάσουν νὰ τὸν μεταλάβουν, ἅμα τὸν θάψουν, παίρνουν ἓνα καντήλι ἀπὸ τὴν εἰκόνα μπροστὰ καὶ τὸ χύνουνε σταυρωτὰ ἐπάνω του».

3. — Τί πιστεύουν διὰ τὸν ἄνθρωπον, ποὺ ἀπέθανε ἀμετάλαβος (ἢ ἀμεταλάβητος;) Γίνεται βρικόλακας; ἢ τί ἄλλο;

δ') **Τὸ ψυχορράγημα.**

1. — Λέξεις καὶ ἐκφράσεις δηλοῦσαι, ὅτι ὁ ἀσθενὴς πνέει νὰ λοίσθιαι· π.χ. ψυχομάχημα, ψυχομάχισμα (Κρήτη), ἀγκομαχητὸ (Μάνη), χαροπάλεμα (Κάρπα-

θος). ὁ ἄρρωστος ἀγγελοσκιάζεται, στένει τὸ μάτι (Κρήτη), ἀγγελοκρίνεται ἢ ἀγγελοφοριέται (Μάνη), ἀγγελοκρούεται (Βλάστη Μακεδ.), βλέπει, εἶδε τὸν ἄγγελό του (Καστ.), ἀγγελοκόβεται· ἐσήκωσε ρόχο (Λάστα Γορτ.), εἶναι στὸ ζύγι (Ἦπειρ.), εἶναι ἔζυγος (Κύθηρα)· εἶναι στὰ δύο (Σηλυβρία, Στενήμαχος), εἶναι στὰ δίχωτα (Πόντος)· ὁ δεῖνα γέρος ἐλαχτοκόπησε τὸ Χάρο (=τὸν ἐκλώτισε, διέφυγε) κτλ.

2. — Δοξασίαι σχετικαὶ μὲ τὸ ψυχομάχημα. Διηγήσεις περὶ φοβερῶν ὄψεων, τὰς ὁποίας βλέπει ὁ ψυχορραγῶν. Χάρος, χαροπάλεμα. Ἄγγελος, ψυχοστασία (ζύγισμα τῆς ψυχῆς). Ἄλλαι ἀόρατοι σκηναί, συμβαίνουσαι περὶ τὴν κλίνην τοῦ ἀσθενοῦς (Βλ. Ἐπ. ΛΑ 1940, σ. 44 κ. ἑ.).

Παραδείγματα: «Πρὶν πεθάνῃ ὁ ἄρρωστος, ἀρχίζει νὰ τόνε τραυάῃ ὁ Χάρος καὶ τότε γριλώνει τὸ μάτι του» (Γρίζι Πυλίας). «Ὅντὸ ψυχομαχῇ ὁ ἄνθρωπος, περνᾷ ἀπὸ ἑφτά δικαστήρια, μὰ τὸ ὕστερο εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο. Ἐκεῖ ἀποφασίζεται ποῖος θὰ κερδίσῃ τὴν ψυχὴν, ὁ δαίμονας γῆ ὁ ἄγγελος (Ἄν. Κρήτη). «Ὅντὸ ψυχομαχῇ ὁ ἄνθρωπος, πᾶνε οἱ γι-ἀποθαμένοι καὶ τσοὶ θωρεῖ ὁ ἄρρωστάρης καὶ τῶσε μιλεῖ καὶ τῶσε γελᾷ, μ' ἀνέν τσοὶ μολογήσῃ, βουβαίνεται» (Ἄν. Κρήτη). «Ἀμα ἔχῃς καλὴ καρδιά, ξεψυχᾷς σὰν τὸ πουλί (Καστορία).

3. — Εἰς ποῖα αἷτια ἀποδίδεται ἡ παράτασις τῆς ἀγωνίας τοῦ θανάτου; Τί κάμνουν, γιὰ νὰ ἀναπαντῇ ὁ ἄρρωστος γρηγορώτερα; Παραδείγματα:

1^{ον} «Δὲ βγαίνει ἡ ψυχὴ ἐνός, ποὺ ἔχει κατάρρα ἀπὸ γονικά. Τὸν ραντίζουν μὲ νερό, πῶχει ἀλάτι μέσα λειωμένο, καὶ λένε: Θέ μ', λένουσέ τουν, νὰ γέν' νιρὸ κι ἀλάτι ἢ κατάρρα πῶχ'! Ἔτσι ξεψυχάει» (Αἰτωλία).

2^{ον} «Ἄν ἀδίκησε κανένα καὶ τυχαῖν νὰ εἶναι πεθαμένος, παίρνουν ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ ροῦχο του, τὸ καῖνε καὶ καπνίζουν μ' αὐτὸ τὸν ἄρρωστο» (Κυκλάδ.).

3^{ον} «Ἀμα ἓνας ἔχ' κάψ' ζ'γὸ (ζυγὸ), δὲ βγαίν' ἡ ψ'χή τ'. Τότε βάζουν ἓνα κομμάτ' ζ'γὸ κατ' ἀπ' τὸ μαξ'λάρ' τ' (Λῆμνος, Λέσβος), ἢ κάτω ἀπὸ τὸ κρεββάτι του (Κίμωλος), ἢ ἀκκουμποῦν τὸ ζυγὸ πάνω στὸν ἄρρωστο (Σκῆρος) ἢ τοῦ βάνουν τὸ ζυγὸ στὸ λαιμό, γιὰτὶ ἔχει κατάρρα (Σέριφος.) Ἔτσι βγαίνει ἡ ψυχὴ του». Ὁμοίως «ἀπ' τὸ ὦμὸ τὸ μετὰξ' (πρὶν τὸ ψήσ'ς) δὲ γάν' νὰ ράψ'ς, γιὰτὶ δὲν ξεψυχᾷς· γιὰ νὰ ξεψ'χῇς, θὰ τ' θέσ'ς στὸ προσκέφαλο ὦμὸ μετὰξ'» (Λέσβος).

4^{ον} «Ὅποιος ξεστραλικώνει (= βγάζει τὰ στραλίκια, δηλ. τὶς πέτρες ποὺ χωρίζουν τὰ σύννορα) δὲν ξεψυχᾷ· γιὰ νὰ ξεψυχῇ, τοῦ βάνουν κάτω ἀπ' τὸ μαξιλάρι ἓνα κομμάτι στραλίκι καὶ ξεψυχᾷ (Δυτ. Κρήτη).

5^{ον} «Ἀμα ὁ ἄρρωστος περιμένῃ κανένα ξενιτεμένο, ἀργεῖ νὰ ξεψυχῇ· τότε τοῦ δίνουμε τὴ φωτογραφία του ἢ τοῦ ρίχνουμε ἓνα ροῦχο τοῦ ξενιτεμένου ἐπάνω του». Ἄν τὸ πρόσωπον αὐτὸ εἶναι μὲν παρόν, ἀλλὰ δὲν ἔμπορεῖ νὰ ὑποστῇ ψυχικὰς συγκινήσεις, τότε παίρνει μὲ τὴν παλάμην τρεῖς φορὰς νερό

καὶ τὸ χύνει εἰς ἓνα ποτήρι· αὐτὸ δίδεται εἰς τὸν ψυχορραγοῦντα (᾽Αδριαν.).

6^{ον} «Ὅταν κανεῖς ξεψυχᾷ καὶ οἱ γύρω του κλαῖνε, τυραννιέται ἡ ψυχὴ του· γι' αὐτὸ βγάζουν τὴ μάννα ἔξω ἀπ' τὸ δωμάτιο τοῦ ἀρρώστου». Πρβ. τὴν φράσιν: αὐτὸς τραύαγε ἀπὸ χιές, ἀλλὰ τὸν ἀντισκόψανε (= ἐμποδίσανε) (Καλάβρυτα).

7^{ον} «Ὅποιος ἄκουσε τὸ ψαλτήρι (δηλ. τὴν εὐχὴν διὰ ψυχορραγοῦντα) δὲν ξεψυχᾷ, ἂν δὲν τοῦ τὸ διαβάσουνε» (πολλαχοῦ).

8^{ον} «Καμιὰ φορὰ λείπεται ζάλα (= δὲν ἔχει κάμει ὅσα βήματα χρειάζεται) καὶ γι' αὐτὸ τυραννᾷται τότε τότε σηκώνουνε καὶ περπατεῖ λίγο καὶ ᾽πομένει σὰν τὸ πουλάκι» (Κρήτη).

4. — Ἄλλαι πράξεις ἢ μαγγανεῖαι πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ἀγωνίας τοῦ θνήσκοντος. Π.χ. γυρίζουν τὸν ψυχορραγοῦντα κατὰ ἡλιοῦ (Καστορία), ἀνετολικά (Λασήθι) ἢ νεκρικά (μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς δυσμὰς) (Σύμη)· λύουν τοὺς κόμβους τῶν ἐνδυμάτων ἢ τῆς μανδήλας του, τὴν ζώνην του κλ., βγάζουν τὰ καρφιά ἀπὸ τοὺς μανδάλους τῶν θυρῶν (Χίος) κλ. Εἰς τὴν Κύπρον «ἅμα ἐννοήσουν, ὅτι ὁ ἀσθενὴς ἀποθνήσκει, καταβιβάζουν αὐτὸν καταγῆς καὶ θέτουν ἐπὶ ἄπλοῦ σακκίου». Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοῦτο καὶ ποία ἡ διδομένη ἐξηγήσις; Εἰς τὴν Καστορίαν «τοῦ δίνουν κρασί καὶ λάδι, γιὰ νὰ μαλακώσουν τὰ μέσα του».

5. — Ἐπικλήσεις ἁγίων, π.χ. τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου ἐν Κοτυώροις: «Δε Λευτέρ' ι-μ', γιὰ δὸς γιὰ ἔπαρ' (= ἢ δῶσε ἢ πᾶρε).

6. — Ἀνάγνωσις εὐχῆς. «Παρακαλοῦν τὸν παπᾶ νὰ τὸν διαβάσ' γιὰ νὰ πεθάν'» (᾽Αδριαν.). Ποία ἡ εὐχὴ αὕτη καὶ πῶς λέγεται κοινῶς; Ποία τὰ ἐθιζόμενα κατ' αὐτήν; Π.χ. Ψυχορραοῦσα (Κύθνος), ψ'χολαλοῦσα (Λῆμνος), ψ'χολογοῦσα (Λέσβ. Μάδυτος), ἀναπασιμάρι, (Ζάκυνθος), παραστάσιμο (Λασήθι), ἀγγελολογία (Θράκη), ἐλευτεροχάρτ' (Κοτύωρα) κλ. Εἰς τὸ Βλαχώρι Ἡπείρου «ὁ παπᾶς τοῦ διαβάσει τὸ τετραβάγγελο καὶ τὸ ψαλτήρι κατόπιν βγάζει τὸ παπούτσι του καὶ τὸν πατᾶ στὸ μέτωπο, στὸ στήθος καὶ στὴν κοιλιά».

7. — Ἄλλαι ἐνέργειαι τῶν οἰκείων κατὰ τὸ ψυχορράγημα. Π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν «ἀνάβουν κερὶ καὶ τὸ δίνουν νὰ τὸ κρατᾷ, γιὰ νὰ φωτίζεται ἡ ψυχὴ του, ποῦ θὰ βαδίσῃ». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ «συγγενὴς τις ἢ φίλος λαμβάνει τὸν ψυχορραγοῦντα ἐπὶ τῶν γονάτων, ἕως ὅτου παραδῶσῃ τὸ πνεῦμα, κρατῶν λαμπάδα ἀνημμένην».

ε') Πρόσκλησις τοῦ Θανάτου.

Ἐνέργειαι ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ τοῦ βίου. Ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὴν ᾽Αδριανούπολιν, ἅμα γηράσουν πολὺ, «βγάζουν τὸ τσιαμπέρι τς ἢ τοὺν φέσι τς ἀπουπάν' ἀπ' τοὺν μπατζᾶ (καπνοδόχην), γιὰ νὰ τὶς δγῇ ἡ Θιὸς κὶ νὰ τὶς πάρ'».

Β'. Τὰ μετὰ τὴν τελευτήν.

α') **Δέξεις, ἐκφράσεις καὶ παροιμίαι** σχετικαὶ μὲ τὴν τελευτήν. Π.χ. ἔμεινε, ἐβούλωσε, μᾶς ἄφησεν ὑγεῖες, πάει στὴ συχώρεση, τό 'πιδε τὸ ποτήρι του, σώθ' κε τὸ λάδι του, τό 'φαγε τὸ ψωμί του, ἐγλύτωσε, ὑπνώσε (Ἀνακοῦ Καππ.) κτλ. Κατάραι: π.χ. Νὰ τὸν γράψουνε στὸ βήσσαλο (Κύμη) κτλ.

β') **Αἱ πρῶται μετὰ τὴν ἐκπνοὴν ἐνέργειαι τῶν οἰκείων.**

1. — Ἀναγγελία τοῦ θανάτου διὰ γοερῶν κραυγῶν. Π.χ. εἰς τὴν Σύμην «αἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ θανόντος παρευρεθεῖσαι συγγενεῖς καὶ φίλαι γυναῖκες, λυσίκομοι καὶ τὰ στήθη τύπτουσαι ἐξέρχονται ἐπὶ τοῦ δώματος ἢ τοῦ ἐξώστου τῆς οἰκίας καὶ διὰ γοερῶν θρηνηλογιῶν διαδίδουσι τὴν εἶδησιν τοῦ δυστυχήματος». Ἐν Καρπάθῳ «μόλις ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος, οἱ παριστάμενοι συγγενεῖς σύρνον τὸ μονόφωνο, δηλ. ἐκβάλλουν γοερὰς κραυγὰς καὶ ὁ κόσμος λαμβάνων εἶδησιν τρέχει εἰς τὸ σπίτι τοῦ πένθους». Ὁμοίως εἰς τὴν Χίον. Προβλ. τὴν φράσιν τῶν Σαμοθρακῶν «Ἀπόψι τὰ μισάνυχτα γαργαρίζαν, ἐπὶ τῶν ἀγρίων κραυγῶν, τὰς ὁποίας ἐκβάλλουν ἐξερχόμεναι εἰς τὴν θύραν οἱ συγγενεῖς τοῦ νεωστὶ ἀποθανόντος, ὅπως ἀναγγεῖλουν τὸν θάνατον εἰς τοὺς συγχωριανοὺς τῶν».

2. — Ἀνοιγμα τῶν παραθύρων καὶ τῶν θυρῶν. Διὰ ποίαν αἰτίαν γίνεται τοῦτο; Π.χ. εἰς τὴν Σύμην «ἵνα μὴ κατακλεισθῇ ὁ ἄγγελος». Ποῦ τοῦναντίον κλείονται θύραι καὶ παράθυρα καὶ διὰ ποῖον σκοπόν; Π.χ. εἰς τὴν Στρωμίνιαν Νευπακτίας «ἅμα πεθάνῃ κανένας, βουλώνουν καλὰ πόρτες καὶ παράθυρα, γιὰ νὰ μὴ βγῇ ὅξω ὁ Χάρος. Τότε ἓνας σπιτικός φωνάζει: Χάρο, ἄφ' το (τὸ παιδί, τὸν γέροντα). Ποῦ τὸ πᾶς; Τὸ ἐπαναλαμβάνει πολλὴ ὥρα, γιὰ ν' ἀκούσῃ ὁ Χάρος, μήπως καὶ τ' ἀφήσῃ, καὶ γιὰ νὰ μὴ τολμήσῃ ἄλλῃ φορὰ νὰ πάρῃ κανένα ἀπὸ τὸ σπίτι». Εἰς τὴν Μάνην «κλείοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ νεκροῦ κλείουσι συγχρόνως τὰ παράθυρα καὶ τὴν θύραν, ἕως οὗ ἔλθῃ ὁ ἱερεὺς καὶ ἀναγνώσῃ τὴν εὐχήν, τὴν λεγομένην ψυχαμπόλησιν».

3. — Ἄλλαι ἐνέργειαι τῶν οἰκείων. Π.χ. «Μόλις ξεψυχήσῃ ἄνθρωπος, τὸν γυροῦν ἀντήλια, τὸ πρόσωπο νὰ βλέπῃ τὸν ἥλιο, ἀνοίγουν ὅλα τὰ παράθυρα καὶ τὶς πόρτες, ἀνάφτουν κερὶ πάν' ἀπ' τὸ κεφάλι του καὶ θυμιάζουν μὲ θυμιατὸ ἢ μὲ κεραμίδα τοῦ σπιτιοῦ (Τσανδώ). Εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «χύνουν ἀμέσως τὸ νερὸ τοῦ σταμνιοῦ καὶ πᾶνε καὶ φέρουνε ἄλλο, γιὰτὶ στὸ νερὸ ποὺ εἶχε τὸ σταμνὶ ἠπλυνεν ὁ ἄγγελος τὸ σπαθὶ ντου, ὄντὸν ἤσφαξε τὸν ἀποθαμένο». Πολλαχοῦ σκεπάζουν ἢ ἀντιστρέφουν τὸν καθρέπτην κλ.

γ') Αἱ πρώται περιποιήσεις τοῦ νεκροῦ.

1. - Τὸ κλείσιμο τῶν ματιῶν καὶ τοῦ στόματος. Ποῖος κλείνει τὰ μάτια καὶ τὸ στόμα τοῦ ἀποθανόντος; Τὰ παιδιά του ἢ ἄλλος κανεὶς καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π.χ. εἰς τὴν Ἀνατ. Κρήτην «σαλιώνουν τὰ δυὸ μεγάλα δάχτυλα, σκύνουν χάμαι στὴ γῇ, τὰ τρίβουν στὸ χῶμα καὶ λέν: Τούτ' ἡ γῆς πὺν σ' ἔθρεψε, τούτῃ θὰ σὲ φάῃ. Κατόπι μ' ἐκεῖνα τὰ δάχτυλα τὸν καλύβγουν», δηλ. τοῦ κλείνουν τὰ μάτια. - Περιδέονται αἱ σιαγόνες τοῦ νεκροῦ διὰ μανδηλίου;

2. - Διὰ ποῖον σκοπὸν γίνεται τὸ κλείσιμο τῶν ματιῶν; Ποία ἡ πρόληψις, ἂν τυχὸν δὲν κλείσουν καλὰ τὰ μάτια τοῦ νεκροῦ;

3. - Σχηματισμὸς τοῦ λειψάνου. Φροντὶς νὰ τεντωθῇ ὁ νεκρός, ἐφ' ὅσον εἶναι ζεστός: νὰ ἰσιώσουν τὰ πόδια του, νὰ σταυρωθοῦν τὰ χέρια του, νὰ πάρῃ τὸ σχῆμα του τὸ λείψανο.

δ') Λοῦσις, ἄλειψις, σαβάνωμα.

1. - Ποῖος ἐκδύει, λούει καὶ σαβανώνει τὸν νεκρόν; Κανεὶς ἐκ τῶν οἰκείων ἢ ξένη γυναῖκα; Πῶς προσονομάζεται αὕτη; (π.χ. ἀλλάχτρια, νεκραλλάχτρια, σαβανωτριά, λαζαρώτριά).

Πῶς ἐκδύεται ὁ νεκρός; Π.χ. εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας «ἅμα ξεψυχοῦσε, τοῦ σκίζαμε τὰ ροῦχα (μὲ τὸ χέρι, ὄχι μὲ ψαλίδι) καὶ τὰ ρίχταμε στὴ θάλασσα». Εἰς τὰς Κυδωνίας «τὰ νεκρόροχα τὰ ὀσκιζε ἡ νεκραλλάχτρια καὶ τὰ ὀβγαζε ὄχι ἀπ' τὸ κεφάλι, ἀλλὰ ἀποκάτω· τὰ ὀπαιρνε ἡ νεκραλλάχτρια». Εἰς τὴν Νάξον «τῶν πεθαμένων τὰ ροῦχα τὰ βγάζουνε βιάστικα καὶ τὰ βγάζουνε ἀνάποδα».

2. - Πῶς γίνεται ἡ λοῦσις τοῦ νεκροῦ; Μὲ νερὸ ἢ μὲ κρασί ἢ μὲ ξίδι; Εἰς τὴν Ζάκυνθον τὸ νερὸ τὸ βράζουν μὲ φύλλα λεμονέας ἢ πορτοκαλέας καὶ μὲ ἄλλα μυρωδικὰ χόρτα. - Πλύνεται ὅλον τὸ σῶμα ἢ μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ; ἢ ἀπλῶς ἐπιχρίονται ὠρισμένα μέρη τοῦ σώματός του; Ποῦ ἀπορρίπτεται τὸ δοχεῖον μὲ τὸ κρασί ἢ τὸ νερό;

Παραδείγματα. Εἰς τὴν Ἀνατ. Κρήτην «πλύνουν ὅλο τὸ σῶμα μὲ μιὰν ἄσπρη πετσέτα, πὺν τὴν βουτοῦν στὸ κρασί. Μέσα στὸ κρασί ἔχουνε βάλει καὶ μερικὲς σταγόνες λάδι. Λεκανίδα καὶ πετσέτα τὰ ρίχτουν μέσα στὸν τάφο, ὅταν τὸν θάψουν». Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν «βουτοῦν ἓνα κομμάτι βαμπάκι μέσα σὲ κρασί καὶ τὸν πλύνουν τὸ πρόσωπο». Εἰς τὰς Κυδωνίας ἡ ἀλλάχτρια «τοῦ κάνει σταυρὸ μὲ κρασί, μὲ λάδι στὴν πλάτη, στὸ στήθος, στὰ χέρια καὶ στὰ πόδια. Τὸ κουπάκι, πὺν ἔχει τὸ κρασί καὶ τὸ λάδι, τὸ πετοῦν στὴ θάλασσα».

3. - Σάβανον (ἀνεβόλι (Κρήτη), μύζαρον, (Κύπρος). Σαβάνωμα, σαβανωτής.

Τί ὕφασμα μεταχειρίζονται διὰ σάβανον καὶ πῶς γίνεται τὸ σαβάνωμα;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σέριφον «ἡ σαβανώτρα παίρνει τρεῖς πῆχες ἀμερικάνικο παννί, τὸ διπλώνει σὲ δύο καὶ μὲ τὸ κερί, πὺν καίει στὸ κεφάλι τοῦ νεκροῦ, τὸ καίει στὴ μέση καὶ κάνει τὴν τρυπα πὺν θὰ περάσῃ τὸ κεφάλι του (ἀνοίγει λαιμουδιά). Ψαλίδιδὲν ἐπιτρέπεται». Καὶ εἰς τὴν Καστορίαν «στὸ σάβανο δὲν βάζουν ποτὲ ψαλίδι· τὸ σκίζουν μὲ τὸ χέρι, ἀφοῦ κάμουν ἀρχὴ μὲ δυὸ πέτρες· βάζουν τὴ μιὰ ἀποκάτω καὶ μὲ τὴν ἄλλη χτυποῦν καὶ κάνουν ἀρχή, γιὰ νὰ κοπῇ τὸ παννί. Ὅταν τὸν σηκώσουν, ἐκεῖ πὺν εἶχαν τὸν νεκρὸ ἀφήνουν τὶς δυὸ πέτρες καὶ ψωμί. Ὅταν γυρίσουν ἀπ' τὸ θάψιμο, παίρνουν τὰ ροῦχα, πὺν ἦταν ξαπλωμένος ὁ νεκρὸς, καὶ τὰ πετοῦν, καθὼς καὶ τὶς πέτρες καὶ τὸ ψωμί». Εἰς τὰς Κυδωνίας «τὸ σάβανο εἶναι ἀπὸ κάμποι παννί. Κόβουμε λουρίδες ἀπὸ τὰ πλάγια τοῦ σάβανου καὶ τὸ δένουμε μὲ μιὰ θελιά. Δὲ δένουμε κόμπο, γιὰτὶ δένεται ὁ νεκρὸς καὶ δὲ λειώνει. Ὅ,τι νὰ τὸν ράψῃς ἐκείνη τὴν ἡμέρα τὸν νεκρὸ, κόμπο δὲν κάνουμε». Καὶ εἰς τὴν Κρήτην «τότε δένουνε (τὸν νεκρὸ) στὴ μέση μὲ λουρίδες, πὺν σκίζουνε ἀπὸ τὰ ἄκρα ἀπὸ τ' ἀνεβόλι. Ἀπὸ αὐτὸ κόβουνε λουρίδες καὶ δένουνε τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Τώρα οἱ πὺν πολλοὶ τὰ δένουν μὲ κορδέλλες». Εἰς τὴν Κύπρον δένουν χεῖρας καὶ πόδας τοῦ νεκροῦ διὰ καννάβιδος. Εἰς τὴν Κορώνην θεωροῦν μυστήριον νὰ δώκῃ κανεὶς σάβανο γιὰ ξένον τρεῖς πῆχες παννί. Ἀλλὰ οἱ γέροι τό ἔχουν τὸ σαβανό τους ἑτοιμο στὴν κασσέλλα τους. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ προσφέρῃ τὸ ὕφασμα διὰ τὸ σάβανον ὅποια ἔχει παννὶ στὸν ἀργαλειό;

ε') **Ἐνδυσις καὶ στολισμός. Στέφανοι καὶ ἄνθη. Νεκρικὸς δακτύλιος.**

1. – Ποῖα ἐνδύματα ἐνδύουν τὸν νεκρὸν καὶ μὲ ποίαν λέξιν τὰ διακρίνουν; (π.χ. νεκρικᾶτα (Ἀράχοβα), θανατίκια (Καλάβρυτα), χωμαῖσο, τὸ πουνκάμισο, πὺν ἔχουνε γιὰ τὸ θάνατο (Λιανοκλάδι). Πῶς στολίζουν τὸν νεκρὸν, ἂν εἶναι νέος ἢ γέρον, ἄγαμος ἢ ἑγγαμος;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Πυλίαν κ. ἄ. «οἱ γέροι ἔχουν ἀφόρηγῃ ἀλλαξά, πὺν τὴν φυλᾶνε γι' αὐτὴ τὴ δουλειὰ (δηλ. γιὰ νὰ ταξιδέψῃ μὲ δαῦτα ὁ νεκρὸς στὸν κάτω κόσμον). Ἄν εἶναι καμιὰ νιόννυφη, τῆς φοροῦνε τὰ νυφιάτικα της». Εἰς τὸ Ἰνναχώριον τῆς Κρήτης «τοῦ βάνουν τὸ σάβανο καὶ ἀπέξω τοῦ βάνουν ἀφόρετα πὺν ἢ τὰ ἔχει ἐπίτηδες ραμμένα πρωτύτερα ἢ τοῦ τὰ ράβουν ἐκείνη τὴν ὥρα· τὴ βελόνα πὺν τὰ ράβουν, τὴν καρφώνουνε σ' ἓνα μαξιλάρι· γεμᾶτο νεραντζόφυλλα καὶ τὴν παίρνουν οἱ πεθαμένοι μαζί των». Εἰς τὴν Σέριφον «τοῦ βάζουν τὰ ἄλλα ροῦχα, ἀλλὰ δὲν τὰ κουμπώνουν, γιὰ νὰ μπορῇ νὰ πετᾷ στὸν οὐρανό».

Εἰς τὴν Σπάρτην «ἅμα εἶναι ἀνύπαντρος, τοῦ βάζομε στεφάνι νυφιάτικο.

Τοῦ τὸ φέρνει ὁ νονός. "Αν εἶναι παντρεμένος, τοῦ βάζουμε τὰ στεφάνια τοῦ γάμου του. "Οποῖος ἔρθῃ κρατάει λουλούδια καὶ τὰ βάζει ἐπάνω στὴν κάσσα». Εἰς τὴν Λάσταν Γορτυνίας «τοῦ βάζουν στὸ κεφάλι στεφάνι ἀπὸ κλῆμα, τριγυρισμένο μὲ ἄσπρο χαρτί, ἂν ὁ πεθαμένος εἶναι ἀνύπαντρος». Εἰς τὸ Λιβύσιον, ἂν ὁ νεκρὸς ἦτο νέος ἄγαμος, «ἤδοντο γαμήλια ἄσματα».

Μὲ ποῖα ἄνθη στολίζουν κατ' ἐξοχὴν τὸν νεκρόν; Π.χ. εἰς τὴν Νάξον τὸν στολίζουν μὲ βασιλικό· «τὸν βασιλικὸ ποτὲ δὲν τὸν μεταχειρίζονται σὲ γάμο».

2. - Νεκροπάπουτσα. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «τοῦ φοροῦν καινούργια παπούτσια χωρὶς πρόκες, γιὰ νὰ μὴν ἔχῃ βάρος τὸ σῶμα». Γενικῶς τὰ παπούτσια (ἢ οἱ παντόφλες) εἶναι ἀπαραίτητα «γιατὶ τὸν κόσμον, ποὺ γύρ' σε, θὰ τὸν γυρίσ' πάλαι δὲν κἀν' νὰ 'ναι ἀξπόλ'τους, νὰ πατῇ σι' ἀγκάθια».

3. - Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὸ ἄλλαγμα τοῦ νεκροῦ. Π.χ. «Ὅσες θὰ βοηθήσουν στὸ ἄλλαγμα παίρνουν νερὸ καὶ πλύνουν τὰ χέρια τους· κατόπιν τὸν ραντίζουν καὶ λένε: Χαλάλι ὅ,τι σ' ἔκανα, καὶ τοῦ βάζουν τὰ ροῦχα» (Κυδωνίαι). Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης αἱ γυναῖκες, ποὺ ἔλαβαν μέρος στὸ ἄλλαγμα τοῦ νεκροῦ, κόβουν ἀπὸ τὸ σάβανον ἓνα τετράγωνον τεμάχιον, τὸ ὁποῖον κατόπιν ράπτουν ἐπὶ τοῦ χιτῶνος των, γιὰ νὰ μὴ τρέμουν τὰ χέρια τους. Εἰς τὴν Ἰμβρὸν «κόβουν στὴ μέση μιὰ λειπούργια ζεστή καὶ βάζουν τὰ δάχτυλά τους, τὰ νύχια τους, μέσα ὅσες ἔπιασαν τὸ νεκρό».

ζ') Ἡ εὐχὴ καὶ τὰ κατ' αὐτὴν τελούμενα.

Π.χ. εἰς τὴν Κρήτην «ἀφοῦ ἀνεβολιάσουν (= σαβανώσουν) καὶ ἀλλάξουν τὸν νεκρόν, ἔρχεται ὁ παπᾶς καὶ διαβάζει τὸ συχωρετικό, γιὰ ν' ἀναπαύσῃ ὁ Θεὸς τὴν ψυχὴν του. Τότε χύνουνε τὸ νερὸ ποὺ ἔχει τὸ σταμνὶ τοῦ σπιτιοῦ καὶ πᾶνε στὴ βρύση καὶ φέρνουνε ἄλλο, γιατί στὸ νερὸ αὐτὸ ἔπλυνεν ὁ ἄγγελος τὸ σπαθὶ του, σὰν ἔσφαξε τὸν ἀποθαμένο». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσ. «ὅταν διαβάσῃ ὁ παπᾶς τὸ νεκρό, σπάζουν ἐκεῖ ἔμπρὸς ἓνα πιάτο».

Ποῖοι ὀφείλουν νὰ παρευρίσκωνται κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς εὐχῆς; Τί κάμνουν, ἂν ἐξ ἀνάγκης ἀπουσιάσῃ κανεὶς κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ταύτης;

ζ') Τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου (τὸ διαλάλημα).

Πῶς ἐγίνετο τοῦτο ἄλλοτε καὶ πῶς σήμερον; Π.χ. Εἰς τὴν Τσανδὼ Θράκης «ὁ καντηλανάφτης ἐγύριζε τὸ χωριὸ καὶ διαλαλοῦσε: ὁ αἰοίδιμος.... ἀπέθανε καὶ νὰ ὀρίσετε εἰς τὴν κηδεῖαν του». Εἰς τὴν Σπάρτην, ὅταν ἀναγγέλλουν τὸν θάνατόν τινος λέγουν: Χαρὰ τὸ σπῖτι σας, ὁ τάδε πέθανε». Εἰς τὴν Ἀγχίαλον ὁ κράχτης κρατῶν ξύλινον κρόταλον περιήρχετο τοὺς δρόμους κρούων αὐτό.

η) Ἡ πρόθεσις τοῦ νεκροῦ.

1. — Ποῦ ἀποθέτουν τὸν νεκρόν, ἀφοῦ τὸν ἐνδύσουν; Εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης ἢ ἔξω εἰς τὸ προστώον (χαγιάτι); Ποῦ τὸν τοποθετοῦν; Ἐπάνω εἰς σανίδας ἢ εἰς τὸ νεκροκρέββατο ἢ κάτω εἰς τὸ ἔδαφος; Π. χ. εἰς τὴν Σπάρτην «ὅσο νὰ φέρουνε τὴν κάσσα, βάζουνε τὸν νεκρὸ σ' ἓνα σανίδι πὺν ἄκκουμπᾶ σὲ δυὸ καρέκλες». Εἰς τὴν Ὑδραν «παλαιότερα κάθε ἐνοριακὴ ἐκκλησία εἶχε ἓνα νεκροκρέββατο. Ἀμα ἐτελείωνε τὸ σαβάνωμα, ἔβαζαν τὸν νεκρὸ στὸ νεκροκρέββατο». Εἰς τὴν Κορώνην «θὰ στρώσουν χάμω ἓνα σεντόνι καὶ θὰ τὸν ξαπλώσουν ἐπάνω στὸ σεντόνι καταλιακοῦ (τ. ἔ. πρὸς Α.)

2. — Σχηματισμὸς τῆς σοροῦ. Πῶς τοποθετεῖται ὁ νεκρός; Μὲ τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολὰς ἢ πρὸς δυσμὰς ἢ πρὸς τὴν αὐλῆιον θύραν; Ποία ἡ ἐξήγησις τούτου; Σκεπάζεται τὸ πρόσωπον καὶ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ ἢ ἀφήνεται ἀκάλυπτον; Πῶς σχηματίζονται αἱ χεῖρες; Ποίου χρώματος εἶναι αἱ ταινίαι, μὲ τὰς ὁποίας δένονται αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες τοῦ νεκροῦ;

3. — Τὸ νεκρικὸν προσκεφάλαιον. Μὲ ποίαν ὕλην γεμίζεται τοῦτο; π. χ. εἰς τὴν Σπάρτην μὲ πορτοκαλόφυλλα, εἰς τὴν Βαμβακοῦ μὲ καρυδόφυλλα, εἰς τὰ Βρέσθαινα, τὰ Σφακιά κ. ἄ. μὲ φύλλα ἐλαίας, εἰς Βασσαράν μὲ ἄχυρα. Εἰς τὴν Θράκην ὡς νεκρικὸν προσκεφάλαιον χρησιμοποιεῖται τὸ γαμήλιον, πλήρες ἀνθέων τοῦ γάμου, ἐπιμελῶς φυλασσόμενον. Εἰς Τσανδῶ Θράκης «τὰ λουλούδια, πὺν εἶναι ἐπάνω στὸ νεκρὸ, θὰ τὰ βάλουν στὸ μαξιλάρι ἀπὸ τὸ σπιτικὸ λινὸ παννί σ' αὐτό, ὅσες γυναῖκες εἶναι ἐκεῖ, θὰ βάλουν ἀπὸ δυὸ-τρεῖς βελονιές. Δὲν κάνει νὰ τὸ ράψῃ μιά. Θὰ τὸ βάλνε στὰ πόδια του μέσα στὸ κιβούρι καὶ στὸν τάφο ἢ σαβανώτρα θὰ ρίξῃ μέσα στὸ μαξιλάρι καὶ λίγο χῶμα καὶ θὰ τὸ βάλῃ».

4. — Νεκρικαὶ λαμπάδες, ἀκοίμητο καντήλι, λιβάνι, εἰκόνισμα.

Εἰς τὴν περιφέρειαν Ἀδριανουπόλεως «μετροῦν τὸ ἀνάστημα τοῦ νεκροῦ μὲ βαμβακερὴ κλωστή καὶ τὴν μεταποιοῦν εἰς λαμπάδα, τὴν ὁποίαν καὶ ἀμέσως ἀνάπτουν ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν κ. ἄ. «παίρνουνε μέτρο μ' ἓνα φινίλι ἴσια μὲ τὸ μπόϊ τοῦ νεκροῦ καὶ μ' αὐτὸ φκειάνουνε τὸ κερὶ μὲ τὰ ἴσια του. Ὑστερα τὸ μαζώνουν κουλλιούρα καὶ τὸ βάζουν πάνω στ' ἀστήθι τοῦ νεκροῦ. Ὅσο κερὶ ἀπ' αὐτὸ μείνῃ ἄκαγο, τὸ κόβουν σὲ τρία κεριά καὶ τὸ βράδυ βράδυ, τρεῖς μέρες στὴν ἀράδα, τὸ φέρνουν καὶ τ' ἀνάβουν μέσα στὸ κιβούρι καὶ ρίχνουν καὶ νερό».

5. — Τί ἄλλο θέτουν πλησίον τοῦ νεκροῦ ἢ εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἐξεψύχησεν οὗτος; Π. χ. εἰς τὴν Κύπρον «θέτουν πινάκιον πλήρες σίτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στήνουνσι σταυροειδῶς δύο ἐσβεσμένα κηρία ἢ δύο μικρὰ καλά-

μία». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀδριανουπόλεως «παρὰ τὴν λαμπάδα θέτουν ποτήριον πλήρες ὕδατος, ἵνα πίνη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ καὶ τινες προσέχουν εἰς τὸ ὕδωρ νὰ ἴδουν, ἂν ταράσσεται τοῦτο, καθ' ἣν ὥραν θὰ πίνη ἡ ψυχὴ». Εἰς τὴν Καστορίαν «βάζουν ἓνα ποτήρι νερὸ καὶ ἓνα ποτήρι κρασί. Ὅποιο λιγοστέψη πρῶτα, αὐτὸ ἐζήτησεν ἡ ψυχὴ του νὰ πιῇ». Εἰς τὴν Λέσβον «βάζουν στὸ πλευρό του ψωμί, λάδι, κρασί· θὰ τὰ πάρῃ μαζί τ'». Εἰς τὴν Ἰμβρον «βάζουν μιὰ πέτρα καὶ ἓνα ποτήρι νερό». Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοῦτο; Πόσας ἡμέρας ἀφήνονται ταῦτα ἐκεῖ καὶ διατί; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὰς συνηθείας αὐτὰς δοξασίαι περὶ ψυχῆς;

6. — Ἀλλαι προσφοραὶ πρὸς τὸν νεκρὸν ἐν τῇ προθέσει, ὡς προσφορὰ τῆς κόμης ὑπὸ συγγενῶν γυναικῶν, καρπῶν κλ. ὑπὸ ξένων γυναικῶν. Τὰ χαιρετίσματα. Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἰμπρο τῶν Σφακίων «μόλις ξεψυχήσῃ ὁ ἄνθρωπος, οἱ ἀδελφές του, ἡ σύζυγος καὶ ἡ μητέρα του κόβουν τὰ μαλλιά τους καὶ σκεπάζουν τὸν νεκρὸ (ἢ τυλίγουν μ' αὐτὰ τὸν λαιμὸ τοῦ νεκροῦ). Οἱ μακρινὲς συγγενεῖς ξεπλέκουνε τὰ μαλλιά τους καὶ κλαῖνε καὶ τὰ τρανοῦνε κι ὅσα βγοῦνε τὰ δίδουνε στὸ νεκρό». (Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;) Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας «ἂν εἶναι καμιά πικραμένη, θὰ τοῦ πᾶν μαντζέττο (ἀνθοδέσμη), κυδώνι, πορτοκάλι, νὰ πᾶν τὰ χαιρετίσματα ἀπὸ τὸν ἄνω κόσμον». Εἰς τὴν Στενήμαχον «βάζουν ἀνάμεσα στὰ πόδια τοῦ νεκροῦ μῆλο ἢ ἄλλο φρούτο, γιὰ νὰ τὸ δώσῃ στὸν κάτω κόσμον στοὺς νεκροὺς συγγενεῖς ἢ γιὰ νὰ τὸ φάῃ ὁ ἴδιος στὸ ταξίδι του». Εἰς τὴν Ἰμβρον «ὅποιος θέλει νὰ στείλῃ κάτι τι στοὺς δικούς του ποὺ πέθαναν ἐκεῖνον τὸν χρόνον, θὰ στείλῃ εἴτε ἓνα πιάτο σιτάρι εἴτε ζάχαρη εἴτε καρύδια ἢ ἀμύγδαλα. Τὰ θέτουν τριγύρω στὸ νεκρό, καθὼς καὶ ἄνθη, κεργιά καὶ λίβανο». Δίδουν καὶ γράμμα πρὸς μεταβίβασιν; (πρὸβλ. μαζεῦει ὑπογραφές (ἢ γράμματα) γιὰ τοὺς πεθαμένους).

7. — Ὁβολός. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ θέτουν νόμισμα (ἀργυροῦν ἢ χαλκοῦν;) εἰς τὸ στόμα ἢ εἰς τὸ θυλάκιον ἢ εἰς τὸ ὑπόδημα τοῦ νεκροῦ; Πότε γίνεται τοῦτο; ὅταν ὁ νεκρὸς εὐρίσκεται ἐν τῇ προθέσει ἢ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ; Πῶς ὀνομάζεται τὸ νόμισμα τοῦτο καὶ διὰ ποῖον σκοπὸν δίδεται εἰς τὸν νεκρόν; Π.χ. περατίκι (= διὰ πέραμα, Μ. Ἀσία), πέραντρο, «γιὰ νὰ δώσῃ τὸν ἄγγελον καὶ νὰ περάσῃ τὸ γιοφύρι» (Τσανδῶ). Οἱ Κοῦτες «μέσα στὸ παπούτσι τοῦ νεκροῦ βάνουν ἓνα νόμισμα, μιὰ δραχμή, γιὰ νὰ πληρώσῃ τὸ μνημα ποὺ δὰ κείτεται» (Σητεία). Οἱ Λήμνιοι «βάζουν στὴν τσέπη τοῦ νεκροῦ ἓνα μαντήλι μὲ λεφτὰ μέσα, 5 - 10 φράγκα, ἴσως χρωσιᾶ πούπετα, νὰ 'χ' νὰ πλερώσ'». Ποῦ μαζὶ μὲ τὸ νόμισμα δίδουν εἰς τὸν νεκρὸν καὶ ἓνα κλειδί, «γιὰ ν' ἀνοίξῃ τὴν θύρα τοῦ παραδείσου»;

8. — Νεκρικὸς δακτύλιος μὲ τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου. Ποῦ συνηθίζεται οὗτος;

θ') **Ἐπικήδειος θρήνος. Μοιρολόγημα.**

1. – Λέξεις καὶ φράσεις σχετικαὶ μὲ τὸν ἐπικήδειον θρήνον καὶ τὸ μοιρολόγημα. Π.χ. *Κόφτουνται, ρίχνουν τὰ μάγουλά τους, μαγουλοσέρνουνται, τρανομαγουλίζονται, τζαγκουρνομαδιοῦνται, στηθοδέρνεται, στηθοκρούγεται, σκοτώνουν τὰ γόνατά τους, σιάχτες πάνω της* κτλ. Ἀρχινῶ ἢ σιῶ τὸ μοιρολόγι, πιάνω ἢ παίρνω τὸ μοιρολόγι ἢ καταλόγι ἢ ἀνακάλημαν (Κύπρος) ἢ σύθρηνο (Νάξος) κτλ. Λέει τὰ ῥγώμια του (Ἀράχοβα), ἀρχίζουν νὰ ῥγωμνιάζνα (= νὰ μοιρολογοῦν) (Σκοπὸς) κτλ. Χαιρετισμὸς πρὸς τὸν νεκρὸν (Μάνη: ἀδέρφι, ἀδέρφι) καὶ εὐχαὶ πρὸς τοὺς πενθοῦντας: *Ζωὴ σὲ λόγου σας. Ὁ Θεὸς νὰ σᾶς χαρίσῃ τὴν ὑπομονή.* Ἄλλο κακὸ νὰ μὴ δῆτε. *Νὰ σᾶς ζήσουν τ' ἀποδέλοιπα. Τὴν εὐχή του νὰ ῥχουμε* κτλ.

2. – Τρόπος μοιρολογήματος. Κατὰ ποίαν διάταξιν κάθηνται αἱ μοιρολογοῦσαι γυναῖκες; Καταγῆς ἢ ἐπὶ χαμηλῶν скаμνίων ἢ ἐπὶ τῶν γονάτων ἢ ἐπὶ πετρῶν; Ἀποτελοῦν ἓνα χορὸν ἢ διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχόρια; Ποία ἀρχίζει τὸ μοιρολόγι καὶ κατὰ ποῖον τρόπον συνεχίζεται τοῦτο; Ρυθμικαὶ κινήσεις, ἐκφωνήσεις, θρήνοι καὶ κοπετοί: στηθοκοπήματα, τραύηγμα μαλλιῶν κτλ.

Χαιρετισμοί.

Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὸ Γρῆσι Πυλίας «ὅταν μοιρολογοῦν, μπαμπουλώνουνται σφιχτά, νὰ μὴ φαίνονται οὔτε τὰ μάτια τους. Τὸ ἴδιο μοιρολόγι τὸ λένε ὅλοι. Πιάνει πρῶτα μιὰ καὶ τὸ λέει καὶ ὕστερα τὸ πιάνουν κι ὅλοι οἱ ἄλλοι μαζί. Ὑστερα πιάνει ἄλλος καὶ λέει ἄλλο, καθένας μὲ τὴ σειρά του». Εἰς τὴν Σπάρτην «τὸ πρῶτο μοιρολόι τὸ λέει ἡ μάννα τοῦ νεκροῦ ἢ κάποιος ἄλλος καὶ ἀπαντοῦν οἱ ἄλλες πὺν εἶναι θλιμμένες...» Ἀν τύχη καὶ πῆ (ἡ ξένη) μέσα στοῦ μοιρολόι τὸ ὄνομα τῆς μάννας, π.χ. «Τῇ μάννα σου ποῦ τὴν ἀφήνεις;» θὰ πιάσῃ τὸ χέρι τῆς μάννας νὰ τὴν χαιρετήσῃ. Ὁ χαιρετισμὸς γίνεται πάνω ἀπὸ τὸ φέρετρο. Τὸ ἴδιο θὰ κάνῃ καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους πὺν θὰ πῆ τ' ὄνομά τους μέσα στοῦ μοιρολόι: χαιρετιῶνται πάνω ἀπὸ τὸ φέρετρο». Εἰς τὴν Σάμην Κεφαλληνίας αἱ μοιρολογοῦσαι κρατούμεναι ἀπὸ τὰς χεῖρας σχηματίζουν ἄλυσιν. Εἰς τὰ Βρέσθαινα τῆς Λακωνίας διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχόρια, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει μίαν ἑξαρχον τοῦ θρήνου. Ἡ ἑξαρχος τοῦ ἡμιχορίου ἀρχίζει τὸ μοιρολόγι, τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται πρῶτον μὲν ἀπὸ τὰς γυναῖκας τοῦ ἡμιχορίου της, ἔπειτα δὲ ἀπὸ ὅλας μαζί τὰς γυναῖκας τοῦ ἄλλου ἡμιχορίου. Εἰς Ρεῖσδερε «οἱ πιὸ στενοὶ συγγενεῖς, πὺν πᾶνε στοῦ νεκρό, κρατοῦνε ἀπὸ ἓνα μπρίκι καφὲ ἢ ματζουράνα καὶ δίνουνε στοὺς πενθισμένους: «Ναί, πιέ τονε ν' ἀντέχῃς. Κ' ἡ Παναγία τό ῥπαθε καὶ νὰ ῥχῃς ὑπομονή».

3. – Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ προσλαμβάνεται ξένη γυναῖκα, διὰ νὰ κλαύσῃ

τὸν νεκρὸν (μοιρολογίστρα); Π.χ. εἰς τὰς Κυδωνίας «τὴν πλήρῳναν καὶ τραγουδοῦσε μὲ ξέπλεκα μαλλιά». Ποία ἡ ἀμοιβή της;

4. - Συνηθίζουν αἱ γυναῖκες νὰ τραγουδοῦν μοιρολόγια καὶ ἐν γένει νὰ ἀσκοῦνται εἰς τὸ μοιρολόγημα κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἐργασίας των εἰς τὸ χωράφι ἢ εἰς τὸν ἐργαλεῖόν;

5. - Αἱ μοιρολογοῦσαι αὐτοσχεδιάζουν κατὰ τὴν περίστασιν ἢ τραγουδοῦν τὰ γνωστὰ δίστιχα μοιρολόγια; Ποῖα ἄλλα τραγούδια τραγουδοῦν κατὰ τὸ μοιρολόγημα; Π.χ. «Ἡ Ἀρετὴ κανκίστηκε πὼς Χάρο δὲ φοβᾶται» κτλ.

ι) **Ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ** (τὸ ξενύχτισμα, ἡ παραμονή).

Διὰ ποίους λόγους παραμένουν ὅλη νύχτα ἤτοι ξενυχτοῦν τὸν νεκρό; Ἐξακολουθοῦν καὶ τὴν νύκτα οἱ θοῆνοι; Διατὶ ὅχι; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν φύλαξιν τοῦ νεκροῦ συνήθειαι;

Παραδείγματα: Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας «τὸν νεκρὸ πάντα τὸν ξενυχτᾶνε» κάθονται γύρω-γύρω καὶ τότε φυλᾶνε. Προσέχοντε νὰ μὴ δρασκελίσῃ τίποτε τὸν πεθαμένο, ἔτσι καθὼς τὸν ἔχοντε χάμω, οὔτε γάτα οὔτε σκυλὶ οὔτε ἄνθρωπος ἀκόμη, γιατί βουρκολακιάζει». Εἰς τὸ Λοζέτσι Ἡπείρου «τὴ νύχτα δὲ μοιρολογᾶνε. Μὲ τὸ βασίλειμα τοῦ ἡλιοῦ παύοντε τὰ μοιρολόγια καὶ τὰ κλάματα, γιατί ὁ Χάρος πᾶει τοὺς νεκροὺς μὲ τὸ βασίλειμα νὰ πιοῦνε νερὸ καὶ τοὺς θολώνουν τὸ νερὸ τὰ κλάματα». Εἰς τὴν Καστορίαν, Αἰτωλίαν κ. ἄ. «βάζουν φροῦτα τοῦ καιροῦ, μῆλα, καϊσιά, γιὰ νὰ ξενυστάξουν λέγε αἰνίγματα, παραμύθια, γιὰ νὰ περάσῃ ἡ βραδεῖα». Εἰς τὴν Ὑδραν «σκεπάζουν τὸ πρόσωπο τοῦ πεθαμένου μ' ἓνα μαντηλάκι ὡς τὸ πρωῒ. Τὸ μαντηλάκι αὐτὸ ὕστερα τὸ φυλᾶνε. Ἄν εἶναι γονιὸς ὁ πεθαμένος, τὸ μαντηλάκι αὐτὸ εἶναι ἡ εὐχή, κρατάει μέσα τὴ σκέπη τοῦ προσώπου του». Μὲ τί σκεπάζουν τὸν νεκρὸν ἄλλοι; Εἰς τὴν Ἰσανδῶ Θράκης «ὁ νεκρὸς πρέπει νὰ μείνῃ μιὰ βραδεῖα στὸ σπῖτι, νὰ γίνῃ ἡ παραμονὴ του καὶ τῆς Παναγίας τὸ πικροβούκι. Παραμονὴ εἶναι τὸ τραπέζι, πὺν γίνεται τὸ βράδυ στὴν κάμαρα πὺν πέθανε. Ὁ νεκρὸς εἶναι στὴ μέση σκεπασμένος καὶ γύρω κάθονται καὶ τρώγουν καταγῆς. Ὅλοι οἱ συγγενεῖς καὶ γειτόνοι θὰ πᾶνε στὸ πικροβούκι τῆς Παναγίας. Ὁ καθεὶς θὰ πάγῃ ὅ,τι θέλει: φασούλια, ρύζι, ἐλιές, κρασί, ρακί, ὅλο νηστήσιμα τὰ περισσεύματα δὲν τὰ σηκώνουν, τὰ σκεπάζουν μὲ τὸ ταβλομέσαλο, γιὰ νὰ ἔλθουν νὰ φάγουν τὴ νύχτα οἱ ψυχές». Καὶ εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας «τὸ βράδυ ἔστρωναν γύρω ἀπὸ τὸ νεκρὸ χάμω τραπεζομάντηλα, ἔβαζαν τὰ φαγητὰ ἐπάνω κ' ἐκάθιζαν ὅλοι ὅσοι θὰ ξενυχτοῦσαν τὸν νεκρό. Ἐτρωγαν κ' ἔπιναν κ' ἔκαναν συχώριο». Ποῦ ἄλλοι συνηθίζεται τοῦτο;

Ἄν παρ' ὅλην τὴν προσοχὴν πὺν καταβάλλουν, πηδήσῃ ἐπάνω ἀπὸ τὸν νε-

κρὸν γάτα, τί κάνουν, διὰ ν' ἀποτρέψουν τὸ κακὸν ποὺ φοβοῦνται; Διατὶ φοβοῦνται ἰδιαιτέρως τὸ πῆδημα τῆς γάτας;

ια') *Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν κακοῦ*, ἐφ' ὅσον ὁ νεκρὸς εὐρίσκεται ἀκόμη ἐν τῇ προθέσει.

1. — Διὰ νὰ μὴ βρικολακιάσῃ ὁ νεκρός. Π.χ. ἡ σαβανώτρα τοῦ φράσσει τὸ στόμα μὲ βαμβάκι ἢ τοῦ ἐπιθέτει κήρινον ἢ ξύλινον σταυρὸν εἰς τὸ στόμα.

2. — Διὰ νὰ μὴν πάρῃ μαζί του ὁ νεκρὸς τὴν τύχην του. Π.χ. εἰς τὴν Σκῦρον, τὴν Ζάκυνθον, τὴν Θράκην «παίρνουν μὲ μιὰ κλωστή ἢ μ' ἓνα σπάγγο τὸ μέτρο τοῦ πεθαμένου, πόσο εἶναι τὸ μάκρος του. Αὐτὸ τὸ χώνουν μέσα σὲ μιὰ τρυπα τοῦ τοίχου πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ ν' ἀφήσῃ τὴν τύχην του ὁ πεθαμένος, νὰ μὴν τὴν σηκώσῃ καὶ τὴν πάρῃ ἀπὸ τὸ σπίτι». Εἰς τὴν Καστορίαν «ἅμα πεθάνῃ ὁ νοικοκύρης, ὁ πατέρας, παίρνουν λίγες τρίχες ἀπὸ τὰ μαλλιά του, κόβουν κ' ἓνα νυχάκι, τὰ τυλίγουν σβῶλο σὲ κερὶ καὶ τὰ κρύβουν στὰ θεμέλια, στὸ ὑπόγειο τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ μείνῃ ἀπὸ τὸ νοικοκύρη κάτι μέσ' στὸ σπίτι». Εἰς τὰ χωρία τῆς Ἀνασελίτης αἱ γυναῖκες ποὺ ἀλλάζουν τὸν νεκρὸν «τοῦ κόβουν τὰ νύχια ἀπὸ τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, τὰ μπήγουν μέσα σ' ἓνα κομμάτι κερί καὶ τὰ ρίχνουν στὸ ἀμπάρι μὲ τ' ἀλεύρι, γιὰ νὰ μὴν πάρῃ μαζί του τὸ κισμέτ ὁ πεθαμένος, ἀλλὰ νὰ μένῃ στὸ σπίτι». Εἰς τὰ χωρία τῆς Λευκάδος, ἂν ὁ νεκρὸς ἀφήνῃ μικρὰ παιδιὰ, τοῦ βάζουν ἐπάνω στὸ στήθος ἢ στὸ δεξιὸ χέρι ὀλίγο ψωμὶ καὶ παρακινοῦν τὰ παιδιὰ του νὰ τὸ πάρουν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ νὰ τὸ φάγουν. Εἰς τὰ περὶχωρα Ἀδριανουπόλεως «ἐνῶ ὁ νεκρὸς εἶναι ἐκτεταμένος μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας, περιφέρουν πέριξ αὐτοῦ τρεῖς φορὰς τεμάχιον ἄρτου, τὸ ὁποῖον ἔπειτα φυλάττουν ἐν κιβωτίῳ, ὅπως ἡ ἀφθονία τοῦ σίτου μείνῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ».

3. — Διὰ νὰ δέσουν ἢν ἂ καρφώσουν τὸν Χάρον. Ἐξορκισμοί, κατάδεσμοι, καταπατταλεύσεις. Π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν «μόλις πεθάνῃ κανεὶς, δένουν ἓνα μαντήλι στὸ κάγκελλο τῆς σκάλας, γιὰ νὰ δέσουν τὸ κακό». Εἰς τὴν Τρίπολιν καὶ τὰ χωρία τῆς Μαντινείας «κόπτουν ἐκ τοῦ σαβάνου μακρὰν λωρίδα, τὴν ὁποίαν ἀναρτῶσι πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας ἢ εἰς τὴν δοκὸν τῆς στέγης, «γιὰ νὰ δέσουν τὸν Χάρο, ἂν ξανάρθῃ». Εἰς τὰ χωρία τοῦ Διδυμοτείχου «ὄντα σηκώνουμι τοὺν πεθαμένον ἀπ' καταῆ, κροῦμι ἓνα καρφὶ κεῖ ἀπ' θὰ τιλειώσ' κὶ τοὺν σκιπάζμι στὴ γῆς¹⁾, νὰ μὴν πιθάν' ἄλλους». Εἰς τὸ χωρίον Γρίζι «μπήγουνε μιὰ πρόκα χάμου», εἰς τὴν Μεσημβρίαν τρία καρφιά κάτω ἀπὸ τὸ κρεβάτι. Εἰς τὴν Σκῦ-

¹⁾ Τὸ δάπεδον τοῦ σπιτιοῦ εἶναι χωμάτινον.

ρον «τὸν παλιὸ καιρό, σὰν πέθαινε ἡ μάννα ἢ ὁ πατέρας, ἔπαιρναν τὸ μεγαλύτερο παιδί, τὸ ἔγδυναν θεόκωλο καὶ τὸ ἔβγαζαν ἔξω στὴν πόρτα, στὸ σκαλοπάτι, νὰ τὸ δῇ ὁ Χάρος, νὰ φοβηθῇ καὶ νὰ φύγῃ, νὰ μὴν ξαναρθῇ. Ἐκεῖ πάνω στὸ κατώφλι τὸ ἔλουζαν καὶ τ' ἀπόνερα τὰ ἔρριχναν στὶς τέσσερες γωνιὲς τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ ξορκίσουν τὸ Χάρο».

4. — Ἄλλαι σχετικαὶ συνήθειαι: ἓνα χρόνο δὲν φυτεύουν εἰς τὸ σπίτι τοῦ πεθαμένου τίποτε, γιὰ νὰ μὴ ρίξῃ μαζὶ μὲ τὸ φυτὸν ρίζες καὶ ὁ θάνατος Ποία εἶναι ἡ συνήθεια, ἂν εἰς τὸ ἴδιον σπίτι ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀποθάνῃ καὶ ἄλλο πρόσωπον; Π.χ. εἰς τὴν Ζάκυνθον βάζουν ἐπάνω εἰς τὸ λείψανον μιὰ κλειδαριά, εἰς τὴν Κορώνην «ἂν ἔχουν πεθάνει δυὸ στὸ χρόνο μέσα στὸ ἴδιο σπίτι, βάνουν στοῦ δεύτερου τὴν τσέπη μιὰ κουτσούνα (κούκλα) καὶ τὴ θάφτουνε μαζὶ του, γιὰ νὰ μὴν τριτώσῃ».

Γ') Ταφή.

α') Ἡ ἐκφορὰ (τὸ ξόδι ἢ τὸ σῆμα τοῦ νεκροῦ).

1. — Τὸ φέρετρον. Ποῖαι αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι του; Π.χ. νεκροκρέβατο, ξυλοκρέβατο (Κεφαλλ. Ἀδριαν.), κιβούρι (Πάνορμος), κάσσα, νεκροκάσσα (Νάξος, Πυλία), καδελέττο (Ἀν. Κρήτη), καντελέττο (Ἀμοργός), καντηλόττο (Παξοί), λατιέρα (Χίος, Σάμος, Μεσσηνία), λιτιέρα (Σέριφος), τσιβέρα (Σίφνος), σιάγκα (Κύθνος), τέμπλα (Ἀρτοτίνα), ταππούτιν (Κύπρος) κτλ.

Ποῦ μεταχειρίζονται ἐν κοινὸν φέρετρον, ἀνῆκον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, διὰ τὴν ταφὴν ὅλων τῶν ἐνοριτῶν (ἢ μόνον τῶν πτωχοτέρων); Πῶς ἐνταφιάζεται ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ νεκρός; Χωρὶς κάσσα; Π.χ. εἰς τὸ Λοζέτσι Ἡπ. «στὸν τάφο στρώνουν κυπαρίσσια καὶ ἓνα μαξιλάρι μὲ χῶμα καὶ θάφτουν τὸ νεκρό. Οἱ παλιοὶ ἄφηναν κατάρρα: «Μὴ με θάψετε σὲ κάσσα! θέλω ἐκεῖ κάτω στὸ χῶμα νὰ μὲ θάψετε». Καὶ μοσκοβολάει ὁ τάφος ἀπ' τὰ κυπαρίσσια».

Σχῆμα καὶ τρόπος κατασκευῆς τοῦ φερέετρον. Π.χ. εἰς τὴν Τσανδῶ Θράκης «τὸ κιβούρι τὸ κάνουν ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ νεκροῦ τὸ μέτρο τὸ παίρνουν μὲ ἄγρια κληματσίδα καὶ τὴν βάζουν μέσα στὸν τάφο». Εἰς τὴν Ἀρτοτίναν «παλιότερα ἔπαιρναν τοὺς ἀνθρώπους στὴν τέμπλα, φορεῖο ἀπὸ ξύλα, καὶ πάγαιναν καὶ τοὺς ἔθαφταν σήμερα τοὺς βάνουν στὴν κάσσα παίρνουν μέτρο ἀπ' τὸ λείψανο μὲ μιὰ βέργα ἀπὸ βάτο. Μ' αὐτὸ μετροῦνε τὰ σανίδια καὶ τὰ κόβουνε ἴσια ἴσια. Ἄν τὴν φκιάσουνε μεγαλύτερη, πεθαίνει κι ἄλλος ἀπ' τὸ σπίτι τὸ μέτρο αὐτό, δηλ. τὸ βάτο, τὸ κόβουν καὶ τὸ κάνουν τρεῖς σταυροὺς καὶ τοὺς πετᾶνε μέσα στὴν κάσσα, ἓναν στὸ κεφάλι, ἓναν στὴ μέση καὶ ἓναν στὰ πόδια, πρὶν

τὸν χῶσουν». Εἰς τὸ Γύθειον «ἡ κάσσα περιβάλλεται διὰ λευκοῦ ὑφάσματος, ἂν ὁ ἀποθανὼν κατέλιπε τέκνα ἄρρενα, ἄλλως περιβάλλεται διὰ μέλανος».

2. — Ποῖοι σηκώνουν τὸν πεθαμένο; Οἱ συγγενεῖς του (τὰ παιδιά του, τ' ἀδελφία του) ἢ εἰδικοὶ νεκροφόροι ἐπ' ἀμοιβῇ (σηκωτάδες ἐν Χίῳ); Συνοδεύουν τὴν ἐκφορὰν ὑποχρεωτικῶς τὰ μέλη τῆς συντεχνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκεν ὁ ἀποθανών;

3. — Σκεπάζεται τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἢ μένει ἀκάλυπτον; Διὰ ποῖον λόγον; Π.χ. ἐν Μάνη ὁ νεκρὸς καλύπτεται, «ἵνα μὴ πάθωσιν αἱ ἔγκυοι βλέπουνσαι τυχὸν αὐτόν». Ποῖοι οἱ φερόμενοι λόγοι ἄλλοῦ;

4. — Ποῖον ἔθιμον ἐπικρατεῖ, ὅταν βγάζουν τὸν νεκρὸν ἀπὸ τὴν πόρταν τοῦ σπιτιοῦ; Π.χ. σπάνουν τὸ πιάτο (ἢ τὴν λεκάνην) ποὺ εἶχαν τὸ κρασί ἢ τὸ ξίδι, μὲ τὸ ὁποῖον ἔπλυναν τὸν νεκρόν, ἢ μίαν στάμναν μὲ νερὸ ἢ ἓνα ποτήρι ἢ τὴν κεραμίδα, ποὺ εἶχαν τὸ θυμίαμα ἢ ὅ,τι ἄλλο ποὺ σπάει. Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν «χύνουν ὅσο νερὸ ἔχουν στ' ἀγγεῖα καὶ πηγαίνουν στὴ βρύση καὶ παίρνουν καινούργιο». Εἰς τὸ χωρίον Γρίσι τῆς Πυλίας «τσακᾶνε ἓνα κανάτι, σπάζουν τὸ χουλιάρι του καὶ μπήγουνε καὶ μιά πρόκα χάμου». Ὁμοίως εἰς Ραβδᾶν τῆς Μεσημβρίας «ὅταν βγάζουν τὸν νεκρό, χτυποῦνε ἓνα καρφὶ κεῖ, ποῦ τὰν ὁ νεκρὸς καὶ σπᾶνε καὶ ἓνα αὐγὸ καταγῇ». Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «ὅταν σηκών' νε τὸ νεκρὸ καρφῶν' νε τρία καρφιά πάμ' στὰ σανίδια ποκάτ' πὲ τὸ κρεββάτ'. Πὰ στὸ στρώμα ρίχν' νε ἓνα σίδερο, χύν' νε καὶ κομματ' νερό, πλύν' νε τὸ πάτωμα τοῦ σπιτιοῦ οἱ ἄνθρωποι, νὰ εἶναι κρυωστικοί». Εἰς τὰ Μάλγαρα «ἅμα ἐκφέρουν τὸν νεκρὸν τῆς οἰκίας, ρίπτουν ἀμέσως εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ τὴν πυροστιὰν ἀνάποδα (ἀπὸ τῆς θύρας πρὸς τὴν ἐστίαν), ρίπτουν τὰ νεκρικά ἐνδύματα ἔξω τῆς οἰκίας καὶ τὰ φέρουν πρὸς πλύσιν». Τί συνηθίζεται ἄλλοῦ;

Ποῖος θραύει τὸ ἀγγεῖον; στενός τις συγγενῆς ἢ φίλος τοῦ ἀποθανόντος; ἢ κάποια γυναῖκα ἡλικιωμένη; Διατὶ ἀπαγορεύεται τοῦτο εἰς νέον; Ποία ἐξηγήσεις δίδεται διὰ τὴν θραῦσιν τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ; (π.χ. γιὰ νὰ σκιάξουνε τὸ Χάρο — νὰ τ' ἀκούσῃ ὁ Χάρος καὶ νὰ μὴν ξανάρθῃ, νὰ ξεσπάσῃ τὸ κακὸ στὸ κεφάλι τοῦ Χάρου ἢ ἄλλο τι;) Τί ἐπιλέγει ὁ θραύων τὸ ἀγγεῖον; (π.χ. νὰ 'ναι σιδερένιοι οἱ πσινοί! ἢ ἔνανε μᾶς ἐπῆρες, μωρὲ Χάρε, νάντοτος! Ἀλλοι δὲ μᾶς παίρνεις, ἢ, ὅπως σπάζει τὸ κεραμίδι, ἔτσι, ρὲ Χάρο, νὰ σπάσῃ τὸ κεφάλι σου, ἂν ξανάρθῃς). Ποία ἡ σχετικὴ συνήθεια ἄλλοῦ;

β') Ἡ νεκρώσιμος πομπή.

1. — Πῶς καταρτίζεται ἡ πομπὴ αὕτη; Ποῖος προηγεῖται; Π.χ. εἰς τὴν Σίφνον «προηγεῖται παῖς κρατῶν τὸ κάντι, ὄργανον χαλκοῦν ἐν εἶδει κώδωνος

ἀνεστραμμένον, τὸ ὁποῖον κρούει πενθίμως». Εἰς τὸ Ἰαμαλὶ Μαλγάρων «τῆς νεκρικῆς πομπῆς προηγεῖται γυνὴ κρατοῦσα ἐπὶ κεφαλῆς σιδ'ροσίν' περιέχον πέντε φλαγοῦνες (= ἄρτους πεπατημένους ὡς πίττες) καὶ τυρὸν ἢ ἐν νηστισίμοις ἡμέραις κουκιὰ νερόβραστα, λέγονται δὲ σχώριο». Εἰς τὴν Ἀρτοτίναν «ἅμα ξεκίναγαν νεκρὸ ἀνύπαντρο, τουφέκαγαν. Μπροστὰ ἀπ' τὴν κηδεῖα πᾶνι ὁ μαῦρος φλάμπουρας. Στὸ σταυρό, ποὺ ἦταν στὴν κορφὴ στὸν φλάμπουρα, ἔμπηγαν τρία μῆλα. Τὸν φλάμπουρα τὸν ἔμπηγαν στὸν τάφο καὶ γύριζαν». Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;

Εἰς τὴν Τσανδῶ τῆς Θράκης «μπροστὰ πηγαίνει τὸ κιβουροκάπακο, οἱ κουλίκες, τὰ κουφέτα καὶ οἱ ἐλιές (διὰ τὸ σχώριο), ὁ Σταυρός, τὰ Ἑξαπτέρυγα, ὁ παπᾶς καὶ κατόπι τὸ λείψανο. Ἀπὸ πίσω πρῶτα οἱ ἄντρες καὶ μετὰ οἱ γυναῖκες». Ποῖος χρησιμεύει ὡς σταυροφόρος κατὰ τὴν κηδεῖαν; Π. χ. ἐν Λακωνίᾳ τὸν σταυρὸν φέρει ὁ τελευταῖος πενθῶν, δηλ. ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου τελευταῖον ἀπέθανεν οἰκεῖός τις.

2. – Τιμαὶ ἀπονεμόμεναι εἰς τὸν νεκρόν. Ἐξετάζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν συνοδόντων ἱερέων; (3-5-7-9, δηλ. πάντα μονός;) Ποῦ εἰς τὰς κηδεῖας μεταχειρίζονται τὸ πέπλο καὶ τὴν ντόλτσες; Π. χ. εἰς τὰς Κυδωνίας «μετὰ τὰ Ἑξαπτέρυγα καὶ τὸν Σταυρὸν ἀκολουθοῦσε τὸ πέπλο, ἕνα μεγάλο μαῦρο βελούδο μὲ μιὰ χρυσῇ νεκροκεφαλῇ καὶ δυὸ κόκκαλα εἰς τὸ μέσον, καὶ ἀγγελούδια εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας. Τὸ πέπλο τὸ κρατοῦσαν τέσσαρες καὶ δύο κρατοῦσαν τὴν ντόλτσες, μεγάλες ἄσπρες λαμπάδες. Καὶ τὰ δύο τὰ ἔπαιρναν ἐπὶ πληρωμῇ ἀπὸ τὴν Μητρόπολιν».

3. – Παρακολουθοῦν αἱ γυναῖκες τὴν κηδεῖαν καὶ μάλιστα αἱ νέαι, ἢ ἀναμένουν εἰς ὠρισμένον μέρος, διὰ ν' ἀσπασθοῦν τὸν νεκρόν; Π. χ. εἰς τὴν Χίον αἱ γυναῖκες κάθηνται εἰς τὴν ὁδὸν καὶ μοιρολογοῦν, ἕως ὅτου ἡ νεκρικὴ συνοδεία ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν πρὸς τὴν οἰκίαν· ἐκεῖ, ἔξωθεν τῆς οἰκίας, δίδεται τρισάγιον, αἱ δὲ οἰκεῖαι ἀσπάζονται τὸν νεκρόν καὶ ἡ συνοδεία ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν τῆς ἕως τὴν ἔξοδον τοῦ χωρίου. Εἰς τὴν Μάνην αἱ γυναῖκες παραμένουν ἐκτὸς τοῦ ναοῦ μοιρολογοῦσαι, καθ' ὃν χρόνον ἐντὸς αὐτοῦ ψάλλεται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία, εἰς δὲ τὴν Νίσυρον σχηματίζουσαι κύκλον εἰς τὸν νάρθηκα ἐξακολουθοῦν νὰ μοιρολογοῦν. Ὁμοίως εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου, «οἱ γυναῖκες δὲν μπαῖναν πρῶτα μέσα (στὴν ἐκκλησίαν). Κάντανε στὸ πρόκλιτο καὶ ντὴ μπαρογορούσανε μὲ ρακιὰ ποῦταν λιγοθυμισμέν'».

4. – Παρακολουθοῦν τὸ λείψανον οἱ γονεῖς, ὅταν εἶναι ὁ πρῶτος νεκρὸς τῆς οἰκογενείας; Π. χ. εἰς τὴν Λακωνίαν ὁ πατὴρ δὲν παρακολουθεῖ τὴν κηδεῖαν ἄρρενος τέκνου του, διότι ἄλλως δὲν ἔχει ἐλπίδα νὰ γεννήσῃ ἄλλο ἄρρεν. Εἰς τὴν Χίον οἱ οἰκεῖοι δὲν συνοδεύουν τὸ λείψανον μέχρι τοῦ τάφου, ἀλλ' ἐπι-

στρέφουν ἀπὸ τὸ ἥμισυ τῆς ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας μέχρι τοῦ τάφου εἰς τὴν οἰκίαν.

5. — Εἰς τὴν Μάνην κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ «σπεύδουν ταχέως» πρὸς τὸν ναόν. Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο καὶ πῶς ἐξηγεῖται ἡ σπουδὴ αὕτη;

γ') *Ἡ περιφορὰ διὰ τῶν ὁδῶν.*

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ περιφέρουν τὸν νεκρὸν ἀνὰ τὰς κεντρικὰς ὁδοὺς καὶ τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως ἢ τοῦ χωρίου; Ἐξακολουθοῦν οἱ θρηνοὶ καὶ οἱ κοπετοὶ τῶν γυναικῶν καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν; Τί συνηθίζουν νὰ κάμνουν οἱ περίοικοι κατὰ τὴν διέλευσιν τῆς νεκρικῆς πομπῆς;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος τὸν νεκρὸν μετὰ τὴν ἐκκλησίαν «τὸν περνοῦν βόλτα κι ἀπὸ τὴν ἀγορά», εἰς δὲ τὴν Ὑδραν «τοῦ κάνουν μεγάλη βόλτα ἂν εἶναι μάλιστα νέος, τὸν περνᾶνε ἀπὸ τὰ σπίτια τῶν φίλων, ἀπὸ τοὺς δρόμους πὺν πέρναγε, ἀπὸ τὸ μαγαζί του». Εἰς τὴν Κορώνην καὶ τὰ πέριξ χωρία «τὸ λείψανον τὸ περνοῦν ἀπ' ὅλο τὸ χωριό ἀπ' ὅποιο σπίτι κι ἂν περάσῃ μπροστὰ σφαλοῦνε τὰ παράθυρα καὶ τίς πόρτες καὶ χύνουνε στὸ δρόμον τὸ νερὸ πὺν εἶναι μέρα στὸ κανάτι, καὶ πᾶνε ὑστερὰ σὴ βούση καὶ φέρουν ἄλλο». Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο καὶ διὰ ποῖον λόγον; Εἰς τοὺς Ἐπιβάτες τῆς Θράκης «ρίχνουν ἀπὸ τὸ παράθυρον τὸ νερὸ τῆς κάμαρας, γιὰ νὰ δροσιστῇ ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ καὶ νὰ πιοῦν οἱ πεθαμένοι». Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, ἂν τύχῃ νὰ διέλθῃ λείψανον πρὸ τῆς οἰκίας, χύνουν ὅλον τὸ ὑπάρχον ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ νερὸ εἶναι θράσιο (θρασὺ) ἥτοι ἀκάθαρτον, ἀχρηστον, μίσημα τῆς οἰκίας καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ χυθῇ ἀμέσως, διὰ νὰ καθαρισθῇ ἡ οἰκία, γιὰτὶ σκουληκιάζει τὸ νερό, ὅταν διέλθῃ τὸ λείψανον. Εἰς τὴν Σκῦρον «βγαίνουν καὶ χύνουν νερὸ ἔξω ἀπὸ τίς πόρτες, γιὰ νὰ γλιστρήσῃ ὁ Χάρος, νὰ μὴ μπῇ καὶ πάρῃ κανένα». Ποία ἐξηγήσεις επικρατεῖ εἰς τὸν τόπον σας σχετικῶς μετὰ τὸ ἔθιμον αὐτό; Μήπως συνηθίζουν νὰ ρίπτουν καὶ συντρίβουν εἰς τὸν δρόμον τὸ πήλινον ἀγγεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχυσαν τὸ νερόν;

Ἄλλαι συνήθειαι κατὰ τὴν περιφορὰν τοῦ νεκροῦ. Π.χ. εἰς τὴν Χίον ἡ νεκρικὴ συνοδεία ὀφείλει νὰ κάμῃ πάντοτε δεξιὰ τὸν γῦρον, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ νεκροταφεῖον. Εἰς τὴν Κορώνην πρέπει νὰ σταυρώσουν τὸ δρόμον, δηλ. κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸ νεκροταφεῖον νὰ μὴ διέλθουν ἐκ τῆς ἰδίας ὁδοῦ, ἀλλὰ νὰ τὴν τᾶν μόνον ἐγκαρσίως. Εἰς τὴν ΝΑ Μακεδονίαν «ὅταν περνᾷ κηδεῖα, ὅλοι παίρνουν στὰ χέρια των ἓνα κομμάτι σίδερο ἢ ἓνα σιδερένιο ἐργαλεῖο, γιὰ νὰ εἶναι γεροὶ σὰν τὸ σίδερο». Ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχουν αἱ συνήθειαι αὗται;

δ') 'Ο ένταφιασμός.

1. - 'Ο τάφος. 'Υπάρχουν τάφοι οἰκογενειακοὶ εἰς τὸ νεκροταφεῖον (ὡς ἐν Μάνη) ἢ εἰς τὸ ὑπόγειον ἰδιοκτητοῦ ἐκκλησίας, (γονικὸν ἐν Χίῳ, θαφτικὸ ἐν Ἰθάκῃ);

Ποῖαι διατυπώσεις τηροῦνται, ὅταν ἀνοίγουν παλαιὸν τάφον, διὰ νὰ θάψουν ἄλλον νεκρόν; Π. χ. εἰς τὴν Κρήτην «τὶς τέσσερεις πρῶτες σκαπεθιές πρέπει νὰ τὶς παίξῃ σταυρωτὰ ὁ παπᾶς· ἄλλοιῳς εἶναι κίνδυνος νὰ γραντίσῃ (= νὰ πειραχτῇ ἀπὸ τὰ κακὰ πνεύματα) κεῖνος ποὺ θὰ τὸν ἀνοίγῃ. Κι ὅσοι θέλουν νὰ βλέπουν τοὺς πεθαμένους πιάνουνε χῶμα ἀπὸ τὶς τέσσερεις αὐτὲς σκαπεθιές».

Τὸ μέτρον διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου. Π. χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν «μὲ μιὰ βέργα παίρνουν τὰ ἴσια τοῦ νεκροῦ καὶ μετρᾷν κάτω στὴ γῇ».

Ἄλλοι τρόποι κατασκευῆς τοῦ τάφου· π. χ. εἰς τὴν Τατάρναν Ἀγροφῶν «μπήχνουν πλάκες ἀπὸ τὶς τέσσερεις πλευρὰς τοῦ τάφου, τὶς φυλάχτρες, καὶ ὕστερα πλακοστρώνεται ἀπὸ πάνω ὁ τάφος σὰν ἁλώνι».

2. - Τὸ κατέβασμα τοῦ νεκροῦ ἐντὸς τοῦ τάφου καὶ ἡ κατάθεσίς του ἐν αὐτῷ. Λύσιμο χειρῶν καὶ ποδῶν, ἐπιθέματα ἐπὶ τοῦ στόματος κλ.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σέριφον «τοῦ λύνουν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, γιὰ νὰ ᾖ ἐλεύθερος νὰ πετᾷ. Γράφει κατόπιν ὁ παπᾶς πάνω σ' ἓνα γλαστράκι (κεραμίδι) μίαν πεντάλφα καὶ τοῦ τὸ βάζει στὸ στόμα, γιὰ νὰ μὴ βρικολακιάσῃ». Εἰς τὴν Τσανδῶ Θράκης «ἡ σαβανώτρα θὰ κατέβῃ στὸν τάφο νὰ πάρῃ τὰ ροῦχα του, θὰ τὸν σκεπάσῃ καὶ τὸ πρόσωπο μὲ τὸ παννί, ποὺ τὸν σκέπασαν στὴν παραμονή, θὰ λύσῃ τὰ χέρια, τὰ πόδια καὶ τὸ σάγόνι, θὰ πάρῃ τὸ μαξιλάρι μὲ τὰ μαλλιά καὶ θὰ βάλῃ τὸ μαξιλάρι μὲ τὰ λουλούδια (ἢ μὲ τὸ χῶμα)». Εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν ὁ ἱερεὺς «πλάττει μικρὸν σταυρὸν ἐκ κηροῦ καὶ εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ βάλλει βῶλον λιβάνου, προσαρμόζει δὲ τὸν σταυρὸν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ νεκροῦ. Ἐπίσης ἐπὶ κεραμιδίου, εἰλημμένου ἐκ τῆς στέγης τῆς οἰκίας τοῦ νεκροῦ, χαράττουσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μὲ τὰ γράμματα ΙΣ-ΧΣ-ΝΙΚΑ καὶ τὸ ἐπιθέτουν ἐπὶ τοῦ κηρίνου σταυροῦ, ἵνα μὴ βρικολακιάσῃ». Εἰς τὴν Κύμην ὁ ἱερεὺς «ἐγγράφει εἰς βήσσαλον (= ὄστρακον) τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ καὶ τὸ ρίπτει εἰς τὸν τάφον».

Ἐπαναλαμβάνεται τὸ μοιρολόγημα, ὅταν ὁ νεκρὸς τοποθετῇται παρὰ τὸν τάφον; Κατὰ τινὰ ἀνακοίνωσιν «εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν εἰς τὴν Πάνορμον ὑπῆρχαν μοιρολογίστρες καὶ τὰ βιολιά ἔπαιζαν πένθιμα». Εἶναι ἀκριβὴς ἡ πληροφορία αὕτη;

3. - Ποία ἡ ἐνέργεια τοῦ ἱερέως, ὅταν ἐκφωνῇ τὸ «Γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσει;» Τί ἐπιχέει ἐπὶ τοῦ νεκροῦ; ὕδωρ ἢ οἶνον ἢ ἔλαιον; ἢ πηλόν, τὸν ὅποιον κατασκευάζει ἐπὶ τοῦ πτύου; Θραύεται τότε καὶ ἡ λάγηνος ἢ τὸ ἀγγεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ «χοή» αὕτη; Ὑπάρχει ἡ συνήθεια ἀντὶ ἀγγείου νὰ θραύεται

ἐπὶ τοῦ τάφου ἓνα κεραμίδι; Ποῦ ἀπορρίπτονται τὰ θραύσματα; ἐντὸς τοῦ τάφου; Τί κάμνουν τότε καὶ ὅλοι οἱ συνοδεύοντες τὴν κηδείαν;

Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὴν Μάνην «ὁ ἱερεὺς λέγων: Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ... θραύει τὴν ἔχουσαν τὸ ὕδωρ λάγηνον καὶ ρίπτει αὐτὴν ἐν τῷ τάφῳ», ἐνῶ ἄλλοῦ (Τσανδῶ, Κίος, Ἀμισός, Ρεῖσδερε) χύνει σταυρωτὰ οἶνον ἐκ φιάλης ἐπὶ τοῦ νεκροῦ. Εἰς τὰς Κυδωνίας «ὁ παπᾶς χύνει λίγο λάδι σταυρωτὰ πάνω στὸ νεκρό, λειώνει κατόπιν χῶμα μαζί μὲ κρασί ἐπάνω στὸ φκνάρι, τὸ χύνει ἐπάνω στὸ νεκρὸ καὶ λέει: «Χοῦς εἰ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει». Εἰς τὸ Γρίζι τῆς Πυλίας «ὁ παπᾶς παίρνει χῶμα ἀπὸ χάμω καὶ λάδι ἀπὸ τὸ καντήλι τῆς Παναγίας καὶ τ' ἀνακατεύει, νὰ γίνη λάσπη, καὶ ἀλείφει τὰ μάτια τοῦ πεθαμένου νὰ χορτάσουνε, γιὰτὶ τὸ μάτι εἶναι ἀχόρταγο. Τὴν ὥρα πού τὸ κάνει αὐτὸ λέει: Χοῦς εἰ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει». Εἰς τὸ Ἀδραμύτιον «ὁ παπᾶς ἤθελ' ἀ μνημονέψ' κ' ἔπαιρνε μὲ τὸ φκνάρ' χῶμα κ' ἔρριχνε ἀπάν' τὸ λάδ' σταυρὸ καὶ τὸ σκόρπαγε ὅλο ἀπάν' στὸ σῶμα τ' πεθαμέν' κ' ἔλεγε:

Χόρτασ', ἀχόρταγε,
χώρησ', ἀχώρηγε,
αἰωνία σου ἡ μνήμη! (τοῖς)

“Υστερα ἔπαιρνε ἓνα κεραμίδ', χάραζε ἀπάνου ΙΣ - ΧΣ - ΝΙΚΑ, οὔλα τὰ κακὰ σκορπᾷ κὶ τὸ ἔδινε τὸ νεκροθάφτ' κὶ τὸ ἔβαζε στὸ στόμα τ' πεθαμέν'. “Υστερα βάζαν τὸ καπάκ' κ' ἡ κόσμους θὰ νὰ ἔριχνε χῶμα τρεῖς φορὲς καὶ θὰ νὰ τὸν σχωροῦσε». Εἰς τινὰ μέρη, ἀφοῦ τοποθετήσουν τὸν νεκρὸν ἐντὸς λάκκου, ρίπτουν ἐπ' αὐτοῦ ἀναμμένους ἄνθρακας, ἐπιχύνοντες καὶ κανδήλιον. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου, ἀφοῦ θάψουν τὸν νεκρὸν, ὅλοι οἱ συνοδεύοντες ρίπτουν ὀλίγον χῶμα καὶ λέγουν: «Οὔτι σύ ἔπὲ μένα, οὔτε γὼ ἔπὲ σένα», εἰς δὲ τὴν Ἀμισὸν «πίνοντες οἶνον (διὰ συχώριο) σπένδουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου, τρώγοντες καὶ κόλλυβα».

4. – Ἀλλαι πρόσφοραὶ πρὸς τὸν νεκρόν. Τροφαί, ποτά, κοσμήματα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, συνθαπτόμενα μετὰ τοῦ νεκροῦ ἢ τιθέμενα ἐπὶ τοῦ τάφου.

Παραδείγματα: Εἰς χωρία τῆς Ἀδριανουπόλεως «συνθάπτουσι τὸ σταμνίον τοῦ ὕδατος πλήρες, ἵνα πίνη ὁ νεκρὸς κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ὁδοιπορίαν», ὁμοίως εἰς τὰς Καρυὰς Θράκης «μετὰ τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ κλείουσι λάγηνον πλήρη ἡγιασμένου ὕδατος καὶ λοιπά», εἰς δὲ τὰ Σβέρδια Λήμνου «βάζουν ἓνα ποτήρ' νερὸ μέσ' στὸ χῶμα». Εἰς τὴν Κύπρον «ρίπτουν μετὰ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον καὶ τὸ πινάκιον ἐκεῖνο μετὰ τοῦ σίτου, ὅπερ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἔφερον ὡς προσφορὰν εἰς τὸν νεκρόν». Εἰς τὴν Στενήμαχον, μόλις χωθῇ τὸ φέρετρον, οἱ παριστάμενοι «ρίχνουν πάνω στὸν τάφο κόλλυβα, κρασί, κὶ ἄν

εἶναι νέος, γλυκύσματα». Εἰς τὴν Θράκην «τοῦ ρίχνουν καὶ λεφτά, γιὰ νὰ πληρώσῃ τὸ ταξίδι του στὸν κάτω κόσμος». Εἰς τὴν Μάνην «συνθάπτουν μετὰ τοῦ νεκροῦ πολλάκις πράγματα προσφιλῇ εἰς αὐτὸν καὶ τὰς τιλλομένας τρίχας ρίπτουσιν εἰς τὸν τάφον»· ἡ χήρα κόπτουσα μέρος ἐκ τῆς ἐρυθρᾶς ταινίας τῆς ἐσθῆτος της, τὸ ρίπτει εἰς τὸν τάφον. Εἰς τὴν Λέσβον, «ἅμα εἶναι γριά, βάζουν (μέσα στὸν τάφο) ἀδράχτ', γιὰ νὰ κἀν' κ' ἐκεῖ ἀδράχτ'», εἰς τὰ χωρία δὲ τῆς Πυλίας «τὰ παλιὰ χρόνια, ἂν τύχαινε νὰ πεθάνῃ κανεὶς μεγάλος, τοῦ βάνανε στὰ χέρια του τὸ δερπάνι, πὼς εἶναι ζευγολάτης, γιὰ νὰ πάῃ νὰ θερίσῃ στὸν κάτω κόσμος». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος «σὲ νέες γυναῖκες βάζουν τσατσάρα καὶ γυαλί, σκουλαρίκια, δαχτυλίδια», εἰς δὲ τὰς Καρυὰς Θράκης «ἐὰν ὁ νεκρὸς εἶναι μαθητής, θέτουνσι πλησίον τοῦ προσκεφαλαίου βιβλία, ἐὰν γέρων, κομβολόγιον», ὁμοίως εἰς τὴν Μακεδονίαν τὰ παιγνιδάκια ἐνὸς παιδιοῦ, τὰ βιβλία καὶ τὸ μελανοδοχεῖον ἐνὸς μαθητοῦ κλπ. Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται κάτι παρόμοιον; Τοποθετοῦνται τροφαὶ καὶ ἐπάνω εἰς τὸν τάφον ἅμα τῷ ἐνταφιασμῷ;

5. - Σχώριο (ἢ μακαριά) παρὰ τὸν τάφον. Τί συνηθίζουν νὰ μοιράζουν εἰς τοὺς παρευρισκομένους εἰς τὴν ταφὴν; κόλλυβα ἢ ψωμάκια, εἰδικῶς παρασκευαζόμενα πρὸς τοῦτο; Πὼς ὀνομάζονται καὶ ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των; Π.χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. «μοιράζουν ψυχούδια ἢ λουκούμια· κάνουν δηλ. πιτταλιές, τίς κόβουν τετράγωνα καὶ βάζουν κανέλλα καὶ σουσάμι ἀπάνω καὶ τίς ρίχνουν στὸ φούρνο· βράζουν καὶ στᾶρι καὶ ὅταν σηκώσουν τὸ νεκρό, παίρνουν μαζί τους δύο καλάθια ψυχούδια καὶ δύο μικρὰ χειροκόφινα στᾶρι βρασμένο· μόλις χῶσουν τὸ λείψανο στὸ νεκροταφεῖο, δίνουν στὸν ἄνω κόσμον δύο ψυχούδια καὶ μιὰ φούχτα στᾶρι». Εἰς τὴν Κίον μοιράζουν τὸ ζεστό, μικρὰ ψωμάκια μὲ κανέλλα ψιλοτριμμένη ἐπάνω, πού τὰ βουτοῦν στὸ κρασί, εἰς τὴν Σινώπην τὸ χλιὸ ψωμί, εἰς τὴν Χίον τὸ ψυχοπίττι, εἰς τὴν Κρήτην τὸ ψυχικό, εἰς τὴν Λέσβον βλογίδια, εἰς τὴν Ἰμβρον παραβαστικά κέ. Εἰς τὰ χωρία τῆς Τήνου μοιράζουν ξεροτήγανα, λεπτὰ φύλλα ζύμης, τὰ ὅποια περιπτύσσουν κυλινδροειδῶς καὶ τηγανίζουν μὲ λάδι. Εἰς τὸ Γρίζι «μόλις σκεπάσουν τὸ μνήμα, κάνουν τὸ σχώριο πάνω ἀπὸ τὸν τάφο. Ζυμώνανε ψωμί στὸ σπῖτι καί, ἂν ἐκεῖνος πού πέθανε ἦταν ζευγολάτης, τὸ σταυρῶναν πάνω ἀπὸ τὰ χέρια του, τὸ κόβαν σὲ κομματάκια καὶ τὸ μοιράζαν ἓνα γῦρο, γιὰ νὰ τὸν σχωρέσουν. Μοιράζαν ἀκόμα καὶ κρασί καὶ στᾶρι». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀδριανουπόλεως, «ἐὰν ὁ ἀποθανὼν εἶναι ἄγαμος, μοιράζουν ζαχαρωτὰ χρυσωμένα καὶ παξιμάδια, ἂν ἔγγαμος, μόνον παξιμάδια». Ὁ ἱερεὺς βουτᾷ στὸ κρασί ἓνα παξιμάδι, τὸ τρισαγιάζει καὶ τὸ δίδει εἰς τὸν πλησιέστερον συγγενῇ τοῦ ἀποθανόντος, τὸ ὁποῖον τρώγει πίνων καὶ ἐκ τοῦ οἴνου ἐκ τοῦ ἰδίου ποτηρίου πίνουν καὶ ὅλοι οἱ συγγενεῖς, κατόπιν δὲ μοιράζουν παξιμάδια καὶ κρασί εἰς ὅλους.

τοὺς παρισταμένους». Εἰς Μουσταφᾶ πασᾶ, «μετὰ τὴν ταφὴν κάθηνται παρὰ τὸ μνήμα καὶ διανέμονται ὁ ἄρτος, τὰ κόλλυβα καὶ τὰ ζαχαρωτά, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ ρίπτονται καὶ ἐπὶ τοῦ μνήματος, ἵνα φάγωσι καὶ οἱ κόρακες». Εἰς τὴν Μάνην εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας τὴν κηδεῖαν παρέχεται ἡ πιᾶτα, πλήρης βραστῆς φάβας, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐμβάπτει τεμάχιον ἄρτου καὶ σχωρονᾷ τὸν νεκρόν». Πρέπει δὲ ἀπὸ τὰ σχώρια νὰ πάρουν ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι εἰς τὸ νεκροταφεῖον, «γὰ νὰ μὴ χολιάσῃ ὁ πεθαμένος». Ποῖον εἶναι τὸ σχετικὸν ἔθιμον εἰς τὸν τόπον σας;

6. — Διευθέτησις τοῦ τάφου. Σύμβολα ἐμφαίνοντα τὸ φύλον, τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ. Λαϊκὰ ἐπιγράμματα ἐπὶ τῶν τάφων, δίστιχα κλπ. Σταυρός, λίθος κλ. σήματα τῶν τάφων.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «ἅμα ὁ νεκρὸς ἦταν λεύτερος, στένουν ἀπάνω στὸν τάφο του ἕναν μαῦρο φλάμπουρα». Εἰς τὸν δῆμον Οἰνοῦντος «ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ νέου τίθεται τὸ λεγόμενον μπαϊράκι ἥτοι σταυρός, εἰς οὗ τοὺς τρεῖς βραχίονας ἐμπηγνύονται πορτοκάλια, μῆλα, ἄνθη καὶ ἐξαρτῶνται μισσῆνες ἥτοι μανδήλια μεταξωτά». Ἐν Βασσαρᾷ θέτουν τεμάχιον ὑφάσματος, γὰ νὰ κἀνῃ ἡ τσούπα τὰ προικιά στὸν ἄλλον κόσμον», εἰς δὲ τὰ χωρία τῆς Ἀρκαδίας «στοὺς τάφους τῶν νέων βάνουν κόκκινον μαντήλι, στῶν γερόντων σκουρὸ καὶ στῶν κοριτσιῶν ἄσπρο, σὰ σημαῖες». Εἰς τὴν Ὑδραν «ἄσπρος σταυρός, ἂν ὁ νεκρὸς ἦτο νέος, μαῦρος σταυρός, ἂν ἦτο γέρος». Μαρτιόρι, ὁ λίθος, ὁ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ τιθέμενος (Κρήτη).

Εἰς τὴν Κορώνην «τὸ ταφεῖο τὸ κάνουν μακρουλὸ σὰν νεκρόκασσα, μὲ πεζουλᾶκι γύρω-γύρω· βάνουν καὶ κεφάλι καὶ κάνουν καὶ ντουλαπάκι γὰ τὸ καντήλι. Τὸ κεφάλι γίνεται χτιστό, ψηλότερο ἀπὸ πίσω καὶ χαμηλότερο κατὰ μπρὸς καὶ ἀπάνω βάνουν πλάκα καὶ ζωγραφίζουν σταυρό, κυπαρίσσια, ταφεῖο, ἐκκλησίᾳ, ὅ,τι θέλει ὁ καθένας καὶ γράφουν ἀποκάτω καὶ τ' ὄνομα τοῦ πεθαμένου, τὴν ἡλικία του καὶ πότε πέθανε. Τὸ ντουλαπάκι ἀνοίγει στὸ πίσω μέρος ἢ στὸ μπρὸς κ' ἔχει πορτούλα σανιδένια ἢ τζαμένια. Μέσα βάνουν κ' ἕνα φαναράκι, ὅπου καίει τὸ καντήλι. Δίπλα ἢ μέσα βάνουν ἕνα λαηνάκι μὲ τρούπιο πάτο γὰ τὰ κεριά. Ἄν δηλαδὴ ἀνάψουν κερὶ καὶ φυσάῃ ἀέρας ἢ βρέχῃ, γὰ νὰ μὴ σβήσῃ, τὸ σκεπάζουν ἀποπάνω μὲ τὸ λαηνάκι καὶ βαστάει».

Σύμβολα ἐγχάρακτα ἐπὶ τῆς πλακὸς ἢ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ: ψαλὶς διὰ ράπτην, κώπη ἢ πλοιάριον διὰ ναυτικόν, ζυγαριὰ διὰ παντοπώλην, ἀδράχτι διὰ γραῖαν κτλ. Ἐπιτάφια ἐπιγράμματα, δίστιχα κλ.

Π. χ. Τί μὲ κοιτᾷς, ὦ διαβάτα;

Ὅπου εἶσαι ἤμουν καὶ ἐδῶ πού ἦλθον, θὰ ἔλθῃς».

ε') *Μέτρα κατὰ τῆς τυμβωρυχίας.*

Π.χ. σχίζουν τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ πλέον ἢ χρησιμοποίησίς των, στέκουν ἕως τὸ τέλος, διὰ νὰ μὴ τοῦ πάρουν τὰ παπούτσια κλ.

ς') *Καῦσις νεκρῶν.*

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ καίουν τοὺς νεκρούς; Π.χ. εἰς τὸ Κωστὶ τῆς Θράκης ἔθαπτον τοὺς νεκρούς, ἀλλὰ τὴν νύκτα «στὰ κρυφὰ ξέθαβαν τὸν νεκρὸ οἱ συγγενεῖς του, τὸν μετέφεραν ἔξω ἀπ' τὸ χωριό, στὸ δάσος, καὶ τὸν κρεμοῦσαν ἀπὸ ἓνα δέντρο· ὕστερα ἔμπηγαν ἀνάμεσα στὰ δάχτυλά του (τῶν ποδιῶν καὶ χειρῶν) δαδιὰ κομματάκια καὶ τ' ἀναβαν. Ἔτσι ἔπαιρνε φλόγα ὅλο τὸ κορμὶ καὶ γινόταν στάχτη, ποὺ τὴ μάζευαν σ' ἓνα σταμνὶ καὶ τὴν ἔκρυβαν σὲ μυστικὸ μέρος τοῦ σπιτιοῦ». (Ἀρχ. Θρακ. Θησαυροῦ, 4,71). Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοιοῦτόν τι;

ζ') *Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι νεκροθάπτων. Μαντικὴ διὰ τῶν σκαπτικῶν ὀργάνων.*

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μάνην «ποῖν ἐξέλθουν ἐκ τοῦ τάφου οἱ θάπτοντες τὸν νεκρόν, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὰς γυναῖκας νὰ κλαίουν, μετὰ δὲ τὴν ταφὴν θέτουν ἀξίνην καὶ πτυάριον σταυροειδῶς, εἰς τινὰ δὲ μέρος ὁ ἱερεὺς χύνει ἐπ' αὐτῶν ὕδωρ, μὲ τὸ ὁποῖον καὶ οἱ νεκροθάπται πλύνουν τὰς χεῖρας των». Εἰς τὴν Λῆμνον «τὰ ἐργαλεῖα ποὺ θὰ σκάψουν τὸν τάφο, τ' ἀφήν'νε τρεῖς μέρες ἐκεῖ». Εἰς τὸ Σαμοκόβιον Ἀν. Θράκης «οἱ νεκροθάπτες φεύγοντας ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ πεθαμένου παίρνουν μιὰ λωρίδα παννὶ καὶ τὸ κρύβουν κάπου, ἔξω στὴν αὐλὴ τους. Μετὰ 40 ἡμέρες τὸ παίρνουν πάλι, τὸ πλύνουν καὶ τὸ βάζουν γιὰ μπάλωμα σ' ἓνα ροῦχο τους, γιὰ νὰ μὴ πιαστοῦν τὰ χέρια τους». Τί συνηθίζεται ἄλλοῦ ἀπὸ τοὺς νεκροθάπτας;

η') *Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὴν κηδεῖαν ἐν γένει.*

1. – Νὰ μὴ πταρμισθῇ ἢ χασμηθῇ κανεὶς τὴν ὥραν τῆς κηδείας. Παράδειγμα: «Ἀνὲ φθιαρμιστῇ κανεὶς τὴν ὥρα τῆς κηδείας, θὰ ποθάνῃ κι αὐτὸς ὀγλήγορα. Γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὸ θάνατο, βγάνει ντελόγο ἓνα ροῦχο ἀποπάνω του ἢ κόβγει ἓνα κομμάτι ροῦχο ντου καὶ τὸ πετᾷ μέσα στὸ καδελέττο (νεκροκράββατο) τ' ἀποθαμένον. (Ἱεράπετρα. Ἡ ἰδία πρόληψις εἰς Καστορίαν, Ὑδραν, Σωζόπολιν, Ἀμισόν). Κακὸς οἰωνὸς θεωρεῖται καὶ τὸ νὰ χασμηθῇ κανεὶς ἐνώπιον λειψάνου.

2. – Νὰ μὴ γυρίσῃ κανεὶς νὰ ἰδῇ πίσω τὴν ὥραν τῆς κηδείας. «Ἀν' ὁ παπᾶς γυρίσῃ καὶ ἰδῇ πίσω του, πεθαίνει ἀμέσως καὶ ἄλλος ἄνθρωπος». (Μυτιλήνη,

Ἀδριανούπολις). «Οἱ γυναῖκες ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ λείψανο δὲν πρέπει νὰ γυρίζουν νὰ κοιτᾶν πίσω τους, γιατί θ' ἀπομείνουν ξερὲς ἢ θὰ πεθάνῃ κανένας συγγενής τους» (Νάξος). Εἰς τὴν Ἰμβρον οἱ συγγενεῖς, ὅταν φεύγουν ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον, παίρνουν ἀπὸ μιὰ πέτρα καὶ τὴν ρίχνουν πίσω των, «χωρὶς νὰ γυρίσουν νὰ δοῦνε. Αὐτὸ τὸ κάνουν τρεῖς φορές, ὅσο νὰ γυρίσουν στὸ σπίτι. Λένε ὅτι χτυποῦνε τὸ Χάρο μ' αὐτὲς τὶς πέτρες, νὰ μὴν ξαναπάῃ πιά σ' αὐτὸ τὸ σπίτι».

3. – Νὰ μὴ ἐπιστρέψουν ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον εἰς τὸ σπίτι των, ἀλλὰ εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἀποθανόντος, «διὰ νὰ πάρουν πίσω τὰ ἄμποδα τοῦ ἀγγέλου· διότι νομίζουν ὅτι ἄλλως ὁδηγοῦν τὸν ἀγγέλον τοῦ θανάτου ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον εἰς τὴν οἰκίαν των» (Σύμη). Ὁ ἐπιστρέφων ἐκ κηδείας πρέπει νὰ καθίσῃ ἐπὶ λίθου, πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν οἰκίαν του (Μάνη). Οὔτε πρέπει νὰ ρίψῃ οὗτος βλέμμα εἰς μεταξοσκώληκας, εἰς λεχώ, εἰς ἀσθενῆ, διότι τοὺς βλάπτει μὲ τὸ μάτι του. Κακὸν εἶναι ἐπίσης νὰ ἀνοίξῃ κανεὶς κιβώτιον τὴν ἡμέραν ἐκείνην (Κύπρος).

4. – «Ὅσῃν ὥρα εἶναι νεκρὸς στὸ χωριό, δὲν παρσύρουνε (σαρώνουνε) οἱ νοικοκυράδες τὰ σπίνδια ντως, γιατί ἔρχονται ὅλοι οἱ χωριανοὶ ἀποθαμένοι καὶ πάει καθαεὶς στὸ σπίτι ντου νὰ δῇ τοὶ συγγενεῖς του καὶ ἀνὲ δῇ νὰ παρσύρουνε, φεύγει πτελόγο, γιατί θαρρεῖ, πὼς δὲν τότε θέλουνε. Γι' αὐτὸ καὶ βάνουνε ὅλοι λιβάνι, γιὰ ν' ἀποδεχτοῦνε τὸ ἀποθαμένους τως» (Ἱεράπετρα). Ἄλλοι δὲν σκουπίζουν, ἅμα φύγῃ ὁ νεκρός, «γιὰ νὰ μὴ σύρῃ κι' ἄλλους» καὶ «ἂν σαρώσουν, τὰ σαρίδια μένουν εἰς τινα γωνίαν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας».

5. – «Ἀπὸ σπίτι νεκροῦ ἐννιά μέρες ὕστερα ἀπ' τὸ θάνατο δὲ στέλνουν ν' ἀλέσουν στὸ μύλο» (Αἰτωλία). Διατί;

6. – «Ὅποιος πάει πρώτη φορὰ σὲ μνημα, ὅταν κηδεύουν, θὰ πάρ' ἓνας ἄλλος, καμμιὰ συγγενής, χῶμα καὶ θὰ τοῦ ρίξ' τρεῖς φορές ἀπ' τὸ κεφάλ' σιακάτ' χῶμα. Λένε, πὼς γιὰ νὰ μὴ φοβᾶται τὸ κάμν'ν» (Σβέρδια Λήμνου).

7. – Ποῖαι προλήψεις ἐπικρατοῦν

1) ἅμα τὸ λείψανο εἶναι γελαστό,

2) ἅμα ὁ πεθαμένος εἶναι ὁμορφος στὴν κάσσα του,

3) ἂν κουνηθῇ τὸ κεφάλι του, τὴν ὥρα ποὺ βάζουν τὸ νεκρὸ στὴν κάσσα,

4) ἂν βρέχῃ στὴν κηδεία καὶ βραχῇ τὸ λείψανο,

5) ἂν ἔχῃ ὁ νεκρὸς τὸ ἓνα ἢ καὶ τὰ δύο του μάτια ἀνοιχτά,

6) ἂν κανεὶς πεθάνῃ Τρίτη,

7) ὅταν ὁ νεκρὸς τριμηνίξῃ, τ.ἔ. ἀποθάνῃ 23ῃν τοῦ μηνὸς καὶ μέχρι τῶν 40 παίρνῃ ἡμέρας ἀπὸ τρεῖς μῆνας, κτι.

8. – Δεισιδαίμονες συνήθειαι, ἂν μετὰ θάνατον μέλους τινὸς τῆς οἰκογενείας

συμβαίνει ν' αποθνήσκουν ἀλλεπαλλήλως καὶ ἄλλοι. Π.χ. εἰς τὴν Ἑνω Ἀμισὸν «λέγουν ὅτι ὁ νεκρὸς δὲν κεῖται ὅπως πρέπει εἰς τὸν τάφον ἢ ὅτι δαγκάνει τὸν δάκτυλόν του ἢ ὅτι βυζαίνει τὸν δάκτυλόν του. Τότε ἀνασκάπτουν τὸν τάφον καὶ ἂν εὔρουν τὸν νεκρὸν νὰ κεῖται ὄχι κανονικὰ ἢ νὰ δάκνη τὸν δάκτυλόν του ἢ νὰ ἔχη εἰς τὸ στόμα του ἄκραν τινὰ τοῦ σαβάνου του, ἀποκόπτουν τὴν κεφαλὴν του καὶ τὴν θέτουν εἰς τὰ ὀπίσθια του μέρη».

9. — Γίνεται ἀνασκαφὴ τῶν ὀστέων ἢ ἐπισώρευσις λίθων ἐπὶ τοῦ τάφου ἀτόμου πολλὰ ἀδικήσαντος τὸ κοινὸν (δηλ. ἀνάθεμα) ;

10. — Ἄλλαι δεισιδαιμονίαι : Νὰ μὴν κοιμᾶται κανεὶς εἰς ὥραν κηδείας, νὰ μὴ ἐργασθοῦν ἕξ ἡμέρας, νὰ μὴ σφάξουν τὸ γουρουνί, ἂν πεθάνῃ ὁ νοικοκύρης κ.τ.τ.

Δ') Τὰ μετὰ τὴν ταφὴν.

α') Ὁ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ καθαρμός.

1. — Ἀπόνιψις χειρῶν. Ποῦ γίνεται αὕτη ; Ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος, ὅταν ἐπιστρέφουν εἰς αὐτήν ; Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν «στέκονται ὅλοι γύρω στὸν τάφο καὶ νίβονται ἀπλώνοντας τὸ δεξιὸν χεῖρ τους μὲ κρασί καὶ νερό». Εἰς τὴν Αἴμνον «κεῖνοι, ποὺ ἀλλάζουν τὸν νεκρό, πλύνουν τὰ χέρια τους σὲ μιὰ κούπα μὲ κρασί ὥστερα θὰ πλυθοῦν καὶ μὲ νερὸ καινούργιο ἀπὸ τὴ βρύση. Κι ὅταν φύγουν ἀπ' τὸν τάφο, ὅλοι θὰ περάσουν ἀπ' τὴ βρύση καὶ θὰ πλύνουν τὰ χέρια τους». Ἄλλοῦ τὸ νίψιμο τῶν χειρῶν γίνεται πλησίον τῆς ἐξωθύρας ἢ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ ἀποθανόντος : εἰς μέρη τινὰ τῆς Θράκης «εἰς τὸ νερό, μὲ τὸ ὁποῖον νίπτονται, σβήνουν ἕνα ἀναμμένο κάρβουνο» ἢ ἔχουν ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα σὲ κεραμίδια λίγα ἀναμμένα κάρβουνα καὶ ὅσοι γυρνοῦν ἀπὸ τὸ μνημα πλύνονται ἐπάνω σ' αὐτήν. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια οἱ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὴν κηδείαν, ἀφοῦ πλυθοῦν καὶ χωρὶς νὰ σκουπίσουν τὰ χέρια των, νὰ ἐγγίζουν τρεῖς φορὲς φλόγα φωτὸς ἢ πυρᾶς ἀνημμένης ; Ποῖος ὁ σκοπὸς τῶν πράξεων αὐτῶν ; Ποῦ νίπτουν ὄχι μόνον τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ μαντήλι καὶ τὸ τσεμπέρι των ;

2. — Καθαρμός τῶν ἐνδυμάτων, τῆς οἰκίας κλπ. Π.χ. εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας «ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο ὁ παπᾶς θὰ γυρίσῃ στὸ σπίτι. Θὰ ἔχουν σαρωμένα καὶ τὰ σαρίδια μαζωμένα στὴ μέση τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ ἴδιο καὶ τὰ ροῦχα τοῦ πεθαμένου, ἐκεῖνα ποὺ φοροῦσε τὴν ὥρα ποὺ ξεψύχησε, τὰ ἔχουν καμωμένα ἕνα σωρὸ στὴ μέση τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὰ διαβάσει ὁ παπᾶς καὶ τὰ λιβανίζει ἔχουνε λιβάνι καὶ καίει. Θὰ διαβάσῃ ὁ παπᾶς τὴν εὐχὴ κ' ὥστερα θὰ νιφτῇ. Τὸ νερό, ὅσο μείνῃ στὸ κανάτι, πρέπει νὰ τὸ χύσουν, γιατί ὁποῖος τὸ πιῇ θὰ πεθάνῃ μέσα

στο χρόνο. Τὴν ἴδια μέρα ἢ σὺς τρεῖς πᾶνε καὶ τὰ πλύνουν σὲ τρεχούμενο νερὸ καὶ ἐκεῖνα ποὺ φόρηγε καὶ τὰ στρωσίδια του οὐλα. Ὑστερα τὰ μοιράζουν στοὺς φτωχοὺς, γιὰ νὰ συχωρέσουν». Εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «ἅμα γυρίσουν ἀπὸ τὴν κηδεῖα, δὲν βάνουν μέσα τὰ ροῦχα ποὺ εἶχαν σκεπασμένο τὸν ἀποθαμένο· τ' ἀφήνουν ὅξω καὶ καλοῦν τὴν σαραντίστρα (= γητεύτρα) καὶ τὰ σαραντίζει: παίρνει νερό, βουτᾷ τὰ δάχτυλά της μέσα, τὰ ραντίζει καὶ λέει: σαράντα, τριάντα, εἴκοσι, δέκα, ἕνα, κιανένα. Κατόπι τὰ βάζουν μέσα». Εἰς Ρεῖσδερε Σμύρνης «μόλις φύγῃ ὁ νεκρὸς ἀπὸ τὸ σπῖτι, πλύνουν τὰ νεκρόρουχα ἀμέσως γιὰ ν' ἀλαφρώσῃ ἡ ψυχὴ», εἰς τὴν Σκῦρον τὰ πλύνουν τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ «ἂν δὲν προλαβαίνουν ὅλα, πλύνουν ἕνα τοῦλάχιστο». Πολλαχοῦ «σὰ σηκώσουν τὸ λείψανο, σαρώνουν ἀνάποδα» (ἀπὸ τὰ ἔξω πρὸς τὰ μέσα)· εἰς τὴν Αἰτωλίαν «τὰ σαρίδια πᾶνε καὶ τὰ ρίχνουν στὰ δίστρατα, ὅχι ἄλλοῦ· δὲν κάνει!»

3. — Ἀνανέωσις τοῦ ὕδατος ἢ τοῦ πυρός. Διὰ ποῖον λόγον γίνεται αὕτη; Π. χ. εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην χάνουν ὅλο τὸ νερὸ τοῦ σπιτιοῦ «μήπως καὶ ὁ ἄγγελος ξέπλυνε μέσα σ' αὐτὸ τὸ σπαθὶ του». Μετὰ τὴν κηδεῖαν φέρνουν ἀπὸ τὴν βρύσιν καινούργιο νερό. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ σβήνουν ἐπὶ τινος ἡμέρας καθὲς φωτιά εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος καὶ νὰ ἀνάπτουν νέαν φωτιάν.

β') **Περίδειπνα** (Μακαριά, παρηγοριά, (παληγοριά, περιβοργιά), νεκρόδειπνο, τάφος, κοινό, πορθιάτικο, συχώριο, στερνάρα κλπ).

1. — Πῶς ὀνομάζεται κοινῶς τὸ γεῦμα, ποὺ παρατίθεται μετὰ τὴν κηδεῖαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος; Φέρει καθεὶς τὸ φαγητόν του ἢ γίνεται ἐτοιμασία ὑπὸ τῶν οἰκείων τοῦ ἀποθανόντος; Εἰς μερικὰ μέρη ἐπὶ τινος ἡμέρας δὲν ἀνάπτουν πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος. Ἐπὶ πόσας ἡμέρας ἑξακολουθοῦν τότε οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι νὰ στέλλουν φαγητὰ ἢ γλυκὰ εἰς τὴν πενθοῦσαν οἰκογένειαν; καὶ πῶς λέγονται ταῦτα; (Π. χ. παρηγοριᾶς ἐν Χίῳ καὶ Ἐπτανήσῳ, πικροφάγια ἐν Φολεγάνδρῳ).

Ποῖα τὰ φαγητὰ τῆς παρηγοριᾶς; Ἀπαγορεύεται τὸ κρέας; Ὑπάρχουν εἰδικὰ πρὸς τοῦτο φαγητά; Π. χ. εἰς τὴν Σκῦρον μαγειρεύουν τὸ μάτσι, μιὰ σούπα μὲ ζυμαρικά, ποὺ βράζουν μὲ μέλι καὶ κανέλλα καὶ τὴν στέλλουν οἱ συγγενεῖς. Εἰς τὴν Καστορίαν, Ἄρταν κ. ἄ. «τρῶνε μόνο παρικό· εἰς Ρεῖσδερε κ. ἄ. «κάναν παρόσουπα μὲ τὸ λεμονάκι, μακαρόνια καὶ τὰ ἔστελναν στὸ σπῖτι τοῦ νεκροῦ οἱ παραἔξω. Κρέας δὲν ἔτρωγαν ὡς τις σαράντα. Τζάκι δὲν ἄναβαν ὀχτὼ μέρες». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «μόλις πεθάνῃ κανεῖς, τὸ κρέας, ἂν τύχῃ νὰ ἔχουν μέσα στὸ σπῖτι, τὸ βγάζουν ὅξω ἀπ' τὸ δωμάτιο». Τοῦναντίον εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας

«σφάχνουν σφαχτό, φτειάχνουν καὶ φάβα· ἡ φάβα ἀπαραίτητη». Ὅμοίως εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κουρέντων τῆς Ἡπείρου, ὅπου τὸ περὶδειπνον λέγεται κοινό, σφάζουν ἓνα ἢ περισσότερα σφαχτὰ καὶ κάθε συγγενικὴ οἰκογένεια φέρνει κανίσκι, δηλ. μιὰ τυρόπιττα, ψωμί καὶ κρασί. Εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «στὸ πορθιάτικο (= φαγητὸ τοῦ νεκροῦ), ψήνουνε φασουλόριζο, κουκιά, χόντρο· ζυμώνουν ἐπίτηδες κρόθινα ψωμιά, ὅχι κουλλοῦρες».

2. - Τὸ τραπέζι τῆς μακαριᾶς. Ποῦ ἀποτίθενται τὰ φαγητά; εἰς συνήθη ὑψηλὴν τράπεζαν ἢ εἰς χαμηλὰ τραπεζάκια ἢ καταγῆς, εἰς τὸ πάτωμα; Π.χ. εἰς τὴν Σινώπην «στρώνουν χάμω ἀπάνω στὸ χαλὶ πεσκίρια ἀγιοταφίτικα, καθίζουν ὅλοι γύρω-γύρω καὶ τρῶν τὴ σούπα (φασόλια, ὅ,τι δῆποτε). Εἰς τὴν Ἀταλίντην «δὲν στρώνουν τραπέζι, ἀλλὰ κάθονται χάμω καὶ τρῶνε. Τρώγοντας ἀφήνει ὁ καθένας στὴ μέση τοῦ τραπεζιοῦ ἅπὸ ἓνα ψίχουλο ἢ κάτι παρόμοιο γιὰ τὸ νεκρό». Ὅμοίως εἰς Λοζέτσι Ἡπείρου «ὁχτὼ μέρες στὴ σειρά ὅλοι οἱ συγγενεῖς, οἱ νονοί, οἱ γνωστοί, κάθε πρωῒνὸ κάνουν τηγανῖτες, πᾶνε στὸ σπῖτι τοῦ νεκροῦ, τίς βάζουν καταγῆς καὶ τρῶνε. Δὲ στρώνουν τάβλα στὸ νεκρό· στρώνουν μιὰ πετσέτα καταγῆς, τίς βάζουν ἐπάνω, κάθονται κι αὐτοὶ κάτω καὶ μοιρολογοῦν μαζί;

«Τί κάθεσαι, νοικοκυρά, καὶ ξυλοκουβεντιάσεις;

— Φίλοι, καλῶς ὠρίσεται καὶ ἐμᾶς κακῶς μᾶς βρῆταν

Εἰς χωρία Ἀδριανουπόλεως «δὲν ἔτρωγαν διὰ περόνης ἢ κοχλιαρίου, ἀλλὰ διὰ τῆς χειρός, διὰ νὰ μὴ χουλιاریσῃ ὁ θάνατος καὶ ἄλλους». Ποῦ ἄλλοῦ γίνονται ταῦτα;

3. - Ἡ μακαριά μὲ τὸ κρασί. Ἐκτὸς τῶν φαγητῶν τί ἄλλο παρατίθεται ἐπὶ τῆς τραπέζης; Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «ἓνα ποτήρι μὲ κρασί γιο-μᾶτο τὸ βάνουν καὶ στέκεται στὴ μέση στὸ τραπέζι. Ἀπ' αὐτὸ κανένας δὲν πίνει εἶναι τοῦ νεκροῦ. Τὸ κοιτᾶνε. Κάποτε ἔρχεται μιὰ μυῖγα παρδαλούλα καὶ πετάει γύρω στὸ ποτήρι. Αὐτὴ, λένε πὼς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου. Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν «βάζουν καταγῆς τραπέζια χωρὶς τραπεζομάνδηλα καὶ πετσέτες. Πάνω στὰ τραπέζια βάζουν ἓνα ποτήρι κρασί, ἓνα καρβέλι ψωμί ἀλάκερο καὶ ἓνα πιάτο βρασμένο σιτάρι καὶ κηριά... Ἀφοῦ μαζευτοῦν ὅλοι, ἓνας ἀπὸ τοὺς σπιτικούς, τοὺς πιὸ κοντινοὺς τοῦ πεθαμένου, πίνει τὸ ποτήρι τὸ κρασί. Ἄν εἶναι παιδὶ ἢ κορίτσι ἀνύπαντρο, πίνει τὸ κρασί ἢ μάννα, ἂν ἄντρας, ἢ γυναῖκα του κλπ. (Πρὸβλ. «πικρὸ πουτήρῃ ἤπια ἢ μαύρη μ'»).

Εἰς τὴν Σινώπην «οἱ παραστεκάμενοί τοῦ σπιτιοῦ ἔχουν ἐτοιμάσει στὸ δωμάτιο ποὺ πέθανεν ὁ ἄνθρωπος ἓνα τραπέζι· ἔχουν κόψει φέτες ψωμί, βάζουν καὶ κρασί σὲ μιὰ σουπιέρα. Ὁ παπᾶς διαβάζει τρισάγιο καὶ κατόπιν κορίτσια παίρ-

νον κομματάκια ψωμί, τὰ βουτοῦν μέσα στὸ κρασί καὶ δίνουν σὲ καθένα ἀπὸ ἓνα κομμάτι. Αὐτὸς τὸ παίρνει, τὸ τρώει καὶ λέει: ὁ Θεὸς σχωρέσοι τοι». Ἀμα τελειώσῃ ἡ μακαριά, φεύγουν ὅλοι οἱ ἄλλοι καὶ μένουν οἱ στενοὶ συγγενεῖς καὶ οἱ φτωχοὶ καὶ τρῶνε τὴ σούπα». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀδριανουπόλεως, πρὶν παρακαθίσουν εἰς τὴν μακαριάν, ρίπτουν τεμάχια ἄρτου εἰς μέγα ποτήριον οἴνου καὶ πίνουν ἐκ τοῦ ἰδίου ποτηρίου ὅλοι ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος. Κατόπιν τρώγουν πιλάφι, τυρὶ καὶ κρόμμυα καὶ ἐν νηστεία ἐλαίας. Ἀφοῦ δὲ φάγουν τὴ μακαργιά, θέτουν ἓνα κάρβουνον εἰς τι ποτήριον πρασίνου χρώματος καὶ τεμάχιον σιδήρου, διὰ νὰ σβήσῃ ἡ θλίψις». Ποῦ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἱερέως ἀπὸ τὴν παρηγοριὰν θραύουν ὀπισθεν αὐτοῦ κεραμίδα;

4. - Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ γίνεται ἡ παρηγοριὰ εἰς τὸ νεκροταφεῖον, πλησίον τῆς ἐκκλησίας; Π. χ. εἰς χωρία τινὰ τῆς Ζακύνθου εὐθὺς μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν στήνουν τραπέζια καὶ πάγκους πλησίον τῆς ἐκκλησίας τοῦ νεκροταφείου γιὰ τὸ συχώριο. Ποῦ μετὰ τὴν μακαριάν συνήθιζον νὰ ρίπτουν τὸ λιθάρι ἢ νὰ τρέχουν ἀγωνιζόμενοι ποίος θὰ προσπεράσῃ;

5. - Γίνονται νεκρικὰ δεῖπνα καὶ κατὰ τὰ μνημόσυνα (παπαδοφιλέματα ἐν Μάνη, ψαλμὸς ἐν Κοτυώροις, μακαριά ἐν Ἀοτῇ); Π. χ. ἐν Μαλιτζίνα Μακεδονίας οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι πηγαίνουν μὲ ἐτοιμασίαν φαγητῶν καὶ τὴν 9ην μετὰ τὸν θάνατον ἡμέραν εἰς τὴν οἰκίαν καί, πρὶν εἰσελθουν εἰς αὐτήν, φωνάζουν ἔξωθεν, μοιριολογοῦν καὶ κατόπιν τρώγουν. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου «τὴ μακαριά τ' γκάνεις ὅποτι θέλ'ς, στίς σαράντα, στίς τρεῖς μῆνες. Σφάζεις μιὰν ὄρθα, ἓνα ζουντανὸ καὶ καλαίνεις τίς συγγενεῖς καὶ τρῶσι».

γ') Ἐλεημοσύναι ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ.

Διανομὴ σίτου, ἐνδυμάτων, χρημάτων κλπ. εἰς τοὺς πτωχοὺς.

Π. χ. εἰς τὰς Κυδωνίας «τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ τὰ πλύνουν καὶ τὰ μπαλῶνουν καὶ κατόπιν τὰ μοιράζουν στοὺς φτωχοὺς. Μόνο μιὰ φορεσιὰ κρατοῦν νὰ τὴν δώσουν στὰ σαράντα. Τὰ ροῦχα τὰ δίνουν πλυμένα, μπαλωμένα ὅπως θὰ τὰ δώσης, ἔτσι θὰ τὰ βρῇ ὁ νεκρὸς σου». Πρέπει δὲ τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ νὰ μὴν τὰ ἰδῇ τὸ φεγγάρι καὶ νὰ μὴ τὰ δρασκελίσῃ γάτα (Ἀδριανούπολις).

Εἰς τὴν Κορώνην «τὸ πρῶτο πιάτο τοῦ φαγιοῦ, ποὺ θὰ βγάνουν ἀπὸ τὸ τσουκάλι ἀνήμερα τ' Ἀγιοβασιλείου, τὸ δίνουν σὲ φτωχὰ παιδάκια, γιὰ νὰ σχωρεθοῦνε οἱ πεθαμένοι. Ἄν δύνεται κανεὶς, μεράζει καὶ περισσότερα».

Ἡ ἐλεημοσύνη δίδεται εἰς τὸ ὄνομα ὠρισμένου ἐκ τῶν ἀποθανόντων; Π. χ. εἰς τὰ Κοτύωρα «στ' ὄνομα τοῦ πεθαμένου θὰ ἴδιναν μιὰν ἐλεημοσύνη, θὰ ἐντυναν ἓναν φτωχόν, θ' ἀναλάμβαναν τὴν διατήρησιν μιᾶς φτωχῆς οἰκογενείας» κλ.

δ') Ἄλλαι νεκρικαὶ συνήθειαι τῶν τριῶν ἢ σαράντα πρώτων ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου καὶ αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὰς δοξασίαι περὶ ψυχῆς.

Λύχνος ἢ ἀκοίμητο καντήλι, προσφοραὶ σίτου ἢ ἄρτου καὶ ὕδατος εἰς τὸν νεκρὸν ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ εἰς τὴν θέσιν, ὅπου οὗτος ἐξέπνευσεν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Τὸ καλημέρισμα τοῦ νεκροῦ κτλ.

Παραδείγματα: Εἰς Ἑξαμίλιον Θράκης «τὴν πρώτη βραδεὶα μετὰ τὴν κηδεῖαν μαζεύονται οἱ συγγενεῖς εἰς τὸ σπίτι τοῦ κηδευθέντος, ὅπου γεμίζουν ἓνα πιάτο νερὸ καί, ἀφοῦ στήσουν εἰς τὰ χεῖλη του τρία κηρία, τὸ τοποθετοῦν εἰς τὸ μέρος, ὅπου ὁ νεκρὸς ἐξεψύχησε. Πέριξ αὐτοῦ κάθηνται οἱ συγγενεῖς, μέχρις ὅτου λειώσουν τὰ κηρία καὶ σβήσουν μόνα των. Κατόπιν ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ ἐν λόγῳ πιάτου πίνουν ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι, πρῶτα οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς καὶ κατόπιν ὅλοι οἱ ἄλλοι. Αὐτὸ διαρκεῖ τρεῖς νύχτες καὶ λέγεται ξενύχτι». Εἰς Ἀγιάσσον Λέσβου «στὸ μέρος πὸν πέθανε ὁ νεκρὸς τρεῖς βραδεῖες χύνουν νερὸ καὶ πλύνουν τὸ μέρος, κρεμοῦν καὶ μαρχαμᾶ (= πετσέτα) στὴν πόρτα, νὰ σφουγγίξῃ τὸ μαχαίρῃ ὁ ἄγγελος, νὰ φύγουν τὰ αἵματα. Λέει πὼς βλέπουν αἵματα καὶ τὰ πλύνουν». Εἰς τὴν Τσανδῶ «τρεῖς βραδεῖες στὸ μέρος πὸν ξεψύχησεν ὁ νεκρὸς βάζουν μιὰ πράσινη πινάκα μὲ νερὸ καὶ τρεῖς βοῦκες ψωμί, ἀνάφτουν τὴ λαμπάδα, πὸν ἔκλειε στὸ κεφάλι τοῦ πεθαμένου, καὶ θυμιάζουν τὸ νερό. Ἡ ψυχὴ θὰ ἔλθῃ νὰ πιῇ νερό· μιὰ μυγίτσα λογουρίζει καὶ λένε πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ ψυχὴ του, πὸν τρεῖς βραδεῖες ὅλο ἐκεῖ τρογυρνᾷ. Ὁ ἄγγελος ὥς τὰ σαράντα τὴν τρέχει δῶ καὶ κεῖ θὰ πάρῃ τὰ κόλλυβά της· κ' ὕστερα θὰ πάγῃ στὸν τόπο της, ἀφοῦ πρῶτα ζυγισθῇ. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀέρας». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, «λένε πὼς ὁ πεθαμένος διψαίει ὥς τις τρεῖς μέρες κεῖ μέσα πὸν εἶναι θαμμένος. Τοῦ φέρνουν λοιπὸν ὥς τις τρεῖς μέρες ἀράδα κάθε βράδυ ἀπὸ ἓνα τσουνκάλι νερὸ καὶ τὸ χύνουν στὸ κεφάλι του, γιὰ νὰ πιῇ». Ὁμοίως εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων «ἐν ἡ δύο κοράσια πηγαίνουν τρεῖς κατὰ σειρὰν ἡμέρας περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου εἰς τὸν τάφον καὶ ποτίζουν τὸν τεθαμμένον, ἂν δ' εἶναι λεχώ, ποτίζεται σαράντα κατὰ σειρὰν ἡμέρας». — Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ χύνουν ἐντὸς τοῦ τάφου οἶνον δι' ὁπῆς ἐπίτηδες ἀνοιγμένης; Ἡ συνήθεια νὰ χύνουν ἐντὸς τοῦ τάφου οἶνον δι' ὁπῆς ἐπίτηδες ἀνοιγμένης;

Εἰς τὴν Νάξον «ἀφήνουν τὸ σπίτι τρεῖς μέρες ἀσκούπιστο, γιὰτὶ ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου τριγυρνᾷ ἐκεῖ καὶ μπορεῖ νὰ τὴν πετάξῃς μὲ τὰ σκουπίδια». Εἰς τὴν Περιστερὰν Θράκης «ἂν πεθάνῃ βρέφος, ἡ μητέρα του κοιμᾶται τρεῖς νύκτες εἰς ἄλλο σπίτι, διότι τὴν ζητεῖ καὶ κλαίει». Εἰς τὰ Σφακιά ὁλόκληρον 40ήμερον ἀπὸ τοῦ θανάτου «ἡ χήρα ἢ ἡ μήτηρ τοῦ νεκροῦ θέτει ἐπὶ τῆς τραπέζης ὅλα τὰ ἐτοιμασθέντα φαγοπότια καὶ ὕδωρ, ἀνάπτει κηρίον ἢ λίνον, εἶτα θυμιάζει ἐπ' αὐτῶν λέγουσα:

*Ἐκεῖ πού δείπνησ' ὁ Χριστός κ' οἱ Δώδεκ' Ἀποστόλοι
νά τρώῃ καὶ νά χαίρεται, ἄντρα μου, ἡ ψυχὴ σου.*

Ταῦτα πράττει καὶ λέγει ἡ γυνὴ καὶ εἰς ὅλα τὰ νενομισμένα μνημόσυνα τοῦ ἔτους. Ταῦτα διανέμονται εἰς πτωχὰς οἰκογενείας».

Πῶς γίνεται τὸ καλημέρισμα τοῦ νεκροῦ τὴν ἐπομένην τοῦ ἐνταφιασμοῦ του; Τί τοῦ πηγαίνουν; Π.χ. εἰς τὴν Σινώπην «οἱ συγγενεῖς πολὺν πρωτὶ ἔπαιρναν ἓνα πανέρι μεγάλο, γεμᾶτο φροῦτα, σῦκα, μῆλα κλ. καὶ πήγαιναν στὸ νεκροταφεῖο. Ἐκεῖ διάβαζεν ὁ παπᾶς τρισάγιο καὶ μοίραζαν τὰ φροῦτα στοὺς φτωχοὺς».

Ε'. – Μνημόσυνα.

α') Τὰ κατ' ἰδίαν μνημόσυνα.

1. – Κατὰ ποῖα χρονικὰ διαστήματα γίνονται ταῦτα καὶ πῶς διακρίνονται; Π.χ. τὰ τρίμερα ἢ τὰ τρίτα, τὰ νιάμερα ἢ τὰ ἐννιαῖτα (Γρίζι), τὰ εἴκοσι ἢ τὰ εἰκοσιτὰ (Κίος), τὰ σαράντα, τὰ τριμήνια, τὰ ἑξαμήνια, τὰ ἐννιαμήνια, τὰ χρόνια, τὰ διπλόχρονα (Κύθνος), τὰ τριπλόχρονα (Νάξος). Γίνεται μνημόσυνον καὶ καθ' ἑκάστην ἐπέτειον τοῦ θανάτου; (τὰ συναπαντήματα ἐν Ἰνναχωρίῳ Κρήτης, τὰ *χρονογύρια* ἐν Οἰνῳ Πόντου).

Ποῖαι ἄλλαι διακρίσεις γίνονται μεταξὺ μνημοσύνων; Π.χ. ἐν Συνασσῶ Καππαδοκίας τὰ μνημόσυνα διεκρίνοντο εἰς μικρὰ (*ἄμωμες*) καὶ μεγάλα, τὰ ὅποια ἐλέγοντο *κανίσκια* μὲν, ὅταν διενέμοντο καὶ τροφαὶ εἰς πτωχοὺς, *μνημόσυνα* δέ, ὅταν μόνον κόλλυβα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἔπειτα γεῦμα ἐν τῇ οἰκίᾳ. Ἐπίσης ἐν Χίῳ λέγεται τὸ μνημόσυνον *ταγιστόν*, ὅταν γίνεται μὲ ζαχαρωτὰ καὶ φαγητά.

2. – Πῶς γίνεται ἡ πρόσκλησις εἰς μνημόσυνον; Π.χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. «στὶς σαράντα, στὶς ἑξ μῆνες καὶ στὸ χρόνο ρογεύουν στὰ σπίτια στάρ', δηλ. μοιράζουν κόλλυβα μ' ἓνα πιατέλλο ἀπὸ τὸ καλάθι. Παρασκευὴ βράδυ θὰ ρογέψης τὸ στάρ' γιὰ νὰ ρθουν τὸ Σάββατο στὸ μνημόσυνον». Εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας «ἡ σάβανώστρα στὰ σαράντα μοίραζε στὰ σπίτια *κεσεδάκια* μὲ *κολλυβοζούμι* κ' ἔλεγε σὲ ποῖα ἐκκλησία θὰ γίνῃ τὸ μνημόσυνον». Ὁμοίως εἰς τὰ Κοτύωρα «μιά γυναῖκα ἢ παιδιὰ μὲ κόλλυβα μέσα σὲ πιάτα ρηχὰ τοῦ φαγητοῦ προσκαλοῦσαν στὸ μνημόσυνον τοὺς φίλους».

3. – Ποῖον ἐκ τῶν μνημοσύνων τούτων θεωρεῖται μεγάλο μνημόσυνον καὶ ποῖα τὰ ἐθιζόμενα κατ' αὐτὸ α) ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ β) ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ; Χοαὶ ὕδατος ἢ οἴνου καὶ προσφοραὶ τροφίμων εἰς τὸν νεκρόν. Ἑστίασις πτωχῶν, ἐλεημοσύναι καὶ ἀγαθοεργίαι ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ. Διανομὴ κολλύβων, ἄρτων ἢ γλυκυσμάτων.

Παραδείγματά τινα: Εἰς τὴν Σέριφον «στὶς τρεῖς μέρες ἀπὸ τὸ θάνατο

κάνουν ένα πιάτο κόλλυβο, τὸ πᾶνε ἐπάνω στὸν τάφο, τὸ μνημονεύει ὁ παπᾶς καὶ κατόπιν σποῦνε τὸ πιάτο ἐπάνω στὸν τάφο καὶ σκορπίζονται τὰ κόλλυβα, γιὰ νὰ φᾶνε οἱ πεθαμένοι». Εἰς τὴν Τσανδὼ τῆς Θράκης «τὴν τρίτη μέρα πολὺ πρωῒ, πὺν ἀκόμα τὸ ἄστρο εἶναι στὸν οὐρανό, οἱ σπιτικοὶ θὰ πᾶνε στὸ μνήμα νὰ τρισ-αγιασνε. Ἀνάφτουν κεριά, θὰ θυμιάσουν τὸν τάφο ὅλοι μὲ τὴν ἀράδα μὲ τὴν κεραμίδα τοῦ σπιτιοῦ, θὰ χύσουν τὸ νερὸ τῆς πινάκας ἐπάνω στὸ μνήμα νὰ δρο-σιστῇ ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου, τὶς τρεῖς βοῦκες παραχώνουν ἐπάνω στὸν τάφο καὶ τὴν πινάκα ἀφήνουν μπρούμυτα ἢ τὴν σπάνουν ἐπάνω στὸ μνήμα, καθὼς καὶ τὸ πινάκι, πὺν εἶχε τὸ κρασί». Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν Μακεδονίας «στὶς τρεῖς μέρες τὸ πρωῒ φέρουν στὸ μνήμα πίττα, γλυκό, λαγγίτες καὶ φροῦτα, σταφύλια, ἀπίδια, πορτοκάλια, κυδώνια κ. ἄ. καὶ τὰ μοιράζουν μεταξύ τους οἱ γυναῖκες». Εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν «τὴν 40ὴν ἡμέραν μετὰ τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μνημόσυνον πηγαίνουν εἰς τὸ μνήμα καὶ ἐπιχέουν ὕδωρ. Πάλαι συνήθιζον νὰ σφαγιάζωσι θύματα (κουρμπάνια) καὶ νὰ τὰ διανέμουν κατὰ μερίδας μετὰ τῶν κολλύβων καὶ ἄρτου εἰς τὰς οἰκίας». Ὁμοίως εἰς τὴν Σκῦρον «κάνουν καὶ κουρμπάνι, φαῖ μὲ κρέας καὶ ρύζι, καὶ τὸ μοιράζουν στοὺς φτωχοὺς σὲ μονὰ σπίτια (3, 5, 7, 9) γιὰ τὸ σχώ-ριο». Εἰς Ρεῖσδερε Σμύρνης «στὰ τρίμερα καὶ στὰ νιάμερα κάνουνε κόλλυβα, στὰ σαράντα καὶ στὰ ξάμηνα, στὰ νιάμηνα καὶ στὰ χρόνια κάνουνε πίττες ἀραιώταμε μέλι καὶ βουτούσαμε κομμάτια πίττες κ' ἡβραίναμε, σισοὶ δρόμοι βράδυ βράδυ, πὺν γύριζεν ἡ ἀργατεία ἀπὸ τῆ δουλειά, καὶ τοὺς δίναμε κ' ἔπαιρναν νὰ σχωρέ-σουν». Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν μνημοσύνων χύνουν οἶνον ἐν-τὸς τῶν τάφων δι' ἐπίτηδες ἀνοιγμένης ὀπῆς. (Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοῦτο;) Χύ-νουν οἶνον ἐκ ποτηρίου πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ;

Εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας «στὰ σαράντα βράζανε λεβέτια δλάκερα μὲ στάρι καὶ μὲ φαγητὰ διάφορα, σφάχνανε σφαχτό, μαγειρεύανε φάβα, ρύζι, κάθε λογῆς φαγιά. Στρώνανε τραπέζια ὅξω σὲ πλατώματα καὶ μαζενοῦτανε ὅλο τὸ χωριό. Ὑστερα δὲν κάνουνε τραπέζια, μονάχα φαῖ μοιράζανε στὰ σπίτια. Τώρα δὲ μοι-ράζουνε παρὰ τὸ στάρι». Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἡπείρου «στὰ σαράντα πηγαίνει ὅλο τὸ χωριὸ καὶ τρώει, ἕνας ἀπὸ κάθε σπίτι. Καθένας ὅμως κρατάει καὶ τὶς πίττες του καὶ τὴ ρακὴ του». Εἰς Μουσταφᾶ Πασᾶ κατὰ τὸ μνημόσυνον τῶν σαράντα «ἐτοιμάζεται τράπεζα, ἐπὶ τῆς ὁποίας τοποθετοῦνται μία φιάλη μὲ ρακὴν, δύο πινάκια πλήρη φαγητῶν, ἓν βαθὺ πινάκιον μὲ κολλυβόζωμον, σταμνίον πλήρες ὕδατος, προσφορά, κόλλυβα, ἄρτοι, μία πετσέτα καὶ μία πλήρης ἐνδυμασία. Οἱ προσ-κεκλημένοι φέρουν φαγητὰ καὶ ἄρτον καὶ κάθηνται περὶ τὴν τράπεζαν. Ὁ ἱερεὺς ἔρχεται καὶ ψάλλει τὸν Ἀμωμον ἐκτενῶς μετ' Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελίου νεκρω-σίμων, μεθ' ὃ ἡ οἰκοδέσποινα προσφέρει εἰς τὸν ἱερέα σταμνίον ὕδατος, ὅστις

ἐκχέει ἐξ αὐτοῦ ὀλίγον ὕδωρ, τὸ αὐτὸ δὲ κάμνουν ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι, ἐκχέοντες ὕδωρ ἐκ τοῦ αὐτοῦ σταμνίου. Ἡ οἰκοδέσποινα διανέμει τεμάχια ἄρτου καὶ φαγητὰ εἰς τοὺς παρευρισκομένους καὶ προσφέρει εἷς ἓνα ἐξ αὐτῶν ὁλόκληρον τὴν ἐνδυμασίαν (ὑποκάμισον, ἐσώβρακον, βρακίον, περικνημίδας, ὑποδήματα, ἐπενδύτην, πῖλον, πετσέταν καὶ πρόσφορον). Ἐν μνημονεύεται γυνή, γυναικίαν ἐνδυμασίαν. Εἰς ἄλλον προσφέρει ψάθαν, στῶμα, προσκέφαλον καὶ πρόσφορον· εἰς ἄλλον τὴν τράπεζαν μὲ ὅλα τὰ ἐπ' αὐτῆς. Ἐπειτα τρώγουν καὶ φεύγουν οἱ ἐλεηθέντες». Ἐπίσης εἰς τὴν Σινώπην «στὶς ἐννιά μέρες τὸ πρωτὶ πηγαίνουν οἱ συγγενεῖς στὸ σπίτι τοῦ νεκροῦ καὶ ζυμώνουν ψωμάκια ἐκατοδραμίστικα, τὰ ψήνουν καὶ τὰ ἔχουν τὸ μεσημέρι ἑτοιμα. Ἄλλες μαγειρεύουν, ψήνουν κρέας μὲ ροβίδια, πιλάφι, κλ. Τὸ μεσημέρι καλοῦν ὅλους τοὺς φτωχοὺς, μένουν καὶ οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, στρώνουν χάμω ἐπάνω στὸ χαλὶ τ' ἀγιοταφίτικα πεσκίρια, βάζουν ἐπάνω τὰ φαγητὰ καὶ κρασί μὲ ζάχαρη, καθίζουν καὶ ὅλοι γύρω, παίρνει καθένας τὸ ψωμάκι του (τὸ χλίο ψωμί), τὸ κόβει μὲ τὸ χέρι, ὅχι μὲ μαχαίρι, βουτᾷ πρωτὰ ἓνα κομμάτι στὸ κρασί καὶ εὐχεται: Θεὸς σχωρέσοι τοτε. Ἄλλο κακὸ γὰρ μὴ δῆτε. Καλὴ παρηγοριά».

Γίνονται γεύματα παρὰ τοὺς τάφους κατὰ τὰ μνημόσυνα;

Τί ἄλλο μοιράζεται μετὰ τῶν κολλύβων εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὴν οἰκίαν κατὰ τὰ μνημόσυνα; Π.χ. εἰς τὴν Ἑπειρὸν μοιράζονται ἀναπάνωμα, τεμάχια ἄρτου τετράγωνα, βουτηγμένα εἰς κρασί ἢ εἰς μέλι, ψυχούδια ἐν Δημητσάνῃ, ἀπαλεριά ἐν Χίῳ, φουγάσα ἐν Τήνῳ, βλογίδια εἰς Ἀγιάσσαν Λέσβου, κουμπανάκια ἐν Ἱερὰ πέτρα, ψυχόπιπτες ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των;

4. – Λειτουργίαι τελούμεναι ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος (ψυχολειτουργία ἐν Ἀραχόβῃ, μακάριση ἐν Ἀρτοτίνᾳ, σαραντάρι ἐν Κρήτῃ, συλλεΐτουργο πολλοῦ). Π.χ. εἰς τὴν Ἀρτοτίναν «τὶς μεγάλες σαρακοστάδες φκειάν'νι μακάρισ' (= μεγάλη λειτουργία), φκειάν'νι στάρ', ψ'χούδια (ψωμάκια) πᾶνι στ' ἐκκλησίᾳ καὶ κρασί στ' τσίτσις, ρακὶ στὰ παγούρια, φασούλια... γιὰ σχώριον». Σαραντάρι ἐν Κρήτῃ εἶναι 40 λειτουργίαι εἰς τὴν σειρὰν «γιὰ νὰ μνημονεύουντε τὰ πεθάνοντα», Σαββατόχρονο δὲ εἰς τὴν Νάξον ἡ ἐπιμνημόσυνος λειτουργία, ἡ τελουμένη κάθε Σάββατον ἐπὶ ἐν ὁλόκληρον ἔτος ἀπὸ τοῦ θανάτου τινός.

5. – Μνημόσυνα τελούμενα ἐκτάκτως κατόπιν ἐνιπνίου ἢ ὄπτασίας. Προβλ. τὰς φράσεις Κοτυωριτῶν τοῦ Πόντου: «ὁ σχωρεμένον ὁ πάππο μ' ἐροματίασέ με» ἢ «ἴστεα ἐκάθουμνε καὶ ἐπλεκα ἢ σχωρεμέντσα ἢ μάννα μ' ἔρθεν σ' ὀμμάτιά μ' ἀπάν' ἢ ἐφάνθε με».

6. – Πρόνοια περὶ τελέσεως μνημοσύνων καὶ κολλύβων, περὶ ἀμοιβῆς ἱερέων κλπ. ἐξόδων ἐν διαθήκαις. Προβλ. τὰ ἱκανὰ ἐν διαθήκαις Χίου, τὸ ψυχομοίρι ἢ ψυχομερίδιον Κύθνου, γιὰ τὸ μακάριο Τήνου κλ.

β') *Γενικά μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν ψυχῶν (Ψυχοσάββατα).*

1. — Ποῖα εἶναι τὰ Σάββατα τῶν ψυχῶν; Εἶναι τὰ Σάββατα τῶν Ἀπόκρεω ἢ τὰ πέντε πρῶτα Σάββατα τῆς Μεγ. Σαρακοσιῆς; Ποῖον ἐξ αὐτῶν θεωρεῖται τὸ κατ' ἐξοχὴν Σάββατον τῶν ψυχῶν;

2. — Ποῖα τὰ ἐθιζόμενα κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Ψυχοσαββάτων (τὰ Ψυχοπαράσκευα) ἐπὶ τῶν τάφων ἢ κατ' οἶκον; Π.χ. κάμνουν κόλλυβα καὶ προσφορὰς διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Σαββάτου καὶ διὰ τὸ μνημα. Εἰς τὴν Θράκην «μαγειρεύουν ριζόγαλο (κατὰ τὰ Ψυχοσάββατα τῆς Ἀποκριᾶς) ἢ φασούλια καὶ λαθύρι, βάζουν μαῦρο πιπέρι καὶ μοιράζουν στὰ σπίτια γιὰσχώρεση στὰ πιάτα. Θὰ πᾶνε καὶ στὴν ἐκκλησίαν κρασί καὶ τὸ μεριδοχάρτι». Εἰς τὴν Μάνην τὴν παραμονὴν τοῦ Ψυχοσαββάτου χύνουν ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι κρασί καὶ νερὸ ἢ θέτουν ψωμί, κερὶ, σπερνὰ καὶ συγχρόνως χύνουν κρασί καὶ νερό». Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοῦτο;

3. — Ποῖα ἡ ὀνομασία τῆς ἱεροτελεστίας, ποὺ γίνεται κατὰ τὰ Ψυχοσάββατα; (Συλλεΐτουργο, δωδεκαλεΐτουργο ἢ σκουτέλι, σαραντάρι ἢ σαρανταλεΐτουργο κλ.). Ποῖαι αἱ συνήθειαι κατὰ τὰ Σάββατα ταῦτα; Π.χ. εἰς τὴν Χίον τὸ Σάββατον τῆς Τυρινῆς «μοιράζουν εἰς τὴν γειτονίαν λαγάνες μὲ τυρὶ καὶ κρασί, γιὰ νὰ μακαρίσουν τὰ πεθαμένα». Εἰς τὴν Φιλίππουπολιν μοιράζουν τὴν κρασοψυχιά, δηλ. τεμάχια ἄρτου σχήματος ῥόμβου, ἐπιχρισμένα μὲ μέλι καὶ κανέλλαν καὶ διαβρεχόμενα δι' οἶνου.

4. — Ποῦ τὸ Σάββατον τῆς Πεντηκοστῆς λέγεται τοῦ Ρουσαλιοῦ καὶ πῶς ἐορτάζεται; Ποῖαι δοξασίαι περὶ ψυχῶν ἀναφέρονται εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Ρουσαλιοῦ; Ποῦ τὰ Ρουσάλια γίνονται τὴν ἐβδομάδα τῆς Διακαινησίμου καὶ ποίαν ἡμέραν ταύτης; Γίνεται τότε καμία πανήγυρις ἢ ἐπικρατοῦν ἔθιμα ἰδιάζοντα; Π.χ. εἰς τὸ Κωσταράζι Καστορίας «τῆς Πεντηκοστῆς σκύβουν στὴν ἐκκλησίαν, γονατίζουν, γιὰτὶ περνοῦν οἱ πεθαμένοι. Πρέπει νὰ σκύψουν μὲ κλεισμένα τὰ μάτια· βάζουν στὰ μάτια φύλλα ἢ τριαντάφυλλα, γιὰ νὰ μὴ βλέπουν καθόλου· ἐπειδὴ, ἂν τὴν ὥρα, ποὺ περνοῦν οἱ πεθαμένοι, ἔχουν ἀνοιχτὰ τὰ μάτια, τοὺς γνωρίζουν, κλαῖνε καὶ λυπιοῦνται καὶ δὲ θέλουν νὰ πᾶνε μὲ τοὺς ἄλλους στὴ σειρά». Εἰς τὴν Φράγκαν, συνοικισμὸν ποιμένων παρὰ τὸ Αἴγιον, «ἡ ἐορτὴ τῶν Ρουσαλιῶν ἐορτάζεται τὸ Σάββατον τῆς Πεντηκοστῆς οὕτω: Συναθροίζονται οἱ κάτοικοι ἀπὸ πρωῒας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, κομίζοντες τυρὸν καὶ κρέατα ἐψημένα κατατεμαχισμένα, ἐν οἷς καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ σφαγέντος θύματος, ἰδίᾳ ἄρνιου, καὶ αὕτη ἐψημένη. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἱεροτελεστίας ἐξέρχονται οἱ ἐκκλησιασθέντες καὶ κάθηνται ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας κατὰ σειρὰν καὶ κατὰ ἡλικίαν. Αἱ γυναῖκες τότε διανέμουν τὰ τεμάχια τοῦ κρέατος ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ ἱερέως, εἰς τὸν ὅποιον δίδουν τὴν κεφαλὴν, εἰς δὲ τὸν κατόπιν τοῦ ἱερέως καθήμενον βοηθὸν αὐτοῦ ἢ

ψάλτην δίδουν τὴν πλάτην. Κατόπιν ἄρχεται ἡ διανομὴ τοῦ τυροῦ». Ἐὰν ἡκολούθει χορὸς ἢ διασκέδαισις δὲν ἐνεθυμεῖτο ὁ ἀνακοινώσας τὰ ἀνωτέρω (Λαογραφ. Δ', 324). Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται ἡ ἐορτὴ αὕτη; Ποία ἡ ἔννοια τῆς φράσεως: «*Τοῦ Ρουσαλιοῦ τὸ Σάββατο ποτέ του νὰ μὴν ἔρθῃ*» καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως κάθε ἐργασίας κατὰ τὰ Ψυχосάββατα;

5. - Σκοπὸς καὶ ὠφέλεια τῶν μνημοσύνων κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ. Π.χ. «*Εὐτοῦνα πᾶνε κανίσκια στὸ Θεό. Τὰ παίρνει ὁ ἄγγελος καὶ τὰ πάει στὸ Θεό, γιὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ. Ἀμα δὲν τοὺς κἀνῃς στᾶρι καὶ λειτουργία, ἔρχονται στὸν ὕπνο σου καὶ σοῦ τὰ ζητᾶνε*» (Κορώνη). «*Τὸ στᾶρι τὸ βράζουν, γιὰ νὰ χτυπήσῃ ὁ ἀχνὸς ἀπάνω στὸ Θεό*» (Καστορία). Εἰς τὰς Κυδωνίας τὰ σαράντα γίνονται 2-3 μέρες πρὶν, «*γιὰ νὰ πάῃ τὸ κόλλυβο στὸν ἄλλον κόσμον, πρὶν ἀπὸ τὸ νεκρό. Γιατὶ ὁ νεκρὸς γυρίζει 40 μέρες κι ἀπάνω σὲ 40 πάει στὸν ἄλλον κόσμον καὶ βρίσκει τὰ κόλλυβα*». «Ἐὰν περνοῦσαν οἱ κανονισμένες ἡμέρες (3, 9, 40), χωρὶς τὸ μνημόσυνο, ὁ πεθαμένος θὰ ἔπαιρνε κι ἄλλον σπιτικό του στὸν τάφο» (Κοτύωρα).

γ') **Κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτὰς** (Χριστοῦγεννα, Πρωτοχρονιά, Μεγ. Παρασκευὴν, Πάσχα, τῆς Ἀναλήψεως, τοῦ Σταυροῦ). **Δεήσεις (παισάγιασμα)** ἐπὶ τῶν τάφων, χοαὶ καὶ προσφοραὶ τροφῶν εἰς τοὺς νεκρούς ἢ εἰς πτωχοὺς. Π.χ. εἰς Ρεϊσοδερε Σμύρνης «*κάθε Μεγάλῃ Παρασκευῇ καθέννας ποὺ εἶχε πεθαμένα ἔκανε ἕνα στεφάνι, ἔπαιρνε καὶ μιὰ λαμπάδα μεγάλη μὲ κορδέλλα καὶ παίναμε στὰ μνήματα καὶ ὅσῃν ὥρα λένε τὰ μοιρολόγια τοῦ Χριστοῦ, ἐμοιριολογούσαμε κ' ἐμεῖς, καθέννας τὸ νεκρό του*». Εἰς τὴν Νίσυρον «*τὸ Μέγα Σάββατον λίαν πρωτὶ κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Ἐπιταφίου στολίζουν τὸν (ὑποτιθέμενον) νεκρὸν μὲ τὰ ἐναπολειφθέντα αὐτῷ ἐνδύματα ἐν τινὶ κεντρικωτέρῃ ὁδῷ, δι' ἧς μέλλει νὰ διέλθῃ ὁ Ἐπιτάφιος. Πέριξ τοῦ ὑποτιθεμένου νεκροῦ μητέρα, ἀδελφαὶ καὶ πολλαὶ ἄλλαι γυναῖκες συγγενεῖς μοιρολογοῦν*». Εἰς τὴν Καστανιὰν τῆς Λακεδαίμονος «*πλεῖσται οἰκογένειαι μετὰ τὴν νυκτερινὴν ἀκολουθίαν τῆς Ἀναστάσεως, παραλαμβάνουσαι μεθ' ἑαυτῶν ὧὰ πασχαλινά, τυρὸν καὶ ἄρτον, μεταβαίνουν εἰς τὸ κοιμητήριον καὶ ἀποθέτουσι ταῦτα ἐκάστη ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἰδίων αὐτῆς οἰκείων. Τὰ τρόφιμα ταῦτα συλλέγουσιν ὕστερον πτωχοὶ καὶ παιδία*». Εἰς χωρία τινὰ τῆς Μάνης τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα γίνονται τὰ λεγόμενα **παραστασίματα**: οἱ ἱερεῖς ἐνδεδυμένοι τὰς ἱερατικὰς στολάς, προηγουμένων σταυρῶν, οὓς φέρουν οἱ λεγόμενοι σταυροφόροι (οὗτοι δ' εἶναι οἱ συγγενεῖς τῶν νεωστὶ ἀποθανόντων), καὶ σημαιῶν καὶ πολλοῦ πλήθους παρακολουθοῦντος, πορεύονται εἰς τὰ νεκροταφεῖα καὶ κάμνουν δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων. Τὰ ἐπὶ τῶν τάφων ἀβγά, τὰ ὁποῖα θέτουν οἱ συγγενεῖς, λαμβάνουν οἱ

ἱερεῖς καὶ οἱ σταυροφόροι». Εἰς τὴν Θράκην «ξημέρωμα τῆς Ἀναλήψεως πηγαίν'νε στὸ νεκροταφεῖο καὶ ρίχνουν ἐπάνω στοὺς τάφους ἓνα μαστραπᾶ νερό, δροσιὰ γιὰ τὶς ψυχές. Ὅλοι τῆς Ἀναλήψεως θὰ κἀν'νε γαλατόπιπτες· τὶς πᾶνε στὴν ἐκκλησία καὶ τὶς προσφέρουν ὑπὲρ τῶν νεκρῶν». Εἰς τὰ Κοτύωρα «τὸ Σάββατο τοῦ Ἀγίου Πνεύματος (τ' ἀεπνευμάτονος) πηγαῖναν οἰκογενειακῶς στὰ νεκροταφεῖα μὲ φαγώσιμα ἀπὸ τὸ πρωῒ καὶ διημέρευαν ἐκεῖ». Περιγραφὴν νεκροδείπνων ἐν νεκροταφείῳ Κων/πόλεως τὴν 14 Σεπτεμβρίου βλ. ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ 1926 σ. 131 κέ.

δ') Τὰ κόλλυβα καὶ ὁ κολλυβόζωμος.

1. – Αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι των καὶ ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των: Σπερνὰ ἢ κουκκιά ἐν Καλαβρύτοις, μπούλια, συχώρια καὶ σπερνὰ ἐν Ἀρκαδίᾳ, σχωρέτια παρὰ Σαρακατσαναίοις, πικρὰ ἐν Σίφνῳ· κολλυβόζουμο (Εὐβοία), κολλυβόχ'λε (Σκῦρος), τὸ ψυχὸ (Κυδωνίαι) κλ. Ἐν Σιγῇ τῆς Βιθυνίας «πλύνουν τὸ στάρι τρία νερὰ καὶ τὸ παστρεύουν τρεῖς φορές, κατόπιν τὸ στήνουν καὶ βράζει τὸ πρωῒ τὸ στραγγίζουν σ' ἓνα πανέρι καὶ τὸ περχύνουν μὲ κρύο νερὸ γιὰ δροσιὰ τῆς ψυχῆς. Ὑστερα ἀνάβουν τὸ κερί, βάζουν λιβάνι στὸ λιβανιστήρι καὶ ἔπειτα τ' ἀπλώνουν σ' ἓνα τραπέζι ἢ καὶ χάμω πάνω σ' ἓνα παννὶ καὶ κάνουν τρεῖς μετακοιες καὶ παρακαλοῦν νὰ συχωρεθοῦν οἱ ψυχές. Ὑστερα ἐτοιμάζουν τὸ κόλλυβο μὲ τὴ ζάχαρη ἀνακατεύουν καὶ καρύδ', ἀλεύρι καβουρντισμένο στὸ φούρνο, ρόδι, ἀμύγδαλα, καρύδια, σταφίδες, κουκουνάκια, ζαχαράτα» κλπ. Εἰς τὴν Τσανδῶ Θράκης «τὸ κόλλυβο ποὺ βράζει δὲν τὸ σκεπάζνε, γιὰ νὰ πάγ' ὁ ἀχνὸς στὶς ψυχές. Ὑστερα στρῶνε θλιμμένο τραπέζι καταγῆς καὶ φιλεῦνε ὅσες εἶναι ἐκεῖ, γιὰ νὰ δῶσνε σχώρεση στὰ πεθαμένα». Εἰς τὴν Κορώνην «στὶς ὀχτὼ μέρες τὸ μεσημέρι, σὰ βράση τὸ στάρι, τὸ ἀπλώνουν. Ἐχουν ἐπάνω σ' ἓνα μεγάλο τραπέζι στρωμένο ἓνα σεντόνι καὶ ἀπλώνουν τὸ στάρι. Τὸ κάνουν σὰν ἄνθρωπο, χωρίζουν χέρια, πόδια, κεφάλι, καρφώνουν κ' ἐπάνω στὸ κεφάλι ἓνα κερί ἀναμμένο καὶ ὕστερα κάθονται γύρω καὶ τὸ μοιρολογᾶνε, σὰ νὰ εἶχανε τὸν πεθαμένο μπρὸς τους. Σὰν τελειώσῃ τὸ μοιρολόγι, συγυρᾶνε τὸ στάρι: βάνουν μέσα σταφίδες, μαϊντανό, κανέλλα, ροϊδιές κτλ. Στὶς σαράντα γίνεται τὸ μεγάλο μνημόσυνο. Πρέπει νὰ γίνουν σαράντα πατήματα, (δηλ. μὲ τὴν σφραγίδα τῆς προσφορᾶς)· γι' αὐτὸ πλάθουν σαράντα προσκομιδάκια καὶ τὰ μεράζουνε σὲ σπίτια φτωχικά, ποὺ νὰ ἔχουνε μικρούλια ποῦναι ἀγγελουδάκια. Στέλνουνε καὶ στὸ νεκροθάφτη ἓνα πιάτο κόλλυβα καὶ τὸ προσκομίδι του». Ὅταν ἡ νοικοκυρὰ ἐτοιμάζῃ κόλλυβα διὰ τὶς ψυχές, θέτει χωριστὰ μέρη ὀνοματισμένα εἰς τὸν καθένα, προσφέρουσα ἑκάστου νεκροῦ τὸ ὄνομα;

Εἰς τὴν Χίον μέρος ἀπὸ τὸ στάρι τὸ βράζουν πολὺ, ρίχνουν μέσα καὶ σταφίδες, κοπανισμένα ἀμύγδαλα, καρύδια, μέλι καὶ ζάχαρη, ἀνακατεύουν καὶ

ὀλίγο ἄλεύρι καὶ ὅλα ψήνονται μαζί καὶ γίνονται χυλός. Εἰς τὰς Κυδωνίας «τὴν Παρασκευὴ πρωτὶ τῶν Ψυχῶν ἔσμιγαν οἱ συγγενεῖς, 4-5 νοικοκυρές, ἔβαζε καθεμία λίγο σιτάρι κ' ἔψηναν μαζί τὰ κόλλυβα· μετὸ ζουμι ἔκαναν τὸ ψυχό: ἔβαζαν μέσα ζάχαρη, ἄλεύρι, καρύδια, κουκουνάρια καὶ γίνονταν πηχτό».

Πότε καὶ εἰς ποίους μοιράζεται ὁ χυλὸς τῶν κολλύβων;

2. - Ὁ δίσκος τῶν κολλύβων καὶ ὁ στολισμὸς αὐτοῦ. Ποῖα δοχεῖα μεταχειρίζονται διὰ τὰ κόλλυβα καὶ πῶς λέγονται κατὰ τόπους; Π.χ. νάπφος ἐν Ἀμοργῷ λέγεται μεγάλη ξυλίνη λεκάνη, μονοκόμματη, ἐντὸς τῆς ὁποίας θέτουν τὰ κόλλυβα. Ἐν Ρόδῳ διὰ τὰ κόλλυβα μεταχειρίζονται χαλκίνους ταβάδες, οἱ ὅποιοι λέγονται νοchioί ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας των ἀπεικονίζονται ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὐα, τὸ δένδρον τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ ὁ Ἄδης. Ἀλλοῦ τὰ κόλλυβα τὰ μεταφέρουν εἰς ἓνα πανέρι ἢ κάνιστρον, τὸ ὁποῖον εἰς μερικὰ μέρη «ντύνουν ἀπόξω μὲ παννὶ ἄσπρο, ἂν εἶναι νέος ὁ πεθαμένος, ἢ μὲ μαῦρο, ἂν εἶναι ἡλικιωμένος». Εἰς τὴν Καλλίπολιν «ἡ ζωγραφία τῶν κολλύβων λέγεται στόρισμα· καθεὶς ἐκ τῶν παρισταμένων θέτει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν κολλύβων ζάχαριν χρωματισμένην, μετὴν ὁποίαν στέλλει εἰς τὸν πεθαμένον χαιρετίσματα».

3. - Τὰ ζωντανὰ κόλλυβα ἢ σπερνά, ποῦ στέλλουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὰς ἐορτάς, διὰ νὰ μνημονευθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ἐορτάζοντος. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, τὴν Δωρίδα κ. ἄ. «τὰ σπερνὰ γιὰ τοὺς ζωντανοὺς τὰ βάνουν δεξιὰ τῆς ὥραιας Πύλης, κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας· γιὰ τοὺς πεθαμένους τὰ συχώρια τὰ βάνουν ἀριστερά, κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ». Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;

ε') **Μεριδοχάρτι ἢ ψυχοχάρτι ἢ ἀναματολόι.**

Π.χ. εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας «εἶχαν ἓνα τετραδιάκι μικρὸ μ' ἓναν σταυρὸ ἀπέξω κ' ἔγραφαν μέσα τὰ ὀνόματα τῶν πεθαμένων ὅλης τῆς οἰκογενείας. Τὸ εἶχαν φυλαμένο στὸ εἰκονοστάσι. Ἀμα ἦτανε καμιά ἡμέρα τῶν νεκρῶν ἢ εἶχαν λειτουργία, ἔπαιρναν καὶ τὸ ἀναματολόι, τὸ ἔδιναν στὸν παπᾶ κ' ἐμνημόνευε τὰ πεθαμένα». Ὑστερα τὸ ἔπαιρναν πίσω καὶ τὸ φυλάγανε στὸ εἰκονοστάσι».

ς') **Ψυχοκέρι ἢ νεκροκέρι.**

Τρόπος παρασκευῆς καὶ χρῆσις. Π.χ. εἰς τὴν Χαλκίδα «ὅσες ψυχὲς λείπουν ἀπὸ τὸ σπίτι, ὅσους γράφουν δηλ. στὸ ψυχοχάρτι (τὸ νουνό, τὴ νουνά, τὸν πατέρα, τὴ μητέρα κλπ.), τόσες μπαμπακερὲς κλωστὲς διάζονται, ὅπως διάζονται τὸ παννί, καὶ κάθε μιὰ τὴν ὀνοματίζουν: αὐτὴ εἶναι τοῦ πατέρα, αὐτὴ εἶναι τῆς μάνας κτλ. Ὑστερα ὅλες μαζί τις κλωστὲς αὐτὲς τις στρίβουν καὶ τις βουτοῦν σὲ ἀναλυμένο κερί καὶ κάνουν ἓνα τουπάκι (κουβάρι) ὡς μισὴ ὀκά, τὸ ψυχοκέρι.

Αὐτὸ τὸ ψυχοκέρι τὸ ἀνάβουν στὴν ἐκκλησία σὲ ὅλους τοὺς ἐσπερινοὺς καὶ τὶς ἀκολουθίες τῆς Μεγάλης Σαρακοστῆς, μὰ καὶ κάθε φορὰ πὺ θὰ πᾶνε στὴν ἐκκλησία τὸ παίρνουν μαζί τους καὶ τὸ ἀνάβουν, ἢ ἂν μείνουν σπῖτι τους τὴν ὥρα τοῦ ἐσπερινοῦ, τὸ ἀνάβουν μπρὸς στὸ εἰκονοστάσι καὶ τὸ ἀφήνουν νὰ κάψῃ ὡς μία σπιθαμὴ ἐπάνω - κάτω καὶ ὕστερα τὸ φυλᾶνε». Εἰς τὴν Ὑδραν τὴν Μεγ. Πέμπτην καὶ τὴν Μεγ. Παρασκευὴν «ὅλα τὰ σπῖτια στέλνουν ἀπὸ μιὰ λαμπάδα γιὰ τὶς ψυχές πὺ ἔχει τὸ καθένα τους». Εἰς τὴν Κορώνην «ὅταν ἀνάψουν τὸ κερί τους ἀπὸ τ' ἅγιο φῶς, ὅσοι ἔχουν πεθαμένο, πηγαίνουν καὶ ἀνάβουν κι ἀπὸ ἓνα κερί γιὰ κάθε πεθαμένο μπροστὰ στὸ Χριστό, γιὰ νὰ κἀνῃ κι αὐτὸς Ἀνάστασι στὸν Κάτω κόσμος».

Γ') Πένθη.

α') Τὸ πένθος τῶν οἰκείων. Ἐκδηλώσεις καὶ διάρκεια πένθους.

1. - Ἐνδείξεις πένθους περὶ τὴν κόμην καὶ τὴν στολὴν. Ποῦ συνηθίζεται (ἢ συνηθίζετο) ἡ σύζυγος, ἡ μητέρα καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ νεκροῦ ν' ἀποκόπτουν τὴν κόμην των, νὰ μὴν ἀλλάσσουν ἀσπρόρουχα ἐπὶ ἓν ἔτος ἢ ἐπὶ 40 ἡμέρας, νὰ φοροῦν ἀνάστροφα τὰ φορέματά των ἐπὶ τινὰς ἡμέρας. Π. χ. εἰς Ρεῖσαδερε Σμύρνης (ὡς καὶ εἰς Σφακιὰ καὶ Κοτύωρα), μόλις «πέθαινε ὁ ἄνθρωπος, ἂν ἦτανε νέος, ἡ χήρα γυναῖκα του ἢ ἡ μάνα του ἠκόβανε τὰ μαλλιά τους. Ἀκόμα, ἅμα ἦτανε νέος, ἠβάφανε πουκάμισο καὶ βρακιά καὶ τὰ φορούσανε τρία χρόνια. Βάφανε μαῦρα καὶ τὰ τραπεζομάντηλα καὶ τὰ μπαουλοσκεπάσματα». Εἰς τὸ Γαρδίκι Λαρίσης (ὡς καὶ εἰς τὰ Σφακιὰ) οἱ ἄνδρες φοροῦν 40 ἡμέρας ἀνάποδα τὰ φορέματά των, ὕστερα μαυροφοροῦν. Εἰς τὴν Σκῦρον «τὰ παλιὰ χρόνια οἱ γυναῖκες δὲν ἄλλαζαν ἓνα χρόνο γιὰ θλίψη, τώρα τὸ φυλᾶνε μόνο 40 μέρες. Οἱ ἄντρες στὴ θλίψη φοροῦνε τὸ μαντήλι μαουλίκα (= γυναικεῖα, δηλ. διπλωμένο τριγωνικὰ καὶ δεμένο κάτω ἀπὸ τὸ σαγόνι)». Τοῦναντίον εἰς τὴν Ἐπάνω Σκάλαν τῆς Θεσπρωτίας αἱ γυναῖκες πὺ πενθοῦν φοροῦν τὸ σιγγούρι ἀνάποδα καὶ δένουν ἔτσι τὸ μαντήλι, ὥστε ὁλόκληρος ἡ κεφαλὴ των μένει ἀκάλυπτος, δηλ. τὸ δένουν ὡς ζώνην περὶ τὸ μέτωπον, σχηματίζουσιν ὀπισθεν κατὰ τὸ ἰνίον κόμβον, ἐκ τοῦ ὁποίου κατέρχονται τὰ ἄκρα. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν κηδεῖαν φοροῦν «τὰ πιὸ καλά τους ροῦχα, ἔστω καὶ ἂν εἶναι πολὺχρωμα, καὶ εἰς τὸ κεφάλι θὰ βάλουν ἀπαραιτήτως ἄσπρο φοινίτσι. Ἀπὸ αὔριο ὅμως τὰ βάφουν ὅλα ἴσαμε τρία χρόνια». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί, «ἡ χήρα παρακολουθοῦσα τὴν κηδεῖαν (τοῦ ἀνδρός της) ἐνδύεται νυμφικῶς καὶ στολίζεται δι' ἀνθέων».

2. - Ἀλλαι ἐνδείξεις πένθους. Πένθος εἰς τὰ πράγματα τοῦ σπιτιοῦ (τὸν

καθρέπτην, τὰς εἰκόνας καὶ φωτογραφίας), τὴν ἀλληλογραφίαν κλπ. Εἰς τὴν Ὑδραν «μπογιατίζουνε μαύρη τὴν δξώπορτα καὶ τὸν τοῖχο τοῦ δρόμου σὲ ὕψος ἑνὸς μέτρου τοῦλάχιστον». Ὅμοίως εἰς τὴν Ἰκαρίαν βάφεται ὅλη ἡ οἰκία ἔξωθεν μαύρη ἢ τοῦλάχιστον χαράσσεται ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς τῆς ὄψεως ταινία μαύρη. Εἰς τὴν Σκῦρον «ὡς νὰ περάσουν τρία χρόνια δὲν ἀσβεστῶνουν καὶ δὲν ἀποσαίρουν τὰ σπίτια καὶ ὅσο βαστᾷ τὸ πένθος σκεπάζουν τοὺς καθρέφτες». Εἰς τὴν Θράκην «τὸ γράμμα πὺν θὰ στείλουν καίουν τὴν ἄκρη τοῦ χαρτιοῦ καὶ τοῦ φακέλλου». Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ κόπτουν οἱ πενθοῦντες τὴν χαίτην τῶν ἵππων των;

3. - Διάρκεια πένθους. Π. χ. εἰς τὰς Κυδωνίας «οἱ χαροκαμένες ἓνα χρόνο δὲν βγαῖναν πονθενὰ, οὔτε στὴν ἐκκλησία δὲν πήγαιναν κ' ἓνα χρόνο τίς μεγάλες γιορτές, Χριστούγεννα, Ἀρχιχρονιά, Πάσχα, δὲν κάνανε χριστόψωμα, οὔτε γλυκά, οὔτε κολλίκια τὸ Πάσχα. Τὰ μαῦρα τὰ φοροῦσαν τρία χρόνια. Σαράντα μέρες οἱ χαροκαμένες δὲν ἔτρωγαν κρέας, μόνον ψάρι, γιατί ἔλεγαν πὺς τρῶνε τ' ἀπεθαμένον τὰ κρέατα».

β') Συμμετοχὴ γειτόνων καὶ φίλων εἰς τὸ πένθος. Ἐπισκέψεις, δῶρα, εὐχαί.

Π. χ. εἰς τὰ Σφακιά οἱ ἔξω τῆς οἰκογενείας συγγενεῖς «κιτροβάφουν τὴν στολὴν των». Εἰς τὰ Κοτύωρα «γυναῖκες ἡλικιωμένες, φίλες ἢ γειτόνισσες, μένανε καὶ κοιμόντανε μὲ τὴ χήρα, πὺν πενθοῦσε, ἑννιά μέρες τοῦλάχιστον, γιὰ νὰ τὴν παρηγοροῦν καὶ νὰ τῆς κρατοῦν συντροφιά». Εἰς τὰς Κυδωνίας «κ' οἱ γειτόνισσες 40 μέρες δὲν πήγαιναν στὴν ἐκκλησία. Καὶ τίς γιορτές, πὺν οἱ χαροκαμένες δὲν κάνουν γλυκά οὔτε βασιλόπιττα, τοὺς πηγαίνουν ἀπέξω οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι».

Ζ') Τελευτὴ παίδων.

α') Συνήθειαι κατὰ τὴν **θανήν** καὶ τὴν **κηδείαν** βρέφους ἢ νηπίου.

Π. χ. εἰς τὴν Ἠπειρον «ἅμα πεθάνῃ μωρό, τὸ παίρνει ἡ νοῦν καὶ τὸ πάει στὴν ἐκκλησία καὶ ἀπὸ κεῖ πάλι μόνῃ τῆς σιὸ νεκροταφεῖο καὶ τὸ θάφτει ὁ παπᾶς». Εἰς τὴν Μεθώνην «σὲ μικρὸ παιδί, ἂν τύχῃ καὶ πεθάνῃ, οὔλα τὰ ἔξοδα, ροῦχα, κεριά, παπάδες, εἶναι τοῦ νοικοῦ. Λένε πὺς πάει τὸ παιδάκι καὶ τοῦ ἐτοιμάζει τὴ θέση του σιὸν παράδεισο».

β') Γίνεται **μνημόσυνον** δι' ἀποθανόν νήπιον; Π. χ. εἰς τὴν Σιγὴν Βιθυνίας «ἅμα πέθαινε μικρὸ παιδί, δὲν τοῦ ἔκαναν μνημόσυνα. Μονάχα σιὰ σαράντα ἔκαναν ψωμάκια μικρά, τὰ σφράγιζαν μὲ τὸ σουφραῖστο (- σφραγίδα) καὶ τὰ μοίραζαν σιὰ παιδιά. Αὐτὰ ἦταν τὰ λειτουργούδια».

γ') **Ἀνακομιδὴ**. Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν «τὰ πρῶτα παιδιά κάθε οἰκογενείας,

ὅταν τὰ θάψουν, δὲν τὰ ξεθάφτουν, γιὰ νὰ κρατᾶν τὴν πλάκα τους καὶ νὰ μὴν πάρουν καὶ ἄλλα παιδιὰ τῆς οἰκογενείας στὴ μαύρη γῆ».

Η) Τελευτὴ ἱερέων.

Ποῖοι ἐνδύουν τὸν ἱερέα καὶ εἰς ποίαν στάσιν τὸν θάπτουν;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σπάρτην «ἅμα πεθάνῃ παπᾶς, μπαίνουνε μέσα τρεῖς παπάδες καὶ τὸν ἀλλάζουνε. Κλειοῦνε· δὲν κάνει νὰ μπῇ κανεὶς ἄλλος· δὲν κάνει νὰ τὸν δῆς πεθαμένο. Τὸν κηδεύουν σκεπασμένο». Εἰς μερικὰ χωρία τῆς Κρήτης «ἅμα ἐτοίμαζαν τὸ νεκρό, ἔπιαναν γύρω του οἱ ἑπτὰ παπάδες κ' ἡ παπαδιά μπροστὰ καὶ ἔκαναν τὸν «ἀγγελικὸ χορό». Ἐψαλλαν τὰ εὐλογητάρια καὶ σήκωναν τὸν παπᾶ μὲ τὴν καρέκλα τέσσερεις παπάδες». Εἰς τὴν Κορώνην «τὰ πρῶτα χρόνια τοὺς παπάδες τοὺς θάφταν καθιστούς. Τώρα ρωτοῦν τὴν παπαδιά, ἂν θὰ ξαναπαντρευτῇ· ἂν πῇ ναί, τὸν θάφτουν ἴσιο, ὅπως καὶ τοὺς κοσμικοὺς· ἂν πῇ ὄχι, τὸν θάφτουν καθιστό, ὅπως τὸν δεσπότη». Ὁμοίως εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τὴν Ἀνασελίτσαν, «ἂν ὁμῶς ἡ παπαδιά ἀργότερα ἀλλάξῃ ἰδέα καὶ πάρῃ τὴν ἀπόφαση νὰ παντρευτῇ, πρέπει νὰ πάῃ στὸ μνημα καὶ νὰ τὸ κλωτσήσῃ τρεῖς φορές. Ἐτσι ὁ παπᾶς ξεθροιάζεται».

Θ) Ἀνακομιδὴ τῶν ὀστέων.

(Τὸ ξέχωμα ἢ ξεχωμάτισμα, τὰ ξεχώσματα, τὸ ξεχώνιασμα).

1. — Μετὰ πόσα ἔτη καὶ κατὰ ποίαν ἡμέραν γίνεται ἡ ἀνόρυξις τοῦ τάφου; Αἱ σχετικαὶ περὶ ψυχῶν καὶ νεκρῶν δοξασίαι. Π.χ. εἰς τὴν Ὑδραν ἡ ἀνακομιδὴ γίνεται ἢ «στὰ τρία ἢ στὰ πέντε χρόνια. Προτιμᾶνε δὲ ἡμέρα Σάββατο, γιὰτὶ λένε πῶς τότε ἔχουνε οἱ ψυχὲς πιδ ἀνάπαυση». Εἰς τὸ Γρίζι τῆς Πυλίας «ξεχώνουν στὰ δυὸ χρόνια, στὰ τρία τὸ πολὺ. Δὲν κάνει νὰ μπῇ στὰ τέσσερα μὲ κανέναν τρόπο. Καμπόσοι τοὺς βγάζουν καὶ στὸ χρόνο ἐπάνω, γιὰτὶ λένε πῶς, ἅμα ἔχῃ κανεὶς καλὴ ψυχὴ, λειώνει γλήγορα κι ὅσο μένει μέσ' στὴ γῆς τότε βαραίνει τὸ χῶμα, πὺν τὸν πλακώνει». Τοῦναντίον εἰς Τσανδῶ Θράκης τοὺς ξεχωματιάζουν στὰ ἑπτὰ χρόνια τὸ Σάββατο μετὰ τὸ μεσημέρι». Θεωρεῖται ἀπαραίτητος ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ὀστέων καὶ διατί;

2. — Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τοῦ τάφου. Π.χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην, «ὅταν ἀνοίγουνε τὸ μνημα, παίζει πρῶτα ὁ παπᾶς τέσσερεις σκαπεθιές. Ὅποιος θέλει νὰ θωρῇ τσ' ἀποθαμένους (δηλ. τὶς ψυχὰς τῶν νεκρῶν) πιάνει ἀπὸ τὴν πρώτη σκαπεθιά τοῦ παπᾶ μιὰ χουφθιά χῶμα καὶ τὸ ρίχνει μπροστὰ του ἢ πίσω του».

3. - Ἡ τελετὴ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν ὀστέων. Ποῦ ἀποτίθενται τὰ ὀστᾶ; Εἰς τὸ ὀστεοφυλάκιον (κοκκαλίστρα ἐν Ἀβίᾳ Μάνης) ἢ ἐπαναθάπτονται εἰς τὸν τάφον;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Τσανδῶ Θράκης «οἱ συγγενεῖς τὸ Σάββατο μετὰ τὸ μεσημέρι παίρνουν τὸν παπᾶ καὶ πᾶνε στὸ κοιμητήριον, δίνε τρισάγιο καὶ τὸν ξεχωματιάζνε. Πλένουν τὰ κόκκαλα μὲ κρασί καὶ τὰ βάζουν σὲ πανέρι σκεπασμένο μὲ ἄσπρο μπόγο καὶ τὰ πᾶνε στὸ σπίτι. Συγγενεῖς καὶ γειτόνοι πᾶνε ἐκεῖ κεριά, λουλούδια, θυμιάμα, ὅπως καὶ στὸν νεκρὸ καὶ κάνουν κόλλυβα. Τὸ βράδυ τρεῖς, τέσσερις γυναῖκες παίρνουν τὸ πανέρι καὶ πᾶνε στὴν ἐκκλησίαν καὶ τ' ἀφήνουν ἔξω ἀπ' τὰ Δημόθυρα, μπροστὰ στὴν καντήλα τοῦ Χριστοῦ θὰ κοιμηθοῦν μιὰ βραδειὰ στὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ πρωτὶ μετὰ τὴν λειτουργίαν τὰ κάμνε κηδεῖα. Ὁ παπᾶς φορεμένος θὰ τὰ διαβάσῃ καὶ μὲ τὰ ἐξαπιέρυγα, τὶς ψαλμωδίες καὶ μὲ ὅλο τὸ πλῆθος θὰ πᾶνε στὸ νεκροταφεῖο καὶ θὰ τὰ ταφιάσνε στὸν ἴδιον τάφον. Θὰ μοιράσνε καὶ κόλλυβα καὶ ψωμί». Εἰς τὸ Χατζηγύριον Κεσσάνης «τὸν πεθαμένο τὸν ξεχώνουν τὸ Σάββατο τῶν Ψυχῶν πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς. Τὰ ὀστᾶ τὰ πλένουν μὲ κρασί, τὸ δὲ κρανίον τὸ δένουν μὲ ἄσπρον κεφαλόδεμα καὶ τὸ στολίζουν μὲ λουλούδια τῆς ἐποχῆς, τὸ βάζουν μέσα σὲ κόσκινον μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ στὴν ἐκκλησίαν καὶ ὁ παπᾶς τὸ τρισαγιάζει. Ἐπειτα μοιράζουν κομμάτια γαλατόπιττα καὶ κρασί καὶ μακαρίζουν». Ποία εἶναι ἡ σχετικὴ συνήθεια ἄλλου;

4. - Τί πιστεύουν, ἂν ὁ πεθαμένος εὐρεθῇ ἄλειωτος (ἀδέξιος ἐν Λακωνίᾳ); Πρὸς τὴν φράσιν «δὲν τὸν δέχτηκεν ἡ γῆ». Τί συνηθίζουν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει; Π.χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «στὰ μνήματα τῶν ἄλειωτων κάνουνε ἑφτά-πάπαδο· ἑφτὰ παπάδες γονατίζουν ἀπάνω στὸν τάφον, πότε ὁ ἕνας καὶ πότε ὁ ἄλλος καὶ διαβάζουνε εὐχές, γιὰ νὰ λειώσῃ ὁ ἄλειωτος». Εἰς τὴν Σκῦρον «ἔβαζαν ἄλλοτε τὸν νεκρὸ μέσα σ' ἕνα τσουβάλι ἢ σ' ἕνα στρωματόντυμα καὶ τὸν γύριζαν 40 μέρες σὲ 40 ἐκκλησίες, ἔστηναν τὸν νεκρὸ πίσω ἀπὸ τὴν πόρταν τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν λειτουργοῦσαν σαράντα φορὲς γιὰ νὰ λειώσῃ».

5. - Μαντικὴ ἐκ τῶν λειψάνων. Π.χ. ἂν τὰ κόκκαλα εἶναι κίτρινα, ἦταν καλὸς ὁ ἄνθρωπος (Σπάρτη). Τοῦ ἐπιόρκου ἡ χεὶρ εὐρίσκεται ἄλειωτη, τοῦ συκοφάντου αἱ τρίχες ἄλειωτοι κτλ.

6. - Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν. Π.χ. ἂν ἕνας δυστυχῇ συνεχῶς μετὰ τὸν θάνατον πατρός, μητρὸς ἢ ἄλλου στενοῦ συγγενοῦς, πιστεύεται ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ πατρικῆς ἢ ἄλλης ἀρᾶς· διὸ κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν τὸ ἐκ τῆς πλύσεως τῶν ὀστέων ὕδωρ δίδεται εἰς τὸν δυστυχοῦντα, ἵνα πῇ ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου (Ἀδριανούπολις).

I') Ὁ θάνατος ἐπὶ ξένης.

1. - Τὸ μοιρολόγημα καὶ τὸ μνημόσυνον τοῦ ἐν τῇ ξένῃ ἀποθανόντος.

Π. χ. εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου «ὅταν πεθάν' κανεῖς μακριά, βάζουν τὰ ροῦχα του καὶ τὴ φωτογραφία του καὶ τὸν καταλογιάζουν». Ὅμοίως εἰς τὴν Μάνην «τό'χουνε συνήθειο, σὰν πεθάνῃ κανεῖς στὴν ξενιτειά, ὅταν θὰ τοῦ κάμουν τὶς σαράντα, νὰ βάλουνε τὰ ροῦχα του κάτω, νὰ τὰ στολίσουνε καὶ νὰ τὰ μοιρολογήσουνε, σὰν νὰ'χουνε τὸν ἴδιο τὸν πεθαμένο μπροστά τους».

2. - Κηδεῖα ξένου. Διάφοροι συνήθειαι. Π. χ. εἰς τὴν Ἱεράπετραν «ἅμα εἶναι ξενομπάτης (= ἀπὸ ξένο χωριὸ) ὁ ἀποθαμένος, τοῦ ρίχνανε λεφτὰ σὶνὸν τάφο, γιὰ νὰ πλερώσῃ τὸ χῶμα ποὺ τὸν σκεπάζει, γιὰ νὰ μὴν τοῦ εἶναι βάρος στὴν ψυχὴ». Ξενοταφειὸ ἐν Κρήτῃ ὁ ἰδιαίτερος χῶρος, ὁ πρὸς ταφὴν τῶν ξένων.

ΙΑ') Δοξασίαι καὶ παραδόσεις περὶ ψυχῶν καὶ νεκρῶν καὶ περὶ ᾠδου.

1. - Ἐπιφάνεια ψυχῶν καὶ νεκρῶν. Π. χ. «τὴν στιγμὴν ποὺ ἀποθνήσκει ὁ ἀσθενής, ἡ ψυχὴ του μεταβαίνει εἰς τοὺς οἰκείους καὶ εἰς τοὺς στενοὺς φίλους καὶ κοροῦει τὴν θύραν ἢ ἐκπέμπει ἀναρτήρον φωνήν. Τοῦτο λέγεται πρόφασις: ἔκαμε πρόφασιν, λέγουν. Οἱ ἀκούοντες τὸν κρότον ρίπτουν τεμάχιον ἄρτου» (Μάνη). «Ὅταν ἀκούεται λιβανὶ ἀστὸ δρόμο, χωρὶς νὰ'χουνε λιβάνι βαρμένο, περνᾷ ἀποθαμένος κι ὅλοι λένε: Ὁ Θεὸς σχωρέσαι τον ποὺ περνᾷ» (Ἱεράπετρα). Εἰς τὴν Αἰτωλίαν πιστεύουν ὅτι «ἡ ψυχὴ παρουσιάζεται πολλὰς φορὲς σὰ μυῖγα καὶ τὴν βλέπουν μόνον οἱ καθαροί. Αὕτῃ ἡ μυῖγα εἶναι ἄσπρη, σὰν τὴ μελισσούλα». Εἰς τὴν Καστορίαν «μέσ' στὶς 40 μέρες περιμένουν ν' ἀκούσουν βήματα, πόρτες, γιὰτὶ θὰ ῥθῇ ὁ νεκρὸς νὰ γυρίσῃ ὅλο τὸ σπίτι, δὲν ἀφήνει ἄκρη. Μετὰ 40 μέρες φεύγει πιά ἡ ψυχὴ γιὰ τὸν ἄλλον κόσμον». Αἱ σχετικαὶ διηγήσεις.

2. - Οἱ βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντες. Βρέφη ἀποθνήσκοντα ἀβάπτιστα. Παραδόσεις περὶ βρικόλακων. Τί εἶναι οἱ βρικόλακες; Πῶς ἐμφανίζονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ποίας βλάβας προκαλοῦν εἰς αὐτούς, εἰς τὰ πράγματα τοῦ σπιτιοῦ, εἰς τὰ πρόβατα, εἰς τὰ σπαρτὰ κτλ.; — Ποῖα μέσα μεταχειρίζονται οἱ ἄνθρωποι, διὰ ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ βρικόλακα; Ἐξορκισμοί, καρφώματα, ξέχωμα καὶ ἔξορισμός ἢ καῦσις τοῦ πτώματος.

3. - Δοξασίαι περὶ νεκρῶν καὶ ᾠδου. Π. χ. «Στὶς τρεῖς ἡμέρες ποὺ θὰ θάψουνε τὸν ἄνθρωπο πάει τὸ φίδι καὶ τοῦ βγάνει τὰ μάτια καὶ τὰ τρώει (Κορώνη). «Στὸν ἄλλο κόσμον οἱ ψυχὲς πίνουν τὸ νερὸ τ' Ἀλήσμονα καὶ ξεχνοῦν τὰ περασμένα· δὲ γνωρίζουν καθόλου ἢ μιὰ τὴν ἄλλη» (Σκῦρος).

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1940

Κατὰ τὸ λήξαν ἔτος εἰργάσθησαν ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ πλὴν τοῦ Διευθυντοῦ καὶ τῆς γραφέως Γεωργίας Ταρσούλη οἱ δυνάμει τοῦ Α. Ν. 250 ἀπεσπασμένοι εἰς αὐτὸ λειτουργοὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως Μαρία Ἰωαννίδου, Δημήτριος Λουκάτος καὶ Μαρία Λιουδάκη. Ἀλλ' ἐκ τούτων ἡ μὲν Μαρία Λιουδάκη, ἀρθείσης τῆς ἀποσπάσεως αὐτῆς, ἀπεχώρησε τῆς ὑπηρεσίας ἡμῶν τὴν 20 Σεπτεμβρίου, ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ἐργασθεῖσα ἀόκνως συνετέλεσεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἰς τὸν πλουτισμὸν τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου, ὁ δὲ Α. Λουκάτος ἐκλήθη τὴν 22 Νοεμβρίου εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑψίστου πρὸς τὴν Πατρίδα καθήκοντος.

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κυρία ἡμῶν φροντίς ὑπῆρξεν ἡ ἀποθησαύρισις νέας λαογραφικῆς ὕλης καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ κατάταξις αὐτῆς.

Α'. - Συλλογὴ λαογραφικοῦ ὕλικου.

1. - Ἡ ταξινόμος Μ. Λιουδάκη συνεχίζουσα τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς λαογραφικῆς ὕλης παρὰ προσώπων ἐγκατεστημένων ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν Ἀθηνῶν συνέλεξε παρὰ γυναικῶν ἐξ Ἡπείρου καὶ Ἀμοργοῦ καταγομένων ὕλην 874 σελίδων, ἣν κατέθηκεν εἰς τὸ Ἀρχεῖον ὑπ' ἀριθ. χειρογράφων 1422 καὶ 1438.

Ἐπίσης ἡ γραφεὺς Γεωργία Ταρσούλη μεταβᾶσα εἰς τὸν συνοικισμὸν Μπραχαμίου συνέλεξε παρὰ γυναικῶν, ἐκ Σύρου καταγομένης, λαογραφικὴν ὕλην 100 σελίδων, ἣν κατέγραψεν εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 1378 Γ' χειρόγραφον αὐτῆς.

2. - Ἀλλαι ἀποστολαὶ τοῦ προσωπικοῦ πρὸς συλλογὴν λαογραφικῆς ὕλης ἐγένοντο αἱ ἑξῆς:

α) Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου μεταβὰς τὴν 10 Μαΐου εἰς Θεσσαλίαν ἐπὶ μηνιαίᾳ ἀποστολῇ ἠρεύνησε τὴν λαϊκὴν οἰκίαν καὶ αὐλὴν εἰς τε τὰς πεδινὰς καὶ τὰς ὄρεινὰς περιοχὰς αὐτῆς, κατήρτισε δὲ σχέδια κατόψεων 88 ἐν ὅλῳ οἰκιῶν, ὧν αἱ πλεῖσται διώροφοι, καταμετρήσας καὶ φωτογραφήσας αὐτάς. Τὰ σχέδια ταῦτα καὶ αἱ φωτογραφίαι κατετέθησαν εἰς τὸ Ἀρχεῖον ὑπ' ἀριθ. 1436, θὰ δημοσιευ-

θῶσι δὲ μετὰ τῆς σχετικῆς μελέτης εἰς τὸν Γ' τόμον τῆς Ἑπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

β) Ὁ ταξινόμος Δημ. Λουκάτος μετέβη τὴν 1 Αὐγούστου εἰς Λέσβον διατρίψας δ' ἐπὶ ἓνα μῆνα ἐν αὐτῇ ἠρεύνησεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐρωτηματολογίων τοῦ Ἀρχείου τὴν Λαογραφίαν τῶν ἐν Μυτιλήνῃ ἐγκατεστημένων Ἀδραμυττηνῶν, ἐπισκεφθεὶς δὲ καὶ τὰ χωρία Ἀγιάσσον, Καλλονήν, Τελώνια, Πέτραν, Πετρί, Σκουτάρο, κατήρτισε συλλογὴν λαογραφικὴν ἐκ 1074 σελίδων, ἣτις κατεγράφη εἰς τὰς συλλογὰς τοῦ Ἀρχείου ὑπ' ἀριθ. 1446.

Τρεῖς ἄλλαι μηνιαῖαι ἀποστολαὶ τοῦ προσωπικοῦ, ἐγκριθεῖσαι ὑπὸ τῆς Συγκλήτου τῆς Ἀκαδημίας 1) εἰς Σφακιὰ Κρήτης, 2) εἰς Φθιώτιδα καὶ 3) εἰς Κουτσοβλαχικὰ χωρία τῆς Πίνδου ἐματαιώθησαν, ἡ μὲν πρώτη λόγῳ τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ἡμῶν τῆς δ. Μ. Λιουδάκη, ἣτις εἶχεν ἀναλάβει αὐτήν, ἡ δὲ δευτέρα ἔνεκα ἀσθενείας τῆς δ. Γεωργίας Ταρσούλη, ἡ δὲ τρίτη ἔνεκα στρατεύσεως τοῦ κ. Νικ. Σβορώνου, συντάκτου τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας, εἰς ὃν ἔχει ἀνατεθῇ ἡ λαογραφικὴ ἐρευνὰ εἰς τὰ Κουτσοβλαχικὰ χωρία.

3. – Εἰς τοὺς προκηρυχθέντας διὰ τὸ ἔτος τοῦτο λαογραφικοὺς διαγωνισμοὺς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑπεβλήθησαν δέκα ἐν ἑλῶ ἐργασίαι, ὧν αἱ δύο ἐκπροθέσμως. Καὶ τοῦ μὲν ὑπ' ἀριθ. 22 βραβεῖου 5000 δραχμῶν ἔτυχεν ἡ συλλογὴ ᾠμάτων, παραμυθίων κλπ. τῆς ἐκ Βεροῖας Ἑλένης Ψωμά, τοῦ δὲ ὑπ' ἀριθ. 24 βραβεῖου 5000 δραχμῶν ἡ περὶ τοῦ παιδίου πραγματεία τοῦ ἐκ Μαυρατζαίων τῆς Σάμου δημοδιδασκάλου Ν. Δημητρίου. Ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ διὰ τὸ αὐτὸ βραβεῖον ὑποβληθεῖσαι ἐργασίαι ἐκρίθησαν ἄξιοι ἐπαίνου καὶ χρηματικῆς ἀμοιβῆς, ἀνήκουσαι εἰς τοὺς κυρίους Κ. Καραπατάκην, δημοδιδάσκαλον Καστανοφύτου Γρεβενῶν, Ἰω. Παπαϊωάννου, δημοδιδάσκαλον Βόλου, Ἀστέριον Ζαμπούραν, ἱατρὸν ἐκ Κρουσόβου Μακεδονίας καὶ Θεοδ. Ἀνθόπουλον ἐκ Φλοητῶν Καππαδοκίας. Τὰ χειρόγραφα ταῦτα δωρηθέντα ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας κατετέθησαν εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον ὑπ' ἀριθ. 1424-1429. Εἰς τὸ Ἀρχεῖον περιῆλθον δι' ἀγορᾶς καὶ δύο ἐκπροθέσμως ὑποβληθεῖσαι ἐργασίαι, καταγραφεῖσαι ὑπ' ἀριθ. 1430 καὶ 1431. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν, σταλεῖσα διὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 22 βραβεῖον, περιεῖχε 91 δημοτ. ᾠσματα, συλλεγέντα ὑπὸ τοῦ ἐκ Σιατίστης δημοδιδασκάλου Κων. Μπέντα, ἡ δὲ ἑτέρα, πραγματευομένη ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς περιφερείας Μετρῶν τῆς Ἀνατολ. Θράκης, ἐγράφη διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 23 βραβεῖου ὑπὸ τοῦ καὶ ἐξ ἄλλων αὐτοῦ λαογραφικῶν συλλογῶν γνωστοῦ διδασκάλου Καλλισθένους Χουρμουζιάδου, θανόντος τὴν 18 Δεκεμβρίου 1939. Διὰ τὸν πλοῦτον τῶν παρεχομένων εἰδήσεων καὶ τὴν ἀριότητα τῶν περιγραφῶν ἡ ἐργασία αὕτη ἠγοράσθη ἀντὶ 5000 δραχμῶν.

Διὰ δαπάνης δὲ ἑτέρων 2000 δραχμῶν ἀπεκτήθησαν δύο ἕτεραι συλλογαί,

περιέχουσai παραμύθια, ἡ μὲν ἡπειρωτικὴ τοῦ ἔτους 1870, ἡ δὲ σαμιακὴ τοῦ παρελθόντος ἔτους (ἀριθ. χειρογρ. 1456 καὶ 1457).

4. - Προσέτι ἐδωρήθησαν ὑπὸ φίλων τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 18 χειρόγραφα, ὥς ἐξῆς :

2 (ὑπ' ἀριθ. 1409 καὶ 1410)	ἐκ σελίδων 100	ὑπὸ Δ. Λουκάτου,
1 (» » 1411)	ἐκ δελτίων 372	ὑπὸ Ἀχ. Τζαρτζάνου,
1 (» » 1412)	ἐκ σελίδων 123	» Ἀν. Διαμάντη,
1 (» » 1414)	» » 19	» Αἰκ. Βουλιέρη,
1 (» » 1418)	» » 10	» Ἐμ. Γρίβα,
1 (» » 1419)	» » 9	» Γεωργίας Ταρσούλη,
1 (» » 1423)	» » 130	» Ἀγγελ. Χατζημιχάλη,
3 (» » 1433-35)	» » 126	» Μαρίας Στρομπούλη,
1 (» » 1437)	» » 40	» Κ. Δημητριάδου,
1 (» » 1445)	» » 52	» Χ. Παπασταματίου,
1 (» » 1447)	» » 50	» Εὐθ. Γουβέλη,
1 (» » 1451)	» » 3	» Ἀντ. Κεραμοπούλου,
1 (» » 1452)	» » 25	» Κ. Γουβέλη,
1 (» » 1453)	» » 111	» Hedwig Lüdeke,
1 (» » 1455)	» » 2	» Ἰω. Δρίλλη.

4. - Πρὸς τούτοις δύο χειρόγραφα, περιέχοντα μύθους καὶ παραμύθια γραφέντα διὰ τὸ Ἀρχεῖον ὑπὸ μαθητῶν, ἀπεστάλησαν ἡμῖν τὸ μὲν ἓν ἐκ σελίδων 80 ὑπὸ τῶν δημοδιδασκάλων Σκοπῆς τῆς Σητείας Ἰω. Ροδανάκη καὶ Αἰκ. Ψωμαδάκη, τὸ δὲ ἕτερον ἐκ σελ. 34 ὑπὸ τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ δημοτ. Σχολείων Ρεθύμνου. Ταῦτα κατεγράφησαν ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὑπ' ἀριθ. 1444 καὶ 1454.

5. - Τέλος ἐσταχυολογήθη ἡ λαογραφικὴ ὕλη, ἡ περιεχομένη εἰς 15 χειρόγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ. Αὕτη κατεγράφη ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὑπ' ἀριθ. 1413. 1415 - 17. 1420 - 21. 1439 - 1443. 1448 - 1450 καὶ 1458.

Ὅθεν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰσῆλθον εἰς τὸ Ἀρχεῖον

ἐξ ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ. . . .	χειρόγραφα 5	ἐκ σελίδων 2272
ἐκ βραβείων τῆς Ἀκαδημίας	» 6	» » 614
ἐξ ἀγορᾶς.	» 4	» » 796
ἐκ μαθητικῶν συλλογῶν	» 2	» » 114
(ἐγκυκλ. Ἀκαδημίας 10287/31 - 1 - 36)		
ἐκ δωρεῶν	» 18	» » 1175
ἐξ ἀποδελτιώσεως χφ. Ἱστ. Λεξικοῦ. . . .	» 15	» » 3185
ἐν ὅλῳ	» 50	» » 8156

Ἡ περιεχομένη εἰς τὰ χειρόγραφα ταῦτα ὕλη εἶναι ποικίλη, ἀναφερομένη εἰς πάντα σχεδὸν τὰ εἶδη τῆς λαογραφικῆς ἐρεῦνης. Ἀλλ' ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ὑπόκεινται εἰς ἀρίθμησην, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰσῆχθησαν εἰς τὸ Ἀρχεῖον ἄσματα 1246, παιδικὰ ἄσματα 363, δίστιχα 1333, παροιμίαι 4295, παραδόσεις 69, ἐπῳδαὶ 59, αἰνίγματα 281, καθαρογλωσσήματα 33, παραμύθια 126, εὐτραπέλοι διηγήσεις 54, παιδιαὶ 246, εὐχαὶ καὶ κατάροι 782, τοπωνύμια 563, παρωνύμια 322.

Β'. Ἀποδελτίωσις καὶ ταξινόμησις λαογραφικοῦ ὕλικου.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπεδελτιώθησαν ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ 42 χειρόγραφα, συγκείμενα ἐξ 6808 σελίδων. Ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων 15 μὲν, ἐκ 3185 σελίδων, ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Ἱστορικοῦ Λέξικοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ ἀνήκουν εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται ἐξ ἀποστόλων τοῦ προσωπικοῦ. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐξετελέσθη ὑπὸ τῶν ταξινομῶν τοῦ Ἀρχείου ὡς ἑξῆς.

Ἡ δ. Μ. Ἰωαννίδου ἀπεδελτίωσεν ἐξ χειρόγραφα ἐκ 216 σελίδων, τὰ ὑπ' ἀριθ. 1310-1313, 1448 καὶ 1450, ὁ κ. Δ. Λουκάτος δέκα χειρόγραφα ἐκ σελίδων 2239, τὰ ὑπ' ἀριθ. 1104 Δ', Ε' καὶ Σ', 1355, 1410, 1415, 1420, 1421, 1423 καὶ 1446 Α', ἡ δ. Μ. Λιουδάκη δέκα χειρόγραφα ἐκ σελίδων 2328, τὰ ὑπ' ἀριθ. 1381 Α' καὶ Β', 1413, 1416, 1422, 1432, 1438-41 καὶ ἡ δ. Γ. Ταρσούλη ὀκτὼ χειρόγραφα ἐκ σελίδων 850, τὰ ὑπ' ἀριθ. 1378 Β' καὶ Γ', 1412, 1417, 1418, 1442, 1443 καὶ 1449. Τέλος ὀκτὼ χειρόγραφα, συγκείμενα ἐκ 1175 σελίδων καὶ προερχόμενα ἐκ συλλογῶν τῆς δ. Μ. Ἰωαννίδου, (τὰ ὑπ' ἀριθ. 1100-1103, 1128, 1129 καὶ 1153 Γ' καὶ Δ'), ἀπεδελτιώθησαν διὰ δαπάνης 3521 δραχμῶν ὑπὸ δακτυλογράφου ἐκτὸς τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἀρχείου.

Εἰς τὴν ἀντιβολὴν καὶ τὴν τελικὴν κατάταξιν τοῦ ἐκ τῆς ἀποδελτιώσεως ταύτης προελθόντος ὕλικου, καθὼς καὶ εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἀποδελτιώσεως ἐνίων τῶν χειρογράφων τούτων, εἰργάσθη ἡ ταξινόμος Μ. Ἰωαννίδου.

Ὅθεν, συνυπολογιζομένης καὶ τῆς λαογραφικῆς ὕλης, τῆς σταχυολογηθείσης ἐξ ἐντύπων τινῶν, ὡς τοῦ Α' τόμου τῶν Κυπριακῶν Γραμμάτων καὶ μερῶν τοῦ Α' καὶ Β' τόμου τῶν Θρακικῶν καὶ τοῦ Ε' τόμου τοῦ Ἀρχ. Θρακ. Θησαυροῦ ἡ ἀποδελτιωθείσα κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ὕλη, πλὴν ποικίλων εἰδήσεων ἀναφερομένων εἰς τὰς κατὰ παράδοσιν πράξεις καὶ ἐνεργείας τοῦ λαοῦ, περιλαμβάνει ἄσματα 1019, παιδικὰ ἄσματα 80, δίστιχα 756, ἐπῳδὰς 73, παραδόσεις 183, παροιμίας 252, παραμύθια 43, εὐτραπέλους διηγήσεις 26, αἰνίγματα 252, παιδιὰς 80, εὐχὰς καὶ κατάρας 542, τοπωνύμια 931, παρωνύμια 132.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀποδελτιωτικὴν ἐργασίαν ἐχώρησε καὶ ἡ ἐπιστημο-

νική κατάταξις καὶ ἐπεξεργασία τῆς ἀποθησαυρισμένης ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ ὕλης. Καὶ ἡ μὲν ταξινόμος Μαρία Ἰωαννίδου, συνεχίζουσα τὸ ἔργον τῆς συστηματικῆς κατατάξεως τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων, κατέταξε 560 ᾠσματα, ἐπεμελήθη δὲ καὶ τῆς κατατάξεως τοῦ ἀποδελτιωθέντος καταλόγου ᾠσμάτων τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου, ὁ δὲ ταξινόμος Δ. Λουκάτος κατέταξε συστηματικῶς 7953 παροιμίας καὶ ἀνεθεώρησε τὴν κατάταξιν τμήματος τῶν κατατεταγμένων ἤδη παροιμιῶν ἀπὸ τῆς λ. ΕΛΙΑ μέχρι τῆς λ. ΕΧΩ. Τέλος ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου ἡσχολήθη εἰς τὴν συστηματικὴν κατάταξιν τῆς ὕλης, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰ γαμήλια ἔθιμα, καὶ συνέταξε διεξοδικὸν περὶ αὐτῶν ἐρωτηματολόγιον, ἐπεξεργάσθη τὰς παραλλαγὰς τοῦ ᾠματος τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀδελφῆς πρὸς παροχὴν πληροφοριῶν εἰς τὸ Deutsches Volksliedarchiv καὶ ἡσχολήθη εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Α' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου καὶ τὸν καταρτισμὸν ἀπανθίσματος ἐκλεκτῶν παραμυθίων πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν κατόπιν εἰδικῆς ἐντολῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Θρησκευμάτων καὶ τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας.

Γ'. Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεπληρώθη ἡ ἔκδοσις τοῦ πρώτου τόμου τῆς Ἐπετηρίδος, ὅστις περιέλαβε μελέτας τοῦ Διευθυντοῦ καὶ τῆς ταξινομοῦ Μ. Ἰωαννίδου, ἐγένετο δ' ἑναρξίς τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ Β' τόμου, στοιχειοθετηθέντων μέχρι τοῦδε δύο τυπογραφικῶν φύλλων.

Δ'. Ἐθνικὴ Μουσικὴ Συλλογὴ.

Δυστυχῶς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν κατέστη δυνατόν νὰ λειτουργήσῃ τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦτο ἴδρυμα. Καὶ προσελήφθη μὲν δι' ἑκτακτον ἐν αὐτῷ ὑπηρεσίαν ὁ κ. Θρασ. Γεωργιάδης, ὑποδιευθυντὴς τοῦ Ὁδείου Ἀθηνῶν, καὶ ἀπεφασίσθη ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ μετὰ τοῦ φωνοληπτικοῦ μηχανήματος εἰς Δυτ. Μακεδονίαν καὶ Πίνδον πρὸς συλλογὴν δημωδῶν μελωδιῶν, ψηφισθείσης καὶ τῆς σχετικῆς πιστώσεως, ἀλλὰ τεχνικαὶ κατὰ πρῶτον δυσχέρειαι καὶ ἡ ἐκ τοῦ πολέμου προελθοῦσα κατόπιν κατάστασις ἠμπόδισαν τὴν ἐγκαινίαν τῶν ἐρευνῶν καὶ μελετῶν τοῦ ἐθνικωτάτου τούτου ιδρύματος.

Ε'. Χρησιμοποίησις συλλογῶν.

Τὰς συλλογὰς τοῦ Ἀρχείου ἐχρησιμοποίησαν εἰς μελέτας των οἱ καθηγηταὶ Ι. Ἀποστολάκης καὶ Φαίδων Κουκουλές, ἡ κυρία Ἀθηνᾶ Ταρσούλη, ἡ δ. Χρυσῆς Καλλάρη, ἡ δ. Πέπη Δαράκη, οἱ κύριοι Ὁμ. Γεωργακάς, Εὐ. Τζάτζος, Μιχ. Κιτρομηλίδης, Ἀν. Δρίβας κ. ἄ.

Γ'. Βιβλιοθήκη.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀρχείου ἐπλουτίσθη διὰ 82 βιβλίων καὶ φυλλαδίων (ἀπέναντι τῶν 134 τοῦ παρελθόντος ἔτους). Ταῦτα κατεγράφησαν εἰς τὸ βιβλίον εἰσαγωγῆς ὑπ' ἀριθ. 1479 - 1560, προέρχονται δὲ 44 μὲν ἐξ ἀγορᾶς, 38 δὲ ἐκ δωρεῶν, ὡς ἐξῆς: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 10, Λαογραφικὴ Ἑταιρεία 2, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων 2, Μπάγκειος Ἐπιτροπὴ 2, Ὑπουργεῖον Τύπου καὶ Τουρισμοῦ 3, Ὑπουργεῖον Γεωργίας 2, Θρακικὸν Κέντρον 2, Κ. Ρωμαῖος 2, Δ. Ξανάλατος 2, Γ. Πολίτης 2, Δ. Λουκόπουλος 1, Β. Φανίσης 1, Γ. Μέγας 1, Μ. Ἰωαννίδου 1, Γ. Ταρσούλη 1, Τζούλιο Καίμης 1.

Ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ προηγούμενα ἔτη τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς τοῦ ἀθησαυρίστου λαογραφικοῦ πλούτου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ὑστέρησε καὶ ἔνεκα τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ἡμῶν τῆς διδασκαλίσσης Μαρίας Λιουδάκη, ἥτις, ὡς γνωστόν, εἶχεν ἀφοσιωθῆ εἰς τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἔργον, καὶ ἔνεκα τῆς διαταραχῆς, ἣν ἐπέφερε καὶ εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου ἡ ἐκ τοῦ πολέμου δημιουργηθεῖσα κατάστασις. Τούναντίον ἡ ἀντιγραφικὴ καὶ ἀποδελτιωτικὴ ἐργασία παρουσιάζει αὐξησιν, ἀποδελτιωθέντων 42 χειρογράφων ἐξ 6808 σελίδων (ἔναντι 14 χειρογράφων ἐκ 4653 σελίδων τοῦ παρελθόντος ἔτους). Ἐπίσης αὐξησιν παρουσιάζει ὁ ἀριθμὸς τῶν καταταχθεισῶν παροιμιῶν (7953 ἔναντι 2036 τοῦ παρελθόντος ἔτους), ἡ αὐξησης δ' αὕτη θὰ καταστῇ εἰς τὸ μέλλον σταθερωτέρα, ἂν ὁ παρ' ἡμῖν ἀπεσπασμένος καθηγητής, ὅστις εἰδικεύθη ἤδη εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐπιστημονικῆς κατατάξεως τῶν παροιμιῶν, ἀφευθῇ νὰ συνεχίσῃ ἐπὶ ἔτη τινὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην ἐργασίαν παρ' ἡμῖν.

Ἀτυχῶς οὐδεμία τῶν ἐλλείψεων καὶ τῶν ἄλλων ἀναγκῶν τοῦ Ἀρχείου, περὶ τῶν ὁποίων εἰς προηγούμενας ἡμῶν ἐκθέσεις ἐγένετο λόγος, ἐθεραπεύθη κατὰ τὸ λῆγον ἔτος. Ἀλλ' ὑπάρχει ἐλπίς ν' ἀνατείλῃ νέα περίοδος κατανοήσεως καὶ ἀκμῆς καὶ διὰ τὸ Ἀρχεῖον ἡμῶν, ὡς καὶ διὰ τὰς ἐπιστήμας, αἵτινες ὑποκείμενον ἔχουν τὴν σπουδὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 28ῃ Δεκεμβρίου 1940

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου

Γ. Α. ΜΕΓΑΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

- Ἀβία Μάνης 154, 204
 Ἀγιάσσοι 77, 118, 127, 193
 Ἀγ. Γεώργιος Πηλίου 139
 Ἀγ. Εὐστράτιος 27
 Ἀγ. Σοφία Λήμνου 5
 Ἀγραφα 165, 183
 Ἀγχίαλος 165, 173
 Ἀδραμύτιον 121, 184
 Ἀδριανούπολις 43, 98, 169,
 174, 175, 178, 183, 184,
 188, 191, 192, 195, 203, 204
 Ἀθῆναι 98, 122, 124, 133
 134, 138, 139, 143, 148, 162
 Αἶνος 146
 Αἰτωλία 40, 52, 82, 84,
 109, 129, 130, 144, 146,
 148, 151, 153, 158, 161,
 163, 165, 168, 173, 174,
 177, 183, 186, 188, 189,
 190, 191, 193, 200, 205
 Ἀλαγονία 64, 91
 Ἀλμαλὶ Μαλγάρων 56, 137,
 142, 147, 152, 156, 163,
 180, 181, 193
 Ἀμισὸς Πόντου 87, 144,
 184, 187, 189
 Ἀμοργὸς 27, 28, 200
 Ἀμφισσα 145
 Ἀνακοῦ Καππαδοκίας 138
 Ἀνασελίτσα 36, 42, 49, 79,
 90, 91, 105, 109, 112,
 113, 114, 147, 171, 178,
 180, 191, 195, 203
 Ἀνδρίτσενα 156
 Ἄνδρος 147
 Ἀντίπαρος 27
 Ἀνώγεια Κρήτης 122
 Ἀπολλωνιάς Προύσης 149,
 153, 164,
 Ἀπόσκεπος Καστορίας 166
 Ἀράχοβα Παρνασσίδος 54,
 71, 74, 77, 123, 125, 127,
 132, 133, 139, 146, 147,
 160, 165, 173, 182, 185, 194
 Ἀργυρόπολις 148
 Ἀρκαδία 76, 84, 155, 182,
 186, 202
 Ἄρτα 153, 190
 Ἀρτοτίνα 66, 133, 138,
 181, 196
 Ἀρτσίστα 119, 121, 122,
 129, 130, 153, 156
 Ἀσώματος Ρεθύμνου 133
 Ἀταλάντη 191
 Βάρος Λήμνου 5
 Βασαράς 186
 Βελβενδὸς 139
 Βέντζια Μακεδονίας 129,
 131, 139, 140, 144, 145,
 149, 153
 Βήσανη Ἠπείρου 156
 Βιθυνία 40, 54, 79, 87
 Βισοκά Καλαβρύτ. 129, 157
 Βλαχώρι 139, 141, 143, 144
 146, 150, 151, 155, 165,
 169, 195
 Βογατοικὸν 119, 120, 126,
 134, 142, 144, 145, 147
 148, 153, 156, 159, 160,
 163, 164, 165
 Βρέσθена Λακωνίας 176
 Γιάνιτσα Καλαμῶν 145, 165
 Γορτυνία 76, 102, 154, 157,
 Γρίζι Πυλίας 64, 77, 176,
 178, 180, 185, 189, 190,
 195, 203
 Γύθειον 180
 Δελφοὶ 149
 Διδυμότειχον 160, 179
 Δωρὶς 145, 200
 Ἐπιβάτες Θράκης 182
 Ἐπτάλοφος Δ. Μακεδ. 147
 Εὐβοία 104
 Εὐρυτανία 150
 Ζαγόριον 116, 119, 153, 154
 Ζάκυνθος 171, 178, 179, 192
 Ἠπειρὸς 65, 90, 91, 103,
 117, 119, 126, 127, 149,
 155, 165, 191, 202
 Θεσσαλία 104, 126, 155
 Θήρα 27, 149
 Θράκη 40, 49, 54, 55, 62, 72,
 77, 78, 106, 107, 112,
 116, 119, 120, 122, 123,
 128, 145, 161, 174, 178,
 185, 189, 190, 193, 197,
 199, 202,
 Ἱεράπετρα 123, 187, 188, 205,
 Ἱκαρία 126, 157, 202
 Ἱμβρος 28, 64, 130, 135,
 173, 175, 185, 188
 Ἱμπρος Σφακίων 175
 Ἰνναχώριον Κρήτης 172
 Καλάβρυτα 126, 145, 157, 169
 Καλάμαι 154, 162,
 Καλλίπολις 200
 Κάλυμνος 119
 Καμίνια Λήμνου 5
 Καππαδοκία 85

Καρατσόλι Τυρνάβου 141
 Καρδάμυλα Χίου 61
 Κάρπαθος 58, 64, 145, 157,
 161, 162, 167, 170,
 Καρναί Καβακλί 126, 128,
 130, 135, 146, 151, 153,
 154, 155, 158, 160, 169
 185, 201,
 Κάσος 127
 Κάσπακας Λήμν. 11, 121, 131
 Καστανιά Λακεδαίμ. 198
 Καστελλόριζον 162
 Καστορία 119, 122, 126,
 138, 143, 147, 157, 158,
 159, 160, 161, 168, 169,
 172, 175, 177, 178, 187,
 190, 197, 205
 Κατάλακκος Λήμνου 5
 Καταφύγιον Μακεδ. 146
 Κερασούς 95, 126, 133,
 138, 147
 Κεφαλληνία 35, 36, 38, 42,
 47, 50, 52, 54, 55, 56,
 70, 71, 74, 79, 82, 107,
 112, 116, 151, 166, 176
 Κίμωλος 27, 168
 Κίος Βιθυνίας 54, 171, 178,
 184, 185, 194
 Κοζάνη 90, 117
 Κομοτηνή 166
 Κοντοβράκι 4
 Κορώνη 56, 117, 129, 132,
 172, 174, 179, 182, 186,
 192, 198, 199, 201, 203,
 205
 Κοτύωρα Πόντου 38, 49,
 50, 66, 74, 76, 98, 101
 106, 107, 109, 116, 161
 167, 169, 192, 194, 196,
 199, 201, 202
 Κρήτη 40, 44, 47, 48, 50,
 52, 55, 58, 62, 74, 78,
 82, 84, 90, 91, 98, 103,
 104, 105, 107, 112, 116,
 122, 124, 125, 130, 131,

138, 142, 154, 166, 167,
 168, 169, 170, 171, 172,
 173, 175, 183, 185, 186,
 190, 191, 203, 204
 Κυδωνίαι 36, 45, 48, 64,
 67, 87, 134, 142, 161,
 166, 167, 171, 172, 173,
 176, 181, 184, 192, 198,
 202
 Κύζικος 141, 162, 164
 Κύθηρα 149
 Κύθνος 27, 72, 141, 161
 Κυκλάδες 168
 Κύμη 183
 Κύπρος 49, 50, 77, 90,
 127, 134, 138, 145, 153,
 161, 169, 172, 184, 188
 Κωστί Θράκης 133, 187
 Λακκοβίχια Μακ. 130, 145
 Λακωνία 181, 204
 Λασηθί 138, 144, 150, 166,
 169
 Λάσπη Αιτωλίας 146
 Λάστα Γορτυνίας 75, 101,
 109, 130, 140, 146, 150,
 152, 157, 173
 Λέσβος 77, 84, 137, 142,
 143, 162, 168, 175, 181,
 184, 185, 187, 192, 201,
 205
 Λευκάς 130, 132, 137, 155,
 159, 162, 178
 Λήμνος 3, 78, 90, 116, 121,
 122, 128, 130, 132, 134,
 139, 140, 145, 149, 151,
 152, 159, 164, 165, 168,
 175, 184, 187, 188, 189
 Λιβύσσιον 119, 128, 131,
 132, 141, 173
 Λιξούρι 143
 Λοζέτσι Ήπειρου 124, 127,
 146, 151, 157, 164, 165,
 177, 179, 191
 Μακεδονία 77, 122, 147,

157, 183, 185, 190, 192
 Μαλεύριον Λακων. 154
 Μάνη 38, 46, 60, 61, 64,
 66, 69, 72, 95, 100, 102,
 103, 113, 114, 116, 121,
 123, 124, 129, 137, 138,
 140, 142, 146, 147, 151,
 152, 154, 157, 159, 161,
 162, 170, 176, 180, 181,
 184, 185, 186, 187, 188,
 192, 197, 205
 Μανιάκι 129
 Μεγαλόπολις 150, 152
 Μεθώνη 152, 159, 202
 Μενίδιον 124
 Μεσημβρία 119, 126, 130,
 131, 135, 137, 138, 140,
 141, 150, 154, 160, 162,
 163, 178, 180
 Μεσοχώρι Μεθώνης 139
 Μεσσηνία 42, 65, 119, 120
 Μήλος 65, 96, 98
 Μικρός Αίμος 128, 143,
 153, 160
 Μικρα Άσία 40, 48, 67
 Μουσταφά Πασά 77, 186,
 195
 Μύκονος 167
 Μύτικα Εύβοίας 87
 Μυτιλήνη (βλ. Λέσβος)
 Ναίμονας Μεσημβρίας 122,
 136, 142, 144, 145, 147,
 156, 162, 163
 Νάξος 161, 171, 173, 188,
 193, 196
 Νίσυρος 95, 98, 124, 181,
 198
 Οινόη Πόντου 90, 143, 150
 Οινοῦς Λακωνίας 64, 116
 Παγγαῖον 126
 Πάνορμος 183
 Παξοὶ 62
 Πάπιγγον 126, 143, 151,
 155, 157, 161

Παρπαριά Χίου 149, 157
 Περίστασις Θράκης 153,
 Περιστερά Θράκης 193
 Πέτρα Λέσβου 128, 162
 Πλάκα Δήμου σ. 10
 Πογώνιον 126, 147, 156
 Πόντος 95, 116, 121, 123,
 127, 134, 135, 155, 165
 Πυλία 51, 64, 74, 77, 78,
 123, 125, 130, 136, 138,
 141, 143, 146, 150, 154,
 155, 158, 160, 163, 167,
 168, 172, 175, 176, 177,
 184, 185, 189

Ρεβανοχώρια 144

Ρέθυμνον 167

Ρεϊσδερε Σμύρνης 137, 164,
 177, 184, 190, 195, 198,
 201

Ρόδος 91, 133, 200

Ρουμλούκι 119, 120, 122,
 125, 126, 127, 129, 142,
 148, 149, 156

Σαμοθράκη 27, 64, 170

Σάμος 65

Σαράντα'Εκκλησίαι 154, 157

Σαρατσά Πυλίας 146, 163

Σβέρδια Δήμου 3

Σέριφος 116, 168, 172,
 183, 194

Σιάτιστα 124, 130, 159, 164

Σιγή Βιθυνίας 124, 131,
 135, 138, 142, 145, 147,
 150, 199, 200, 202

Σινασσός 155, 194

Σινώπη 64, 126, 127, 130,
 135, 157, 164, 185, 191,
 193, 196

Σίφνος 165

Σκανδάλη Δήμου 3, 5

Σκοπός Θράκης 118, 120,
 123, 126, 127, 135, 143,
 164, 173

Σκῦρος 27, 119, 121, 124,
 128, 135, 159, 161, 168,
 178, 179, 182, 190, 195,
 201, 202, 204, 205

Σπάρτη 151, 172, 173, 174,
 176, 203, 204

Στενήμαχος 73, 145, 175

Σύλατα Καπ. 96, 155

Σύμη 58, 169, 170, 188

Σύρος 64

Σφακιά 62, 80, 104, 193,
 201, 202

Σωζόπολις 135, 187

Ταξιάρχης Αιτωλίας 155

Τατάρνα 'Αγράφων 85

Τελώνια Λέσβου 104

Τήλος 127, 129

Τήνος 153, 185

Τρίπολις 178

Τσανδὸ Θράκης 170, 174,
 177, 179, 181, 183, 184,
 193, 195, 199, 203, 204

Τσεπέλοβον 120

Τσερβάρι 'Ηπείρου 131

Τσιβέρι 'Αργους 162

*Υδρα 140, 143, 144, 145,
 151, 165, 174, 177, 182,
 186, 187, 201, 202

Φεραί 145

Φιλιππούπολις 65, 197

Φλογητά Καππαδοκίας 85

Φράγκα Αιγίου 197

Φυσίνη Δήμου 3, 5, 7

Χαλδία Πόντου 123, 130,
 140, 141, 146, 157,
 159, 164

Χαλκιδική 65

Χαλκίς 200

Χίος 50, 58, 69, 96, 149,
 157, 169, 170, 180, 181,
 182, 185, 197, 199

ΠΙΝΑΞ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

'Αποστολ. Διαταγαί 74, 89,
 92, 93, 96

Βαλσαμών 113

Βασιλικά 67, 82, 84, 85,
 87, 93, 110

Γένεσις 49, 108, 110

Γρηγόριος Νύσσης 68, 87

Δαμασκηνός 43

Δημοσθένης 69

Ζωναράς 39, 87

'Ησύχιος 63

Θουκυδίδης 72

'Ιωάννης Εὐαγγελιστής 79

Κύριλλος 'Αλεξανδρείας 38

Λουκιανός 52, 54, 57, 63,
 80, 90

Μιχαήλ 'Ατταλειάτης 96

Νικηφόρος 'Ομολογητής 36

Παῦλος 'Απόστολος 39

Πλούταρχος 42, 103, 104, 111

Πολυδεύκης 90

Ράλλη - Ποτλή, Σύνταγμα
 Κανόνων 36, 38, 39, 82,
 87, 110, 113

Σουΐδας 45

Τιμόθεος 'Αλεξάνδρ. 113

Χρυσόστομος 30 κέ.

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ἀβάπτιστον παιδίον 36 κέ.
 ἀγαρλίκ' 135
 ἀγγαρεῖται κεχαγιάδων 3 κέ.
 ἄγγελοι ψυχοπομποὶ 43 κέ.
 ἀγνείας ἔλεγχος 162
 ἀγούδουρας, ἀγδούρ, οἱ,
 10, 11
 ἀγριλίκι 146
 ἀγώνδρομου, πάλης 152, 192
 ἀδελφοποιΐα 149
 ἀδέξιος 204
 ἀδόκητα βλ. συνταγαὶ
 ἀκονιζές 11
 ἄλας 146, 148, 167
 ἀλείμματα 139
 ἀλειψίς νεκροῦ 47 κέ. 171
 ἄλειωτος 204
 ἀλέσματα γάμου 129
 ἀλιχάνη 136
 ἀλλάχτρια 48, 171
 ἀμετάλαβος, ἀμεταλάβητος
 38, 167
 ἀμιλτάκ' 11
 ἀμύητος 37 κέ.
 ἀναγγελία θανάτου 170, 173
 ἀνακαλεστής 61
 ἀνάκλημα 61
 ἀνακομιδὴ ὁστών 203
 ἀναματολόϊ 200
 ἀνανίδα 11
 ἀναπασιμάρι 45, 169
 ἀνάποδα, 104, 190
 ἀνάστροφα 104, 201
 ἀναφοραὶ ἅγαι 96
 ἀνεβόλι 50, 78, 171
 ἀνεφράκια (ἀναφράγια) 18
 ἀντίγαμος 164
 ἀντίχαρα 164

ἀντραγίδα 11
 ἀξάιτο 16, 18 κέ.
 ἀξάτα 5, 16
 ἀποκάλυψις νύμφης 157
 ἀπόνιψις χειρῶν 189
 ἀποχωρισμός νύμφης 146,
 152
 ἄραμνος 11
 ἀρραβῶν 120 κέ.
 ἄσαμακιές 11
 ἀσήμωμα σκάφης 130
 ἀσπόρδολας 11
 ἀστιβιές 11
 βάπτισμα ἐτοιμοθανάτου 37
 βλισκούν' 11
 βοϊδόξ' λα 11
 βρικόλακες 112, 205
 γαμόστολος 144
 γαργαρίζω 170
 γκώμνια, γκωμνιάζω 61, 62
 γωνιά 7 κέ. 13
 δακτύλιος ἀρραβῶνος 120,
 121, νεκρικός 172
 δεισιδαίμονες συνήθειαι
 124, 131, 139, 143, 150,
 151, 160, 161, 165, 173,
 178, 187, 203, 204
 δέσιμο Χάρου 178
 διαθῆκαι 35 κέ. 196
 διαλάλημα θανάτου 173
 διαπόμπευσις γάμου 161
 δίπτυχα 96
 δῶρα 119, 124, 134, 150, 158
 ἔγγυα, ἡ 126, 157, 160
 ἐγκώμια 59, 61, 62
 εἰσαγωγή νύμφης 155

εἴσοδος γαμβροῦ καὶ νύμ-
 φης 121, 152 κέ.
 ἐκφορὰ νεκροῦ 179
 ἐλεημοσύνη ὑπὲρ νεκρῶν
 97 κέ. 192
 ἐνδυμασία γαμβροῦ 140,
 νύμφης 141
 ἐνδυσις καὶ στολισμός γαμ-
 βροῦ 140, νύμφης 141
 κέ., νεκροῦ 50 κέ. 172
 ἐντάφια 47, 49, 78
 ἐνταφιασμός 183 κέ.
 ἐνταφιαστής 47, 49
 ἐντολές 158
 ἐξιτήριοι εὐχαι 45
 ἐξόδιον βλ. ξόδι
 ἐξοδος νύμφης 146 κέ.
 ἐξορκισμοὶ 153, 178, 205
 ἐπικλήσεις ἁγίων 169
 ἐπίσκεψις νύμφης εἰς βρύ-
 σιν 163
 ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν ἐκκλη-
 σίαν 151.
 ἐπιφάνεια ψυχῶν καὶ νε-
 κρῶν 205
 ἐστίασις ἀρραβῶνων 123,
 παραμονῆς γάμου 139,
 ἡμέρας γάμου 158, Δευ-
 τέρας 162
 εὐχὴ πρὸς τέκνα 167
 εὐχὴ νεκρώσιμος 173
 ζύγισμα ψυχῆς 168
 ζύμωμα 129
 ζώσιμον γαμβροῦ 145
 θανατίκια 109
 θεώρετρα 134, 135
 θολοσκέπαστος οἰκία 27

θραῦσις ἀγγείων 77, 79, 80
149, 180

θραῦσις ἄξονος ἀμάξης 154
θρέψιμο νύφης καὶ γαμ-
βροῦ 154

θρηνηδοὶ 62 κέ.
θυσίαι 153

ἱερέων τελευτὴ 203
ἱκετηρίαι 97

καθαρμός ἀπὸ νεκροῦ
189 κέ

καλέσματα 120, 126
καλημέρισμα νεκροῦ 193
καλῖνες 136, 142

κανιὰ 9

κανίσκια 138

καντήλι ἀκοίμητο 174

καπνοδοῦχος 8, 13

καπρούλια 6, 9

κάρφωμα Χάρου 178

καταχύσματα 150, 151, 156

κατέβασμα νεκροῦ 183

κατηχούμενος 39

κατοθυρίδα 9

κατρακάζα 13

κατσονυπόδια 11

καῦσις νεκρῶν 187

κειρίαι 47, 48, 49

κέρασμα νύφης 122, 150,
152

κινὰ καὶ κινιάσματα 136

κλεφτοψῶμι 132

κλουβὶ 133

κοιμητήρια 81 κέ. 93

κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τά-
φους 94, 198

κοινὸ 91, 190

κοινὸν ποτήριον 149

κοινὸν γεῦμα 157

κοκκαλίστρα 204

κόλλυβα 98, 199, ζωντανὰ
κέ. 200

κολλυβόζωμος 199

κόμης ἀποκοπὴ 103, 201

κουβούκλ' ἢ κβούκιλ 16

κουλλούρι νύφης 130

κουμ'διὰ 6

κουρμπάνια 153

κρατούνα 13

κρυβτσάνες 14

κστελιάτ'κο 14

κτερίσματα 77, 184 κέ.

λαζάρωμα 50

λαζαρώτρα 171

λαηνουστάτ'ς 8

λάρναξ 76, 81, 84, 85

λαμπάδες στέψεως 150, 156

λαττέρα 65

λίχνος, λιχνῶ 7

λοῦσις νεκροῦ 48, 171

λούσματα γαμβροῦ 136

λουτρὸν μελλονύμφων 135,
πρῶτον λ. 164

μακαριά 91, 185, 190

μαντική 120, 156, 187, 204

μαρτούρι 84, 186

μαρτύρια 81

μελόπιττα 123

μέλωμα νύφης καὶ γαμ-
βροῦ 122, 154

μερίδες 96

μεριδοχάρτι 96, 200

μετάληψις ἐτοιμοθανάτου
38, 167

μνημόσυνα 92, 96, 194 κέ.

μοιρολόγημα 58, 61, 176

μοιρολογίστρια 63, 64, 177

μοσκοβούλ', μοσκογούλ' 11

μπαϊράκι 128, 144, 151

μπατίκια 153

μπαμπᾶ χακὶ 119, 122

μπινίσι 140

μπράτιμος 126, 127, 163

μύησις 38

νεκρόδειπνον 91, 190

νεκροθάπτει 187

νεκροκέρι 200

νεκροκρέββατο 65

νεκροπάπουτσα 173

ντάμι 28

ντόλτσες 67, 181

νυφοστόλι 133, 157

ξάνοισμα τὸ, 44

ξεκίνημα νύφης 148

ξένος, κηδεῖα ξ. 205

ξενύχτι, ξενύχτισμα 55,
177, 193

ξεπίστροφα, τὰ 152

ξεπροβόδισμα νούνου 159

ξετελέματα 132

ξέχωμα 203

ξημέρωμα 161

ξόδι 55, 65, 75

ξύλα διὰ γάμον 131

ξύρισμα γαμβροῦ 140

ὀβολὸς 175

οἰωνισμοὶ 151, 152, 156

παίδων τελευτὴ 202

παπούτσια νύφης 146, νε-
κροῦ 173

παράγαμπρος 126, 127

παράδοσις νύφης 146, 152

παρακούμπαρος 125

παραμονὴ 177

παράνυμφος 125

παράνυφη, παρανύφισσα
126, 157, 164

παράσπιτο 11, 16, 27

παρασπόρ' 3 κέ.

παραστάσιμο 45, 95, 198

παραστεκόμενοι 126, 158,
191

παραστόλια 157

παραφτέρωση 6, 14

παρηγοριὰ 91, 190

παρθενόκουκκα 157

πάρσιμο τῆς νύφης 145 κέ.

παστοπήγια 133

παστὸς 133, 157

πένθη 100 κέ. 201 κέ.

πέπλο (νεκρικὸ) 67, 181

πέπλος νυμφικὸς 143, 157

περασά 23
 πέραντρο 175
 περατίκι 175
 πέργιορας 10
 περιδείπνον 90, 91, 190 κέ.
 περιποιήσεις νεκρού 46, 171
 περιφορά νεκρού 182
 περιφορά νύμφης 149
 πικροβούκι τῆς Παναγίας,
 τὸ 177
 πιστρόφια 164
 πλατυμέτωπος οἰκία 28
 πλέξιμο νύμφης 136
 ποδαρονεψίματα 164
 πομπή γαμήλιος 144, 145,
 147, 152
 πομπή νεκρώσιμος 180
 πορτιάτικο 91, 175
 προγνωστικά θανάτου 166
 προζύμια 129
 πρόθεσις νεκρού 174
 προίκα, ἐτοιμασία 124, 132,
 ἔκθεσις προικίων 132
 προικοπαράδοσις 138
 προικοσύμφωνον 119, 122
 προλήψεις νεκροθαπτῶν 187
 προξενειὰ 118 κέ.
 προξενιτῆς, προξενήτρια
 118, 160
 προπόσεις 158
 προσκεφάλαιον νεκρού 174
 πρόσκλησις θανάτου 169
 προσφοραὶ εἰς νεκρὸν 175,
 184, 198
 προυβέντις 158
 πρώτη ἔξοδος γαμβροῦ 162
 πρῶτον λουτρὸν νύμφης 164
 πρώτη νύκτα γάμου 160
 πρωτόπλαστος 130, 132
 πρωτοσυμπέθερος 143
 ραντισμός 40, 146, 167

ράπισμα γαμβροῦ 145
 ρεσιὸ 138
 ρόδι 121, 155
 σάβανον 50, 171
 σαβάνωμα 171
 σαρανταλείτουργο 96, 196
 σῆμα 75, 83, 84
 σήματα ἐπιτάφια 186
 σίδερο 155
 σιδεροσίनि 141, 155, 182
 σινὶ ἢ σινιὰ 134
 σκέπα μὲ δύο (ἢ τρία ἢ τέσ-
 σαρα) ἀκιντιὰ 9, 14, 18
 σκεπαστή 12
 σοφᾶς 22
 σταυροφόροι 171, 198
 σταύρωμα θύρας 154
 στέγασις 5 κέ.
 στέγωση 10
 στενομέτωπος οἰκία 26
 στέφανα 149, 156
 στέφανοι καὶ ἄνθη 172
 στεφανοκόλλικα 157
 στέψις 148
 στόλισμα νύμφης 141
 στρώστρα 126, 160
 συγχώρησις 43, 56, 167
 συλλείτουργα 93
 σύμβολα ἐπιτάφια 186
 συμπόσιον γάμου 158
 σύνδειπνα 90
 συνοδοὶ νύμφης 157
 συνταγαὶ περὶ τῶν ἀδοκή-
 των 41
 συχώριο 91, 185
 σφαχτὰ τοῦ γάμου 137
 σφνάδκους 7
 σχηματισμός λειψάνου 46,
 52, 171
 σχηματισμός σοροῦ 174

τάφος 81, 83, 85, 91, 183,
 186
 τέμπλα 66, 179
 τημσάρκα 3
 τράχωμα 138 κέ.
 τυμβωρυχία 86, 87, 187
 ὑνὶ 144, 155, 156
 ὑποδοχὴ νύμφης 153
 φαγητὰ γάμου 137
 φεγγίτης 14
 φέρετρον 179
 φίλημα μνηστῆρος 122
 φίλημα στεφάνων 150
 φκέντρ' 16
 φλάμπουρο 128, 144
 φ'λάχτρις 126, 157
 φ'νίκα 118
 φοῦρνος 11, 16
 φύλαξις νεκροῦ 54 κέ. 177
 χαγιάτι 5, 10
 χαιρετίσματα 175, 200
 χαμόγειο σπίτι 7
 χαμουλιοὶ 11
 χαροπάλεμα 168
 χλιαροθήκ' 13
 χοαὶ 193, 194 κέ. 198
 χοροὶ 151, 156, 159, 160
 χορὸς Ἡσαΐα 150
 ψίκι 144
 ψυχοκέρι 200
 ψυχολαλοῦσα 45, 169
 ψυχομαχητὸ 36, 167 κέ.
 ψυχοπαράσκεua 95, 197
 ψυχορράγημα 43, 168 κέ.
 ψυχορραοῦσα 45, 169
 ψυχοσάββατα 197 κέ.
 ψυχοχάρτι 200
 ψωμαδιὸ 11, 16
 ψωμιὰ γάμου 129 κέ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου Σελ. 3

Δ. Σ. Λουκάτου, Λαογραφικαὶ περὶ τελευτῆς ἐνδείξεις παρὰ Ἰωάννη
τῷ Χρυσοστόμῳ » 30

Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας:

Κεφάλ. Ε' Ζητήματα σχετικὰ μὲ τὸν γάμον » 118

» Σ' Τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν » 166

✓ **Γ. Α. Μέγα**, Ἐκθεσις τῶν ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου πεπρα-
γμένων κατὰ τὸ ἔτος 1940 » 206

✓ Πίναξ τοπωνυμίων » 212

Πίναξ συγγραφέων » 214

Πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων » 215

ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

- Ἀβία Μάνης 154, 204
 Ἀγιάσσοι 77, 118, 127, 193
 Ἀγ. Γεώργιος Πηλίου 139
 Ἀγ. Εὐστράτιος 27
 Ἀγ. Σοφία Λήμνου 5
 Ἀγραφα 165, 183
 Ἀγχίαλος 165, 173
 Ἀδραμύτιον 121, 184
 Ἀδριανούπολις 43, 98, 169,
 174, 175, 178, 183, 184,
 188, 191, 192, 195, 203, 204
 Ἀθῆναι 98, 122, 124, 133
 134, 138, 139, 143, 148, 162
 Αἶνος 146
 Αἰτωλία 40, 52, 82, 84,
 109, 129, 130, 144, 146,
 148, 151, 153, 158, 161,
 163, 165, 168, 173, 174,
 177, 183, 186, 188, 189,
 190, 191, 193, 200, 205
 Ἀλαγονία 64, 91
 Ἀλμαλὶ Μαλγάρων 56, 137,
 142, 147, 152, 156, 163,
 180, 181, 193
 Ἀμισὸς Πόντου 87, 144,
 184, 187, 189
 Ἀμοργὸς 27, 28, 200
 Ἀμφισσα 145
 Ἀνακοῦ Καππαδοκίας 138
 Ἀνασελίτσα 36, 42, 49, 79,
 90, 91, 105, 109, 112,
 113, 114, 147, 171, 178,
 180, 191, 195, 203
 Ἀνδρίτσενα 156
 Ἄνδρος 147
 Ἀντίπαρος 27
 Ἀνώγεια Κρήτης 122
 Ἀπολλωνιάς Προύσης 149,
 153, 164,
 Ἀπόσκεπος Καστορίας 166
 Ἀράχοβα Παρνασσίδος 54,
 71, 74, 77, 123, 125, 127,
 132, 133, 139, 146, 147,
 160, 165, 173, 182, 185, 194
 Ἀργυρόπολις 148
 Ἀρκαδία 76, 84, 155, 182,
 186, 202
 Ἄρτα 153, 190
 Ἀρτοτίνα 66, 133, 138,
 181, 196
 Ἀρτσίστα 119, 121, 122,
 129, 130, 153, 156
 Ἀσώματος Ρεθύμνου 133
 Ἀταλάντη 191
 Βάρος Λήμνου 5
 Βασαράς 186
 Βελβενδὸς 139
 Βέντζια Μακεδονίας 129,
 131, 139, 140, 144, 145,
 149, 153
 Βήσανη Ἡπείρου 156
 Βιθυνία 40, 54, 79, 87
 Βισοκά Καλαβρύτ. 129, 157
 Βλαχώρι 139, 141, 143, 144
 146, 150, 151, 155, 165,
 169, 195
 Βογατοικὸν 119, 120, 126,
 134, 142, 144, 145, 147
 148, 153, 156, 159, 160,
 163, 164, 165
 Βρέσθена Λακωνίας 176
 Γιάνιτσα Καλαμῶν 145, 165
 Γορτυνία 76, 102, 154, 157,
 Γρίζι Πυλίας 64, 77, 176,
 178, 180, 185, 189, 190,
 195, 203
 Γύθειον 180
 Δελφοὶ 149
 Διδυμότειχον 160, 179
 Δωρὶς 145, 200
 Ἐπιβάτες Θράκης 182
 Ἐπτάλοφος Δ. Μακεδ. 147
 Εὐβοία 104
 Εὐρυτανία 150
 Ζαγόριον 116, 119, 153, 154
 Ζάκυνθος 171, 178, 179, 192
 Ἡπειρος 65, 90, 91, 103,
 117, 119, 126, 127, 149,
 155, 165, 191, 202
 Θεσσαλία 104, 126, 155
 Θήρα 27, 149
 Θράκη 40, 49, 54, 55, 62, 72,
 77, 78, 106, 107, 112,
 116, 119, 120, 122, 123,
 128, 145, 161, 174, 178,
 185, 189, 190, 193, 197,
 199, 202,
 Ἱεράπετρα 123, 187, 188, 205,
 Ἱκαρία 126, 157, 202
 Ἱμβρος 28, 64, 130, 135,
 173, 175, 185, 188
 Ἱμπρος Σφακίων 175
 Ἰνναχώριον Κρήτης 172
 Καλάβρυτα 126, 145, 157, 169
 Καλάμαι 154, 162,
 Καλλίπολις 200
 Κάλυμνος 119
 Καμίνια Λήμνου 5
 Καππαδοκία 85

Καρατσόλι Τυρνάβου 141
 Καρδάμυλα Χίου 61
 Κάρπαθος 58, 64, 145, 157,
 161, 162, 167, 170,
 Καρναί Καβακλί 126, 128,
 130, 135, 146, 151, 153,
 154, 155, 158, 160, 169
 185, 201,
 Κάσος 127
 Κάσπακας Λήμν. 11, 121, 131
 Καστανιά Λακεδαίμ. 198
 Καστελλόριζον 162
 Καστορία 119, 122, 126,
 138, 143, 147, 157, 158,
 159, 160, 161, 168, 169,
 172, 175, 177, 178, 187,
 190, 197, 205
 Κατάλακκος Λήμνου 5
 Καταφύγιον Μακεδ. 146
 Κερασούς 95, 126, 133,
 138, 147
 Κεφαλληνία 35, 36, 38, 42,
 47, 50, 52, 54, 55, 56,
 70, 71, 74, 79, 82, 107,
 112, 116, 151, 166, 176
 Κίμωλος 27, 168
 Κίος Βιθυνίας 54, 171, 178,
 184, 185, 194
 Κοζάνη 90, 117
 Κομοτηνή 166
 Κοντοβράκι 4
 Κορώνη 56, 117, 129, 132,
 172, 174, 179, 182, 186,
 192, 198, 199, 201, 203,
 205
 Κοτύωρα Πόντου 38, 49,
 50, 66, 74, 76, 98, 101
 106, 107, 109, 116, 161
 167, 169, 192, 194, 196,
 199, 201, 202
 Κρήτη 40, 44, 47, 48, 50,
 52, 55, 58, 62, 74, 78,
 82, 84, 90, 91, 98, 103,
 104, 105, 107, 112, 116,
 122, 124, 125, 130, 131,

138, 142, 154, 166, 167,
 168, 169, 170, 171, 172,
 173, 175, 183, 185, 186,
 190, 191, 203, 204
 Κυδωνίαι 36, 45, 48, 64,
 67, 87, 134, 142, 161,
 166, 167, 171, 172, 173,
 176, 181, 184, 192, 198,
 202
 Κύζικος 141, 162, 164
 Κύθηρα 149
 Κύθνος 27, 72, 141, 161
 Κυκλάδες 168
 Κύμη 183
 Κύπρος 49, 50, 77, 90,
 127, 134, 138, 145, 153,
 161, 169, 172, 184, 188
 Κωστί Θράκης 133, 187
 Λακκοβίχια Μακ. 130, 145
 Λακωνία 181, 204
 Λασηθί 138, 144, 150, 166,
 169
 Λάσπη Αιτωλίας 146
 Λάστα Γορτυνίας 75, 101,
 109, 130, 140, 146, 150,
 152, 157, 173
 Λέσβος 77, 84, 137, 142,
 143, 162, 168, 175, 181,
 184, 185, 187, 192, 201,
 205
 Λευκάς 130, 132, 137, 155,
 159, 162, 178
 Λήμνος 3, 78, 90, 116, 121,
 122, 128, 130, 132, 134,
 139, 140, 145, 149, 151,
 152, 159, 164, 165, 168,
 175, 184, 187, 188, 189
 Λιβύσσιον 119, 128, 131,
 132, 141, 173
 Λιξούρι 143
 Λοζέτσι Ήπειρου 124, 127,
 146, 151, 157, 164, 165,
 177, 179, 191
 Μακεδονία 77, 122, 147,

157, 183, 185, 190, 192
 Μαλεύριον Λακων. 154
 Μάνη 38, 46, 60, 61, 64,
 66, 69, 72, 95, 100, 102,
 103, 113, 114, 116, 121,
 123, 124, 129, 137, 138,
 140, 142, 146, 147, 151,
 152, 154, 157, 159, 161,
 162, 170, 176, 180, 181,
 184, 185, 186, 187, 188,
 192, 197, 205
 Μανιάκι 129
 Μεγαλόπολις 150, 152
 Μεθώνη 152, 159, 202
 Μενίδιον 124
 Μεσημβρία 119, 126, 130,
 131, 135, 137, 138, 140,
 141, 150, 154, 160, 162,
 163, 178, 180
 Μεσοχώρι Μεθώνης 139
 Μεσσηνία 42, 65, 119, 120
 Μήλος 65, 96, 98
 Μικρός Αίμος 128, 143,
 153, 160
 Μικρα Άσία 40, 48, 67
 Μουσταφά Πασά 77, 186,
 195
 Μύκονος 167
 Μύτικα Εύβοίας 87
 Μυτιλήνη (βλ. Λέσβος)
 Ναίμονας Μεσημβρίας 122,
 136, 142, 144, 145, 147,
 156, 162, 163
 Νάξος 161, 171, 173, 188,
 193, 196
 Νίσυρος 95, 98, 124, 181,
 198
 Οινόη Πόντου 90, 143, 150
 Οινοῦς Λακωνίας 64, 116
 Παγγαῖον 126
 Πάνορμος 183
 Παξοὶ 62
 Πάπιγγον 126, 143, 151,
 155, 157, 161

Παρπαριά Χίου 149, 157
 Περίστασις Θράκης 153,
 Περιστερά Θράκης 193
 Πέτρα Λέσβου 128, 162
 Πλάκα Δήμου σ. 10
 Πογώνιον 126, 147, 156
 Πόντος 95, 116, 121, 123,
 127, 134, 135, 155, 165
 Πυλία 51, 64, 74, 77, 78,
 123, 125, 130, 136, 138,
 141, 143, 146, 150, 154,
 155, 158, 160, 163, 167,
 168, 172, 175, 176, 177,
 184, 185, 189

Ρεβενοχώρια 144

Ρέθυμνον 167

Ρεϊσδερε Σμύρνης 137, 164,
 177, 184, 190, 195, 198,
 201

Ρόδος 91, 133, 200

Ρουμλούκι 119, 120, 122,
 125, 126, 127, 129, 142,
 148, 149, 156

Σαμοθράκη 27, 64, 170

Σάμος 65

Σαράντα'Εκκλησίαι 154, 157

Σαρατσά Πυλίας 146, 163

Σβέρδια Δήμου 3

Σέριφος 116, 168, 172,
 183, 194

Σιάτιστα 124, 130, 159, 164

Σιγή Βιθυνίας 124, 131,
 135, 138, 142, 145, 147,
 150, 199, 200, 202

Σινασσός 155, 194

Σινώπη 64, 126, 127, 130,
 135, 157, 164, 185, 191,
 193, 196

Σίφνος 165

Σκανδάλη Δήμου 3, 5

Σκοπός Θράκης 118, 120,
 123, 126, 127, 135, 143,
 164, 173

Σκῦρος 27, 119, 121, 124,
 128, 135, 159, 161, 168,
 178, 179, 182, 190, 195,
 201, 202, 204, 205

Σπάρτη 151, 172, 173, 174,
 176, 203, 204

Στενήμαχος 73, 145, 175

Σύλατα Καπ. 96, 155

Σύμη 58, 169, 170, 188

Σύρος 64

Σφακιά 62, 80, 104, 193,
 201, 202

Σωζόπολις 135, 187

Ταξιάρχης Αιτωλίας 155

Τατάρνα 'Αγράφων 85

Τελώνια Λέσβου 104

Τήλος 127, 129

Τήνος 153, 185

Τρίπολις 178

Τσανδών Θράκης 170, 174,
 177, 179, 181, 183, 184,
 193, 195, 199, 203, 204

Τσεπέλοβον 120

Τσερβάρι 'Ηπείρου 131

Τσιβέρι 'Αργους 162

*Υδρα 140, 143, 144, 145,
 151, 165, 174, 177, 182,
 186, 187, 201, 202

Φεραί 145

Φιλιππούπολις 65, 197

Φλογητά Καππαδοκίας 85

Φράγκα Αιγίου 197

Φυσίνη Δήμου 3, 5, 7

Χαλδία Πόντου 123, 130,
 140, 141, 146, 157,
 159, 164

Χαλκιδική 65

Χαλκίς 200

Χίος 50, 58, 69, 96, 149,
 157, 169, 170, 180, 181,
 182, 185, 197, 199

ΠΙΝΑΞ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

'Αποστολ. Διαταγαί 74, 89,
 92, 93, 96

Βαλσαμών 113

Βασιλικά 67, 82, 84, 85,
 87, 93, 110

Γένεσις 49, 108, 110

Γρηγόριος Νύσσης 68, 87

Δαμασκηνός 43

Δημοσθένης 69

Ζωναράς 39, 87

'Ησύχιος 63

Θουκυδίδης 72

'Ιωάννης Εὐαγγελιστής 79

Κύριλλος 'Αλεξανδρείας 38

Λουκιανός 52, 54, 57, 63,
 80, 90

Μιχαήλ 'Ατταλειάτης 96

Νικηφόρος 'Ομολογητής 36

Παῦλος 'Απόστολος 39

Πλούταρχος 42, 103, 104, 111

Πολυδεύκης 90

Ράλλη - Ποτλή, Σύνταγμα
 Κανόνων 36, 38, 39, 82,
 87, 110, 113

Σουΐδας 45

Τιμόθεος 'Αλεξάνδρ. 113

Χρυσόστομος 30 κέ.

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ἀβάπτιστον παιδίον 36 κέ.
 ἀγαρλίκ' 135
 ἀγγαρεῖται κεχαγιάδων 3 κέ.
 ἄγγελοι ψυχοπομποὶ 43 κέ.
 ἀγνείας ἔλεγχος 162
 ἀγούδουρας, ἀγδούρ, οἱ,
 10, 11
 ἀγριλίκι 146
 ἀγώνδρομου, πάλης 152, 192
 ἀδελφοποιΐα 149
 ἀδέξιος 204
 ἀδόκητα βλ. συνταγαὶ
 ἀκονιζές 11
 ἄλας 146, 148, 167
 ἀλείμματα 139
 ἀλειψίς νεκροῦ 47 κέ. 171
 ἄλειωτος 204
 ἀλέσματα γάμου 129
 ἀλιχάνη 136
 ἀλλάχτρια 48, 171
 ἀμετάλαβος, ἀμεταλάβητος
 38, 167
 ἀμιλτάκ' 11
 ἀμύητος 37 κέ.
 ἀναγγελία θανάτου 170, 173
 ἀνακαλεστής 61
 ἀνάκλημα 61
 ἀνακομιδὴ ὀστέων 203
 ἀναματολόϊ 200
 ἀνανίδα 11
 ἀναπασιμάρι 45, 169
 ἀνάποδα, 104, 190
 ἀνάστροφα 104, 201
 ἀναφοραὶ ἅγαι 96
 ἀνεβόλι 50, 78, 171
 ἀνεφράκια (ἀναφράγια) 18
 ἀντίγαμος 164
 ἀντίχαρα 164

ἀντραγίδα 11
 ἀξάιτο 16, 18 κέ.
 ἀξάτα 5, 16
 ἀποκάλυψις νύμφης 157
 ἀπόνιψις χειρῶν 189
 ἀποχωρισμός νύμφης 146,
 152
 ἄραμνος 11
 ἀρραβῶν 120 κέ.
 ἄσαμακιές 11
 ἀσήμωμα σκάφης 130
 ἀσπόρδολας 11
 ἀστιβιές 11
 βάπτισμα ἐτοιμοθανάτου 37
 βλισκούν' 11
 βοῖδόξ' λα 11
 βρικόλακες 112, 205
 γαμόστολος 144
 γαργαρίζω 170
 γκῶμνια, γκωμνιάζω 61, 62
 γωνιά 7 κέ. 13
 δακτύλιος ἀρραβῶνος 120,
 121, νεκρικός 172
 δεισιδαίμονες συνήθειαι
 124, 131, 139, 143, 150,
 151, 160, 161, 165, 173,
 178, 187, 203, 204
 δέσιμο Χάρου 178
 διαθῆκαι 35 κέ. 196
 διαλάλημα θανάτου 173
 διαπόμπευσις γάμου 161
 δίπτυχα 96
 δῶρα 119, 124, 134, 150, 158
 ἔγγυα, ἡ 126, 157, 160
 ἐγκώμια 59, 61, 62
 εἰσαγωγή νύμφης 155

εἴσοδος γαμβροῦ καὶ νύμ-
 φης 121, 152 κέ.
 ἐκφορὰ νεκροῦ 179
 ἐλεημοσύνη ὑπὲρ νεκρῶν
 97 κέ. 192
 ἐνδυμασία γαμβροῦ 140,
 νύμφης 141
 ἐνδυσις καὶ στολισμός γαμ-
 βροῦ 140, νύμφης 141
 κέ., νεκροῦ 50 κέ. 172
 ἐντάφια 47, 49, 78
 ἐνταφιασμός 183 κέ.
 ἐνταφιαστής 47, 49
 ἐντολές 158
 ἐξιτήριοι εὐχαι 45
 ἐξόδιον βλ. ξόδι
 ἐξοδος νύμφης 146 κέ.
 ἐξορκισμοὶ 153, 178, 205
 ἐπικλήσεις ἁγίων 169
 ἐπίσκεψις νύμφης εἰς βρύ-
 σιν 163
 ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν ἐκκλη-
 σίαν 151.
 ἐπιφάνεια ψυχῶν καὶ νε-
 κρῶν 205
 ἐστίασις ἀρραβῶνων 123,
 παραμονῆς γάμου 139,
 ἡμέρας γάμου 158, Δευ-
 τέρας 162
 εὐχὴ πρὸς τέκνα 167
 εὐχὴ νεκρώσιμος 173
 ζύγισμα ψυχῆς 168
 ζύμωμα 129
 ζώσιμον γαμβροῦ 145
 θανατίκια 109
 θεώρετρα 134, 135
 θολοσκέπαστος οἰκία 27

θραῦσις ἀγγείων 77, 79, 80
149, 180

θραῦσις ἄξονος ἀμάξης 154
θρέψιμο νύφης καὶ γαμ-
βροῦ 154

θρηνηδοὶ 62 κέ.

θυσίαι 153

ἱερέων τελευτὴ 203

ἱκετηρίαι 97

καθαρμός ἀπὸ νεκροῦ
189 κέ

καλέσματα 120, 126

καλημέρισμα νεκροῦ 193

καλῖνες 136, 142

κανιὰ 9

κανίσκια 138

καντήλι ἀκοίμητο 174

καπνοδοῦχος 8, 13

καπρούλια 6, 9

κάρφωμα Χάρου 178

καταχύσματα 150, 151, 156

κατέβασμα νεκροῦ 183

κατηχούμενος 39

κατοθυρίδα 9

κατρακάζα 13

κατσονυπόδια 11

καῦσις νεκρῶν 187

κειρίαι 47, 48, 49

κέρασμα νύφης 122, 150,
152

κινὰ καὶ κινιάσματα 136

κλεφτοψῶμι 132

κλουβὶ 133

κοιμητήρια 81 κέ. 93

κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τά-
φους 94, 198

κοινὸ 91, 190

κοινὸν ποτήριον 149

κοινὸν γεῦμα 157

κοκκαλίστρα 204

κόλλυβα 98, 199, ζωντανὰ
κέ. 200

κολλυβόζωμος 199

κόμης ἀποκοπὴ 103, 201

κουβούκλ' ἢ κβούκιλ 16

κουλλούρι νύφης 130

κουμ'διὰ 6

κουρμπάνια 153

κρατούνα 13

κρυβτσάνες 14

κστελιάτ'κο 14

κτερίσματα 77, 184 κέ.

λαζάρωμα 50

λαζαρώτρα 171

λαηνουστάτ'ς 8

λάρναξ 76, 81, 84, 85

λαμπάδες στέψεως 150, 156

λαττέρα 65

λίχνος, λιχνῶ 7

λοῦσις νεκροῦ 48, 171

λούσματα γαμβροῦ 136

λουτρὸν μελλονύμφων 135,
πρῶτον λ. 164

μακαριά 91, 185, 190

μαντική 120, 156, 187, 204

μαρτούρι 84, 186

μαρτύρια 81

μελόπιττα 123

μέλωμα νύφης καὶ γαμ-
βροῦ 122, 154

μερίδες 96

μεριδοχάρτι 96, 200

μετάληψις ἐτοιμοθανάτου
38, 167

μνημόσυνα 92, 96, 194 κέ.

μοιρολόγημα 58, 61, 176

μοιρολογίστρια 63, 64, 177

μοσκοβούλ', μοσκογούλ' 11

μπαϊράκι 128, 144, 151

μπατίκια 153

μπαμπᾶ χακὶ 119, 122

μπινίσι 140

μπράτιμος 126, 127, 163

μύησις 38

νεκρόδειπνον 91, 190

νεκροθάπτει 187

νεκροκέρι 200

νεκροκρέββατο 65

νεκροπάπουτσα 173

ντάμι 28

ντόλτσες 67, 181

νυφοστόλι 133, 157

ξάνοισμα τὸ, 44

ξεκίνημα νύφης 148

ξένος, κηδεῖα ξ. 205

ξενύχτι, ξενύχτισμα 55,
177, 193

ξεπίστροφα, τὰ 152

ξεπροβόδισμα νούνου 159

ξετελέματα 132

ξέχωμα 203

ξημέρωμα 161

ξόδι 55, 65, 75

ξύλα διὰ γάμον 131

ξύρισμα γαμβροῦ 140

ὀβολὸς 175

οἰωνισμοὶ 151, 152, 156

παίδων τελευτὴ 202

παπούτσια νύφης 146, νε-
κροῦ 173

παράγαμπρος 126, 127

παράδοσις νύφης 146, 152

παρακούμπαρος 125

παραμονὴ 177

παράνυμφος 125

παράνυφη, παρανύφισσα
126, 157, 164

παράσπιτο 11, 16, 27

παρασπόρ' 3 κέ.

παραστάσιμο 45, 95, 198

παραστεκόμενοι 126, 158,
191

παραστόλια 157

παραφτέρωση 6, 14

παρηγοριὰ 91, 190

παρθενόκουκκα 157

πάρσιμο τῆς νύφης 145 κέ.

παστοπήγια 133

παστὸς 133, 157

πένθη 100 κέ. 201 κέ.

πέπλο (νεκρικὸ) 67, 181

πέπλος νυμφικὸς 143, 157

περασά 23
 πέραντρο 175
 περατίκι 175
 πέργιορας 10
 περιδείπνον 90, 91, 190 κέ.
 περιποιήσεις νεκρού 46, 171
 περιφορά νεκρού 182
 περιφορά νύμφης 149
 πικροβούκι τῆς Παναγίας,
 τὸ 177
 πιστρόφια 164
 πλατυμέτωπος οἰκία 28
 πλέξιμο νύμφης 136
 ποδαρονεψίματα 164
 πομπή γαμήλιος 144, 145,
 147, 152
 πομπή νεκρώσιμος 180
 πορτιάτικο 91, 175
 προγνωστικά θανάτου 166
 προζύμια 129
 πρόθεσις νεκρού 174
 προίκα, ἐτοιμασία 124, 132,
 ἔκθεσις προικίων 132
 προικοπαράδοσις 138
 προικοσύμφωνον 119, 122
 προλήψεις νεκροθαπτῶν 187
 προξενειὰ 118 κέ.
 προξενιτῆς, προξενήτρια
 118, 160
 προπόσεις 158
 προσκεφάλαιον νεκρού 174
 πρόσκλησις θανάτου 169
 προσφοραὶ εἰς νεκρὸν 175,
 184, 198
 προυβέντις 158
 πρώτη ἔξοδος γαμβροῦ 162
 πρῶτον λουτρὸν νύμφης 164
 πρώτη νύκτα γάμου 160
 πρωτόπλαστος 130, 132
 πρωτοσυμπέθερος 143
 ραντισμός 40, 146, 167

ράπισμα γαμβροῦ 145
 ρεσιὸ 138
 ρόδι 121, 155
 σάβανον 50, 171
 σαβάνωμα 171
 σαρανταλείτουργο 96, 196
 σῆμα 75, 83, 84
 σήματα ἐπιτάφια 186
 σίδερο 155
 σιδεροσίני 141, 155, 182
 σινὶ ἢ σινιὰ 134
 σκέπα μὲ δύο (ἢ τρία ἢ τέσ-
 σαρα) ἀκιντιὰ 9, 14, 18
 σκεπαστή 12
 σοφᾶς 22
 σταυροφόροι 171, 198
 σταύρωμα θύρας 154
 στέγασις 5 κέ.
 στέγωση 10
 στενομέτωπος οἰκία 26
 στέφανα 149, 156
 στέφανοι καὶ ἄνθη 172
 στεφανοκόλλικα 157
 στέψις 148
 στόλισμα νύμφης 141
 στρώστρα 126, 160
 συγχώρησις 43, 56, 167
 συλλείτουργα 93
 σύμβολα ἐπιτάφια 186
 συμπόσιον γάμου 158
 σύνδειπνα 90
 συνοδοὶ νύμφης 157
 συνταγαὶ περὶ τῶν ἀδοκή-
 των 41
 συχώριο 91, 185
 σφαχτὰ τοῦ γάμου 137
 σφνάδκους 7
 σχηματισμός λειψάνου 46,
 52, 171
 σχηματισμός σοροῦ 174

τάφος 81, 83, 85, 91, 183,
 186
 τέμπλα 66, 179
 τημσάρκα 3
 τράχωμα 138 κέ.
 τυμβωρυχία 86, 87, 187
 ὑνὶ 144, 155, 156
 ὑποδοχὴ νύμφης 153
 φαγητὰ γάμου 137
 φεγγίτης 14
 φέρετρον 179
 φίλημα μνηστῆρος 122
 φίλημα στεφάνων 150
 φκέντρ' 16
 φλάμπουρο 128, 144
 φ'λάχτρις 126, 157
 φ'νίκα 118
 φοῦρνος 11, 16
 φύλαξις νεκροῦ 54 κέ. 177
 χαγιάτι 5, 10
 χαιρετίσματα 175, 200
 χαμόγειο σπίτι 7
 χαμουλιοὶ 11
 χαροπάλεμα 168
 χλιαροθήκ' 13
 χοαὶ 193, 194 κέ. 198
 χοροὶ 151, 156, 159, 160
 χορὸς Ἡσαΐα 150
 ψίκι 144
 ψυχοκέρι 200
 ψυχολαλοῦσα 45, 169
 ψυχομαχητὸ 36, 167 κέ.
 ψυχοπαράσκεua 95, 197
 ψυχορράγημα 43, 168 κέ.
 ψυχορραοῦσα 45, 169
 ψυχοσάββατα 197 κέ.
 ψυχοχάρτι 200
 ψωμαδιὸ 11, 16
 ψωμιὰ γάμου 129 κέ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου Σελ. 3

Δ. Σ. Λουκάτου, Λαογραφικαὶ περὶ τελευτῆς ἐνδείξεις παρὰ Ἰωάννη
τῷ Χρυσοστόμῳ » 30

Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας:

Κεφάλ. Ε' Ζητήματα σχετικὰ μὲ τὸν γάμον » 118

» Σ' Τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν » 166

✓ **Γ. Α. Μέγα**, Ἐκθεσις τῶν ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου πεπρα-
γμένων κατὰ τὸ ἔτος 1940 » 206

✓ Πίναξ τοπωνυμίων » 212

Πίναξ συγγραφέων » 214

Πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων » 215

